

ZSIDÓSÁG ÉS KERESZTÉNYSÉG

ÍRTA:
SZIMONIDESZ LAJOS

SZÖVEGKÉPEKKEL
ÉS MŰMELLÉKLETEKKEL

D A N T E - K I A D Á S
B U D A P E S T

Biró Miklós könyvnyomdája, Budapest VII, Rózsa ucca 25. Telefon: 443—27.

B E V E Z E T É S Ü L

A zsidó és keresztény vallások vallástörténeti feldolgozása egyike a legnehezebb és a legkényesebb feladatoknak. Nemcsak azért, mert az anyag rendkívül nagy és szétágazó, hanem azért is, mert mindkettő élő vallás és mint minden élő szervezet, igen élénken reagál minden boncolási kísérletre. Rendkívül megnehezíti velük szemben az ismertető szerepet az is, hogy elvileg mindkettő ellene van minden oly lefokozásnak, mely őket a többi vallásokkal egy sorba állítja. A zsidó vallás éppúgy, mint a kereszténység kijelentett és az abszolút vallási igazság birtokában lévő vallásnak tudja magát. Mindkettő a kizárólagosság és az abszolutság igényével lép fel. Amit ők hisznek és tanítanak, az isteni pecsétellátott igazság, a többi vallások csak tévelygések. Vannak köztük olyanok, amelyek még nem ismerik fel az igazságot, mások tudatosan eltérnek az egyedül igaz isteni kijelentéstől. (Az igazság alatt való fokon állnak a pogányok, az igazságtól való elpártolásszámba mennek az eretnekségek.)

A vallástörténet ezeket az igényeket ugyanazzal a kritikával fogadja, mint az iszlám vagy más vallások hasonló igényeit s álláspontja egyetemessége és tárgyilagossága érdekében ezt a két vallást is minden előítélet nélkül beállítja az emberiség vallásai közé. Nem keresi, hogy igazabbak-e, mint a többiek, hanem éppúgy leírja, éppoly tárgyilagos szeretettel ismereti őket, mint amazokat s ezen hitből fakadó értékelésekre való tekintet nélkül sorozza be egyes megnyilvánulásait az emberiség vallásos megnyilatkozásai közé és helyezi, őket a fejlődésben megillető helyeikre. A vallástörténet a zsidó és a keresztény vallást sem belülről nézi s tanaikkal *nem azonosítja* magát, hanem már az egységes szempont kedvéért is ugyanabból a távlatból szemléli őket, mint a többi vallásokat. A maga igazában teljesen elmerülő — sokszor félénk, sokszor pedig vetélytársat nem tűrő — hit számára ez a tárgyilagos, valamennyi vallásos jelenséget egységes szempontból vizsgáló tudományos eljárás lehet néha fájó, máskor aggályos vagy veszélyes, sőt talán kegyeletlennek látszó is, a tudomány szempontjából azonban magától értetődő, elutasíthatatlan és minden komoly kutatás alapját képező követelmény.

A saját magával tisztában lévő vallásos érzés ez ellen soha sem berzenkedik. Először azért nem, mert a tudomány világosságát meg nem tűrő vallás önmagát fokozza le és süllyeszti vakhitté vagy babonává, másodszor azért nem, mert a vallás legbensőbb és legigazabb lényege szerint nem hiszékenység és nem hagyományokban, mások szavában, egyházi intézményekben való megnyugvás, hanem a lét és az élet igaz ősalapjának tántoríthatatlan indulattal, csak az igazságban megnyugvó igazságszeretettel való keresése. Az isten angyalával viaskodó Izrael, aki azt mondja: „*Nem eresztlek el, amíg meg nem áldasz engemet*”, éppúgy ennek a hitnek a szimbóluma, mint Pál apostolnak ama mondása: „*A lélek mindeket megvizsgál, még az istennek mélységeit is!*”

A vallás és a tudomány nem ellenségei egymásnak akkor sem, mikor

két oldalról, különböző módszerekkel ugyanazt a valóságot és igazságot keresik, de akkor sem, mikor egymásról mondják meg a véleményeiket.

Ebben a könyvben erről nincs is szó. Csak arról, hogy a zsidóság és a kereszténység terebélyes fájáról ne írjunk külön természetrajzot, hanem azt is úgy írjuk le, mint a vallások nagy erdejének többi fáit. Ez pedig magától értetődő, jogos szempont. Hogy ez a mi fánk, meg fog látszani azon, hogy behatóbban foglalkozunk vele, tüzetesebben leírjuk, aprólékosabban ismertetjük s melegebben szólunk róla...

A többi vallások százaira egy kötet jutott, ezt a kettőt külön kötet ismerteti. A többi vallásokat sokszor telegrammstílusban kellett vázolni, ezt a kettőt minden elvi fogadkozás dacára is közelebbről látjuk, tehát róla nyújtott képünk is nagyobb arányú lesz.

A mű megszabott terjedelme így is azt követeli, hogy a lényegre szorítsuk mondanivalóinkat és hogy csak a vallástörténeti és az általános szempontból fontos vonásokat emeljük ki. Ezért ez a kötet elsősorban a két vallás kialakulásával, nagy alapítóik személyének és művének a jellemzésével, tanaikat meghatározó, fejlődésük alapjául szolgáló és annak irányát megszabó szentírásaikkal, a tanok és az egyházi élet fontosabb jelenségeinek szemléletes megjelenítésével foglalkozik. Vagyis: olyan leírást és jellemzést ad, amiben együtt lesz a vallástörténet a biblia, a felekezetek és a szimbólumok ismertetésével.

A fő cél: jellemző és lényeges részletek egymás mellé állítása s oly általános benyomás előidézése, melynek alapján a zsidóságnak és a kereszténységnek a vallástörténet keretében való jelentőségét meg lehessen ítélni. Gondosan ki kell emelni a többi vallásokéhoz hasonló s fel kell tüntetni egyéni, sehol másutt elő nem forduló jellegzetes vonásaikat. A könyv itt is csak anyagot nyújt s nem megy bele sem összehasonlításba, sem bírálatba, mert az egész külön feladat.

Összefoglaló jellegéből folyik, hogy részletkutatásokat nem végez s hogy készen kapott megállapításokat használ fel. Célja és terjedelme egyaránt kizárja a részletekbe merülést. Sok, első pillanatra felöltő tételét a szakirodalom igazolja. Az, hogy az erre való hivatkozásnak is el kellett maradnia, több szempontból sajnálatos ugyan, de nem volt elkerülhető. Akit részletek érdekelnek, a felsorolt, aránylag könnyen hozzáférhető forrásokban talál bővebb felvilágosítást.

A képanyagban korhú emlékek vannak túlsúlyban, a későbbi és modern művészet biblikus és egyházas alkotásaiból csak ízelítőt lehet nyújtani, azt is azzal a tudattal, hogy ezen a téren kincsek tömegtelen gazdagsága vár a feltárára.

A ZSIDÓ VALLÁS

A FORRÁSOK

A zsidóság jelentőségét és megmaradását nagyrészt vallásához való hűségének, hitéhez való törhetlen ragaszkodásának köszönheti. Ennek a vallásnak nagyszerű összefoglalása a zsidóság szent iratainak, törvényének, prófétáinak és egyéb szent okmányainak a gyűjteménye. Ez a gyűjtemény a zsidó nép történetének és vallásának páratlan forrása.

Nincs forrás, mely vele a versenyt felvehetne.

Évszázadokon át egyedül benne csörgedez a múltakra való visszaemlékezés erecskéje, melyet a legszükségesebb adatokkal is alig egészítenek ki más emlékek vagy más feljegyzések.

Felöleli a szigorúan vett alapvető vallásos emlékeken kívül a nép mondáit, közmondásait, sőt szerelmi költészetének egyes darabjait is, száraz nemzetségfák krónikás feljegyzésekkel és elsőrendű történeti elbeszélésekkel váltakoznak benne. Megingathatatlan isteni törvények mellett halomra gyűjti a szertartásokat aprólékosan szabályozó rituális intézkedéseket és a régi primitív szokásjog hagyományait, s a száraz jogszabályokat beágyazza hősmondák, bölcselkedő költemények, fantasztikus jövőbelátások és jelentéktelen idillikus alkotások közé.

Anyagának nagy része eredeti. De nem hiányoznak belőle idegenből átvett gondolatok se. A világteremtéssel kapcsolatos hitregéken érzik az *ZL* idegen hatás, a törvények és szellemi életének egyéb értékei sem kizárólagosan saját tulajdonai. Sőt vannak vallásos eszméi is, amelyek a más vallásokkal való érintkezésben nőttek meg mind nagyobbra. Így formálódik ki az egyistenhit is és így válik mind terebélyesebbé a túlvilági életben való reménykedés.

Ezt a konglomerátumot a vallásos beállítást cementje forrasztja egybe.

A szent hagyományok és írások első névtelen gyűjtői mind tudatosabban és tervszerűbben úgy építették fel temetük történetét, mintha azt nem a sors véletlenei hányták-vetették, hanem mintha sorsának minden változása istenéhez való viszonyának kifolyása, az isteni gondviselés céltudatos s népe javát munkáló megnyilvánulása lett volna.

A történetnek hitbe és mitológiába való beágyazása úgy a múlt, mint a jövőre nézve rendkívül szerencsés gondolatnak bizonyult. Ez lett az a veres fonál, amelyre szép sorjában fel lehetett fűzni a nemzeti hagyományokat éppúgy, mint a vallásos emlékeket, a ködbevesző múltat színező mondákat éppúgy, mint a jövőre fátyolát felfedni szándékozó álmatag sejtéseket.

A nagy halom hagyomány és írás pompás rendbe sorakozik.

A zsidó nép szentírása és története a világ teremtésével kezdődik s a világ végébe torkollik bele. E két misztikus végpont közt rendeződik el

á múltak minden adata és a hit minden eszméje. Történetének eseményei vallásos megvilágításba kerülnek s a legprofánabb hagyományok is vallásos szint nyernek azáltal, hogy a hívő történelem nagy neveihez kapcsolják őket. így lesz szentírássá a Ruth férjhezmeneteléről szóló idill, az Énekek éneke néven ismeretes lakodalmi dalgyűjtemény és a Prédikátor világfájdalmas bölcselkedése.

Ennek a maroknyi népnek akkora volt a vallásos öntudata és a bátorsága, hogy bibliájában önmagát az isten választott népének tette meg, életét a világ teremtésébe, történetébe és elmúlásába belekapcsolva a világfejlődés tengelyévé saját történetét állította be s végül a föld és az emberiség jövőjé sorsát is saját vágyai és álmai szerint rajzolta meg» Hasonló beállítással más népeknél is találkozunk, de az sehol oly egységesen és grandiózusán keresztülvive nincs, mint a bibliában s ami a legfőbb: saját világképét egy népnek sem sikerült annyira átvinnie a köztudatba* mint a zsidóságnak. A zsidók szentírása azt tanítja, hogy isten a zsidók istene, a zsidó nép isten választott népe. Isten a világ valamennyi népe közül ezt az egyet választotta ki magának. Ennek a népnek az üdvözítése és boldogítása, ha elfordul tőle: megbüntetése, megalázása és megtisztítása, ha visszatér hozzá: felemelése és kegyelmével való elárasztása volt eddig s lesz ezentúl is világkormányzásának tulajdonképpeni célja. Ez a szűklátókörűségében roppant erejű hit tartja össze vallásilag a világ minden tájára szétszórta zsidóságot. Szuggesztív hatása alól a kereszténység sem tud szabadulni. Nemcsak a bibliai teremtéstörténethez és a zsidó nép őstörténetéhez ragaszkodik, hanem a zsidók kiválasztottsága gondolatát is maradék nélkül magáévá teszi. Mindössze annyiban helyezi túl magát rajta, hogy a zsidóság kiválasztottságát a zsidóság biblikus korszakára korlátozza s aztán saját magára viszi át. Végül az önmagára vonatkoztatott gondolatot az egyházzól szóló tanában minden irányban tovább építi-

Az ószövetség.

A régi zsidó vallás okmánytára, a biblia első része, az ószövetség egy csomó könyv gyűjteménye. Zsidó számítás szerint 24 könyv van benne, a kereszténység 39 iratot számlál. A nagy eltérés nem a zsidó és keresztény ószövetség terjedelmében, hanem a számítás módjában van. A keresztény számítás minden iratot, még a legkisebbet is külön veszi számba, a zsidó összevonja őket. Josephus Flavius még tovább ment az összevonásban & csak 22 bibliai könyvet számlált — a héber ábécé betűi számának megfelelően.

A könyvek három csoportba vannak sorozva. Az első csoport a *tóra* = *törvény*, a Mózes öt könyvéből álló gyűjtemény, melynek egyes könyveit általában a latin. Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri és Deuteronomium elnevezéssel szokás idézni. Az elnevezések a könyvek tartalmára utalnak, a Genesis a világ teremtéséről szóló elbeszéléssel kezdődik, a második könyv első felében a zsidók Egyiptomból való kivonulása van elbeszélve, a harmadikban a Levi törzséről elnevezett papság teendői, a tiszta és tisztátalan dolgokra, valamint a szentségekre vonatkozó törvények vannak, a negyedik könyv neve onnan származik, hogy 1-ső és 26-ik fejezetében népszámlálási eredmények közöltek, az ötödik meg a 12—26-ik fejezetekben levő „megismételt” törvényekről nyerte a nevét.

A második csoportba tartoznak a *nebiim* = *próféták* könyvei. Az elülső próféták közé számítják Josua, Bírak, Sámuel és Királyok könyveit, a hátulsó próféták: Ésaías, Jeremiás, Ezékiel és a Tizenkettő (az ú. n. kis próféták).

A harmadik csoportot a *ketubim* = *íráások* alkotják. Ezek közé tartoznak mint költői művek: a Zsoltárok, a Példabeszédek és Jób, a megil-lot = ünnepi olvasmányok: Énekek éneke, Ruth, Sirmak, Prédikátor és Eszter, végül pedig Dániel, Ezrás-Nehemiás és a Krónikák könyvei.

Az összeállítás a történeti sorrend egymásutánját tartja szem előtt. A választott nép története a világ teremtésével kezdődik s az ősatyákról, a pátriárkákról szóló történetek elbeszélése, Mózes nagy alakjának a ki-domborítása, művének, a törvénynek összefoglalása után az első királyok, Saul, Dávid korában lép ki a mondák homályából.

A törvény.

Az ószövetség legrégebbi részei a néphagyományok (Deborá éneke, mondák és regék), vallásos tekintetben legfontosabb részei a próféták művei, a próféták nagy jelentőségű vallási reformjai törvényformába öltöztetve Mózes öt könyvének különböző részeiben találhatók. Ezek a reformok képezték a zsidó nép vallásos életének az alapját, ezekhez rögződött minden gondolatuk, ezekből nőtt ki évszázadok folyamán az a hatalmas vallásos irodalom, mely a Misnában és a Talmudban áll előttünk.

Maga a biblia a törvényt Mózes idejéből származtatja s oly sorrendben mondja el a dolgokat, hogy Mózeset állítja a zsidó nép történetének az élére. Mózes a Sinai hegyen villámlás és mennydörgés között magától istentől veszi át a törvény, a tízparancsolat két kőtábla ját s ugyancsak isten szabja meg a legaprólékosabban mindazokat a szabályokat, melyeket a vele való érintkezésben, a vallásos szertartásoknál és az élet minden más viszonylataiban szeme előtt kell népének tartania. A nép a Sinai pusztából tovább menve elfoglalja Kánaánt, ott berendezkedik, országuk a bírák anarchisztikus korszaka után királysággá lesz és a királyok számos bűne és hosszas tévelygése után tulajdonképp csak Jósiás és utódai, majd pár száz évvel később Ezrás és Nehemiás szereznek érvényt a mózesi törvényeknek.

Ezzel a beállítással szemben a bibliatudomány magából a bibliából kimutatta, hogy a mózesi törvény nem egységes. Abban több különböző korszakból származó, különböző alapelveken felépült törvénygyűjtemény található. Vannak benne egészen régi, a primitív és a nomád kultúrfokra jellemző részletek, de bele vannak illesztve azok a törvények is, melyekben a prófétai gondolatok sűrűsödnek törvényekké. Egyes törvények kialakulására a próféták működése adta meg a lökést. Az írástudók újonnan megalkotott szabályait a feltétlen tekintélyű Mózes szájába adták s úgy intézték a dolgokat, hogy ők nem alkotói, hanem csak megtalálói — ősrégi elfeledett, isten által Mózesnek kinyilatkoztatott törvényeknek.

Ilyen eset kettő is fordul elő a bibliában. Az egyiket a Királyok 2. könyve a következőképp beszéli el:

Jósiás király uralkodásának 18. évében a jeruzsálemi templomon valami javítást végeztek. A király elküldi Sáfánt, az íródeákot a templomba, hogy vegye Hilkia főpappal együtt számba a néptől gyűjtött pénzt, aztán abból fizesse ki a munkásokat s vásárolja be a még szükséges anyagokat. Mikor Sáfán a főpaphoz ér, a főpap azzal fogadja: Megtaláltam a törvénykönyvet az úr házában. És odaadta neki a könyvet, hogy azt elolvassa. Sáfán elvitte a könyvet a királyhoz, mondván: Egy könyvet adott nekem Hilkia pap. És felolvasta azt Sáfán a király előtt. A király megdöbbenve hallgatá a törvényt, mert sem ő, sem a nép annak rendelkezéseit nem tartották be, tehát nyilvánvalóan kihívták az úr megígért haragját maguk ellen. Bűnbánó lélekkel kérte tehát a főpapot, hogy kérdezze meg az urat, mit kell cselekednie, hogy az úr haragját eltávoztassa. A főpap

Hulda prófétaasszonyhoz fordult, aki a következő jóslattal felelt a kérdésre:

—„Ezt mondja az úr: íme én veszedelmet hozok e helyre és e helyen lakozókra a könyv beszédei szerint, amelyet olvasott Júda királya, mert elhagytak engem és idegen isteneknek áldoztak jóillattal, hogy engem haragra indítsanak az ő kezüknek minden csinálmányával, azért felgerjed az én haragom e hely ellen és meg sem oltatik. A Júda királyának pedig, aki elküldött titeket, hogy megkérdézzétek az urat, ezt mondjátok:

—Azt mondja az Izrael ura, istene: Mivelhogy e beszédekre, amelyeket hallottál, meglágyult a te szíved és magadat megaláztad az úr előtt, hallván azokat, amiket e hely és az ezen helyen lakók ellen szólottam, hogy pusztulássá és átokká lesznek és megszagattad a te ruháidat és sírtál előttem: azért én is meghallgattalak, azt mondja az úr: Azért íme én téged a te atyáidhoz gyűjtelek és a te koporsódba békességgel visznek téged és meg nem látják a te szemeid azt a nagy veszedelmet, amelyet én e helyre hozok.”

A király a válasz vétele után összegyűjteté a főváros és országa véneit, felment velük a templomba s ott előttük és a nép jelenlétében elolvasá a szövetség könyvének minden beszédét, mely megtaláltatott az úr házában. Azután odaállott az emelvényre s az úr előtt megfogadá azokkal együtt, hogy az urat akarja követni, az ő parancsolatait, bizonyágtételeit és végezéseit teljes szívből és lélekből megőrizni és beteljesíteni törekszik, amint azok a szövetség beszédiben meg vannak írva.

S ezzel kezdetét vette az a nagy reformáció, amely a jeruzsálemi szentélyt megtisztította minden bálványozásra való emléktől s a vidéki szentélyeket elpusztította. A magaslati szentélyeket leromboltatta és megfertőztette, lerontotta az oltárokat, kiirtatta a papokat, porrá zúzatta a kanaanita istenszobrokat és az aserákat, összetörette az oszlopokat, kivágta a berkeket és azok helyeit embercsontokkal töltette meg.

Mikor pedig mindezt megcselekedte, megparancsolta a népnek, hogy ülje meg a páska ünnepet úgy, ahogy azt az Egyiptomból való kivonulás óta meg nem ülte: a szövetség könyvének a rendelkezései szerint. (22. és 23. fejt.)

Ez a Kr. e. 623-ban történt fontos jelenet korszakalkotó a zsidó vallás történetében, mert ez a szövetség könyve minden kanaanita istentiszteleti helyet törvénytelennek bélyegez és a kultuszt a jeruzsálemi templomban központosítja. Az ekkor „feltalált” szövetség könyve ma nyilvánvalóan Mózes öt könyvébe, főként az ötödikbe van beillesztve. (12—16. fejezet.)

A másik hasonló eset Nehémiás emlékiratainak 8—10. fejezetében olvasható.

A babiloni fogságból uralkodói engedéllyel hazatért, Jeruzsálem fel-támasztását célul kitűző Ezrás és Nehémiás egy (a babiloni fogságba esett zsidóság eszméi alapján összeállított) új törvénykönyvre tételnek a -néppel fogadalmat. A 7. hónap (szept.—okt.) első napján az őszi ünnep idején (a helytartó parancsára) Ezrás felolvassa a piacon a vizek kapuja előtt álló népnek a törvényt. „Áll vala pedig az írástudó Ezrás egy ezen célra csinált faemelvényen (az első szószerk a vallástörténetben!) és mellette álla jobb keze felől Mattathia, Séma, Anája, Uriás, Hilkiás, Maar széja, balkeze felől pedig: Pedája, Misáéi, Malkija, Hásum, Hasbaldána, Zakariás, Mesullám. És felnyitá Ezrás a könyvet az egész nép szemei előtt, mert fölötte vala az egész népnek és mikor fölnyitá, felállá az egész nép. És áldá Ezrás az urat, a nagy istent és felele rá az egész nép felemelt

kezekkel: Ámen! Ámen! És meghajtva magukat, leborulának az úr előtt arccal a földre... Olvasának pedig a könyvből, isten törvényéből világosan s aztán magyarázának s a nép a maga helyén áll vala.” A felolvasás kora reggeltől délig tartott s eredménye az volt, hogy a nép keseregni és sírni kezdett, mert azt értette meg belőle, hogy eddig nem élt e törvények szerint, tehát kihívta maga ellen az úr haragját. Ezrás és a törvénymagyarázó léviták csitították a népet s vidámságra igyekeztek hangolni s mivel a törvény a hetedik hónapra rendelte a leveles-szín ünnepét, kiadták a parancsot, hogy ezt az ünnepet készítsék elő és üljék meg: „Csinála pedig az egész gyülekezet, mely hazatért a fogságból, leveles színeket és lakának leveles színekben, mert nem cselekedtek vala így Józsuának, a Nun fiának idejétől fogva Izrael fiai mind e napiglan és lón felette igen nagy örömük”. Utána megülték a nagy bűnbánati ünnepet s ennek végeztével megfogadták, hogy az (új) törvényt megtartják s az annak megfelelő életmódra kötelezték magukat.

Ez a Kr. e. 440 körüli évek valamelyikére eső esemény a feltámasztott zsidóságba új lelket, a törvény lelkét oltotta s a zsidó vallást törvényvallássá tette. Ezt az Ezrás által kihirdetett u. n. papi törvényt is Mózes öt könyve őrizte mee: számunkra. Anyagának javarésze a 3. könyvben (Leviticus) található.

A törvény ilyenformán nem egységes mű, hanem különböző egymásra rakódott rétegekből álló gyűjtemény. Gyűjtők, szerkesztők keze toldott, formált és módosított anyagán, míg mai formája kialakult. A különböző törvényeket Mózes nevével kapcsolják és dolgozzák össze szervesnek látszó egységbe, melyen azonban a rétegeződések mégis meglátászanak. Hasonló rétegeződések vannak az elbeszélésekben is. Ennek felismerése az a nevezetes felfedezés, mely Jean *Astruc* francia orvos és tanár (1684—1766) nevéhez fűződik, ő volt az első, aki Mózes 1. könyvét beható vizsgálat tárgyává tette s megfigyelte, hogy e könyv különböző részei az 'isten jelzésére hol az Elohim, hol pedig a Jahu nevet használják. A megfigyelés ugyan nem volt új, hiszen ezt már Tertullianus és Augustinus is megcsinálták, új volt azonban az a következtetés, amit Astruc a megfigyelésből levont: hogy t. i. az istennév váltakozásának a magyarázata az, hogy Mózes 1. könyvében két forrás van összedolgozva. Mindkettő külön írásmű, főismertető jelük az, hogy az egyik az Elohim, a másik a Jahu istennevet használja, miről az elsőt Elohistának, a másikat Jehovistának (helyesebben Jahvistának) nevezte el. Ezek szövegét a mózesi könyvek összeállítói összekeverték, de nem annak reménye nélkül, hogy a két forrás felismerhető és legalább nagyjában különválasztható ne volna.

A felfedezett nyomon Astruc még 10 kisebb terjedelmű és jelentőségű forrást hámozott ki a Genesisből s ezzel a könyv mózesi eredetében való hitet alaposan megingatta. Hogy a könyvet Mózes írta, abban előtte is kételkedtek. Hobbes, La Peyrere és Spinoza szintén vitatták a törvény öt könyvének mózesi szerzőségét. Spinoza álláspontja az volt, hogy az öt könyvet vegyes anyagból gyűjtötték és állították össze s hogy addig, amíg más az ellenkezőjét be nem bizonyítja, ezt a munkát kénytelen Ezrásnak tulajdonítani. A találgatások bizonytalanságából Astruc azzal vezette szilárd talajra az ószövetségi kutatást, hogy rámutatott a könyvek forrásainak a kifejthetőségére s ezzel úttörője volt az egész ószövetségi hagyományba történeti rendet teremtő, a zsidó történet és vallástörténet e későbbi korok szemüvegén át nézett és látott korszakát megvilágító későbbi

tudományos munkának, melynek oroszánrésze Wilhelm *Vatke*, Karl Heinrich *Graf* és Julius *WeUhausen* nevéhez fűződik.

Történeti könyvek.

A *nebiim* csoport elülső prófétáinak könyvei nem annyira prófétai, mint inkább történeti könyvek, amelyek a zsidó nép Kánaánban való letelepedésére és politikai szervezkedésének az első korszakára vonatkozó anyagot foglalják össze. Ezek a művek is Olyan gyűjtemények, mint a mózesi könyvek, azzal a különbséggel, hogy ezek már közelebb eső krónikák anyagát ölelik fel. Abban a tekintetben is egy sorba állíthatók a mózesi könyvekkel, hogy ugyanazok a kezek, amelyek a mózesi hagyományt összeállították és későbbi szempontoknak megfelelően átdolgozták, a királyokra vonatkozó forrásokba, ezekbe a könyvekbe is belevitték a maguk szempontjait.

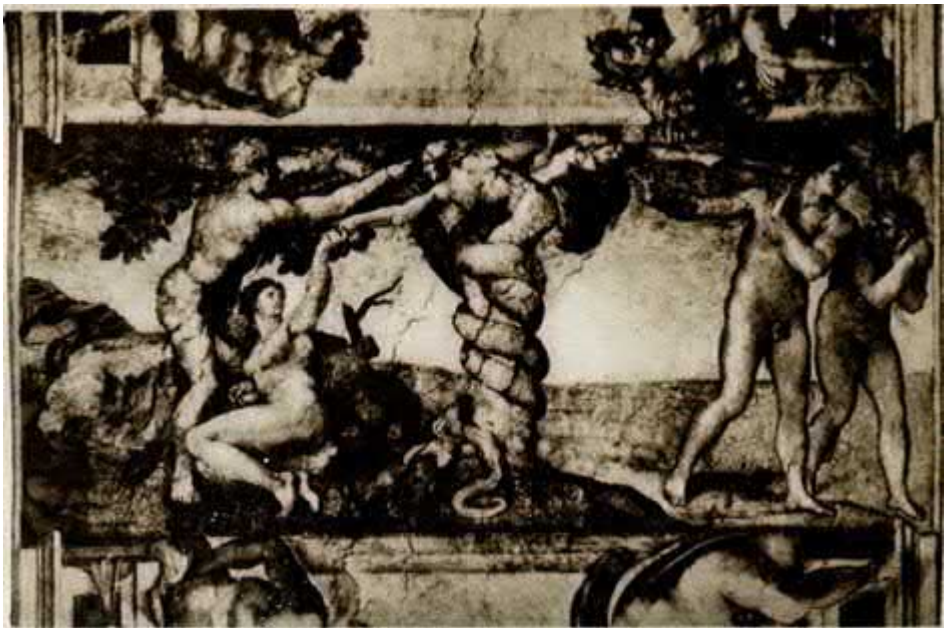
Különösen feltűnő az anyagnak a Jósiás vagy az Ezrás reformációja által felvetett és törvényerőre juttatott szempontokból való átdolgozása és megítélése Sámuel és a Királyok könyvében s a tárgyuk szerint szintén idetartozó Krónikák könyvében, ahol emiatt nemcsak teljesen kiegyenlíttelen álláspontok állnak egymás mellett, hanem a legkiválóbb királyok is szükkeblű vallási megítélésben részesülnek.

A diadalra jutott vallási reformáció diadalt ül a holtak felett és a maga képére akarja formálni a történetet is. Mikor pedig a rettenetes babiloni deportáció után a zsidó nép maroknyi maradéka számára nem maradt más életforma, mint a vallás, akkor az új papi szellem újra átvilágítja a múltakat és a maga igazolására kimutatja, hogy a múlt szenvedéseinek és megpróbáltatásainak egy oka volt: az istentől való elpártolás, törvényeinek meg nem tartása, amivel egyúttal rámutat a jövőendő boldogság alapjára: ha megtartja a törvényt, szebb jövőnek néz elébe és isten áldása fogja kísérni útain. Szempontjainak érvényesítése egész stereotíp módon történik: a Királyok könyveiben a királyok jellemzéséből alig marad el az a fordulat, hogy „gonoszul cselekedék az úr szemei előtt”, vagy hogy kedves dolgot cselekedett az úr szemei előtt. A leginkább kiemelt gonoszság az, hogy „a magaslatokat nem rontották le, hanem a nép még mindig ott áldozott és ott tömjénezett a magaslatokon”. Ami nyilvánvalóan a Jósiás korabeli prófétai reform szempontja. Hasonló ellentétes megítélést találunk a királyságról is. Sámuel 1. könyvének 10. része szerint Sámuel, a látnók, Saulban felismeri a gondviselészerű férfiút, aki királynak termett és akinek tetterejétől remélni lehet, hogy Izraelt megszabadítja a filiszteusok örökös zaklatásaitól. A barmait kereső Sault tehát titokban királlyá keni, megcsókolja, megmondja, hogy jnit csináljon s megjövendőli neki, hogy az úrnak lelke fog reá szállni, más emberré lesz és bizton számíthat isten segítségére... Két fejezettel előbb, a 8. fejezetben ugyanaz a Sámuel a királyságot nem szükségszerű és a természetes fejlődés által adott megoldásnak tekinti, hanem — az istentől való elpártolásnak. A király itt nem szabadító és megváltó, nem a népet összetartó, a nép erejét egységbe foglaló vezér, hanem egészen más. A királyt kérő népnek ez a Sámuel az úrnak eme nevezetes szavait közli a királyságról:

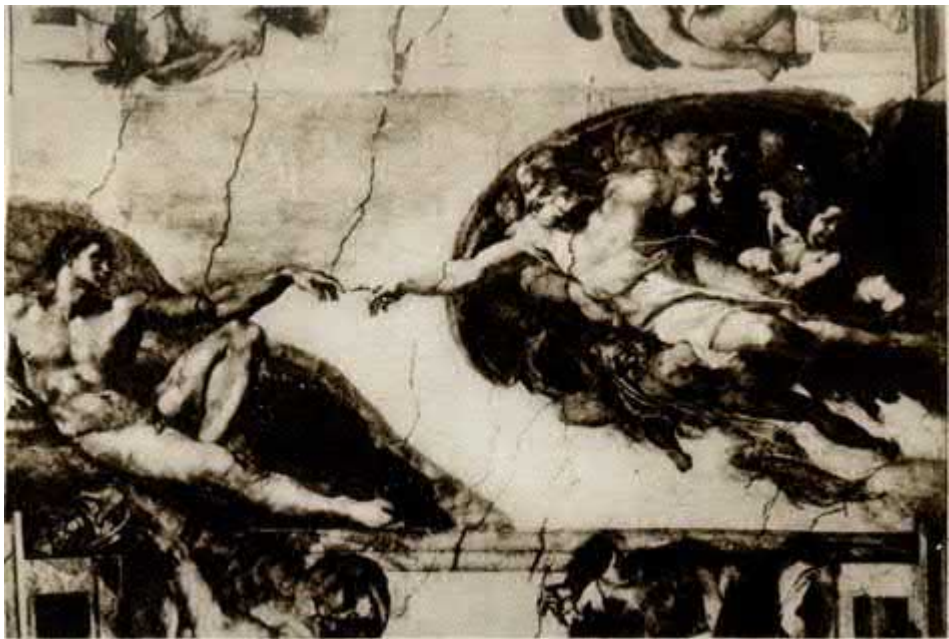
„A királynak, aki uralkodni fog felettetek, ez lesz a hatalma: fiaitokat elviszi és kocsisaivá és lovászaivá teszi őket és szekere előtt futnak, mint kengyelfutók. Ezredesekké teendi őket és hadnagyokká ötven ember felett, velök szántatja meg barázdáit és velök végezteti aratását, készíteti hadi szerszámait és harci szekereihez az eszközöket. Leányaitokat pe-

Isten megteremti a világot. (F. Barrias képe.)

A bűnbeesés és a paradicsomból való kiűzetés. A két jelenetet klasszikus tömörséggel festi meg egyben a nagy Michelangelo a Sixtus-kápolna mennyezetén. A hatalmas biblikus képsorozatot 1508 májusában kezdte s 1512 októberében végezte be.

Ádám teremtése. A biblikus teremléstörténet egész naiv realizmusa és szemléletessége megvan Michelangelónak a Sixtus-kápolna falát díszítő-festményében.

dig elviszi kenőcskészítőknak, szakácsnéknak és sütőknek. Elviszi legjobb szántóföldeiteket, szőlőhegyeiteket és olajfás kérteiteket és szolgálóinak adja. Veteményeiteket és szőlőiteket megdézsmálja és főbb embereinek és szolgálóinak adja. Elveszi szolgálókat és szolgálókat, legszebb ifjaitokat és szamaraitokat és a maga dolgát végezteti azokkal. Barmaitokat megdézsmálja és ti szolgálói lesztek néki. És panaszkodni fogtok annak idején királyaitok miatt, de az úr nem fog meghallgatni akkor titeket.”

A királyság történeti adottságában szükségszerűség, megváltás volt s a régi hagyomány így is értékelte. A zsidó történet legszebb lapjai azok, amelyek Saul, Dávid és Salamon uralkodásáról szólnak. A későbbi teokratikus eszményt minden szükségszerűségnél többre tartó prófétai nyomon haladó vallásosság azonban isten ostorának tekinti a királyt, aki sanyargatja a népet, akit azonban a nép nagyon megérdemel, hogyha nem isten és az ő törvénye által akarja vezetetni magát, hanem királyért sóhajtozik.

Az ilyen és hasonló megfigyelések azt mutatják, hogy az ószövetség történeti könyveit ezekre a rétegződésekre és átdolgozásokra való tekintettel kell olvasni s belőlük ilyen kritikával lehet a történeti fejlődést kimutatni. A források egy része nemcsak közvetlen és megbízható, hanem igen hatásos és dramatikus lendületű, más részük száraz adathalmaz. Az átdolgozók nemcsak szempontjaikat érvényesítik, hanem bizonyos pontokon a kezükhöz kapott anyagot át is gyúrnak. Ez az átdolgozás növeli meg az egyes számokat, ez fon legendakoszorút egyes kiváló személyek homloka köré, ez csinál például Dávid királyból szentet s ez vetíti vissza az őskorba és a történet kezdeteibe későbbi korok eszményeit. Nemcsak gyúr és itél, hanem alkot is s szinte észrevétlenül, de annál radikálisabban megváltoztatja a múltak képét: a valóság fejlődés, egymásba kapcsolódó események láncolata, az átdolgozás az eszményt az események elé állítja s az egész történetet ettől való elszakadásnak vagy hozzávaló visszatérésnek állítja be.

A könyvek írói és átdolgozói természetesen ismeretlenek. Koruk is nehezen állapítható meg. Annyi azonban bizonyos, hogy kései átdolgozások dacára régi források és becses történeti anyag van bennük felhalmozva.

Próféták.

A „hátulsó próféták” a zsidó vallástörténet nagy alakjai.

Az első próféta Mózes, a nagy törvényhozó, akinek egész kiváltságos helyzete van. Sámuel, Náthán, Illés és Elizeus oly korán éltek s oly kevés közvetlen rájuk vonatkozó hagyomány maradt, hogy külön való kanonizálásuk elmaradt. Emléküket azonban a történeti hagyomány így is nagyon jól megőrizte. Sámuel a királyság megszüntetését segíti elő, Náthán Dávid király autokrata hajlandóságainak szegül ellen, Illés Ahab király pártfogoltjaival, a Baal-papokkal szemben veszi fel a harcot s úgy vállalja, mint erkölcsi téren Jahu törvényéért tör lándzsát. Elizeus Ahab bűnös családját segít ledönteni a trónról és Jehu trónra jutását segíti elő. A néplegenda ezt a magot dramatikus jelenetekkel és csodákkal színezte ki.

A későbbi nagy próféták: Ésaiás, Jeremiás, Ezékiel és a többi Tizenkettő a folyton növekvő elvallásiasodás hatása alatt nem mellékalakjai a maguk korának, hanem önálló főszereplői, kiknek szerepét és beszédeit fontosabbnak tartották a politikai eseményeknél.

A történetben és a politikában a jó és a rossz kaotikus egyvelege

jut szóhoz, a próféták a meghamisíttatlan isteni akarat kijelentői és szószólói.

Érthető és indokolt tehát, hogy a próféták jövendöléseit, beszédeiket összegyűjtik s mikor az események igazolták őket, — mert ez az igazolás, a beteljesedés minden prófécia próbaköve, — gyér életrajzi adatokkal ki-

Józsue, Dávid és Makkabeus Júdás középkori lovagi vértetek-Burgkmair (1473—1531) fametszete.

A biblia hősnői. Eszter, Judit és Jahel, — mindhárman zsarnokokkal szemben viselkedtek hőiesen. A protestáns bibliás kor eszményképei. H. Burgkmair (1473—1531) fametszete.

bővítve szent írásaik közé sorozzák próféciáikat. A zsidó nép prófétái azonban nem csupán látnokok és jövendőmondók, inkább az isteni akarat tolmácsai, Jahu szócsövei vagy más szóval a zsidó nemzeti vallás, a Janiihoz való hűség lelkiismereti szavának a megszólaltatói. Ők azok, akik kitűzik a nagy célokat, a Jahu kultusz teljes kiépítését, Jahu kizárólagos tiszteletének a követelését Júdában és Izraelben, ők adják ki a jelszót, hogy Jahu tiszteletét Jeruzsálembe kell központosítani. Az ő útmutatásaik nyomán épül ki Jahu speciális zsidó tisztelete. Mikor követeléseik törvényekbe sűrítődnek össze és átmennek az életbe, ők azok, akik a törvény rideg formáit étellel és lélekkel igyekeznek megtölteni s miután Jeruzsálemben az ő eszméik öltöttek testet a templomi áldozatokban, ugyancsak ők hirdetik, hogy az isten irgalmasságot kíván, nem áldozatokat s hogy minden áldozatnál kedvesebb néki az alázatos szív. A zsidó vallásban a próféták képviselik a haladást és a fejlődést, szavuk megfellebbezhetetlen erkölcsi Ítélet, a lelkiismeret és az isten szava. De ők alapozzák meg Jahu igaz tiszteletét is s ők szabják meg a papság munkáját és feladatait, a zsidó vallásos élet egész irányát. Közvetlen és közvetett törvényalkotó munkásságuk Mózes, a nagy törvényhozó neve alatt eltűnik, másik jelentőségük azonban annál jobban kidomborodik. Mikor pedig a zsidó nép történetében egymásra tornyosulnak a katasztrófák, akkor e katasztrófák előhírnökei, majd a világ végének rémségeit festegető apokaliptikusok (Dániel, IV. Esra) jutnak mindjobban előtérbe.

A próféták könyvei sem teljesen egységes művek. Mingyárt az első, Ésaiás könyve valóságos gyűjtőmedencéje két vagy három, egymástól térben és időben meglehetősen messze eső próféta beszédeinek. Ésaiás próféta Kr. e. 740-ben lép fel s 701 körül tűnik le a szereplés színpadáról. Beszédei és a rávonatkozó hagyományok a nevét viselő könyv 1—39. fejezetében vannak összegyűjtve. A könyv másik része, a 40-től 66-ig terjedő fejezetek egy, a babiloni számkivetésben szóhoz jutó próféta szavai, tehát majdnem másfélszáz évvel későbbiek (586—538). Vannak tudósok, akik ezt a Deuterokesaiásnak nevezett névtelen szerzőnek tulajdonított művet is két részre bontják s benne egy harmadik (Tritojesaiás) próféta beszédeit (56—66. fejezet) is megkülönböztetik. Ez az összeállítás csak azzal magyarázható, hogy az ószövetségi kéziratokban Ésaiás könyve eredetileg nem az első, hanem az utolsó helyen állott s utána következett néhány anonim prófétai könyv és nagyobb töredék. Mikor az ószövetség összeállítói a mai időrendi sorrendbe sorakoztatták a könyveket, akkor Ésaiás könyvével együtt ezeket a névtelen könyveket is Ésaiás neve alá foglalták. Ugyanígy került össze Zakariás próféta neve alatt is a két különböző szerzőtől származó 1—8. és 9—14. fejezet.

Jeremiás Kr. e. 628—586-ig működött. 23 esztendőn keresztül nem írt le semmit beszédei közül. Ami megmaradt, azt tanítványa, Baruch jegyezte le. Később Baruchnak diktálta a mondásait, de az így készült művet Jojakim király széttépette és megégettette. De Jeremiás újra összeíratta mondásait s azok több, a görög fordításból látható átdolgozás s a 36—51. fejezetekkel való megtoldás után maradtak fenn.

Ezékiel 597-ben Jojakin királlyal együtt került a babiloni száműzetésbe, 592-ben kezdett el prófétálni s 22 éven át működött. Művének legnagyobb része saját feljegyzése.

A tizenkét többi próféta, az ú. n. kis próféták könyvei kisebb terjedelmük révén kerültek az eddigiek mögé. A legelső író-próféta Ámos, a tekoai pásztor, aki Kr. e. 760 körül lépett fel „terhes fenyegetésekkel” Damaskus, Gáza, Tirus, Edom, Moáb, Júda és Izrael ellen. Hoseás II. Je-

robeám király alatt 750 körül működött, könyve második része (az 5. fejezet közepétől kezdve) 10 évvel későbbi, Menahem király uralkodására eső mondásait közli.

Joel alighanem a második templom idejében, tehát a Kr. e. 5. század mesgyéjén élt és prófétált és Abdiással (Obadja) lehet egykorú, egy Jónás próféta II. Jerobeám király alatt élt (783—743, a róla szóló könyv azonban nyilvánvalóan kései, a 3. vagy 2. századból való legenda, Mikeás Ezékiás király (727—699) kortársa, Nahum a Kr. e. 7. században élt, Habakuk kora ismeretlen, Sofoniás könyve 630 körül keletkezett, Aggeus (Haggai) működése 520 szeptember-decemberére esik, Zakariás beszédei az 520 novemberétől 518 decemberéig terjedő időből valók, a 9—14. fejezetek sokkal későbbiek, Malakiás könyve eredetileg névtelen (Maleachi = az én követem aligha személynév, hanem az istenítéletet megelőzőleg eljövő Illésre való utalás) könyv, keletkezési ideje a Kr. e. 5. század közepe.

Az íráások.

A *Ketubim* későbbi vagy a zsidó történettel és a vallással távolabbi vonatkozásban álló iratok gyűjteménye. A Zsoltárok nagy jelentőségű, sokszor mély egyéni vallásosságra valló költemények és istentiszteleti használatra szánt, zenével kísért énekek. 150 költemény közül a hagyomány 73-at Dávidnak tulajdonít, a feliratok szerint 12-öt Asaph, 10-et Korach fiai, kettőt (72. és 127.) Salamon, egyet pedig Mózes írt (90.). Csakhogy a feliratok csak később kerültek e költemények elé s már a zsoltárokat kanonizálók felfogását tükröztetik vissza. A zsoltárok szövegéből azonban kitűnik, hogy van köztük olyan is, amely a babiloni fogság után, sőt olyan is, mely a Makkabeusok korában keletkezett (44., 74., 79., 83., 110.). A gyűjtemény egy része Ezrás idejében, 444 körül keletkezett, mai teljességét azonban jóval később, a Kr. e. 2. század végén érthette el.

A Példabeszédek gyűjteménye Salamon király neve alatt került a szent iratok közé, azonban Salamon szerzősége igen vitatott. A legfőbb ellene szóló érvet maga a könyv szövege szolgáltatja a 25. rész első mondatában: „Még ezek is Salamon példabeszédei, melyeket összeszedettek Ezékiásnak, a Júda királyának emberei”. Amiből nyilvánvaló, hogy a példabeszédeket később gyűjtötték össze. Hogy mely korban, az pontosan *meg nem* állapítható.

Salamon király neve segítette a szent iratok közé a Prédikátor-könyvet és az Énekek énekét is. A Prédikátornak a „minden hiábavalóság” alapelvben csúcspontú életbölcseje már a görög filozófiával való ismeretség nyomait is magán viseli, tehát csak olyan korból való lehet, amikor a zsidó szellemi élet feltárult e hatások előtt. Mivel Nagy Sándor kora előtt erről nem igen lehet szó, a mű mai formájában a Kr. e. 3. század előtt nem keletkezhetett. Az Énekek éneke szerelmi költemény. Lakodalmi dalok, a vőlegény és menyasszony, majd az ifjú házaspár egymással enyelgő dalai. A mézesheteket élő ifjú pár szerelmese Salamon király szerepét játssza, a nő a megvénhedt Dávid melengetésére rendelt csodaszép súnemi Abiság nevét (nem Szulamit, hanem a Septuaginta görög fordítás szerint: a sunemita nő) viseli.

Jeremiás siralmi Jeruzsálem pusztulásáról szóló gyászénekeket tartalmaz. A héber szöveg nem tulajdonítja őket Jeremiásnak. Az ellenben megérzik rajtuk, hogy személyes élményeken alapszanak, valószínűleg a babiloni fogságban az 586—538. évek közt keletkeztek.

Jób könyve az ószövetség egyik leghatalmasabb és legmagasabban szárnyaló költői alkotása. A szenvedés és a bűn, a sors és az igazság az;

isteni igazságszolgáltatás által felvetett kérdésekkel gyötrődik s ezeket világitja meg a szenvedő Jób barátai közt folyó vitában. A vékony elbeszélő keretbe foglalt nagyszabású vallásos költemény belenyúl a lélek mélységéibe és az istenkísértő lázadástól sem riad vissza, míg végre megnyugszik abban a gondolatban, hogy a szenvedés nem mindig megérdemelt büntetés s hogy istennel szemben az embernek lázadozásra nem lehet joga. Gondolatainak gazdagsága, vallásosságának ereje arra mutat, hogy ennek a nagy műnek a zsidóság klasszikus korából kell származnia. Ezékiel még nem ismeri, tehát legkorábban az 5. század első felében íródhatott.

Ruth könyve más szemmel nézve történeti novella, Eszteré hasonlóképpen. Mindkettő a kései vallásos novellisztika terméke, melynek fénypontja kétségtelenül az a Dániel-könyv, mely a Makkabeus-időkben prédikál törhetetlen kitartást a nemzet vallásos eszményei mellett. A hithűség eszményképéül Dániel történeti alakját állítja olvasói elé, amit azonban róla mond, annak történetisége nem vitatható s a Dániel vigasztaló jövendöléseiben feltáruló világkép sem jövendölés, hanem a már ismert történetnek a múltba jövendölés formájában való visszavetítése. Ebben a korszakban válik ez az eljárás irodalmi formává s megteremti az apokaliptikus és az ú. n. pseudopigráf irodalmat, amelyben a szerzők mondanivalóikat nem saját nevük alatt írják meg, hanem régmúlt idők nagynevű jeleseinek a szájába adják s ezzel biztosítják számukra a nagyobb súlyt és a figyelmesebb meghallgattatása. Ha Dániel könyve tényleg Dánieltől származott volna, akkor a többi próféták között juthatott volna hely neki. Az írárok közé való soroltsága is kétségtelen bizonyosága későbbi származásának.

Így került az ószövetség végére Ezrás és Nehemiás könyve is, mely igen becses és közvetlen történeti anyagot tartalmaz a babiloni fogságból való visszatérésnek a Kr. e 5—6. század fordulójára eső száz esztendő és a második templom felépítése idejéből.

A kánon.

Az ószövetség nem foglalja magában a zsidó nép történetének valamennyi forrását és vallásos irodalmának valamennyi alkotását. Mikor e művek összegyűjtésére először gondoltak, sok régi mű elveszett, gyűjtés közben pedig gondosan ügyeltek arra, hogy a szent írárok közé csak azok kerüljenek, amelyek a későbbi vallásos fejlődés irányának teljesen megfelelnek. Az anyag egy részét átdolgozással alkalmazták tökéletesen szempontjaikhoz. Ami nem felelt meg, azt nem vették fel s ezzel pusztulásra kárhoztatták. Így veszett el jórészt emléküik is azoknak a „hamis” prófétáknak, akik nem a nemzeti elzárkózás hívei voltak s akik nem látták előre a zsidó népet ért nagy nemzeti katasztrófákat.

A vallásos és nemzeti érzés szempontjából fontos és becses iratok gyűjtésének egyes jelenetei teljesen homályban maradnak. Csak a feltűnő és kézzel fogható eredményt látjuk: a Kr. előtti 2. században az ószövetségnek mind a három része együtt van, de a gyűjtemény sem lezárva nincs, sem meg nem merevedett. A Jósiás király alatt történt reform és Ezrás-Nehemiás törvényének a kihirdetése az első megfogható szentírásgyűjtési kísérletek. 400 körül a zsidó néptől elváló samaritánus nép már magával viszi Mózes öt könyvét, amiből nyilvánvaló, hogy a tóra ekkor már megvolt. A samaritánus törvény szövege ugyan vagy hatezer helyen eltér az ószövetségi tóra hagyományos szövegétől, ezek az eltérések azonban a törvény lényegét nem igen érintik. Száz évvel később az írás egyes könyvei megvannak görög fordításban, Jesus Sirachnak a második század első felében (130 körül) élő unokája már az egész görög fordítást ismeri. Az ú. n. Septuaginta (a hetven fordító görög ószövetség fordítása) a teljes ószö-

vetség első bizonyítéka. Keletkezése szinte homályban van; az Aristeas-levélben foglalt legenda szerint Ptólemaeus Philadelphia egyiptomi király (Kr. e. 285—246) az alexandriai könyvtárban össze akarván gyűjtetni a világ egész ismert irodalmát, a zsidó szentírás görög fordításáért Eleázár jeruzsálemi főpaphoz fordult. Mivel kész fordítás nem volt, Eleázár minden zsidó törzsből hat, összesen 72 férfit bocsájtott az egyiptomi király rendelkezésére, akik Pharos szigetén elhelyezve a nagy munkát 72 nap alatt elvégezték. A legenda későbbi változata úgy beszéli el a dolgot, hogy mind a 72 fordító külön cellában dolgozott s az egész fordítást elvégezte. JVíkor a 72 fordítást összeolvasták, kiderült, hogy valamennyi betűről-betűre egyezik. Ha a Septuaginta fordítás nem pontosan így jött is létre, annyi bizonyos, hogy a jelentősége több szempontból felbecsülhetetlen. A Septuaginta a legrégebbi szövegforma megőrzője, nincs oly héber szentírás-Tézirat, amely korra nézve csak meg is közelíthetné, azonfelül igen becses 3, szöveg megértése és értelmezése szempontjából is. Értékét emeli az, hogy nemcsak a héber szentírásba felvett könyveket öleli fel, hanem számos más művet is pl. a Makkabeusok koráról írt könyveket, Jesus Sirach, Jaruch könyvét, több apokaliptikus iratot s néhány terjedelmesebb szöveg-pótiéket is. Mindezekon felül a Septuaginta az a szövegforma, mely a zsidó vallást az ókor nemzetközi nyelvén, hellenisztikus görög nyelven viszi be a Földközi tenger körül lakó népek köztudatába s lesz nemcsak a keresztény vallás bibliája, hanem világmisziójának egyik legértékesebb eszköze is. Az Aristeas-levél legendája értéke szerint meg is becsüli, mikor keletkezését az isten által sugallottság, a hibátlanság és a csoda nimbuszával veszi körül. Emellett azonban akad olyan nyilatkozat is, mely szerint a szentírásnak görög nyelvre való lefordítása olyanforma nemzeti katasztrófa, eltávolodás az igaz istentől és a szentírás igazi szövegétől, mint aminő hajdan az — aranyborjú bálványozása volt... Miből nyilvánvaló, hogy a vallásos elzárkózás érdekei és értékelései mások, mint a propaganda vagy a tudomány szempontjai.

A héber szöveg 's a görög fordítás terjedelemben eltérései azt mutatják, hogy az ószövetség még ebben a korban sem volt teljesen lezárt és körülhatárolt gyűjtemény. Ilyenné jóval később, a Kr. utáni első század végén lett, noha az, hogy mi tartozik bele, még a régi keresztény egyházban sem volt minden vonatkozásban eldöntött kérdés. Vitás volt pl. Eszter könyvének a kánonba való tartozása. Rabbi Akiba, Hillél és Samái iskolája Jamniában még 90-ben is vitatkoztak azon, hogy a Prédikátor és az Énekek éneke „tisztátalanokká teszik-e a kezét”, vagyis oly mértékben szentek-e, mint a többi szent iratok.

Targum, Midras, Misna, Talmud.

Közben a folyton növekvő tekintélyű törvénnyel való foglalkozás egész új irodalmat teremtett, mely nem önálló alkotásokat hozott létre, hanem a törvény alkalmazására és a szent írásk megértésére szükséges anyagot halmozta fel. Az írástudomány első alkotásai a nyelvfejlődés következtében szükségessé vált Targumok, amelyek tulaj donkép fordításai, könnyítő körülírásokkal bővített, köznapi nyelvre áttett változatai az eredeti szövegnek. A régi szövegek nyelvét a későbbi korok nem értik, miért is gondoskodni kell arról, hogy azok templomi felolvasása alkalmával mondatonként lefordíttassanak. A magyarázatokat hosszú időn át sem leírni, sem a gyülekezetben írásból olvasni nem volt szabad. Ezrás híres törvényproklamációja alkalmával már így magyarázzák a törvényt, hogy a nép megértse, Jézus Krisztus a keresztben aram nyelven kiált fel a 22. zsoltár szavaival: „Én istenem, én istenem, miért hagytál el engemet?”... Az

írott Targumok (a két jeruzsálemi, Onkelos és Jonathan T.) későbbi időkből (Kr. u. 2—4. sz.) valók.

A szövegekkel való foglalkozás és lefordítás közben bizonyos megjegyzések is csúsztak bele a munkába, a törvény szabályait példákkal és esetekkel egészítették ki (haláka = törvényt magyarázat), az elbeszélő részeket kiszínezték s ezekhez is magyarázatokat fűztek (hagada = az írás tanítása). Ez a felhalmozódó és a szöveget kísérő anyag gyűlik össze a Midrasokban, régi írásmagyarázó művekben, melyek közt több prédikáció jellegű mű is akad. A tanaiták korából Rabbi Izmael és Rabbi Akiba iskolájának az értelmezéseit foglalják össze, tehát a Kr. utáni 2. század első negyedéből való anyagból áll a Mechilta (Mózes 2. könyvéhez) a Siphra (Mózes 3. könyvéhez) és a Siphre (Mózes 4. és 5. könyvéhez). Az amoriták magyarázatait tartalmazzák: a Genesis rabba (Mózes 1. könyvéhez), a Threni (a siralmakhoz), a Pesikta (ünnepi és szombati vallásos értekezések) és a Tanhuma (Mózes öt könyvéhez). A 13. században Rabbi Simon ha-Darsan egy nagy gyűjteményben összegyűjtötte a Midrasokat: ez a gyűjtemény a Jalkut Simoni.

Minél szentebbé vált a törvény, annál fontosabbá lett az a feladat, hogy a törvény betűje és az élet követelményei közt levő űrt az írástudomány áthidalja. A törvényt nem elég ismerni, azt alkalmazni is kell. Ahol a törvény betűje nem világos, vagy amire nézve nem intézkedik, ki kell olvasni a szándékát is. Az írástudomány nemcsak alkalmazza a törvényt, hanem a vele való foglalkozást igyekszik tudománnyá is kiépíteni, egyenmű szabályait összegyűjti, eltéréseit kiegyenlíti, különböző szabályok közül az érvényeseket kiválogatja, szóval bizonyos rendszerbe foglalja. Ez a munka sem íróasztalnál folyik. A különböző felfogások és ellentétek tárgyalások és tanácskozások alkalmával kerülnek szőnyegre, vagy iskolai vitatkozások formájában dőlnek el s száj-hagyományként élnek tovább. Idővel azonban oly óriási anyag gyűlik össze, hogy azt nem lehet többé emlékezetre bízni. A Kr. u. 2. század végén a zsidó írástudomány is megrögzíti ezt a nagyszabású törvényt magyarázó munkát, a különböző és ellenkező véleményekből leszűrődő érvényesosteni jogot kodifikálja a Misnában és a Talmudban.

&. Misna és a Talmud nem folytatólagos szövegmagyarázat, hanem közelebb áll a rendszeres törvénygyűjteményhez. De azért szó sincs róla, hogy igazán rendszeres munka volna. Inkább törvénykezésre és a vallási jogra vonatkozó óriási hagyomány tárháza, mely azonban nemcsak a jogfejlődés, hanem a jogszolgáltatás szempontjából is szabályozó jelentőségűvé vált és a tóra mellett a zsidó vallás szabályainak klasszikus gyűjteménye. Az anyag főként egyes esetekre vonatkozó véleményekből és döntésekből áll, tehát kazuisztikus jellegű.

A palesztinai és a babiloni Misna anyaga egyformán hat részre (Sedarim) és 63 fejezetre, traktatusra van osztva.

Az első rész (Zeraim = magok) 11 fejezetben a földművelésre, termesre, gyümölcsökre, a tizedre és más szolgáltatásokra vonatkozó anyagot foglalja magában. A második rész (Moed = ünnepi gyülekezet) 12 fejezetben az ünnepekről (bűnbánati nap, húsvét, sátoros ünnep, újév és purim) szól. Bevezetésül a szombat megszenteléséről szóló traktatus szolgál. A harmadik részben (Nasim = nők) vannak a nőkre, a sógorházasságra, házasságra, válásra, házasságtörésre és hasonlókra vonatkozó szabályok hét fejezetben. A negyedik rész (Nezikim = kártételek) a tulajdonképpeni törvénykezési gyűjtemény, melyben 8 fejezet szól a szerződésekről, bíróságokról, büntetésekről, esküről, tanukról. Ezenkívül ide van besorozva a

Izsák megáldja Jákobot. (F. Barrias képe.)
(I. Mózes 27.)

Ábrahám fel akarja áldozni Izsákot, de az angyal megakadályozza szántékában. Az emberáldozatot állatáldozat pótolja. (Gérard-Séguin képe.)

Sába királynője meglátogatja Salamont. (F. Barrias képe.)

Pirke Aboth = az atyák mondásait és az Aboda Zára = a bálványimádást tartalmazó traktatus. Az ötödik rész (Qodasim = szent dolgok) 11 fejezetben a szent és a profán, a templomoknak szentelt, az áldozatra szánt dolgokról szól. A hatodik (Teharoth = (rituális) tisztaságok) 12 fejezetben a rituális beszenyeződés eseteit (halottal, bélpoklossal stb. való érintkezés) és a tisztálkodási szabályokat sorolja fel.

A tiberiasi, caesareai és sepphorisi, szóval palesztinai iskolák által huda hannasi, a fejedelem, akit röviden csak Rabbinak neveznek s aki 135-ben született, Beth Searimban és Sepphorisban tanított s 193 körül halt meg, állította össze. Nyelve már nemcsak aram, hanem új héber is. A Misna tekintélyeinek más kijelentéseit a Tosephta tartalmazza.

A jogfejlődés nem állt meg a Misnánál. Ahogy a Misna a mózesi törvényt magyarázza és alkalmazza, ahogy rendelkezéseit tekintélyes törvényes írástudók szavaival megvilágítja, úgy lesz a szabállyá vált Misna a további törvényt magyarázat alapja és kiindulópontja. A Misnát is magyarázzák és kiegészítik. Ezek a kiegészítések (Gemara) Kr. u. 500 körül új törvénygyűjteményeket eredményeztek. A kiegészítésekkel teljessé tett Misna lett a Talmud = tan összefoglalása. A jeruzsálemi talmudot állítólag a 279-ben meghalt Rabbi Jochanan, a babilonit pedig Rab Aschi (f427) és Rabina (f420) állították össze, az utolsó simításokat a saboreusok, a 6. század írástudói végezték rajta.

A tiberiasi, caesareai és sepphorisi, szóval palesztinai iskolák által összeállított anyag a palesztinai talmudban, a nehardeai, surai, pumbedithai, mahuzai és neresi, szóval babilóniai iskolák magyarázatai a babiloni talmudban található. A palesztinai talmud nem teljes, mert csak a Misna 39 traktátusát magyarázza, ezenkívül aránylag szűkreszabott is, mert mindössze egyharmad része a babiloni talmudnak. A babiloni talmud az írástudók kalla-gyűléseinek, tudományos eszmecserét szolgáló összejöveteleinek a pótlására keletkezett. Ebben is csak 36 és fél misna» traktátus magyarázata van, ez azonban bőbeszédűbb palesztinai testvérénél.

A Talmud sem rendszeres munka, hanem rengeteg hagyomány-tárház, melyből a mértékadó véleményt beható tanulmányok alapján kell kihüvelyezni. Hogy mi az érvényes jog, arra nézve szabályok vannak. Rabbi Akiba véleménye például mérvadó, hogyha csak egy tekintély állítja az ellenkezőt, de ha többen állnak vele szemben, ezekkel szemben véleménye nem szabály. A talmudi vélemények útvesztőjében kommentárok szolgálják a tájékoztatást, igyekeznek az érvényben levő szabályok kihüvelyezésére. A kommentárok közül legfontosabbak Moses Maimonides (1135—1204) Jad ha-Chazaqua (= erős kéz) és Joseph Caro (1488—1575) Sulchan Aruch (= terített asztal) című művei.

A zsidó vallás szabályai a törvénykönyvek sajátos jellege, a tekintélyek és vélemények egymás mellé állítása következtében nem merevedtek feltétlen dogmákká, abszolút parancsokká. Az írás tudománynak mindig szeme előtt volt a vélemények meglehetősen nagyszámú és egymástól el is térő változata. Az alapvető elvekben való azonosság biztosítéka a mózesi törvény azonban mégis szilárd egységbe foglalja össze a zsidó vallásos életet.

A zsidó vallás e klasszikus emlékei a vallástörténet főforrásai. Mellettük aránylag kevés más forrás (Philo és Josephus művei) jöhet számításba.

A ZSIDÓ VALLÁS TÖRTÉNETE

A zsidó történet legfontosabb évszámai.

- Kr. e. 1500. körül Izrael Egyiptomban.
- 1400. Teli el—Amarna-levelek. Palesztina Egyiptom fenhatósága alatt.
  - 1320. Mózes kivezeti Izraelt Egyiptomból.
  - 1280. Jósua meghódítja Jerikót.
  - 1250. Siserát izraelita törzsek legyőzik. Debora éneke. Jefta legyőzi az ammonitákat s hazatérve feláldozza leányát.
  - 1050. Éli pap Silóban. Sámuel.
  - 1020. Sámuel Saul királlyá keni. Dávid Saulhoz kerül.
  - 1000. Dávid, Hebron királya, a filiszteusok hűbérese. Dávid, Izrael királya, elfoglalja Urusalimot, a jebuzeusok régi várát.
  - 970. Dávid meghal. Salamon király.
  - 933. Salamon meghal.
  - 933—12. I. Jeroboam Izrael, Rehabeam pedig Juda királya.
  - 876—54. Ahab, Omri fia, Izrael királya.
  - 842—15. Jehu kiirtja Aciáb családját, megsemmisíti Samáriában a Baal-kultuszt.
  - 783—42. II. Jeroboam, Joáz fia, Izrael királya.
  - 760. Ámos próféta.
  - 750. Hoseás próféta.
    - 734. Tiglath Pilezar, asszir király letiporja Izraelt s elhurcolja lakosságát. Ésaiás próféta.
    - 722. Sargon asszir király elfoglalja Samáriát és Izraelből 27.280 embert fogságba hurcol. Mikeás próféta.
  - 660. Nahum próféta.
  - 640—609. Josiás, Juda királya.
  - 628. Jeremiás próféta.
    - 623. Josiás király kihirdeteti az új törvénykönyvet.
  - 608—597. Jojakim.
    - 597. Jojakim. Nebukadnezár elfoglaltatja Jeruzsálemet, számos előkelőt, papokat (Ezékielt!) és 7000 embert elhurcoltat.
    - 586. Nebusar Adan Sedekiás király alatt felprédálja Jeruzsálemet, kifosztja és elpusztítja a templomot. Jeremiás, Abdiás, Jeremiás siralmi.
    - 561. Evil Merodach 37 év múltán megkegyelmez Jojakinnak.
    - 538. Cyrus megengedi a zsidóknak a hazatérést. 42.360-an visszatérnek. Ezrás.
    - 520. Templomépítés. Aggeus és Zakariás próféták.
    - 516. A 2. templom felavatása.
    - 458. Ezrás 1500 zsidót hoz haza.
    - 445. Nehemiás, I. Artaxerxes pohárnoka, Jeruzsálemet megerősíti. A samaritánusok elszakadnak.
    - 444. Az Ezrás által feltalált új törvény kihirdetése.
    - 332. Nagy Sándor előtt a zsidók meghódnak.
    - 320. Ptolemaeus Lagi elfoglalja Jeruzsálemet.
    - 314. Antigonus meghódítja Palesztinát.
    - 301. Palesztina Ptolemaeus kezébe kerül.
    - 218. III. Antiochus Palesztinában.
    - 175. IV. Antiochus Epiphanes erőszakosan hellenizálja a zsidóságot.
    - 168. dec. a jeruzsálemi templom oltárán felállítatja olympiai Zeusz szobrát.
    - 167. Mattatiás és fiai fellázadnak a szir zsarnokság ellen.

165. dec. a Makkabeusok újra felszentelik a megtisztított templomot.
 164. Dániel könyve.
 141. Makkabeus Simon fejedelem.
 120. Johannes Hyrkanus feldúlja a szamaritánus templomot a Garizim-hegyen.
 63. Pompejus leteszi Aristobulost,
 40—4. Heródes zsidó király.
 /Kr. u. 6. Archelaus detronizálása Judában, római tartomány, római prokurátorokkal az élén: 6—9. Coponius, 9—12. Marcus Ambibulus, 12—15.
 Annius Rufus, 15—26. Valerius Gratus, 26—36. Pontius Pilatus, 36—37. Marcellus, 37—41. Marullus. 44. Cuspius Fadus, 44—48.
 Tiberius Alexander, 48—52. Ventidius Cumanus, 52—60. Félix, 60—62.
 Festus, 62—64. Albinus, 64—66. Gestius Florus.
 66. Kitör a lázadás.
 70. Titus húsvét napján elfoglalja Jeruzsálemet, a templom leég.
 130. Hadrián ellen újabb lázadás Bar Kochba vezetése alatt.
 135. Zsidóország vége. Jeruzsálemből Aelia Capitolina nevű római telep lesz.
 200 körül összeállítják a Misnát,
 400 után a Talmudokat.
 635. Az arabok meghódítják Szíriát és Palesztinát.
 500—1000. A zsidóság keletre (kazárok) és nyugatra szorul.
 1000—1200. A zsidó tudomány virágzása Spanyolországban, Franciaországban és Észak-Afrikában, Maimonides, Rasi, Kimchi, Ibn Esra, Jehuda Halévi.
 1300 körül Mose ben Semto de Leon írja a Sohart, a Kabbala alapvetését,
 1492. III. 30. Kiűzik a zsidókat Spanyolországból. Ezután húzódnak Németországba és Lengyelországba.
 1565. R. Joseph b. Ephraim Karo: Sulchan Aruch.
 1698—1759. Baal Sem, a híres lengyel csodarabbi.
 1778-ban az Egyesült-Államokban egyenjogúsítják a zsidóságot.
 1729—86. Mózes Mendelsshon, az újkori zsidó felvilágosodottság vezére.
 1837. Az „Allgemeine Zeitung des Judentums”-t, a mérsékelt zsidó reformerek lapját megalapítja L. Philippson (1811—89.). Ugyanő bevezeti a zsidó konfirmációt és szervezi a hitoktatást.
 1848. ill. 1869. A zsidók egyenjogúsítása Németországban.
 1854. A breslauer zsidó teológiai szeminárium.
 1866. Alliance israelite universelle.
 1877. A budapesti rabbi-szeminárium. (Bacher Vilmos, a zsidó vallástudomány modern eszközökkel való legnagyobb kutatója. 1850—1914.)
 1895. Bevert vallásnak nyilvánítja a magyar 42. t.-c.
 1897. Az első cionista kongresszus Bázelen.
 1923. Palesztinában a zsidók nemzeti otthonát készíti elő Anglia.

Egyiptom, Babilon, Szíria, Hellas és Róma birodalmi közé beékelve néhány száz éven át állott fenn a zsidók parányi országa s volt labdája és játékszere az ó-kor e nagy hatalmainak. Egymással viaskodó óriások közé szorulva sok siralmas megpróbáltatáson, gyászos vereségen ment át, míg végül is több kegyetlen megalázás után Róma eltörölte a föld színéről, Zsidóország megszünt.

Népe azonban nem semmisült meg, hanem széjjelszóródott az egész világon és páratlan szívóssággal védekezik a felszívás, a teljes megsemmisülés ellen.

Létért való küzdelmében leghatalmasabb fegyvere és legbiztosabb védelme: vallása, mely a választottság hitével, egy jobb jövőre soha ki nem apadó reményével tölti el ezt a népet. Ez a háromezer éves vallás ma 'is élő maradványa az ó-kor ásatagává vált jellegzetes népvallásainak. A többiek mind megsemmisültek, a zsidó borzalmas katasztrófák után is él.

Régi, nagybecsű emlék és nem csak ennyi, több ennél.

A zsidó vallás gyökere és törzse a keresztény vallásnak is. Belőle -iakadt, vele forrt össze, hitével és világnézetével nagy felületen teljesen.

azonosította magát, önmagáért s ezekért a vonatkozásaiért, eleven voltaért s a föld legműveltebb népeinek a vallásába átment élő hatásáért kell vele a legbehatóbban foglalkozni s szinte kiváltságos helyzet illeti meg a világ vallásai között.

Jelentősége nem híveinek a tömegeiben van. A zsidóság soha sem volt nagyszámú nép. Mai tizenhárom milliója elenyésző szám a kínai, hindu, mohamedán és keresztény százmilliók mellett. Jelentősége azonban, melynek eredete és súlypontja vallásában keresendő, számát sokszorosán felülmúlja. A zsidó nép egyistenhite — különösen a kereszténységbe és az iszlámba felszívódva — mint a hajnal pirja a sötétséget, úgy szorította a világ kétharmadrészén teljesen háttérbe a népvallások istenségeit. Szentírását a kereszténység teljesen magáévá tette és mint saját hitének istentől ihletett szent dokumentumát becsüli és tiszteli. Klasszikus korának nagy emberei világnagyságok lettek, gondolatai világkormányzó gondolatok, eszméi beárnyékolják az egész világot.

Az ókorban a mainál sokkal kisebb számú nép volt. S a sors mégis úgy akarta, hogy ez a maroknyi nép adjon vallást, vezérlő gondolatokat, világító eszméket nagy birodalmaknak, népek millióinak. A történelem egyik legnagyobb rejtélye ez, mely annál csodálatosabbá válik, minél jobban a mélyére próbálunk tekinteni...

A kezdet.

A zsidó nép és a zsidó vallás eredete éppúgy elvész a múlt idők homályában, mint bármely más ókori népé és vallásáé. Kr. e. 2000 évvel a chabirok nomád pusztázók voltak, akik Kr. e. 1200 körül szivárogtak be Kánaánba s ott letelepedve, kanaanita fajrokonaikat leigázták s 1030 körül Sámuel próféta politikai ösztönzésére Saul alatt királyságba tömörültek. Ezzel kezdődik igazi történetük. Ami ez előtt van, az mind monda és mese, vagy töredékes adat, a zsidóság hitelre számot tartó története a királyság kialakulásától datálódik.

Ádám és Éva, Káin és Ábel, Nőé és Seth, Ábrahám, Izsák és Jákob, József Egyiptomban, Mózes és Áron, Jósue és a bírák részben a hitrege, részben pedig a népmonda alakjai. Ez az egész, a világ teremtésétől elbeszélte történet nem is mindig eredeti zsidó mondákból tevődött össze. Nem új az a gondolat, hogy az emberiség keletkezését isteni teremtésből származtassa, ahogy saját történetét a világ történelmévé teszi s az sem, hogy magát isten választott népének hiszi, hiszen a legtöbb ókori nép ebben a viszonyban állott istenével, az azonban mindenesetre feltűnő és nem közösleges céltudatosságra vall, hogy milyen erőszakoltság nélkül való természetességgel sikerült felsorakoztatnia ezeket az ősmondákat és hogy milyen mesterkétség nélkül kapcsolta őket egymással össze. Érdekes ezeknek a mondáknak a gazdagsága s elbeszélésüknek az elevensége is, amely azt a rendkívül hatásos látszatot kelti, mintha a zsidóságnak tényleg jobban ismert, gazdagabb és jelentősebb múltja volna, mint más népeknek, holott e múltjának egyes darabjait más népek hasonló mondáiból vette kölcsön, más részüket pedig fantáziája teremtette meg.

A zsidók régi vallására vonatkozólag ebből a gazdag és költői anyagból mindössze annyit lehet kihüvelyezni, hogy ősrégi istenük az a *Jahu*, *Jaho* vagy *Jaó*, akinek a nevét a bibliai szövegek Jehovává eltorzított formájában őrizték meg; ezt a nevet vallásos tilalom következtében csak *Adonájnak* (úr) vagy *Hassémnek* (a [szent] név) szabad ma is olvasni. A tudós világban a Jahve név használatos. Jahu a Sinai hegygel állott valamely közelebb, ki nem deríthető vonatkozásban, megnyilatkozása mennydörgés, villámlás és földindulás volt, tehát hegyisten vagy mennyei

isten, aki viharban száguld tova, aki villámaival sújt és büntet, aki oly félelmes és hatalmas, hogy ember előtte meg nem állhat. Segítsége különösen hadban nyilvánul meg. ő jár a hadak élén, ő tölti meg a hősöket bátorsággal s az ellenségen ő diadalmaskodik.

A csata, a háború igazi eleme, neve csatakiáltás, a leverett ellenség az ő áldozata. A Kánaánba bevonuló zsidóság neki áldozza az elfoglalt Ai, Jerikó, Sichern és Agag minden népét és az ott kezükbe kerül egész zsákmányt. Ez a cherem.

A nép közt való jelenlétét a szent láda, a frigszekrény jelképezi. Ez & szentély, mely megszenteli mindazokat a helyeket, ahol valaha állott. Kades, Sittim, Gilgal és Silo ezen a réven lesznek szent helyek s a jeruzsálemi szentély is annak köszönheti kiváltságos szentségét, hogy a frigszekrény hosszú időn át benne volt elhelyezve.

Mózes.

A zsidóság Jahuban való hite a Sinai pusztában való vándorlás ideje alatt, Kánaán földén való letelepedésük előtt alakult ki. Az a hittétel, hogy Jahu Izrael istene, Izrael pedig Jahu választott népe, a zsidó vallástörténet első szilárd pontja. A népet ért sok történeti viszontagság közt ez volt az a szikla, melyen szilárd talajt éreztek a lábuk alatt, a legváltóságosabb időkben erre menekültek s ebben kapaszkodtak meg. Ezen a ponton a zsidó vallás nem fejlődik, hanem állandóan és keményen elzárkózik minden megalkuvás elől. A nép eltévelyedhet, de Jahu mindig támaszt magának hívő, bátor és elszánt embereket, látókat és prófétákat, akik a népet megint visszavezessék hozzá s helyreállítsák tiszteletét, a megzavart benső viszonyt, mely van közte és választott népe között.

Ezt a nem reflexiókon, hanem hívő bizakodáson alapuló hagyományos viszonyt a későbbi kor Mózes nevével hozta legbensőbb vonatkozásba s fenséges jelenetek egész sorában színezte ki. A vallása keletkezéséről számot adó hagyomány szerint ennek a viszornak a keletkezése nem merült feledésbe. Isten a legrandiózusabb külsőségek között kötötte meg a zsidó néppel való szövetségét s kinyilatkoztatott, majd saját ujjával kőtáblákra írt törvényekben fektette le a szövetség alapelveit.

A közvetítő, a szent ember, akin keresztül megismertette magát s népévé fogadta a zsidóságot, Mózes volt.

Egy egyiptomi rabságban sínylődő zsidó asszony fia, akit a fáraó *kegyetlen* parancsa halálra szánt, akit azonban a fáraó saját leánya ment meg. Mikor felnövekszik, leüt egy egyiptomi férfit, aki egy honfitársát bántalmazza, menekül, mert halálra keresik. A midianiták földére fut, beházasodik Jethro midianita pap családjába s apósa juhait őrzi. E foglalkozása közben van része az első isteni kijelentésben: „És megjelenek néki az úr angyala tűznek lángjában egy csipkebokor közepéből és látá, hogy ime a csipkebokor ég, de meg nem emésztődik”. Mikor közelebb lép, maga az úr szól hozzá: „Mózes! Mózes! ő pedig monda: ímhol vagyok. Ismét monda: Ne jöjj ide közel, old le a te saruidat lábaidról, mert a hely, ahol állasz, szent föld. És monda: Én vagyok a te atyádnak istene, Ábrahámnak istene, Izsáknak istene és Jákobnak istene. Mózes pedig elrejté az ő orcáját, mert fél vala az istenre tekinteni”. Meghagyja neki, hogy menjen el a királyhoz, szólítsa fel Izrael népének a szabadon bocsátására, aztán pedig álljon a nép élére és vezesse ki azt Egyiptomból. Isteni megbízatásának az igazolására csodatévő erővel ruházta fel úgy, hogy az ellenszegülő fáraót a tíz csapással kényszeríti az engedelmességre, mikor pedig az mégis üldözi az elvonuló népet, seregét a tengerbe temeti. A Sinai hegy alá jutva, Mózes felmegy az istenhez és az úr szól hozzá:

hivatkozik arra, hogy sasszárnyakon hozta ki népét Egyiptomból s szövetséget ajánl nekik: „Ha figyelmesen hallgattok az én szavamra és megtartjátok az én szövetségemet, úgy ti lesztek nékem valamennyi nép közt az enyéim, mert enyém az egész föld. És lesztek ti nékem papok birodalma és szent nép”. „És lőn harmadnapon virradatkor mennydörgések, villám-lások és sűrű felhő lőn a hegyen és igen erős kürtzengés és megrémüle

DER JUNGE MOSE

A fiatal Mózes. E. M. Lilien kiváló bibliaillusztrátor rajza. Az idealizáló vallásos művészet egyik legkiválóbb és legjellegzetesebb alkotása.

mind az egész táborbeli nép. És kivezeté Mózes a népet a táborból az isten eleibe és megállanak a hegy alatt. Az egész Sinai hegy pedig füstölög vala, mivelhogy leszállott arra az úr tűzben és felmegyen vala annak füstje, mint a kemencének füstje és az egész hegy nagyon reng vala. És a kürt szava mindinkább erősödik vala; Mózes beszél vala és az isten felel vala néki hangosan”. Isten kinyilatkoztatja a tíz parancsolatot és az egyéb törvényeket — „És szóla az úr Mózesnek: Jöjj fel én hozzám a hegyre és maradj ott. És átadom néked a kőtáblákat, a törvényt és a parancsolatot.

amelyeket írtam, hogy azokra megtaníttassanak ... Akkor felméne Mózes a hegyre és felhő borítá el a hegyet. És az úr dicsősége szállá alá a Sinai hegyre s felhő borítá azt hat napon át; a hetedik napon pedig szólítá Mózeszt a felhő közepéből. Az úr dicsőségének jelensége pedig olyan vala az Izrael fiainak szeme előtt, mint az emésztő tűz a hegy tetején. És beméne Mózes a felhő közepébe és felméne a hegyre és negyven nap és negyven éjjel vala Mózes a hegyen ... Mikor pedig az úr elvégezte vele való beszédét a Sinai hegyen, által adá Mózesnek a bizonyság tábláját, az isten újjával írt kőtáblákat... A Mózeszt várni elunó nép közben arany bálványt öntet magának. Mózes lejön a hegyről, látja a borjút és a táncolást, haragra gerjed, elveti kezéből a táblákat és összetöri azokat a hegy alatt, azután fogja a borjút, megégeti tűzben, maradványait apróra töri és vízbe hintvén, büntetésül megitatja Izrael fiaival. A bálványozókat isten megbünteti úgyan azzal, hogy nem engedi be őket az Ígélet földjére, a népet azonban kárpótolja, két új kőtáblára megint leírja parancsolatait s szigorúan meghagyja nekik, hogy új hazájukban szövetséget ne kössön az őslakókkal s részt ne vegyen azok istentiszteleteiben. „És lőn, amikor Mózes a Sinai hegyről leszálla (a Mózes kezében vala a bizonyság két táblája, mikor a hegyről leszálla), Mózes nem tudta, hogy az ő orcájának bőre sugárzik, mivelhogy övele szólott... És az Izrael fiai láták a Mózes orcáját, hogy sugárzik az ő orcájának bőre”.

A kinyilatkoztatott törvények alapján Mózes segítőtársaival, Áronnal és Józsuával berendezi a kultuszt isten parancsai szerint. Ez a pusztai kultusz a későbbi istenimádás előképe, az az eszmény, melyhez későbbi koroknak igazodniok kell. Az első két ízben kapott törvényeket később egész sor új törvény egészíti ki, melyeket a feljegyzések „Szóla ismét az úr Mózesnek” bevezetéssel sorolnak egymás mellé. Veszedelmes helyzetekben Mózes a nép megsegítő je, vitás kérdésekben Mózes a nép útbaigazítója. Más prófétákkal az úr csak látásban vagy álomban szól, Mózessel szemtől-szembe beszél, nyilvánvaló látásban jelenik meg előtte. Százhusz évig él az isten e kiváltságos embere s isten kegyelme abban is meglátszott

Mózes szobra. Michel Angelo világhírű műve II. Gyula pápa síremlékén, ahol a szemlélődő és elmélyedő vallásosságot megtestesítő Pál mellett a vallásos aktivitást szimbolizálja. Kezében a törvénytábla s felemelkedni készül, hogy az „aranyborjút” imádó izraelitákat megfenyítse.

rajta, hogy ebben a magas korban sem a szeme el nem homályosodott, sem az ereje még nem fogyatkozott. Az isten megadja néki, hogy népét elvezthesse az ígért földre küszöbéig. Halála előtt újra összefoglalja a törvényt, megáldja népét, felmegy a Nebo hegyére, onnan egy pillantással áttekinti azt a földet, mely az ő népéé lesz. És meghal a Moáb földjén, az úr eltemeti egy völgyben; „és senki sem tudja az ő temetésének helyét mind e mai napig.”

Mózes jelentősége.

Alakjának a hagyomány által való megrajzolása legjobban mutatja, hogy Mózes a zsidó vallás legnagyobb egyéniségének kell tekintenünk. A hagyomány értékelésén nem változtat a tudomány kritikája sem. Mert igaz ugyan, hogy az újabb bibliatudomány a hagyomány elbeszéléseit nem veszi készpénznek, — amire helytálló okai vannak, — hanem sok helyre odateszi kérdőjeleit, az is igaz, hogy a forráskritika a Mózes könyveinek és a nevével kapcsolatba hozott kinyilatkoztatott törvényeknek az egységét nemcsak kétségbevonta, hanem azok Különböző korból való származását és egymásra rétegződését be is bizonyította. A tudomány nem hisz a kinyilatkoztatásban s Mózesről elvitatja a tóra törvényeinek legnagyobb részét. Egy emberöltővel ezelőtt csak annyit engedett meg, — ha ugyan egészen kétségbe nem vonta Mózes létezését, — hogy Mózes a Jahu-kultusznak élő papi család őse, a Jahu-kultusz alapjainak megteremtője volt s törvényhozói és prófétai működése alighanem csupán arra szorítkozott, hogy a hozzáfordulóknak felmerült esetekben sorsvetés (Úrim és Tummin) útján közölte Jahu akaratát. A mag, melyből a későbbi hagyományok terebélyes fája kinőtt, mindössze ennyi lehetett. Újabban azonban közelebb jut igazi jelentőségéhez az a megállapítás, hogy Mózes, ha pap volt is, ha közelebbi vallástörténeti szerepe Izraelnek és a Jahu-kultusznak összekapcsolása volt is csupán, ha alakját a Jahu-kultusz későbbi kiépítői növelték is óriásivá s ők kölcsönözték is törvényalkotásaikat Mózesnek, hogy tekintélyével fedje őket, mégsem volt csupán ennyi, csupán vallásalapító és törvényhozó. A zsidó vallás törvényeit nem ő alkotta és nem is kodifikálta. De sokkal többet tett ennél.

A zsidó nép megteremtője volt!

Egyiptomban a zsidó törzsek egysége még nem volt meg, nemzeti öntudatuk ki nem fejlett, közös eszményeik és közös oltáruk sem volt. Mózes egyesítette őket. Nemzeti öntudatot ébresztett bennük. Kifejlesztette azt az érzést, hogy jóban-rosszban összetartoznak s kitűzte a célt, hogy a szolgaságból, a pusztázó élet nyomorúságából földműves jólétre kell törekedniük. És adott nekik hitet is. A Kánaánba törekvő nomád népet Jahu oltára köré gyűjtötte, Dánba és Silóba került utódai az ottani szentélyekben ennek az oltárnak a tüzeit ápolták tovább.

A nemzeti eszmének a múltat egyre ideálisabb színben látó fanatikussai, a próféták és írástudók a mózesi vallást azután nemcsak egyeduralomra juttatták, hanem annak körét folyton tágítva, istenüket minden más isten fölé emelve, majd egyetlenné téve, a világvallás lehetőségeit magában rejtő egyistenhitté építették ki. Ezt a páratlan perspektívát Mózes még nem tekintette át. Az alapot, hogy Izrael szétszórt törzsei egy néppé lettek, még pedig Jahu népévé, ő rakta le és a nemzeti és vallásos fejlődés útján is ő indította el őket.

A kanaanita vallás hatása alatt.

Kánaánba a zsidók magukkal vitték hitüket is; ott az nomád szokásaikkal együtt szelídült és polgáriasult. Az új országban minden városnak

A fáraó leánya rábukkan a vízbe kitett Mózesre. (F. Barrias képe.)

A sinai kolostor. A Dsebel Serbal alján Justinianus császár a hegyet felkereső zarándokok védelmére 526-ban egy kis erődöt emeltetett, az erődből lett a híres Katalin-kolostor, melyben 20—30 szerzetes lakik, fejük pátriárkái rangot visel. A kolostor templomához ragasztott kápolnában mutatják a tüzes csipkebokor helyét, melynek tiszteletére a kápolnába lépőknek le kell vetniök cipőjüket. A kolostornak híres régi könyvtára van. A nyugati oldalán lévő kert földjét teveháton hozták Turbói és Kairóból.

Dsebel Safsah és Dsebel Musa a Sinai félszigeten. Újabb ezt a hegycsoportot tartják a kinyilatkoztatás hegyének.

meg voltak a maga istenei és istennői. A nevük — a biblia szerint — Baal, Adón vagy Melek volt, ami mind urat és királyt jelent, rendesen magaslatokon tisztelték őket s árnyas fák alatt állították fel oltáraikat s véres áldozatokat mutattak be nekik, amelyek közül az ember sem hiányzott. A férfiisten mellett ott a nőisten (Astarte, Milkom). A kettő kiegészíti egymást. A kultuszban nagy szerepük volt az istenképeknek, amelyek -ember vagy állatalakokban (bika, mint a termékenység szimbóluma, az „arany borjú” vagy kígyó) ábrázolták az istenséget, szent helyeiken megtalálható a nemzőszerző ábrázolata is általános szimbólumként. A templom az istenkép hajléka, a pap az istenkép őre, azonkívül azonban jó is. A szent helyek az áldozatok színhelyei, az áldozás és az ünnep népmulatság számba megy, az ünnepek az állattenyésztéssel és a mezőgazdasággal függenek össze, a tavaszi ünnep a zsengek ünnepe, az őszi aratási ünnep.

A zsidók a Kánaánban talált valláshoz kétféle formában alkalmazkodtak. Vagy úgy, hogy magukévá tették s úgy tisztelték, mint a bensülöttek, vagy pedig úgy, hogy a kanaanita isteneket szentélyekben a külső kultuszformák burka alatt saját istenüket tisztelték, Jahu alakját összeolvasztották Baalal s úgy mutattak be neki áldozatokat. A biblia ezt a helyzetet azzal próbálta magyarázni, a kánaáni szent helyeket zsidó szempontból azzal igazolja, hogy igen sok kánaáni szent helyhez a pátriárkák mondái korából való isten jelenés emlékét kapcsolja. Bethelnél Jákob égbe vezető lajtorját lát, Beersebában Ábrahám ültette a tamariszkfákat, ő ásatott kutat, Izsák állította az oltárt, a micpai oltárt Jákob és Lábán emelték elválásuk tanujául. Más szentélyeket történeti események, kiváló férfiakhoz fűződő emlékek tesznek nevezetessé. Zupban Sámuel próféta mondotta az áldást, Gilgalban Sault koronázták királlyá a nobi templomban, ahol Éli nemzetsége töltötte be a papi tisztelet, őrizték Góliát kardját, Bethlehem Dávid királyi szentélye, Dan Micha istenképéről nevezetes és híres búcsújáró hely. Silóban pedig Jahu ládáját őrzik, amelyet később Jeruzsálemba visznek át.

A kultusz áldozatból s isten nevének a segítségül hívásából, majd az áldozat visszajáró részének az elköltéséből állt, olyan természetkultusz volt, mint a kanaanitaké vagy egyéb primitív népeké általában.

Az e korbéli vallásosságra nézve talán legjellemzőbb az a tízparancsolat, amely Mózes II. könyvének a 34. részében van s amely a következőket rendeli:

1. Ne csinálj magadnak öntött isteneket.
2. A kovásztalan kenyerek ünnepét megtartsad.
3. Mindaz, ami anyja méhét megnyitja, az enyém.
4. Hat napon munkálkodjál, a hetedik napon pihenj.
5. Tartsd meg a hetek ünnepét és az aratását.
6. Évenként háromszor jelenjék minden férfi az úr előtt.
7. Áldozatom vérét ne öntsd ki kovász mellett.
8. A húsvét ünnepének áldozata ne maradjon meg reggelig.
9. Földed zsengeiből az elsőt vidd fel az úr házába.
10. Ne főzz gödölyét az anyja tejében.

A próféták harca Jahu tiszteletéért.

A kánaáni kultuszokkal való megalkuvás, Jahu és Baal tiszteletének összekeverése ellen, ami Saultól Dávidon, Salamonon és a többi királyokon át egész Josiásig tartott (Kr. e. 637—607.), előbb a nemzeti gondolatért lelkesedő ismeretlen próféták, majd Illés, Elizeus, Ámos, Hoseás és

Ésaiás veszik fel a küzdelmet, melyben a jelszó az, hogy Izraelnek Jahn az istene s hogy Izraelnek Jahu népének kell lennie.

Illés lemészárolja a Baal-papokat, Arnos (Kr. e. 785—745. táján) azt hirdeti, hogy Jahu megutálta Izrael áldozatait és ajándékait, hogy sem énekeire, sem hárfáinak pengésére nem kíváncsi: jogot és igazságot akar látni s miután Izrael nem igaz úton jár, kilátásba helyezi neki az úr (büntetésének a) napját. Hoseás, Ámos kortársa, a királyság felállításában látja Izraelnek Jahutól való elszakadását s a Baalkultuszban Izrael Jahuval kötött (képies) házasságának hűtlenséggel és paráználkodással való megsúfolását.

A történet eseményei igazolták a prófétákat: Izrael északi országa Kr. e. 730 táján rombadőlt.

Hasonló sors várt a déli Judára is, ahol Hiskia idejében (Kr. e. 720—692.) Ésaiás próféta festegte sötét színekkel a jövőt s jószolt pusztulást az országnak szerencsétlen és elbizakodott politikája, az asszír világbirodalommal való packázása miatt. A katasztrófából egy kis maradék fog csak megszabadulni, ez a maradék Dávid fiának, isten eljövendő felkentjének, a Messiásnak az uralkodása alatt jut a békesség révébe.

Ésaiás volt az első, aki Jahuról, mint a világmindenség istenéről beszélt, akinek akarata érvényesül a világtörténelemben, nála villan meg először Jahu viláгурalmának s a zsidó vallásnak, mint világvallásnak a perspektívája, melyhez a Baalkultusz szokásai és szertartásai egyáltalán nem méltók.

A próféták működése elsősorban a kanaanitákkal való valláskeveredés, a Jahutól való elpártolás ellen irányult. Másrészről azonban elmélyítette, erkölcsi tartalommal töltötte meg a Jahukultuszt is. Mikor Saul megverte az amalekitákat s ahelyett, hogy a chéremet, az átkot teljes szigorúsággal végrehajtotta volna, Agagnak megkegyelmezett, a népet pedig zsákmányolni engedte, akkor az őt megfeddő Sámuel kimondja eljárásával szemben azt az alapelvet, hogy „jobb az engedelmesség a véres, áldozatnál és a szófogadás a kosok kövérjénél”. Mikor pedig kiválasztja Dávidot, azt mondja neki az úr: „Ne nézd az ő külsejét, se természetének nagyságát, mert megvettem őt. Mert az úr nem azt nézi. amit az ember, mert az ember azt nézi, ami a szeme előtt vagyon, de az isten azt nézi, ami a szívben vagyon.” A szóbanforgó esetben az alapelv Saul emberséges eljárásával szemben a borzasztó szigor megtestesülése, de speciális beékeltségéből kiszakítva és általánosítva alkalmas arra, hogy az istenimádást szokásból és hagyományból a szív legbensőbb ügyévé tegye. A szóbanforgó helyet így is szokták idézni. Sokkal világosabb a racionalizmus felé való hajlás más prófétai kijelentésekben. Mikor pl. Mikeás próféta veti fel a kérdést:

„Mivel menjek eleibe az úrnak? Hajlongjak-e a magasságos istennek? Égőáldozattal menjek-e elébe, avagy esztendő borjúkkal?! Kedvét leli-e az úr ezernyi kosokban, vagy tízezer olaj patakokban? Első szülöttem adjam-e bűnömért, vagy méhem gyümölcsét lelkemnek vétkeért?! Megjelentette neked, oh ember, mi legyen a jó és mit kíván az úr tetőled! Csalt azt, hogy igazságot cselekedjél, szeressed az irgalmasságot és hogy alázatosan járj a te isteneddel.” (6. 6—8.)

Vagy mikor Ámos Jahu nevében kijelenti:

„Gyülölöm, megvetem a ti ünnepeiteket és nem gyönyörködöm a ti összejöveteleitekben. Még ha égő áldozattal áldoztok is nekem; sőt étel-áldozataitokat sem kedvelem, kövér hálaáldozataitokra rá se tekintek. Távoztasd el tőlem énekeid zaját, hárfáid pengetését sem hallgathatom.

Hanem folyjon az ítélet, mint a víz és az igazság, mint a bővizű patak!” (5. 21—24.)

Hasonlóan nyilatkozik Ésaiás is:

„Mire való nekem véres áldozataitoknak sokasága?... Megelégetem a kosok egészen égő áldozatait és a hizlalt barmok kövérét és a tulkok, bárányok és bakok vérében nem gyönyörködöm ... Ne hozzatok többé hazug ételáldozatokat s a jó illattétel utálat előttem; újhald, szombat s ünnepre felhívás; bünt és ünneplést el nem szenvedhetek! újhaldjaitokat és ünnepeiteket gyűlöli lelkem; terhemre vannak, elfáradtam viselni. És ha kiterjesztitek kezeiteket, elrejttem szemeimet előletek, sőt ha megsokasítjátok is az imádságot, én meg nem hallgatom: vérrel rakvák kezeitek...

Mosódjatok, tisztuljatok meg, távoztassátok el szemeim elől cselekedeteitek gonoszságát, szűnjetek meg gonoszt cselekedni, tanuljatok jót tenni, törekedjete igazságra, javítsátok az erőszakoskodót, pártoljátok az árvák és özvegyek ügyét.” (1. 11—17.)

Később egy másik próféta a böjtről ezt mondja:

„Hát nem az-e a böjt, amit én kedvelek, hogy megnyisd a gonoszoknak bilincseit, az igának köteleit megoldjad és szabadon bocsásd az elnyomottakat és hogy minden igát széttépjete? Nem az-e, hogy az éhezőnek megszegd kenyeredet és a szegény bujdosókat házadba bevigyed, ha meztelent látsz felruházzad és tested előtt el ne rejtse magadat? Akkor felhasad, mint hajnal a te világosságod és meggyógyulásod gyorsan kivirágzik és igazságod előtted jár, az úr dicsősége követ.” (Ésaiás 58. 6—8.)

Hasonló gondolat jut kifejezésre az 50. Zsoltárban:

„Hallgass, én népem, hadd szóljak! Te, Izrael hadd tegyek bizonyosságot rólad; isten vagyok én, a te istened. Nem feddlek én téged áldozataidért és hogy égő áldozataid szüntelen előttem vannak. De nem fogadhatok el tulkot a te házadból vagy bakokat a te aklaidból, mert enyém az erdőnek minden vadja, az ezernyi barom a hegyeken. Ismerem a hegyeknek minden szárnyasát és a mező állatai tudva vannak nálam. Ha megéhezem, nem mondom meg neked, mert enyém e világ és ennek mindene. Avagy eszem-e én a bikák húsát és a bakoknak vérének iszom-e? Hálával áldozzál az istennek és teljesítsd a felségesnek fogadásaidat. És hívj segítségül engem a nyomorúság idején, én megszabadítlak téged és te dicsőítesz engem.” (7 — 15.)

A törvénnyel szemben megnyilvánuló racionalizmus azonban seholy sem vonja le a végső gyakorlati következtetéseket. A próféták és a törvény ugyanabban az ószövetségben szépen megférnek egymás mellett. Az írásmagyarázat gondoskodik róla, hogy a próféták által megpendített gondolatot senki végig ne gondolja. A zsidó vallás hőseinek a csarnokában Mózes együtt látható a prófétákkal s nem gyöngítik egymást. Csak a vallástörténet kései kutatói látnak a prófétákban olyan férfiakat, kiknek lelkében ott villóznak egy későbbi, magasabbrendű álláspontnak a villámai.

Az első próféták semmiesetre nem mennek el ennyire. Ezek főként a kánaáni kultusz ellen mennydörögnek s amit ott borzalomnak minősítene, azt Jahu tiszteletében természetesnek találják.

Az új törvény.

A zsidó nép és istene közt lévő szálakat elszakíthatatlanokká fonogató, a kánaáni és az ősi zsidó vallást primitív külsőségeitől megtisztogató próféták készítették elő annak a gyökeres vallási reformnak az útját,

amely egy tollvonással eltörülte a Baalkultuszt s Jahu tiszteletének a központjává, egyetlen törvényes szentéllé Jeruzsálemet tette.

Ez a nevezetes esemény Josiás király uralkodásának a 18. évében Kr. e. 621-ben történt, szemléletes leírása a királyok II. könyvének 22. és 23. fejezetében olvasható.

A reform alapjául szolgáló „törvény” ma is megvan Mózes V. könyvében, de természetesen nem eredeti formájában, hanem többszörösen átdolgozva. Leglényegesebb intézkedése az, hogy a Jahu-kultuszt Jeruzsálemben összpontosítja, kizárólag a jeruzsálemi templomot tekinti igazi szentélynek, ebből folyik, hogy a jeruzsálemi papság is egészen kiváltságos helyzetbe kerül. A papi teendők végzése Zadok fiainak a kizárólagos joga lesz, a vidéki papok „leviták”, a papok szolgálói és segédei lesznek. A jeruzsálemi kultusz is megreformálódik. Azzal, hogy áldozni csak a jeruzsálemi szentélyben lehet, megváltozik az egész vallás jellege: a derűs ünnepek helyét terhes zarándoklatokkal súlyosbított komoly és bizonyos mértékig hideg tömegszertartások foglalják el. Ez azonban a „Deuteronomium”-nak nevezett törvénynek csak az egyik oldala.

A másik próféta gondolatokat tükröz vissza. Ezek között az első helyet a népek Jahuhoz való viszonya, e viszony melegségének, az isteni kegyelemnek és szeretetnek a hangsúlyozása foglalja el („Az úr, a te istened, emésztő tűz, féltőn szerető isten ő”. — Halld Izrael: az úr, a mi istenünk egy úr! Szeressed azért az Urat, a te istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből”. — „Boldog vagy, Izrael! Kicsoda olyan, mint te? A nép, kit az úr véd, a te segítségednek pajzsa és aki a te dicsőségednek fegyvere! Hízelegnek majd neked a te ellenségeid és te azoknak magaslatait taposod”), másodsorban pedig erős szociális érzék hatja át. A szegényekről, árvákról és özvegyekről való gondoskodás szükségére, az igazságosságra való utalás igen gyakori ebben a törvényben s vannak különös szociális intézkedései is. Ilyenek a szombat-esztendő (minden 7. év) termésének a szegények részére való átengedése, minek jelentőségét csak az rontja le, hogy ez az év egyúttal — ugarév, a föld pihentetésének az esztendeje is, amikor nem szántottak és nem vetettek, magától pedig a föld a szegények számára vajmi keveset teremthetett. Ezek közé tartoznak a kamatszedés eltiltása, a rabszolgáknak a 77. évben való felszabadítása, ugyanakkor az adósságok elengedésére való kötelezés. Nyilvánvaló, hogy e törvények egy része kegyes óhajtás maradt, mert végre nem hajtották őket. Maga a törvény is gondoskodik kibúvókról s a rabszolgafelszabadítás mellett ismeri az örök rabszolgaság intézményét: „Ha (a rabszolga) azt mondja neked: Nem megyek el tőled, mert szeret téged és a te házat, mivelhogy jól van néki tenálad dolga: akkor vedd az árat és fürd a fülébe és az ajtóba és legyen szolgálóddá mindvégig; így cselekedjél szolgáló leánnyal is!”

A régi és az új szellem közt levő különbséget s az erkölcsi gondolatok előtérbe nyomulását legjobban az új tízparancsolaton látjuk, mely Mózes V. könyvének 5. részében már egész másként hangzik, mint a kánaáni korszakban:

„1. Én az úr vagyok a te istened, ki kihoztalak téged Egyiptomnak földéből, a szolgálatnak házából.

2. Ne legyenek néked idegen isteneid én előttem. Ne csinálj magadnak faragott képet és semmi hasonlót azokhoz, amelyek fent az égben vagy amelyek alant a földön, vagy amelyek a vizekben a föld alatt vannak. Ne imádd és ne tiszteld azokat, mert én az úr, a te istened, féltőn szerető isten vagyok, ki megbüntetem az atyák vétkeit a fiakban harmad- és

Ezékiel próféta Michelangelonak a vatikáni Sixtus-kápolnában levő freskóján.

Jeremiás próféta Michelangelonak a vatikáni Sixtus-kápolnában levő freskóján.

Salamon temploma. Dr. Schick modellje. Maga a templom 30 m. hosszú, 10 m. széles és 15 m. magas épület volt 3 m. vastag falakkal. Az udvarát szegélyező háromemeletes épület és a környezete tették monumentálissá.

A názareti forrás, Mária kútja.

negyedízigen, akik engem gyűlölnek, de irgalmasságot cselekszem ezerízigen azokkal, akik engem szeretnek és az én parancsolataimat megtartják.

3. Az úrnak, a te istenednek nevét hiába fel ne vedd, mert nem hagyja azt az úr büntetés nélkül, aki az ő nevét hiába felveszi.

4. Vigyázz a szombatnak napjára, hogy megszenteld azt, amiképpen megparancsolta néked az úr, a te istened. Hat napon át munkálkodjál és végezd minden dolgodat. De a hetedik nap az úrnak, a te istenednek szombatja: semmi dolgot se tégy azon se magad, se fiad, se lányod, se szolgád, se szolgáló leányod, se ökröd, se szamarad és semminemű barmod, se jövevényed, aki a te kapuidon belül van, hogy megnyugodjék a te szolgád és szolgáló leányod, mint te magad és megemlékezzél róla, hogy szolga voltál Egyiptom földén és kihozott téged az úr, a te istened erős kézzel és kinyújtott karral. Azért parancsolta néked az úr, a te istened, hogy a szombat napját megtartsad.

5. Tiszteld atyádat és anyádat, amint megparancsolta néked az úr, a te istened, hogy hosszú ideig élj és hogy jól legyen dolgod azon a földön, amelyet az úr, a te istened ád tenéked.

3. Ne ölj.

4. És ne paráználkodjál.

5. És ne lopj.

6. És ne tégy a felebarátod ellen hamis tanúbizonyságot.

10. — És ne kívánd a te felebarátodnak feleségét és ne áhísd a te felebarátodnak házát, szántóföldét, se szolgáját, se szolgáló leányát, se ökrét, se szamarát és semmit, ami a te felebarátodé.”

Ezzel a törvénnyel lép a zsidó nép az egyistenhit, a monoteizmus talajára.

A monoteizmus nem szükségszerű következménye volt Jahu tisztelete Jeruzsálemre való korlátozásának (egy isten, egy templom), hiszen Jahut a próféták már nem kézzel csinált hajlékokban lakozó istennek képelték. A reformnak éppen ez a vonatkozása mélyen a zsidóság meggyőződéseibe vágott, úgy hogy Josiás király halála után megint felütötte fejét a bálványozás.

A fogság.

Azonban a régi és az új vallásosság között való küzdelem — melyben a reform szószólói között Ésaías, Jeremiás és Sofoniás hatalmas egyéniségeit látjuk — nem bontakozhatott ki.

Nebukadnezar előbb Kr. e. 597-ben, majd tíz évvel később, Kr. e. 587-ben megint bevette Jeruzsálemet, rabságba hurcoltatta a zsidóság színét, virágát, letiporta Júda országának nemzeti életét is.

Júdára a halál köde nehezedett. A zsidóság szellemi életének súlypontja Babilonba került, ahol a számkivetett zsidóság tovább füzte otthoni gondolatait. A rettenetes katasztrófa okát a nép eltévelyedésében látták, a menekülést a vallásos megújhódástól várták. A reform gondolatai mély gyökereket vertek a számkivetettek szívében s az új próféták, akik már nem pusztulást prédikáltak, hanem a vigasztalás és a reménység olaját csepegtették a vérző sebekbe, ezen az úton haladva tovább alkották meg az új élet eszményeit. Ezékiel próféta, aki Babilonban álmodta meg Zsidóország feltámadását, a Josiás-féle reformgondolatok alapján állította össze a szentségnek és tisztaságnak azokat a követelményeit, amelyekről Jahu kegyelme függ. (Mózes III. könyvének 17—26. részei.)

Cyrus perzsa király 538-ban adta meg az engedélyt a zsidó száműzöt-

teknek arra, hogy hazatérhetnek s hogy a jeruzsálemi templomot felépíthetik. Ezek otthon megváltozott viszonyokat találtak s majdnem száz éven át csupa sikertelen próbálkozás és nyomorúság volt az életük. A templomot ugyan felépítették, Kr. e. 520 decemberében tették le az alapkövét s 515. márciusában avatták fel), de az új élet valahogy nem akart lábra kapni. Aggeus, Zakariás és Malakiás próféták és több ismeretlen, kiknek beszédei Ésaías próféta beszédei közé sorolva maradtak fenn, hiába prédikálták a kitartást és a hűséget, a hazatértek megalkudtak az élet kényszerűségeivel, alkalmazkodtak a környezethez, összeházasodtak szomszédaikkal és vallásos tekintetben is hozzájuk simúltak.

A tengődő és ellenséges szomszédai által üldözött zsidóságot Nehemiás mentette meg, aki Kr, e. 445-ben kapott engedélyt Artaxerxes perzsa

Babiloni vizeknél gyászoló zsidók. Ez a 137. zsoltár hangulatából született kép egyszerre híressé tette alkotóját, Bendemann Eduárd német festőt, mikor 1832-ben kiállította. A nép gyászát egy család régi otthona után való vágyakozásában jeleníti meg. Az eredeti festmény a kölni múzeum tulajdona.

királytól, hogy honfitársai segítségére siethessen s hogy Jeruzsálem falait is felépíthesse. A fal 52 nap alatt elkészült. Nehemia 12 évig volt Jeruzsálem helytartója. Ez alatt az idő alatt sokat tett a jeruzsálemi visszavándorolt zsidóság erősítésére. A gyülekezettel egyetértve eltiltotta az idegenekkel való összeházasodást, szabályozta az adósságok kérdését, gondoskodott a város védelméről, elrendezte az adó és a templomi szolgáltatások kérdését. Az otthoni reformok keresztülvitelének az ideje alatt a Babiloniában élő zsidóság sem volt tétlen: összeállított egy új törvénykönyvet, amelynek életbeléptetését ugyancsak I. Artaxerxes király, a Kr. e. 432-ben Jeruzsálembe visszatérő Ezsás nevű írástudóra bízta.

A második reform.

Ezsás másfélezer számúzott kíséretében ment vissza Jeruzsálembe, akikhez még 258 levita is csatlakozott. A viszonyok alapos tanulmányo-

zása után első teendője az volt, hogy 432 decemberében rákényszerítette Jeruzsálem népét arra, hogy az idegenekkel kötött házasságokat bontsák fel. 431 októberében, a sátoros ünnepen hirdette ki az új törvényt. A nép alávetette magát a reformnak, a jeruzsálemi templomnak az idegenekkel rokonszenvező főpapa, Eljasib a reform ellensége volt, úgy hogy Nehemiának még egyszer el kellett jönnie rendet teremteni Jeruzsálemben, Kr. e. 429 és 424 között. Eljasib főpap maradt, unokáját, Manassét azonban száműzték. Manasse samáriai rokonaihoz menekült, a samáriaiak elszakadtak a zsidóságtól s Manassét tették meg főpapjuknak. A jeruzsálemi zsidóságnak ez a tisztulási processzus előnyére vált. Az Ezrás törvényében rendelt elzárkózást ellenzék nélkül sikerült végrehajtani, az új zsidó gyülekezet egységét ilyenformán, hogy az tulajdonképpen csak Jeruzsálemre és legközelebbi környékére szorítkozott, sikerült szinte tökéletesen megteremteni.

Az Ezrás által (alkotott és) életbeléptetett törvény elsősorban papi, rituális törvény, mely pontosan és tüzetesen szabályozza a papok tennivalóit, az áldozatokat, a papok járandóságait és hasonlókat. Esra törvénye csak Áron leszármazottjainak engedi meg a papi teendők végzését, a többieket csekélyebb jelentőségű munkák végzésére szorítja. A papok közül kiemelkedik a főpap, akire az istentisztelet és az áldozati szabályok ellenőrzése tartozik. Az áldozatokra vonatkozó szabályok aprólékosságba vesző pontossággal írják elő, hogy milyeneknek kell lenniök az áldozati állatoknak és hogy hogyan kell az áldozatokat bemutatni. A gyülekezeti tagoktól megköveteli a körülmetélést, a szombat és az ünnepek megülését. A pászkaünnep, mely régebben az első bárányokból való zsenge-áldozat volt, teljesen elvesztette ezt a jellegét és az Egyiptomból való kivonulás emlékéét ápoló családi ünneppé lett, mellette a sátoros ünnep és az engesztelőnap válnak ki. Az Ezrás-féle törvények szigorúan megkövetelik bizonyos ételektől a tartózkodást, különböző tisztálkodási szabályok megtartását s aprólékos intézkedései szabták meg a zsidó vallásosság jövő irányát.

Az Ezrás által életbeléptetett törvénykönyv külön nem maradt fenn. Intézkedései Mózes öt könyvébe vannak a legkülönbözőbb helyeken beillesztve, még pedig olyan formában, hogy mint már Mózes idejében érvényes törvények szolgáljanak késő utódoknak mintaképül. Hogy közben a zsidóság nem ismerte és nem tartotta meg ezeket a törvényeket s hogy a későbbi törvények szempontjából a zsidóság legnagyobb nemzeti hősei és legrégebbi kegyesei is bűnös számba menték, ezt a nehézséget a Jósiás- és Ezrás-féle reform írástudói egyszerűen úgy oldották meg, hogy utólag az egész zsidó történetet átdolgozták és az összes nemzeti hagyományokra ráhúzták ezeknek a kései törvényeknek a kárhóztató ítéleteit, amivel teljesen a feje tetejére állították a zsidó történetet, ahelyett, hogy ezt is, mint minden művelődés történetét szerény kezdetből, lépésről-lépésre emelkedő folyamatnak mondták volna, amilyen az a valóságban volt, eredetileg ideális állapotokból való lezüllesnek állították be, amelyből csak hosszú és kegyetlen megpróbáltatások árán kerülhetett a zsidó nép megint egyenesbe, csak azért, mert az isten kegyelmét biztosító törvények, csak Jósiás király idejében fedeztetek fel, illetve azokat csak Ezrás hozta nyilvánosságra.

Ezrás reformja úgy a zsidó vallás múltjára, mint jövőjére kitörölhetetlenül rányomta a maga bélyegét. Ez az alap, amelynek a múltba visszavetített fénye elszínesít minden adatot s amelyen a jövő tovább épít. Ezrással a zsidóság vallásosságának alkotó korszaka lezárul s letű-

nik a próféták ideje is, hogy helyet adjon az írástudománynak, mely Babilonban és Jeruzsálemben gyűjti, rendszerezi és magyarázza az írásokat. Amit alkot (Zsoltárok, Jób könyve, Dániel könyve és az ú. n. apokrif és pseudepigraf irodalom) azt nem a saját neve alatt, hanem régi kegyesek szájába adva teszi közzé és nem a mű belső értéke, hanem annak a tekintélye miatt becsüli meg, akinek a neve alatt a mű megjelent. Az írástudók gyűjtik össze a biblia könyveit, ők szabják meg a zsidó teológia és vallásos élet irányát, mely ebben a korszakban talán Babilonon keresztül vesz fel több perzsa vallásos gondolatot. Alexandrian át pedig a hellenizmus szellemét szívja fel.

A katasztrófa felé.

Jeruzsálemben a kultusz érdeke s azt szabályozó törvénye, a törvény magyarázatán kívül a politika és a hatalom kérdései állnak előtérben, Jeruzsálemben kívül az ú. n. diaszpórában, szétszórtságban élő zsidók a vallási szabályok tanulmányozásával foglalkoznak s kialakítják azt a zsinagógai istentiszteleti formát, melyből, miután áldozni csak Jeruzsálemben lehet és szabad, épp az istentisztelet lényege: az áldozat hiányzik, amely azonban a szent iratok olvasásában és magyarázásában, az imádságban és a prédikációban az épülés oly gazdag forrását tárta fel, hogy abban a zsidóság Jeruzsálem végleges felprédálása és a templomi kultusz megszűnése után is teljes kárpótlást talált.

A zsinagógai istentiszteleti formának nemcsak a zsidóságra nézve van jelentősége, hanem a kereszténység és mohamedán vallások szem-> pontjából is, mert ezek teljesen a zsinagógai istentisztelet nyomán alkották meg saját istentiszteleti formáikat!

Közben a zsidóság hányódik, vetődik. A perzsa szolgaságnak Nagy Sándor vet véget Kr. e. 331-ben, azután a szír zsarnokság következett, melyet a makkabeusok ráztak le. Szabadságharcuk Kr. e. 168-ban kezdődött s Zsidóország általuk kivívott függetlensége száz évig tartott. A Makkabeus uralkodó család belső torzsalkodásai Jeruzsálemet Kr. e. 65-ben Pompeius birtokába juttatták. Ettől kezdve az ország Róma vazallusa. Egy ideig az edomita Antipater utódai, a Heródesek állnak az élén, Kr. u. 6-tól Júdeát császári helytartók kormányozzák. A zsidó nép nem bírja elviselni a nehéz római igát. örökösen lázong, míg végül a Kr. u. 66-ban kezdődött „zsidó háborúnak” a rómaiak Zsidóország teljes letiprásával és Kr. u. 70-ben Jeruzsálem elfoglalásával és felprédálásával véget nem vetettek. A szabadság szelleme még egyszer fellángolt a zsidóság* között, a Kr. u. 132—135-ig tartó Simon Bar Kochba-lázadásban. Hadrianus császár azonban úrrá lett a lázadók felett, országukat elpusztította, aki a kezébe került, azt rabszolgának adatta el, Jeruzsálemből a zsidókat kiűzette, helyükbe pogányokat telepített, a zsidó templom helyén pedig Juppiter Capitolinus számára építtetett templomot.

A zsidó kultusz megszűnt, az írástudók palesztinai városokba szorultak s itt folytatták működésüket, melynek eredménye a különböző midrasokon (írásmagyarázatok) kívül úgy a haláchát (a törvényes gyakorlatot), mint a haggádát (vallásos hagyományokat) összefoglaló Misna és a Talmud.

A törvény, Misna és Talmud adják a zsidóság szent hagyományainak az összességét, melyeket a hithű zsidóság ma is megtartani igyekszik. Csak az áldozati kultuszra vonatkozó szabályok kapcsolódnak ki, mert a jeruzsálemi templom, ahol egyedül szabad áldozatokat bemutatni, nem áll.

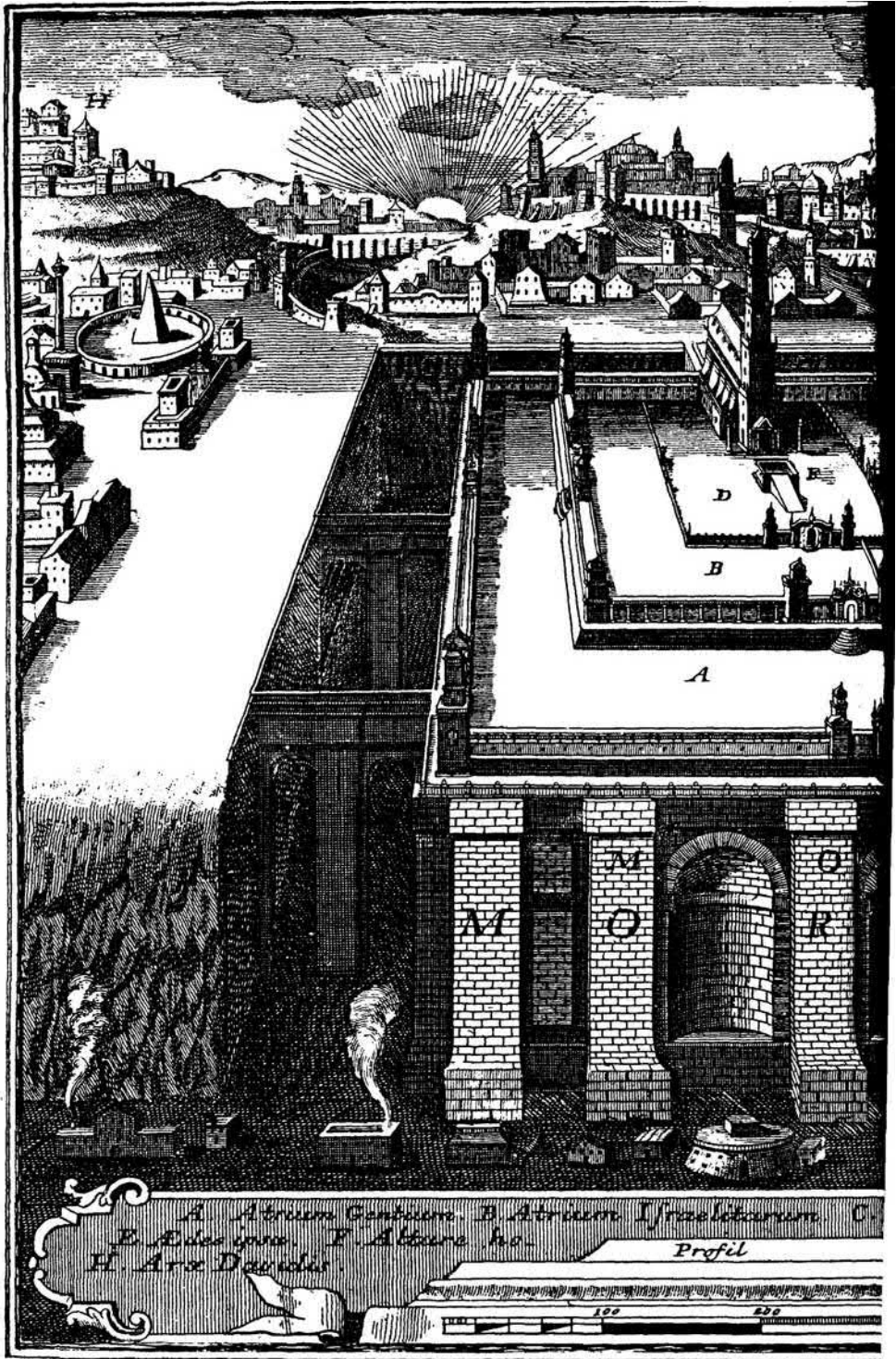
Amíg állt, ez volt a zsidó vallás középpontja.

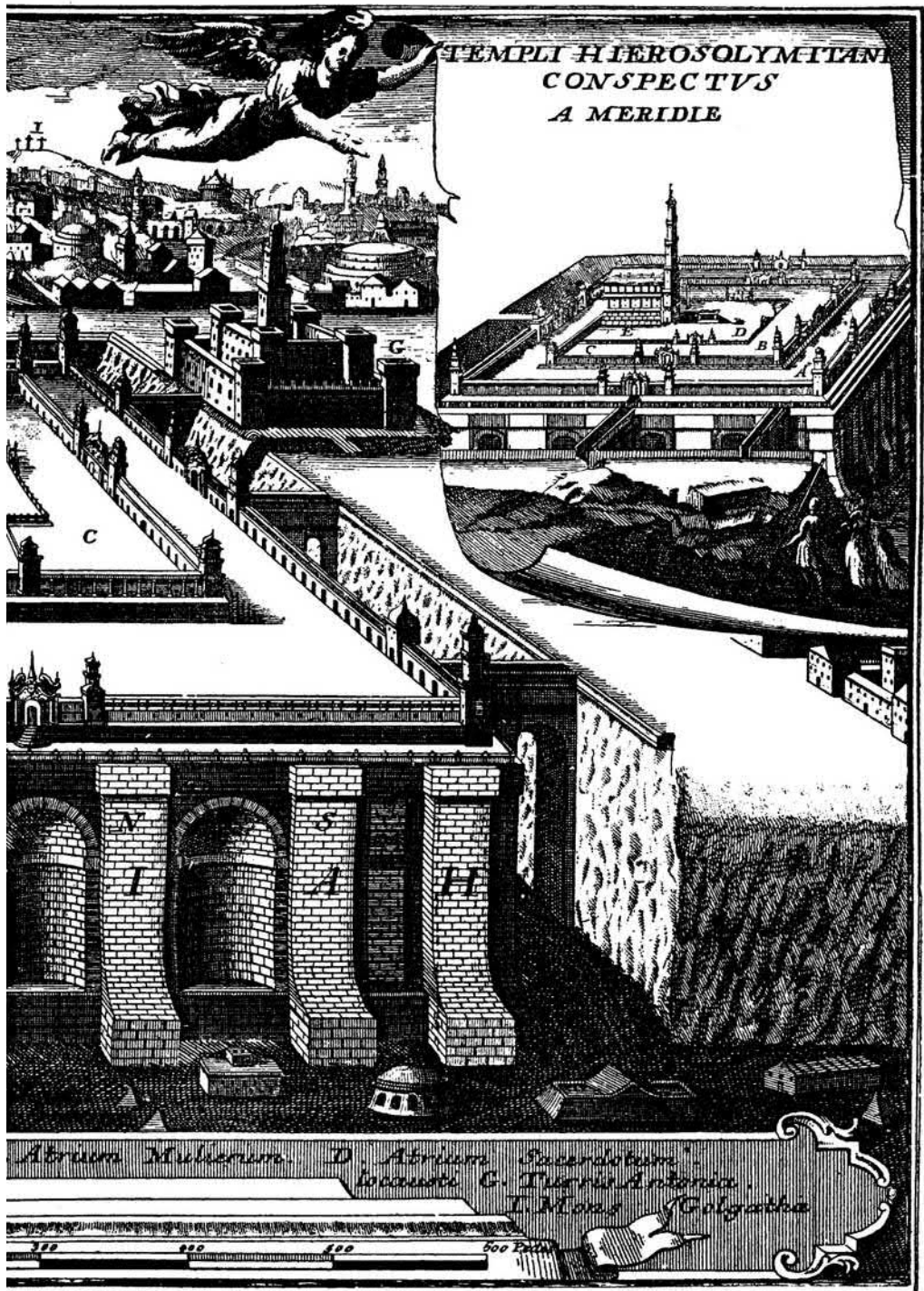
Jeruzsálem látképe a templom és a város alaprajzával és nevezetesebb épült
c. 1737-ben

teinek a távlati képével. Tervezte: C. G. Hoffmann Introductio in lectionem Novi Testament

A jeruzsálemi templom Jézus idejében. C. G. Hoffmann eszményi rekonstrukciójával

konstrukciója, mely sokban modernizált (a templom tornya!) képét nyújtja a
 ak és környezetének.

A K U L T U S Z

A templom.

A jeruzsálemi templomot Dávid építtette. A tulajdonképpeni templomépület, melyben isten jelenlétét, a szent láda, a frigyszekrény jelezte, két részből álló, 10 méter széles, 30 m hosszú és 15 m magas épület volt, elébe azonban 10 m hosszú, 5 m széles előcsarnok volt toldva, három másik oldala pedig három emeleten egymás mellé sorakozó 3X2:5 m nagyságú, tehát apró cellákkal volt körülépítve. Az első helyiségben volt egy füstölő oltár, a színkenyerek asztala és a hétágú gyertyatartó, a 10X10X10 m, tehát kockaalakú és sehonnan világosságot nem kapó szentek szentjében pedig — míg meg nem semmisült — a szent láda volt elhelyezve. A szentek szentjébe másnak, mint a főpapnak belépni nem volt szabad, az is évente egyszer mutatott ott be áldozatot, illetve hintette meg a szentek szentét az engesztelő áldozat vérével. Az előcsarnok előtt két 9 m magas, 6 m átmérőjű, 4 ujjnyi vastag ércoszlop állt, melyeknek nevük is volt: Jakin és Boáz. A templom oszlopcsarnokkal körülvett udvarán szabad ég alatt volt az oltár.

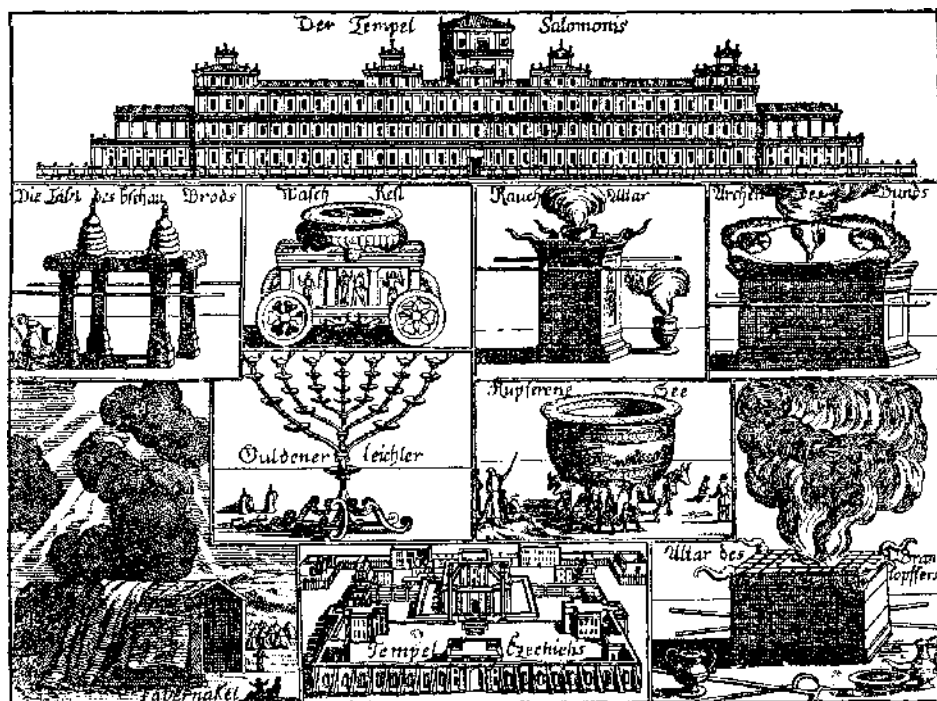
Nebukadnezar dúlása után Serubbabel építtette fel újra a templomot. Ez a templom nem volt oly fényes, mint az első, méretei azonban ugyanolyanok lehettek, udvara 154 m hosszú, 46 m széles volt, az udvar közepén 5 m széles, 10 m hosszú, faragatlan kövekből összerakott oltár állott. A szentek szentéből a láda már hiányzott, helyén egy Setija nevű 3 ujjnyira kiálló kőlap állott, engesztelő napon a főpap tette rá a füstölőt. Isten valóságos jelenléte helyére jelen valóságának az elképzelése lépett.

A templomot Nagy Heródes újraépíttette. A munkát Kr. e. 19-ben kezdte el, az átépítés 46 évig tartott s Kr. u. 28-ban lett valamelyest kész. Maga a templom, melyet 1000 kőművesnek kiképzett pap emelt, másfél év alatt elkészült, díszítése, melléképületei, környékének a rendezése azonban sok munkát és sok pénzt nyelt el, s teljesen csak Albinus helytartó idejére (Kr. u. 62—64) lett készen. A Heródes által átépített templom megnagyobbított téren, várszerűen körülépített és megerősített épülettömeg központját képezte. A templomteret délen 162, négy sorban felállított korinthusi márványoszlopból, a másik három oldalon két sor oszlopból álló oszlopcsarnok vette körül, ezen belül volt a pár lépcsővel magasabban fekvő szent udvar, melybe nem zsidónak halálbüntetés terhe alatt tiltva volt a belépés. A szent udvarban külön kijelölt helyük volt az asszonyoknak, az áldozóknak és a papoknak. Az udvar közepén álló, alul négyzetben 16 méteres, felül azonban lépcsőzetesen 12 méteres négyzetre szűkülő égő áldozati oltáron állandóan ég a tűz. Két sarkában a Kidron patakába vezető csatorna nyílása, ebbe öntötték a leáldozott állatok felesleges vérének. Az oltárra 8 m széles, 16 m hosszú félj árat vezet. Az oltár mellett hatalmas víztartó-ércmedence áll, az északi oldalon hat sorban 24

karika az áldozati állatok megkötésére, mögöttük márványasztalok és 8—8 oszlop, a levágott állatok felbontására és felakasztására. A templom-épülethez 12 lépcső vezetett. A templom elé toronyszerű 50 m. magas (?), 50 m széles, de csak 10 m mélységű előcsarnok épült, a templomépület 20 m hosszú és ugyanolyan magas, de csak 10 m széles volt, a szentek szenté 10 méteres kocka. Ezt a templomot is háromemeletes, cellákat tartalmazó épülettel építették körül.

Áldozatok.

A templomi istentisztelet áldozásból állott, minden egyéb szertartás

A jeruzsálemi templom látképei és felszerelése. A középkori bibliatudomány előszeretettel rekonstruálta a bibliai leírások alapján a jeruzsálemi templomot. Ezt a képet Slisansky 1662-ben megjelent palesztinai útleírásában találjuk. Az alsó bal sarokban látható a szövetség-sátor a felette gomolygó tűz- és füstoszloppal, legfelül Salamon temploma, alul közepén az új templom Ezékiel által elképzelt formában. A második sorban jobbról: a szövetség ládája, mellette a szentélyben levő füstölő oltár, a baloldalon a szinkenyerék asztala, alatta a hétágú gyertyatartó. A templom udvarában szabad ég alatt a (takaréktűzhely formájúra rajzolt!) égőáldozati oltár az ércengerrel és a mosdásra használt víz tartályával.

(ének és imádság is) csak az áldozás függeléke volt. Az áldozat istennek szánt ajándék, testet öltött imádság, az áldozatban való részvétel az istennel való egyesülés és szövetség. Kétféle áldozat volt: véres állatáldozat és a föld terméseiből bemutatott áldozat. A zsidók szomszédainál nem hiányzik az emberáldozat sem, a zsidóság azonban irtózik tőle. Csak a kánaáni háborúban fordul elő a chérem = átok, az ellenség teljes kipusztítása. Rendesen csak háziállatokat, ezek közül is szarvasmarhát, kecskét, juhot mutattak be áldozatul, szamarat, kutyát, disznót és tevét ellenben nem,

madarak közül csak a galambokat. Az állatoknak külsőleg hibátlanoknak kellett lenniök, azonfelül legalább 8 naposak és legfeljebb három évesek lehettek. Az áldozás első mozzanata az volt, hogy az áldozó mindkét kezével megérintette az áldozati állat homlokát, azután levágták az állatot, vérét folytonos keverés közben felfogták s azzal az oltár négy sarkát meghintették. Azután megnyúzták az állatot, mert bőre a papoké volt, a húsát pedig feldarabolva és megtisztítva az oltárra helyezték és elégették. Ez volt a teljes égőáldozat, melyet megfelelő étel- és italáldozatnak kellett kísérnie. Ilyet mutattak be a népért egy éves kos formájában minden reggel és minden este. Ezt a mindennapi áldozatot Nagy Sándor óta az uralkodók fizették meg, Augustus császár naponta két kost és egy bikát áldoztatott a jeruzsálemi templomban. A többi áldozatok alkalmával csak a belső részekről, a vesékről lefejtett faggyút és a juhok farkát égették el, az állat szegyéet „meglóbálták az úr előtt”, hasonlóan cselekedtek a jobb lapockájával is, ez a két darab volt a papok része az áldozatból. Az áldozatot követő ételáldozatból a papok egy kalácsot kaptak. A hála áldozat megmaradt részét az áldozó költötte el vidám lakomaként családjával, melyhez vendégeket is hívott; másnapra, illetőleg harmadnapra nem volt szabad belőle semminek sem maradnia; a maradékot el kellett égetni. A bűnért való áldozat az eltulajdonított dolog vagy okozott kár egészben vagy részben való megtérítésén felül egy kosból állott, ugyanazt az áldozatot kellett a poklosságtól megtisztultaknak és a nazireus fogadalmat meg nem tartóknak is bemutatniok. Az utóbbiak kosának a húsa mind a papoké volt. A rendes áldozatoknál az engesztelés eszköze az áldozati állat vére volt, amelyet vagy az oltár szarvaira vagy a szentek szentjének az ajtó függönyére, az engesztelő nap bikaáldozatáért pedig a szentek szentében hétszer a szent láda helyét jelző kőre frecskendezték. Ezeknek az áldozatoknak a húsát csak a templom épületében volt szabad elkölteni. A gabonaáldozatok olajjal és tömjénnel kevert gabonaszemek elégetéséül állottak, a lisztből lepényeket mutattak be. Italáldozat céljaira bort és olajat használtak, ezeket vagy az áldozati állatokra öntötték vagy az «oltárra töltötték.

Az ünnepek.

A nomád és pásztorkodó izraeliták időszámítása és kultusza a hold és az évszakok változása szerint igazodott és az állattenyésztéssel állott szorosabb viszonyban. Minden vágás áldozat, az állat vérét szent kövekre kenik. A húsból néhány darabot istennek ajánlanak, tavasszal barmaik szaporodásából istené a zsenge, ősszel pedig a tized.

Rendesen megülik az újhold ünnepét, mikor az újhold vékony sarlója megjelenik az égen.

A tavaszi zsengek ünnepe a húsvét, a pászka az elsőszülöttek feláldozásának és a kovásztalan kenyereknek az ünnepe. Ezt követi ötven napra az aratási ünnep. Főünnep az őszi hálaünnep. Évenként háromszor gyűlt össze a nép az úr előtt s nem jött soha üres kézzel. Az ünnep vidám jellegű volt: ettek, ittak és vígan is voltak az úr színe előtt.

A Kánaánban való település csak elmélyítette ezeket az ünnepeket. A nyáj zsengeit és a birkanyírás eredményeit megtoldotta a föld, a kert és a szőlő termésével. A kultusz jeruzsálemi központosítása azonban elvette az ünnepek régi jellegét s lassanként háttérbe szorította természeti vonatkozásait. Egyeseket nemzeti tartalommal töltött meg. Így lett a pászka az Egyiptomból való kivonulás emlékünnepe, a városba átültetett őszi ünnepből a mesterkélt lombsátorban való lakozás egyhetes ünnepe. A rendszeresített heti ünnep, a szombat és a mindennapi istentisztelet és

áldozás behozatalával a nagy ünnepek jelentősége csökken. Az Ezrás által proklamált papi törvény teljesen lezárta ezt a fejlődési vonalat. Nem az ünnepek az istentisztelet kimagasló alkalmai, hanem a Thamid, a mindennapos áldozat és a szombati kultusz tartja fenn isten és a nép közt az érintkezést. A zsengekből és a tizedből adó lett, mit a bemutatással járó régi ünnepélyesség és vigasság nélkül kellett a papságnak beszolgáltatni» Az áldozati lakoma helyére a profán, de bizonyos vallási szabályokat mindig szem előtt tartó állatlevágás lépett, a templomban pedig kiépült a teljes és a nem teljes, a nyilvános és a magán, az égő, a hála és az engesztelő áldozatok szövevényes rengetege.

A szombat, mely mint hétnaponként visszatérő, istennek szentelt munkaszüneti nap, valósággal a zsidó nép ismertető és megkülönböztető jegyvé lett, eredetileg nem zsidó berendezkedés. A Kánaánban letelepedett izraeliták különböző közvetítésekkel Babilonból vették át. A babiloni naptár osztotta fel a hold forgásával egybefüggő hónapot négyszer hét napra s tekintette minden hó 7., 14., 21. és 28. napját szerencsétlen napnak, melyen nem volt tanácsos új munkához kezdeni s melynek éjjelén a királynak áldozatokat kellett bemutatnia. A zsidók nem tartották meg a babiloni hét szerencsétlen, ill. áldozó napjait a holdhónaphoz viszonyítottságában, hanem átvették a szombatot a holdhónaphoz kötöttség nélkül s ezzel a csillagászati következtelenséggel megteremtették a hónaptól függetlenített, hét naponként ismétlődő ünnep- és szünnapot. A szombat mint Jahu napja és mint pihenő nap, a zsidó vallásban nagy szerepet játszik. Szinte a törvény lényege jut kifejezésre abban a kétszer is előforduló« parancsolatban: „Az én szombatjaimat megtartsátok és az én szent helyemet tiszteljétek. Én vagyok az úr!” (III. Mózes 19., 30. és 26., 2.) A teremtés elbeszélése szerint Jahu is pihenésre szentelte meg ezt a napot s a próféták isten sok csapását tulajdonítják annak, hogy a nép annyiszor elfeledkezik róla. A kultuszban is megvan a megkülönböztetett jelentősége. A mindennapi áldozat reggel és este egy-egy éves bárány, egy tized éfa lisztláng és egy negyed hin olaj. „Szombatnapon pedig áldozz két ép bárányt, esztendősoket és kéttized lisztlángot, olajjal elegyített ételáldozatul annak italáldozat jávai egybe. Ez a szombati égőáldozat a szüntelen való égőáldozaton és annak italáldozatán kívül.” (IV. Mózes 28., 9—10.)

A szombat megünneplését később valóságos tanná és rendszeré az, írástudók építették ki.

A babiloni fogság ideje után hozzák be a nagy engesztelő áldozat ünnept, melyben isten és a nép viszonya teljesen erkölcsi jellegűvé válik: a bűn az a választófal, ami közöttük áll s csak ha ettől a bűntől szabadulni tudnak, lehetnek megint kedvesek isten előtt. A megtisztulást háromszoros tisztító szertartás hozhatja meg csak a nép számára. Először a főpapnak kell önmagát megtisztítania, hogy áldozata elfogadtassék. Másodszor az oltár tüzeit, illetve a szentek szentjét kell füstöléssel előkészítenie, csak azután ölheti meg a bűnért való áldozati bakot. A vérét beviszi a szentek szentébe s meghinti vele a fedőlapot és annak elejét. Azután kimegy s megkeni a vérrel az oltár szarvait és ujjával kétszer vérrel meghinti azt. Mikor mindezt elvégezte, előhoznak egy másik bakot, a bűnbakot: a főpap mindkét kezét ráteszi az élő bak fejére, megvallja felette Izrael fiainak minden hamisságát és minden bűnre való gonoszságait és azokat a bak fejére rakja s a bakot valamely ottlévő emberrel a pusztába küldi Azazelnek, hogy vigye el magán e bak minden ő hamisságukat kietlen földre... A szertartás vége újabb tisztálkodás után még egy engesztelő égő áldozat

bemutatása. „Szombatok szombatja ez nektek, sanyargassátok meg magatokat !... És örökkévaló szertartás legyen ez nálatok, hogy egyszer egy esztendőben engesztelést végezzenek Izrael fiainak minden bűneiért.” (III. Mózes 16.)

Ez az ünneprend később emlékünnepekkel bővül. Adar 14.-15-én megült Purim a perzsa zsidóüldözéstől való menekülés emlékezete. Ab hó 9.-e gyászünnep és böjt Jeruzsálem pusztulásának az emlékére, Tamuz 17-e hasonlóan böjtnap a kaldeusok Jeruzsálembe való bevonulásának, Tisri 3-a Gedalja ben Achikam helytartó legyilkolásának, Tevés 10-e Jeruzsálem ostroma kezdetének az emlékére. A nyolcnapos hanukkát, a szent lángok ünnepét Kislev 25-étől a Makkabeusok templomszentelésének az emlékére ülik meg.

A papság.

A régi Izraelben a papság nem volt jelentékeny számú és Mózes kivételével nem játszott különösebb szerepet. Mikor az úr sátrában Mózes színről-színre beszél az úrral „amint szokott ember szólani barátjával”, és „mikor Mózes a táborba visszatérel, az ő szolgálja az ifjú Józsué, Núnak fia nem távozik el a sátorból”, tehát Mózes egy ifjúval együtt végzék a sátor körüli teendőket. A Bírak könyve régebbi elbeszéléseiben sem igen fordulnak elő papok. Jellegzetes az efraimita Mikáról szóló elbeszélés, kinek külön temploma, abban kétszáz ezüstpénzből készült faragott és öntött istenképe, efodja és terafimja volt, s e szentélyben egyik fia látta el a papi szolgálatot. Egyszer egy lévita került arra s ezt Mika tíz ezüst, két öltöző ruha és teljes ellátás évi béréért megfogadta papnak szentélyéhez. Az új hazát kereső Daniták kémei egy éjszaka Mika házában háltak meg. Ezek jelentésére a Daniták egy csapata rátört Mika házára, elrabolta az istenképet, az efódot, a terafimot és a bálványt s a papot is rávették, hogy menjen velük s legyen inkább egy törzs papja, mint egy magánemberé. „És örvendett ezen a papnak szíve és elvitte az efódot és a terafimot és a képet és a nép közé ment.” (Bírak 17., 18.) A többi szentélyekben is kevés pap volt. Silóban Éli és két fia, azonkívül volt egy szolgájuk. Saulnak egy papja volt, Dávidnak kezdetben csak Abjathar szolgált, később Sádok is. Ezzel szemben a híres nobi szentélyben 85 pap szolgált, akiket Saul parancsára az edomita Doeg egy nap leölt.

Papra csak szentélynél volt szükség, ahol főfeladata a sokszor értékes istenkép őrzése és az isten akaratának a megtudakolása, a sorsvetés és vitás ügyek istenítélettel való eldöntése. Az áldozathoz nem kellett okvetlen pap, mert azt a családfő, a törzsfő és a király is bemutathatta. A papság nem is volt öröklött hivatal, bár voltak szentélyek, ahol a fiak apjuk örökébe léptek. Néhány papi család Mózesből származtatta magát, Sádok, a jeruzsálemi papság ősatya azonban nem származott régi papi családból.

Jósiás reformációja Sádok családjában öröklődő foglalkozássá tette a papságot, melynek a centralizációval s a rendszeres áldozat behozatalával egyszerre megszaporodtak a dolgai. A vidéki szentélyek papjait a jeruzsálemi papság alacsonyabbrendű teendőkre szorította. így lettek a leviták, a hajdani papok Jeruzsálemben a papok mellett templomi énekesek és szolgák. Ezt a helyzetet törvényesíti a későbbi fejlődés, mely a papság élére állítja a főpapot, megállapítja a papi szolgálat rendjét, hatalmas tényezővé teszi a papságot és a nép vezetését is reá ruházza.

Az újszövetségi korban a papi család 20 évet elért tagjait nyolc napig tartó szertartással avatták fel, melynek folyamán tisztító fürdőt vettek

vele, beöltöztették a papi ruhákba s különböző áldozatok alkalmával vérrel és olajjal meghintették, „telerakták a kezét” áldozatokkal s talán fel is kenték. A 24 csoportba osztott nagyszámú papság feladata volt heti turnusokban elvégezni a mindennapi áldozatot, rendben tartani a füstölő-oltárt és a templomban levő gyertyatartót. Munkájuk abból áll, hogy levágják az áldozati állatot, vérével meghintik az oltárt, megnyúzzák, darabokra vágják, a beleit megmossák, elkészítik a liszt- és az italáldozatot, elvégzik a füstölést, imádkoznak. Elmondják a papi áldást s a végén az elkészített áldozati részeket az oltáron égő tűzbe dobják. A szertartást ének és kürtölés kíséri. A mindennapi áldozatokon kívül a papoknak kellett bemutatniok a nagyszámú bűnért való és a hálaadó magánáldozatokat is. Húsvétkor, pünkösdkor és sátoros ünnepen mind a 24 csoport szolgálatban volt. A hivatalban levő papok hivatalos öltözete finom fehér rövid vászonnadrágból, bokáig érő, testhez álló, szoros ujjú felsőruhából, a ruhát összetartó bíbor-, skarlát- vagy jácintszínű fonalakkal átszőtt övből és turbánból állott; cipőt vagy sarut szolgálat közben nem hordtak. A fehér ruha a tisztaság jelképe. Szolgálatuk megkezdése előtt fürdőt kellett venniök, kezüket, lábukat a templom udvarán levő nagy ércedényben meg kellett mosniok s szolgálatuk alatt sem bort, sem más részegítő italt nem volt szabad inniok.

A papság fizetése az áldozatból való részesedés volt. Régen egy rész került az oltárra, egy rész jutott a papnak, az áldozat javát azonban az áldozó költötte el ott levő házanépével. A Josiás-féle reform a papoknak juttatja az áldozati állat első lábát, állkapcsát és gyomrát, a gyümölcsök javát, a gyapjúból egy részt s minden harmadik évben övék a tized. A papi törvény ezt a helyzetet gyökeresen megváltoztatja. Vannak áldozatok (engesztelő áldozat), melyek egészen a papokéi, másokból nekik jut az áldozati állat szegye és jobb lapockája, — mindenesetre jobb darabok, mint az első láb és az állkapocs. Állandó és bőséges jövedelmi forrásuk lesz a tized, a zsengek és az elsőszülöttek, illetőleg a helyükbe lépő megváltási összegek (öt sékel fiúért, másfél sékel a tisztátalan állatokért; a feláldozható állatok elsőszülötteit természetben kellett beszolgáltatni s azokat megáldozták). Ezen felül volt jövedelmük a fogadalmakból és más forrásokból is. Az eddig felsorolt jövedelmek a papok és családjaik eltartására szolgáltak. A nyilvános kultusz fentartására szedték az egyharmad, illetve fél sékel fejadót, ezenkívül önkéntes adományokat is gyűjtöttek.

A főpap kiváltságos személy, kinek szentségét és tisztaságát külön törvények bátyázzák körül. Csak szüzet vehet el feleségül, később illet is csak papi családból valót, halotthoz egyáltalán nem volt szabad közelítenie, mégha az az apja vagy anyja lett volna is. Öltözete fejedelmi, kék palástot, lenből készült kockás köntöst, gyolcs süveget, cifra szövésű övet, díszesen szőtt efódot (Úrim- és Tummim-tartó nyakbavetett tarisznyát) hord. Csak a nagy engesztelő ünnepen végzi a szertartást egyszerű fehér ruhában, mint a többi papok. Ez kizárólagos joga és főkötelessége. Ezenkívül csak akkor végez szertartást, ha akar. Josephus Flavius szerint rendszeresen szombaton, újhold napján és a nagy ünnepeken is a főpap szolgált.

Jeruzsálem elpusztultával a zsidó istenimádás e lényegét alkotó része kiesett a zsidó vallásból. Templom nincs, nem lehet áldozatot bemutatni. Ezzel egyszerre előtérbe lépett és kizárólagos istentiszteleti formává lett a diaszpórák zsinagógáiban végzett istentisztelet, amely a törvény és a próféták könyvének olvasásából és magyarázásából, főként pedig imádkozásból állt s az maradt egész a mai napig.

A VALLÁSOS ÉLET ÉS HIT VILÁGA

A Jahu-kultuszba éppúgy beleszületik az izraelita, mint a családjába és a népébe. Minden izraelita tagja a Jahuval kötött szövetségnek, ha csak maga ki nem zárja magát belőle. A zsidó vallás nem kiválasztottak vagy önként összeállók egyháza (ecclesia), hanem népvallás, melybe az egész nemzet beletartozik.

De azért az istennel való közösségnek mégis vannak bizonyos előfeltételei.

A körülmetélkedés.

Mindenekelőtt a körülmetélkedés, mint az a vallásos aktus, mely az istennel kötött szövetségbe való személyes bekapcsolódás jellegét viseli magán.

A körülmetélkedés nem kizárólag zsidó szokás. Sőt meglehetősen elterjedt, a világ legkülönbözőbb részein felbukkanó szertartás, mely nyilvánvalóan a nemi érettséggel, a házasságkötéssel és a nemi érintkezésre való feljogosítással áll összefüggésben és áldozat jellege van. Ilyen formában meg van primitív népeknél, meg volt Kolchisban, Egyiptomban és az aethiopotoknál. Egyiptomban később csak magasabb körökben és a papoknál volt szokásos, ellenben az araboknál általában gyakorolták. A filiszteusoknál nem végezték, ezért megvetéssel „körülmetéletleneknek” hívják őket. A zsidók Egyiptomból vették át. Kezdetben eredeti jellegének megfelelően férfikorba lépő ifjakon hajtották végre; különös az az elbeszélés, mely szerint Mózesnek „az úton, egy szálláson eleibe állta az úr és meg akarja vala őt ölni. De Czippóra egy éles követ véve és lemetste az ő — fiának előbőrét és lába elé veté: Bizony, vérjegyesem vagy te nékem ... vérjegyes a körülmetélkedés által”. (II. Mózes 4. 25.) A Bírák könyve szerint Józsué az egész Kánaánba bevonuló népet körülmetélte az úr parancsára szintén azért, hogy az úr meg ne ölje őket. Az első elbeszélés a házassággal hozza a szokást összefüggésbe, a másodikban hiányzik ugyan ez a vonatkozás, de mindkét esetben az úr haragját megengesztelő, áldozat jellege van. A későbbi törvény azt írja elő, hogy a gyermekeket mingyárt a születésüket követő napon kell körülmetélni. Ezzel a szokás elveszti eredeti jelentését, tisztán megkülönböztető jel, egész sajátos zsidó szertartás lesz belőle, amelynek megkülönböztető és vallásos jelentőségét az is növeli, hogy a többi népeknél idővel a körülmetélkedés kimegy a divatból, a zsidóságban azonban ez a vérpecsét a vérszerződés, mely az egyént elválaszthatatlanul bekapcsolja az isten és a választott nép közösségébe. A körülmetélkedés idegenekre nézve a zsidó vallásra való átlépés előfeltétele. Egy időben a kereszténységbe való belépést is ehhez a feltételhez akarta a zsidózó irány kötni. Hadrianus császár ki akarta irtani ezt a szokást s azt a heréléssel egy sorba helyezve, halálbüntetést szabott ki végzőire. Ez a rendelet is egyike volt azoknak, melyek zarnoki önkénye miatt a Bar Kochba-lázadás (Kr. u. 132—135.) kitört.

Tisztasági szabályok.

A Jahuval való közösség a belépésen túl sok állandó, az egész életet betöltő kötelezettséget rótt a hívő emberre. Ami az istennel közelebbi vonatkozásban áll, az szent. A szent és a közönséges dolgok közt való különbségtétel rendkívül fontos a zsidó vallásosság szempontjából nemcsak azért, hogy ami szent, az ne profanizáltassék és ami tisztátalan, az az istenség közelébe ne kerüljön, hanem azért is, mert az izraelitának még ezentúl gondosan óvakodnia kell mindentől, ami más kultusszal kapcsolatos. Ezekből a szempontokból tevődik össze a vallásos tisztaságnak és tisztátalanságnak az a rendszere, amelyet a hívő izraelitának mindig szem előtt kell tartania, ha azt akarja, hogy élete tiszta legyen és szabadon járulhasson istene elé. Ezeknek a szabályoknak az egészséghez és a higiénikus tisztasághoz semmi közük, keletkezésüket és jelentőségüket kizárólag vallásos megfontolásoknak köszönhetik. Tiszta és szent az, ami az istené, ugyanannak közönséges használata természetesen tiltva van. Tisztátalan mindaz, ami más istenek kultuszához tartozik. Ez éppúgy tabu, mint a szent dolog, csakhogy épp az ellenkező okból. Tisztátalanok a beteges állapotok, melyeket a vallásos képzelet ártó szellemekkel, démonokkal hoz összefüggésbe, tisztátalan a halott. A szent és a tisztátalan fogalma ezen dolgok megérintésének, megevésének vagy más módon való felhasználásának a tilalmát foglalja magában. A tilalom vagy állandó, vagy hosszabb-rövidebb időre terjedő.

A papi törvény Mózes III- könyvében a 11. fejezettől kezdve hosszú sorát számlálja elő az étel tilalmaknak és a tisztasági szabályoknak. Az eseteket és lehetőségeket egymásra halmozó írástudomány e szabályokat még jobban kiépítette. A tisztasági törvények alapelve az az isteni parancs: „Szentek legyetek, mert én szent vagyok”, rendszerbe azonban nehezen foglalhatók.

Az ételtörvények szerint mindaz, „aminek hasadt körme és egészen ketté hasadt körme van és kérődző”, megehető; tilos a teve, a hörcsög, a nyúl, a pikkelyesek. A szárnyasok közül tiltott a sas, keselyű, sólyom, holló, strucc, bagoly, kakuk, karvaly, kuvik, hattyú, füles bagoly, bölömbika, pelikán, gém, szarka, büdös banka és — denevér. A négy lábú szárnyas állatok (!) közül ehető négyféle sáska. Tisztátalan minden csúszó-mászó állat s ezenfelül a menyét, egér, gyík, sündisznó, kaméleon, csiga és vakondok. A tisztátalan állatok megfertőzik az edényeket, hullájuk bepiszkítja az embert s ettől a szennyből csak megfelelő tisztálkodás útján lehet megszabadulni.

Tisztátalan a nő havi vérzése alatt hét napig, ha fiút szül hét, ha leányt tizennégy napig s azonfelül 33, illetve 66 napig nem szabad szent dolgot illelnie s szent helyre elmennie.

Tisztátalan a folyásban szenvedő férfi és nő, tisztátalanná tesz a magömlés. Tisztátalan a kiütéses beteg, az ú. n. bélpoklos.

Minden tisztátalansággal való érintkezés tisztátalanná tesz tárgyakat és személyeket is, úgy hogy azok tisztaságukat az előírt tisztálkodások (mosakodások, füstölések, áldozatok) után nyerik vissza. A tisztátalan ember ki van zárva a kultusból s azonfelül büntethető is. Havi vérzésben levő asszonnyal való közönség büntetése pl- az, hogy „mindketten töröltessenek ki az ő népükből”.

Különös törvények bástyázzák körül a papok rituális tisztaságát.

A tiszta és a nem tiszta, szent és profán közt való különbségtételből folyik a tisztálkodási szabályok mindinkább növekvő jelentősége. A régi izraeliták áldozás előtt távol tartották asszonytól magukat, megmosakodtak és ruhát váltottak. Később ez nem volt elég. A mosakodás általános

A kegyes Jób történetéből: Monda néki az ő felesége: Átkozd meg az istent és halj meg! (Jób 2. 9.) (F. Barrias képe.)

szabály lett, mely megelőzött és követett minden étkezést és szent dologgal való érintkezést és kiterjedt a ruhákra és edényekre is. Voltak azonban esetek, mikor ezeket meg kellett semmisíteni.

A gyerekágyból felkelő asszonynak, a bélpoklosnak, a folyásból ki-gyógyulónak és a különleges vérfolyástól szabaduló asszonynak a tisztasága megállapítására külön áldozatot kellett bemutatnia.

Különös tisztálkodást igényelt a halottak érintése következtében be-állott beszennyeződés. Mózes IV. könyvének 19- fejezete előírja, hogy egy igába még nem fogott ép veresszőrű tehenet szőröstől-bőröstől (annak bőrét, húsát és vérét az ő ganéjával együtt) meg kellett égetni, hamvát össze kell szedni s evvel a hamuval kell elkészíteni a tisztulás vizét, a holttal érintkezésbe jövőknek (tisztátlanságuk 3. és 7. napján) ezzel a víz-zel kell magukat megmosniok, ugyanezzel a vízzel kell meghinteni a halott sátorát és az érintése által tisztátalanná tett tárgyakat is.

A jobbára külső viszonyokat szabályozó tisztálkodási törvénynek a hatása abban nyilvánul meg, hogy a zsidóságot más népközösségektől és vallásoktól elzárja, zárkózott és magára utalt néppé teszi. A zsidó tisztátalanságtól való féltében nem érintkezhetik minden fentartás nélküli természetességgel más emberekkel, még saját testvéreivel sem. Az ebből folyó óvatosság szüksége hozza létre a farizeizmus elzárkózását s azt a jelenséget, hogy pl. Alexandriában a zsidóság kényszerítés nélkül is külön negyedben telepszik le, hogy „tisztá életet élhessen”.

Van azonban más eredménye is. A vallásos érzés elmélyülésével a tisztaság és tisztátalanság átmegy erkölcsi térre is s magasrendű erkölcsi életet követel, melyben a bűn és az erkölcsi tisztaság fogalma szokatlanul kifinomul. Nincs az ókornak népe, mely a zsidót erkölcsi eszmények és a lelkiismeret kifinomultsága tekintetében felülmúlná. Csakhogy ezeket az eszményeket a törvényben hiába keressük. A törvény száraz parancsaiban és tilalmaiban s az írásmagyarázó művek hagyományainak halma-zában nem lüktet úgy a lélek, a szenvedély és a meggyőződés heve, mint a zsidó vallás nagyszerű prófétáiban, akik nincsenek a betűhöz tapadva s akikben emésztő tűzként ég az isten szerelme és a törvény betöltésének komoly indulata.

A próféták által felállított eszmények annyira a törvények fölött állanak, amennyire csak eszmény a valóságot felülmúlhatja. A próféták be-felé fordítják a törvényt. Ha az körülmétkedést kíván, ők akkor a szív körülmétkeléséről, az indulatoktól való szabadulásról beszélnek, ha a tör-vény tisztaságot követel, ők a lelki megtisztulást követelik. A zsidó val-lás sajátos jogi szelleme az erkölcsi eszményeket is rítusokba foglalta s megalkotta a bűnért való áldozatok és jóvátételek rendszerét is az azt betetőző nagy engesztelő áldozattal, melynek megkapó szimbolizmusában az egész nép szabadul minden bűnétől és megtisztul álnokságaitól.

Más ismertető jegyek.

A törvény a zsidót más ismertető jegyek segítségével is igyekszik elkülöníteni környezetétől.

A vallásos fejlődés folyamán igen feltűnő és fontos zsidó szokássá vált a szombat megünneplése, melynek szabályozásával, a munka és a megengedett vagy meg nem engedett munkák körülhatárolásával a későbbi írástudók igen sokat foglalkoztak.

Ennél sokkal sajátosabb azonban az, hogy a zsidó vallás a vallás-történetben közismert amulettekből is átvett egyet-mást, sőt egyes amu-letteket különös ismertető jegyeivé tett.

Az első a *cicit*, melyre nézve a törvény ezt rendeli: „Szólj Izrael

fiainak és mondjad nekik, hogy készítsenek magoknak prémeket az ő ruháik szegleteire... és toldjanak a szeglet prémjéhez kék zsinórt. És arra való legyen nektek a prém, hogy mikor látjátok azt, megemlékeztek az úrnak minden parancsolatjáról, hogy megcselekedjétek azokat... s legyetek szentek a ti istentek előtt”. (IV. Mózes 15. 38.) A prémszegély lassanként eltűnt s a cicit-bojt a felsőruháról a ruha alatt hordott ima-lepel sarkára került, jácintkék színe is elhalványodott, azonban kétségtelesen érdekes emlékeztető a törvény parancsaira.

A másik kettő: a *mezuzá* és *tephülin*. Ezek is emlékeztetők, de többet kifejezők, mint a cicit, mert bennük pergamentcsíkra írva ott az írás is, amire emlékeztetniük kell. Használatuk V. Mózes 6. 6—9. rendelkezéssel alapszik. A törvény ama lendületes szavához, mely isten egységét és szeretetét vési Izrael szívébe, kapcsolódik a parancs: „És ez ígék, amelyeket e mai napon parancsolok néked, legyenek a te szívedben. És gyakoroljad ezeken a te fiaidat és szólj ezekről, mikor a te házában ülsz^ vagy mikor úton jársz és mikor lefekszel és mikor felkelsz. És kössd azokat a te kezre jegyül és legyenek homlokkötőül a te szemeid között. És írd fel azokat a te házádnak ajtófeleire és a te kapuidra!” A nyomatékos figyelmeztetésből a törvény vallási amuletteket csinál: apró tokokban kis pergamentdarabon őrzi a szívében és élte minden körülményei közt megtartandó szent szavakat, a mezuzát az ajtófélfára szegi, a tephülin tokocskáit pedig szíjra erősítve imádkozás közben a karjára és a homlokára csavarja.

Ezek s a többi, a bojt, az alamizsnázkodás, a Jeruzsálembé való zarándoklás csak külsőségek, melyeknek burka alatt a vallás igazi igazsága, eleven szíve lüktet.

A vallás élet. Az áhitat és istentisztelet szent óráiban éppúgy megnyilvánuló érzület, mint a hétköznapi munkájában. A zsidó vallási törvény az élet legkülönbözőbb megnyilvánulásait szabályozza. A törvény nem tesz különbségeket a büntetőjog és a kultusz szabályozása között. A házasságot és az örökösödési jogot éppúgy magában foglalja, mint a vagyon vagy élet ellen elkövetett bűnök büntetésére vonatkozó rendelkezéseket. A mózesi törvény elkíséri az izraelitát élete legprofánabb zugaiba s azokat is a maga felügyelete alá helyezi, rászoktatja arra, hogy mindenben istenre gondoljon és az ő akaratát tartsa szem előtt. Emellett nem elégszik meg büntető rendelkezéseinek a leszögezésével, hanem vannak pozitív kívánságai is. Ezek élén áll istennek mindenek felett, teljes szívvel, teljes lélekkel való szeretete, a szülők iránt való tisztelet, más jogainak a megbecsülése, békés, szorgalmas élet és nem hiányoznak a gyengébbek, a munkások, sőt a barmok kímélésére és óvására vonatkozó rendelkezések sem, melyek között első helyen áll a szombat megszentelésének kiterjesztése rájuk is.

A hit világa.

A zsidó vallás elvben nem ismer dogmákat. Ami azonban csak annyit jelent, hogy ha meggyőződéseit nem foglalta is össze tanszerű pontozatokban, azt azért nem tette, mert őket oly kétségbevonhatatlanoknak, annyira általánosan elismerteknek tartotta, hogy külön való hangsúlyozásuk teljesen felesleges volt. Mert a zsidó vallásnak tényleg éppúgy vannak dogmái, mint akármely másnak. Ilyen például mindgyárt az, amelyen Jahu-kultusz alapszik s amelyre a vallás egész épületét emelték, hogy Jahu Izrael istene, Izrael pedig Jahu választott népe. Ilyen az a későbbi tétel, hogy isten egy és minden más isten fölött álló úr s végül az

egyistenhitnek az az alapvető meggyőződése, hogy Jahu az egyetlen isten, akin kívül sem égen, sem földön más nincs. Hasonló hitigazság az, hogy isten kinek-kinek megfizet az ő cselekedetei szerint, hogy a jókat jutalmazza, a gonoszokat pedig megbünteti. A jutalom és a büntetés régi hit szerint még életében kijárt minden embernek. Mikor a perzsa vallásból átszívódik a zsidóba a feltámadás és a másvilági élet hite, akkor ez a meggyőződés szívesen ragadja meg az új lehetőséget. A földön érvényesülő isteni megtorlásba és jutalmazásba vetett hit néha túlságosan szemben találta magát az élet elvitathatatlan valóságával, a másvilági igazságszolgáltatás pedig újabb és jóformán hozzáférhetetlen lehetőséget nyújt. Ez a magyarázata annak, hogy a feltámadás kézzelfoghatóan új hitét a farizeusok oly szívesen felkarolták-

Jahu kezdetben a Sinai hegyel volt közeli vonatkozásban s jelenlétét a frigyszekrény biztosította népe között. A későbbi hit szerint előbb a többi istennel együtt lakozik az égen, később az ég egyeduralkodójává lesz, égi udvartartása benépesedik angyalokkal, kerubokkal és egyéb mitológiai lényekkel, akik mindig az ő dicsőítésével foglalkoznak. A perzsa dualizmus gondolatának, az ördögnek Izrael hitébe való beplántálásával még színesebb és még képzeletdúsabb lett a hit világa: Ezékiel próféta látomásai és Dániel könyvének leírásai elmennek a képzelet végső határáig. „És mikor szemeimet felemelem, látám, hogy íme egy férfiú vala ott gyoicsba öltözve és dereka fel vala övezve drága arannyal. Teste olyan volt, mint a tarsiskő, orcája mint a villám, szemei mint az égő szövétnekek, karjai és lábai mint az izzó ércnek színe és az ő beszédének szava mint a sokaság zúgása. És egyedül én, Dániel látám e látomást... és semmi erő nem marada bennem és orcám eltorzula és oda lőn minden erőm... És mikor haliam az ő beszédének szavát, én zsibbadtan orcámra borulék és oda lőn minden erőm.” (Dániel 10., 5—9.)

Isten ábrázolása ellen a zsidó hit mindig élénken tiltakozik. A jeruzsálemi templomban kezdettől fogva hiányzott az istenkép. A vallásos képzelet azonban annál elevenebben elképzelte. Mózes színről-színre látja és „úgy beszél vele, mint barátjával”, a pátriárkamondákban isten itt jár a földön, Mózeset is meg akarja ölni s a próféták látomásainak angyalai mögül isten alakja néz le rájuk. Szava villám és mennydörgés, sok víz zúgása, de ő jár és suttog az enyhe szellőben, kezével lesújt és fölemel s ujjával írja a kőtáblákra a tízparancsolatot. Kedves neki a felszálló áldozati füst és meghallgatja a hozzá kiáltókat. Trónusa az ég, a föld pedig lábainak zsámolya.

Ezek a szemléletes kifejezések azt mutatják, hogy a zsidó képzelet egy csomó emberi vonással ruházta fel istenét, az ő hite sem tud kibontakozni abból a megkötöttségből, hogy csak kombinációkat tud alkotni, újat nem s hogy leghatalmasabb alkotásait is ismert vonásokból kénytelen összerakni. A teljes antropomorfizmus mellett érdekes jelképe az istenségnek a frigyláda fölött világító tűoszlop. Ez a képzet lehet eredeti: a Sinaiból kiemelkedő láng- és füstoszlop lekicsinyítése és a szentélybe szorítása, de lehet annak az elvonás felé való törekvésnek egy korai hajtása is, amely később még az isten személyes nevét is elhagyja, hogy elvont dolgokkal (menny, magasság) helyettesítse s ilyenformán szabaduljon a névvel elválaszthatatlanul velejáró antropomorfisztikus képzelettől.

Isten udvarát — fogság utáni hit szerint — angyalok, kerubok és szeráfok népesítik be. A kerubok és szeráfok babiloni mintára megalkotott képzeleti lények, az angyalok szárnyas emberi alakok. Elsősorban

a csillagok megszemélyesítései. Alakjuk égő tűz, ruhájuk drágakövekkel teletűzdelt ragyogó len. Külön angyalaik vannak az elemeknek, a szeleknek és a viharoknak, a magasságnak és mélységnek, angyalaik vannak a népeknek, védőangyalaik az egyes embereknek. Az angyalok nagy tömegből személy szerint is kiválnak az arkangyalok: Uriel, Rafael, Raguéi, Michael, Saragiel és Gabriel. Van egy hetedik is, Jeremiél. Ezekiel szerint isten trónusát négy kerub hordozza. Később nevüket is ismerik. Michaelnek, Rafaelnek, Gábrielnek és Urielnek hívják őket. Az angyalokat a későbbi kor különböző osztályokba osztja: kerubok, szeráfok, ophanim (többszemű angyalok), hatalmak, uraságok, választottak és erők vannak köztük.

Az angyalok mellett Jób könyvében jelenik meg először a Sátán alakja, s ebből a kezdetből gondolta ki a későbbi mitológia a démonok, ördögök és a pokol egész hierarchiáját. A poklot elsőbb bukott angyalok népesítik be, kiknek az a bűnük, hogy szépeknek találják az emberek lányait és leereszkednek hozzájuk, ami mennyből való száműzetésüket vonja maga után. A bukott angyalok meggyűlölnek mindent, ami mennyei s gonosz lelkekké, ördögökké válnak, kik az embereket minden rosszra csábítják, hogy kárhozatba vihessék őket. A pokol birodalmának Beliar vagy Beliál a feje. A kereszténység keletkezésének századában a néphit tele van ördögökről, gonosz szellemekről és démonokról alkotott fantáziákkal, ördögűzés, démonoktól való félelem, védő és elhárító szerek használata általános.

Ez a nagy sereg már nem fér el a régi világban, mely a földből, a felette kiterjesztett erősségből, az ércboltozatú mennyből és a föld alatt az árnyékok országából állott. Beszűrődött idegen csillagászati képzetek hatása alatt a mennyországok száma hol háromra, hol hétre szaporodik, a paradicsom, mely eredeti hit szerint valahol a földön volt, felkerül a mennybe, ott van a mennyei Sión és a mennyei Jeruzsálem is, melyben az üdvözültek hajlékot találnak. S kiépül a gyehenna képzete is, ahol a kárhozottak szenvednek a tűzben.

Kinyilatkoztatás.

A két világ közt való kapcsolatot előbb isten megjelenései (theophaniák) és kinyilatkoztatásai (sorsvetés, önkívületi állapotok, látomások és álmok segítségével), melyek részesei a látnokok és próféták állandó kijelentői, isten akaratának tartják fenn, majd istennek a világtól való távolodásával a közvetítés szerepét az angyalok veszik át s az érintkezés mind elvontabbá válik.

A Sámuel korabeli nabikon a Jahu lelke által való megszállottság önkívületig felfokozott izgalomban jelentkezett. Jahu lelkének ez a tömeget magával ragadó ereje a vallástörténetben később háttérbe szorul. A későbbi próféták álmai, látomásai, extatikus élményei ugyan kézzelfoghatóbbak és színesebbek, viselkedésük azonban sokkal lehiggadtabb. A nabik csapata lanttal, dobbal, síppal, hárfával járta be Izraelt, táncolva és önkívületbe esve jósolt, — sokan örülteknek tartották őket. — Mikor Illés próféta Baál papjait az istenítéleten legyőzte, kiadta a parancsot: „Fogjátok meg a Baál prófétáit; senki el ne szaladjon közülök. És megfogák őket és alávivé őket Illés a Kison patakja mellé és megölé ott őket.” Mikor egyszer Jeroboám Jeruzsálemből kiment, „találkozik az úton Akijával, a silóbeli prófétával és rajta új köpönyeg volt és csak ketten valának a mezőn együtt. És megragadván Ahija az új ruhát, amely azon volt, hasítá azt tizenkét részre. És monda Jeroboámnak: Vedd el magad-

nak a tíz részt, mert ezt mondja az Izrael ura istene: „Íme elszakasztom ez országot Salamon kezétől és néked adom a tíz nemzetséget...! (I. Királyok 11. 29. s köv.)

A cselekvés heve később is fűti a prófétákat, de már nem ilyen mértékben. Mikor beszédeikben a szenvedély legmagasabb fokára hágnak, akkor cselekedniök kell: Sedekiás, Kénaána fia vasszarvakat készített, azokat a homlokára kötötte s így prédikálta Akháb királynak: „Ezt mondja az úr: Ezekkel ökleled a siriabelieket, míg meg nem emészted őket.” (I. Kir. 22.) Ésaías meztelenre vetkőzik s úgy jár: „És mondja az úr: Amint szolgám, Ésaías ruha és saru nélkül jár három esztendeig, jegyül és jelenségül Egyiptom és Szerecsenországra nézve, úgy viszi el Assiria királya Egyiptom foglyait és Szerecsenország rabjait, ifjakat és véneket, ruha és saru nélkül és meztelen alféllel, Egyiptomnak gyalázata-tára ...” (Ésaías 20.) Jeremiás próféta Hananiás kedvező jóslatát nem szóval cáfolja, hanem jármot készít, azt a nyakába veszi s úgy jelenik meg a templomban, élő tiltakozásul a hitetés ellen. Hananiás feltalálja magát, leveszi Jeremiás nyakáról a jármot és széttöri. De Jeremiás nem ingattatja meg magát s kijelenti Hananiásnak: „Ezt mondja az úr: A fajármot eltörted, de csináltál helyébe vasjármokat...!” — s megmarad baljóslatú álláspontján. (Jeremiás 28.)

Ami régen tett és cselekedet volt, az később élménnyé, gondolatá s legfeljebb papírra vetett képzelődéssé és elbeszéléssé halványodott. Ezékiel látomásai és Dániel jóvendölései már ilyen írói alkotások, melyeket aztán hasonló írások hosszú sora követ. Ahogy a zsidóság történeti szerepe egy nagy túréssé és szenvedéssé válik, úgy csökken le vallásos hőseinek az aktivitása is. A próféták fajtája kihal, a cselekvő és beszélő próféták helyét a névtelenség homályában dolgozó, a világ végéről, a Messiás eljövételéről, Izrael feltámadásáról és új diadalairól álmódó írók foglalják el, akik mondanivalóikat a szent hajdankor nagy férfiainak, Ádámnak, Noénak, Hénochnak vagy legalább is Jóbnak és Dánielnek az élményeivé és kinyilatkoztatásaivá teszik. Ezzel jár az a változás is, hogy a régi prófécia, mely a maga „Ezt mondja az úr!” bevezetésű mondásaival csupa életbe markoló, politikát, életet irányító vallásos aktivitás, titokkereső szemlélődéssé, fantasztikus jóvendölések tömkelegévé, titkos tudománnyá válik, melynek az élet valóságával vajmi kevés a kapcsolata.

Jahu, aki saját kezével gyúrta agyagból az embert, aki valaha Izrael hadai élén járt, akinek a lelke ráugrott a nabikra, aki meghihlette a prófétákat, akinek keze benn volt a világtörténet eseményeiben, egyre megközelíthetlenebb és elérhetlenebb távolságba húzódott e világtól s vele való érintkezése is egyre vérszegényebbé válik. A babiloni korszakban elkészült tóra tekintélye lassanként fölibe kerül az élő kinyilatkoztatásnak. Az élő, fejlődő vallás lezárt rendszerré, törvényvallássá lesz, melyben a parancsolatok teljesítésétől, a törvény betöltésétől függ az egyén és a nép jóléte és üdvössége.

Ez a fejlődés gyakorlati eredménye.

A teológiai spekulációk a vallásnak csak szűkebb körökre szorítókozó gazdagodásai. Szárnyalásukkal nem mindenki tart lépést. A feltámadás gondolata pl. általánosan elterjedt szükségyszerű logikai továbbfejlesztése az ember testből-lélekből való alkotottságába és az isteni igazságosságba vetett hitnek. A vallás fel is veszi magába, a szadduceusok pártja azonban élesen szembehelyezkedik vele és nem fogadja be. Így az angyalokról és egyéb mitologikus képzetekről szóló elbeszélések is kiváltságos körök

titkos tudományául maradnak. A törvény hálója azonban magában foglalja az egész zsidóságot. A törvény alól nem lehet kibújni.

A törvény, mely az életeszményeket éppúgy felöleli, mint a legaprólékosabb előírások nagy tömegét, az a szentség, amelynek határai között a zsidóság isten áldása részesének tudja magát.

A messiási várakozások.

Egy pontja van a zsidó vallásnak, amely szétrepeszti a hagyományos kereteket s élő reménységgel fűti át áhítatát, ez a Messiáshit. A csapások liosszú sorával megpróbált népre súlyosan ránehezedett isten keze. Ha kereste a csapások okait, saját bűneiben rájuk talált. De a megtisztulás után való vágyból új hit fakad: a ma méltán haragos isten haragja felenged és ismét népe felé fordul: azoktól az ellenségektől, kiknek kezébe ő maga adta népét, megszabadítja gyermekeit. Jön egy király Dávid sarjából, dicsőséges és diadalmas, aki Jeruzsálem régi fényét újra helyreállítja s aki megint uralkodni fog a pogányokon... Emellett azonban van egy másik, sokkal elvontabb és képzeletdúsabb várakozás is: a Messiás nem földi ember lesz, hanem az égből jön le. Jeruzsálemben lesz a trónusa, mely elé odagyűlnek a világ összes népei. A pogányokat eltávolítja a szent földről, a zsidókat ellenben, mind ott gyűjti össze, felépíti a várost és a templomot. A föld csodálatosan termékeny lesz. Az égből megint manna narmatozik s a kegyesek ebből élnek. Az asszonyok fájdalom nélkül szülnének. Béke és boldogság tölti be a földet.

A békés paradicsomi kép azonban egyszerre elváltozik. A perzsa dualizmusból átjött a zsidóságba a jó és a gonosz örök küzdelmének gondolata. A Messiásnak ezt a küzdelmet is el kell döntenie. Ezer évig tartó uralma után következik, melynek megszemélyesítője az Antikrisztus életrehalálra való küzdelme. Végül is a Messiás győz. A gonosz megsemmisül. Következik a végítélet: a holtak feltámadnak, mindenki mennyei bírāja «lé áll s érdeme szerint megkapja jutalmát vagy büntetését. A messiási várakozások nem egységesek. A régebbi időben nem lépik át a nemzeti, emberi reménykedések határát, a Makkabeusok korában ellenben teljesen fantasztikusakká válnak. Vannak a zsidó vallásnak olyan emlékei, amelyekben semmi szerepet nem játszanak, másokban viszont a vallásosság tengelyének látszanak. Ebbe a hitbe kapcsolódik azután bele a holtak feltámadásának a hite, mely szintén csak későn és csak idegen (perzsa) hatás alatt fejlődik ki a zsidóságban. Az ősi hit az, hogy a halott nem dicsérheti istent a koporsóban... Aki meghal, az megsemmisült, vagy a legjobb esetben a seolban élhet tovább árnyszerű életet. Az élet csak az utódokban folytatódik s a zsidó nép élete abban áll, hogy minden család igyekszik gyermekeiben tovább plántálni élete fonalát. A nép is csak úgy lehet örök életű, ha csalá dai ki nem halnak. És ha egy ágnak magva szakadna is: akár fikcióval is fenn kell azt tartani. Erre való a levirátusi (sógor) házasság: az utód nélkül meghalt férfinek testvérei tartoznak magot támasztani. Perzsa hatás alatt meggyökerezik a feltámadás hite, melynek ura éppen a Messiás lesz. Ha eljön, ha angyalainak a trombitája megharsan, akkor következik el a feltámadás pillanata is, mit Ítélet, üdvösség vagy kárhozat követ. A hit e várakozásainak a fantasztikus világát az apokaliptiszek (Dániel, Ezras, Henoch stb.) hosszú sora írja le és fűzi folyton tovább. Jelentősége nem annyira önmagában, mint inkább abban a tényben van, hogy a kereszténység a Messiáshiten keresztül fejlődött s ezen a hiten át tartotta a zsidósággal való kapcsolatát. Ami a zsidóság számára fantasztikus álom, az a kereszténység alapja lesz. Jézus a Messiás — az a szegletkő, amelyen a kereszténység épülete emelkedett...

Sabbatai-Zevi, egy középkori Messiás-mozgalom vezetője, 1626-ban született, 1676-ban halt meg. Keleten 1666-ban Messiás-váró láz fogta el a zsidóságot s ez tüzte zászlójára Sabbatai nevét. A másik kortársa, a *quaker Taylor Jakab*. A messiási várakozás a zsidó-keresztény világ két legtávolabb eső pontját átható hit, mely a nagy egyházakban teoretikus hit, de a kisebbekben, elsősorban az ú. n. adventista közösségekben ma is izzó várakozás.

A tizenhárom hitágazat.

A zsidó vallás alapvető hittételei nincsenek törvénykönyvbe foglalva. A törvény csak egyes tételeket szegsz le, ilyenek például Jahu egyedülvalósága, Izraelnek és Jahunak elválaszthatatlan viszonya, Jahuval szem-

ben a feltétlen hűség és az ember egész lényét eltöltő szeretet kötelezettsége, melyek az egyéb tárgyú törvények mellett szinte teljesen elvesznek és a törvénytárgyakban is háttérbe szorúlnak. Egyes vallási tekintélyek erősen kihangsúlyozzák ugyan őket, de hogy a vallásos élet bővizű folyamában nem sokat jelentettek, azt abból is látni, hogy Jézus és a kereszténység a zsidósággal szemben a legfőbb parancsolattal annyit foglalkoznak. A zsidóság sok törvénye közt a vallásos életnek valamely lényegre való koncentráltsága később sem igen juthatott kifejezésre. Egy pont azonban mindig előtérben állott: ez isten egységének a gondolata. Mózesről kezdve egész máig a zsidóság azt tekintette legfőbb vallási hivatásának, hogy hitet tegyen isten egysége mellett. Ezenkívül azonban vannak más sarkalatos meggyőződései is. Klasszikus összefoglalásukat Maimonides középkori 13. hitágazata nyújtja:

I. — Hiszem teljes hittel, hogy a teremtő — dicsértessék az ő neve — teremtője és kormányzója minden teremtménynek s hogy egyedül ő alkotott, alkot és fog alkotni minden alkotást.

2. Hiszem teljes hittel, hogy a teremtő — dicsértessék az ő neve — egyetlenegy, hogy semminemű hozzá hasonló egység nincs és hogy egyedül ő a mi istenünk: volt, van és lesz.

3. Hiszem teljes hittel, hogy a teremtő — dicsértessék az ő neve, — nem test; hogy őt nem illeti, ami testet illet és hogy egyáltalán nincs hozzá hasonló.

4. Hiszem teljes hittel, hogy a teremtő — dicsértessék az ő neve — ő az első és ő az utolsó.

5. Hiszem teljes hittel, hogy egyedül a teremtőhöz — dicsértessék az ő neve — illik imádkoznunk és hogy rajta kívül senkihez sem illik imádkoznunk.

6. Hiszem teljes hittel, hogy a próféták szavai mind igazak.

7. Hiszem teljes hittel, hogy dicsőült tanítónknak, Mózesnek próféta-sága igaz volt és hogy ő atyja a prófétáknak, akik előtte éltek, valamint azoknak, akik utána következtek.

8. Hiszem teljes hittel, hogy az egész Tóra, mely kezünkben van, ugyanaz, amely dicsőült tanítónknak, Mózesnek adatott.

9. Hiszem teljes hittel, hogy ez a tóra el nem fog cseréltetni és hogy nem lesz más tóra a teremtőtől — dicsértessék az ő neve!

10. — Hiszem teljes hittel, hogy a teremtő — dicsértessék az ő neve — ismeri az emberek összes tetteit és gondolatait, mert mondván: „Ki alkotja mindnyájunk szívét, megfigyeli minden cselekedetünket.”

II. — Hiszem teljes hittel, hogy a teremtő — dicsértessék az ő neve — megjutalmazza azokat, kik parancsolatait megtartják és megbünteti azokat, kik parancsolatait megszegik.

12. Hiszem teljes hittel a Messiás eljövételét és ha késedelmezik, mindazonáltal várom minden nap, hogy eljön.

13. Hiszem teljes hittel, hogy meglesz a holtak feltámadása, amidőn azt a teremtő akarja — dicsértessék és magasztaltassák az ő emlékezete mindig és örökkön örökké!

Maimonides 13 hitágazata nem olyan érvényű hitvallása a zsidóságnak, mint amilyenek a keresztény egyházak hitvallásai. Azonban jelentősége mégis nagy, mert ez a hitvallás belekerült a zsidó hivatalos imádságos könyvekbe s a 13 hittétel a mindennapi reggeli imába is be van illesztve. Jelentős és sikeres kísérlete tehát a zsidó vallás alapigazságait összefoglaló törekvéseknek, amely nyilván mutatja, hogy a zsidóságban is megvan a hajlandóság arra, hogy hitét rövid és pregnáns mondatokba

Jeremiás próféta kesereg Jeruzsálem romjai között. (Gamfoard képe.)

foglalja. A 13 hitágazat ünnepélyes ugyan, de talán nem olyan kifejező, mint az a forma, ahogy a reggeli imádságban fordul elő:
„Magasztaltassák az élő isten s dicsőíttessék!

1. ő létezik, de létezésének nincs határídeje.
2. ő egy, de nincs egység, mint az Ő egysége, rejtélyes és végtelen az ő egysége.
3. Nincs neki testalakja, nem is test ő, nem határozhatjuk meg lényéhez illően az ő szentségét.
4. Előbb volt ő mindennél, ami teremtetett.
5. ő az első, de elsőségének nincs kezdete. íme, ura ő a világ minden alkotásának; ez tanúskodik nagyságáról és uralkodásáról.
6. A próféta ság bő malasztját adta kedvelt, dicső férfáinak.
7. Nem támad Izraelben Mózeshez hasonló más próféta, aki látta volna isten ábrázatát.
8. Igaz tant adott a mindenható az ő népének, prófétája, házának meghittje által.
9. Meg nem változtatja s föl nem cseréli isten az ő törvényét soha egy másikkal.
10. ő áttekinti s tudja titkainkat s látja a dolog végét kezdetében.
11. Megjutalmaz mindenkit kegyességgel cselekedete szerint, büntetést mér a gonoszra gonoszságához mérten.
12. Idő múltával elküldi föl Kentünket, hogy váltsa meg azokat, kik várják végleges segítségét.

13. — A halottakat föltámasztja isten az ő végtelen kegyelmében.

Dicsértessék örökkön örökké az ő dicső neve!”

Az újabb kor nem kedvez a dogmafejlődésnek. A vallások lényege inkább leegyszerűsödik. A zsidóság is inkább ilyen irányba tér. Alapvető meggyőződése, lényege mindinkább az egyistenhit lesz.

Goldzieher Ignác szárnyaló szavakban jellemzi ezt a hitet:

„ .. • Ezer éveket élünk már. Ifjak voltunk és ifjú volt a világ; férfiak lettünk és megizmosodott a világ; azt mondják, hogy aggkort értünk és jó nagyot fordult a világ; de fejlődésünk összes fokain által azért soha el nem pirultunk és el nem pirulunk ezentúl sem soha, ha vallást teszünk arról, amiért apáink tűzön és vízen keresztül mentek, hogy „*Adonáj elohénu Adonáj echod.*” (I. a mi istenünk egy (egyetlen))

Sőt bátran elmondhatjuk, hogy felekezetünk előrehaladásának több évezredes menetében e nagy erkölcsi eszmének, mely legelőször az emberiség történetében a *mi* őseinknek nyilatkozott meg, minél tisztább és zavartalanabb kiejtése, hogy úgy mondjuk *abszolút* felfogása és ilyenül ápolása volt az életet adó elem, mely a fejlődésben mintegy szilárd és meg nem ingatható sarkpont bizonyult, mint egy erős bástya benső és külső küzdelmek alatt. Körülötte felekezetünk soha nem ismert engedményt, tágítást, kiegyezést, paktumot: a monotheisztikus gondolat bármilyen, akár dialektikai, akár misztikus megzavarását s elhomályosítását kereken visszautasította magától mindig, még pedig annál nyomósabban, mennél magasabb fokát érte el a szellemi fejlődés, melyben élünk; e visszautasítás volt és maradt meg mintegy negatív dogmája, a legelső s legállandóbb, mely valaha vallásos irodalmunkban szóba került. E gondolat lényege körül nem ismertek harcot a vallásos pártok, melyek felekezetünkben éppen úgy_f mint minden más fejlődő felekezetben, az idők

hosszú menetében a legrégebb időktől kezdve a legújabb időkig alakultak; nem tettek különbséget a tudomány legmélyebb elméletei, sem a műveletlen köznép inkább ösztönszerű vallásos érzülete; e hitvallást adjuk ajkára gyermekeinknek és e hitvallás tisztán megőrzéséről és tudományos beigazolásáról elmélkedtek vallásunk bölcselkedői. És érette érdemes volt szenvedni, érette érdemes marad élni és áldozni.” (A zsidóság lényege és fejlődése 13—14. 1.)

A Z S I N A G Ó G A   Z S I D Ó S Á G A

A Jahu kultusz Jeruzsálembé való központosítása páratlanul merész és radikális cselekedet volt. És pedig nemcsak azért, mert a vidéki szentélyek beszüntetése és feldúlása sok érdeket sértett, hanem főként abból a szempontból, hogy ilyenformán az egész zsidó vidék templom és legitim istentisztelet nélkül maradt. Ahhoz pedig Palesztina zsidóktól lakott része elég nagy volt, hogy az egyetlen jeruzsálemi kultuszhely minden valóságos igényt ki ne elégítsen. A reform keresztülvitele nem ment könnyen és vérbe is került, de mégis sikerült.

A reform kierőszakolása után mindössze két helyen tudta valamelyes ellenzék ideig-óráig tartani magát. Mind a két hely Egyiptomban volt. Az egyik az elefantinei szentély, a másik a leontopoliszi templom.

A jebi és a heliopoliszi szentély.

Elefantine Egyiptom déli részén feküdt, Alexandriától több mint ezer kilométerre. Régi neve Jeb. Végvár volt, melynek lakossága határőrökből állott. Ezek közt zsidók is voltak, akik ott már a Kr. e. 6. században gyülekezetet alkottak s áldozóhelyük is volt. Hogy templomuk volt-e, azt nem tudjuk, azt azonban igen, hogy ezen a helyen étel-, tömjén- és égőáldozatokat mutattak be. 410-ben az egyiptomi papok lazítására a szenthelyet lerombolták és a zsidókat megakadályozták rendes áldozataik bemutatásában. A jebi zsidó kolónia tagjai 407-ben Bagohihoz, a perzsa király júdeai helytartójához fordultak, hogy járjon közbe s eszközölje ki számukra az egyiptomi hatóságoknál istentiszteletük helyreállítását. A kérelem teljesült, ha nem is teljes mértékben. Az oltár helyreállítását megengedték s azon étel- és tömjénáldozatok bemutatását engedélyezték, égőáldozatokat azonban nem. Ami érthető is abból, hogy Jeb egyiptomi főistene Chnub volt, akinek a kos a szent állajta. Chnub papjai megakadályozták azt, hogy az ő istenük szent állatját a zsidók Jahunak áldozatul hozzák. A jebi szentélynek több papja volt, a kérvényt elküldték a jeruzsálemi főpapnak és Sanballat, samáriai helytartó fiainak is. A leontopoliszi templom egy főpapfi mindenáron kielégülést kereső ambíciójának köszönheti alapítását. V. Antiochus Eupator uralkodása idején (Kr. e. 164—162.) III. Onias jeruzsálemi főpap hasonnevű fia látva azt, hogy otthon soha a főpapi méltóságot el nem érheti, kivándorolt Egyiptomba. VI. Ptolemaeus Philometor és Kleopátra szívesen fogadták és a Nilus deltája keleti ága mellett fekvő Heliopoliszhoz közel átengedtek neki egy régi Bubastis-templomot. Onias ezt a templomot a jeruzsálemi mintájára kiépítette, még hatvan rőf magas tornyot is emelt neki és zsidó templomnak rendezte be. Jeruzsálem ezt a templomot soha el nem ismerte. Az írástudók kijelentették, hogy a „Honja-templom”-ban bemutatott áldozatok nem érvényesek, de azért Onias templomának mindig voltak papjai s Kr. u. 73-ig, tehát két évszázadon át, a templom fenn

tudta tartani magát. A jeruzsálemi templom elfoglalása után a császár a leontopoliszit is bezáratta.

Érdekes, hogy a babiloni fogságban hasonló templomalapítási kísérletekkel nem találkozunk.

A jebi régi jogon fennálló és a leontopoliszi konkurens szándékkal alapított szentélyek — még ha nem szakadár-alapítások is — távolról sem voltak alkalmasak arra, hogy a Jeruzsálemen kívül élő zsidóságot kárpótolják bezűntetett szentélyeikért. A jeruzsálemi templom egyeduralmát különben is meg tudta védeni úgy, hogy régi magaslati szentélyeikért a vidékieknek valami más kárpótlást kellett nyújtani. Ez pedig a zsinagóga volt.

A zsinagógák.

Hogy az első zsinagógák az írástudó iskolák hajtásai voltak-e, vagy a régi szentélyek körül kialakult kultuszközösségek tudatosan új tartalommal új formába való öltöztetései, azt a forrásokból eldönteni nem tudjuk, sőt azt a kort sem lehet pontosan megjelölni, amikor kialakultak, az azonban bizonyos, hogy Egyiptomban már a Kr. e. 3. század közepén voltak zsinagógák, időszámításunk kezdetén pedig kiterjedt hálózatuk volt.

A zsinagógák nem kultuszhelyek, mert a Jósiás-féle reform óta a zsidóságnak csak egy kultuszhelye van: a jeruzsálemi templom. Nem is csökevényes pótlékai a templomnak, mert hiszen bennük áldozatot semmiféle formában nem volt szabad bemutatni. A zsinagógák a zsidóság törvénytudását gyarapító és biztosító összejövetelei helyei, amelyekben ezenkívül legfeljebb imáikkal kereshették fel istenüket, tehát: iskolái és imaházai.

A zsinagógai összejövetelek főcélja a törvény tanulmányozása, más szóval: a törvényismeretnek a zsidóság legtávolabbi közösségeibe való bevitele és a törvénytudás állandó ébrentartása volt. A zsinagógákban minden három esztendőben egyszer végigolvasták a tórát, melyet e célból 152, illetve 154 párasára osztottak fel. A felolvasott héber szöveget lefordították (targum) s ezenfelül még meg is magyarázták (darasa). Közben imádkoztak, azután felolvastak a prófétákból is egy legalább 21 versből álló helyet (haftara) s ha a legalább 10 felnőtt izraelitából álló gyülekezetben volt egy pap, annak áldása és a békeüdvözlet rekesztette be az összejövetelet. A zsinagógai istentisztelet annyira nem istentisztelet, hogy azt nem pap vezeti, hanem az archisynagogos, a zsinagóga feje, amihez nem kellett semmiféle kvalifikáció, a törvényolvasást nem pap végzi, hanem akármelyik izraelita, aki arra vállalkozik vagy akit végzésére felkérnek s az írásmagyarázó előadás sem papi funkció, vagy kizárólag írástudók számára fentartott feladat, ezt is bárki megtarthatta, aki erre hivatottságot érzett. Az imádságokat sem pap mondja, hanem azokat karban mondják el, esetleg egy előimádkozó után, aki szintén nem pap.

Az egész zsinagógai berendezkedés azt mutatja, hogy benne mindazt gondosan elkerülték, amivel az áldozati kultuszt feleslegessé tehetné vagy vele szembekerülhetett volna. Még a papoknak sem juttattak szerepet benne. Ez a kitűnően kiépített szervezet igen jól betöltötte hivatását, a zsidóságot Jeruzsálemen kívül is összetartotta, a törvényben való és erkölcsi alapra fektette az életüket s mindezen felül az egyetlen szentélyhez való ragaszkodásukat sem lazította, hanem azt csak erősítette. A zsinagógában épül ki a zsidóság imaélete, mely teljesen pótolja az áldozati kultuszt. Másrészt a hitvallásszerű Smát és Smone Esrét nemcsak

a zsinagógiai összejöveteleken imádkozzák Jeruzsálem felé fordulva, hanem kiviszik a mindennapi életbe is. Az imádság nemcsak az áldozat kísérő része, nemcsak papi funkció, hanem minden izraelita mindennapos kötelessége. Napjában legalább háromszor (reggel, délután és este) kell imádkoznia, azonfelül étkezések előtt és étkezések után rövid fohászokat kell mondania. Az imádság kezdetben nincs formákhoz kötve, minden mester más imádságra taníthatja tanítványait. A Sma helyzete annyi-

Zsidó férfi és zsidó nő viselete a 18. századból. Mindketten ünneplőben vannak, ahogy a zsinagógába jártak. A férfi mellén a ruhára varrva a zsidókat megkülönböztető „szivalakú folt.” Tyroff: Trachtenbuch 1766 c. művéből.

ban kiváltságos, hogy annak szövege benn van a Tórában s azt a zsidó «ember hitvallásának tekintették. Mellette azonban már az újszövetségi korban meg volt a Smone Esre és a Kaddis is.

A zsinagógák tanítják meg a zsidóságot böjtölni. A zsinagógák viszik bele a zsidóságba a törvényt, a kultusz szellemét s tartják ébren az összetartást.

Vannak fegyelmező eszközeik is. A zsinagógák és a helységek vezetősége egybeesett és azonos volt. A zsinagógák vénei büntetéseket szabhattak ki és végre is hajthatták őket. Egyik legszigorúbb büntetés, amit zsidó földön kívül is kimérhettek, a zsinagógából való kizárás, vagy kiátkozás volt.

Különös súlyt és jelentőséget nyer a zsinagógai szervezet akkor, mikor a jeruzsálemi templom elpusztul s Róma a zsidóságot végképp elzárja attól a lehetőségtől, hogy templomát újra felépíthesse. A kultusz

megszűnik. A zsinagógáknak kell átvenniök azt a szerepet, hogy a zsidóság minden vallási érzését rajtuk keresztül élhesse ki. Hogy a zsinagógák,

A nürnbergi zsidó zsinagóga és zsidó típusok a 18. sz. közepéről. A. Wärrfel:
Hist. Nachrichten von der Judengemeinde Nürnberg 1755 c. művéből.

amelyek erre a szerepre egyáltalán nem voltak hivatva, sőt eredetileg el voltak zárva tőle, új hivatásukat kényszerűségből, de mégis igen jól betöltötték, annak bizonyága a zsidóságnak máig való vallási összetartása.

Mellékesen volt más missziójuk is. A kereszténység gyors elterjedését ők segítették elő azzal, hogy a bibliát és az egyistenhitét széles körben népszerűsítették s hogy az első misszió bázisul használhatta fel őket. Azután a kereszténység a zsinagógai intenzitáshoz formáját is átvette s a maga használatára fordította.

Jeruzsálem elpusztulása a zsidó népelet szempontjából irtózatossá tette a kultuszt. Vallástörténeti szempontból azonban egészen más a jelentősége. A törvényes kultusz, az áldozatok és a templomi istentisztelet végzését lehetetlenné teszi, ami annyit jelent, hogy a zsidó vallás egy csapásra megszabadul a véres áldozatoktól és a kultikus vallásosság oly primitívségeitől, amelyek túlbecsélése ellen már egyes próféták is sokat dörögtek, amelyek a diaszporabeli zsidóság zsinagógai vallásosságában amúgyis egyre hátrább szorultak s amelyeken már az e korbéli vallásosság mindenfelé kezdett túlnőni. Nagyon fájdalmas operáció volt, de a zsidó vallás helyzetén sokat javított, amennyiben az egész zsidóságot úgyszólván máról-holnapra a zsinagógáiban istentisztelet külsőségeket, ceremóniákat nem *igen* ismerő, puritán és észszerű eszmekörében egyesítette. Amit addig csak nagyon felvilágosodott emberek állítottak fel egyéni követelményképp, az a zsidó vallásban valóság lett: van egy világ, amely szakít a kultusz ősrégi, sokban idejüket múlt formáival, szabadul a vallásosságból kereseti forrást csináló s azt elanyagiasító papoktól s istent léleken és igazságban igyekszik imádni.

Amit a zsidóság tapogatózva kezdett, a kereszténység pedig elvi alapon tett kizárólagos alapjává, az a zsidó vallás kebelén belül történeti kényszerűségből válik általánossá. A különbség azonban az, hogy a zsidóság meg is maradt ezen az állásponton. A kereszténység egyes formáiba ellenben a kultusz újra befészkelte magát.

A zsinagógáiban istentisztelet későbbi kizárólagos és teljesen kiépített formájában is megtartotta eredeti jellegét. Gerincét most is a törvény felolvasása és magyarázata adja s ezt a vázat imádságok hosszú sora veszi körül. Az imádságok egy része nagyon régi, más részük a középkorból származik. A zsidó hit klasszikus kifejezést nyert bennük, szuggesztív hivatásuk az egyéni vallásosságot mindig újra lánggra gyújtja, azért néhányal meg kell ismerkednünk.

Sma Israel.

Hitvallásszámba megy a Sma Israel, mely tulajdonképp három törvényhely (V. Mózes 6. 4—9, V. Mózes 11. 13—21 és IV. Mózes 15. 37—41.) összetételéből áll s a reggeli imádságba beágyazottan így hangzik:*

(Mindenható, hűség király!)

Halljad Izrael, az örökkévaló, a mi istenünk, az örökkévaló egy! (Dicsértessék uralkodásának fenséges neve mindörökké!) Szeresd az Örökkévalót, a te istenedet egész szíveddel, egész lelkeddel és egész erőddel! És legyenek e szavak, melyeket én neked e mai napon parancsolok, a te szíveden. Jól tanítsd azokra gyermekeidet és beszélj róluk, mikor ülsz házádban és midőn jársz az úton, midőn lefekszel s midőn fölkelsz. Kösd azokat jelül kezedre s legyenek homlokdíszül szemeid között és írd azokat házába ajtófélfáira és kapuidra.

És lésszen, ha hallgatva hallgattok parancsaimra, melyeket ma nektek parancsolok, szeretvén az örökkévalót, a ti istenteket s szolgálván őt egész szívetekből s egész lelketekből: adok esőt földetekre a maga idejében, őszi esőt és tavaszi esőt és betakarítsd gabonádat, mustodat és olajodat. És füvet adok mezőkön barmoknak, hogy

* A köv. imádságok magyar szövegét az Orsz. Izraelita Tanítóegyesület által engedélyezett: *Izrael könyörgései* c. héber—magyar szövegű imádságok könyvből adom. (Magyarra fordította néhai Deutsch Henrik, átdolgozta: Schill Salamon. 32. bőv. kiadás.)

egyél és jóllakjál. Vigyázzatok, hogy szívetek el ne csábíttassék és eltérnétek és szolgáljátok idegen isteneket és leboruljátok előttük! Mert akkor föllobbanna az örökkévaló haragja ellenetek és elzárná az eget, hogy ne legyen eső s a föld nem adná meg termését és csakhamar elvesznének a jó fölldről, melyet az örökkévaló nektek ad. Vegyétek hát e szavaimat szívetekre és lelketekre: Kössétek azokat jelül kezetekre s legyenek homlokdiszül szemeitek között. Tanítsátok azokra gyermekeiteket, beszélvén róluk, midőn ülsz házádban és midőn jársz az úton, midőn lefekszel és midőn fölkelsz. S ird azokat házad ajtófélfáira és kapuira.

Hogy megsokasodjanak napjaitok és gyermekeitek napjai — a földön, melyről megesküdött az örökkévaló őseiteknek, hogy nekik adja, — mint az ég napjai a föld fölött.

És szólt az örökkévaló Mózeshez, mondván: Szólj Izrael fiaihoz s mondd nekik, hogy csináljanak maguknak rojtot ruháik szögleteire, nemzedékről-nemzedékre és tegyenek a szöglet rojtjára kék bíbor zsinórt. És legyen néktek szemlélő rojtul, hogy lássátok azt és megemlékezzetek az örökkévaló összes parancsolatairól és tegyétek meg azokat és ne járjatok szívetek után s szemeitek (vágyai) után, melyekhez vétkesen ragaszkodtok. Hogy megemlékezzetek és teljesítsétek összes parancsolataimat és szentek legyetek istennek! Én vagyok az örökkévaló, a ti istentek, ki kihoztalak benneteket Egyiptom földről, hogy istentek legyek. — Én vagyok az örökkévaló, a ti istentek.

Való és állandó, alapos és biztos, igaz és hiteles, szeretett és kedvelt, kedves és kellemes, félelmetes és hatalmas, helyes és elfogadott, jó és szép ez az ige ránk nézve mindörökké! Igaz, az örökkévaló isten királyunk; Jákob szirtje, segítségünk pajzsa. Megmarad ő nemzedékről nemzedékre, valamint az ő neve is megmarad; trónja rendületlen, uralkodása és hűsége örökké megmarad! — Az ő szavai élők és állandók, hitelesek és kedvesek mindig és örökkön örökké őseinknek és nekünk, gyermekeinknek és utódainknak, valamint Izrael minden nemzedékének, a te szolgálóidnak.

Elődeinkre, valamint utódainkra nézve üdvös és mindörökké érvényes ez az ige, igaz és való, — törvény, mely nem változik! Igaz, hogy te vagy az örökkévaló, istenünk és őseink istene, királyunk, őseink királya, megszabadítunk, őseink megszabadítója, alkotásunk, segítségünk szirtje, megváltónk és megmentőnk. Öröktől fogva nagy a te neved; rajtad kívül nincs isten!

Őseink segítsége voltál öröktől fogva, pajzsa, védelmezője gyermekeiknek utánuk minden nemzedékben! A világ magasságában van a te székhelyed; ítéleteid és igazságod a föld végéig hatnak. Boldog az ember, ki hallgat parancsolatidra és szívére veszi tanodat és igédet! — Igaz, te ura vagy népednek és eléggé hatalmas királyuk, hogy kivívdad jogaikat. Igaz, te vagy az első és te vagy az utolsó és kívülled nincs megváltó és mentő királyunk. — Egyiptomból kiváltottál minket, örökkévaló istenünk! és a szolgaság házából megszabadítottál. Első szülöttjeiket mind megölted; a te első szülöttedet pedig megváltottad; a nádas tengert ketté hasítottad, a gonoszokat elcsüszesztetted és kedveltjeidet átvitted, ellenségeiket pedig elborította a víz, — egy sem maradt meg közülök! Ezért dicsőítenek téged szeretteid és magasztalják a mindenható és adóznak kedveltjeid dalokkal, énekekkel, dicséretekkel, áldásokkal és hálával a mindenható, örökké élő királynak, aki magas és magasztos, nagy és félelmetes, aki megalázza a gőgösöket, fölemeli az alázatosakat, aki kiszabadítja a foglyokat, megváltja a szegényeket, megsegíti a szegényeket és meghallgatja népét, amidőn hozzá fohászcodnak. — Ezért hála a felséges istennek! — Dicsértessék és dicsőíttessék ő! — Mózes és Izrael fiai nagy éneket zengetek neked és mondták mindnyájan:

„Ki hasonló hozzád, örökkévaló, a hatalmasok között? Ki hasonló hozzád, magasztos a szentségben, félelmetes a dicsőségben, csodatevő!”

Új dicsérő éneket énekeltek a megváltottak neved tiszteletére a tenger partján, mindnyájan, egyetemben hálát adtak és hódoltak neked és mondták:

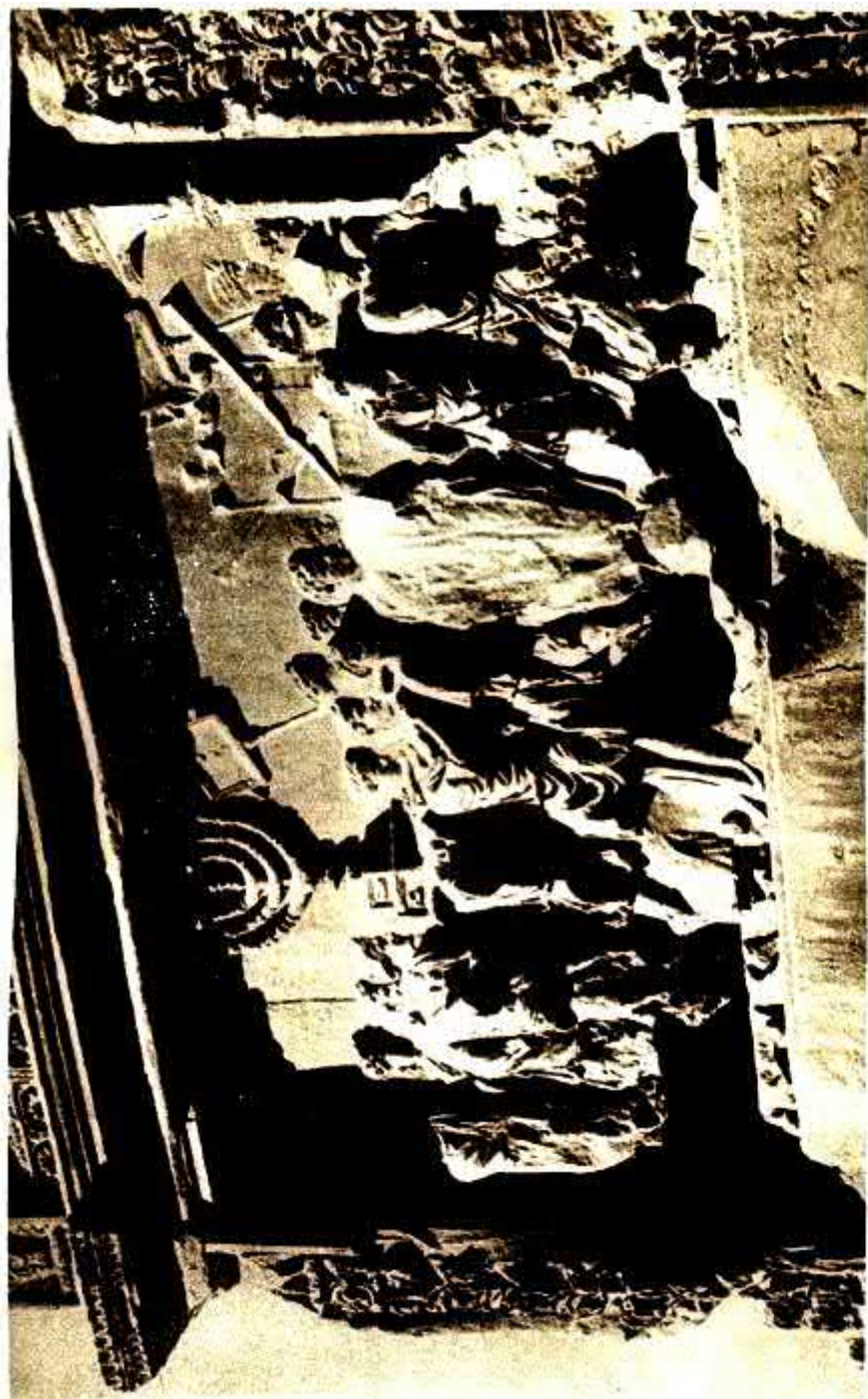
„Az örökkévaló uralkodik örökkön örökké.”

Izrael szirtje! Kelj föl Izrael segítségére és váltsd meg Ígéreted szerint^ Júdát és Izraelt. A mi megváltónk — seregek istene az ő neve, Izrael szentje. Dicsértéssel örökkévaló, ki megváltja Izraelt.

A Smone Esre.

Másik igen becses és egyes részeiben még a templom fennállása idejéből származó imádságuk a Smone Esre, mely szintén hozzátartozik a mindennapi reggeli imádsághoz s amely talán leghívebben visszatükrözi a zsidóságnak régi eszményeihez való ragaszkodását.

A Jeruzsálemi templomból zsákmányolt asztal és hétágú gyertyatartó Titus diadalívén Rómában. A dombormű a diadalmenetnek azt a részét ábrázolja, melyben a szentély két legjelentősebb kincsét viszik. A jobboldalon látható a színenyeregek asztala egy áldozati eszévével és a két ezüst kúrt, melyet az áldozatoknál szóltattak meg. A másik nevezetes darab a számarányból készült hétágú gyertyatartó. Ez a dombormű a legrégibb, az egyetlen korlú kép a megsemmisült Jeruzsálemi templom felszereléséről.

A templom pusztulását sirató zsidók. Herodes temploma hatalmas arányait mutatják a templom falának nagy alapkövei.
A zsidók a templom nyugati sarkánál szoktak összegyűlni s megemlékezni a templom pusztulásáról.

Istenem, nyisd ki ajkaimat, hogy szám hirdesse a te dicsőségedet!

1. — Dicsértessél, örökkévaló istenünk és őseink istene, Ábrahám istene, Izsák istene «és Jákob istene! Nagy, erős, félelmetes isteni felséges isten, ki jótékonytságot gyakorol és mindent szerez; aki megemlékezik az ősatyák jámbor cselekedeteiről és megváltót küld fiainak neve kedvéért szeretettel.

Segítő, megmentő és oltalmazó király! Dicsértessél örökkévaló! Ábrahám pajzsa!

2. — Te erős vagy mindörökké, uram, föltámasztod a halottakat, te hatalmas vagy a segítségben, ő táplálja az élőket kegyelmében, föltámasztja a halottakat nagy irgalmában, támogatja az elesőket, gyógyítja a betegeket és kiszabadítja a foglyokat és fentartja hűségét a porban alvók iránt. Ki olyan, mint te, erők ura és ki hasonló hozzád, királyunk, aki ölsz, meg éltetsz és üdvöt sarjasztasz.

És te megbízható vagy, hogy föltámasztod a halottakat! Dicsértessél, örökkévaló, ki feltámasztja a halottakat!

3. — Szent vagy te és szent a te neved és a szentek minden napon dicsőítnek téged! Szélah!

Dicsértessél örökkévaló szent isten!

4. — Te megajándékozod az embert tudással és tanítod a halandót értelemre. Ajándékozzál meg minket részedről tudással, értelemmel és belátással!

Dicsértessél, örökkévaló, ki megajándékoz tudással!

5. — Téríts meg minkéi, mi atyánk, a te tanodhoz s vigy közelebb királyunk a te szolgálatodhoz és engedj visszatérnünk teljes megtéréssel színed elé.

Dicsértessél, örökkévaló, aki kedveli a megtérést!

6. — Bocsásd meg nekünk, mi atyánk, hogy vétkeztünk; engedd el, óh királyunk, hogy töled elpártoltunk, mert engesztelődő és bűnbocsátó vagy.

Dicsértessél, kegyelmes isten, aki sokszor megbocsát!

7. — Tekints, kérlek, nyomorúságunkra s vívd ki jogainkat és válts meg minket nemsokára neved kedvéért, mert hatalmas megváltó vagy.

Dicsértessél, örökkévaló, Izrael megváltója!

8. — Gyógyíts meg minket, örökkévaló, hogy meggyógyuljunk; segíts minket, hogy segítve legyen rajtunk, mert te vagy a mi dicsőségünk. S hozz tökéletes gyógyulást minden sebeinkre, mert mindenható király, megbízható, irgalmas, gyógyító vagy te!

Dicsértessél, örökkévaló, ki meggyógyítja Izrael népének betegeit!

9. — Áldd meg számunkra, örökkévaló istenünk, ez évet és mindennemű termését javunkra és adj áldást a földre és engedj bővelkednünk a te javaidban; s áldd meg ez évünket a jó évek szerint.

Dicsértessél, örökkévaló, aki megáldja az éveket!

10. — Harsogtasd meg a nagy kürtöt fölszabadulásunkra és emeld föl a zászlót száműzötteink egybegyűjtésére s gyűjts össze minket együvé a föld négy széléről!

Dicsértessél, örökkévaló, aki összegyűjti Izrael népeinek elűzötteit!

11. — Helyezd vissza bíráinkat, mint eleinte s tanácsosainkat, mint kezdetben és távolíts el tőlünk minden bűt és bánatot és uralkodjál fölöttünk, te örökkévaló, egyedül, kegyelemmel és irgalommal és igazolj bennünket ítéletkor!

Dicsértessél, örökkévaló király, ki szereti az igazságot és az ítéletet!

12. — A rágalmazóknak ne legyen reményük és a gonosztevők mind tűnjenek el, mint a pillanat és mindnyájan csakhamar vesszenek el! A gonoszokat gyorsan irtsd ki és törd össze, ejtsd el és alázd le nemsokára, a mi napjainkban.

Dicsértessél, örökkévaló, ki összetöri az ellenségeket és lealázza a gonoszokat!

13. — Az igazakra és a jámborokra, Izrael néped öregeire és írástudóinak maradványára, az igazhitű idegenekre, valamint miránk áradjon ki kegyelmed, óh örökkévaló istenünk, és adj bő jutalmat mindazoknak, kik igazán bíznak a te nevedben. "És juttass nekünk osztályrészt velük együtt mindörökké és ne szégyenüljünk meg, amiért benned bízunk!

Dicsértessél, örökkévaló, az igazak támasza és bizalma!

14. — Jeruzsálemba, a te városodba, térj vissza kegyesen és lakjál benne, amint megígérted és építsd föl azt legközelebb, napjainkban, örök épületül és állítsd föl benne nemsokára Dávid tornyát.

Dicsértessél, örökkévaló, Jeruzsálem felépítője!

15. — Dávid szolgád sarjadékát sarjassd ki csakhamar és ereje nőjön nagyra segítséged által, mert segítségdre várunk mindennap.

Dicsértessél, örökkévaló, ki nagyra növeszti az üdv szaruját!

16. — Hallgasd meg, örökkévaló istenünk, szavunkat, szánakozzál és könyörülj rajtunk és fogadd el irgalommal és jóakarattal imádságunkat, mert te imákat és könyörgéseket meghallgatol isten vagy. — A te színed elől, királyunk, üresen ne utasíts vissza, mert te meghallgatod Izrael néped imáját irgalommal.

Dicsértéssel, örökkévaló, aki meghallgatja az imádságomat!

17. — Kedveld meg, óh örökkévaló istenünk, Izrael népedet és imádságát és helyezd vissza az istentiszteletet házad csarnokába és fogadd kedvesen, szeretettel Izrael égőáldozatait és imáját és legyen mindenkor kedves előtted Izrael néped istentisztelete.

Vajha láthatnánk szemeink, mikor visszatérsz Cionba irgalommal!

Dicsértéssel, örökkévaló, aki visszahelyezi székhelyét Cionba!

18. — Hálát adunk neked, mert te vagy örökkévaló istenünk és őseink istene mindörökké; te vagy életünk szirtje, segítségünk pajzsa nemzedékről nemzedékre! — Hadd adjunk hálát neked s hirdessük dicsőségedet, életünkért, mely a te kezében van és leikeinkért, melyek rád vannak bízva, a csodákért, melyeket naponként velünk mívelsz, és jóságodért minden időszakban, este, reggel és délben. Óh, jóságos isten, valóban végtelen a te irgalmad, óh irgalmas, valóban kifogyhatatlan a te kegyelmed! Öröktől fogva te benned reménykedünk!

Mindezekért dicsértéssel és magasztaltassák a te neved, óh királyunk, mindörökké!

Az élők mind hálát adnak néked. Szélah! És dicsőítik nevedet igazán, mindenható! Te vagy a mi üdvünk és segítségünk! Szélah!

Dicsértéssel, örökkévaló! Jóságos a te neved és téged megillet a hála! Hozz békét, jólétet és áldást, kegyességet, kegyelmet és irgalmat ránk és egész népedre, Izraelre! Áldj meg mi atyánk, mindnyájunkat együttesen, arcod világosságával, mert arcod világosságában adtad nekünk, örökkévaló istenünk az élet törvényét és a kegyesség szeretetét, igazságot, áldást és irgalmat, életet és békét; vajha tetszenék neked megáldani Izrael népedet minden időben és minden órában, békéddel. Dicsértéssel, örökkévaló, ki megáldja népét, Izraelt békével!

Összehasonlításul nem érdektelen, ha e két imádság szóbősége és kéréseinek áradata mellé odaállítjuk Jézus Krisztus imádságát, a Miatyánkot, amely lehet, hogy éppen ezeknek a hosszú imádságoknak az ellensúlyozására készült s talán Lukácsnál található szüksézávú formájában a legeredetibb, ahol ekképp hangzik:

„Atyánk, szenteltessék meg a te neved!

Jöjjön el a te országod!

Add meg a mi mindennapi kenyerünket!

És bocsásd meg a mi vétkeinket, mert mi is megbocsátunk minden ellenünk vétőnek!

És ne vigy minket kísértésbe!”

A liturgikus forma azonban nem bírja meg a szüksézávú — bár talán szüksézávúságában is legnagyobb távlatú imádságot, ezért bővül a kereszténységben Jézus Krisztus szavainak minden becsülése mellett még a Miatyánk is (Máténál és a katolikusoknál) két kéréssel, később meg doxológiával is és jellemző, hogy a biblikusságukra sokat adó protestánsok a Miatyánkot ebben a nyilvánvalóan zsinagógai mintára kétszeresen meg bővített formában imádkozzák.

A Kaddis.

A „hymuszok himnusza”, a *Kaddis* szintén igen régi, talán még a Kr. u. 1. századból való imádság, melyet különböző rövidítésekkel vagy toldásokkal rendszeren istentiszteleteik végeztével szoktak imádkozni. Ezt imádkozzák a halottakért gyászolók a gyászév tartama alatt, illetve a gyásznap évfordulóján.

A *Kaddis* az előimádkozó és a gyülekezet páros imája. Teljes szövege így hangzik:

Élőim. „Magasztaltassák és szenteltessék az ő nagy neve a világban, melyet teremtett akarata szerint! Állapítsa meg uralmát éltetekben, napjaitokban, Izrael egész házának életében, nemsokára és a legközelebbi időben.

És ti mondjátok: Ámen!

Gyűl. Legyen dicsérve az ő nagy neve örökkön örökké!

E. Áldassék, dicsértessék, dicsőíttessék, tiszteltessék, magasztalva magasztaltassák, imádtassék s fennen hirdettessék a legszentebbnek neve — dicsértessék őt

Magasztos ő minden dicséret, hála, dicsőítés és vigasztalás felett, melyet e világon mondhatunk.

És ti mondjátok: Ámen!

Gy. Fogadd irgalommal és kegyelemmel imánkat!

E. Fogadtassák el egész Izrael imája és könyörgése mennyei atyjuk színe előtt.

És ti mondjátok: Ámen!

Gy. Legyen az örökkévaló neve dicsőítve mostantól kezdve mindörökké!

E. Tartós béke és élet áradjon az égből reánk és egész Izraelre!

És ti mondjátok: Ámen!

Gy. Segítségem az örökkévalótól van, az ég és föld alkotójától!

E. Aki békességet szerez magasságaiban, szerezzen békességet nekünk az egész

Izraelnek!

És ti mondjátok: Ámen!

A Kiddus.

A péntek esti *Kiddus* tulajdonképp a péntek estével kezdődő szombati vacsora előtt mondott asztali áldás. A zsinagógában egy pohár bor fölött mondják, amit egy kis gyermekkel itatnak meg s otthon a vacsoránál a családfő megismétli. A Kiddussal megáldott pohárból valamennyi családtag iszik egy kortyot. A családfő a Kiddus után megmossa a kezét, megáldja a kenyeret, darabokra vágja s sóba mártva eszik belőle s a többi darabokat pedig kiosztja a családtagok közt. Az egész eljárás rendkívül hasonlít az úrvacsorai szertartásra!

A Kiddus szövege a következő:

„Dicsőíttessél örökkévaló istenünk, a világ királya, a szőlőtő gyümölcseinek teremtője!

Dicsértessék örökkévaló istenünk, ki megszentelt minket parancsolataival és megkedvelt minket és szent szombatjában szeretettel és jóakarattal részesített — emlékezésül a teremtés művére. Mert ez kezdő napja a szent gyülekezetnek, — emlékeztetésül az Egyiptomból való kiszabadulásra — Mert minket kiválasztottál és minket megszenteltél az összes népek közül és szent szombatodban részesítettél szeretettel és jóakarattal!

Dicsértessél, örökkévaló, aki megszenteli a szombatot!”

Ima engesztelés napján.

A mai zsidóság leghisztebb és legáhitatosabban megült ünnepe az *engesztelés napja*, melynek központja a gyónó imádság. Ennek a második kikezdése ábécés felsorolása 22 oly bűnnek, melyek nevei az ábécé egymásután következő betűivel kezdődnek, amit persze a magyar fordítás nem ad vissza.

„Istenünk s őseink istene! hadd jöjjön színed elé a mi imánk és ne rejtőzzél el könyörgésünk elől, mert nem vagyunk mi oly arcátlanok és makacsok, hogy színed előtt azt mondanók: Örökkévaló istenünk és őseink istene: igazságosak vagyunk, nem vétkeztünk. — Bizony vétkeztünk!

(Az ábécés bűnlajstrom)

Vétettünk, hűtlenkedtünk, raboltunk, káromkodtunk, fondorkodtunk és sértettünk! — Elbizakodtunk, erőszakoskodtunk és (mindezeket) hamissággal tetéztük! — Rosszat tanácsoltunk, hazudtunk, gúnyolódtunk! Ellenségeskedtünk és nyakasak voltunk! Gonoszul cselekedtünk, elfajultunk, elvetemedtünk, tévedtünk és tévesztettünk!

[Eltértünk parancsolataidtól és üdvös ítéleteidről és semmibe sem vettük azokat.

Te pedig igazságos vagy mindenben, ami bennünket ért, mert te igazság szerint cselekedtél, mi pedig gonoszul cselekedtünk!

Mit mondhattunk előtted, magasságban székelő és mit beszélhattunk színed előtt felhőkben lakó, mennyekben trónoló! Hiszen minden titkos és nyilvánvaló dolgot tudsz!]

Te ismered a világ titkait s minden élőnek mélyen elrejtett gondolatait! Te kikutatod belsők minden rejtekét és megvizsgálod a veséket és a szívet! Semmi sem rejthető el előtted és semmi sem titkolható el szemeid előtt! És így vajha jónak látnád örökkévaló istenünk s őseink istene eltakarni minden bűneinket és megbocsátani minden gonoszságainkat.

(Második bűnlajstrom.)

A bűnt, melyet elkövettünk előtted akár kényszerűségből, akár szándékosan és a
imnt, melyet elkövettünk előtted szívünk makacosságában!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted tudtunkon kívül,
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted hiú beszéd alatt!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted nyilvánosan és alattomban
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted fertőztetés által!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted illetlen beszéddel,
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted tudatos hazugsággal!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted bűnös gondolat által
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted felebarátunk rászedésével!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted színlelt bűnbánattal,
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted feslettség által!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted szántsándékkal vagy tévedésből
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted szüleink és tanítóink megvetése által!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted erőszakoskodás által
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted isten szent nevének megszenteltelenítése által!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted balga beszéddel
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted ajkaink tisztatlanságával.

A bűnt, melyet elkövettünk előtted gonosz indulatból
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted mások tudtával vagy mások tudtán kívül.

[Mindezeket bocsásd meg nekünk, megbocsátó isten, engedd el nekünk és nézd el nekünk!]

(Harmadik bűnlajstrom.)

A bűnt, melyet elkövettünk előtted megvesztegetés által és a bűnt, melyet elkö-
vettünk előtted tagadás és hazugság által!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted rágalmazás által
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted gúnyolódás által!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted adás-vevésben
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted evés-ivás által!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted uzsora és kamat által
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted gógósság által!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted kacér pillantás által
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted ajkaink fecsegése által!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted kevély tekintet által
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted arcátlanság által!

[Mindezeket bocsásd meg nekünk, megbocsátó isten, engedd el és nézd el nekünk.]

A bűnt, melyet elkövettünk előtted a törvény igájának lerázásával
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted ítélethozás által!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted felebarátunk törbeejtése által
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted irigykedés által!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted könnyelműség által
és a bűnt, melyet «Éfevettünk előtted nyakasság által!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted a rosszra való készség által
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted árulkodás által!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted hamis eskü által
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted alaptalan gyűlölet által!

A bűnt, melyet elkövettünk előtted megbízhatatlanság által
és a bűnt, melyet elkövettünk előtted önfeledtségünkben!

[Mindezeket bocsásd meg nekünk, megbocsátó isten, engedd el és nézd el nekünk.]

És a bűnöket, melyekért égőáldozattal tartozunk!

És a bűnöket, melyekért vétekáldozattal tartozunk!

És a bűnöket, melyekért tehetségünk szerint kisebb-nagyobb áldozattal tartozunk!

És a bűnöket, melyekért bizonyos vagy bizonytalan bűnáldozattal tartozunk!

És a bűnöket, melyeket testi fenytéssel büntettek egykor!

És a bűnöket, melyekért halált érdemeltünk isten keze által!

És a bűnöket, melyekért kiirtást és magtalanságot érdemlünk!

És a bűnöket, melyekre a törvényszék a négyféle halálbüntetést szabja, meg-
kövezést, elégetést, lefejezést és megfojtást! Akár igenleges, akár nemleges parancs
megszegéséért, az előttünk ismereteseinkért, vagy ismeretlenekért.

Az ismereteseinket már elmondtuk előtted és megvallottuk neked, amelyek pedig
ismeretlenek előttünk, te előtted ismereteseink és nyilvánvalók azok, amint mondva van:
„A titkos dolgok az örökkévalóé, a mi istenünké, de nyilvánvalók a mieink és gyer-
mekeinké, mindörökké, hogy teljesítsük ezen tan ígéit mind!” Mert te engesztelődő

vagy Izrael irányában és megbocsátasz Jesurun (Jeruzsálem) törzseinek minden nemzedékben és kívüled nincsen nekünk megbocsátó és engesztelő királyunk!

[Istenem, míg meg nem születtem, nem voltam arra érdemes, és most, hogy megszülettem, mintha nem születtem volna: por vagyok életemben, hát még holtomkor?! íme olyan vagyok előtted, mint egy edény tele szégyennel és gyalázzal. Legyen a te akaratod, óh örökkévaló istenünk s őseink istene, hogy ne vétkezzem ellene többé és amit vétkeztem ellened, töröld el végtelen irgalmadban, de nem fájdalmak és súlyos betegségek által!]

Más szertartások.

A zsinagógiai élet keretébe illeszkednek bele az egyén életének azok a mozzanatai is, amelyekre isten áldását vagy a vallás vigaszát kéri. Ma elsősorban a házasság és a temetés jönnek e tekintetben számba. Régen nem tudjuk, hogy a házasság megkötésénél szükség volt-e a vallás közreműködésére. Aligha. Aminthogy az elválás is inkább magánjogi aktus volt, sőt a levirátusi jogról való lemondásnak sem kellett templomban pap előtt történnie. Hasonló a helyzet a temetésnél is. A halott tisztátalanná teszi környezetét. Papot még inkább beszennyez a halottal való érintkezés, mint bárki mást. Ez vallásilag annyit jelent, hogy a halott eltakarítása nem lehet vallásos cselekmény, melyet a vallás szolgálatával kísér. Annál jobban számon tartja a vallás az elsőszülötteket, akik Jahunak. a tulajdonai s ki kell váltani őket s általában a gyermekeket, mert azok körülmetélése elsőrendű vallásos kötelesség, azután a templomban megy végbe a gyermekágyas asszony egyházkezelése is, aki tisztulásáért ott áldozatot mutat be.

A zsinagógiai istentiszteletből természetesen elmarad az egyházkezelés. A gyermekágyas nő tisztulási folyamata a rituális fürdőben való fürdővel nyer befejezést, ellenben folyton jobban előtérbe kerülnek az esketési és a temetési szertartások. A rabbi hatásköre nagyobb, mint a szentély papjaié volt. Az csak közvetítő volt a nép és istene között, ez azonban jogtudósa, tanítója, tanácsadója és lelkipásztora is. A házassági szerződés megkötése egyházi nézet szerint nemcsak polgári, hanem vallási cselekmény is, melyre a zsinagógiai esketési szertartás teszi rá a koronát. A szertartás lényege az, hogy a vőlegény és a menyasszony egy pohárból bort isznak, gyűrűt váltanak s imádságok s a második pohárbor kiürítése után a rabbi házastársaknak nyilvánítja őket.

A halottak iránt megnyilvánuló kegyelet a gyászolók (lerövidített), kaddisával kerül a zsinagógába s a Kr. u. 6. században már szokásos. A németországi középkori zsidóüldözések óta a szüleiket gyászoló fiúk a zsinagógában egy évig mondják a Kaddist. A 14. század óta pedig a haláleset első évfordulóján mondanak Kaddist.

A zsidó vallásos gyász fölötté sok régi vonást őrzött meg. Ezek közé tartozik a ruhák meghasogatása (ma már természetes: csak jelképesen), a hamuban való ülés; a gyászolónak nem szabad húst ennie, bort innia, imádkoznia, a halottas házban hét vagy harminc napig gyertyának keli égnie, kohanítanak az egész gyászév alatt nem szabad áldást mondania.

Alig néhány évtizedes, de annál népszerűbb és kedvesebb szokás a bar micvá-szertartás, a 13-ik életévüket betöltött ifjak avatása, melynek lényege az előző oktatásban, az ifjoknak a gyülekezetnek való bemutatásában áll s rendszerint úgy történik, hogy miután az ifjú elolvassa a heti próféta szakaszt, a rabbi áldó imádság kíséretében figyelmezteti vallásos, kötelességeire.

A SAMARITÁNUSOK VALLÁSA

Jézus Krisztusnak az irgalmas samaritánusról mondott példázata révén közismert samaritánus névvel a Palesztina közepén, Galilea és Júdea közt levő területen lakó keverék népet jelölték.

Krisztus előtt 722-ben Sargon asszir király elpusztította Samariát és lakói közül 27,290 izraelitát elhurcolt hadifogságba. Helyükbe Babelből, Kuthából, Avvából, Chamathból és Sepharvaimból telepített be embereket, akik idővel zsidókká lettek. Az asszir királyok rövid idő leforgása alatt háromszor vagy négyszer csináltattak ilyen részleges helycserét Samaria lakosaival, úgy, hogy a zsidók nem voltak hajlandók a samaritánusokat zsidóknak elismerni, hanem kuthitáknak nevezték és pogány eredetűeknek tartották őket. Annyi bizonyos, hogy Samária népe zsidóul beszélt s abban is alkalmazkodott a zsidósághoz, hogy átvette a zsidó vallást is, amely az első időkben magaslatocon való áldozásból és Jahu-imádásból állott, nem zárta azonban ki más istenek tiszteletét se. 623-ban Josiás király megkezdte s keresztülvitte a zsidó kultusznak Jeruzsálemben való összpontosítását. Jahunak csak egy igazi szentélye van, Jahut csak egy helyen lehet igazán imádni, ez a hely Jeruzsálem. A samaritánusok ennek a reformnak alávetették magukat. Mikor azonban kétszáz évvel később 430 táján Ezrás és Nehemiás reformálták a kultuszt s újra felépítették Jeruzsálemet, mikor Ezrás szívtelen ridegséggel azt követelte a zsidóságtól, hogy minden vegyes házasságot fel kell bontani s mikor Nehemiás Jeruzsálem felépítése után kiutasította Jojadát, Eliasib főpap fiát, akkor a száműzött Jojada apósának, Szanballatnak az ösztönzésére a samaritánusok elszakadtak a zsidóságtól s előbb Sichemben, majd a Garizim hegyén külön templomot építettek maguknak.

Vallásuk alapja továbbra is a „törvény” maradt, istentiszteletük áldozatokban megnyilvánuló Jahukultusz, egyedül a jeruzsálemi centralizációnak szegültek ellen. Bibliájuk Mózesnek öt könyve, mely azonban 6000 helyen tér el a zsidó Pentateuchnek szövegétől. A törvényt még komolyabban megtartották, mint a zsidók. A Misna liberálisabb törvénymagyarázatait nem fogadták el, hanem ragaszkodtak a szombati és egyéb szokások szigorú megtartásához. Messiásuk a Taeb (= visszatérő), akiről azt hitték, hogy a világ teremtésétől számított 6000 év múlva jő el s hogy 110 évig fog élni és uralkodni. A világ végét a 7000 év eltelte után várják.

Kétezeréves történetük alatt sok szenvedésen mentek keresztül. Garizim hegyén felépült templomukat I. Johannes Hyrkanus Kr. e. 128-ban leromboltatta. Nagy Heródes és Vespasiánus pártfogójuk volt, a kereszténység terjedése következtében, azonban sok üldözésben volt részük. 484-ben végképp lerombolták templomukat, Justinianus pedig megszüntette Kr. e. 63-ban nyert állami önállóságukat. Az amúgy is maroknyi nép száma folyton csökkent. 1150 körül Nablusban 1000, Damaszkusz-

ban 400, Caesareában 200 lélek volt a samaritánusok száma, Kairóban még későbbben is volt vagy ötven család. Ma 100—120 lélek maradt belőlük Nablusban, akik külön negyedben nagy szegénységben élnek. Egy papjuk van, aki nem áronita, hanem csak Lévi családjából származik; az áronita papi ágnek 1658-ban magva szakadt. A pap fehér ruhát visel (csak a turbánja vörös) és a tizedből él. A Garizim hegyre most is elzarándokolnak, húsvéti ünnepüket ott tartják s ez alkalommal bárányo-Tecat áldoznak és egy hétig a szabadban sátrak alatt laknak. Szigorúan porzik vérük tisztaságát. Csak egymásközt házasodnak s mivel egy időben nő kevés volt a gyülekezetben, komolyan foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy falasa (néger) zsidó nőket vesznek el feleségül, akiket a zsidóknál tisztább zsidóknak tartanak. Korán házasodnak s a menyasszonynak 500—1500 pengőnyi jegyajándékot adtak. 500 pengőt kapott az özvegy, 1500-at kapott, ha pappleány volt a menyasszony. A samaritánusok többnejűek, de legfeljebb két asszonyt tarthatnak, hármat semmi esetre. A levirátusi házasság is dívik még, de itt gyermektelen özvegyet nem a férj testvére, hanem a legközelebbi barátja tartozik elvenni s ez is csak akkor, ha még nincs két felesége.

A kipusztuló samaritánus vallás érdekes bizonyossága a kétezer évnél több idő óta magára hagyott maroknyi nép ősi hagyományokhoz való ragaszkodásának.

AZ E S S Z E N U S O K

Rekabiták, nazireusok.

A zsidó vallás egységét mélyreható vallásos ellentétek az újabb időkig nem igen bontották meg. A samaritánusok szecessziója nem volt nagyobb jelentőségű s a leontopoliszi óniás-templom se tudott ebbe az egységbe éket verni. Kánaán elfoglalása után van egy törzs, amely nem hajlandó szakítani régi életmódjával, nem hajtja fejét a mezőgazdaság igájába, de nem akar hallani annak vívmányairól sem. Különösen fanatikusan szembe fordul a szőlőművelés áldásaival, a részegítő italokkal. A rekabiták törzse ez, amelyet még Jeremiás próféta is az engedelmesség példáiul állít a zsidóság elé. Elhívja a templomba s ott borral kínálja, őket: „És a rekabiták háza népének fiai elé borral telt kancsókat és poharakat tevék és ezt mondtam nekik: Igyatok bort! És felelének: Nem iszunk bort, mert Jonadáb, Rebekának fia parancsolta nekünk, mondván: Ne igyatok ti bort soha, se a ti fiaitok. Se házat ne építsetek, se szőlőt ne ültessetek, se ne tartsatok, hanem sátorotokban lakjatok teljes életetekben, hogy sok ideig éljete e földnek színén, amelyben ti jövevények vagytok. És hallgattunk Jonadábnak, Rékáb fiának, a mi atyánknak szavára ... hogy teljes életünkben bort ne igyunk mi, a mi feleségeink, a mi fiaink és a mi leányaink, se házakat ne építsünk, hogy abban lakjunk, se szőlőnk, se mezőnk, se vetésünk ne legyen nekünk.”

Ennek a nomádizáló törzsnek az életelveit fogadalom útján más törzsbeliek is magukra vehették s ezen az alapon alakult ki a *nazireátus* intézménye: egyes izraeliták, férfiak vagy nők fogadalmat tettek, hogy istennek szentelik magukat s ezt külsőleg azzal juttatták kifejezésre, hogy megnövesztették és soha nem nyírták a hajukat, részegítő italokat nem ittak és a holtakkal való érintkezéstől mindenképp tartózkodtak. A nazireátus azonban már a törvény és a civilizáció korlátai közé szorított vallásos szokássá válik. A fogadalom nem okvetlen szól egész életre, sőt általában inkább időhöz kötött. Leteltével a nazireus bemutatja kosból álló égő-, nőstény bárányból álló engesztelő- és másik kosból álló hálaáldozatát, kovásztalan kenyereit és a hozzájuk való étel- és italáldozatokat, lenyíratja a haját s elégeti a hálaáldozat tűzén, azután pedig bort iszik és megint rendes életet él.

Az esszenusok.

Ezekkel a primitív állapotokat eszményítő vallásos különködésekkel szemben az *esszenus-rend* több tekintetben magasabbrendű álláspontot képvisel.

Az esszenusok szintén gyűlölik a várost, de nem a kultúrájáért, hanem a büneiért és a kapzsiságáért. Az esszenusok szintén elkülönítik magukat a társadalomtól, de nem azért, hogy különöcségekbe essenek vissza, hanem hogy eszményi testvériségben és tisztaságban élhessék le életüket.

A társaságuk a Kr. e. 2. században bukkan fel. Philo és Josephus

Szent kövek G^zerben. A régi kanaanita szentélyek, a magaslatok állandó velejárói, néhol egyenként, másutt egy sorban vagy körben felállított nagy faragatlan kőoszlopok.

K samariai templomba felvezető lépcső. Samaria-Sebastét Nagy Heródes Augustus császár tiszteletére gyönyörűen kiépítette. A város fölött emelkedő halom tetejére hatalmas templomot építtetett. A templom lépcsőit az amerikaiak ásatai tárták fel. A lépcsők alján oltár áll.

leírásai szerint elvonuló, csendes emberek, akik elvetik a rabszolgaságot, vagyonközösségben élnek s ennek megfelelően közösen dolgoznak, közösen étkeznek s egymásról a legmesszebbmenően gondoskodnak. Külön telepeket alkotnak, melyekben a saját szükségletükre szolgáló dolgokat maguk állítják elő, de nem kereskednek, fegyvereket pedig végkép nem készítenek. Rendkívül nagy súlyt helyeznek az egészséges, mértékletes életre, szeretik a tisztaságot s az akkori időben túlzásba viszik a bármily tisztátalansággal való érintkezést. Előszertettel viselnek fehér ruhát. Idegenekkel való érintkezés után megmosakszanak, ürülékeiket elássák, utána teljes fürdőt vesznek. Húst nem esznek, bort nem isznak, a nemi élettől tartózkodnak s ami ennél sokkal fontosabb, szembehelyezkednek a jeruzsálemi áldozati kultusszal: véres áldozatokat nem mutatnak be. Ezért kiközösítik őket. Szigorúan zártkörű társaság, amely ugyan gyermekekből is nevel magának tagokat, azonban ha felnőttek, ezeket éppúgy, mint a többi belépi szándékozót, háromévi próbaidő után veszik fel teljes joguakul közösségükbe. A tagok több csoportra oszlanak, egész életüket a rendben élék le meghatározott közös munkabeosztás szerint s főként földműveléssel foglalkoznak. A rend előljáróinak engedelmességgel tartoznak, ha a rend szabályai ellen vétettek, 100 tagból álló bíróság mondott ítéletet, mely a súlyosan vétkezőt ki is zárhatta a rendből. A vallásos életre nagy súlyt helyeztek, de ebben a felsoroltakon kívül abban tértek el a zsidóságtól, hogy a napot az istenség főmegnyilvánulásának tartották, egyébként azonban megtartották a törvényt, Mózeszt felette tisztelték s összejöveteleiken behatóan — és természetesen képiesen — magyarázták az írásokat. A szombatot különös szigorúsággal megülték: egy edényt sem volt szabad elmozdítaniok a helyéről és szükségüket sem volt szabad elvégezniök. ők maguk a zsidósággal való kapcsolataikat meg nem szakították, mert a templomba adományokat küldtek. Hitükben nagy jelentőségűek a mindennapi fürdők és a mosakodások és a közös étkezések, melyek alkalmával levetik közönséges ruháikat és ünneplőt öltenek. Azesszénus-rendnek közös a gyökere és sok a közös érintkezési pontja is a zsidósággal, a szelleme mégis egészen más. Ez a keleti és görög hatások alapján kiépült közösség sem osztotta meg a zsidóságot, mert zártkörű volt s mindössze négyezer tagja lehetett. A zsidóság írói ellenben nagy büszkeséggel emlegették őket a terapeutákkal együtt, mint a zsidó vallás szellemét a gyakorlati életben is megtestesítő bölcselőket.

A terapeuták.

A *therapeuták* is esszenusokhoz hasonló szektáriusok, akik önmegtartóztató életet élnek, vegetáriánusok, csak naplemente után esznek, lakásukban külön helyiségük van, ahol elmélkednek, a szent írás tanulmányozásával foglalkoznak s ahova ennivalót bevinni nem szabad. Megünneplik a szombatot és ezenfelül minden ötvenedik nap éjjelén ünnepet ülnek, melyen a gyülekezet két részre, férfiakra és nőkre oszolva táncol és himnuszokat énekel. A terapeuták közös életéről vagy vagyonközösségéről Philo nem ír, életük tehát inkább remeteszerű, mint az esszenusoké, akiknek berendezkedése ebben a viszonylatban inkább termelő és fogyasztási szövetkezetszerű.

A zsidóságban egyik fajta szervezkedés sem volt hosszú életű és mélyrehatóbb jelentőségű. Annál fontosabbak lesznek a kereszténységben a hasonló életelveken és elkülönülésen alapuló szerzetesrendek.

Az esszenusok a Krisztusregényekben.

Érdekes szerepük van az esszenusoknak az 18. század végén felburjánzó első Bahrđt és Venturini-féle Krisztusregényekben, ahol ők a cselekmény tulajdonképpeni mozgatói. Keresztelő János és Jézus esszenusok s egész életük irányítója az esszenus-rend. ők rendezik úgy az eseményeket, hogy Jézus a Messiás köntösében lépjen fel, ők gondoskodnak híre terjesztéséről, csodáit az ő segítségükkel teszi, a nem tökéletesen halott Jézust is ők támasztják fel, úgy hogy megmutatkozhatik tanítványainak s ők gondoskodnak végleges eltüntetéséről is. Mondanunk sem kell, hogy ennek a beállításnak semmi történeti alapja nincs.

Farizeusok, szadduceusok.

A farizeusok és a szadduceusok nem tekinthetők külön szektának, hasonlóképp csak írásmagyarázati elvek, mitologikus és misztikus elemek felhasználásában való különbség és rítusokban való eltérés választja eí a későbbi zsidó vallásos irányokat (Kabbala) egymástól. Alapjuk egy: a mózesinek tartott törvény, az a meggyőződés, hogy Isten és Izrael elválaszthatatlanul egybe tartoznak s hogy ennek az összetartozásnak törvénszabta külsőségeiben is kifejezésre kell jutnia.

A karaiták.

A zsidó vallás egyéb irányai közül felemlítésre méltók a karaiták.

A karaiták Oroszország déli részén és a Krim-félszigeten laktak. A múlt század nyolcvanas éveiben számukat körülbelül hatezerre tették. Jeruzsálemben már csak kilenc család volt, akik egy földalatti zsinagógában tartották istentiszteleteiket s külsőleg abban különböztek környezetüktől, hogy a fülük mellett megnövesztett pajeszt nem hordtak, a galíciai Halicson azonban még ötven család élt. Ez a kihalóban levő felekezet magát tartotta egyedül igazán zsidónak azért, mert csak az írott törvényt fogadta el irányadónak, a talmudot ellenben elvetette. Nevük is ezt juttatja kifejezésre: Karaita az, aki az írott törvény olvasására (Kara=[^]olvas) fekteti a fősúlyt. A karaiták türelmesebbek, környezetükkel megférőbbek, kevésbé zárkóztak voltak, mint a talmudista zsidók s ezért nem is üldözték őket annyira.

A falasak.

A zsidó vallás hódítóerejének érdekes bizonyosságai a falasak.

Az Abesszíniában élő falasak nem igazi zsidók sem származásra, sem nyelvükre nézve. Hagyományaik ugyan Salamontól és Sába királynőjétől származtatják őket s vallásuk is zsidó alapokon nyugszik, azonban a külsejük és a nyelvük a körülöttük levő négerekével rokon. Vallásukhoz valószínűleg jemeni arab zsidók révén jutottak. Alapja a mózesi öt könyv geez-fordítása, melynek előírásait bizonyos változtatásokkal pontosan megtartják. Csak saját törzsükön belül házasodnak és a környezetüktől szigorúan elzárkóznak. Egynejűségben élnek, noha megengedik, hogy Mózes törvénye nem tiltja a többnejűséget. Nemcsak a fiúkat, hanem a lányokat is körülmetélik. A tisztasági törvényekhez szigorúan ragaszkodnak. Ebben annyira mennek, hogy még a lakásaik elrendezésében is kifejezésre juttatják. Minden családnak legalább három kunyhója van. A két kisebbnek kell tartózkodniuk, akik a rituális tisztátalanság állapotában leledzenek. Az egy nap alatt elmúló tisztátalanság állapotában levők a rendes kunyhóhoz közelebb eső kunyhóban tartózkodnak, ebben fogadják más törzsbeli és más vallású vendégeiket is. A másik kunyhó az udvar legtávolabb eső sarkában van, ebben laknak azok a családtagok, akiknek a tiszt-

tátalansága huzamosabb ideig tart. Ennek a kunyhónak a berendezési tárgyaihoz sem szabad hozzáérni s a nem tisztátalanok a közelébe sem mennek. A tisztálkodási szabályokra való tekintettel falvaikat is külön építik, anélkül pedig víz partjára s nem keverednek össze az amharákkal. Minden faluban, még a legkisebben is, van egy kis templomocsksa, amely nem zsinagóga, gyülekező hely, hanem a régi jeruzsálemi templom mintájára készült templom, melybe csak a papoknak szabad belépniök. A templomban a papok tömjént égetnek el és tányérokkal és csörgőkkel zajt csinálnak. Az imádságokat éneklő hangon mondják el. Énekeik Halévy szerint a legjobb zsidó énekek.

A szombat megtartására nagy súlyt helyeznek s megtartják a böjtnapokat is, a kegyesek hetenként kétszer, hétfőn és csütörtökön böjtölnek. Jeruzsálem pusztulásának az évfordulónapja általános böjt. Evés előtt megmossák a kezüket, étkezés után hálaadó imádságot mondanak. Ha állatot vágnak, sokféle szokást megtartanak. Áldozatokat csak nagy ünnepeiken mutatnak be. Különös szokásuk az, hogy a halottak békés pihenéséért is áldoznak.

Vannak papjaik és írástudóik, akik a templom mellett vallásos oktatásban részesítik az ifjúságot. Az oktatás a bibliahelyek könyv nélkül való megtanulásából áll. Sajátságos berendezkedésük az, hogy vannak szerzeteseik és apácáik is. Szerzeteseik külön falvakban laknak, felvételük előfeltétele az, hogy castráltatják magukat, életüket az aszketizmus különöző formáinak a gyakorlása tölti ki. Valamennyiök közös feje a kuarai kerületben lakik. A falasa-apácák (bativa) száma sokkal csekélyebb, ezek Temeteéletet élnek.

A múlt század közepén Keletindióban a malabari partokon is voltak fekete zsidók (hesodias), akik a zsidó törvény szerint éltek, valószínűleg prozeliták leszármazottai.

*

A középkori és a modern zsidó vallástudomány egyre jobban bekapcsolódik környezetének és korának a szellemi áramlataiba. Támadnak misztikusai és filozófusai. Vannak korok és területek, aminő pl. az arab kultúra középkori közvetítése, melyben a zsidóság vezetőszerepet játszik. A középkorban fejlődik ki a kabbala.

A K A B B A L A

A szó maga hagyományt jelent. Mint szakkifejezéssel a 13. század óta egy csomó teozófiai titkos hagyományt jelölnek, amiket a kabbalisták megkülönböztetnek az írásbeli hagyományoktól. Az írott törvény nyílt könyv, melyet mindenki elolvashat s melyhez bárki hozzáférhet, a kabbala szóhagyomány, amely titkos és csak kiválasztottak számára van fenntartva. Emellett azonban mesterei meg vannak arról győződve, hogy a kabbala is isteni vagy legalább is mózesi eredetű, azzal a különbséggel, hogy a törvény isteni akaratát jelenti ki, a kabbala pedig isten lényébe enged bepillantani. Ha azonban a kabbalisztikus tanokat közelebről megtekintjük, kiderül, hogy ezeknek sincs semmi közük Mózeshez és nem tartalmaznak semmi különös titkos bölcsességet. A kabbala egyszerűen speciális írásmagyarázati különbségeknek, misztikus elméleteknek a rendszerré való kiépítése. A kabbalában nincs semmi új. Amit a kabbala tanít, annak az alapjai a bibliában, a midrásokban és a talmudban, valamint alexandriai Philó könyveiben található. A kabbala csak ezekre épített következtetéseknek a kártyavára.

A biblia elbeszélései sem vallási, sem filozófiai tartalmuk tekintetében nem elégitik ki már a Jézus-korabeli zsidó írástudományt sem. Ezt azonban önmagának sem vallhatja be, kimondania meg éppen szentségtörés volna. De segít magán. Az alapjában véve primitív elbeszélésekbe különböző írásmagyarázati módszerekkel belemagyarázza azt, amit belőlük ki akar olvasni. Elégedetlenségét a vallási túlzás formáiba öltözteti. Nem azt mondja, hogy a bibliai teremtéstörténet, vagy a törvény nem felel meg fejlettebb igényeknek, hanem azt állítja, hogy a biblia szavai — mögött mélyebb értelem rejtőzik. Hogy ezzel a mélyebb értelemmel azután egész más jelleget ad az írásnak, azzal nem törődik. A fő az, hogy nem kritika útján jut új és a biblia elbeszéléseinél magasabb szinten levő megállapításokhoz, hanem munkájának sikerül a közönségesnél magasabbrendű bibliatisztelet és vallásosság látszatát adnia. A bibliából egy betűt is megmásítani szentségtörés, ellenben az mélyebb kegyesség, hogy ha a kabbalisták azt mondják, hogy a biblia egyes fontosabb szavai nemcsak szavak, hanem számok is és e számok végösszegének új szó felel meg, amellyel az eredetit esetleg magyarázni vagy a kabbala mélyebb vallásfilozófiai rendszerében helyettesíteni lehet, vagy hogy egyes szavaknak minden betűje más új szavak kezdőbetűje lehet s az írásmagyarázat csak ezek figyelembevételével juthat el a szó igazi értelméhez. A régi bibliamagyarázat és a kabbala legismertebb fajta módszerei a *gematria*, a *notarikon*, a *temura* és a *zerúf*.

Gematria.

A gematria a betűket számokkal helyettesítő s a számokból megint egyenértékű betűket, szavakat vagy mondatokat kiszelő módszer. Legismertebb példája a János Jelenései könyvében (13., 18.) megadott titkos szám, ahol az író nem az apokaliptikus vadállat nevét közli, hanem

csak az általa jól ismert név számértékét adja meg s ezzel közel kétezer éve számtalanszor fejtegetett, de kielégítő biztossággal meg nem fejtett s (miután a lehetőségek száma igen nagy) meg sem is fejthető kérdést adott fel az írásmagyarázóknak. „Ebben vagy a bölcsesség, kinek értelme vagy, számlálja meg a fenevadnak számát: mert emberi szám; és annak száma hatszáz és hatvanhat.” A kérdés először azzal válik bonyolódottá, hogy a számot a kéziratok nem egybehangzóan 666-nak írják; egyesekben 616 áll. Másodszer a komplikálja, hogy bármely számnak több olyan név, szó vagy mondat felelhet meg, amelynek betűi számértékükben 666-ot vagy 616-ot adnak. Harmadszor a számításnál több nyelv jöhet számba. Az aram, amely a Jelenések könyvének az eredetije lehetett, vagy a görög, melyen a szöveg ránk maradt, de szóba jöhet latin név is, úgy hogy ennek a gematriai rejtélynek a megfejtése túlságosan sok ismeretlen vonatkozása révén teljesen kilátástalan feladat, ellenben éppen ezért folyton új próbálkozásokra csábító alkalom. Más példák: I. Mózes 49. 10-ben a *jabó süöh* szavaknak (eljön Siloh) messiási értelmet tulajdonítanak, mert betűik összege = 158, ugyanannyi, mint a masiach (Messiás)-szó betűinek az összege. Vagy, hogy a bábéli nyelvzavar előtt valamennyi nép héberül beszélt, tehát az ősnelv a héber volt. Ezt I. Mózes 11. 1-ből olvasták ki a saphah achath (egy nyelv) szavakból, amennyiben betűinek összege egyenlő a lasón ha-qódes (a szent, vagyis héber nyelv) szavak betűinek az összegével.

Notarikon.

A *notarikon* rövidítések szavakba foglalása vagy szavak betűinek új szavakká való kibővítése. Ugyanaz a divat, ami nálunk Mák-nak nevezi a Magyar Általános Köszénbánya rt.-ot, Urak-nak az Újpest-Rákospalotai Athletikai Klubot, tébécének a tuberkulóziist, Béhának a Budapesti Hírlapot. így lesz a talmud neve *sász* a sisáh szedárim (hat rész) szavak lerövidítéséből, ezért hívják Rambannak a nagy Maimonidest, amely név nem más, mint teljes nevének a Rabbi Moseh ben Maimon-nak a kezdőbetűire való lerövidítése. A tíz parancsolat első szavából, az anochi(=én)-ből ezt a mondatot olvasták ki: Aná naphsi kathbith jahebith = én magam írtam (és) adtam. így állították a 92. Zsoltárról, hogy az Mózesstől származik, mert első három szava Mózes héber nevének három betűjével kezdődik. Ezen az alapon tanítják a lélekvándorlást, minek bizonyítéka az első embernek, Ádámnak a neve. T. i. ez a név az *Ádám*, *Dávid* és *Mózes* nevek kezdőbetűiből van összetéve. (A magánhangzók nem számítanak, mert a régi héber mássalhangzós írás.) Lurja Izsák, a híres kabbalista a pardesz (paradicsom) szóból kiolvassa, hogy a bibliát hogyan kell magyarázni s megállapítja, hogy a pesát, rémes, derás és sód vagyis a szószerint való, az allegorikus, az erkölcsi és a misztikus magyarázati módok a jogosultak. A Gan Eden (Éden kertje) név azt a titkot rejti, hogy isten az embert halandó testből és halhatatlan lélekből teremtette s a test feltámadásának a reménységével ruházta fel. A Gan Eden u. is a köv. szavakból van összetéve: Gúph (test), néphes (lélek), 'ezem (csontváz), daath (tudás), nezach (öröklét).

Temura és zerúf.

A *temura* a betűáttétel (permutatio) módszere. A talmud ezen az alapon okoskodja ki, hogy az ég (smjm = samaim) tüzes és vizes anyagból áll: s—mjm = és (tűz) + májim (víz) s hogy az Izrael elnevezés annyira, mint istendicsőítő ének. (Iszral = Iisrael = Sir'el.)

A *zerúf* a betűk bizonyos rendszer szerint való cserélgetését használja ki az írás szavai mélyebb értelmének a kiaknázására. így pl. az ábécé első betűjét kicserélik az utolsóval, a másodikat az utolsóelőttivel stb. (athbas) vagy megfelelnek az ábécét s az elsőt a tizenkettedikkel, a másodikat a tizenharmadikkal helyettesítik és így tovább (albam).

A különböző módszereket különbözőképpen össze is keverik egymással, így pl. a talmudban előfordul az a hagyomány, hogy a világ teremtése 974 emberöltő előtt történt. Ez a szám a biblia időszámításával nem egyezik, de hogy mégis benne van a bibliában, még pedig minyárt annak első „beresith”-szavában (= kezdetben), azt így bizonyítják: A „beresith” szó b, s és th betűi számértékének (200 + 300 + 400) az összege = 900. A harmadik alef-betű az „albam” segítségével egyenlő az l betűvel, melynek értéke 30, a jod betű az „athbas” szerint egyenlő az m betűvel -f- 40-nel s ezenfelül az első b betűt kétszer olyan nagyra írják, mint a közönséges b-ket, tehát az se = 2, hanem 4. Ha az így helyesbített számokat összeadjuk, az eredmény mindenesetre a kimutatandó 974 lesz, azonban a bizonyítás módja legalább is körmönfontnak mondható.

Két problémát akarnak megoldani velük. Az egyik az, hogy az Ezékiel látomásában előforduló szekéren trónoló isten lényébe jobban belássanak, a másik pedig az, hogy a világ teremtéséből ilyenmódon többet kiolvassanak, mint amennyit közönséges magyarázat mellett a biblia nyújt. Sikerül is egy egész új világot belemagyarázniuk, amely felöleli a korukbeli csillagászati ismereteket és amelyben együtt találni egy egész sereg filozófiai és teozófiai spekulációt. Legélénkebben azonban azok a történetek foglalkoztatják a kabbala iránt érdeklődők képzeletét, melyekben a kabbalisztikus titkos tudományt varázslásra használják fel. A tudósok rájutván a titkok nyitjára, hallatlan hatalomra tesznek szert különösen az által, hogy isten titokzatos nevét (sém ha-meforás) használják varázslataiknál, így pl. a templomhoz használt köveket nem volt szabad vasszerszámokkal faragni. Salamon úgy segített magán, hogy isten-neves varázsgyűrűjével rákényszerítette Asmodájt, hogy a köveket repesztő samir nevű férget rendelkezésére bocsássa. — Chanina és Osaja, a 2. század végén élő rabbik varázsszavai segítségével minden szombatra egy hároméves hízott tinót teremtettek maguknak s abból készítettek ünnepi ebédet, mások isten neve segítségével vagy pillantásukkal megölik ellenségeiket. A 2. század végéről fennmaradt Abracadabra-formula szintén zsidó eredetű. A szó maga [Abbada, kedabra = fogyj el (betegség), mint (ez) a szó] és a formula formája magában foglalja a magyarázatot:

```

a r b d c a r b a
  r b d c a r b a
    b d c a r b a
      d c a r b a
        c a r b a
          á r b a
            r b a
              b a
                a

```

A Sepher Jezira és a Zohar.

A kabbala tanai a 8. századból származó *Sepher Jezira* (= a teremtés könyve) és Mose ben Semtob de Leon (1250—1305) *Zohar* c. művé-

ben vannak összefoglalva. Az előbbit a kabbala misnájának, az utóbbit a kabbala talmudjának is szokás nevezni.

A Sepher Jezira beosztása (egy előszó és hat részben, 32 fejezet) tényleg a misnáéra emlékeztet, tartalma azonban egész más jellegű. A misna törvényt magyarázat, a Sepher Jezira pedig istenről, a világ és az ember teremtéséről szól. Legfontosabb tanai: A világ négy őselemből sugárzott ki. Az első isten lélekzete, a második a lélekzet lélekzete, a harmadik az ősvíz, a negyedik az őstűz. Egyik őselem a másiktól kelet-

Mendelssohn Mózes képe 1787-ből. Mendelssohn a felvilágosodás és a racionalizmus képviselője és fáklyahordozója a zsidóság körében. Lessing róla mintázta Bölcs Náthán alakját.

kezik s további elanyagiasodásukból lesz a világ. Az őselemek a három kitérj edési iránnyal és ellentéteikkel tízre egészülnek ki. A tíz sepheroth és az ábécé 22 betűje a világ alapja. Ezekből olvassa ki a titkos tudomány a világ teremtésének, az elemek és a dolgok összefüggésének a rejtélyeit.

A *Zohar* (a fény könyve), Mózes öt könyvéből vett részek magyarázatába szorítja bele az egész titkos tudományt. Számos kisebb mű szövegét felöleli, melyekben Mózes maga foglalkozik a világ teremtése kérdésével, a titkok titka-könyv az arcismét és a kézből való jóslás „tudományát” tárja fel, egy másik azt írja le, hogy a lelkek mit csinálnak a paradicsomban és a pokolban, van egy része, mely a lélekvándorlást és a pokoli büntetéseket ismerteti.

A kabbala terjedése.

A kabbala Spanyolországból sugárzott szét a zsidósággal. Volt idő, melyben nemcsak a zsidók tartották a legnagyobb becsben, hanem keresztény „tudósok” is, akik azt hitték, hogy a kabbalisztikus tanok keresztény értelmezése segítségével verhetnek hidat a zsidóság és a kereszténység közt tátongó szakadék fölött. Később azonban mind világosabbá lett, hogy a kabbala spekulációi ha mutatnak is fel bizonyos hasonlóságokat a scholasztikus dogmatika egyes tételeivel, lényegileg és célzataikban mégis egészen mások. Így azután a kabbala a középkori világ érdeklődésének központjából mindinkább keletebbre szorult, hogy végül a prágai Rab Lów, majd pedig a lengyel és orosz zsidóság csodarabbijairól szóló mesékben, illetőleg minden fantáziát kritika nélkül továbbadó riportokban élje mind jelentéktelenebbé váló életét. Titkai és rejtélyei lehetetlen írásmagyarázati módszerekből kikövetkeztetett légvárak, melyeknek jelentőséget csak az az izzó hit ad, mellyel hívei hozzájuk ragaszkodnak. Spekulációinak a rendszerén túl figyelmet legfeljebb még az a sokszor aszkézisbe vesző és az Istenben való elmerülést önkívületi állapotokig vivő fanatizmus érdemel, mely egyes híveit áthatja. A kabbala és legtöbb velejárója az ókor gnosztikus spekulációinak és fantasztikusan téves talmudisztikus okoskodásainak a 20. századig fenmaradt része, melyet a középkor rendszerbe foglalt s amely ma már csak mint áltudomány és mint babona él.

*

A legújabb korban a zsidó vallás is az egyre jobban felszabaduló kor-szellem hatása alá kerül. Az ú. n. reform-zsidóság sok engedményt tesz neki vallásos téren is. A zsidóságnak a teljesen modern szellem felé való orientálódása a 18. században *Mendelssohn Mózes* (1729—1786) kezdődik. Ezzel szemben a modern zsidó igazhitűséget, Nyugaton *Samson Raphael Hirsch* (1808—1888) és iránya képviseli.

A szent család a bölcsővel. Rubens (1577--1(540) festménye, Florenz, Palazzo Pitti. Főalakja a két gyermek: Jézus és Keresztelő János s fölöttük a teljesen megvilágított Mária. Keresztelő János anyja és József homályban maradnak. Nincs benne semmi a hagyományos szentkép-festészet külsőségeiből, életteljes Pompás alakok, kiket a művész csak a megvilágítással emel ki.

Krisztus körülmetélése. Friedrich Herlin festménye.

Az atyáristen Krisztussal. Faszobor a bártfai Szt. Egyed templomban a 15. század végéről.

A KERESZTÉNYSÉG

A világon lakó, többi mint másfél milliárd ember közül kerekén ötszázmillió keresztény. Még pedig az az ötszázmillió, aki a kereszténység mellett a modern nyugati kultúra légkörében él s aki ennek a kultúrának az igájába akarja hajtani az egész földet. Ez a kapcsolat a kereszténységet valamennyi vallás fölé emeli, még pedig nemcsak hatalomban, erőben és jelentőségben, hanem súlyban és értékben is, mert az összes vallások között a kereszténység kötött és köthet legbensőbb viszonyt az emberiség legfelsőbb művelődésével és haladásával.

A kereszténység rendkívül sok arcú vallás. Kétezeréves története változatok egész sorát hozta létre, amelyek mind ugyanabból a közös forrásból fakadtak, de annyira különböző irányokba tértek, hogy a legélesebb ellentétbe kerültek egymással s volt idő, hogy tüzzel-vassal irtották egymást.

A kereszténység külső és belső változásainak a feltüntetése, különböző irányainak a számon tartása és jellemzése külön tudomány, melylyel egész irodalom foglalkozik s mely külön könyvet igényel.

A többi vallások közé sorozott, vallástörténeti távlatban bemutatott kereszténység képe egész más lesz, mint aminőket az egyes keresztény egyházak teológiai saját egyházukról, belülről szoktak festeni, azonban éppen újszerűsége, tárgyilagossága és lényeges dolgokra való korlátozottsága fogja a vallástörténeti beállítás szükségét igazolni, azon a — természetes kényszerűségeen kívül, hogy a világ vallásainak a sorozatából az emberek harmadrészének a vallása, a kereszténység semmiképp nem hiányozhat...

A kereszténység történetileg a zsidó és a görög-római vallások közé ékelődik. Eredete, gyökerei mélyen belenyúlnak a zsidóságba, bibliájának a fele a zsidó biblia, világnézetének alappillérei a zsidó biblikus világnézet alapmeggyőződései, istenismerete és istentisztelete hosszú vonalon azonos a zsidóságéval, fejlődése folyamán a zsidóság többször képezi vallásos megújhódása forrását, sőt az unitarizmus — szombatosság vonalában egyenesen megint a zsidóságba torkollik vissza. A másik oldalon mingyárt eredeténél szakít a zsidósággal s a görög-római világba ver erős gyökeret. Terjedése és kibontakozása közben a görög-római világgal, a kelta, frank, germán és szláv népek vallásaival kerül a legbensőbb kapcsolatba s ezek gyakorolnak befolyást rá.

Teljesen kifejlődött formájában azonban mind a két vallásos iránytól lényegesen különbözik. A zsidóság primitív egyistenhitén éppen úgy túlnő, mint a görög-római vallás természetimádó, költői világnézetén s egész sajátos vallásformává lesz, melynek sajátosságát a Jézus Krisztusban való hit, Jézus Krisztus életének és halálának megváltásként való értékelése, Jézus Krisztus személyének a hit középpontjába való állítása

A Z A L A P V E T É S

KERESZTELŐ JÁNOS ÉS JÉZUS KRISZTUS

A Jeruzsálemet ért nagy katasztrófa előtt másfél emberöltővel két kimagasló egyéniség lép a zsidó történet színpadára. Mindkettő az ismeretlenség homályában nő fel s meglelt férfikorában áll a nyilvánosság elé. Mindkettő vallásos hivatást teljesít, lelkiismerete korának, új utakra akarja vezérelni a zsidóságot és élő vallással akarja megtölteni a törvénytudás és törvénytudás zsákucájába került lelkét. A régi nagy próféták lelke támad fel váratlanul bennük. Mikor már a zsidóság teljesen berendezkedik arra, hogy rendszerbe szedje az egyszer s mindenkorra szóló isteni kinyilatkoztatás igazságait, a legsivárabb szórszálhasogatás és a legterméketlenebb politizálás korszakában új igazságok élő forrása buggyan fel a lábuk előtt.

Félezer év óta alig volt a zsidóságnak prófétája s aki volt, Ezrás óta egy se mert az idők kerekébe, élő emberek élő lelkébe belemarkolni, hanem magát szobája mélyén régmúlt időkbe beleálmódva, régmúlt idők istenes emberei alakjába öltözve, mondanivalóit azok szájába adva próbálta gondolatait eszményítő legendák vagy jövendölések formájában kifejezni. Ezrás is tulajdonképp ezt cselekedte, mikor a papi codex új törvényeit Mózesnek kinyilatkoztatottakként proklamálta. A Sámuelek, Náthánok és Illések, az Ésaiások és Jeremiások kora letűnt, a cselekvő prófétákat író próféták váltották fel. A dicső Makkabeusok pedig nem próféták voltak, hanem politikusok, kiknek felszabadító hősi tettei nem sokára a hatalom megtartásának és hétköznapi politikájának a posványába fulladtak. Az élő hit eleven erét lefogta a törvény általánosan elismert hatalma, az egyéni meggyőződés teljesen átadta a teret az egyre jobban szervezett közvéleménynek, a papok, írástudók uralma, a Heródesek és Róma zsarnoksága elnyomott minden szellemi kezdeményezést. Ily sivár viszonyok közt egész váratlanul két próféta is felbukkan rövid idővel egymás után, akikben a régi próféták tettereje és rettenthetetlen bátorság lobog. Alakjuk ugyan ködbe vész, mert emlékezetüket legendák és mítoszok övezik, egyet-mást azonban mégis tisztán láthatunk. Mindketten az istenes élet és eszmények ellentétét képviselik a való élet megalkuvásaival szemben. Mindketten el vannak telve világvégi hangulattal s megtérésre hívják az embereket. Mindketten egy új világ: isten országa előhírnökei, mindketten a Messiás előfutárai s arról tesznek tanúbizonyoságot, aki majd eljön hatalommal és dicsőséggel. Fellépésük és működésük, eszméik és céljaik közt ma már fel nem deríthető, közelebről meg nem határozható összefüggések vannak. Az azonban bizonyos, hogy az úttörő, az első, aki magával ragadta a másikat, Keresztelő János volt.

Keresztelő János.

Keresztelő Jánosról két forrás tudósít. Az egyik Flavius Josephusé, aki derék embernek, az erény, az egymás iránt való igazságosság és az istenfélelem prófétájának mondja s kereszttségét nem a bűntől való megtisztulás feredőjének, hanem a testi és lelki tisztaság előfeltételéül szolgáló mosakodásnak tartja. Heródes azt tartotta benne veszedelmesnek, hogy a nép nagyon vonzódott hozzá, sokat adott szavára. Hogy lázadást ne szíthasson, elfogatta, Machaerus várába záratta s ott ki is végeztette.

A másik tudósítás, mely az evangéliumokban olvasható, nem marad ily általánosságokban. Keresztelő János a világ végének, Isten ítéletének a prófétája volt, ki azt hirdette, hogy „a fejsze immár a fák gyökerére vetetett”. Hallgatói lelkét a végítélet borzalmas képeivel remegtette meg s őket megtérésre szólította fel. Keresztése ennek a megtérésnek a jelképe, az új életre való elkötelezés szimbóluma volt. Ezenkívül két fontos jellemvonása domborodik ki. Az egyik az, hogy a pusztában prédikál és aszkéta-életet él, teveször ruhát hord és sáskákat eszik. A másik pedig az, hogy tanítása nem marad elvont általánosságokban, hanem azt egyénekre is alkalmazza, nemcsak kis emberek bűneit ostorozza, hanem a nagyokéival szemben sem marad néma kutya. Mikor Heródes testvére feleségét elcsábítja és elveszi feleségül, Keresztelő János kárhoztatja ezt a vérfertőző erkölcstelenséget. A kipellengérezett asszony bosszút áll, nemcsak elfogatja Keresztelő Jánost, hanem ő az, aki kieszközli, hogy a prófétának feje is vétessék. A közismert drámai elbeszélés már meseszerű motívumokkal teleshott. Hasonlóan keresztény beállítás az is, hogy a Messiást váró és a Messiás előfutáraként fellépett Keresztelő János Jézusra mutatott rá, mint eljövendő Messiasra.

A két tudósítás egyformán kiemeli Keresztelő János egyéniségét, tanításának súlyát, fellépésének hatását. Bármily eltérések legyenek is közöttük, az az érzésünk, hogy Keresztelő János nagy történeti egyéniség, aki a vallástörténetben két irányban is nyomot hagyott: ő volt az, aki Jézust bűvkörébe vonta, Jézus az ő munkája folytatására lépett fel nyilvánosan és noha az általa megindított mozgalom egy része felszívódott a kereszténységbe, tanításának külön hajtása is maradt a mandeusok vallásában. (L. ezt a fejezetet.)

Jézus Krisztus.

Jézus Krisztus Keresztelő János után lépett fel. Lukács evangéliuma szerint rokonok voltak s gyermekkoruktól fogva ismerhették egymást, ami nincs kizárva, de aligha történeti adat. Az ellenben, hogy Jézus Krisztus Keresztelő János tanítványa volt, a Keresztelő János által megindított mozgalomba kapcsolódott bele, és hogy Keresztelő János művét akarta folytatni, annál kétségtelenebb. Jézus megkeresztelkedik. Megkeresztelkedése annak a jele, hogy nagy elődje tanítása nagy hatással van rá s őt is megnyeri eszményeinek. Rendkívüli kár, hogy ezeket az eszményeket közelebről nem ismerjük. Ha ismernők, úgy lehet egész más színben látónók Jézus tanítását. A keresztény hagyomány azonban nem őrizte meg Keresztelő János éles képét és tanításait, hogy még véletlenül se homályosíthassa el Jézusét. Már az a tény is kínos volt ránézve, hogy Jézus megkeresztelkedett, azért különböző magyarázatokat fűzött hozzá. Először: tulajdonképp Jánosnak kellett volna Jézus által megkereszteltetnie. Azután: Jézus esetében nem volt hajlandó a keresztiségnek a bűnbocsánattal való összefüggését sem elismerni. A másik oldalon azonban a keresztény hagyomány is alapvető élménnyé fokozza Jézus kereszttségét: ez az a pil-

lanat, amikor megnyilatkoznak előtte az egek s először hallja az égi szót: „Te vagy az én szerelmes fiam, akiben örömöm lelem”. Egy ideig még elvonultan él, amikor azonban Keresztelő Jánost a zsarnoki önkény elnémítja és elteszi láb alól, ekkor előlép és ő prédikálja: „Térjete meg, mert elközelített az isten országa”.

Krisztus születése. Correggio képe a dresdener képtárban. 1530-ban készült el Alberto Pratonero rendelésére a reggioi S. Prospero-templom számára. Correggio is teljesen emberivé, családívá változtatta át azt a szent éjszaka-jelenetet. A festők e mind realiztikusabbá váló felfogása élénk ellentétben áll a katolikus vallás dogmatikai fejlődésével. De azért az anyai szeretet és a családi boldogság e képei mégis nagy népszerűsége tettek szert.

Ebben a fellépésben már ott a hősi gesztus. Jézus nem bújik el az önkény elől s nem hallgat akkor, amikor a hatalom hallgatást parancsol. Inkább követi lelkiismerete szavát, mint az észszerűségét. Ez a hősiesség vonul azután végig egész életén: nemcsak, hogy maga soha *nem* alkuszik, hanem azokkal is mindig szemben áll, akik életüket és hitüket megalkuvásokra állítják be. Élete konfliktusok és hadakozások hosszú sorozata. Aránylag legkevesebb baja volt fejedelmével, ami Keresztelő János tragédiája után feltűnő. Lehet azonban, hogy ezek a nyilatkozatai kiestek a hagyományból, ami annál inkább valószínű, mert hiszen ugyanabban a hagyományban nyoma maradt annak, hogy Heródes őt is halálra kerestette s ő menekült is előle. Menekülése közben járja sorra a Dekapolis városkái s folyton délebbre jut, míg végül Jeruzsálemben beteljesedik végzete. A hagyomány szerint harcainak a súlypontja nem politikai és erkölcsi, hanem főként vallásos térre esik. Igazi ellenfelei nem az uralkodók és a politikusok, eszméi nem a politika síkjában fekszenek. Nem valószínű ugyan, hogy a zsarnokság előtt fejét és derekát meghajtotta volna, azonban erről alig esik szó. Ellenben minden szava és cselekedete sajátos elentétben volt a papok és az írástudók által szenteknek tartott törvényekkel és hagyományokkal. Élethalálharcát is velük vívta meg, mert ők juttatták Pilátus kezére s a csöcseléket mozgósítva ellene, ők kényszerítették ki halálos ítéletét.

Az evangéliumok.

Életét nem ismerjük annyira, hogy részletesen elbeszélhetnők. Amit a hagyomány fellépése előtről tud, az mind legendás, amit nyilvános életéről megőrzött, nem elegendő arra, hogy egész élete folyását tisztán lássuk. Nem ismerjük származását, nem tudjuk, milyen körülmények között nevelkedett, nem tudjuk, hogy fellépése előtt mivel foglalkozott, jmből élt, nem világos Keresztelő Jánoshoz való viszonya s fellépése után is életének sok kérdése marad homályban. Hasonlóképpen vagyunk a tanításával is. Írása nem maradt ránk, hiteles beszéde sem. Amit az evangéliumok megőriztek, az nem eredeti feljegyzéseken, hanem csak szóliagyományokon alapuló emlékezés. Az evangéliumokban többször fordulnak elő ugyanazok a történetek különböző formában, ugyanazok a nyilatkozatok más-más, sokszor eltérő szavakkal.

Ha a négy evangéliumot összehasonlítjuk, lépten-nyomon egyezések és különbségek egész sora szolgáltat bizonyítékokat arra, hogy mily kevés «és mily kevésbé hiteles az, amit Jézusról tudunk. Ezenfelül az egész hagyomány át van itatva csodás és legendás motívumokkal.

Jézus élete csodálatos emberi élet, tele lelkesedéssel, szeretettel, tetterővel és hősiességgel. A hagyomány ebből égben kezdődő, csodákkal telt, állandóan égi hangok által kísért életet csinált.

Jézus élete minden fensége dacára rettenetes tragédiába torkollott s bukásban végződött. A hagyomány a tragikus véget előre láttatja, megjövendölteti Jézussal s nemcsak, hogy előre vetíti a keresztet életébe, hanem azt kevély daccal diadal jelül használja s életét a halálon túl meghosszabbítva, dicsőségben eljövendő új életé magasztosítja. A történeti valóságot kutató tudománynak állandóan szem előtt kell tartania ezeket a hagyományokat elváltoztató és elszínező hatásokat s csak hosszadalmas kritika után jut el a történeti tényekhez, mikor pedig ezeket sikerült kihüvelyeznie, kiderül, hogy az adatok sokkal hiányosabbak, mintsem, hogy azokból hiánytalan, az eseményeket és azok rugóit is rekonstruálni képes elbeszélés kerekedhetnék.

A helyzetet csak az menti, hogy az elbeszélte töredékekből viszont oly

jellegetes egyéniség képe domborodik ki, hogy jellemrajza minden különösebb nehézség nélkül elég éles és határozott vonalakkal megrajzolható.

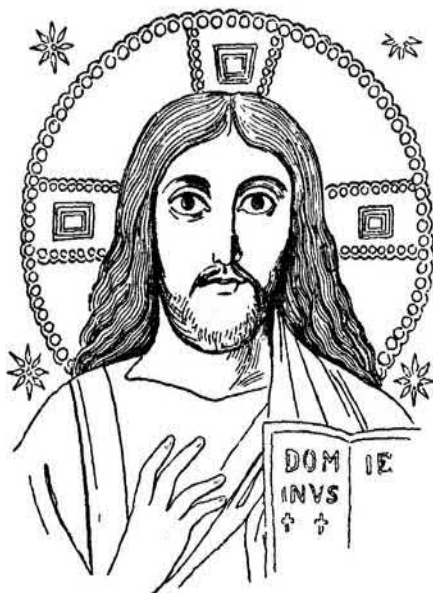
Azt, hogy Jézus mikor született, mikor lépett fel és melyik esztendőben, milyen napon halt meg, megfelelő adatok híjján csak hozzávetőleg tudja megmondani a történet, azt azonban, hogy milyen élesen szemben állt a híveket megnyomorító hagyományos és üzletszerű vallásossággal és hogy milyen mindent megbocsátó rokonszenvvel állt a szegények és a bűnösök pártján, egészen világosan látjuk. Hogy miből élt, azt nem lehet megmondani, de hogy az írástudók hagyományaival szemben mily határozottan érvényesítette a maga egyéni meggyőződéseit, az a napnál világosabban kiderül az evangéliumokból.

Egyénisége.

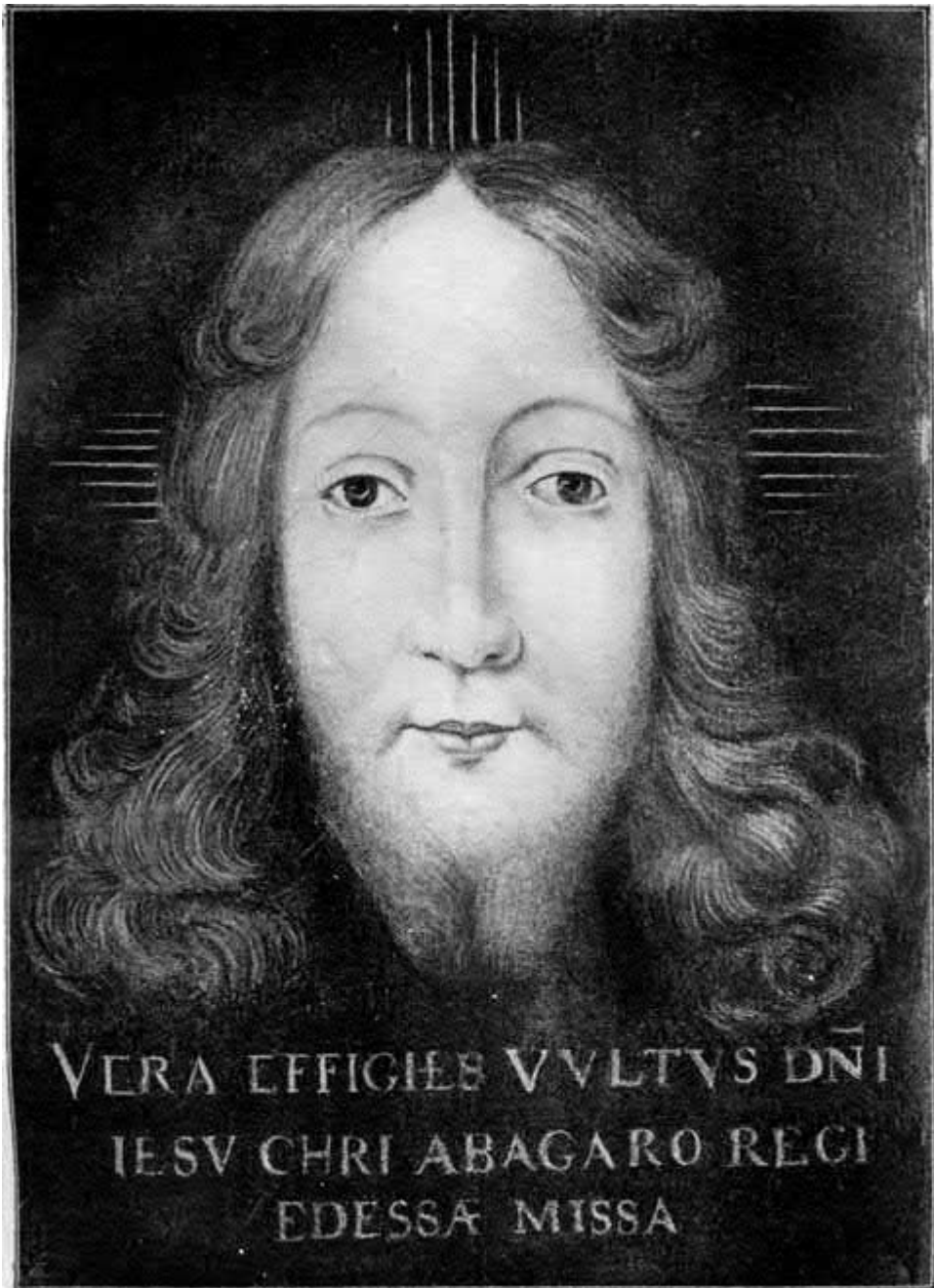
Egyéniségének a bélyege ott van a legtöbb szaván. Nem elvontan gondolkodik és nem hosszú, egymásba fonódó okoskodásokba foglalja mondanivalóit, hanem frappáns, színes képekben, még lecsiszolódottan is feltétlenül költői hatást keltő formában beszélt. Gondolatai párhuzamos mondatokban, kiélezett ellentétekben, apró elbeszélésekben, hasonlatokban és példázatokban sorakoznak fel. Nagyszerűen színes, hatásos ellentéteket állít egymás mellé. Tanításában van valami nagystílusú, kiforrott, monumentális s hogy mondásait belekalapálja hallgatói lelkébe, nem riad vissza túlzásokba vesző paradoxonoktól sem.

Istenadta szónok, (a hegyi beszéd értékes beszédtröredékeinek a halmaza), — de nemcsak az, hanem költő is. Példázatai, apró elbeszélései (a tékozló fiúról, az irgalmas szamaritanusiól), határozottan megbíriák a költői mértéket is. Költőként való értékelését legfeljebb az ingathatná meg, hogy ez a költő színezet nemcsak csak beszédein, hanem cselekedetein, élete egyes nyilvánvalóan később költött jelenetein (karácsonyi történet) is elárad, vagyis nem annyira benne, mint inkább a hagyományban gyökereszik, azonban ha ezt számításba is vesszük és le is vonjuk, még akkor is annyi költői íz marad minden szavában, hogy annak alapján sok versfaragónál nagyobb költő marad. Ez az egyik magyarázata annak, hogy képei annyira be tudtak vésődni a kereszténység köztudatába.

Feltűnő, gondolatainak újszerűsége is. Az írástudók hagyományokon rágódtak, a törvényt magyarázattal foglalkoztak s a törvénynek az életre való kazuisztikus alkalmazásával igyekeztek kitűnni. Jézus ezt a világot éppoly jól ismeri, mint ők, de nem kitaposott utakon jár, nem az ő kicsinyes problémáikkal foglalkozik, hanem az élet nagy kérdéseinek egyenes megoldására törekszik.

Krisztusfej. Római katakombakép (Pontianus kat.) a 4. századból. A szimbolikus Krisztusábrázolások (jó pásztor) helyét a mindinkább egyéni jelleget öltő képek foglalják el. Ez még nem egészen tipikus kép, a későbbieknél a szakáll nem kerek, hanem elválasztott.

Krisztus képe az ú. n. „Abgar-képek” típusából. Euagrius a 6. század végén közli azt a hagyományt, hogy Jézus Abgar edesszai királynak elküldte a képét is, mely úgy keletkezett, hogy arcára egy kendőt borított s azon az arcvonásai megmaradtak. Ez a sajátságosan készült kép 944-ig volt Edesszában, onnan a szaracénok elrabolták s egy békekötés alkalmával Konstantinápolyba került. Ma két egyformán hitelesnek tartott példánya van. Az egyiket Velencében, a másikat Genuában őrzik. A legenda kedvéért ez a Krisztuskép meglehetősen elterjedt, bár nem olyan gyakori, mint a Veronika kendőjén megrögzített típus. Természetesen többféle változata van; a Krisztus-arc mindegyiken puha, álmatag kifejezésű.

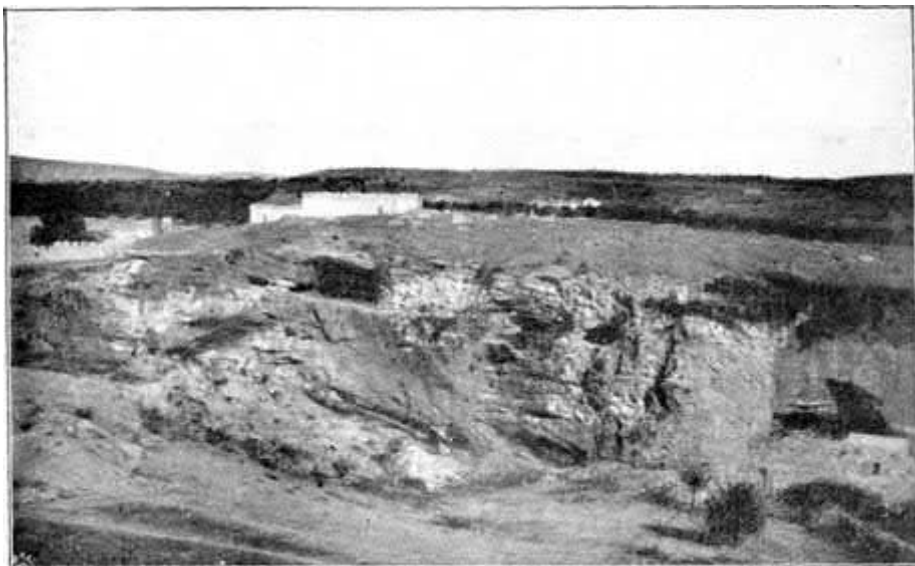
Veronika a Krisztusképes kendővel. Kölni mester képe a 15. század elejéről. Veronika finomarcú apáca, a kendője lepedővé nagyobbodott, a rajta levő Krisztuskép sötét tónusú s nemcsak szakáll- és hajviseletével, hanem keresztformájú dicsfényével is az Abgar-képekre emlékeztet. Az arc, a vékony orr, a szemöldökök és a szemek teljes szimmetriája dacára sem eszményi. Eredetije a müncheni régi Pinakothekában.

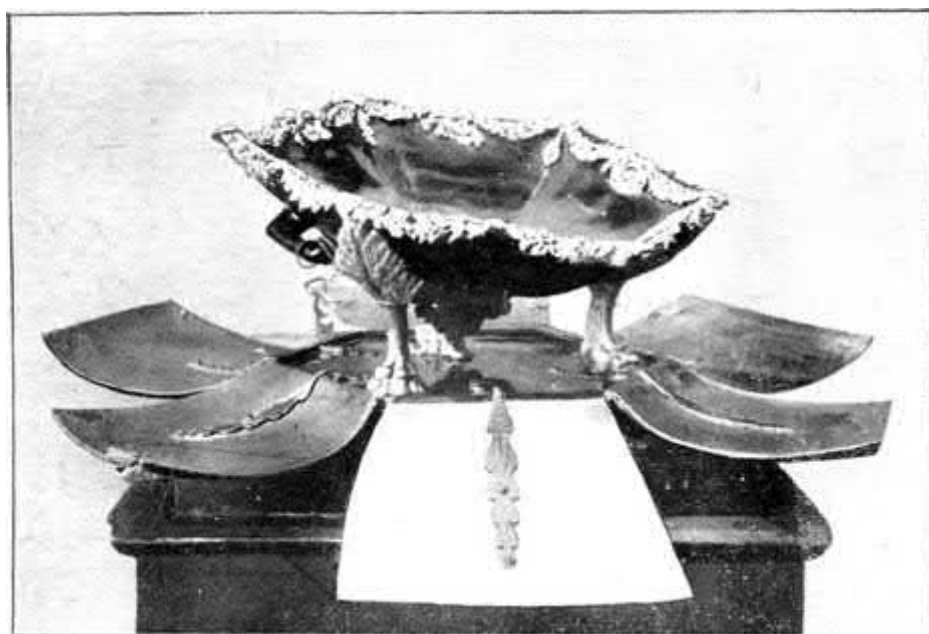
Veronika kendője a Krisztus-képpel. Dürer Albert rézmetszete 1513-ból.

Veronika kendője a Krisztus-képpel. 17. századbeli, a milánói iskolához tartozó mester műve.

A Golgota Jeruzsálemben. Jézus Krisztus kivégzésének a helye meglehetősen vitás. A szentsír temploma, melynek egyik kápolnájában Nagy Konstantin anyja Krisztus állítólagos keresztjét feltalálta, a városon felül esett, tehát nem lehetett kivégzési hely. Az újabb kutatók mindinkább arra a nézetre hajlanak, hogy a Golgotát ezen a különös, fejalakú formációt mutató helyen kell keresni, erről a fejalakú formájáról nevezték el koponya-helynek.

A szent Grál. Balduin keresztes lovagjai élén Caesarea bevétele alkalmával 1101-ben zsákmányolta ezt a zöld üvegből készült edényt, melyhez az a hit fűződik, hogy az utolsó vacsoránál Jézus és tanítványai ebből ettek s drimitiai József ebbe fogta fel Jézusnak a keresztfán kiömlött véréét. Az edény francia és német legendákban sokat szerepel. Wagner Parsivaljának az alapeszméjét ebből a legendakörből merítette. Régebben smaragdból valónak tartották. A több részből készült védőtokot 1827-ben készítették. Az edényt a génuai San Lorenzo-templom kincstárában őrzik „Sacrocantino” néven.

nélkülözhetnek s hiába keresik az enyhülést, az isteni osztó igazság éppoly könyörtelen lesz velük szemben, mint amilyenek ők tudtak lenni életükben.

Tanaival méltán megbotránkoztatja a hagyományos vallás őreit, de még inkább maga ellen bőszíti őket viselkedésével. Ha még a tanításnál, elvont igazságoknál, okoskodásai objektív előadásánál megmaradna!... De átviszi őket szubjektív térre is és nem riad vissza személyes támadásoktól sem!... Különös előszeretettel nyomoz az írástudók után és lángoló szavakkal rántja le arcukról a képmutatás álarcát. Jajt mond a képmutató farizeusokra és írástudókra és gyilkos képekben fedi fel, hogy mily ellentétben áll szenteskedő magatartásuk- lelkük aljasságával, cselekedeteik embertelenségével. És ha a szónál megmaradt volna!... De oda megy közéjük, s ahol legvastagabb a képmutatásuk, a templomban fon korbácsot, s azzal veri ki mindazokat, akik üzletté alacsonyították az úrnak házát. Szava még korbácsa ütéseinél is súlyosabban zuhog és fájóbb nyomokat hagy: »Az én házam imádságnak háza, ti pedig tettétek azt latrok barlangjává!» Ésaías és Jeremiás lelke sűrűsödik össze ebben a mondásban, mely azonban nem marad pusztá szó, hanem olyan indulattól fűtött cselekedetté válik, amelyet a régi prófétáknál is keresni kell!...

Ebben az indulatban robban ki az a világ végét váró, egész üdvösséget egy lapra feltevő érzés is, amely Keresztelő János tanításának legjellemzőbb vonása: Jézus Krisztus is ott látja maga előtt a világ végét. Irtoztató katasztrófák jönnek, a templom rombadől, kő kövön nem marad belőle, az embernek ellenségévé válik saját háza népe. Jelek lesznek a napban és a holdban, a csillagok úgy potyognak le, mint az érett fügék s akkor eljő majd isten küldötte, a Messiás és ítéletet tesz az igazak és hamisak, elevenek és holtak fölött. Az üdvösség küszöbén nincs helye a megalkuvásnak! Minden bűn kockára tétele az üdvösségnek. Csak előre szabad nézni, csak a jövő útját szabad járni. Ott kell hagyni mindent, családot, vagyont, kényelmet az üdvösségért. Ami máskor józan okosság volt, a holnapról való gondoskodás a messiási korszak hajnalhasadását várók szemében bűnné válik. Csak az isten országát keressétek, a többire ne legyen gondotok! Jézus tanításának nem az a célja, hogy eszményi követeléseket állítson fel a földi élet és az emberi társadalom idillikus felépítésére. A közelgő és fenyegető világvégeben a kárhozatba zuhanástól való menekülés egyetlen módszerét mutatja meg, — ez igehirdetésének igazi célja és hivatása.

Az eljövendő istenországának minden reménysége Jézus szerint is a Messiásban ölt testet. A Messiás a vőlegény, akit a szolgálknak és szüzeknek egyaránt várniok kell, az ő lakodalma az az örömnep, amelyre még a csonkabonkák is hivatalosak, mert a reálisabb dolgokkal elfoglalt emberek fülük mellett eresztik el a meghívást, vagy különböző ürügyekkel igyekeznek elmaradni a lakodalomról, de ugyanez alkalommal utasítja ki az úr azt az embert, aki a meghívást könnyen vette s lakodalmi ruha nélkül mert helyet foglalni az ünnepi asztalok mellett. A Messiás az az emberfia, aki el fog jönni hatalommal és dicsőséggel az ég felhőiben, vele lesznek az ég angyalai, a trónusán ülve aszerint ítéli meg a világ népeit, hogy könyörültek-e az éhezőkön és a szomj azokon, felruházták-e a mezíteleneket, meglátogatták-e a betegeket és a börtönökben sínylődőket?!

Keresztelő János Messiás-várásának s lelkekbe markoló tanításának nem volt odaadóbb és meggyőződésebb hirdetője Jézusnál, aki nemcsak a gondolatot tette magáévá, hanem azt oly lendülettel hirdette, hogy miatta és vele kockára tette, érte el is vesztette életét is. „Tüzet dobni jöttem e világra, — bárcsak égne már!” — mondta egyszer.

Az evangélium lényege.

De azért mintha ez a tanítás lelkétől mégis idegen lett volna. A sötét képek, a jövő gomolygó terhes felhői, ott állnak szeme előtt s úgy beszél róluk, hogy hallgatóinak a lelke beleremeg, de lelke szerint más felé von-

Jézus összeroskad a kereszt terhe alatt. Dürer fametszete 1504-ből, melyet megkisebbitve átdolgozott 1509-ben megjelent Passiójában. A sok realizmussal (az előtérben a kis kutya, a durván megbárdolt kereszt) megrajzolt képet sokat utánozták. Rafael is átdolgozta s egyházasabbá tette. Dürer második átdolgozásában is sok változtatás van a képen, de ezek egész más jellegűek, mint Rafaeléi. Dürer is elhagyja az apróbb vonásokat, elhanyagolja a mellékalakokat s a szenvedő és összeroskadó Krisztus arca glória nélkül is dominál a képen.

Dürer képében a protestáns felfogás veti előre az árnyékát.

zódik. Igazi eleme nem a fenyegetőzés, a vita és a harc, hanem a lélek harmóniája és békessége. Istene nem ismer tréfát, a lakodalomban nem illő módon megjelent vendéggel szemben rideg, a talentumait elásó szolgát megbünteti, az irgalmatlan szolgálóval szemben könyörtelen, de tanításának

Jézus összeroskad a kereszt terhe alatt. Rafael képe, mely 1517-ben készült a palermói olivetánusok oltára számára. Most Madridban van. A kép teljesén Dürer Albert hasonló tárgyú festménye alapján készült. A különbség az, hogy Rafael szebben megrajzolja alakjait és az egész képet egyházasabb színbe öltözteti. Krisztus töviskoronája háttérbe szorul a glória mellett, s a Krisztust követő asszonyokat is mind a szentek glóriájával ruházza fel.

a veleje mégsem ez, hanem — mint azt a hagyomány jól látta és helyesen szögezte le — az az örömhír, hogy az isten csupa szeretet, aki megbocsát a megtérőknek és atyai keblére fogadja még tékozló gyermekeit is. Irgalmassága fölötté áll igazságának: egy megtérő bűnöst többre vesz kilencvenkilenc igaznál, mintahogy a jó pásztor is elhagyja egy elveszett juhért az egész nyáját s nemcsak egyszer bocsát meg...

Evangéliuma ebben az egy mondatban foglalható össze: „Isten végtelen szeretet s aki benne él, csak szeretetben élhet!”

Az elesettek és bűnösök, a szeretet után sóvárgók és szerető szívek evangéliuma ez, amely nincs se fajhoz, se valláshoz, se egyházhoz, se törvényhez, se szokáshoz, se szertartáshoz, se más külsőséghez kötve. Az istenhez való viszony nem ismer közvetítést: „Elmegyek én az én atyámhoz!” nem veti alá magát a törvénynek: „Hallottátok, hogy megmondatott a régieknek, — én pedig azt mondom néktek!” nem ragaszkodik a szokásokhoz: „Te pedig ha imádkozol, menj be a te titkos házádba!” elveti a böjtöt és az ételekre és a vallási tisztálkodásokra vonatkozó előírásokat: „Nem az szennyezi be az embert, amit megeszik, hanem ami kijön belőle, a lélek rossz indulatai!”

Vallása oly lelki kapcsolatot létesít istennel, amelyben az egyéni élményen kívül semmi külső tényezőnek szerepe nincs.

Jézus egyházat nem alapított, sem tanait nem építette ki új vallásos, rendszerré. Tanait már akkor is feltűnő, tökéletes formában fejezi ki, amikor fellép, — bár szavait tökéletesekké csiszolni a hagyomány is segített, — tanítványokat is toboroz, akik mindig vele vannak, s akiknek kétségtelenül az volt a hivatásuk, hogy tanításait majd terjeszteni segítsenek, azonban rövid pár hónapra, legfeljebb egy évre terjedő működése alatt lehetetlen volt minden szándékát kifejeznie, a tanításában rejlő összes következtetéseket levonnia. Meglepetésszerűen jött halála, nemcsak élete fáját, hanem művét is derékban törte ketté!

A hagyomány Krisztus-képe.

A hagyomány ezt a jellegzetes Jézus-képet nem tudta változtatások nélkül megőrizni. Jézus annyira túlnő kora vallásos keretein s saját tanítványai és egyháza világnézetén is, annyira önálló, egyéni megalkuvást nem ismerő és a hagyományos keretekbe való beskatulyázást nem tűrő egyéniség, hogy hívei minden tiszteletük mellett sem engedhették alakját érvényesülni. Tanítása annyira radikális, annyira szemben áll minden tekintéllyel és annyira kívül helyezkedik minden korabeli vallásos kereten, hogy a hagyomány végül is kénytelen radikalizmusát lefokozni, nézeteit pedig éleiktől megfosztani.

Az a Jézus, aki Mózes törvényének és a hagyományoknak szegezte a maga „én pedig azt mondom néktek”-jét, csak ezen az alapon jelentheti ki, hogy nem jött a törvényt eltörölni, hanem azért jött, hogy a törvényt betöltse. Az a Jézus, aki eredetileg perhorreszkál minden csodat, a legnagyobb csodatévő lesz. Az a Jézus, aki elbukik, mert ellenségeinek gyűlölete diadalmaskodik fölötté, újból eljövendő Messiássá lesz, s már életében megjövendöltetik vele, hogy halála után feltámad és legyőzi ellenségeit. Az a Jézus, aki a Messiást várta s aki az eljövendő istenországa evangéliumát hirdette, ezen az alapon lesz saját Messiásvoltának legékesebben szóló hirdetője: „Én vagyok a szőlő-tő, én vagyok ama jó pásztor... én vagyok az út, az igazság és az élet!...” De a legnagyobb változtatások közé tartozik Keresztelő János alakjának az elhalványítása s Jézusnak Messiásként való feltüntetése. Ennek a két szempont-

iiak a kidomborítása egészen más világításba helyezte Jézus egyéniségét és történeti szerepét is.

Mi az új Jézus Krisztusnál?

Ezekből az egymást keresztező s egymással sokszor ellentétben álló adatokból rendkívül nehéz kihüvelyezni, hogy Jézus egyéniségében és művében mi is volt tulaj donkép az az új, ami nemcsak korával állította szembe, hanem kora fölé is emelte. A kérdés annál nehezebb, mert a megszokott válaszok legtöbbször nem üt a szeg fejére.

Krisztus siratása. Quentin Matsys képe az antwerpeni múzeumban.

A problémát már Jézus kortársai, vagy az evangéliumok is érzik, mikor leszögezik, hogy Jézus nem úgy beszélt, mint az írástudók, hanem mint akinek „hatalom” adatott. Ma ezt ihlett vagy zseniális beszédnek mondanók, de hogy közelebbről miben állt ez a zsenialitás, az nyílt kérdés.

Sokkal közelebb eső és konkrétebb felelet az, ha Jézus költőségére utalunk. Szavainak egészen sajátos plaszticitása és hatása is kétségtelenül konkrét gondolkozásában, költői látásában és életteljes költői képekben való kifejezésében gyökerezik. E tekintetben is egyenes utóda több ószövetségi

prófétának, akiknek a prédikációi nemcsak igazságok kinyilatkoztatásai, hanem formailag is kiváló szónoki és költői alkotások voltak.

De a legélesebb és egyúttal legmegfelelőbb világításba akkor kerül Jézus egyénisége és tanításának az eredetisége, ha azt mondjuk, hogy Jézus és kora, Jézus és a zsidóság közt a legnagyobb ellentét a gondolkodási módszer tekintetében mutatkozik. Egyénisége eredetiségének a kulcsa az, hogy egy *deduktíven gondolkozó vallásos világban egyesegyedül ő az egyetlen induktív módon gondolkodó.*

Előtte néhány száz évvel Sokrates írta be a nevét ugyanezzel a sajátosságával az emberi szellem történetébe. Amit Sokrates a filozófiai fogalmak kibábászása terén cselekszik, azt kísérli meg Jézus a vallásos gondolkozás területén. Amit Sokrates meghatározások, vitatkozások, következtetések és oktatások formájában tanít, azt Jézus költői képekbe öltöztetve teszi a vallásos gondolkozás közkincsévé. És érdekes, hogy ha tanításának ez a jellege évszázadokon át ismeretlen marad is, hatásait tulajdonképpen mégis evvel a sajátos gondolkozásával érte el, hogy sikereinek egy részét ő is kétségtelenül induktív gondolkozásának köszönheti, mint Sokrates.

A két módszer különbözősége sehol néni oly szembeötlő, mint a vallásos gondolkozás terén.

A vallásos gondolkozás általában és határozottan deduktív. Ami tulajdonképpen a kinyilatkoztatás tanából folyik. Ha az isten ismerteti meg önmagát, ha ő az, aki akarátát közli, akkor a vallásnak nem lehet más feladata, mint hogy kitarja szívét ez isteni megnyilatkozások előtt. A kijelentett isteni akarattal szemben az ember szerepe csak a befogadás, a hit, az engedelmisség és a belőle folyó köteleességek teljesítése, a kinyilatkoztatott igazságból kikövetkeztethető követelmények levonása lehet. A vallás igazságaihoz és parancsaihoz nem lehet és nem szokás okoskodásokkal közelíteni. És ha mégis: a vallásban az okoskodás és a bíráló nem terjedhet ki a vallás alapjaira, hanem rendszeren csak később, alacsonyabbrendű jelenségeivel foglalkozhatok. A szabályos logikai deduktív gondolatsor éppúgy egy tételből indul ki, éppúgy levonja belőle a következtetéseket s éppúgy alkalmazza azokat, mint a vallás, mely törvényeit és szabályait isteni kinyilatkoztatásokból eredezteti. A deduktív vallásos gondolkozás ereje különösen nagy és mélyen beidegzett volt a zsidóságban, ahol az egész élet évszázadok óta akörül forgott, hogy Jahu kinyilatkoztatta magát, Jahu törvényt adott és hogy ezt a törvényt adott viszonyok közt hogyan kell teljesíteni ... Ezt a módszert erősíti a szentírás tekintélye, a hagyományok tisztelete és az egész írástudó mesterség, mely a törvényt magyarázza a Misnában, a Misnához fűz megjegyzéseket a Talmudban, de az soha eszébe nem jut, hogy a — törvényen túlgegye magát és hogy egyszer a saját szemével is nézze a világot.

Jézus induktív vallásos gondolkodó.

Jézus ezt a hallatlanul forradalmi lépést tette meg a vallásos gondolkozás terén, mikor Mózással, a törvénnyel, a hagyományokkal és az írástudókkal szemben saját lelkiismeretére és meggyőződésére mert hivatkozni és mikor nem íráshelyekből következtette ki, hogy milyen is az isten és mi is lehet az akarata, hanem a való élet adatainak halmazából, a mindennapi életben ma és minden időben kifejezésre jutó tényekből, földi analóg példákban akarja megsejteni, hogy mi az élő valóság! Az írástudók a biblia könyveiből olvasták ki isten tulajdonságait, Jézus az esőből és a napfényből következtetett teológiájának alaptételére, arra a sarkigazságra, hogy isten végtelen szeretet és csupa jószág és hogy sokat emlegetett igazságos-

sága csak papiros igazság, amely háttérbe szorul válogatás nélkül való szeretete mögött. Jézus álláspontján a vallás igazságai nem történeti igazságok, hanem észigazságok. Istent nem a kinyilatkoztatásból, nem a hagyományokból, nem a történetből, hanem az élet és a világ nyitott könyvéből kell megismerni s igaz vonásait a jelen legmindennapibb megfigyeléseiből kell összeállítani. Nem a régi kinyilatkoztatások a fontosak, hanem az, hogy az emberek mindjobban megismerjék istent. A fiának megbocsátó atya, az elveszett juhait kereső pásztor, az elgurult garasáért egész házát tűvétevő nő, az eső és a napfény jobban példázzák isten bűnösöket is kegyelmébe vevő szeretetét, mint az összes írások s ennek következtében igazságuk is oly szembeszökő, hogy azt méltán szembe lehet helyezni a régiek megállapításaival.

Ugyanezen gondolkozási mód alapján kritizálja a zsidóság egyes vallásos intézményeit. A deduktíven gondolkozó zsidónak a törvény, a bojt, az imaszíjak s minden törvényben gyökerező egyéb szokás szentség, melynek becsben tartása nem vitatható. Nézeteltérés legfeljebb a tekintetben lehetséges, hogy a parancsot vagy szokást bizonyos körülmények között milyen mértékig kell megtartani. Jézus nem helyezkedik a törvény alapjára, hanem egyszerűen elveti, vagy más tartalommal tölti meg a szokásokat. Mindezekon felül a tekintélyhitet nemcsak a múltra nézve, hanem a jelenben is nemcsak elvileg, hanem gyakorlatilag megingatja, mikor az írástudókat és a farizeusokat képmutatóknak, kígyók fajzatának, meszelt síroknak és hasonlónak mondja s végül teljesen az észszerűség alapján felállítja azt a minden intézményes egyházat és vallást feleslegessé tevő alapelvet, hogy: „Isten lélek s akik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják”.

Észszerű, induktív gondolatok segítségével megalkotott vallásos eszménye végeredményben majdnem teljesen egy vonalba esik a zsidóság eszményeivel. Ez azonban nem szükségszerű találkozás. A két különböző módszer eredményeinek azonossága csak úgy lehetséges, hogy Jézus nem törekedett új igazságokra és világnézetének teljesen következetes kiépítésére. A más út neki csak arra való, hogy jobban megalapozzon egyes szívéhez nőtt régi igazságokat, egyes pontokon megelégszik azzal, hogy megalkuvások helyére abszolút eszményeket és követeléseket állítson. Ahol az írástudók félúton megállnak, ott ő egyenesen a cél felé tör, ahol azok kevéssel beérik, ott ő mindent, sőt ha lehet, még annál többet is követel. És mivel érzései és gondolatai alapján véve azonosak a régi prófétákat hevítő eszményekkel, azokkal igen sokban találkozik. A különbség az, hogy amit azok Jahu nevében mondanak, azt ő a maga nevében követeli s míg azok fiktív tételekből, vagy a legjobb esetben kinyilatkoztatásszerű élményekből indulnak ki, ő nagy területről gyűjtött példákban következtet Isten akaratára, vagy egy-egy minden kétséget kizáró elbeszéléssel szemlélteti a legelvontabb teológiai tételt. Ha költői formái nem leplezték volna el gondolatainak újságát és élességét, következtetései sokszor egész másoknak kellett volna lenniök. Induktív gondolkozása azonban így is épp eléggé szembeállította őt egész korával és környezetével. Hallgatói ugyan lelkesednek érte, de a papok, farizeusok és írástudók látják és érzik, hogy egész gondolkozása az övék ellentéte. És ha az is a látszat, hogy csak jót akar és hogy új törvénye csak hatványozottabb, nemcsak külső formája, hanem belső lényege szerint való megtartását követeli rég hitelüket vesztett követelményeknek, mégis nyilvánvaló, hogy nemcsak komolysága és szigorúsága magasabb fokú, mint az ő követelményeiké, hanem követeléseinek a tartalma is más. Amit követel és ahogy követel — az ellen nem

igen lehet kifogás, de az, hogy követeléseit nem a törvényre alapozza és nem a hagyományokból vezeti le, rendkívül veszedelmes. A törvény tekintélyének a megingatása ellenségei szemében a legnagyobb bűn, mert vele — az írástudomány és a ceremoniális kultusz létjogosultságát teszi vitássá. Ezért fognak ellene össze mindnyájan.

Meglepő, hogy Jézus az induktív módszer talaján milyen biztosan mozog, mennyire tisztában van önmagával s mily ellentmondást nem tűrő határozottsággal szegez le olyan tételeket, melyeknek forradalmisága annyira feltűnő, hogy sokat máig sem gondoltak odáig, ameddig Jézus elment, nemhogy egészen végig gondolták volna őket. Milyen jó lenne, ha tudnók, hogy hogyan lépett az induktív gondolkozás útjára? Volt-e mesetere és útmutatója, vagy maga talált rá az új ösvényre?!...

Ahogy ma látjuk: egyénisége és jelleme ezzel az induktív gondolkozással teljesen egybeforrott, ami annál feltűnőbb, mert a hagyománynak fogalma sincs Jézus gondolkozásának és érvelésének erről az egészen egyéni, saját korában és környezetében egyedülálló különösségről. Jézus pedig annyira tudatosan járt a maga útján, hogy hegyi beszéde végére zárókőnek a kétféle gondolkozási módszert jellemző, homokra és sziklára épített házról szóló példázatot tette fel.

A szikla, amire Jézus épít, s amire hallgatóival is építtetni akar, ez az induktív gondolkozási módszer, amely jól megfigyelt, minden oldalról összehordott adatokból következtet közvetlenül hozzá nem férhető igazságokra. Istent soha senki nem látta. Aki nem ellenőrizhetetlen hagyományokra támaszkodva akarja megismerni, hanem saját gondolataival akarja megközelíteni, annak legbiztosabb útja az, hogy ha a világ kormányzása tényeiből következtet reá. Jézus ezen az úton járt. Ez a módszer hozta meg számára azt az elismerést, hogy új isteni kinyilatkoztatás részeseként legigazibb oldaláról ismertette meg istent, a szívéhez fért közel s azzal ismerette meg az emberiséget.

A deduktív módszer, melyről már a zsidó írástudók is megjegyezték őszintébb pillanataikban, hogy néha hegyeket függeszt hajszálakra és hogy kevés törvényre óriási magyarázatokat és szokásokat halmoz, sokkal bizonytalanabb alap. Mivel ebben minden a kiindulástól függ, a kiindulási pont kétségbevonása esetén az egész ráépített épület összedül. Ha a kiinduló pont nem igaz, akkor nem állnak meg a belőle kikövetkeztetett igazságok, ha az isteni kijelentés nem valóság, akkor nincs semmi értelmük a tekintélyre támaszkodó és általa szankcionált törvényeknek. A dedukció, mint a homok, szétfolyik az ember lába alatt, az indukció elemei ellenben szikladarabok, melyek helyesen összeillesztve önmagukban is szilárdabban megállnak, mint a dedukció kötömböknek látszó délibábjai.

Az induktív teológia jelentősége.

Gondolkozásának ez a sajátos iránya, nézeteihez való szilárd ragaszkodása teszi érthetővé Jézus egész helyzetét. A papokkal, írástudókkal hadilábon áll, mert egész másképpen gondolkodik, mint ők, tanítványai és hívei pedig lelkesednek ugyan érte, de önálló vallásos gondolkozása meredélyeire nem merik követni, úgy hogy ellenségei és imádói közt is egyedül áll. Nincs, aki mellé álljon, aki gondolatait megőrizze, művét folytassa, aki tanait fejlessze. Zajló tengerből messze kimagasló magános szirt. Pedig az induktív gondolkozásnak a vallás területére való átplántálása óriási jelentőségű cselekedet volt. Noha a vallástörténetben nem egészen egyedülálló, hiszen a nagy vallásalapítók közül Buddha és a kínaiak, Konfutse s Laotse hasonlóképpen igen sok tapasztalati alapon álló egyéni vé-

A szent sír-templom déli bejárata. Ebben a templomban van az a kápolnaszerű építmény, amelyről azt tartják, hogy Jézus sírja felett emelkedik s amelyhez a kereszténység mindenfelől elzarándokol.

Mária sírja a Kidron völgyében Jeruzsálem mellett. A sír fölött levő kápolnát Melisenda királynő építette a 12. század közepén.

Leonardo da Vinci vagy *Cesare da Sesto* szakállatlan Krisztusa. 1499-ből való vázlat az ismeretes urvacsoira. Krisztusához. Légies, merengő arc, melynek csupaszására különös érdeket kölcsönöz. Bár a szakállas típusból elter, jellege azonban mégis azonos azokéval: puha, szentimentális, lágy arc, nincs benne semmi a történeti Jézus aktivitásából. Eredetije Milánóban.

Az *adópéruz*. Tizian képe. I. Alfonzó ferrarai herceg megrendelésére készült 1514—15-ben. 1746 óta a dresdeni képtárban van. Krisztus az eszményi férfiaság és fenség megtestesülése. A fej mögött a dícsény maradványaként fehérgyógó három sugárarcsoport alig látszik, ellenben annál nagyobb a farizzeussal való ellentét arcvonásokban, arckifejezésben s — az eredeti

leményt építettek bele vallásos világnézetükbe. Ezek a racionális elemek — amin nem mindig okoskodásokat kell érteni, hanem elemi érzéseket is! — a bennük rejlő általános emberi révén sokszor meglepő hasonlatosságokat hoznak létre térben és időben áthidalhatatlan távolságra eső vallások között. Az is szinte törvényszerű, hogy a nagy vallásalapítók vallásosságának tapasztalati elemei igen kevés ideig bírják tartani magukat. A vallásos tekintélytisztelet néhány évtized leforgása alatt a vallásalapítót égisz alá emeli, tanait nem önmagukért és nem nyilvánvaló igazságukért vallja, hanem új kijelentésként fogadja, új deduktív gondolatsor és rendszer kiindulópontjává teszi. A nyugati világban azért is fontos alapvetés, mert Sokrates után egész Baconig, Descartesig és a modern kultúrának tapasztalatra, kísérletre és indukcióra való rendszeres felépítéséig Jézus Krisztus az induktív gondolkodás terén társ nélkül áll. Vallásos téren pedig nemcsak úttörő volt, hanem a kereszténységben mindvégig egyedül is maradt induktív gondolkodásával. A kereszténység éppúgy rátért a kitaposott ösvényekre, mint hasonló kezdetek után más vallások, Jézust istenévé emelte s kezdeteit egy új deduktív-rendszer kiindulópontjává tette.

Jézus eredetisége és vallástörténeti jelentősége azonban éppen ebben áll: egy teljesen tradíciókra épített világban, a vallásos gondolkodás terén járt a maga utain, a saját szemével tudta és merte látni a vallás titkait és nem régmúlt kinyilatkoztatásokra, hanem saját élményeire, tapasztalataira, az élet valóságára építette hitének templomát. Egyéniségét nem azokból a hullámokból kell megítélni, amelyeket fellépése, tanítása, sorsa, tragédiája vetett s amelyek gyűrűi ma már az egész földet végig mosták, hanem eredetiségéből és abból, hogy eredeti tanítása milyen magas fokán áll a vallásos fejlődésnek.

Nagyságát a vallástörténeti beállítás mindkét szempontból igazolja.

Nemcsak a személyéhez tapadó hit és személyének későbbi istenítése teszi alakját és tanítását érdekessé, hanem vallásos gondolkodásának eredetisége is messze kortársai és hívei fölé emeli.

Ami tanításának fejlődés és korszerűség szempontjából való megítélését illeti, arra nézve elég annak a megállapítása, hogy a vallások fejlődésük folyamán kinőhettek a véres áldozatok, a ceremóniák, a nemzeti korlátok, a sokistenhit és egyebek légköréből, oda azonban, ahol Jézus kétezer évvel ezelőtt állott, ami miatt szembekerült kortársaival, aminek hirdetésére életét szentelte s amiért életét feláldozta, a vallások egyike sem jutott máig se el.

A TANÍTVÁNYOK ÉS PÁL APOSTOL.

A tanítványok.

Jézus Krisztus néhány egyszerű embert gyűjtött maga köré. Galileai halászok, vámszedők voltak köztük és néhány asszony is volt kíséretében. Rövid, legfeljebb egy évre terjedő működése alatt nem tudta őket teljesen a maga képére átgyúrni, sem szabad eszméit, sem bátor lelkét nem tudta beléjük tölteni. Egyik tanítványa elárulta s mikor feje fölött összecsapott a gyűlölet tengere, a többiek is cserben hagyták úgy, hogy a kereszten függőnek alig volt valakije ezen a világon...

Később a tanítványok mégis magukhoz tértek. Néhányan Jeruzsálemben összefogtak s bátortalanul és igen kis arányokban folytatták Jézus művét. A kicsiny körben Jakab, Péter és János viszik a főszerepet. Jakab Jézusnak testvére, Péter pedig az a tanítvány, aki Jézust halála előtt való nap megtagadta.

A Jézus-tanítványok által összetoborzott gyülekezet viszonyairól igen hiányosan vagyunk tájékozottak. Csak azt látjuk tisztán, hogy a tanítványok nem léptek Jézus útjára és nem vonták le Jézus tanításainak azokat a következtetéseit, amelyek pedig szükségszerűeknek látszottak: a zsidósággal nem szakítottak és a törvénnyel nem hasonlottak meg, hanem mint a zsidóság szektája éltek tovább a jeruzsálemi templom árnyékában. Jakabról a hagyomány azt beszéli, hogy a legszentebb és legbuzgóbb zsidók közé tartozott, Péter pedig még később is a zsidó szokásoknak (körülmetélkedés, étel szabályok) a kereszténységben való fentartása mellett foglalt állást. Az elvetett mag a tanítványok lelkében nem tudott szárba szökni: mesterükből zsidó vallási reformátort csináltak s úgy viselkedtek, mintha Jézus mozgalma eredetileg nem a zsidó vallás alapjainak elvi tagadása lett volna — !

A jeruzsálemi gyülekezet.

A keresztény egyház magja a jeruzsálemi gyülekezet volt. Első tagjait Jézussal való személyes kapcsolatuk tartja össze. Gondolkozásuk a zsidóságtól abban különbözik, hogy Keresztelő János és Jézus prófétai tanait a törvény és a hagyományok mellé állítják. Álmaik netovábbja Messiás eljövetele és a világ vége s az új világban, isten országában ők a Messiás oldalán akarnak lenni. A régi világtól, bűneiktől való elfordulásuk jeléül megkeresztelkednek s egész életüket isten országa varasára állítják be. Mindenekfelett istenes, erkölcsös, testvéries életet élnek, összejöveteleiken családi hangulat van, szeretetvacsoráik a testvéries összeforrás jegyében folynak le. Sokat foglalkoznak Jézus Krisztus tanításával, ápolják emlékét, gyötrődnek tragédiájával. Lassan kialakul az a meggyőződésük, hogy az isteni világtervben a tragédia is szükségszerű volt s felbukkan az a nézet is, hogy Jézus több Jánosnál, több valamennyi prófétánál, maga a Messiás, aki ha első eljövetelekor el is bukott, el jó még egyszer, de akkor diadalmasan s megalapítja országát.

Az Apostolok Cselekedeteiről szóló könyv tudósítása szerint a jeruzsálemi gyülekezet tagjai vagyonszövetségben, kommunizmusban éltek. Sokan ennek tulajdonítják a kereszténység hódító erejét s azt hiszik, hogy a mozgalom igazi gyökere és tendenciája szociális forradalom lehetett, amit csak a később uralomra jutott egyház igyekezett homályba burkolni. Ezzel szemben áll az, hogy azok az elbeszélések, amelyek a jeruzsálemi gyülekezet kommunizmusáról szólnak, nem világosak és nem is történetiek. Ananiás és Szafira legendás epizódja legkevésbé alkalmas arra, hogy hitelüket szilárdítsa és a vagyonszövetség bizonyítékául szolgáljon. A zsidó vallásosság hidegebb levegőjével szemben az első keresztények összetartása élénken feltűnik s az is természetes, hogy a teljes és tökéletes testvériség eszményét egyesek a közös életben, sőt éppen a vagyonszövetségben látták volna egészen megvalósulva. De a tudósítások oly általánosságban tartottak, hogy a vagyonszövetséget ténynek elfogadnunk nem lehet. Az ellenben lehetséges, hogy egyes hívek világévi hangulatukban egész vagyonukat a gyülekezet rendelkezésére bocsátották, hiszen várakozásuk oly élénk és oly rövid lejárátúnak hitt volt, hogy a házasodást és a hétköznapi élet dolgaival való foglalkozást is szükségtelenné tartották, az pedig egészen biztos, hogy a vagyonszövetség hívek testvéri érzése a gyülekezet szegényeinek nagymérvű támogatásában is kifejezésre jutott. (A vagyonszövetség gondolata, mint rajongó hívők eszménye, a keresztény egyház történetében is nagy szerepet játszik. Az egyházatyák egy része az újszövetség tekintélye előtt meghajolva s a jeruzsálemi példát történetinek véve, elvben a vagyonszövetség alapján áll. A nagy egyházak már nem vették komolyan ezt az eszmét s nem gondoltak arra, hogy a keresztény világnézet gyakorlati betetőzése a vagyonszövetség lehetne. Csak a katolikus egyház szerzetesrendjei csináltak szerzeteiken belül rendszert a vagyonszövetségből, ahol minden vagyon a rendé s az tartja el a tagokat. A tagoknak nem szabad vagyonnal bírniok.)

Két évtizeden át a mozgalom alig terjedt. Annál hirtelenebb lendületet vett, mikor Pál apostol csatlakozott hozzá.

Pál apostol.

Pál apostol tarsusi származású, írástudó műveltséggel rendelkező férfi, aki ezenfelül a sátorszövetség mesterségéhez is ért és ebből él. Mikor Jézus meghal és hívei megint kezdenek összeverődni, a beteges és fanatikus lelkű ifjú üldözi őket, sőt arra is felhatalmazást szerez, hogy Damaszkuszban is összefogdoshassa és törvény elé állíthassa őket.

Ezen a damaszkuszi útján egész életét más irányba terelő élménye volt: leszédült a földre s víziója volt; fénytünetet látott: látta Jézust, sőt szemrehányó szavakat is hallott.

Látomásának világtörténeti jelentősége van: ettől a pillanattól kezdve teljes szívvel-lélekkel Jézusé lesz, hogy rettenetes bűnét (az igazságot üldözte) jóvá tegye. Nemcsak hisz benne, hanem testestől-lelkestől átadja magát neki, minden tehetségével nekifog az új hit terjesztésének. Vagy két évtizeden át fáradhatatlan odaadással, páratlan agilitással és szinte kézzelfogható sikerrel terjeszti a kereszténységet. Bejárja Palesztinát, Szíriát, Kisázsiaát, átmegy Görögországba, megfordul a görög szigeteken s mint fogoly eljut Itáliába és Rómába is s ahova megy, mindenütt elhinti az új hit magvát. Működése nyomán a kereszténység egy emberöltő alatt befészkelte magát a Földközi tengert környező világ legtöbb jelentős helyére úgy, hogy minden reménye megvan ahhoz, hogy világmozgalommá váljék.

Pál megtérése az első század 30-as éveinek az elejére esik. Három évig Damaszkusban működik, majd Antiochiába megy, ahol Barnabással együtt dolgozik, innen bejárja Cyprust, Szíriát és Ciliciát. Ezt a munkát tizenhét évig végzi. Ezután találkozik Jeruzsálemben Jakab, Pál és János apostolokkal s a velük való megegyezés után megy Galátiába, onnan pedig Görögországba. Életének ez a korszaka 6½—7 évig tart s azzal ér véget, hogy közben Jeruzsálembé utazván, ott Claudius Lysias a zsidók követelődésére letartóztatja. Két évig Caesariában tartják őrizetben, majd Rómába vitetik, ahol másfél évi fogságáról tudunk, további sorsa azonban homályban van. Van egy elbeszélés, mely szerint fogságából kiszabadult s útját Spanyolország felé véve tovább térített, végül azonban ismét fogságba jutott és kivégezték.

Egy emberöltőt tölt tehát a legfáradságosabb missziói munkával s végül vérével is jóvá teszi ifjúkorának azt az eltévelyedését, hogy Jézus tanítványait üldözte.

Élete és működése nemcsak missziós sikerek tekintetében jelent új korszakot a fiatal kereszténység életében.

Pál volt az, aki a kereszténységet kivitte a zsidóság szűk világából a nagy görög és római világba és az akkori nemzetköziség, a hellenisztikus világkultúra új tényezőjévé avatta.

Az új irány.

Sikereit azonban nem az apostoli kereszténységgel éri el, hanem annak saját képére teremtett változatával. A két kereszténység között az a különbség, hogy az apostoloké megmarad a zsidó keretek közt. Pál apostol kezdetűl meg van győződve arról, hogy a zsidó külsőségek, a körülmetélkedés és az ételtörvények megtartása nem okvetlen szükséges tartozékai, sőt nagyobb arányú, nem zsidók közt való terjedésében csak akadályai az új hitnek, azért ezekre missziói prédikációiban súlyt nem helyezett és megtartásukat görög megtérotól nem követelte. A zsidó zsidó, a görög görög maradhat, Jézus Krisztus tanítása nem külsőségeket, hanem lelki megújhodást követel. Még a keresztiséget sem tartja nélkülözhetetlenül fontosnak, igazi hivatásának legalább nem a keresztelést, hanem az evangélium hirdetését tekinti. (I. Kor. 1. 17-) Mások azonban nem így gondolkoznak s éppen Pálnak és társainak a pogánymissziói gyakorlata nyomán felmerül az őskeresztény egyház legfontosabb gyakorlati kérdése: körül kell-e metélkednie s ezzel a szövetség és a törvény terhét magára kell-e vennie annak, aki nem született zsidónak és keresztény akar lenni?!

A jeruzsálemi gyülekezet köyéleménye az igazi zsidóságban, a zsidóság szabályainak az eszményi megtartásában látja hite lényegét s a pogányokat is csak a zsidóság kapuján át hajlandó befogadni a maga kebelébe. Az antiochiai misszió, élén Barnabással és Pállal e tekintetben liberálisabb felfogást vall: a pogányoknak nem kell zsidókká válniok, hogy keresztények lehessenek.

A rendkívül fontos elvi és gyakorlati kérdés úgy oldódik meg, hogy Barnabás és Pál Jeruzsálembé mennek, megtanácskozzák a dolgot és megegyeznek. A jeruzsálemi gyülekezet a zsidók közt terjeszkedik és megmarad elvi álláspontja mellett, Barnabás és Pál pedig a pogányok közt hirdetik az ígét anélkül, hogy a zsidóság terheit is rárafnák a pogányokból lett keresztények nyakára. Azt azonban tőlük is feltétlenül megkivánják, hogy a pogány áldozati hústól, vértől, fülva holt állat húsának megevésétől és a paráználkodástól megtartóztassák magukat. A körülmetélkedés terhétől szabaduló pogány keresztényeknek legalább rituális és erkölcsi tekintetben kell alkalmazkodniuk a zsidósághoz. Zsidókból lett keresztényektől a jeru-

zsálemiek tovább is megkívánták az egyes zsidó szokásokhoz való alkalmazkodást. Mikor Pál hét év múlva megint Jeruzsálembé utazik és meglátogatja a keresztény gyülekezetet, Jakab és a vének veszik rá, hogy négy nazireus fogadalmat tett atyafival menjen a templomba, — miből nyilvánvaló, hogy a jeruzsálemi gyülekezet nemcsak hogy a zsidóságtól el nem szakadt, hanem még a templomi kultuszban is részt vett. Pálra ez a templomlátogatás végzetes lett; a zsidók felismerték, összeszaladtak és elfogatták. Ekkor került a börtönbe, honnan évekig nem tudott szabadulni.

Az őskereszténységben a zsidókból és pogányokból lett keresztények külön csoportot alkotnak, a zsidókeresztény csoport a jeruzsálemi templom tövében zsidó szektaként él, a pogánykeresztények ellenben teljesen elszakadnak régi vallásuktól. A kereszténység tulajdonképpen a pogány kereszténységben válik új vallássá. Pogányra nézve kereszténnyé lenni annyit jelent, mint szakítani a többistenhittel s a zsidó vallás talaján fakadt, helle-

Pál apostol sírjának az állítólagos fedőlapja. A fedőlap nem eredeti, hanem valószínűleg a római Pál-bazilika építésekor készült. A rajta levő kör alakú és két négyszögletes nyílás arra szolgált, hogy ezeken kendőket s kisebb tárgyakat bocsáthassanak le a sírba és azokat az apostol csontjainhoz érinthessék. A csontokkal így közvetlen érintkezésbe hozott tárgyakat azután ereklyeként becsülték.

nisztikus, de attól mégis több tekintetben eltérő evangélium álláspontjára helyezkedni: hinni abban, hogy az üdvösség nem a cselekedetektől függ, hanem az isten ingyen ajándéka, amit nem lehet áldozatokkal, szertartásokkal, hanem csak tiszta áhítattal, erkölcsös élettel kiérdemelni. A vallásnak nincs templomokra és papokra szüksége. A lélek minden hívőben megszólal, az üdvösség útján mindenkinek magának kell járnia. A pogány kereszténységnek nincs törvénye, nincsenek aprólékos szabályai: egy mestere van, Jézus Krisztus, az övéhez hasonló élet az igazi élet s isten országát várni az egyetlen reménység s addig is, amíg megjelenik, legalább saját közösségükben megvalósítani a legfőbb feladat.

Pál apostol a pogánykereszténység első és legnagyobb teoretikusa, ő veti meg a pogánykereszténység elvi és teológiai alapját s ő határolja el a kereszténységet a zsidóságtól éppúgy, mint a pogányságtól, ő jelöli meg, ha nem is elsőnek, de fenmaradt írásai alapján a legkézelfoghatóbban Jézus Krisztusnak a keresztény vallásban való különleges helyét. Mindezek felül pedig nála látjuk először a kereszténységet önálló és új vallási rendszerré kiépítve.

Teológiája.

Teológiájában a régi vallásos fejlődés és az új kinyilatkoztatás gondolata érdekesen összekeveredik. Isten az emberiséggel fokozatosan ismerteti meg magát. A zsidóság a kijelentés, a törvény, Mózes és a próféták útján jut el istennek folyton tökéletesülő ismeretére, a pogányság pedig a természetben megnyilvánuló isteni gondviselés útján ismerheti fel akarátát. A bűn — a hiábavalóságokkal való foglalkozás, az istennel nem törődés, a törvény és a felismert igazságokkal való szembehelyezkedés, a gonosz vágya — eltántorította az emberiséget az egyenes útról és kihívta maga ellen isten haragját. Isten ítélete rövid idő kérdése, aki menekülni akar a büntetés elől, annak meg kell térnie s Jézus Krisztus tanításában, halálában, megváltásában és közösségében kell menedéket keresnie. Jézus Krisztus — ez Pál teológiájának damaszkusi úti élményén, Krisztuslátomásán alapuló tengelye — nem közönséges ember, nem is próféta, hanem isten egyszülött fia, a Messiás, aki az égből lejött a földre, testet és rabszolgaalakot öltött magára, hogy az embereket megtérésre hívja fel, az igazságra tanítsa azzal, hogy életét önként feláldozta, az emberiséget az isten haragjától megváltotta. Halála áldozati halál volt, melyen magára vette a világ bűneit. Meghalt azért, hogy áldozatával a bűnös emberiséget istennel kiengesztelje. Áldozatának végtelen áldásában minden ember részesedhetik, aki csak akar, aki bekapcsolódik Jézus Krisztus híveinek közösségébe, aki a keresztségben vele együtt meghal — a bűnnek, hogy vele együtt feltámadjon és új életet éljen, de még inkább az, aki Jézus Krisztus áldozatának jegyeiben, az úrvacsorában nyújtott és élvezhető valóságos testében és vérében részesedik s ekként testének tagja, a megváltás részese lesz. A krisztustalan ember sorsa a halál és azután az ítélet, a keresztes ember Krisztussal való közösségében egyúttal a halhatatlanság és az örök élet birtokosa. Jézus Krisztus az első világteremtés emberével, Ádámmal, a testi emberrel szemben egy új teremtés, az istenfiúság, a szellemi emberség korszakát nyitja meg. Ő maga földreszállott istenfia, aki itt ugyan valóságos ember volt, de áldozati halála után megint visszatért az égbe, hívei hitük és az ő közösségébe való tartozásuk által szintén új emberek, a megváltás zálogának tulajdonosai. A megváltás művét elvégző, égbe visszament Krisztus rövid időn belül vissza fog jönni s felállítja országát, melyben hívei felett uralkodik s a világítélet után átadja az uralmat atyjának, az istennek, aki eltöröl minden gonoszt s végül is maga lesz minden mindenkben ...!

Ez a nagyszerű ívelődésű világnézet részleteiben is páratlan virtuozitással van kiépítve s filozófiai mélységgel és vallásos melegséggel teljes.

Pál különben amúgy is pompás vitatkozó, ki az írástudomány emlőin nőtt nagyra s nemcsak zsidó ellenfeleit verte le saját fegyvereikkel, hanem a pogány világban is meg tudta állni a helyét. Tételeit az ószövetségből vett érvekkel, finom okoskodásokkal, de néha rabbinikus rabuliztikától sem idegenkedve fejtegeti s ha kell, huszáros vágásokkal vágja ki magát bonyolult okoskodások bozótjából. Hitét szenvedélyes lendülettel védi és hirdeti.

Jézus Krisztust a zsidó vallással szervesen úgy köti össze, hogy Jézus az Ádámmal kezdődő régi világ, a pátriárkákkal kötött isteni szövetség, a Mózesnek adott isteni kinyilatkoztatáson és törvényen alapuló zsidó vallás vonalát lezárja s új világot kezd, új kijelentést hoz, új törvényt ad, mely nem kötáblákra, hanem szívekbe van írva. Jézus Krisztus betetőzi a vallásos fejlődést, törvény igájától, bűn átkától megváltja az emberiséget s az istenfiúság korszakának napját hozza az emberiségre. Jézus

az a Messiás, akit a zsidóság évszázadok óta vár, isten ama felkentje, aki hivatva van az egész világon uralkodni s aki elhozza a békeség, igazság és szentség birodalmát. Jézus új, a törvénynél tökéletesebb kijelentést hozott s híveinek közösségében tökéletesebb vallási szervezetet is alkotott, mint az addigiak.

Az egyház a kiválasztottak, az üdvre elhívottak közössége, melyben Jézus tanítványai a vezetők, melyet Pál apostol a zsidó zsinagógai szervezet mintájára szervez. Az egyházban élők testvéri szeretete, áldozatkészsége, tisztasága, Jézus Krisztussal való egyesülése és azonosulása, az igazságról tett tanúbizonysága az új élet, melyben az üdvösség bizonyosságát a szentségek adják. A híveket nem szabályok kapcsolják Jézus Krisztushoz, hanem élmények, belső eltökélések, élő hit és komoly meggyőződés. A kereszténység nem törvény, amely rendelkezések százaival korlátozza híveinek szabadságát, hanem néhány elv, melyek megtartása mellett külsőségekben híveinek teljes cselekvési szabadságot enged.

Hitének tulajdonképpen három sarkigazsága van, melyre gondolatainak egész templomát építi, az egyik isten egysége, a monoteizmus, a másik Jézus messianitása és halálának megváltásként való hirdetése, a harmadik pedig az üdvösség után való emésztő vágyakozás és e vágyódás minden gyakorlati következtetéseinek a levonása. Minden hiábavaló! Csak az üdvösségért és csak szeretetben érdemes élni! Vallását azonban nem az igazság felismerésével járó boldog elteltség, hanem a mindig nyugtalan és mindenkin segíteni akaró, mindig tettre kész aktivitás érzése hatja át s ezzel szerezte meg a kereszténység történetében elfoglalt páratlan helyét.

A keresztény gondolat Pál által hirdetett formájában lett diadalmas világnézeté.

A zsidókeresztény irány egy-két évszázad múltán elsorvadt, amit külső körülmények is elősegítettek. Benne Jézus családja is csak a 2. század közepéig játszott egyre szerényebbé váló vezető szerepet. A pogány kereszténység ellenben hallatlanul megizmosodik. Lábát megveti Rómában is. Városi gyülekezetei mind jelentékenyebbé lesznek, vezetőik előtérbe nyomulnak. A gyülekezetek közt való összetartás, a kereszténységet összekötő szellemi kapcsolatok megszilárdulnak. A misszióknak sikere van. A hódító kereszténység pali jelszavakkal vívja meg legizgalmasabb harcát s az új vallással azt a Krisztushitét viszi diadalra, melynek legfőbb hirdetője Pál apostol.

Ki alapította a kereszténységet?

Ily körülmények közt felvetődik az a kérdés, ki hát a kereszténység tulajdonképpeni megalapítója: Jézus Krisztus-e, vagy pedig Pál apostol?

A kérdés eldöntését az teszi nehezzé, hogy Jézus Krisztus tanítását nem ismerjük éppúgy, mint Pál apostolét, akinek levelei elsőrendű források. Ha azonban az evangéliumokból levonjuk mindazt, amit Jézus képehez és szavaihoz későbbi korok hozzáadtak, akkor a felelet nem lehet kétséges. Jézus Krisztus induktív gondolkozását és abszolút vallásos radikalizmusát a zsidókeresztény egyház nem tűzte zászlójára. A pali pogánykeresztény irányban sok radikalizmus van, mert ez az irány elszakad a zsidó vallástól, a törvénytől és az írástudománytól és kétségtelenül új alapokra is helyezkedik, csak hogy ez az új alap nem az induktív vallásos gondolkodás, hanem az a tétel, hogy isten egyszülött fiában, Jézus Krisztusban újra kinyilatkoztatta magát.

A teocentrikus és a christocentrikus teológia.

Jézus Krisztus isten végtelen kegyelmét hirdette evangéliumként minden sebzettlelkű, megtisztulás után vágyakozó bűnös embernek s a megtisztulást lelki megújulásuktól, isten kegyelmét pedig belé vetett hitük-től tette csak függővé. Pál apostol ezen a ponton egész más szintre helyezi a kereszténységet: evangéliuma nem az az egyszerű tétel, hogy isten végtelen jósága bűnök tengerét befedezi, hanem az, hogy isten megkönnyörült a bűnös emberiségen és elküldte egyszülött fiát, aki halálával megváltotta a világot s aki benne hisz, az üdvözü, aki pedig nem hisz, az elkárhozik.

Jézus teológiája teocentrikus, mert világító napja az isten s mellette még a Messiás alakja is teljesen elhomályosul, Pál teológiájában inkább isten személye vonul háttérbe, Jézusé ellenben központi igazsággá, az üdvözülés tengelyévé lesz. Az egész világ történetében az ő megjelenése a fordulópont: előtte sötétség, bűn, legfeljebb üdvösség után való sóvárgás van, vele kisüt a nap, eljön az üdvösség s aki benne hiszen, ha meghal is él... Az kétségtelen, hogy Jézus is újat hisz és új világban él, ez a hit és ez a világ azonban nem azonos Pál hitével és világával.

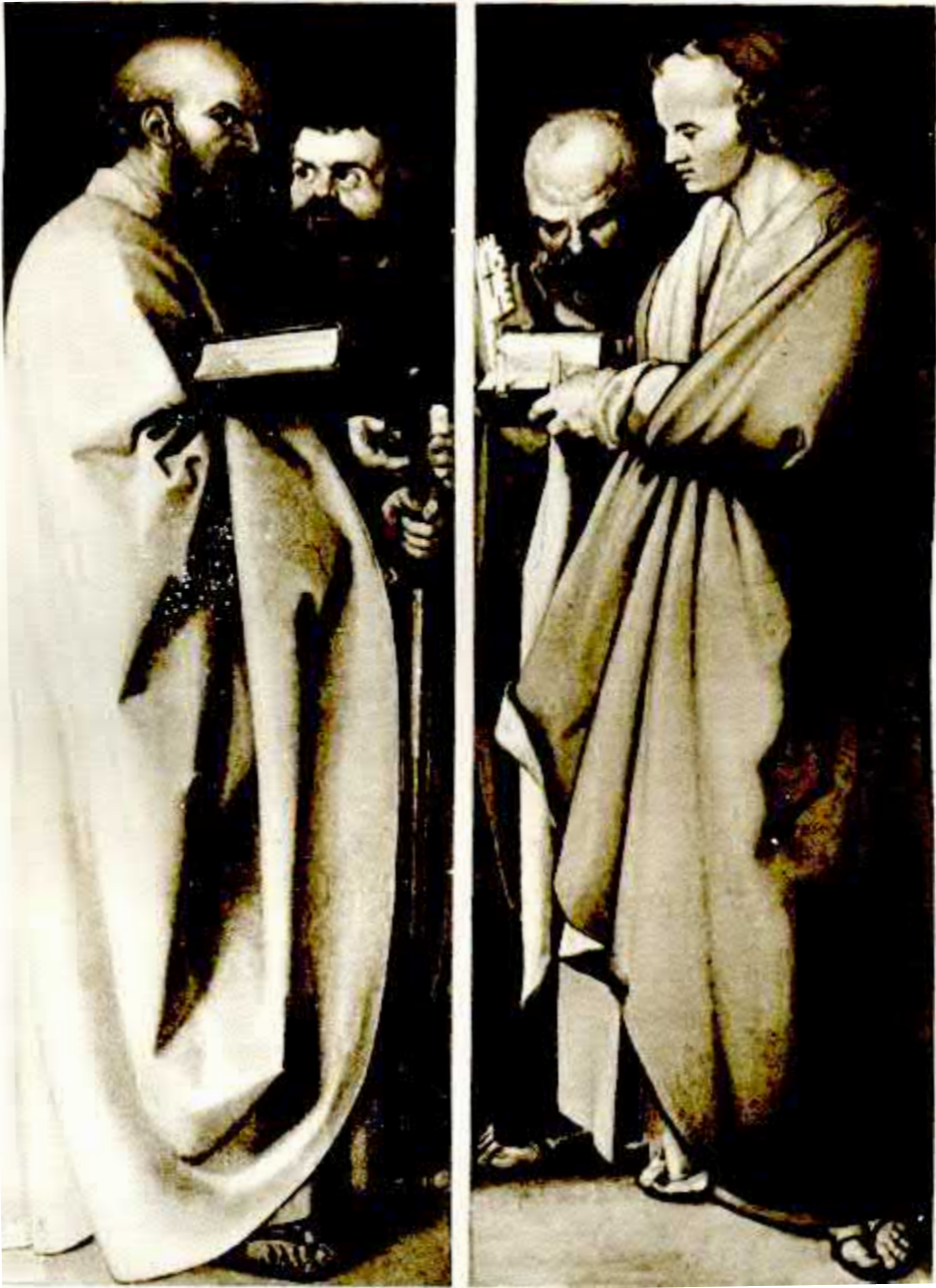
Részleteikben világnézeteik sokkal közelebb érnek egymáshoz. így pl. a törvényt mindketten elvetik s a zsidósággal is alaposan leszámolnak. Azonban amit Jézus saját lelkiismereti meggyőződése alapján tesz, azt Pál nem meri megtenni. Az ő vallásának az alapja nem az ész meglátása, hanem istennek az a kijelentett ténye, hogy elküldötte Jézus Krisztust és Jézus Krisztusnak az a ténye, hogy a törvénnyel szembehelyezkedett. A kereszténység tehát nem Jézus vallása, hanem az az egész más síkon levő hit, hogy Jézus Krisztus, istennek egyszülött fia, a Messiás, aki áldozati halálával megváltotta a világot.

Jézus Krisztus áldozati halálának a gondolata egészen új, lényegében zsidós gondolat. Pál Jézus halálát áldozati halálnak tartotta s jelentőségét a zsidó áldozatokhoz fűződő teológiai spekulációkkal párhuzamba állítva igyekezett kifejezni. A zsidókeresztény reformációs állásponttal szemben ez világnézetének nagy elmélyülése, de egyúttal igen gyenge pontja is, mert később a lelkileg minden áldozattól és szertartástól megszabadult kereszténységbe ezen a ponton került megint vissza az áldozat, a papság és mindaz, ami a vallásban a hívő és isten közé áll és akadályozza közvetlen érintkezésüket.

A két álláspont közt oly mélyrehatóak az ellentétek, s Jézus rendkívül egyszerű tanítása a kereszténységben olyannyira elvész, hogy ha a kereszténység nagy folyamában sok áramlat folyik is össze, mégis igen sok szól amellett, hogy Pál apostolnak mind nagyobb szerepet juttassunk a kereszténység megalapításában.

A tétel talán mereven nem áll meg, de igen sok igazság van benne.

A kereszténység nem Jézus elemi vallásos érzéseinek a kiélését s az üdvösség legegyszerűbb útján való járást tartja legelső feladatának, hanem inkább Jézus Krisztus kultusza, Jézus Krisztus megváltó halálába való bekapcsolódás útján keresett üdvösség nyújtását célzó üdvintézmény, tehát inkább pali, mint jézusi gondolatokon alapul. Ez úgy a katolicizmusra, mint a protestantizmusra nézve áll. A protestantizmus is egyenesen és tudatosan Pál teológiáját tette meg hite alapjául. Annak a kereszténységnek, amely a Jézus Krisztusban való hiten alapszik s amely kultuszának a központjába Jézus Krisztust, a világ megváltóját, isten, egyszülött fiát helyezi, inkább Pál az alapítója, mint Jézus Krisztus.

A négy apostol (Pál és Márk, Péter és János). Dürer Albert festménye 1526-ból.
(Müncheni régi Pinakotheka.)

M A R C I O N   É S   M O N T A N U S

A kereszténység első századaiban kavargó különböző áramlatok katolikus hitté és egyházzá való kijegecesedéséhez a lökést Marcion adta meg.

A káosz százada.

Az első évszázad tulajdonképp a káosz korszaka. Első harmadába esik Keresztelő János és Jézus tragédiája, a másodikba Pál apostol és a jeruzsálemi irány viaskodása, a harmadikba és a következő század mesgyéjére Jeruzsálem elpusztulása, amivel együtt járt a zsidókeresztény egyház szétszóródása és az első üldözések. A külső események mellett megoldásra váró kérdések egész tömegével foglalkoznak. A világ végébe vetett entuziaszta reménykedések lehiggadnak, a kereszténységnek rendeznie kell a zsidósághoz és a pogánysághoz való viszonyát, tisztázania kell világnézeti kérdéseket, szervezkednie kell s a misszió első sikerei után elfoglalt pozícióit is biztosítani kell. Az új gondolatok ébresztő és erjesztő hatással vannak az elmékre. A legkülönbözőbb eszmék viaskodnak egymással. Irányok állnak egymással szemben, konzervatív és radikális áramlatok csapnak össze, a keresztény gondolatok éppúgy amalgimizálódnak a görög-római vallásos eszmékkel, mint ahogy a különböző pogány vallások összekeveredtek egymással s felüti fejét a gnoszticizmus, mely azzal a veszedelemmel fenyegeti a fiatal kereszténységet, hogy felszívja gondolatait s azokat más spekulációkkal elegyes tömeggé gyúrja össze.

Marcion.

Marcion alakja ebből a káoszból emelkedik ki. Gazdag pontusi hajótulajdonos, 140 körül kerül Rómába, 144 körül eretnekség miatt kizárják a római egyházból és külön egyházat alapít. Rettenetes tévedései vannak, de kemény ember, aki nagyvonalú vallásos világnézetet alkotott s ezt nagy sikerrel terjesztette is. Egyoldalúsága és tévedései kihívják maguk ellen a bírálatot, sikerei pedig felsorakozásra kényszerítik elleneit s így alakul ki a Marcionnal szemben mindinkább egységessé váló frontból a katolikus egyház.

Világnézetének sarkpontja az a kétségtelenül helyes meglátás, hogy Jézus Krisztus istene egész más isten, mint az ószövetségé. Az ószövetség úgy beszél istenről, mint aki mindenekfelett igazságos, jutalmaz, de büntet is, jó is, de csak a saját népéhez van szíve igazán s sok olyan tulajdonságot meghagy benne, amelyek inkább emberiek, mint isteniek. Ezzel szemben Jézus istene az abszolút jóság és a szeretet, aki jóságát nem köti feltételekhez, aki a bűnösöket éppúgy elárasztja szeretetével, mint az arra érdemeseket. Pál apostol ezt az ellentétet azzal mélyítette el, hogy az isteni világkormányzás szempontjából a világ folyását két egymástól élesen elkülönített korszakra osztotta. A két korszak határán Jézus Krisztus áll. Előtte a törvény uralkodik, vele kezdődik a megváltás és a kegyelem korszaka.

Marcion még egy lépéssel tovább megy s azt mondja, hogy a két korszaknak istene is két külön isten.

A két isten.

A régi korszaké a világteremtő és igazságos, a zsidóság istene, aki Mózesen, a törvényen és a prófétákon keresztül nyilvánította akaratát. Az igazságos isten a törvény alapján állva jutalmaz és büntet, emberi vonásai vannak, jellemében túlteng a harag és sok más indulat. Világa tökéletlen, világtrendje is az.

Az új korszak istene a szeretet istene, aki a régi korszakban nem törődött a világgal, Tiberius császár uralkodásának a 15. esztendejében azonban elhatározza, hogy megszabadítja a világot az igazságos isten kemény uralmától, a földre száll, Jézus Krisztus alakját ölti magára s felveszi a harcot az ószövetség istenével. Jézus Krisztus személyében nyilvánkoztatja magát: feloldja a régi törvényt, szembehelyezkedik az igazságos isten kultuszával, megjövendöli a kultusz pusztulását. A törvény helyére odaállítja az evangéliumot, az igazságos isten haragjával szemben kiárasztja kegyelmét, lehajol a keze által sújtott betegekhez, kiket csodák segítségével meggyógyít s a szegényekhez, kiket magához emel. A törvény cselekedetei helyébe a hit által való megigazulás lép, a bűnösöket magához bocsátja s felhossa kegyelme napját rájuk. Az igazságos isten országában válogatás nélkül uralkodó halál uralmának is gátat vet: az ő megváltottai élnek, ha meghaltak is!

Az ószövetség eszménye a kegyes ember, Jézus a bűnösökhöz és a vámszedőkhöz, a megfáradtakhoz és megterheltekhez jön. Az ószövetségben a bélpoklos tisztátalan, Jézus megérinti és megtisztítja, az ószövetség szerint a betegség isten büntetése, Jézus ezért gyógyítja meg őket. Elizeus büntetésül medvéket küld a gúnyolódó kis gyermekekre, Jézus keblére öleli őket s nekik ígéri isten országát. Az ószövetség prófétái abban reménykednek, hogy a zsidó nép megmenekül a fogságból, Jézus kiterjeszti szeretetét az egész világra, az ószövetségi reménység netovábbja a Messiás megjelenése és az a földi ország, amelyben népét összegyűjti és ő uralkodik, Jézus ellenben hirdeti isten országa eljöveteletét. Jézus élete azután az igazságos és a jobb isten küzdelme, melyben a Jézus alakját felöltő jobb isten nem maradt alul, mert nemcsak a halálán diadalmaskodott, hanem hitének a magvait is sikerült elhítenie és meggyökereztetnie.

A küzdelem ezzel nem dőlt el.

Az igazságos isten még egyszer megkísérli szerencsáját. Azt a Messiást, akit megígért, el fogja küldeni, de a jobb isten a Messiáson és földi országán is diadalt fog aratni.

Radikálisan szakít a zsidósággal.

A történeti tényeket, az evangéliumnak és Pál apostol teológiájának egyes részleteit Marcion e világnézetében szörnyen eltorzította, hogy kifejezésre juttathassa azt az alapjában helyes érzését, hogy a zsidóság és Jézus, az ószövetség és a kereszténység tanításai között örvények és szakadékok tátonganak s ellentéteik semmi esetre sem egyeztethetők össze. Kifejezésre juttatására azonban szerencsétlen formát használt, mikor az ószövetség és különösen Pál gondolatai közt levő ellentétet két isten ellentétére egyszerűsítette s ebből a forrásból vezette le. Ezzel szemben viszont Pál apostolnak Jézust az emberi sorból kiemelő s halálát, megváltást eszközölő áldozattá magasztosító irányában ugyancsak elhatározó lépést tett, mikor Jézust egyenesen a jobb istennel azonosította és egész

életét az igazságos és a jobb isten egymással való viaskodásának az isteni színjátékává tette.

Simon apostol mártírúma. Cranach Lukács metszete a Wittenbergben 1558-ban nyomott „Hortulus animae. Lustgarten der Seelen: Mit schönen lieblichen Figuren” c. műből. A kor ízlésére jellemző, hogy a 12 apostol vértanúságát e borzalmas realitással ábrázoló képeket a kiadó „Schöne, liebliche Figuren” gyűjtőnév alá foglalja.

Marcion mitologizálta ezt az ószövetség és Jézus istenfogalma, a zsidó írástudók és Pál teológiája közt kétségtelenül fellelhető és megállapítható különbséget és ellentétet, hogy levonhassa belőle azt a gyakor-

lati következtetést, ami tulajdonképpen szembeállította a korabeli kavargó egyházi áramlatokkal és szakíthasson nemcsak a zsidósággal, hanem az

Mátyás apostol lefejezése nyaktilóval. Ez a kép is a Hortulus .animae-ből való Cranach-metszet. Apostoli vonatkozásán kívül azért is érdekes kép, mert azt bizonyítja, hogy a nyaktilót nem az emberséges francia Guillotine orvos találta fel s azt nem 1792-ben használták először. Ez a metszet mutatja, hogy a középkorban is ismeretesnek kellett lennie.

ószövetséggel is. Mert az ószövetség a keresztény egyházak számára is. olyan szent könyv, mint a zsidóságnak, csak hogy a zsidóság számára ez az egyetlen szent könyv, a kereszténység azonban mellé állítja Jézus taní-

tását is s az ószövetséget az utóbbi értelmében magyarázza. Az ellentét mitologizálásával és dramatizálásával nagyon túllőtt a célon, de a következtetést levonta. Az ő kereszténységének nincs semmi köze sem az ószövetséghez, sem a zsidósághoz, az a zsidósággal való radikális leszámolás.

Új szentírása.

Az ószövetség üresen maradt helyét Marcion egy új iratgyűjteményre pótolta, mely három részből állott. Az első részben volt az új kijelentésről szóló evangélium, a másodikban voltak Pál apostol levelei, a harmadik pedig Marcionnak saját könyvéből, az Antitheseis-ből állott.

Marcion evangéliumáról különösen Epiphanius előadása nyomán hosszú időn át az volt a legelterjedtebb vélemény, hogy az a Lukács-evangélium megcsonkított és meghamisított szövegéből állott.

Herrmann Raschke „Die Werkstatt des Markusevangelisten” című 1921-ben megjelent művében azt vitatja, hogy Marcion szent iratai gyűjteményébe nem Lukács evangéliumát állította be, tehát azt se meg nem hamisította, se meg nem csonkította. Marcion evangéliumának Lukács evangéliumával való azonosítása vagy tévedés, vagy azt a célt szolgáló megtévesztés, hogy ezen az alapon a csonkítást és a hamisítást rá lehessen fogni. Marcionnak egyáltalán nem volt ezekre a manipulációkra szüksége, hiszen ott volt előtte a legrégebbi evangélium, a Márké, mely céljainak tökéletesen megfelelt. Ez ugyanis az egyetlen evangélium, amely ugyanabban a keretben mondja el Jézus életét, mint Marcion. Ennek sincs születéstörténete, hanem Jézus fellépésével kezd az elbeszélést, ennek az elbeszélése a legalkalmasabb arra, hogy bele lehessen magyarázni Jézusnak a jobb istennel való azonosítását. A vége ennek is hiányzik, mert a feltámadási jelenetek kiszínezése nem volt Marcion ízlése szerint való. Mindezekon felül Epiphaniusnak Marcion evangéliumára tett megjegyzései Márk evangéliumára egyebütt is jobban ráillenek, mint Lukácséra, végül: Márk evangéliuma már nevében is ott hordja a Marcionra való emlékeztetést. Raschke állításainak nagy a valószínűségük. Jelentőségüket az is emeli, hogy a tudományos bibliakritika eredményeivel is teljesen egybevág. Márk evangéliuma a legrégebbi evangélium s a másik kettő (Máté és Lukács) ennek az alapján dolgozik, ennek a fonálát fűzi tovább egy másik forrásmunka és a folyton gyarapodó legendák felhasználásával.

Ha Raschkenak igaza volna, az annyit jelentene, hogy Marcion Jézus életének általa elérhető legrégebbi leírását megszerezte s szent könyvei közé első helyre helyezte. Ez a könyv Jézus életét történeti tényként mondja el, Marcion szerint is helyesen, csak hogy a történeti valóság nem teljes valóság.

Jézus nem ember volt, hanem csak annak látszott, a valóságban Jézus földi alakjában a jobb isten jelent meg. Márk evangéliumának igazi, mélyebb értelmét tehát dokéta-magyarázattal lehet felfedni.

A Marcion kétisten-hite és dokéta evangéliummagyarázata ellen való tiltakozás összegyűjti a Jézus életére vonatkozó emlékeket s azokat két ismeretlen átdogozó úgy állítja össze, hogy Marcion Márkra alapított dokéta-felfogását lehetlenné tegye, miért is Márkot elől megtoldja a Jézus származására és születésére vonatkozó történetekkel s az így készült evangéliumokat egy apostol (Máté) és Pál tanítványának (Lukács) a nevével felruházva helyezi a marcionita Márk-evangélium elé.

Az új beállításnak csak az a gyengéje, hogy az evangéliumok keletkezését a 2. század 4—5. évtizedére tevén, túlságosan szembehelyezkedik

azzal a közfelfogással, hogy a szinoptikus evangéliumok legkésőbb az «első század utolsó harmadában keletkeztek. Tárgyi érvek azonban nem szólnak ellene.

Marcion bibliájának a második része Pál apostol leveleinek a gyűjteményéből állott. Marcion volt tudomásunk szerint az első, aki Pál apostol leveleit összegyűjtötte s szent írásokként használta őket. Gyűjteményében a következő levelek voltak meg: a galatákhoz, a korintusiakhoz írott első és második, a rómaiakhoz, efezusiakhoz (Marcion Laodiceába írottának mondja), kolossiekhez, a philippibeliekhez és a Philemonhoz írott levél. Pált a kereszténység klasszikusának tartja, nyilatkozatait s egész világnézetét szembeállítja nemcsak a zsidó vallásával, hanem az apostolokéval is s csupán a Páléhoz ragaszkodik.

Az ellenhatás.

Egyoldalúsága megint hívta az egyházi közvélemény kritikáját, az egyház is összeállíttatja az apostoli írásokat. Így keletkeznek a Marcionénál teljesebb és nem egyoldalú gyűjtemények, melyekben Pál apostol tizenháromra felszaporodott levelei mellett ott található Jézus közvetlen tanítványainak, a jeruzsálemi oszlopapostoloknak a levelei is.

Saját műve, az *Antitheseis*, a kereszténység és a zsidóság közt levő ellentétek rendszeres összefoglalása, az evangéliumból és Pál teológiájából levont helyes következtetések tárháza volt.

Az *Antitheseis* elveszett s a marcionita szent iratok sem maradtak meg közvetlenül. Annak azonban, hogy Marcion az ószövetséggel szemben egy új kódexet mert összeállítani, meg volt az a nagy hatása, hogy példájára a vele szemben álló egyházaknak is számot kellett adniuk arról, hogy mire is alapítják hitüket s hogy mit is hisznek.

Így adott Marcion két irányban is lökést az egyházi fejlődésnek.

Az egyház kánona.

Hatása alatt gyűlt össze a *kánon*, a *keresztény szent iratok gyűjteménye*. Csakhogy ez a kánon egészen más, sokkal teljesebb és kiegyensúlyozottabb, mint Marcion egyoldalú összeállítása. Ebben benne van az egész ószövetség, mit a kereszténység a zsidóktól vesz át, sőt még újabb könyvekkel meg is told. Ebben nem egy evangélium van, hanem négy. A négy ugyan kevesebb, mint az egy, mert különböző változatú s egymástól eltérő elbeszélések számos problémát adnak föl a velük foglalkozóknak, ezzel azonban az egyház nem törődik. A fő az, hogy a négy evangélium közül kettőről azt tartja a hagyomány, hogy apostoltól származik (Máté és János), tehát feltétlen hitelű, kettőt pedig apostoli tanítvány (Márk és Lukács) írt, de azok is tanítóik (Péter és Pál) emlékezéseit jegyezték le bennük. A hagyomány ugyan nem maradt ellentmondás nélkül, de az egyház tekintélye a kételyeket mindinkább elhallgattatta és csak a legújabb kritikai tudomány támasztotta fel újra őket. A pali levelek gyűjteménye is teljesebb az egyház szentírásában, noha a Marcion gyűjteményéhez toldott levelek egy részének hitelessége ellen súlyos érvek szólnak. Általánosan elismert pl. a teológusok körében, hogy a zsidókhöz írott levél nem Pál apostoltól származik, hasonlóan kétes az ú. n. pásztori, a Titushoz és Timotheushoz írott levelek pali eredete. Sokkal fontosabb ennél, hogy az egyház Marcion levélgyűjteményét az ú. n. katolikus levelekkel egészíti ki, melyek értékelése tekintetében a hozzáértők is meglehetősen tanácstalanok. Tartalmilag ugyanis jelentéktelenek, hitelességük pedig igen nehezen állapítható meg.

A keresztény hitvallás és a dogmák kialakulása.

A másik irány, melyben Marcion fellépése és működése erős nyomokat hagyott, a *keresztény hitvallás és dogmatika kialakulása* volt. Marcion volt az, aki a százfelé húzó kereszténységet nemcsak a szétforgácsolódás, hanem még inkább a fantasztikumokba való veszés veszedelmére ráébresztette.

A zsidókeresztény irány primitívségébe való visszaeséstől az egyház nem félt. A zsidó vallást nem is tekintette idegennek, sőt eszményítette, a szentírását szentnek tartotta, a berendezkedéseit átvette. A biblia és a próféták, a Messiás és a kiválasztottság a kereszténység örökségének számított azon az alapon, hogy a zsidóság Jézus Krisztust megtagadta. Mindössze a zsidó túlzásokkal nem azonosította magát.

A Pál apostol által diadalra juttatott pogánykeresztény irányban a régi és az új legjobban ki volt ellensúlyozva. Csakhogy Pál apostol vallásos fejtegetései igen körmönfontak, elvontak és magasröptűek voltak. A mindennapi életben csak masszív alapelvekre volt szükség, hogy az egyházak ezek szerint szervezkedjenek és rendezkedjenek be, a hívek pedig ezekhez tartsák magukat. A kereszténység átveszi a zsinagógai istentisztelet külsőségeit, ezeket megtoldja saját szertartásaival: a keresztséggel, úrvacsorával, a gyülekezetben kialakul a gyülekezeti vezetők (episkopos = püspök) és segédek (diakónusok, diakonisszák) csoportja, az üldözések meghozzák az elzárkózás, a titkolódzás szükségét, a zsidó alaphangulatot különböző pogány hatások keresztelik és színezik el. Hit dolgában a kereszténység az egyistenhit alapján áll. Jézus Krisztus vallásos szerepe is egész világos: isten és a világ közt ő a közvetítő. A Messiás szerepét nem kellett a pogányokkal külön megértetni. A szentségek jelentősége is tisztán állott előttük. Az áldozat, az áldozat áldásában való részesedés, az istenséggel való szentségi egyesülés szintén oly gondolat, mely úgy a zsidó, mint a pogány köztudatban benn volt.

Ekkor jön Marcion, hogy Pál apostol igazi tanításaira hivatkozva megreformálja a meghamisított kereszténységet, szélsőséges következtetések alapján kiépíti kétistenes világnézetét, mikor pedig az egyház kiközösíti, külön egyházat alapít s szembeszáll a pogánykeresztény egyházi megalkuvásokkal. Megint visszahelyezi jogaiba a világ végét váró reménykedést és az ezzel összefüggő aszkézist, egyháza tagjainak megtiltja a házasságot, ételben-italban mértékletességet követel s híveinek kötelességévé teszi a vértanúsáig menő hithűséget és állhatatosságot. Teológiai tanításaiban oly eredményekre jut, amelyek szemben állnak a köztudattal. Kétistenhite és az, ahogy Jézus életét mitologizálja, hallatlan eltévelyedés ugyan, de mégis védekezni kell ellene. Tanításai magukban hordják cáfolatukat. Ezért ezek tulajdonképp nem is volnának veszedelmek, azonban azzal, ahogy bizonyítja őket, roppant zavarba hozza az egyházat. Az egyház élő hagyományok alapján kapcsolódik a múltakba, Marcion írásos bizonyítékokat gyűjt és állít össze tanainak igazolására. Szentírásában ott a legrégebb evangélium és Pál apostol hiteles levelei. Az egyháznak ezzel szemben sincs hiteles iratgyűjteménye, mely keletkezését és alaptörvényeit kétségtelen módon összefoglalná. A fő teendő mégis az, hogy a zsidókeresztény és marcionita véglet, Jézus minden hívő fantázia nélkül való tisztelete és álarc gyanánt való kiüresítése között az apostolok (és Pál apostol) arany középúton járó hite biztosítsák, hogy a köztudatot minden meglepetéssel szemben megállapítsák s hogy az ilyen marcionita és más eretnek megrohanásokkal szemben az egyház hitét megvédjék. Meg kell állapítani, mi az, mit az egyházban

az apostolok korától kezdve mint a kereszténység lényegét mindig, mindenütt, mindenki hitt, — ez a katolikus szó vallási jelentése — ki kell építeni, rendszerbe kell foglalni a hit igazságait.

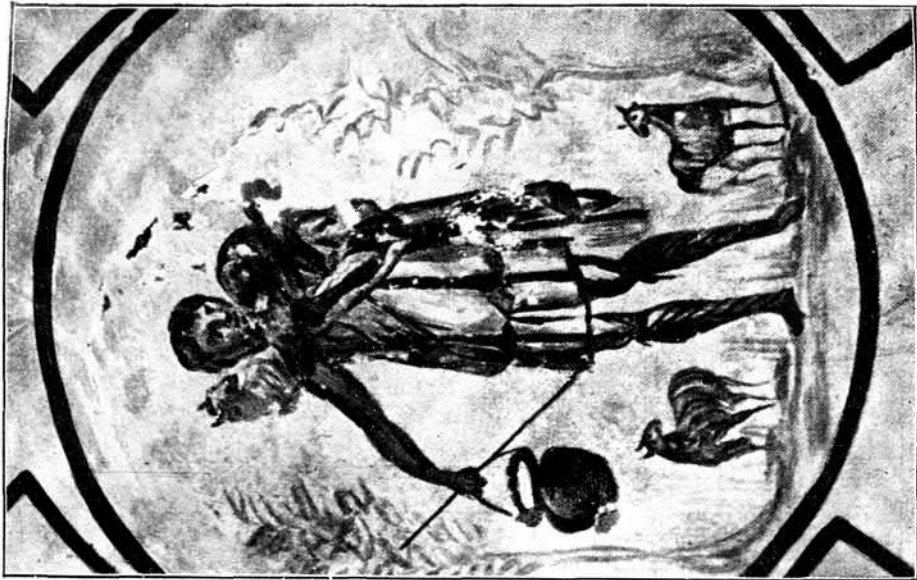
Közös front Marcion ellen.

Marciont az egyház nagyjai sorra cáfolják. E cáfolatokból, a Marcion fellépése által támasztott vitázó, rendszerező, gyűjtő és konzerváló irodalomból alakul ki a katolikus hit. A Marcion által felidézett veszedelem egységesen felsorakoztatja az egyházakat. Ebben a csatározásban forr össze az egymás mellett harcolók lelke: megszületik köztük az egység gondolata. Közben az ellenségtől is tanulnak s az ő fegyvereihez mért fegyverekkel szerelik fel magukat. Szentírásával szentírást állítanak szembe, hitével és írásmagyarázati módszerével szembeszegezik a regula fideit, a minden gyökeres újítást és minden előre nem látható támadást is eleve kilátástalanná és lehetetlenné tevő aranszabályt, hogy az írásokat csak az apostoli és a régi egyházi köztudattal összhangzóan szabad magyarázni.

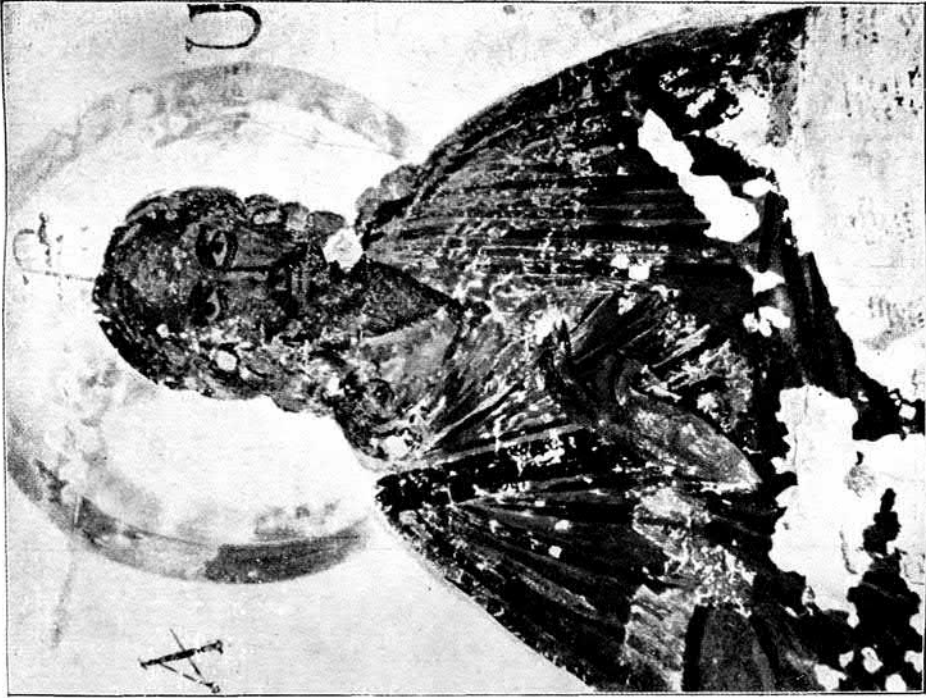
A kereszténység eredete Marcion-ellenes világításban.

Marcion Jézus tanításának leghívebb magyarázójaként Pál apostolra hivatkozott s az ő szélsőséges tanítására építette a maga még szélsőségesebb Antitheseis-eit. Az egyházi köztudat Pállal szemben a már-már elfeledett 12 apostol tette alapvető tekintéllyé, akiknek az volt az előnyük, hogy Jézus Krisztus közvetlen tanítványai voltak s ezek közül is kiemelte azt a Pétert, aki ugyan Jézust elfogatásakor háromszor megtagadta, de aramul (Kéfás) és latinul (Petrus) egyformán sziklára emlékeztető neve révén elsősorban volt hivatva arra, hogy az egyház fundamentumának tekintessék. Az apostolok testületének és a jeruzsálemi gyülekezetnek Péter a feje, de ő sem társai választása vagy fölénye előtt való meghajlása alapján, — hanem éppúgy, mint ahogy Pált kinyilatkoztatás tette apostollá — Jézus Krisztus külön kifejezett rendelkezése szerint. Ennek a beállításnak csak az a szépséghibája, hogy mellette megmarad az a másik álláspont is, amely a tizenkét apostolra bizza ugyanazt, amit a hagyomány másik ága Péter kiváltságává tesz. A mennyország kulcsait, a bűnök feloldásának és megtartásának a jogát Máté ev. 18. 18-ban, az ünnepélyes Ámen bizonykodásával megerősítve ruházta Jézus az apostolokra, míg 16. 13—20. elbeszélése szerint az egyház sziklaalapja, a minden poklokkal szemben megálló szirt és a mennyország kucainak a kezelője Péter egyedül. Az egyház keleti része a kollegiális, a nyugati rész a monarchisztikus beállítás mellett foglalt állást; a római pápa Péter jogcímén lett feje a katolikus egyháznak.

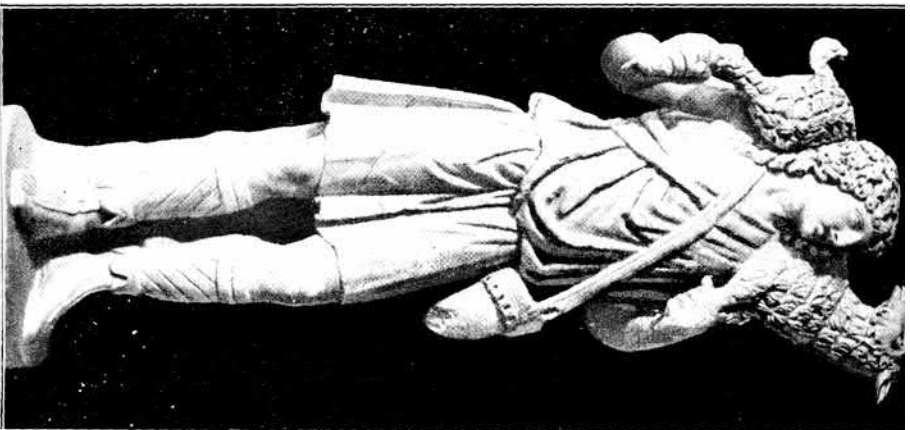
Pállal és Marcionnal szemben Péter és az apostolok tekintélyének a kidomborítására azért volt szükség, hogy ők fedezzék úgy jobbra, mint *balra az egyház* szélsőségektől mentes, egyistenségben és Jézus Krisztus messianitásban való hitét. A zsidókeresztények *minimumával* és Marcion túlzásaival szemben az egyház is Pál teológiáját teszi magáévá, hiszen más teológiai rendszer jóformán nincs, de ugyanezt fedezi Péter tekintélyével is. És tesz ennél többet is: a hagyomány ezt a teológiát előbb bátoritanul, később mind biztosabb kézzel visszavetíti Jézus Krisztus életébe. A végén János evangéliumában maga Jézus Krisztus teszi a legékesebben szóló bizonyosságát saját Messiás-volta és istenfiúsága mellett. Az a Jézus Krisztus, ki az isten végtelen szeretetéről szóló evangéliumot hirdette a bűnösöknek, aki megtérésre hívta őket, hogy — menjenek el s mint a tékozló fiú, boruljanak mennyei atyjuk lába elé, János evangéliu-

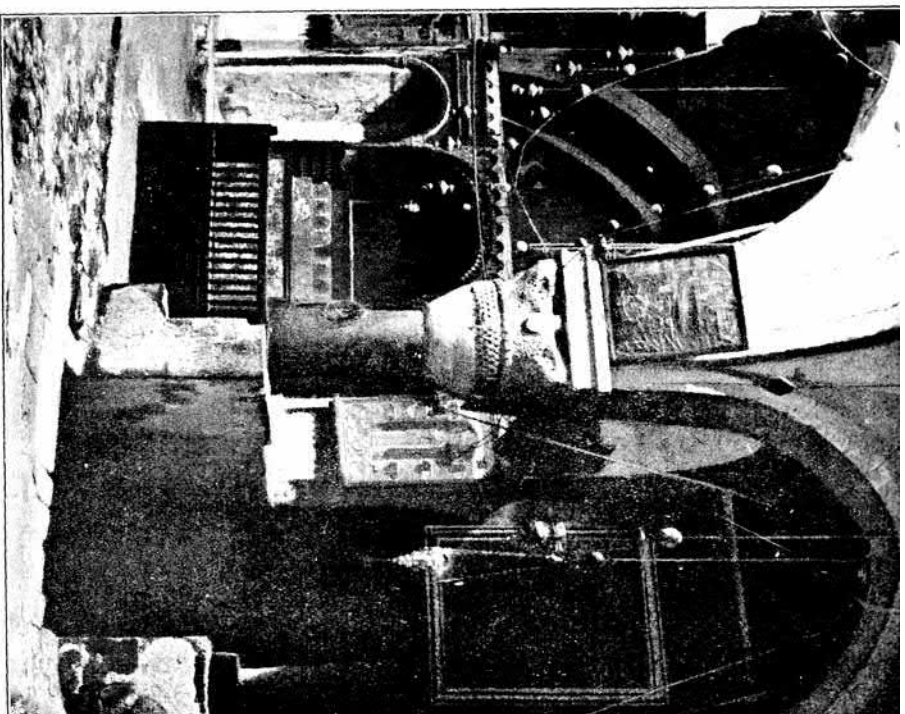
A jó pásztor képe Lucina katakombájából a 3. század első felében.

Krisztus képe a Domitilla katakombájából. A 3. sz. végéről való kép.

A jó pásztor szobra a 3—4. századból Rómában, a lateráni múzeumban.

Hona esztázirató kápolnája a szent sír-templomban. A jobb oldalon látható lépcsőjét a szent kereszt felállításának a helyére vezet. A képelnében látható oszlop a keresztetek idejéből való.

mában kitarja karját s saját magához hívja az embereket: „Jöjjetek én hozzám mindnyájan, akik megfáradtatok és megterhelttetek és én megnyugosztalak titeket!” S az atyáról szóló jézusi evangélium helyét az egyház köztudatában az a másik foglalja el, mely a keresztény hit lényegét így sűríti össze: „Úgy szeréte isten e világot, hogy az ő egyszülött fiát adá, hogy minden, valaki hiszen ő benne, el ne vesszen, hanem örök életet vegyen”.

Ugyanaz a későbbi eszméket eszményi múltakba visszavetítő eljárás ez, amivel a zsidó történetben találkoztunk. Ahogy ott Josiás király, majd Ezrás és Nehemiás idejében „feltalált” törvényeket Mózesnek tulajdonítottak s Mózes öt könyvében egy tömeggé gyúrtak, ahogy ott az írástudók az egész történetet ezen későbbi szempontok szerint átvilágítják, ugyanezt az eredményt hozza létre a 2. században az egyház gyűjtő munkája. Marcionnak csak egy evangéliuma és nyolc pali levele van, az egyház gyűjteményében négy evangélium és tizennégy pali levél mellett van egy Apostolok cselekedete és hét katolikus levél is, melyeknek írói az apostolok legkiválóbbjai s hogy a világ végének színes leírása se hiányozzék, az egész gyűjteményt János Jelenéseinek a könyve koronázza be. Ezek a művek nem mind egymástól függetlenül keletkezett s egymásra való tekintet nélkül egymás mellé állított forrásai a kereszténység kezdetének, hanem kétségtelenül egymásba kapcsolódó, különböző egyházi igényekkel számoló s azoknak a kereszténység eszményi korszakába való visszavetítését célzó alkotások. Az evangéliumoknál különösen nyilvánvaló az összefüggés. A három első evangélium közös forrásai révén tartozik egymással össze és őrzi a kereszténység Jézusról való felfogásának több rétegét, míg János evangéliuma egy egészen új változatot rögzít meg. A Lukács-evangéliummal összefüggő Apostolok cselekedetei a Jézus és Pál apostol közt levő történeti űrt tölti ki részben értékes forrásokon alapuló, részben pedig későbbi legendákból vett elbeszélésekkel. Valamennyibe beszívárogtak későbbi idők gondolatai és eszményei, valamennyibe befészkeltek magukat későbbi hagyományok és legendák. A mai tudomány ezeket külön tudja választani. A kialakuló kereszténység nem boncolta ily mikroszkopikus analízissel az írásokat, hanem az így összeállított gyűjteményből kisugárzó, bizonyos távolból és bizonyos hittel egységesnek látszó hatás alatt állott.

A marcionita eretnecség így váltotta ki a vallások történetében példátlanul álló ellenhatást az egyházból: klasszikus, köztudatát kifejező dokumentumainak gyűjteményét és hitének rendszerbe való foglalását.

Marcion egyháza.

Marcion tulajdonképpen alkotása, a marcionita egyház nyugaton körülbelül 200 évig állott fenn. Nagy Konstantin császár 320. körül betiltotta a vallásuk gyakorlatát. Keleten, ahol Arméniában meglehetősen el voltak terjedve, bár tagjaik száma mindenütt csekély volt, néhány századdal tovább éltek. Nemcsak a 692-ben tartott trallesi zsinat, hanem a 10. század végén Fihrist is említi őket, de csak mint különcködőket. A mozgalom életerejét a manicheusok és az örmény paulicianusok szívták fel.

Montanus.

Marcion után két évtizeddel Phrygiában keletkezik egy kisebb jelentőségű, de a világgal megbarátkozó, önmagával megelégedett keresztény egyház egyensúlyát felborítással fenyegető mozgalom: a montanizmus.

Montanus és követői vidéki idealisták, akik a kereszténységben az eszményi tisztaság megtestesülését szeretnék látni. A kereszténység lényege szerintük a világ végére beállítottság. A világ utolsó órája nem-sokára üt. Az idő nem arra való, hogy az emberek a házasodásra gondoljanak, vagy boldogan élvezzék az élet örömeit, inkább a bűnbánattal, böjtöléssel és az önmegtartóztatással kellene törődniök. Montanus úgy lép fel, mint akiben az isteni lélek nyilatkozik meg, nemcsak ő, hanem két próféta társnője is a világ végét prédikálja. Várakozásaiban annyira megy, hogy Pepuzában össze is gyűjti a híveit, hogy ott várják meg a világ végét.

Híveit jóslatai beteljesedésének elmaradása nem ingatta meg és nem tántorította el. Tovább ragaszkodnak hozzá s mivel az egyház kizárja őket, új egyházzá szervezkednek. A montanista egyházban a szigorú egyházfegyelem, az önmegtartóztató élet, az új kinyilatkoztatások iránt való fogékonyság és a világ végére való beállítottság voltak a sarkalatos tanítások. Montanus nem tanított új dogmákat azonkívül, hogy magát és társnőit prófétáknak tartotta. A montanisták főünnepa a pünkösöd, mert ők a szentlélek kitöltését tartják az isteni kinyilatkoztatás állandó eszközének, hústól, részegítő italoktól, mértéktelenségtől tartózkodó aszkétikus életet élnek és ezzel szereznek híveket. A nagy Tertullianust ez a megalkuvásokkal gyökeresen szakító komoly életük hódította meg.

Montanus fellépése és sikere azt mutatja, hogy a 2. században még mily eleven az a világ végét váró hangulat, amely Keresztelő Jánost és Jézus Krisztust is eltöltötte. Az egyházat azonban nem tudta elragadni vele. Az egyház hisz Jézus Krisztus újra való eljövételében, de e hitéből már nem vonja le azokat a gyakorlati következtetéseket, amelyek az első keresztények gondolkozását és életét annyi feszítő erővel töltötték meg. Az is jellemző, hogy Montanus tulajdonképpen ugyanazzal a tanítással jön, amit néhány emberöltővel előtte a kereszténység alapítói hirdettek s az egyházak zöme ezt a tanítást már újnak tartja s mint új próféciaát nem hajlandó elfogadni. Az egyházi köztudat a folytonos isteni kinyilatkoztatás gondolata elől elzárkózik. Amint a zsidóság saját vallásának klasszikus korát a biblia által felölelt korra korlátozta, úgy lesz az egyházban is Jézus Krisztus és az apostolok kora az a klasszikus kor, amelyben a kinyilatkoztatás történt. A köztudat ebben a században teszi történeti vallássá a kereszténységet, amely nem keresheti vég nélkül és minden időben az igazságot, hanem csak arra van hivatva, hogy a Jézus és apostolai által megnyilatkozott szentlélek tanításaihoz ragaszkodjék.

A G N O S Z T I K U S O K

A Földközi tenger körül levő világ kultúrája a Kr. születését megelőző és követő századokban nagyon kinőtt a régi nemzeti vallások kereteiből. Nagy Sándor világhódító útjai nyomán tetemesen kitágult az emberek perspektívája, nagy gondolkodók hozzászoktatták őket ahhoz, hogy ne hagyományosan, hanem tárgyilagosan gondolkozzanak és a felvetődő kérdések gyökeres megoldására törekedjenek, a különböző vallásokkal való megismerkedés révén pedig rájöttek arra is, hogy a felszínen igen sok eltérést mutató vallások a lényegben annál közelebb állnak egymáshoz.

A vallásos felvilágosodás és a hit elmélyítése.

A vallási perspektíva tágulásának első gyakorlati eredménye, hogy az isteneket azonosítják. Ezen a téren legtovább ment a görög-római vallás, amely nemcsak a görög isteneket azonosította a rómaiakkal, hanem Pantheon-ját kiegészítette egyiptomi és ázsiai istenek egész sorával.

A hellenizmus korában azonban a költők (Homeros, Hesiodos) és nemzeti mítoszok által megszemélyesített istenek világa mindinkább meghaladott állásponttá lesz. Bölcsészek és teológusok egyaránt versengenek azon, hogy a tökéletlen naiv megszemélyesítés álláspontjáról a világot összetartó erők komolyabb és tárgyilagosabb felismerésére jussanak. Munkájukat nagyon elősegíti a zsidó vallás egyistenhitének és istenábrázolat nélküli kultuszának közismertté válása, majd a kereszténység eszméinek a terjedése. Ezen az alapon keletkezik az a hatalmas vallásos áramlat, amely a Kr. u. 2. század közepén a kereszténységet is elárasztja. Árában gondolatok egész tömege kavargó, egyházakat, gyülekezeteket, egyéni nézeteket, vallásokat, bölcsészeti világnézeteket, iskolás okoskodásokat ölel fel, szóval semmiképp nem egységes folyamat, összefoglalásuk mégis jogosult, mert a szűklátókörű, helyi kultuszok alacsonyabbrendű vallásosságával szemben közös ismertető vonásaik, rokon szempontjaik vannak s legtöbbjük magasabb fejlődési fokon áll.

A mozgalom nevét onnan nyeri, hogy a primitív hitnél többre törekszik; a folyton táguló világkép és a folyton növekedő felvilágosodás követelményeinek megfelelő ismeretekkel bővíti ki a vallásos világnézetét. Nem elégszik meg a hagyományos hittel, amelybe beleszületik s amelynek a légkörében él, hanem más hitek és tudományok anyagának az egybevetésével a vallás mélyebben fekvő titkainak és lényegének a megismerését tűzi ki céljául. Az egyik irányban az istenek világát és személyét elvontabbá teszi, — a hitregék költemények, a hitrege-istenek képei költői és művészi alkotások, — az igazi istenek távolabb állnak a világtól és felismerhetlenebbek, mint aminőknek helyi kultuszok ábrázolják, nemzeti vallások mondják őket. A másikon ezt a világot végtelenebbnek, illetve több rétegződésűnek ismeri fel, mint amilyenek primitív mitológiák tanítják. A közönségesen háromemeletesnek gondolt világkép (föld, istenek lakása és alvilág) helyét a bolygók szférájával megtöltött, a babiloni és egyiptomi

asztrológiának megfelelő ismeretfokra emelt világfelfogás foglalja el. A nemzeti istenek helyére az egész világegyetem fölött uralkodó istenek kerülnek, nemzeti szempontok a szűkített vallásos kérdések az egész emberiséget érdeklő kérdésekké tágulnak. A nemzeti vallások kultusza főként az istenek kegyének áldozatokkal való megnyerése körül forog, a hellenizmus világának legfőbb vallásos problémája a megváltás lesz: az istenség részül felismert lélek hogyan került a testbe és hogyan egyesülhet ismét istenével?!... Legfőbb jellemzője az, hogy a legkülönbözőbb vallások ismeretanyagát összekeverve, abból új hitregéket alakít ki, melyekben az elvontabb istenfogalmaknak megfelelőbb elvont isten nevek szerepelnek.

A megváltás.

Az új hitregék kiindulópontja az a jellegzetes kérdés, hogyan jött létre a világ? A kérdés azonban nem abból a szempontból érdekli őket, hogy pl. hogyan keletkeztek az égitestek, vagy hogy az élők világa hogyan fejlődött ki, hanem főként azt igyekeznek levezetni, hogy az anyag világába hogy kerülhetett be az isteni szellem szikrája, a lélek, amely az anyag börtönébe zárva, boldogtalannak érzi magát.

A másik kérdés az, hogy a lélek hogyan szabadulhat az anyagtól? Itt iktatja be, a legtöbb gnosztikus hitrege a zsidó-keresztény megváltófogalmat.

A keresztény hatás alatt álló hitregék a megváltót a legkülönbözőbb formákban Jézussal azonosítják, amiken az is benne van, hogy tehát Jézust nem közönséges embernek tartják, hanem isteni jellegű egyéniséggé teszik. Amelyek történetiségéhez ragaszkodnak, azt hiszik, hogy az isteni lélek csak eszköznek használta az ember Jézust és csak megszállta (a megkeresztelkedés alkalmával), halála előtt pedig elhagyta őt, mások a dokétizmus álláspontjára helyezkednek: Jézus csak látszólag volt ember, valójában azonban isten volt, ami vele történt, az nem valóságos történet, hanem isteni színjáték. A megváltás legfontosabb eszköze a tudás, isten végtelen nagyságának a felismerése. A tudatlanság szenvedések forrása, az embert bajokba sodorja, elégedetlenséggel és vágyakkal tölti meg; a tudás a belső embert oly magasra emeli, hogy minden mulandóságon túlteszi magát, se testét, se lelkét nem tartja lényegesnek, hanem múló formákon túl egyesül istenével! Más fogalmazásban: a tökéletesség kezdeté az önismeret, teljessége az isteni titkokban való betekintés, végül pedig az embernek istennel újra egyesülése. Azonban a gyengébbek kedvéért ez a biztosan istenhez vezető út is formákkal, szertartásokkal, szentségekkel, szimbólumokkal van jelezve s az egész tudomány a titokzatos és a rejtélyes gőzködébe van burkolva, ami annak a bizonyossága, hogy az elvont spekulációk kalmárok kezébe kerültek s azok megélhetési forrásává váltak. Egyik oldalon a legnagyobb önmegtartóztatást követelik, a másikon a legközönségesebb érzékiség posványában élnek. A gnosztikus rendszerekben igen gyakran előfordul az, hogy a legnagyobb távlatú gondolatok, a legeszményibb törekvések a legközönségesebb szélhámosságok közé vannak ágyazva-

Törekvéseiket legjobban néhány jellegzetes szöveg világítja meg.

Gnosztikus szövegek.

A naasszenusok színielőadásait a következő Attis-himnusszal vezették be:

Akár Saturnus sarja,
akár a boldog Jupiteré,
akár a nagy Rheáé vagy,

légy üdvöz, Attis,
 Rhea megalázott hajtása. (?)
 Az asszírok kívánva kívánt
 Adonishnak hívnak,
 az egyiptomi Osirisnak nevez,
 a görögök a hónap égi szarvának,
 bölcseségnek,
 Samotrake lakói tiszteletreméltó Adamasnak,
 a Naimon-mellékiek Corybasnak,
 a frigegek egyszer Papasnak,
 máskor „halott”-nak, „isten”-nek,
 „magtalan”-nak, „kecskepásztor”-nak,
 „zölden levágott kévé”-nek neveznek,
 vagy azt mondják, te vagy a „bőtermő,
 mandulafaszülte pásztorsípfüvő.”

Jellemző benne a frígiai Attis más istenekkel való azonosítása és a vallástörténeti perspektíva.

Ugyancsak a naaszzenusok nem elégszenek meg azzal, hogy az ember teremtéséről egy mítoszt hirdessenek, hanem mítoszok egész sorát fűzik zsinórra:

„A hellének azt mondják, hogy a föld első legszebb díszéül az embert szülte, mert nem érzéketlen növények, nem oktalan, hanem eszes és istenfélő lények anyja akart lenni.

Azt azonban nehéz kikutatni, hogy az első ember a Kefissos folyó felett lakó boiótok Alalkomeneusa volt-e, vagy az idai Kuretek isteni nemzetsége,, vagy a frigiai fanagságú Corybantok voltak az elsők, kiket a nap megpillantott vagy az arkadiai holdvilág (szülte) Pelasgus, vagy Karia lakóját, Diaulus Eleusist, vagy Lemnos szülte Kabirost, a szépgyermekűt, kimondhatatlan gyönyörök (teremtőjét) vagy Pellene Flegreus Alkyont, a legöregebb óriást. A líbiaiak azt mondják, hogy Jarbas volt az első, aki Zeus édes makkjából a kiszáradt földön nőtt, Egyiptomban pedig Nilus mai napig élőket szülő iszapot rak le, melyből a meleg nedvességben eleven testek keletkeznek. Az asszíroknál a halevő Oannes, a kaldeusoknál pedig Ádám volt (az első ember). Azt is mondják, hogy az az ember, akit a föld szült, a földön feküdt, se nem lélezett, se nem mozgott, se nem járt,, olyan formájú volt, mint a felső ember, a megénekelte Adamas, akit a felsőbb hatalmak teremtettek, akikről számtalan sok rege szól. Hogy a felülről származó ember, akitől — mint beszélnek, — a földön és az égen minden nevezetű nemzetség származik, teljes erejű tegyen, lelket is adtak neki, hogy amiatt szenvedjen és bűnhődjék, mert a nagy, a szép és a tökéletes ember lelke az anyag rabságában él.”

A lélek rabságáról szóló különböző mítoszok közül a Tamás cselekedeteiről szóló iratban megmaradt a teljes szövege egy himnusznak, mely-minden magyarázatnál szebben beszél:

A lélek himnusza-

Atyám az ég királya. — nagy kincseket tettek.	
Lakásom volt nála — Annyit adtak velem,	
fényes palotája, — mit csak elvihettem,	
enyém volt, ha kellett — Beth Ellaje kincse	
minden gazdagsága.	nagy Gazak ezüstje
	India rubinja
De nekem más kellett. — Beth Kusan ahátja,	
Békés bőség helyett — vasat vajként vágó	
kalandokra vágytam. — gyémánt is marokkal	volt útravalóm.
Szüleim engedtek,	
kicsiny tarisznyámba	Ezekért cserébe

otthon kellett hagynom
 azt mit tőlük kaptam,
 mit nekem szövettek,
 amit rám öntöttek:
 bíborvörös tógám,
 aranyos ruhácskám.

Mikor útra keltem
 s tőlük búcsút vettem,
 keblükre öleltek
 és a hosszú útra
 e szókkal engedtek:
 „Most még Egyiptomba.
 De onnan nem soká
 vissza fogsz vágyódn
 e mennyei honba.
 Uejtsd mélyen szívedbe,
 soha el ne feledd,
 hogy neked itt nálunk,
 mellettünk a helyed.
 Gazdag öröködet
 megint visszakapod,
 Sárkány örzi ugyan,
 ha a kék tó gyöngyét
 te nekünk elhozod,
 -de hogyha megszerzed,
 bíborvörös tógád
 újra felveheted ...”

Ezzel én indultam.
 Keserves volt utam,
 kis gyenge legénynek,
 de volt társam kettő,
 kik velem j övének.
 Maisán vidékén
 Kelet vásárán
 Babel határán
 Sarbugon át
 értem el Nyugatot:
 Egyiptom földét,
 Tiol két jó barátom
 jnagamra hagyott.

Kerestem a gyöngyöm.

A gyöngyre találni
 nem volt nehéz.
 A sárkányt meglopni,
 mély álmát kilesni
 kellett csak ész.

Egymagam hiába
 lestem és próbáltam,
 az volt a szerencsém,
 hogy társra találtam.
 Delí szép ifjú volt,
 az Úrnak felkentje,
 büszke szabad ember,
 derekak kegyeltje.

Barátul fogadtam,
 titkomba avattam,
 óvtam Egyiptomtól
 ;S tisztátalanságától.

De én levettem
 a hazai ruhát,
 s ahelyt felöltöttem
 egyiptomi gúnyát,
 hogy ne tudják rólam,
 hogy másünnen jöttem,
 hogy nekem a gyöngy kell,
 sárkányba ha döftem.

De ők a titkomra
 valahogy rájöttek:
 szóval megejtettek
 s azzal, amit ettek.

ízlett a kenyერük
 s hogy belőle ettem
 — bár ne kellett volna —
 mégis elfeledtem
 királyfi voltomat.

Lettem más királynak
 görnyedő szolgája,
 feledtem a gyöngyöt
 s az életnek árja
 magával ragadott.

De szüleim sorsom
 aggódva figyelték,
 országok tanácsán
 fontolóra vették.
 Kelet nagy bölcsei
 pártus fejedelmek
 eszelték ki azt, hogy
 irnak egy levelet:

„A te édes atyád
 királyok királya,
 és az édes anyád
 Kelet virágszála,
 öcséd is, a kisebb
 köszöntenek téged
 Egyiptomba tévedt
 szerelmes gyermek!
 Ébredj fel, serkenj fel
 feledés álmából
 s vedd ez izenetet
 szüleid hónából:
 ne feledd azt, hogy ki
 királyoktól sarjadt,
 nem arra való vagy,
 hogy más talpát nyaljad
 Messze Egyiptomba
 te a gyöngyért mentél,
 kár hogy idegenben
 annyit elf ele j tél...

Gondolj ruhácskádra,
 bíbor köntöskédre,
 aranyos trónodra
 kedves kis öcsédre ...
 Gondolj arra is, hogy
 jöhess minél elébb, —
 örömtől repesve
 sietünk majd eléd.

Nevedet könnyezve
gyakran emlegetjük ...
Ezerszer csókolunk
kis öcséddel együtt!...”

Ez a levél. Rajta
a király pecsétje,
hogy ne olvashassa
Sarbug s Bábel népe.
Sasszárnyakon repült,
égi posta hozta,
álomból riadtam
mikor elém dobtá.
Csókoztam pecsétjét
könnyekkel öntöztem,
a drága levélkét,
sirva betűzgettem.
Elöttem állt atyám,
nemes származásom,
gyöngyöm is mily drága ...
— — én meg sírom ásom.

Nem! Megyek! A sárkányt
álomba ringatom.
Enyém lesz a szép gyöngy,
azt nála nem hagyom!

Bűbájos dalokat
zengtem a tó körül...
Daloltam, ringattam,
lelkemet a sárkány
lelkébe beloptam,
mígnem a csúnya szörny
mély álomba merült.
Atyám neve parázs,
anyámé meg varázs,
mitől zár leesik
és ajtó megnyílik ...

A gyöngy!

A gyöngy itt a kezembe! ...
Mehetek már haza,
mi sem tart itt vissza,
vethetlek a porba,
te szennyos otromba
egyiptomi ruha ...

S azzal megindultam.

Az otthoni levél
mutatta az utam.
Elöttem világolt
éjszaka meg lángolt,
csüggedtem: biztatott
s a lelkemre hatott
és vezetett híven
Sarbugon át
— — Bábelt balról hagytuk —
a maisani révbe.

Ott várt rám a ruhám,
hiborveres tógám
kincstartó kezébe.
Az én kis köntösöm! ...

Könnyekkel öntözöm,
rá alig emlékszem,
hiszen olyan régen
volt, hogy tőle váltam.
Most hogy újra látom,
tükröképnek nézem:
én vagyok egészen!
ez a magam képe —

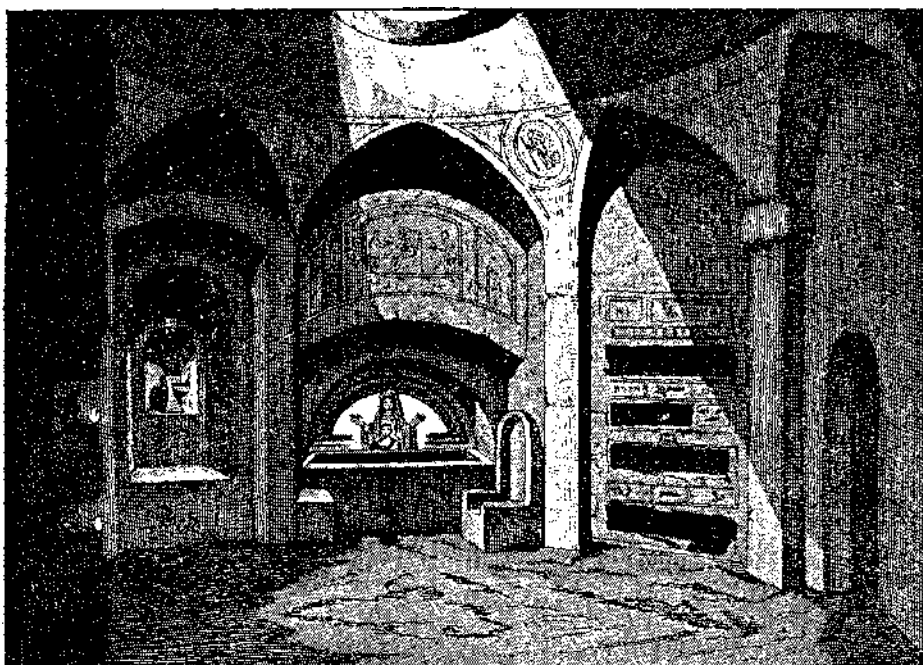
Rajt sok arany csillog,
berill és sardonix
ahátok és rubin
s más drágakő villog,
a varrásán pedig
gyémántgomb szikrázik.
Királyok királya
dicsőséges neve
pompásan ráfestve
rubintos szegélybe
foglaltan pompázik.
Be volt abba szöve
a bölcsek köve is,
beszélő köntös ez,
akármily csoda is.

„Tetteidnek képe,
magad vagyok én,
ahogy te lenn nőttél
úgy nőttem fenn én!”

Azzal selyme lágyan
borult alakomra,
s hogy magamra öltöm,
eggyé válunk újra.
Karomat kitéárom,
úgy teritik rám
atyám kincstartói
én égi ruhám.
Színes pompájában
királyi ruhámnak
siettem köszöntni
atyámat, anyámat.
Fejemet lehajtani
és földre borultam,
hogy az ő szent színük
elébe járultam.
Mit ők parancsoltak,
azt nekik megtettem,
ők meg jutalmamat
adták meg a mennyben.
Királyok kapuján
léptem én az égbe,
királyok közt kaptam
helyet örökségbe.

Atyám drága szívét
öröm hatotta át,
mi meg zengők neki
örök hálánk dalát.
Bírom ígéretét,
hogy tovább is viszen:
mígnem áldozatom,
s gyöngyömet, a drágát,
istenek királya
lába elé teszem.

A himnusz szimbolikája nem egész világos, mert kétféleképpen is magyarázzák. Az egyik magyarázat szerint az anyaméh mennyországában élő, másnemű testvérétől el nem vált magzat elhagyja a mennyországot, mikor megszületik és a piszkos Egyiptom szolgásgába kerül. De van ebben az életben is hivatása. A sárkány által őrzött tudás gyöngyét kell a tó fenekéről megszereznie s ezzel meggazdagodva kerülhet aztán vissza mennyi szüleinek birodalmába. A másik szerint az egész költemény a Megváltóról és a megváltás munkájáról szól. A Megváltó lejön az égből s miután majdnem megfélekezett feladatáról, végül mégis megkeresi a drága gyöngyöt = kiszabadítja a lelket a földi lét, az anyagiasság fogságából s visszamegy vele a mennybe. E költemény egyúttal arra is példa, hogy a gnosztikusok

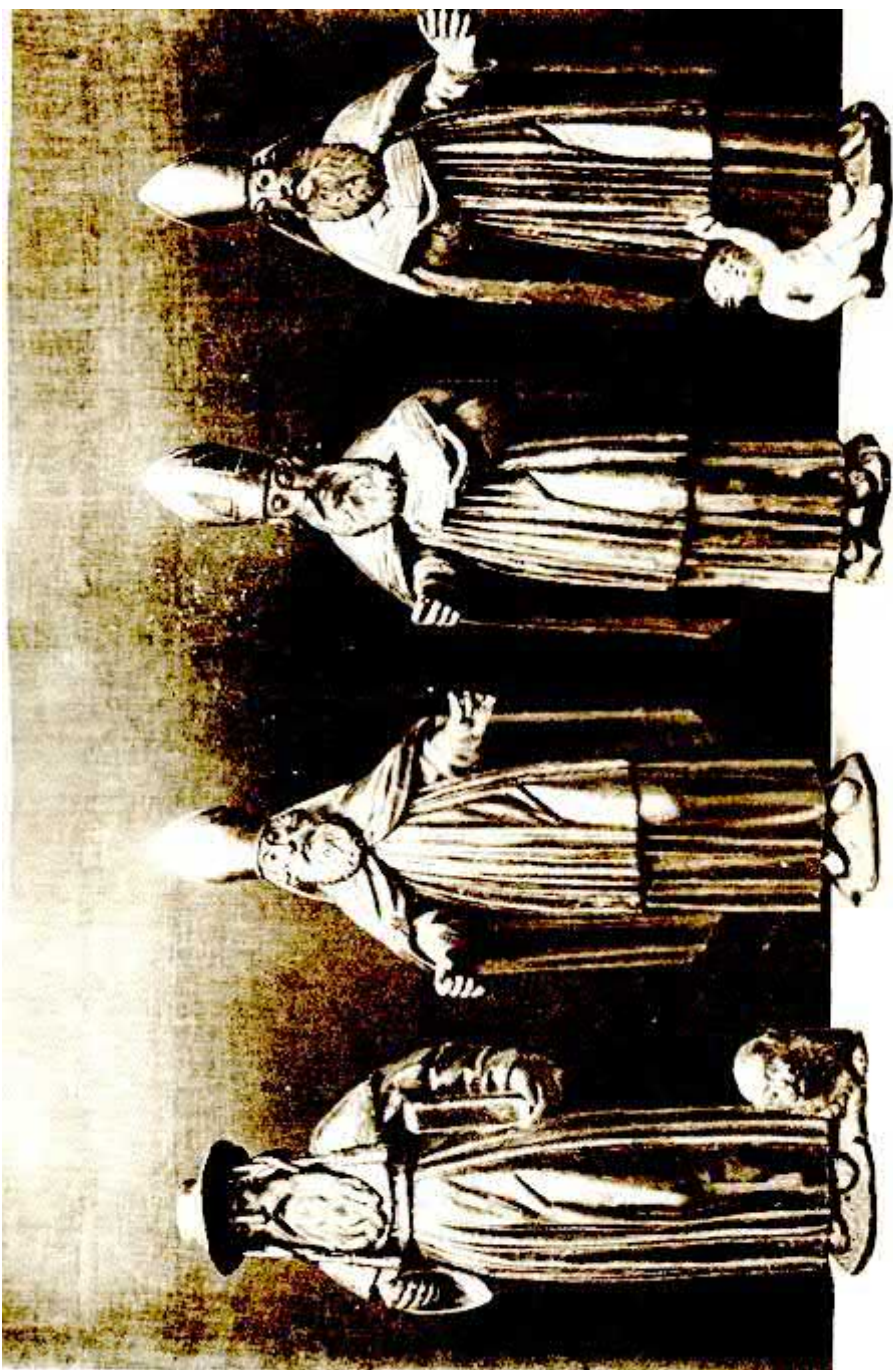

Római katakomba kiszélesített és istentiszteleti helyiséggé kiképzett része nyitott és megbolygatatlan sírokkal, a középen levő festmény kis fülkében van, melynek aljából szarkofágszerű koporsó van kivágva.

nem okvetlen zavaros fejű vallásbölcsesek voltak s hogy gondolataik kifejezési formájával méltán lehettek sikereik.

A kereszténység harca a gnózással.

A gnoszticizmus tudomány is, de csak kisebb részben. Súlypontja a vallásos megismerésre alapított életre, a megváltás útján való járásra esik. Elemeiből következtetve, Keleten keletkezik, s feltűnően sok benne az asztrológikus anyag. Monoteisztikus és dualisztikus spekulációi filozófiai, illetve perzsa eredetre vallanak. Érdekes, hogy a zsidóság és a kereszténység egy része is milyen könnyen megbarátkozik gondolatvilágukkal. Philo eszméi sokban rokonok a gnosztikusokkal, a Messiás és a megváltás-eszme pedig több gnosztikus rendszer tengelyének tekinthető. Az elsők, kik Jézus

Négy egyháziatya szobra egy felsőmagyarországi templomból. Középkori faragványok.

Krisztust fentartás nélkül istennel azonosították, istenükként tisztelték, gnosztikusok voltak.

A kereszténység a 2. században élet-halálharcot vív a gnoszticizmussal. Marcion és a gnosztikusok állottak vele szemben s azzal a veszedelemmel fenyegették, hogy a Jézus Krisztusban való kinyilatkoztatás és megváltás keskeny alapjáról lerántják, s vallásbölcészeti spekulációik bizonytalan hullámaira ragadják magukkal. A kereszténység erélyesen és határozottan védekezett ^ nem neki való kaland ellen s minden erejével azon volt, hogy megmaradjon a maga bibliai és apostoli hagyományainak a biztos alapján. Irenaeus, Tertullianus, Hippolytus s az egyházatyák hosszú sora cáfolja Marciont és a gnosztikusokat s igyekszik mind jobban körülbástyázni a hagyományokat. A hagyomány kodifikálásakor ennek a harcnak az előre-
vetett árnyékát is berajzolták az apostoli korba. A Pál elé helyezett Péter nemcsak a pali pogány keresztény irány szélsőségeivel, hanem a gnoszticizmus megtestesítőjével, Simon mágussal szemben is diadalmasan képviseli az egyházat.

Simon mágus.

Simon mágus az apostoli korszak egyik legérdekesebb alakja. A róla szóló legendák egyszer varázslónak állítják be, aki az apostoloktól a szentlélek közlésének az adományát akarta pénzért megvenni, s aki ezzel a simoniának nevezett, de az egyház történetében nem egyszer elhatalmasodott, bár mindig üldözött véteknek az atyja lett. Más hagyományok szerint hívei előtt sokkal fontosabb szerepet játszott: nemcsak Messiásnak tartották, hanem egyenesen azt mondták róla, hogy ő a legfőbb isten, aki a menny lakóit teremtette. Társnője Heléna, a mindenség anyja, elhagyta az eget s az anyag rabságába kerülve testből-testbe kellett vándorolnia. Volt a trójai háború Helénája, majd a tyrusi Heléna, legutóbb pedig az elveszett juh, melynek a megkereséséért az atya (Simon) elhagyta a mennyországot, lejött a földre, a samaritanusoknál az atya, a zsidók közt a fiú képében jelent meg, mint ilyen látszólag szenvedett is. A megváltás útja, amire az embereket tanította az, hogy az alacsonyabbrendű, anyagiassal jellegű törvényeket nem kell megtartani, ezek helyett a titkos neveket, varázsszavakat és szokásokat kell ismerni s azok segítségével egyengetni a megváltást. — Alakjában összekeverednek Pál apostol jellemvonásai, felölti magára Krisztus alakját, lesz a gnosztikus rendszerek legfőbb istene. Nyilvánvalóan mitikus alak nemcsak önmagában, hanem abban is, hogy az egyházatyák őt teszik meg az eretnekek atyjának is. Mert a gnoszticizmust nem lehet egy forrásból származtatni. Gnosztikusok vannak jóval a kereszténység előtt is, sőt rendszereik s megváltóról szóló mítoszaik a megváltás gondolatát, sőt a keresztény megváltó személyét is anticipálják. Simon mágus nem első gnosztikus, hanem a 2. században egymásután fellépő és nagy szerepet játszó gnosztikus vezetők alakjainak az apostoli korba visszavetített eltorzítása. Legendája kialakítóinak az a céljuk vele, hogy Pétert a gnoszticizmust képviselő Simonnal szemben is diadalmasnak mutassák be.

Basilides.

A nagy gnosztikusok közül a 2. század első felében élt *Basilides*, aki az egyiptomi gnózis képviselője. Rendszerének kiinduló pontja az, hogy honnan van a gonosz, hogy volt lehetséges az, hogy az istentelen gazdag boldogságban élhette le életét, a szegény Lázárnak pedig végig kellett nyomorognia azt. A gondviselést ezért felelőssé tenni nem lehet. A ma-

gyarázat az, hogy a világ két ellentétes elvből van összetéve: a világosság és a sötétség keveredik össze benne. Ez a keveredés az oka az élők sorsának. A szenvedés nem büntetés, miatta nem szabad a gondviselésbe vetett hitnek meginognia. Mindenesetre adott állapot, melyből az embernek a világosságra kell törekednie s a megváltás útját kell keresnie. A két elem nem eredeti. A világ kezdetén a megfoghatatlan és emberi elme számára megközelíthetetlen ősválóság áll, aki nem maradt meg önmagában, hanem hogy legyen kit szeretnie, kivetítette magából az értelmet (Nous), a szót (Logos), a gondolkozást (Phronesis), a bölcsességet (Sophia), az erőt (Dynamis), az igazságot (Dikaiosyné) és a békességet (Eiréné). Ez az első hét isteni megnyilatkozás az ősválósággal együtt az első nyolcas csoportot adja (Ogdoas), amely azután hasonló kivetítések, emanációk útján a szellemek világát hozza létre. 365 szellemvilág vagy mennyország keletkezik, melyeknek misztikus neve az Abrasax szó, melyben a betűk számértéke 365-öt ad. Ebbe a gazdagon tagolt világba hatolt bele a sötétség és megzavarta az isten világának a harmóniáját. A sötétséggel kevert világban örök küzdelem folyik a két elem között, melyből az embernek is ki kell vennie a maga részét. Az ember is a sötétség és a világosság keveréke s ezenfelül a világban vándorló lelkek megtestesülése. Lelke előbb is élhetett s mai létformájában előbbi bűneinek és vétségeinek a következményeit, a büntetését hordozhatja. Pál apostolnak abból a mondásából, hogy „valaha ő is törvény nélkül élt”, Basilides azt következtette, hogy az apostol valamelyik előző létformájában állhat lehetett. Tanítványa, Isidorus jobban észszerűsíti a lélek-vándorlás tanát, mert két lelket vesz fel. Az egyik az anyaghoz van hozzánöve, ez az anyaggal együtt vándorol, testből-testbe s a táplálkozásban való áthasonulás útján lesz az ember lelke részévé, a másik a magasabbrendű: az ész, melynek az a hivatása és a feladata, hogy az alacsonyabbrendű lelki ösztönök felett való uralmat a kezébe ragadja. A megváltás elősegítésére isten az értelmet (Nous) galamb képében Jézusra küldte s általa ismertette meg önmagát. Jézus nem szenvedéseivel és halálával váltotta meg a világot, mert saját magáért, előbbi létformáiban elkövetett bűneiért szenvedett. A megváltás titka tanításába van beágyazva s azt onnan kell kiolvasni. Basilides Jézus tanításának a magyarázatára írta 24 könyvből álló „Exegetika” c. művét. Követői nagyobb szerepet nem játszottak s alighanem csak Alsó-Egyiptomban voltak. Tanítását különösen érdekessé teszi a lélek-vándorlás tana, melyről azt hiszik, hogy buddhista forrásból merítette. Ez azonban nem valószínű, mert a lélek-vándorlás gondolatát ebben a korban már nem kellett Indiából hozni, hiszen a görögöknél Pythagoras, Empedokles és Pindaros is ismerik.

Valentinus.

A másik nevezetes gnosztikus, ki talán legjelentékenyebb a különböző iskolák fejei között, az a *Valentinus*, aki 136—165 közt Rómában élt s akiről ugyan nem hiteles hagyomány azt mondja, hogy a római püspöki székre is aspirált s azért lett eretnekké, mert helyette egy hitvallót választották püspökké. Rómából Keletre ment s Cyprus szigetén működött. Valentinus gyakorlati munkát végzett s elméleti írások helyett levelekben s még inkább beszédekben terjesztette tanait. Világnézete plátói alapokon nyugszik s keresztény elemekkel van telítve. Tanítását részben Theodastól, Pál apostol tanítványától származtatja, részben látomások útján nyert kinyilatkoztatásaira alapítja. A lényege az, hogy az emberi lélek isteni eredetű, melynek az a hivatása, hogy ismét egye-

süljön istenével. Itt az életben az anyag és a démonok uralkodnak fölötté és az általuk támasztott vágyakkal beszennyezik. A lélek azonban diadalmaskodik rajtuk, amivel egyúttal a halálon is úrrá lesz. A diadal «előfeltétele a vágyak felett való uralom, az önmegtartóztatás. Az aszkézis szükséges fokára nem mindenki tud felemelkedni. Az emberek általában anyagi gondolkodásúak (pogányok), a második csoportba tartoznak a lelkiesség fokára eljutottak, köztük a keresztények ismerhetnék az igazságot, de ők nem érnek fel eszményeikig. A tökéletes emberek azok, akik teljesen a szellemiség álláspontjára helyezkednek: a gnosztikusok vagy pneumatikusok.

Valentinus jelentőségét legjobban az mutatja, hogy tanítása Rómában és Olaszországban éppúgy elterjedt, mint keleten: Egyiptomban és Szíriában. Kiváló tanítványok (Secundus, Ptolemaeus, Herakleon, Bardesanes, Marcus) fejlesztették tovább tanait s Egyiptomban még a 4. század második felében is voltak hívei.

Ptolemaeus levele Flórához.

A gnosztikus irodalom egyik ránk maradt legértékesebb alkotása, *Ptolemaeusnak Flórához írott levele* az ószövetségi törvény származásának a kérdésével foglalkozik. Az egyház tanítása szerint az atyától származik, de vannak (természetesen nem egyházi emberek), akik az ördögtől származtatják. Ptolemaeus különböző rétegeket különböztet meg benne. Vannak örökérvényű törvények, melyek az istentől származnak, ezek azok, melyeket a megváltó is betöltött, vannak olyanok, amelyek nem tökéletesek, ezekkel Jézus is szembehelyezkedett és olyanok, melyek a mennyei világrend előképét tartalmazzák, amelyeknek tehát szimbolikus jelentőségük van. Az első csoportba tartozik a 10 parancsolat, a másodikba az igazságos megtorlásra („szemet szemért, fogat fogért”) vonatkozó parancsok, a harmadikba a szombat, körülmetélkedésre, böjtre, ünnepekre vonatkozóak, melyek nem szószerint, hanem szellemileg töltendők be. A törvény e vegyes elemei mutatják, hogy az nem származhatott a jó istentől, hanem csak a világot teremtő demiurgostól. A mindenség atya tökéletes világosság és jóság. Alatta áll a világteremtő isten és az ördög, akik e világban viaskodnak egymással. A világteremtő isten nem tökéletes, hanem csak igazságos. Törvénye sem abszolút, azért van szükség a megváltóra, hogy az a jó isten tökéletes törvényét közölje s megváltsa az embert a nem egészen tökéletes törvény igája alól.

Az eretnekcáfoló egyházatyák egy része a gnoszticizmust veszedelmes eretnekségként kezelte, tanításait fantasztikus ostobaságoknak, híveit gonosz világcsalóknak tartotta. Irenaeus és társai szívesen arattak könnyű diadalokat felettük.

A gnózis hatása a kereszténységre.

A gnoszticizmusnak azonban a keresztény egyház kialakulásában, a keresztény eszmények elmélyítésében fontos jelentősége is van.

A nagy gnosztikusok az első vallástörténészek, akik a vallásos kérdéseket nemcsak egy vallás és egy mítosz szempontjából nézik, hanem összehasonlító tanulmányokat is végeznek.

A nagy gnosztikusok egyszersmindenkorra kinőnek a vallások helyi korlátai közül s a legkülönbözőbb antropomorfisztikus hitregéket és teológiákat elvontabb régiókba ültették át s általános emberi szempontokból, világproblémákként igyekeztek megoldani őket. Csak egytől, a mítikus formától nem tudtak szabadulni, amennyiben gondolataikat új mítoszokba öltöztették, ez vált tulajdonképpen végzetessé rájuk nézve.

Az új mítoszt nem vette be a világ, amivel megbuktatta és eltemette perspektívájukat, felvilágosodásukat és igazságukat is. De a kereszténységet megtermékenyítették és mélyebbé tették. Azzal, hogy a hagyományokba belevitték világnézetük távlatait, azzal, hogy Jézus Krisztus alakját történeti korlátai közül kiemelték és saját megváltójukkal különböző vonatkozásokba hozták, azzal, hogy a kereszténység lényegét külsőségekről a lélek megváltásának a problémájára csúsztották át, nagy segítségére voltak. Saját megoldásaikkal túllóttek a célon. A zsidó és a keresztény felfogásban rejlő különbség két istenre való visszavezetését, a megváltó személyének teljes és fentartás nélkül való istenítését s a történet talajából való kitépését nem tudták korukkal elismertetni. Gondolataik egy része azonban kétségtelenül páli gondolatok tövábbfűzése volt, tehát azokkal a kereszténységet vitték be a köztudatba, ők maguk ugyan a pali világnézetet az elfogadhatatlanságig túlozták s következtetéseikkel az abszurditás határáig jutottak, azonban ezzel a szélsőséges állásfoglalásukkal lehetővé tették azt, hogy a történet és a mítosz kevésbé feltűnő és kevésbé szélsőséges keverékét tartalmazó valóságot s eszményt összeállíthasson a gyűró egyház világnézete könnyebben terjedjen és elfogadhatóbb legyen. A gnosztikusok kalandos teóriáival szembeállítva a kereszténység a mérséklet arany középútján járt, s nem keltett oly fel-tűnést. A gnosztikus túlzások a támadások egy részét is levezették.

Keresztény gnosztikusok.

A gnosztikus hatások iránt fogékony alexandriai teológia alexandriai Kelemenben és Origenesben klasszikus képviselőkre talált, akik az alexandriai hagyományos alapon (Philo) építették ki a keresztény gnózis» rendszerét. A tökéletes istenismeretet nem új kinyilatkoztatásokban és új elméletekben kell keresni, hanem a bibliából kell meríteni s azt az apostoli hagyománnyal egybehangzóan kell összefoglalni. A gnoszticizmus szárnyalásának utánczására kényszerített keresztény teológia az istenség hármas (atya, fiú és lélek) megnyilatkozási formájában való» hitet s a léleknek a hitből a keresztény gnózis fokára való felemelekedésének és tökéletesedésének a magvát a gnoszticizmus által előkészített talajba ültette s gazdag gyümölcssei neki termettek. A kereszténységből kiszorított gnoszticizmus megtisztultan az újplatonizmus bölcsészeti szívébe szívdódik fel, más része misztériumokba és titokzatos formulák mögé búvóbabonákba sülyedt. A 2. században a kereszténység létét fenyegető gnoszticizmus két évszázad múltán teljesen elvesztette jelentőségét, a kereszténység ellenben gnosztikus elemek által is elmélyült formájában diadalt diadalra halmozva terjeszkedik s világnézete nemsokára teljesen háttérbe szorítja a pogányságot is, a pogányság lényegét kimerítő gnoszticizmus-sal együtt.

A mandeusok.

Ignatius a Jesu karmelita szerzetes a 17. század közepén mint hit-térítő hosszabb időn át élt Basrában s 1562-ben ő adott először hírt arról, hogy Délbabilonban Keresztelő János híveinek az utódai élnek, akik különös súlyt helyeznek a keresztelésekre. Számukat 20—25.000 családra tette. A „Jánoskeresztények” iránt érdeklődni kezdő tudósok felkutatták írásait, feljegyezték hagyományait s megállapították, hogy ezeknek a „Jánoskeresztényeknek”, akik önmagukat „nazarénusoknak” nevezik, akik Keresztelő János iránt nagy tisztelettel viseltetnek és a keresztelés, a vízzel való lemosás szertartását feltűnő előszeretettel gyakorolják, Keresztelő Já-

Kornélius pápa kápolnája a római Callistus-katakombában. A sírok elhelyezési módja s a sírokat fedő feliratos lapok jól láthatók. Egyes helyeken képek is díszítették a katakombák üres falait.

noshoz nem sok közülük van. Annál több a babiloni és a perzsa valláshoz, a manicheusokhoz és a mohamedánokhoz, amennyiben ők azok a szabeusok (=keresztelők), akik iránt Mohammed próféta a zsidók és a keresztények mellett türelemmel viseltetett, mert nem tartotta őket pogányoknak. A mandeus nevet azért viselhetik joggal, mert tulajdonképpen ofita-gnosztikusok maradványai s ez alapon tényleg nevezhetik magukat beavatottaknak, tudósoknak, amit a manda szó jelent. Számuk meglehetősen összezugsorodott és legfeljeb kétezerre tehető. Az Eufrát és a Tigris között & a perzsa Kuzistánban (Susterben és Disfulban) laknak, nagyobbbrészt aranyművesek, kovácsok, ácsok és asztalosok.

Mohamedán hatás alatt vallásuk egyistenhitté lett, istenüket Állánának hívják, eredeti aram tájszólású nyelvüket is az arabbal cserélték fel. Vallásuk irodalma, múltja és egyes szokásaik azonban nagyon érdekesek.

Alapítójuk neve *Ado*. Adiabénéből származott s mint „koldus” (brahman vagy buddhista kolduló szerzetes) került Maisán vidékére, az Eufrát és Tigris alsó folyásához. Ott egy Papa nevű ember vette pártfogásába s egy országút mellett épített házikóban helyezte el. Ebben éldegélt koldulgatva s tanítványaitól körülvéve.

Vallásuk az idők folyamán különböző hatásokat vett fel. Eredetileg babiloni, aram és hindu pogány nézetek keverékéből áll, később a biblia befolyása alá kerülnek, majd perzsa-manicheus gondolatok hatnak rájuk, amelyek a világosság királyáról szóló orthodox tanban csúcsosodnak ki, végül egyistenhívökké lesznek.

A világ keletkezéséről szóló spekulációik a Mana Rabba és a Pira Rabba létezéséből indulnak ki. Mana Rabba az első élet, Pira Rabba a „nagy gyümölcs”, a mindenség. A mindenség egy „arany tojás”, amelyben minden létezőnek a csírája befoglaltatik. A Pira Rabbával szoros összefüggésben áll Ajar (aér = levegő), amelyből Jóra Rabba, a mennyei Jordán ered. Ezekből az őserőkből származik a világ emanatio útján. A Mana Rabba kisugárzásai által létrehívott (először) mennyei lények között fontos szerepe van a Manda de Hajjének, az „élet ismeretének”. Manda de Haj je a babiloni Marduk mintájára a világosság és a sötétség közt közvetít, világteremtő és világmegváltó hatalom, ő a „jó pásztor” és az „élet igéje”. A világot Petahil teremtette s Manda de Hajjá örködött fölötte a fényével. A teremtés nem akart sikerülni, közben Ruha Úrral együtt nemzi a hét bolygót, majd az állatkör 12 csillagképét, s mikor Petahil kifeszíti a mennyet és betömi az alvilág nyílásait, előjön Ruha gyermekeivel és felajánlja szolgálataikat a világ számára. Petahil alkalmazza őket s a hét bolygóval megteremti Ádámot, az első embert.

A világosság királyáról szóló tan szerint a világ hasonlóan bonyolult emanatio eredménye. Mai hitük szerint a menny tiszta, átlátszó vízből van, amely azonban oly kemény, hogy a gyémánt sem vágja. Ezen a vizén hajókáznak a bolygók és a többi csillagok, amelyek démoni természetűeknek megfelelően sötétek, de az angyalok dicsfénye megvilágítja, őket. A mennyek annyira átlátszóak, hogy a sarkcsillag mind a héten át látható! A sarkcsillag a világ közepe, ekörül forognak a többi csillagok, azért a mandeusok e sarkcsillag felé fordulva imádkoznak, templomaikat úgy állítják fel, hogy a belépők a sarkcsillag felé tekinthessenek, halottaikat úgy ravatalozzák fel és úgy temetik el, hogy a sarkcsillagra láthatósanak. A földet kereknek és lefelé hajló tányéralakúnak gondolják, amelyet három oldalon tenger vesz körül, a negyedik oldalán nagy türkiz-hegy határolja, ennek a kék visszfénye az ég kékje. A türkiz-hegyen túl van az üdvözültek országa, melyben azok az egyiptomiak laknak, akik nem

pusztultak bele a Vörös-tengerbe. Az egyiptomiak a mandeusok előfutárai voltak, a fáraó pedig mandeus főpap volt... A világ 480.000 évig áll fenn, mely időből Noé koráig 466.000 év múlt el. Noé után 6000 évvel lépett fel Abraham, a hamis próféta, őt Misa = Mózes követte. Misa is hamis próféta volt. Az igazság vallását az ő korában csak az egyiptomiak ismerlek. Misa utóda Sli, mun bar Davith (Salamon) volt, aki leigázta a démonokat. A harmadik hamis próféta Isu mesiha. 42 évvel előtte lépett fel Pontius Pilatus királysága alatt az egyetlen igaz próféta Juhana bar Z'karja. A hamis Messiás megtevesztette Jánost s megkereszteltette magát általa, de ugyanakkor lent járt a földön Anos Uthra, Hibil Ziva isten megtestesülése. Az ő feljelentésére a hamis Messiás keresztalált hal, ő pedig az igaz vallást terjeszti s 360 prófétát küld ki az igaz vallás terjesztésére, mikor visszatér a mennybe. Jeruzsálemet a mandeusok Uraslanmak mondják, ami azt jelenti: „az úr ördög készítette el”, Jézusról pedig azt tartották, hogy „az ácsnak” fejsze való, nem tömjén. Az utolsó hamis próféta M'hamad (Mohamed).

A mandeusok éve 12 harmincnapos hónapra oszló napév, melyet 5 nap betoldásával egészítenek ki, a hét hét napja a bolygóknak van szentelve, vasárnap a napé, ez a hét első napja. Imáikat nappal végzik, reggel, mikor a nap felkel, este a nap lenyugta előtt. Az éhezésben álló bőjtöt nagyon lenézik, ehelyett a bűnöktől való tartózkodást ajánlják. Különös ételtörvényeik vannak. Vért, dögöt, „széttépettet” nem esznek, csak „vassal” leölt állatot szabad elkészíteniük, idegenekkel együtt nem szabad étkezniök, s elkészítés előtt minden eledelüket vízben mossák le. Sokat mosakszanak, a keresztelés nem egyszeri, hanem gyakorta megismétlődő cselekményük. Csak folyó vízben szabad keresztelniök. Az úrvacsorához hasonló szertartásuk van. Papjaik finom búzalisztból ostyákat készítenek, azokat megsütik, s „mennyei kenyérként” szétosztják a hívek között. Ezzel kapcsolatban vizet is isznak, ünnepélyes szertartásaik közé tartozik a *Kusta*, az ünnepélyes kézadás, a fogadalom. Haláluk előtt masiktának nevezett misét mondatnak maguknak, ami barátságos fogadást biztosít számukra a másvilágon. Templomaik kicsinyek, mindig folyóvíz mellé vannak építve, benne oltáruk vagy más berendezésük nincsen. Felavatásukkor galambot áldoznak. Papjaik három rendbe tartoznak. Tizenkét évi előkészület után avatják fel őket skandáknak, segédeknek, egy év múlva lesznek tarmidák, rendes papok, ezek közül választják a ganzivrákat, a püspököket. Nők is lehetnek papok. Mikor tisztüket végzik, papjaik fehérbe öltöznek, tenyéryi széles stólat hordanak, fejükön süveg van, ujjukon szent gyűrű, a balkezükben hosszú olajfabot. Erkölcsi tekintetben tiszta életet élnek, a házasságot megkövetelik.

Ellenséges környezetükben vallási dolgaikat kénytelenek titokban tartani. Titoktartásuk szinte tökéletesnek mondható, vallásukról való ismereteink teljesen vallásos irodalmuk termékeire és egy 1875-ben katolikussá lett mandeus elbeszéléseire támaszkodnak.

Szent könyveik a Ginza (Kincs) vagy más néven Sidra rabba (a nagy könyv) amely száznál több értekezést tartalmaz és a Kolasta, mely a keresztiségről és a lélek útjáról szól, s énekek és szertartási előírások is vannak benne.

Válogatott kínzások, mikkel a keresztényeket hitük megtagadására akarták kényszeríteni. 18. sz.-beli angol metszet után.

*Válogatott kínzások, miket keresztények ellen alkalmaztak. 18. sz. angol met-
szet után.*

NAGY CONSTANTINUS ÉS JULIANUS

Keresztényüldözések.

A kereszténység felett háromszáz esztendeig lebegett úttörőinek és alapítóinak a sorsa: a vérpad és a halál. Terjedésének első idejében a zsidókkal vették a keresztényeket egy kalap alá s a zsidógyűlölet jelszavaival üldözték őket. Mikor pedig ismertebbekké lettek, saját nevükön illették őket a legborzasztóbb vádakkal és jártak el ellenük a legteljesebb önkény-nyel. Megdöbentő és tragikus az az ellentét, ami a kereszténység igazi szándékai s a közvélemény és a hatalom róluk alkotott nézetei között van. A kereszténység isten országát váró, önmegtartóztatásban, testvéri összetartásban élő hívek ártatlan gyülekezete, a pogányság pedig a legsötétebb gonosztevőknek bélyegzi őket-

A római birodalomban kétszáz éven át elég volt valakit feladni azzal, hogy keresztény. Nem kérdezték, hogy van-e bűne, cselekedett-e valami gonoszsgot, nem is követeltek sok bizonysgot. Odaállították az oltár elé. Ha áldozott, amivel megtagadta kereszténységét, futni engedték, ha nem áldozott, máglyára vetették vagy kiszolgáltaták a nép dühének s csak e korszak vége felé enyhült velük szemben annyira a közigazgatási és bírói hatóságok szigora, hogy száműzetésükkel is megelégedtek.

A keresztény egyházhoz való tartozás önmagában, bizonyítás nélkül, is, főbenjáró bűnök egész halmaza volt. Istentelenség: mert nem ismeri el az állami isteneket. Felsőgsértés: mert a keresztény nem áldozott a császár szobra előtt. Hazaárulás: mert a keresztény a közjót óvó istenek haragját hívja ki maga, a vele lakók, városa és állama ellen. Gonosz erkölcstelenség: mert üldözéstől való félelmük rejtett helyekre, éjszakai összejövetelekre kényszeríti őket, ahol a közvélemény szerint nem tehetnek mást, mint napfényt és világosságot nem tűrő erkölcstelenségeket. Mindezekeken felül vádolják őket emberevéssel is, hiszen az úrvacsorában ők maguk mondják, hogy Jézus Krisztus testét és vérét veszik, amit azonban természetesen nem hisznek el, hanem éppoly alaptalanul vádolják őket rituális gyermekgyilkosságokkal, mint ahogy ezt a vádat a vak gyűlölet annyiszor feltámasztja a zsidóság ellen.

Az egyház kezdettől fogva nagyra becsülte és számon tartotta a vértanúságot. A vértanúk szenvedéseiről külön irodalom szól. Ebbe az irodalomba sok legenda került bele. De ha a kegyelet megsokasította is a vértanúk számát, a kereszténység jogtalansága és üldözöttsége hosszú időn át szomorú tény. Szerencse, hogy az üldözés nem volt állandó és rendszeres; vannak évtizedek, amikor nem bántják őket s vannak tartományok, ahol köztudomás dacára nemcsak a hajuk szála meg nem görbül, hanem beengedik őket a hivatalokba is. És jó, hogy nem üldözték és nem keresték hivatalból őket, hanem megvárták, míg valaki szabályszerűen feladta őket s hogy a névtelen feljelentéseket a hatóságok nem vették figyelembe.

Általában azt lehet mondani, hogy Deciusig az üldözés inkább ötlet-

szerű. De azért Nero, Trajanus és Hadrianus császárok neve vérrel van beírva a keresztény egyház történetébe. Antonius Pius császár uralkodása alatt (138—161) fejezik le Justinust és társait; ebben az időben jó szokásba a száműzetés büntetése s Commodus uralkodása alatt sok keresztény kerül Sardinia bányáiba. A 3. század első évtizedeiben enyhül a hangulat, mert a valláskeveredés hulláma ekkor önti el a birodalmat. Alexander Severus császár (222—235) házi kápolnájában Nagy Sándor, tyanoi Apollonius, Orpheus és Ábrahám szobra mellett ott áll Jézus Krisztus képmása is. Philippus Arabsról (244—249) pedig azt tartja a hagyomány, hogy keresztény volt.

Decius császár (249—251) 250-51 telén adja ki a parancsot, melynek alapján az egész birodalomban kitör a keresztények rendszeres üldözése.

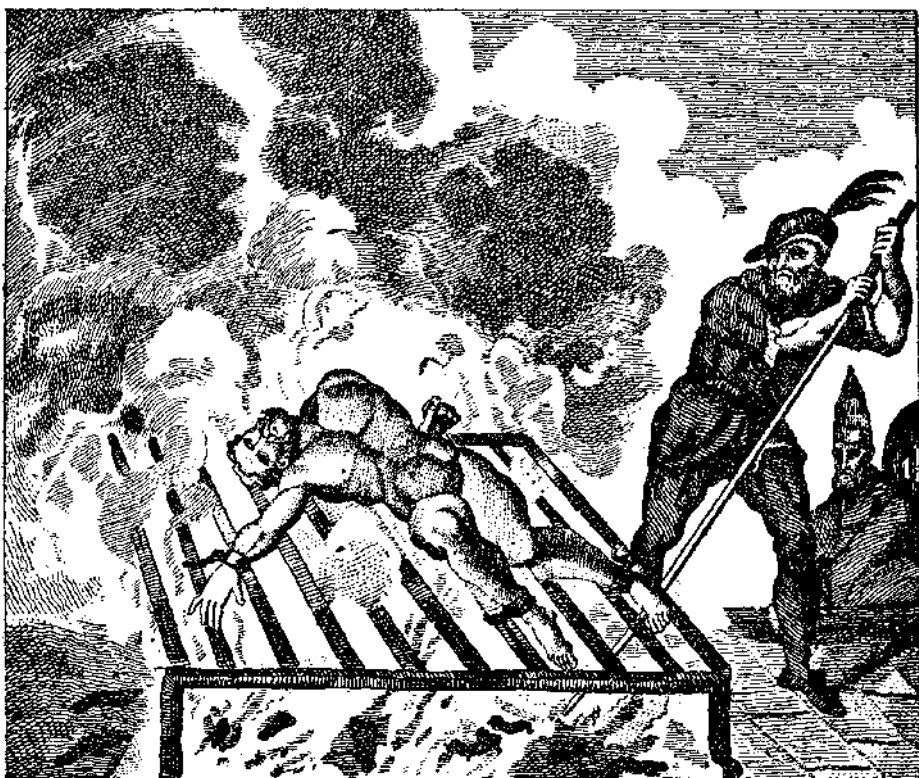

Másfajta vértanúság. Nagy üstben főzik az elítélteket és forró vízzel locsolják őket.

Elsősorban az egyház vezetői és a papok ellen járnak el. Az üldözésnek áldozatul esik Fabianus római, Babylas antiochiai és Alexander jeruzsálemi püspök, többen, mint például Cyprianus kartagói, Dionysius alexandriai püspök szökéssel mentették meg életüket. De nem kímélték a híveket sem. Bíró elé idézték és áldozásra kényszerítették őket. A keresztényhívek többsége szégyenletesen viselte magát, egész gyülekezetek tagadták meg hitüket az áldozás elvégzésével, mások vesztegetés útján úgy próbáltak kibújni az áldozás alól, hogy hamis okmányt állítottak ki maguknak az áldozás elvégzéséről (lapsi, libellatici). A hatósági üldözést népvargások követték, a keresztények ellen fellázadó csöcselék feldúlja a templomokat s kirabolja a keresztényeket. Az állhatatosak azonban az

üldözésből megacélosodott öntudattal kerültek ki s a vértanúk vére nem hiába folyt.

Az üldözés Gallus (251—253) Valerianus (253—260) alatt nemcsak tovább tartott, hanem erősödött is. Valerianus, aki a Decius-féle üldözés tulajdonképpeni értelmi szerzője és végrehajtója, a császári trónra kerülve előbb kereszténybarát-politikát folytat, 257-ben azonban rendeletet ad ki, melyben a keresztényeknek megtiltja, hogy összejöveteleket tartsanak, földalatti temetkezési helyeiket (katakombák) látogassák, a papokat pedig száműzi. 258-ban kiadott újabb rendeletében az embertelen szigor álláspontjára helyezkedik. Elrendeli a püspökök, presbiterek és diakónusok kivégzését, a keresztény szenátorok és lovagok degradálását és javaik

Szent Lőrinc vértanúsága, mely abban állt, hogy roston sütötték meg.

elkobzását, a császári udvarban levő keresztényeket pedig bilincsekbe verve küldi a császári birtokokra rabszolgamunkát végezni. A rendelet alapján Sixtus római püspök, Cyprianus és mások életüket vesztik, a birodalom zavaros helyzete azonban nem engedi, hogy a rendeletet teljesen végrehajtsák, Gallienus (260—268) visszavonja elődjének a rendelkezését, úgy hogy néhány évtizeden át a kereszténység meglehetősen szabadon terjed.

Diocletianus császár (281—305) felesége, leánya és főkamarása is keresztények voltak. Uralkodásának a végén (303 február 23-án) Galerius ösztönzésére mégis kiadta azt a rendeletét, melyben előbb a manicheusok ellen hozott intézkedéseit a keresztényekre is kiterjeszti: a szabad

polgárokat megfosztja hivataluktól és polgári jogaiktól, a nem szabadok elől elveszi annak a lehetőségét, hogy polgárjogot szerezhessenek. Elrendeli a templomok lerombolását s a szent iratok megégetését. Egy másik rendelet megparancsolja a papok bebörtönzését és áldozásra való kényszerítését. A börtönök megteltek velük s hogy szabaduljanak tőlük, kínzásokkal kényszerítették őket áldozásra. A következő évben kiadott rendelet kiterjeszti az áldozási kötelezettséget a hívekre is. Néhol jóindulattal, másutt felületesen hajtották végre a rendeletet, de nem hiányoztak a kegyetlenkedések sem.

Ebbe a nyugtalan korba esik Constantinus (306—337) uralomra jutása.

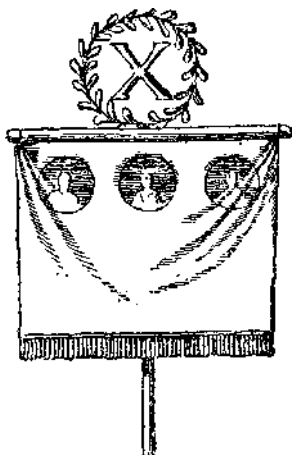

*Nagy Konstantin császár
Krisztus-monogrammos sisakban. — Julianus császár.*

A felszabadulás.

Constantinus nem tart kezdettől fogva a keresztényekkel s csak 311-ben ad ki uralkodótársával, Liciniusszal együtt egy rendeletet, melyben megállapítja, hogy a keresztények ellen szóló rendeletek nem vezettek célra, a birodalom vallási egységét nem lehetett helyreállítani, tehát megengedi, hogy a keresztények a köteles fegyelem korlátai közt gyakorolhassák vallásukat. A rendelet eredménye csodálatos volt: a bányákból és a börtönök fenekéről elveszetteknek hitt keresztények kerültek elő és az egyház is új életre kelt. Maximinus egy ideig még a pogányságra támaszkodva igyekezett háttérbe szorítani a kereszténységet. Constantinus és sógora Licinius 313. februárjában Mediolanumból kiadták a kereszténység szabad vallásgyakorlatát és jogait biztosító rendeletet, mely Keleten egyelőre nem lépett életbe. De mikor Licinius 313. április 30-án Tráciában legyőzte Maximinust, végre kisütött ott is a kereszténység szabadságának a napja. 313. június 13-án ott is kiadta Licinius azt a rendeletet, amely a keresztények teljes vallásszabadságát biztosította, visszaadta templomait és egyéb vagyonukat.

A mediolanumi rendelet korszakalkotó jelentőségű a kereszténység életében. Ez biztosítja életét és jogait a római birodalomban s ez az alapköve további fejlődésének.

I

Labarum. Római hadsereg jelvény, melyet Nagy Konstantin rendszerített Krisztus-víziójának a hatása alatt. Maxentius fölött aratott győzelme után pénzein és emlékein is alkalmazza a keresztet és a Krisztus-monogrammot, nemcsak a légiók zászlain és a katonák sisakjain.

szentírásokkal ajándékozza meg, zsinatokon vesz részt, ellentéteket egyeztet ki, szorgalmasan tanulmányozza a bibliát, sőt vallásos beszédeket is tart s gyermekeit keresztényeknek nevelteti.

A mediolanumi rendelet a kereszténységnek a hellén államvallással egyenlő jogokat adott. A két vallás egyenlősége azonban csak papiroson volt meg, mert nemcsak a császár rokonszenve, hanem kimondott intézkedései is hamarosan a kereszténység javára billentették le a paritás mérlegét. Kereszténység felé hajló meggyőződése nem engedi, hogy a pogányok a hagyományos módon tiszteljék. Az állam a pogány templomok kincstárát többször igénybe veszi, 321 előtt a császár megtiltja, hogy a

Csoda.

A keresztény köztudat nem tudta másképp elképzelni: a nagy változást csodának kellett megelőznie. A csoda valamivel előbb, 312 októberében történt, mikor Constantinus a Milvius-hídnál Maxentiusszal szemben állott. Constantinus már a hadjárat megindításakor a keresztények istenének kegyébe és támogatásába ajánlja ügyét. Hadjárat közben fényes nappal — közvetlen dél után — fényből álló keresztet lát az égen, melyen görög felirat is van: toutó nika = hoc vinces = ezzel győzol! A jelet a sereg is látja. Végül, hogy semmi kétsége ne legyen, egyik éjszaka álmában megjelenik Jézus Krisztus s azt parancsolja neki, hogy készíttessen új, keresztalakú hadi jel vényeket hadserege számára. Másnap Constantinus el is készítteti a labarumot s az új hadijelvény alatt vívott ütközetet meg is nyerte. A pogány dicsőítések szerint is vele volt az ég s az égből csapatok jöttek segítségére. Serege a nép ujjongásától fogadva vonul be

Rómába, ahol a szenátus diadalkaput állít a győztesnek, Constantinus pedig egy téren saját szobrát helyezteti el, mely kezében a diadal jel vényt tartja. — Ettől kezdve Constantinus a keresztény egyház legfőbb pártfogója és támasztéka. Külsőleg, a pénzein ugyan egy ideig a pogány jelvények még megmaradnak, a pontifex maximus hivatalát is megtartja, császári ténykedéseinél továbbra is eltűri apogány vallás asszisztenciáját, emellett azonban bőkezűen támogatja a keresztény egyházat, a papokat felmenti az adófizetés alól, később megengedi, hogy hivatalos utaikon a császári postát használhassák, templomokat építtet, a templomokat díszes

pogányok otthon magánáldozatokat bemutassanak s az áldozást a templomokra és a nyilvános istentiszteletekre korlátozza, 326-ban pedig elrendeli, hogy az omladozó pogány templomokat nem szabad felépíteni, nem engedi meg, hogy a pogányok új istenképeket állítsanak fel, az erkölcsi szempontból kifogásolható kultuszokat betiltja, a templomokat bezárja, uralkodása végén pedig általában betiltja az áldozást. A vallásszabadság elve csak köpönyeg, melynek leple alatt Constantinus kénye szerint nyomja az egyik vallást a másik rovására. Politikájának eredményei a keresztény egyház felvirágzásában jelentkeznek és a pogányság is megérzi keze súlyát: az államéletben hátrább szorul, egyre veszít tekintélyéből s egyre több teret kénytelen átengedni ellenfelének.

Ő maga haláláig nem szegezte le magát egyik valláshoz sem. Mindkettő fölött állva irányította sorsukat, kedvezett nekik, vagy nyomta őket politikája követelményei szerint.

337 húsvétja felé beteg lett, a helenopolisi fürdőben keresett gyógyulást, de halálát érezve, Achyronában, Nikomédia külvárosában maga köré gyűjtette a püspököket s kijelentette, hogy meg akar keresztelkedni. Eusebius nikomediai püspök keresztelte meg. 337 május 22-én halt meg. Konstantinápolyban temették el. A szenátus az istenek közé emelte a halott császárt és a görög egyház is szentjei közé sorozta.

Vallástörténeti jelentősége abban áll, hogy a római birodalomban a görög-római vallás egyeduralmát ő törli meg s hogy pártfogása a kereszténységet egyszerre kiváltságos helyzetbe hozza.

A történet véletlene azonban nemcsak életét tette jelentőssé, hanem halála után is nagy szerepet juttatott neki. Nem az által, hogy fiai (Constantinus, Constantius és Constans) folytatják atyjuk politikáját. Sem az által, hogy Julianus keresztényellenes politikájának a gyökere részben az iránta és az ő véres keze iránt való ellenszenvből táplálkozott. Hanem az által, hogy az őt dicsőítő legendaalkotásból a római egyház is kivette a részét s a 8. század közepén a pápaság hatalmi jogigényeinek a biztosítására egy állítólag tőle származó okmányra hivatkozik.

Constantinus „adománylevele”.

A terjedelmes okmány először elmond egy legendát Constantinus megtéréséről.

A császárt bélpoklosság veri meg, ami ellen a római pogány papok egy capitoliumi forrásban való mosakodást ajánlottak neki. A forrás vizének gyógyító hatását ártatlan gyermekek vérével akarták fokozni. A császár szívét megindította a leölendő gyermekek anyjának sírása és megtiltotta a gyerekek leáldozását. Éjszaka álmában erre megjelent neki Péter és Pál, akik tudomására hozták, hogy kegyelmes cselekedetért Krisztus meg akarja jutalmazni és gyógyítani. Hívassa elő az üldözések elől elmenekült Silvester pápát s kereszteltesse meg magát. Mikor harmadszor a vízbe merül, megtisztul betegségétől. A császár megfogadta a látomás szavát, megkeresztelkedett, megszabadult bajától s hálából kiad egy rendeletet, amelyben nemcsak hitvallást tesz, hanem kimondja azt is, hogy a pápa a császári hatalom fölött álló méltóság, az egyházban pedig ő a feje valamennyi egyháznak s fölötte áll az antiochiai, alexandriai, konstantinápolyi és jeruzsálemi kiváló püspöki székhelyeknek is. A pápának ajánlékozza a lateráni palotát, saját császári diadémját és a császári méltóság egyéb jelvényeit, a római papokat szenátori rangra emeli, végül az eddigi adományokat megtetézi azzal, hogy a lateráni palota mellé őt teszi meg Róma, Itália és a nyugati részek uralkodójává, ő maga a keleti résszel és Bizánccal megelégszik s ezt építi ki fővárosának.

Hamisítvány.

A „Constitutum domini Constantini imperatoris”, melyet közönségesen „*Donatio Constantini*” néven ismernek = Constantinus adománylevele nyilvánvaló hamisítvány. Constantinusnak sem egészben, sem részben nincs semmi köze hozzá, az egészet II. István pápa idejében (t 753) hamisították s a hamisítvány a s.-denisi kolostorban bukkan fel először. A középkorban azonban hitelre talált s óriási hatása volt. A pápák erre az adománylevelre támaszkodva utólag nemcsak meglevő hatalmukhoz való jogcímüket igazolták belőle, hanem az adománylevelben biztosított minden jogukra való igényüket is fentartották és igyekeztek érvényesíteni. A római katolikus egyház tudósai az adománylevel hamis voltának a felismerése után is vitatták hitelességét s mikor ezt a hitüket kénytelenek voltak feladni, legalább az okmány tartalmának a történetiségét (Baronius, 1592).

A pápaság világhatalmi jogcímének a megalapozásában, kiépítésében és érvényesítésében az adománylevelnek világtörténeti a jelentősége, noha Constantinusnak semmi köze hozzá s noha az okmány hamis voltát már a középkorban is felismerték. Bresciai Arnoldnak egy jogásza 1151-ben már vitatja, hogy az okmány érvénytelen, mert Constantinus ariánus volt, 1152-ben pedig az egészet hazugságnak és eretnek-mesének bélyegzik. A 12. századbeli pápák nemcsak hogy hivatkoznak az adománylevelre, hanem azt próbálják igazolni, hogy Constantinus adománya nem is új dolog: egyszerűen megerősítette a pápát azokban a jogokban és kiváltságokban, amelyeket már Péter apostol gyakorolt! Ezzel szemben a pápa ellenfelei: azt a legendát találták ki, hogy mikor Constantinus a pápának átadta császári hatalma jelvényeit, angyal- vagy ördög- hang szólalt meg s azt kiáltotta: „Ma oltották be méreggel az egyházat!” Középkori szekták ezen az alapon a Constantinus adományától számították az egyház romlását, az igaz kereszténységtől való elszakadását s mondják Silvester pápát Antikrisztusnak. A 15. században Nicolaus Cusanus bíboros állapította meg az adománylevelről, hogy apokrif kitalálás, de a legnagyobb hatást Laurentius de Valla kritikája (1440) teszi. A reformáció köztudatába ezt a kritikát Hütten és utána Luther viszi be.

Ekkorra azonban a Constitutum céljának javát elérte s a hamisítás, felfedése a pápaság világhatalmi helyzetén nagyon keveset változtatott. Constantinus neve halála után a római pápaságnak is megbecsülhetetlen szolgálatakat tett.

Julianus.

A két vallás élet-halálharcának van egy nagyszerű másféléves romantikus epizódja is: Juliánus császár uralkodása (361 dec.—363 jun. 26).. Barát és ellenség többet beszél róla, mint más császárok évtizedes uralmáról. A görögök száz év múlva is az ő uralkodásától keltezett időszámítást használnak, ellenségei pedig évszázadok múltán is oly elvakultsággal beszélnek uralkodásáról, mintha minden szándéka nem régen a múlté volna. Csak a 17. században akad történetíró (Gottfried Arnold), aki tárgyilagosan mer írni róla s kénytelen megállapítani, hogy a kereszténység alighanem jobban üldözte Juliánust, mint ő a kereszténységet s hogy Juliánus alapján nem tett egyebet, mint hogy kora kereszténységét Krisztus mértékével mérte és azért fordult el tőle, mert azt kellett látnia, hogy vadállatok nem rontanak oly dühvel az emberre, mint ahogy a keresztények egymást marcangolják...

Az bizonyos, hogy a kereszténynek nevelt Juliánust keresztény rokonainak embertelen képmutatása vitte a kereszténység ellenségeinek

táborába. Nagy Constantinus vértől csepegő kezű keleti despota volt, aki nem sokat teketóriázott ellenfeleivel. Alacsony származása (anyja kocsmai cseléd volt) pompaszereteten és fékezhetetlen indulatain ütött ki. Esküé e ellenére kivégeztette sógorát, Liciniust, saját Crispus nevű fiát megmérgeztette, anyja intrikáira feleségét, Faustát is eltétette láb alól s barátai közül is annyit kivégeztetett, hogy uralkodását Ablavius consul csak Néroréval tudta összehasonlítani. A pogány legenda ezért azt beszélte, hogy rettenetes lelkifurdalások gyötörték s ezek ellen keresett a vallásban orvosságot. A pogányok tanácstalanok voltak bűneivel szemben, a kereszténység azonban a keresztségben és az úrvacsorában a megtisztulás és a megbocsátás forrását tárták fel előtte, azért hozzájuk csatlakozott. Fiai is atyjukhoz hasonlóan cselekedtek. Mikor trónra kerültek, megölették férfirokonaikat, köztük Juliánus atyját is. Constantius nagybátyja két kis fiának, Gallusnak és Juliánusnak megkegyelmezett, tizenhét év múlva azonban Gallust mégis kivégeztette, a 24 éves Juliánust pedig félévénél tovább börtönből börtönbe hurcoltatta s csak feleségének a közbenjárására engedte szabadon. Mikor 355-ben cézárként nevezte ki és Galliába küldte, udvara biztosra vette, hogy a hadi dolgokban tökéletesen tapasztalatlan Juliánus belepusztul az alemannokkal való küzdelmekbe. Juliánus azonban emberül megállta a helyét s páratlan népszerűséget szerzett katonái között, úgy hogy császárrá kiáltották ki.

Az életéért folyton remegni kénytelen Juliánus korán megtanult alakoskodni és hízelegni, de lelke mélyén feneketlenül meg is gyűlölte nemcsak nagybátyját és unokabátyjait, hanem azt a kereszténységet is, amelyre azok politikailag támaszkodtak, amelynek kedveztek s amellyel nevük és uralkodásuk összeforrott,

A tudós és filozófushajlandóságú herceg görög bölcselek befolyása alá került s ezekkel tartott benső barátságot. Néhány hónapig Athénben tanult s beavattatta magát az eleusisi misztériumokba. Vele rokonszenvező tanítói fentartják vele összeköttetésüket s mikor a császári trónra jut, mint egész férfi ragadja kezébe a gyeplőt s tétovázás nélkül valósítja meg terveit. Az első az, hogy a római császárok trónján is hű marad ahhoz az eszményképéhez, hogy a bölcs kiegyensúlyozott, igazságos és komoly életét élje. Fényűzést nem ismer, szerény életet él, a fényűző császári udvartartást, melyben a kövér udvari borbély húsz embernek járó fizetést húz, szélnek ereszti, a közpénzekkel való pazarlást megszünteti, a hivatalnokönkénynek határt szab s arra törekszik, hogy uralma emberséges és igazságos legyen.

A második, hogy a vele és családjával szemben elkövetett alávalóságokban bűnösökkel leszámol. Nem bünteti meg mind őket. Aki megérdemli, kegyelmet kap.

Keresztényellenes intézkedései.

Ellenségei közé számítja a kereszténységet is nemcsak azért, mert ő maga a görög istenek tisztelője, hanem azért is, mert a kereszténység családja gyilkosainak a kegyében részesült és politikai hatalma az ő uralmuk alatt nőtt naggyá. Nagy célja az, hogy nemcsak a két vallás közt való egyensúlyt állítsa helyre, hanem hogy a pogányságot is megreformálja. Törvényeiben megint visszatér a két vallás egyenjogúságának az álláspontjára. Nem üldözi a kereszténységet, csak nem kedvez neki és a régi államvallást igyekszik feltámasztani. Magát a régi vallás híveivel veszi körül s a háttérbe szoruló kereszténységet világtörténeti szatírával emlékezteti eszményeire. Biztosítja a különböző keresztény felekezetek egyenjogúságát és kényszeríti őket arra, hogy megférjenek egymással. Hogy a

megelőző évtizedek politikája mennyi kedvezményben részesítette a kereszténységet, azt mi sem mutatja jobban, mint az a felzúdulás, ami egyes intézkedései nyomán támadt, mikor visszavonja a papok adókedvezményeit, eltiltja őket a császári posta ingyenes használatától, visszaköveteli az egyházaktól a kapott államsegélyeket, visszaadja a jogszerűen elfoglalt pogány templomvagyont s arra kényszeríti a pogány vallásnak kárt okozókat, hogy a károkat megtérítsék.

Az intézkedései nyomán mind magasabbra hágó elégedetlenség abban a tiltakozásban összpontosult, mellyel a történelem első oktatásügyi törvényét fogadták. 362 június 17-én ugyanis elrendeli, hogy az oktatás nem lehet szabad mesterség, azt a közösségnek joga és kötelessége ellenőrizni, tehát csak az taníthat, akinek erre a községek, illetve a császártól engedélye van. A rendeletnek nincs keresztényellenes éle, végrehajtásában azonban megint érvényre jut a juliánusi szatíra: a kereszténység, mely a hitregéket hazug és tartalmatlan meséknek mondja, ezzel önmagát zárja ki a művelés és művelődés áldásából. Aki keresztény, az foglalkozék a bibliával, ne tanítson és tanuljon hit nélkül olyan dolgokat, amelyeket csak a régi vallás hívei taníthatnak belső meggyőződéssel.

A császár e rendelkezései mélyen a kereszténység elevenébe vágtak s élénk zavargásokban is megnyilvánuló visszahatásokat váltottak ki. Juliánus a bölcs fölényével fogadta őket s sem császári méltóságát, sem a köznyugalmat nem óvta meg drasztikus eszközökkel. Nagyon jól tudta, hogy a fanatizmus mártírvérrel való felkorbácsolása által szándékaival ellentétes eredményeket érne el, azért nem engedte meg a keresztények véres üldözését. Néhány szórványos eset hivatalnokainak a túlbuzgóságára (Basilius), a többi a népszenvédelek kirobbanására esik (Alexandria, Gaza, Arethus, Heliopolis). Juliánus mind a kettőt elítélte.

Tollal a kereszténység ellen.

Annál határozottabban szembeszállt a kereszténységgel irodalmi téren. A keresztények ellen írott művét a kereszténység kipusztította, de Cyrillus cáfolatából rekonstruálható részei azt mutatják, hogy a császár nagy felkészültséggel rendelkezik, fordulatosan ír és temperamentumosan vagdalkozik. Főként azt veti a szemükre, hogy miért nem fértek meg a görög vagy a zsidó vallás keretei között, mikor az új, amit tanítanak, rosszabb akármelyiknél s ezenfelül még ebben sem ragaszkodnak saját eredeti tanításaikhoz. A görög és a zsidó vallás közös vonásait felismerve, kijátssza őket a kereszténység ellen. Mindkét vallásnak vannak mítoszai, amelyek lényegileg nem különböznek egymástól, mindkettőben lényeges szerepet játszanak az áldozatok, ez ételtörvények és egyéb önmegtartóztatási szabályok, amelyekkel Juliánus rokonszenvezik. Az egyik több istent imád, a zsidó legalább egyet, a keresztények azonban egy olyan embert imádnak, aki életében említésreméltó dolgot azon felül, hogy Betsaidában és Betániában néhány bénát és vakot meggyógyított, nem cselekedett. Meg akarja verni a kereszténységet saját fegyvereivel és tekintélyeivel, Pállal és az írással is.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy Juliánus kora felvilágosodásának képviselője a kereszténységgel szemben. Kritikájában az, mert páratlan könnyedséggel bánik el a kereszténység egész világnézetével, saját vallása azonban sok tekintetben nem ér fel kora felvilágosodottságához sem. Meglepő, hogy mennyire hisz a hitregékben s hogy milyen komolyan érvel velük; egész különösen ragaszkodik már a korában is nagyrészt babonáknak tartott jóslatokhoz és a közvélemény által túlhaladott áldozási

.szertartásokhoz, noha mint Jamblichus és Libanius tanítványa ezeket egész másképp is értékelhette volna.

A pogányság megreformálása.

Saját pogány vallása központjában az újplatonikus formában átértékelt Napnak (Helios) és az istenek anyjának (Rhea) a kultusza áll. A Nap és a mögötte álló isten hoz létre kisugárzásával és melegével mindent a föld anyatestéből. Az istenek egymásba folyó természeti erők, hitregék által egyesített jelképek, a hitregék meseköntösbe öltöztetett, megszemélyesített természeti folyamatok és igazságok. Kár, hogy a vallások egységében való fenkölt hitét összekapcsolta a régi vallás idejüket múlt szertartásaival és babonáival s ezzel a reakció kigúnyolt s már saját népe által sem teljesen értett képviselőjeként lépett fel.

Ezt a tragikus vétségét azzal sem tudta jóvátenni, hogy valláspolitikájában nemcsak a régi vallás jogaiba való visszaállítása, hanem megreformálása is benne volt s éppen ezen a téren vannak igen figyelemreméltó rendelkezései, melyek azt mutatják, hogy a kereszténységnek nem mindenáron való bösz ellensége, hanem értékeinek meglátója és megbecsülője is, különben nem volna azon, hogy tanuljon is tőle. A reformációt a papságon akarta kezdeni s az volt a szándéka, hogy a görög vallásban is a papság olyan rendszerét építi ki, mint amilyen a kereszténységben van, de ezt a papságot ideális magaslatra emeli. Papoknak a legjobb családokból származó, vagyonilag tehetős, erkölcsileg kifogástalan, életükben feddhetetlen, mély vallásos érzésű és komoly tanulmányokat folytató férfiakat szeretett volna alkalmaztatni. Előírta nekik, hogy nem szabad színházba járniok, kocsmában megfordulniuk, sőt ruházódásukra és viselkedésükre vonatkozólag is rendelkezett s főfeladatukká tette a szegényügygel való foglalkozást, melyhez az anyagi eszközöket a kincstárból bocsátotta rendelkezésükre.

Vallási aktivitása császári munkájának csak más fontos feladatoktól, a perzsák ellen való háborúra készülődéstől, a kormányzástól és az igazságszolgáltatástól elvont, ellopott része. Rövid másféléves uralkodása alatt adóreformokat csinál, javítja a közigazgatást, számos új embert állít be az állam gépezetébe s cinikus bölcsész létére tudatában van császári feladatainak is: birodalma tekintélyét egy diadalmasnak induló hadjáratban óvja meg a perzsák ellen. Természete a veszélyekben sem tagadja meg magát, vakmerősége nem egy halálos veszedelemben sodorja, míg végül mikor 363 június 26-án az ütközet sorsát eldöntendő, a harcoló felek közé rohan, ellenséges dárda találja s fél napi kínlódás után sebébe belehal.

Az egyház hősként elesett ellensége halálát diadallal fogadta. Az egyik legenda azt beszélte, hogy a vérben fetregő császár utolsó szava az volt: „Mégis te győztél, galileai!” Más legenda szerint tehetelen dühében porral keveredett véreből fogott fel egy marokkal, azt hajította az ég felé s ezzel a gesztussal halt meg. Egyik legenda sem igaz, sőt talán az a feltevés sem, hogy a kereszténység és a pogányság harca Juliánus halálával az utóbbi rovására eldőlt.

Az azonban tény, hogy Nagy Constantinus és Juliánus a római történetben két ellentétes szempontot képviselnek. Az egyik a kereszténység mellé áll s annak diadalát segíti elő, a másik — valósággal tragikus hős — a pogányságot oly formában akarja feltámasztani, amilyenben már saját hívei hitében sem élő vallás.

A pogányság Juliánus után is soká élt, de már a diadal minden reménye nélkül. Nagy Constantinus uralkodása árnyékában a kereszténység annyira megerősödött, hogy győzelmét a másik vallás többé vitássá nem tehetette.

Á R I U S   É S   A T H A N A S I U S

Ember vagy isten volt-e Jézus Krisztus?

A keresztény egyház kialakulásának legérdekesebb s ma talán legtöbbet vitatott kérdése az, hogy Jézus Krisztus, aki végre is ember volt, a zsidó vallástörténet hőse, hogyan juthatott el arra a megingathatatlan isteni pozíciójára, melyet a keresztény egyházban elfoglalt?

A történeti valóság és a keresztény hit álláspontja között ezen a ponton oly óriási az ellentét, hogy a legújabb teológiai kutatás a legkalandosabb feltevésekhez folyamodik. Ilyen az a Bauer Brúnótól származó, Kalthoff Albert által is képviselt, húsz éve pedig Drews Artúr által élénken és fáradhatatlanul vitatott tétel, mely ezt a páratlan emelkedést egyszerűen meg nem történtnek tekintti s azt mondja: Jézus nem emberből lett isten, ki ember volt, élt és meghalt, kit híveinek imádata emelt isteni rangra és méltóságra, hanem éppen megfordítva: eredetileg és mindig isten volt, akit csak a későbbi hitrege hozott le a földre azért, hogy mint emberisten közelebb kerüljön az emberekhez s ebben az emberisteni formában nagyobb népszerűsége tegyen szert.

Drews Artúr tétele és bizonyítékai nem állják ki a komoly kritikát. Az a mozgalom, amelyet megindított, hogy tételét bevigye a köztudatban, amely mind nagyobb hullámokat vet és mind népszerűbbé válik, főként mint tünet jellegzetes. A Krisztusban való hit gyors fejlődése annyira feltűnő és érthetetlen, hogy egyesek számára elfogadhatóbb és észszerűbb, ha az egész alakot mitológizálják s az egész történeti fejlődést a feje tetejére állítják. Most úgy áll a kérdés, hogy Jézus alakja hívei hitében mindjobban eszményül, míg végre isteni méltóságra emelkedik. Drews és társai úgy állítják be, hogy Krisztus eredetileg isten, tehát költött hitrege alak, kiből versenyképessége növelésére egyházi érdek csinált embert.

A vallástudománynak elvben a tétel ellen nem lehet semmi kifogása. A vallások története mindkét fejlődési és kialakulási lehetőségre számos példát tud. Majdnem minden vallásnak vannak istenhírnökei s a hitregék szerint inkognitóban igen sok vallás istenei megfordulnak a földön. De az sem ritkaság, hogy eleven, élő emberek életükben isteneknek tartassanak s haláluk után isteni rangra emelkedjenek. Ebben az esetben az is szinte törvényszerűen megismétlődik, hogy az ilyen apotheozis útján istenekké lett embereket a későbbi hitrege születésük előtt a mennyben létezett, onnan lejött s oda megint visszatért isteneknek mondja. E tekintetben a buddhizmusnak Buddháról és a boddhisatvákról szóló tanai állnak legközelebb a Krisztusról szóló tan fejlődéséhez.

Az ellentétek nem is olyan nagyok, mint azt első pillanatban hinni lehetne. Drews Artúr ultraradikális tétele bensőleg sokkal közelebbi rokonságban áll a konzervatív tanfejlődés legkorrektebb tétéleivel, mint a legmérsékeltebb történeti kritika, sőt azzal lényegileg azonos álláspont-

tot foglal el. A különbség csak az, hogy az egyház nemcsak vitatja, hanem hiszi is, Drews pedig nem hiszi, csak vitatja Krisztus istenségét.

Bármennyi érvet halmozott is Drews össze, — az a tétele, hogy Jézus nem élt s hogy nem volt történeti személy vagy hogy nem volt oly jelentékeny személy, mint amilyennek a keresztény hagyomány tartja, — a keresztény hagyománnyal szemben semmiképp nem tartható. Ellenkezőleg: Jézus Krisztus mint ember is sokkal jelentősebb szerepet igényelhet az emberiség történetében, mint aminőhöz az egyház imádata révén jutott. A történeti fejlődést nem szabad a feje tetejére állítani. Jézus Krisztus a keresztény egyház- és dogmatörténet folyton jobban egybehangzó állítása szerint híveinek egyre áhítatosabbá és kritikátlanabbá váló tisztelete eredményeképp vált azzá az istenemberré, aki a hitvallásokban szerepel.

Ennek a vallástörténetileg rendkívül érdekes fejlődési folyamatnak két sorsdöntő mozzanata van.

Krisztus istenítése.

Az egyik az a pillanat, mikor Pál apostol a damaszkuszi látomás hatása alatt megtér, a másik pedig az a fordulatokban gazdag korszak, melyben Arius és Athanasius vitája az utóbbi javára eldőlt.

Pál apostol szerepe azért sorsdöntő ebben a fejlődésben, mert ő az, aki Jézust a tragikus szintről a mennybe emelte, ő az, aki Jézus életét a mennyországból eredezteti s halála után a mennyországban folytatja tovább, — s ezt a hitét nemcsak leveleiben szögezte le, hanem nagy sikerrel bevitte a köztudatba is s egyéniségével, valamint tanításával a Jézust emberként értékelő zsidó-keresztény irányt teljesen háttérbe szorította, ő az, akinek leveleiben először alakul ki kézzelfoghatóan az a meggyőződés, hogy Jézus földre jövele előtt istennel a mennyben élt, hogy onnan jött a földre, még pedig úgy, hogy isteni méltóságát levette öltött közönséges emberformát, hogy tanított s ami ennél is fontosabb: tanításáért feláldozta magát s ártatlan vére hullásával és kereszthalálával megváltotta az emberiséget a bűntől s újra kiengesztelte az istennel. Álláspontja a zsidó Messiáshit görög megváltóhitekkel való keveredésének és azok Jézusra való alkalmazásának egészen új változata: a kereszténység tulajdonképpeni alapja, melyre az egész kereszténység épül.

Egy emberöltő sem telik el s Pál apostol már meghajtja térdét Jézus előtt. Még élnek, akik vele együtt jártak, akik szemtől-szembe ismerték s már kialakul az a kultusz, melynek központja és lényege Jézus isteni önfeláldozása áldásának a megragadása. Pál leveleiben, mint a föld magjából fölszínre torlódott gránitblokkok emelkednek ki a Jézus isteni személyére és művére vonatkozó kijelentések. Pál azonban nem szedte rendszerbe őket. Leveleiben alkalmi jellegű megállapítások és kitérések futólag foglalkoznak Jézus személyiségének és művének a titkaival.

Állításai a híveket meggyőzik s hitükben egyre jobban megszilárdítják, de a külső kritikát is kihívják maguk ellen. Magában a kereszténységben is kérdések egész sora támad: milyen volt születése előtti élete, hogyan jött a földre, ha isteni hatalma volt, hogyan diadalmaskodhattak fölötte ellenségei, áldozati halálával hogyan válthatta meg az embereket, a mennyekbe visszatérve milyen a helyzete s hogyan jön el övéit végleg kimenteni a világ útvesztőiből?! ...

Az egyik csoport csak embernek tartja, de ez az ebionitizmus egyre hátrább szorul. A másik isteníti s embervoltát tekinti csupán látszólagosnak; ez a doketizmus talál szószólóra Marcionban. Az egyház népies

teológiája teljesen Krisztus istensége mellett foglal állást, de azért mindenáron ragaszkodik emberségéhez is.

A különböző álláspontok kiegyensúlyozása már nem olyan egyszerű és könnyű feladat, mint volt Pál apostol nagyszerű alapvetése. Az alexandriai Logos-spekuláció és egyéb tanok a megoldást folytonosan komplikálták s kétszáz esztendő sem volt elég ahhoz, hogy Krisztus isten-embersége tekintetében teljesen egyöntetű egyházi közvélemény alakuljon ki.

Ennek a kétszáz esztendő vitának sok fontos mozzanata van. A Pál apostol által jelzett irány azonban oly határozott, hogy az eredmény nem lehet kétséges.

Marcion túlzásba vitte Jézus istenségét. Vele szemben Irenaeus az aranyközéputon jár, mikor kijelenti, hogy a kiválasztottak gyülekezete, az egyház, melynek magja az egész földön el van vetve, az apostoloktól örökölte azt a hitét, hogy hisz egy istenben, mindenható atyában, ki az eget, földet, a tengert, minden rajtuk vagy bennük levővel együtt teremtette és egy Jézus Krisztusban, istennek fiában, ki megtestesült a mi üdvösségünkre és szent lélekben, ki próféták által hirdette isten parancsolatait és az eljövotelt, azt is, melyben a mi szeretett urunk, Jézus Krisztus szüztől született és szenvedett és feltámadott halottaiból és testben az égbe fölment és az égből az atya dicsőségében való (másik) eljövotelt, hogy mindenek urává legyen és hogy az emberi nemnek minden egyes tagját feltámassza, hogy Jézus Krisztus előtt, ki az atya akaratából a mi láthatatlan urunk és istenünk és megváltónk és királyunk, minden térd, égiek, földiek és alvilágiak térde is meghajoljon és minden nyelv róla tegyen hitet...

Az „apostoli” hitvallás.

Ezen a nyomon halad, csakhogy szűkszavúbb és lapidárisabb az a szintén a 2. sz. első feléből származó hitvallás, melyet a római gyülekezetben használtak a keresztelezésnél s melynek szövege a következő:

„Hiszek egy istenben, mindenható atyában; és Krisztus Jézusban, az ő egyszülött fiában, a mi urunkban, ki a szent lélektől és szűz Máriától nemzetek, Pontius Pilátus alatt megfeszítették és eltemették, harmadnapon feltámadt a halottak közül, felment az egekbe, leült az atya jobb-jára, ahonnan el jő ítélni eleveneket és holtakat; és szent lélekben, szent kiválasztásban, bűnök bocsánatában, test feltámadásában. Amen.”

Ez az ú. n. apostoli hitvallás, melyről az a hagyomány, hogy az apostoloktól származik. Az együtt levő apostolok úgy állították össze, hogy mindegyikük megtoldotta egy-egy mondással, míg végül készen nem állott. A hagyománynak csak félig van igaza. A hitvallás tényleg mondatonként tevődött össze. Minden mondatán, illetve állításán hangsúly van, mellyel nemcsak állít, hanem ki is rekeszt. A szent lélektől és szűz Máriától való születés tényét, pl. a zsidó-kereszténységgel szemben hangsúlyozza, mely Jézust „embertől származó embernek” tartotta. Eretnekségüket Irenaeus is megbélyegezte. A megfeszítés, eltemetés hangsúlya a doketizmus ellen irányul, a test feltámadása leszögezésének spiritualisztikus felfogásokkal szemben volt jelentősége. De hogy ezt már az apostolok megcselekedték volna, az a hagyománynak olyan föltevése, amit a tudomány éppen nem oszt. Az apostoli hitvallás első nyoma csak a 2. században mutatkoznak, Rómában a keresztelezésnél használják. Jelentősége azonban óriási, mert ez lett a hitszabály, a regula fidei a keresztény hit minimuma, amelyhez minden hitnek igazodnia kellett s

az a vezérfonal, amely a jövő fejlődés irányát is megszabta. A nagy teológiai viták, melyek majdnem alapjaiban rendítették meg a kereszténységet, elintéződtek azzal, hogy az „apostoli hitvallásba” egy-egy szó betoldódott. A hitvallás hármasság beosztása, az istenség három formában való megnyilatkozásának a vallása azzal a veszedelemmel járt, hogy a kereszténység is több istenhitté válik. Marcionnak tényleg két istene van s a *tritheizmus* veszedelme miatt még a középkorban is védekeznie kellett az egyháznak. (A soissoni zsinat 1092-ben tritheisztikus tanítás miatt ítélte el Roscellinust.) Ezért kellett a hitvallást megtoldani az egy szócskával. Marcion megkülönböztette a jó istent a világteremtő istentől; hogy ez a disztinkció lehetetlen legyen, azért kerültek bele a „mennynek, földnek teremtőjében” szavak. A Jézus Krisztusról szóló részben ki kellett emelni azt, hogy Jézus Krisztus meg is halt, betoldták azt, hogy lenn járt az alvilágban. Az apró toldásokkal kiegészített „apostoli hitvallás” azután körülbelül ilyen volt:

Hiszek egy istenben, mindenható atyában, mennynek, földnek teremtőjében.

És Jézus Krisztusban, az ő egyszülött fiában, mi urunkban, ki fogantatok szent lélektől, születek szűz Máriából. Szenvedett Pontius Pilátus alatt, megfeszítettet, meghalt és eltemettetett. Leszállt az alvilágba. Harmadnap feltámadt a halottak közül. Felment az egekbe. Istennek, mindenható atyának a jobbján ül. Onnan eljön ítélni eleveneket és holtakat.

Hiszek szent lélekben, szent egyetemes egyházban. Szentek közösségében. Bűnök bocsánatában. Test feltámadásában. És örök életben. *Amen*.

A további fejlődés.

A teológiai fejlődés nem állt meg az „apostoli hitvallásánál”. Jézus Krisztus istennel való egységének és tőle való különbözőségének a kérdésében nyíló számos lehetőség, melyeknek a Krisztusról szóló tan fejlődésében mind megvolt a szerepük, szükségessé tette, hogy a hitvallás gyökeresen átdolgoztassék. Krisztus istenségének vannak mélyebben fekvő kérdései is. Ha Krisztus a Logos, isten lényének a megnyilatkozási formája, akkor kérdés az, hogy öröktől való-e vagy csak időben keletkezett, teremtett-e vagy nem teremtett, nemzetett-e vagy nem nemzetett-e, volt-e idő, amikor Krisztus nem létezett, teljesen egyenlő-e az atyával vagy kisebb nála, egy-e vele vagy különbözik tőle stb. A helyzet számos christológiai vita után Arius és Athanasius összecsapásában hegyeződött ki teljesen és a politikai viszonyok alakulása segítségével jutott dűlőre. Nagy Constantinus politikailag a kereszténységre akart támaszkodni s mivel e célra a kereszténység egységére volt szüksége, azt a tan terén is kikényszerítette.

Arius.

Arius 313 óta alexandriai presbiter volt, aki azonban prédikációkat is tartott; kitűnő nevelésben részesült, hívő, buzgó lélek és jömegjelenésű férfiú, kinek nemcsak az asszonyok körében, (vagy 700 erősen ragaszkodó nőhíve volt), hanem tisztársai között is voltak hívei és követői. Tisztes élete utolsó szakában keveredik Alexander alexandriai püspökkel vitába, aki egy presbitereivel tartott megbeszélésen azt az állítást kockáztatta meg Jézus Krisztusról, hogy „nemzetett”, de azért mégis „örök”. Ez ellen az Arius logikai meggyőződése tiltakozik: ha „nemzetett”, akkor időben keletkezett, tehát nem örök, ha pedig „öröktől fogva való”, akkor nem

„nemzetett”, s püspökével szemben kifejti azt a meggyőződését, hogy a Logosz, az ige, nem istennel egy lényegű (homousios), istenből kisugárzó, hanem teremtett lény, még akkor is, ha nem anyagból, hanem semmiből teremtett is. Állásfoglalása nem irányul Krisztus istenségének a hite ellen. Krisztus istenségében Arius is hisz s azt éppoly megingathatatlanul tartja, mint ellenfelei, azonban ezt az istenséget nem tartja az atyával azonosnak s azzal, hogy Jézus személyét lényegben és időben megkülönbözteti az atyától, utat nyit a kettősség vagy hármasság lehetőségének. Alexander 320-ban kiátkozza Ariust és követőit az egyházból s vagy hetven körlevélben igyekszik a maga pártjára hódítani a kereszténység vezető férfait, Arius pedig Nikomédiába menekülve, megírja *Thaleia* c. művét, melyben verses, ritmikus formában foglalja össze és népszerűsíti nézeteit. A mű elveszett, jellegével tehát nem vagyunk tisztában. Alighanem szatirikus versek és a mai kortesnótákhoz hasonló dalok is lehettek benne, miket hívei ellenfeleik nagy bosszúságára énekeltek is. Arius kiátkozása után nem maradt egyedül. Eusebius nikomédiai püspök, ki a császári házzal távoli rokonságban állott, nemcsak menedéket nyújtott neki, hanem Alexandriába való visszahelyezését is megkísérelte és minden rendelkezésére álló eszközzel előmozdította. Alexander merevül ellene szegült a kibékülésnek, Arius azonban visszatért Alexandriába, híveinek a püspök engedélye nélkül is élőkire állt, sőt azt is kieszközölte a vele tartó palesztinai püspököknél, hogy azok ezt a lépését, a püspökkel és az egyházzal való szembehelyezkedését és külön munkáját helyeselték s mindössze arra kötelezték, hogy a püspökkel való megértés útját keresni igyekezzenek.

A szakadás nagy feltűnést és izgalmat kelt s a Licinussal hadakozó Constantinusnak is tudomására jut. A császár a kereszténység meg hasonlításában saját háza alapjainak a megingását látja s azon van, hogy további veszedelmes fejleményeknek elejét vegye Elküldi Hosius cordubai püspököt Alexandriába békéltetőnek s Alexanderhez és Ariushoz címzett levelében felhívja ezeket, hogy „ilyen kicsinyes dolgok felett ne vitatkozzanak egymással” s minthogy a békéltetés nem járt sikerrel, 325 elejére Nicaeába zsinatra hívja össze a kereszténység vezetőit.

A nicaei zsinat.

A nicaei zsinaton közel háromszázan vettek részt. A vitakérdés a zsinaton a homousios—homoiusios-formulára zsugorodott össze. A két szó között csak egy betű különbség van, jelentésük különbsége azonban óriási. A homousios-formula Jézus Krisztusnak istennel, az atyával való azonos lényegét juttatja kifejezésre, a homoiusios-formula ezt kizárja, nem engedi meg, Jézust az atyától megkülönbözteti és alacsonyabb piedesztálra állítja. Jézus istenségét ez a formula se vonja kétségbe, csak hogy azt nem tartja öröktől valónak, hanem az atyától származtatja és időben keletkezettnek mondja. A zsinati atyák az egyházi *egységet* minden *áron* megóvni akaró császári tekintély hatása alatt majdnem egyhangúlag a homousios-formula mellett foglaltak állást. Még az Arius híveiül számító s öt előbb *sokszor* támogató püspökök is behódoltak a császári akarat előtt. A homoiusios-formula mellett csak két püspök tartott ki mindvégig. A zsinat Ariust és követőit kiátkozta, a császár pedig elrendelte, hogy Arius híveire a Porphyrius és hívei ellen hozott törvények hatálya kiterjesztessék, vagyis hogy mint a kereszténység ellenségei büntetessenek meg s akiknél Arius könyvei találtak, halállal lakoljanak. Ariust és a homoiusios-formula mellett mindvégig kitartó Secundus ptolemaisi

és Theonas marmaricei püspököket pedig Ilyriába száműzte, kiket később több püspök követett, mert Arius híveinek menedéket nyújtottak.

A nicaei zsinat a következő hitvallással akarta helyreállítani az egyház hitének az egységét:

„Hiszünk egy istenben, mindenható atyában, minden látható és láthatatlan [dolgok és lények] teremtőjében.

És egy urunkban, Jézus Krisztusban, isten fiában, ki egyszülöttnek nemzetett az atyától (azaz: az atya lényegéből), istenből való isten, világosságból való világosság, igaz istenből való igaz isten (aki nemzetett, nem teremtett, az atyával azonos lényegű), aki által minden lett, ami az égen és a földön van, aki érettünk, emberekért és a mi üdvösségünkért lejött és testet öltött, emberré változott, szenvedett és harmadnapra feltámadott, felment az egekbe és onnan eljő ítélni eleveneket és holtakat.

És szent lélekben.

(Akik pedig azt mondják: volt idő, mikor még nem létezett, és mielőtt nemzetett, nem létezett és hogy a nem létezőből teremtett, vagy azokat, akik más valóságból vagy lényegből teremtettek, kialakultnak vagy változottak mondják isten fiát, azokat az egyetemes egyház kiátkozza.)”

A zsinat hitvallása a vitát nem rekesztette be, hanem inkább felnyitotta a vitakozás zsilipjeit. A zsinaton pillanatnyilag behódolt kisebbség a zsinat után megint megtalálta önmagát, ráeszmélt arra, hogy a homousios-formulának a bibliában semmi gyökere nincs s nemcsak hogy szervezkedett a nicaei hitvallás ellen, hanem azt is elérte, hogy a száműzött Arius visszatérhetett száműzetéséből Alexandriába, ahol 336-ban hirtelen meghal.

Athanasius.

A vitának ebben a szakaszában lép előtérbe Athanasius, aki 319-ben Jett Alexandriában diakónus, püspökével részt vett a nicaei zsinaton s három év múlva 328-ban püspöki székét is örökölte s aki a keresztény tanfejlődésben mint a nicaei hitvallás tételeinek a védelmezője szerzett nagy érdemeket. Mikor Arius visszatér, Nagy Constantinus Athanasium leteszi püspöki hivataláról és Galliába száműzi. Intézkedéseit Arius híveinek a követelődzésére teszi, akik Athanasium nemcsak a béke legfőbb akadályának állították, hanem a császári ház ellenségének is mondták. Nagy Constantinus halála után Athanasius 337-ben Trierből megint vissza mehetett Alexandriába, püspöki állását azonban Constantinus császár Georgiusszal töltötte be. Athanasiusnak menekülnie kellett (339 márc.) és Rómába ment, ahol a Julius római püspök által összehívott zsinat Athanasius mellett foglalt állást. A birodalom keleti felében az arianusok győztek a nicaei hitvallással szemben, nyugaton azonban az egyház a homousios-formulát képviselő Athanasium fedezte. Néhány év múlva (345.) Constantinus császár lehetővé teszi, hogy Athanasius megint visszatérhessen Alexandriába, ahonnan tíz év múlva harmadszor is futnia kellett s most az egyiptomi pusztában élő remeték és szerzetesek közt keresett menedéket. Julianus császár trónraléptével egymásra szabadította a keresztény egyház pártjait. A szakadatlan viták és kölcsönös kiátkozások, udvari intrikák és ellenséges rágalom áldozataiul elcsapott, száműzött és kiátkozott püspökök mindenfelől hazatérhettek. Athanasius ismét elfoglalta hivatalát, de 362 októberében Juliánus is száműzte, mint az istenek ellenségét. Ekkor mondta emlékezetes szavait Juliánusra: „Ne féljete! Csak kis felhő ez, amely hamar elvonul!” Egy év és néhány hónap múlva (364 febr.)

újra visszatérhetett, de mikor Valens császár 365 elején a Julianus alatt visszatért püspököket újra száműzte, Athanasiusnak újra el kellett hagynia székhelyét. Utolsó száműzetése csak négy-öt hónapig tartott s azontúl 373 május 2-án bekövetkezett haláláig békében élt.

Athanasius élete a nicaei zsinat homousios-formulájának a védelme volt. ötvennél több éven át szilárdan állt Krisztus öröktől fogva való istensége mellett, mikor körülötte számos zsinat a két formula közt lehető át-hidalások egész sorát végigpróbálta. A két emberöltőn át folyó vita, melyben az egyik oldalon Arius, majd később Aetius, a másikon pedig Athanasius állott, végül is a 381-i konstantinápolyi zsinat kimondta a döntőszót: a Nicaeában összegyűlt 318 atya hite mellett kell megmaradni, ezért átkot mond minden eretnekségre, amely attól bármily árnyalatban el merne térni. Ez a hit csapódik le az u. n. nicaei-konstantinápolyi hitvallásban, mely így hangzik:

A nicaea-konstantinápolyi hitvallás.

„Hiszünk egy istenben, mindenható atyában, ég és föld, minden látható és láthatatlan [dolgok és lények] teremtőjében.

És egy urunkban, Jézus Krisztusban, isten egyszülött fiában, ki minden idők kezdete előtt az atyától nemzetett, világosságból való világosság, igaz istenből való, igaz isten, ki nemzetett, nem teremtett, azonos lényegű az atyával, ki által minden teremtett; ki érettünk emberekért és a mi üdvösségünkért lejött az egekből és testet öltött a szent léleiktől, szűz Máriában és emberré változott, Pontius Pilátus alatt miattunk megfeszítettet és szenvedett és eltemettetett és harmadnapon az írások szerint feltámadt és felment az egekbe és ült az atyának jobbára és ismét eljön dicsőséggel ítélni eleveneket és holtakat, aki uralmának nem leszen végei

És a szentlélekben, az úrban, a megelevenítőben, az atyából származóban, az atyával és fiúval imádandóban és tisztelendőben, amely próféták által szólt.

Egy, szent, egyetemes és apostoli egyházban.

Egyek vagyunk a bűnök bocsánatára való keresztségben, reméljük holtak feltámadását és a jövő korszakban való életet. *Amen.*”

Ezt a hitvallást nem a 381.-i konstantinápolyi zsinat állította össze, mert a szövege Epiphaniusnak a zsinat előtt 8 évvel írott Ancoratusában megtalálható s alighanem Jeruzsálemben 362—373 közt keletkezett, Jeruzsálemi Cyrillus püspöksége idején, sőt az is lehet, hogy a hitvallás az ő fogalmazványa. A nicaea-konstantinápolyi hitvallás a 6. századtól kezdve a kereszténység egyetemes hitvallása, melyet állítólagos eredete alapján úgy a keleti, mint a nyugati kereszténység elfogadott. Szövegeikben ugyan vannak bizonyos eltérések, de christologiai lényegükben megegyeznek. Egyben nem értenek egyet s ez a „filioque” betoldása. Augustinus azt tanítja, hogy a szentlélek nemcsak az atyától, hanem a fiútól is származott (*processio spiritus ab utroque*). Az ennek megfelelő filioque szó betoldása („a& atyától és a fiútól származó szentlélekben) az 589-ben tartott 3. toledói zsinat műve, mely innen ment át a frank egyházba s az egész nyugati egyházban uralkodóvá lett, viszont a keleti nem fogadta el.

Az Athanasius neve alatt ismeretes Quicumque szóval kezdődő hitvallás, melyet sokan tévesen szintén egyetemes érvényű hitvallásnak tartanak, noha a keleti egyházak nem ismerik el, nemcsak nem egyetemes, de nem is hitvallás és nem is Athanasiustól származik, újabb kutatások kimutatták, hogy a szentháromságtanról és Jézus Krisztus megtestesüléséről való igaz hit e teológiai körülbástyázása, melynek összeállítását először a 670 körül Autunben tartott zsinat tulajdonította Athanasiusnak

s tette trieri tartózkodása idejére, az 5—6. században Galliában keletkezett.

Szövege a következő:

Az u. n. athanasiusi hitvallás.

„Aki üdvözülni akar, annak mindenek előtt meg kell tartania az egyetemes hitet. Aki ezt tökéletesen és sértetlenül meg nem őrzi, az egész, biztosan örökre elkárhozik. Az egyetemes hit az, hogy egy istent háromságban s a háromságot egységben úgy imádjuk, hogy se a személyeket össze ne keverjük, se a lényeket el ne különítsük. Mert más személy az atya, más a fiú és más a szent lélek, de az atya, a fiú és a szent lélek egysége (mégis) egy, dicsősége egyenlő és méltósága egyazon örök. Amilyen az atya, olyan a fiú és olyan a szentlélek is. Nem teremtett az atya, nem teremtett a fiú, nem teremtett a szent lélek is, végtelen az atya, végtelen a fiú, végtelen a szent lélek is; örök az atya, örök a fiú, örök a szent lélek is: de mégsem három örök van, csak egy örök, aminthogy nejm három nem teremtett és nem három végtelen, hanem csak egy nemi teremtett és egy végtelen van. Hasonlóképp mindenható az atya, mindenható a fiú, mindenható a szent lélek is, de azért nincs három mindenható» hanem csak egy mindenható van. így isten az atya, isten a fiú, isten a szent lélek is, de azért nincs három isten, hanem csak egy isten van. így ur az atya, úr a fiú, úr a szent lélek is, de azért nincs három úr, hanem csak egy az úr: mert amint egyrészt a keresztény igazság arra kötelez, hogy egyenként minden egyes személyt istennek és úrnak valljunk, másrészt az egyetemes vallás nem engedi, hogy három istenről vagy úrról beszéljünk. Az atyát sem nem teremtette, sem nem nemzette senki. A fiú egyedül az, atyától származik, de nem csinálta, sem nem teremtette, hanem nemzette; a szentlélek az atyától és a fiútól való, nem csinálták: sem nem teremtették, sem nem nemzették, hanem tőlük jött ki. Tehát egy az atya, nincs három atya, egy a fiú, nincs három fiú, egy a szentlélek, nincs három szentlélek. És ebben a háromságban egy (személy) sem volt előbb vagy később, egy (személy) sem nagyobb vagy kisebb, hanem mindahárom *egyformán* örök és *egyformán egyenlő*, úgy hogy — mint már feljebb mondtuk, mindenkinek az egységet is a háromságban, a háromságot is az egységben kell tisztelnie. Aki tehát üdvözülni akar, annak így kell gondolkoznia a háromságról.

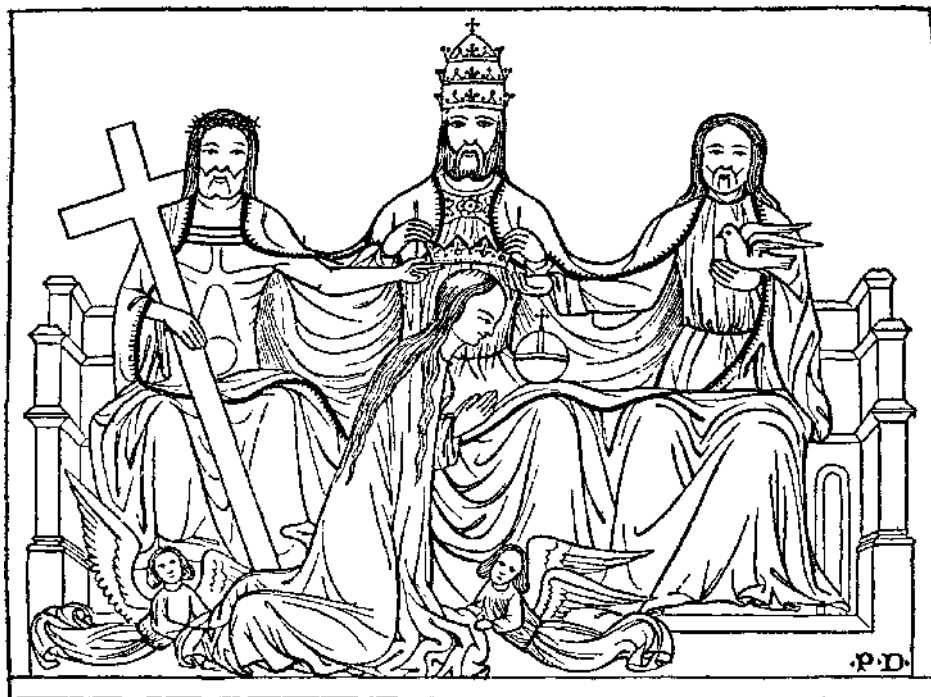
Ezenkívül az örök üdvösséghez az is szükséges, hogy a mi urunk Jézus Krisztusunknak a megtestesülését is híven higgye. Ez az igaz hit pedig az, hogy higgyük és valljuk, hogy a mi urunk Jézus, isten fia, isten, de egyúttal ember is. Isten, ki az atya lényéből az örökkévalóság előtt nemzetett, ember, ki anyja testéből időben született, tökéletes isten, tökéletes, eszes, lélekből és emberi húsból álló ember, istensége szerint *az* atyával egyenlő, embersége szerint az atyánál kisebb. Ki, noha isten is, ember is, mégsem kettő, hanem csak egy Krisztus és pedig nem az istenség hússá változása formájában, hanem az emberség istenné való felvételében egy és főként nem a lények összekeveredése, hanem a személy egysége folytán egy. Mert amint az eszes lélek és a hús együtt ember, úgy isten és az ember együtt egy Krisztus. Ki szenvedett a mi üdvösségünkért, leszállt az alvilágba, onnan harmadnap eljő ítélni eleveneket és holtakat, kinek eljövételére valamennyi embernek testével együtt fel kell támadnia és számot kell adnia cselekedeteiről és akik jót cselekedtek, örök életre mennek, akik azonban gonoszak, az örök tűzre.

Ez az egyetemes hit. Ha valaki ezt híven és állhatatosan meg nem tartja, nem lehet része az üdvösségben.”

Hitvallássá a 13. század teológusai avatták s tették az apostoli és niceai hitvallásokkal egyenrangúvá. A görög egyház csak 1200 körül ismerkedett meg vele, de sem Athanasiustól valónak, sem ortodoxnak nem tartotta, mert benne van a „filioque” is.

A szentháromság-tan.

Ezekben a hitvallásokban és a hozzájuk fűződő vitákban és magyará-

A szentháromság képe a 15. századból, mely az atya-fiú-szentlélek egységét művészileg nemcsak azzal juttatja kifejezésre, hogy a három isteni személy vonásait meglehetősen azonosaknak teszi meg s őket csak külső jegyekkel (az atya tiarát, Krisztus töviskoszorút hord, a szentlélek pedig a galambbal van ábrázolva) különbözteti meg, hanem azzal is, hogy a három személy egy darabból álló köpenyegbe burkolózik. Ennél sokkal kevésbé felelnek meg a dogmatikai követelményeknek azok az újabb, sőt egészen új, de azért mindjobban (különösen a keleti és a róm. kat. egyházban) meghonosodott szentháromságképek, amelyeken az atya a földgömbön trónol a keresztet tartó fiúval s a fejük felett a szentlélek galambjelképe lebeg. A 10. század óta szaporodó első ábrázolások a szentlelket emberalakban ábrázolták. Ez a szobormű különben Baselben van s Mária megkoronázását ábrázolja.

zatokban érelődött és alakult ki a keresztény egyházaknak az a sajátos hitük, mely őket minden más vallástól megkülönbözteti: a szentháromság-hit, mely szerint a csak egy és az egyetlen isteni lényeg három személyben nyilatkoztatta ki magát és vezeti üdvre a hívő emberiséget. A szentháromság-hit valamennyi keresztény egyház közös alapja. Akik ezt a hitet nem vallják és nem teszik magukévá, azokat az egyházak nem tartják keresztényeknek, így taszította el a régi egyház az arianusokat magától, az új-

korban így tagadták meg a protestánsok az unitáriusok keresztény mivoltát.

Egy isten a három személyben és három személy az egy isteni lényekben, egy és mégis három, három és mégis egy — ez a szent titkok legelseje és legfőbbike. Több mint 300 év kellett hozzá, hogy teljes jellegzettségében kialakuljon, de azóta több mint másfélezer éven át érvénye megingathatatlan. Bármily viharok dúlták is az egyházat, ezt az alapját az egyházon belül se reformáció, se radikalizmus meg nem ingatta.

AZ ELÁGAZÓDÁSOK

A KELETI ORTODOX EGYHÁZ

A keleti és a nyugati kereszténység egymástól való elválása természetes és történeti szükségesség volt. A római birodalom keleti és nyugati része két külön test, mely földrajzilag, valamint nemzetiségi, nyelvi és népkarakter szempontjából szintén külön egységet alkot. A kereszténység egysége mindig csak eszmény volt, valóság soha.

Már az apostoli korban ott a zsidókeresztény és a pogánykeresztény irány, amelyek közt az elvi és gyakorlati ellentétek elég mélyrehatóak.

A 2. század elején a pogánykeresztény irány is kétfelé hasad: a nyugati kereszténység latin egyházi irodalmat teremt magának. Az eltérés nemcsak nyelvi, hanem jellegbeli is. Tertullianus jogi formulákkal átítított, paradox mondásokkal, ellentétekkel telt kereszténysége, majd később Augustinusé és Ambrosiusé érezhetően más jellegű és levegőjű, mint a korukbeli görög egyháziasság.

Jeruzsálem, Byzanc és Róma.

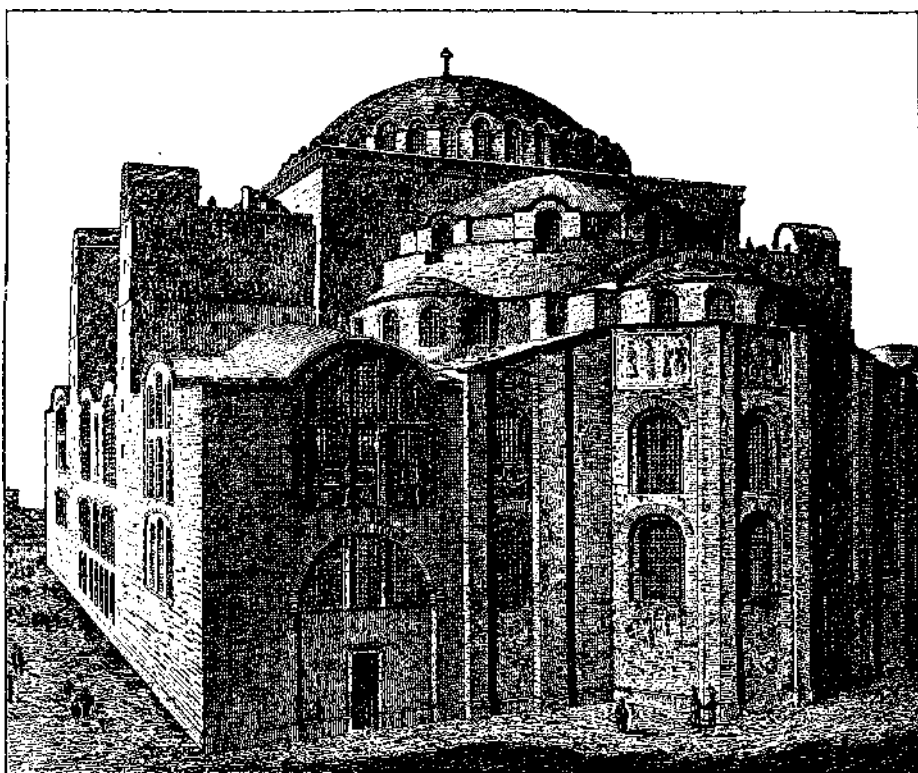
Keleten az egyház megmarad a hagyományosabb alapon, inkább megtartja népies és decentralizált jellegét, bár a kereszténység legtermészetesebb központja, a szent Jeruzsálem, területére esik s mikor a római császárság súlypontja Konstantinápolyba, az új Rómába tevődik át, akkor sem lesz benne teljesen úrrá a központosság és az uniformizálás szelleme. Nyugaton a fejlődés hamar megindul a római püspök egyházi egyeduralma irányában.

Teológiai fejlődésük ugyan egy ideig közös, gondolataikat kölcsönösen kicserélik, a görög és a latin egyházatyák közt megvan a kölcsönhatás, ahogy azonban kialakul a nagy római birodalom két részének a külön története, mindinkább elválnak egyházi utaik is. A római rész megéli a népvándorlás nagy viszontagságait s ezekben is a régi római tradíciók őre. A bizánci kereszténység a császári udvar árnyékában két századdal tovább élvezheti a békét, rá a megpróbáltatás napjai csak az arab és török terjeszkedéssel köszöntenek.

Róma püspöke a politikai hatalom súlypontjának Byzancra való áttételével nemcsak egyházi tényező marad, hanem politikai is előlép s pompásan érti annak a módját, hogy politikai súlyát öregbítse. Byzancal szakít s a nyugaton kialakuló barbár birodalmak felé fordul. A nagy történelmi káoszban maga egyedül régi és szilárd szikla, melyre a történelembe belépő új népek tisztelettel néztek: Róma nemcsak egyháziilag kapcsolta őket magához. Tényleges uralkodókat felruházta az isten kegyelméből valóság jellegével s ezáltal, mint a méltóságok osztogatója, maga is oly politikai hatalommá vált, amellyel számolni kellett. A római pápaság így emelkedik folyton magasabbra.

A keleti kereszténységben a konstantinápolyi „egyetemes pátriárka”

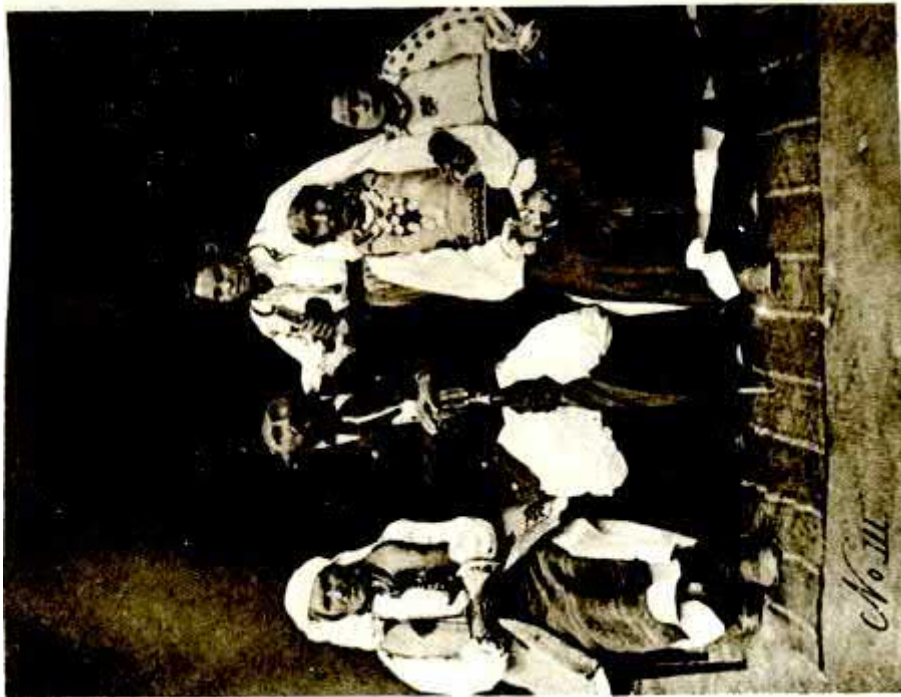
több okból nem válhatott ily egyeduralkodóvá. A patriarkátust mindig nyomta az, hogy aránylag későn alakult ki s nem hivatkozhatott apostoli eredetre. Jeruzsálem, Antiochia, Alexandria és Róma egyházai korábban keletkeztek és korábban tettek jelentőségre szert, mint Konstantinápolyé. Antiochia, Caesarea, Kappadócia, Ephesus, Heraklea és Alexandria exarchái, érsekei vagy pátriárkái sokáig maradnak önálló hatáskörűek. Konstantinápolyt csak a 381-i zsinat emeli Róma püspökével egyenlő rangra s csak a 451-i chalcedoni zsinat 28. kánona adja meg neki a többi

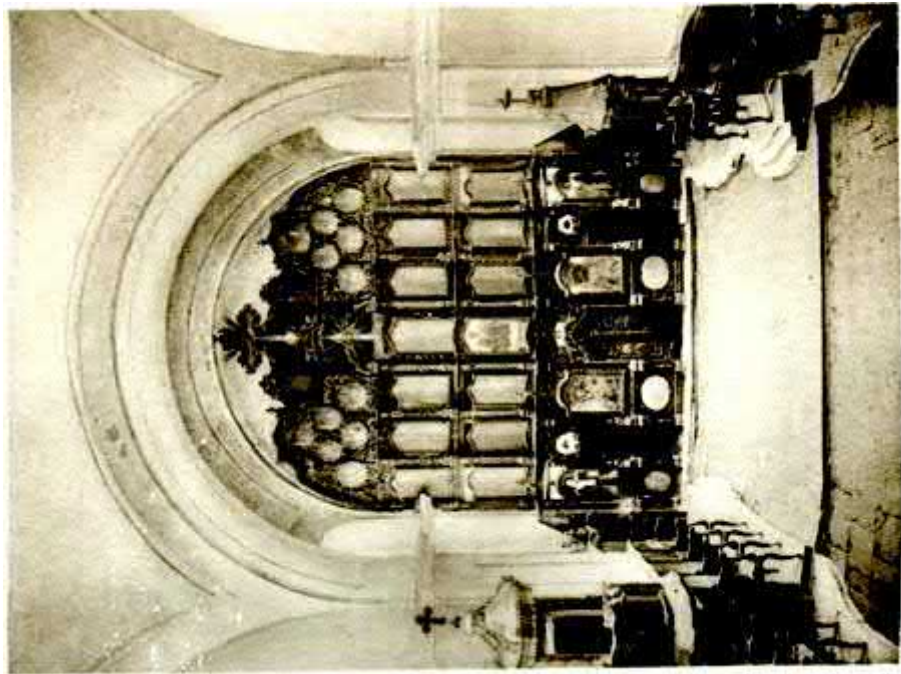
A konstantinápolyi Szófia-templom külső képe a török átépítés előtt. A bizánci építészet legnagyobb alkotása.

pátriárkátusok rovására azt a hatáskört, hogy az alexandriai és az antiochiai pátriárkák intézkedései ellen hozzá lehessen fellebbezni.

Konstantinápolyban ott székel a császár, ki nemcsak politikai, hanem egyházi feje is a birodalomnak. Mellette a pátriárka még egyházi téren sem független. Mikor pedig a bizánci császárság összeomlik s 1453 május 29-én Konstantinápoly török kézbe kerül, a pátriárka politikai függése még kellemetlenebb lesz: más vallású uralkodó rendelkezik vele. Keleten a politikai hatalom mindenütt fölötte áll az egyháznak. Ez a magyarázata annak, hogy ugyanaz az egyház ugyanazzal hittel az egymásután kialakuló nemzeti államok kereteihez kénytelen alkalmazkodni s hogy a hitbeli közösségének teljes fentartása mellett sem tarthatja meg egységes szervezetét. Mihelyt egy állam politikailag függetlenné válik, meg-

Oláh pópa és családja Hunyad megyéből.

A tokaji görög templom díszes ikonosztáza. Az ikonosztáz felső képei már hiányoznak. A középső csukott ajtó mögött van az oltár, melyet csak a mise alatt nyitnak ki.

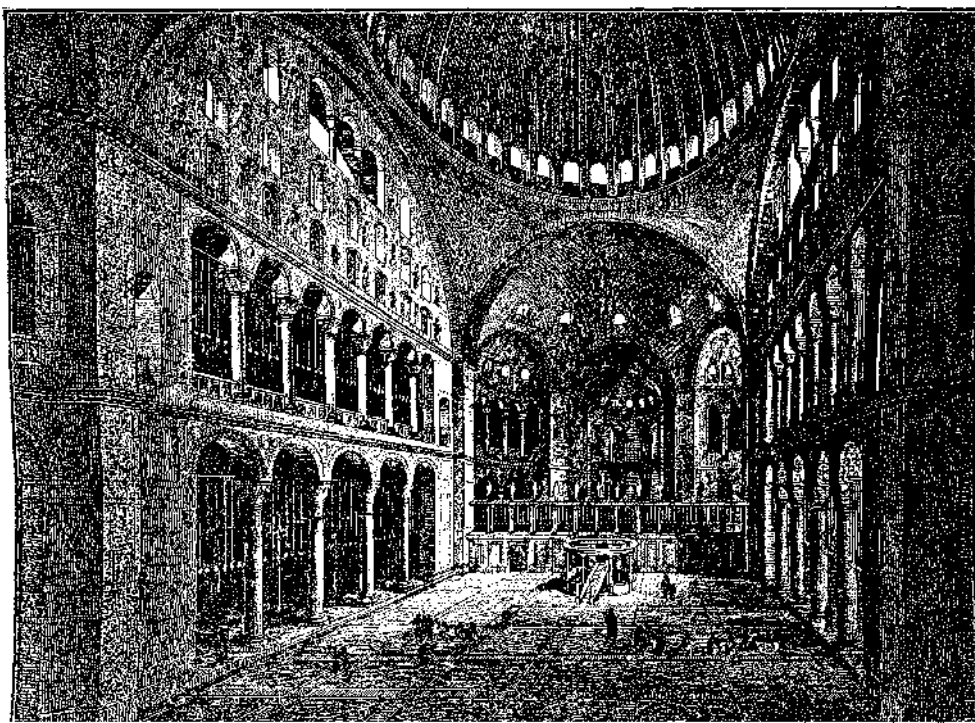
Oláh toka (amivel nagyhéten a harangot pótolják) Egerbegyén (Torda Aranyos m.).

Oláh keresztelő Sűgáson (Szeben m.).

követeli, hogy egyháza, saját feje alatt külön szervezkedjék (autokefal nemzeti egyházak) s a konstantinápolyi pátriárka ezeket a különválasztásokat áldása és jókívánságai kifejezésével veszi tudomásul. A hivatalos címe ugyan „legistenibb mindenszentsége”, de az autokefal nemzeti egyházak és a konstantinápolyi pátriárkátus közt a tiszteleten kívül a tulajdonképpeni kapocs csupán annyi, hogy a szentelt olajat (myron) tőle szerzik be — de azt se mindnyájan.

A nyugati és a keleti egyház közt a különbségek meglehetősen hamar kialakultak.

A konstantinápolyi Szófia-templom belseje.

A keleti és a nyugati egyház.

A 4. században a keleti egyházra az arianizmus nyomta rá a bélyegét, míg a nyugati egyház sokkal egységesebben állott a homousion mellett. E tekintetben Kelet ezentúl sem maradt egységes. A monofizita és nestoriánus egyházak éppen ilyen dogmatikai eltérések miatt tartották meg különállásukat s a keleti egyháznak nincsenek kényszerítő eszközei, melyekkel eretnokségeik elhagyására szoríthassa őket.

Az 5. század végén 484—519-ig tartott a két egyház közt az első nagy szakadás, melynek oka az volt, hogy Zeno császárnak a monofizitákat az egyházzal egyesíteni törekvő Henotikon néven ismert rendeletében II. Felix római pápa az igaz hittől való eltérést látott s ezért 484 júliusában Acacius konstantinápolyi pátriárkát kiátkozta.

A keletiek viszont az 589-i 3. toledói zsinatnak azt a határozatát tartották a nicaei, ill. a nicaea-konstantinápolyi hitvallással ellenkezőnek, amely a hitvallásnak a szentlélekről szóló mondatába (credo in spiritum, qui ex patre procedit = hiszek szentlélekben, ki az atyától származik) beiktatta a „*filioque*” szót toldásnak (credo in spiritum sanctum, qui ex patre filioque procedit = hiszek szentlélekben, ki az atyától és a *fútól* származik).

A két egyház közt levő ellentétet 9. században Photius konstantinápolyi pátriárka élesztette ki, mikor a bolgárok megtérítése ügyében hatásköri összeütközése volt I. Miklós római pápával s a keleti pátriárkához írt körlevelében a pápát eretnokségek pártfogolásával vádolja s fel is sorolja a keleti igaz hit és a római egyház tanítása közt levő sarkalatos ellentéteket: a „gonoszság koronája” az, hogy a hitvallásba betoldották a „*filioque*”-t, azontúl a papok házasodásának az eltiltása manicheizmus, az, hogy az úr testét és vérének megszentelő papok olajat nem szentelhetnek s hogy a kenetet csak a keresztségnél használhatják, esztelenség, a szombati böjttel megzavarja a böjtszámítást s az Antikrisztus szolgálói „művének a megakadályozására” 867-ben zsinatot is tartott.

A végleges szakadás.

A végleges szakadás 1054 július 16-án történt meg a két egyház között, mikor IX. Leó pápa legátusai a Hagia Sophia-templom oltárára tették Caerularius Mihály pátriárkát kiátkozó iratukat, a pátriárka pedig törölte a pápa nevét azok sorából, akiktől a nyilvános könyörgésben a keleti egyház megszokott emlékezni. A kölcsönös eretnekkényilvánításra a pátriárka viselkedése adott okot azzal, hogy a római egyházat saját területén túrni nem akarta, a Bulgáriában meghonosodott latin szertartást eltiltotta, több templomot bezárattott, megújította Photius vádjait a római egyház ellen s azokat megtoldotta azzal, hogy az úrvacsoránál a kovász-talan kenyér használata zsidózás.

A 13—15. századbeli egyesülési törekvések (az 1274 lyoni és az 1439. florenzi zsinat) sikertelenek maradtak. A keleti egyház népe a latin egyházzal való egyesülésnek semmi szükségét nem érezte, teológusai pedig a „*filioque*” miatt nem tudtak megbarátkozni vele. A különböző irányban való fejlődés ezenkívül számos szertartásbeli és szokásbeli különbséget fejlesztett ki, melyek a megértést és a közeledést mind nehezebbé tették. A keleti egyház nem igen törődött a nyugatival. A nyugati ellenben annál határozottabban igyekezett fentartani és érvényesíteni vezetés tekintetében támasztott jogait és igényeit. Szívós kitartásának s tervszerű eljárásának eredménye is volt: egyes görög egyházak elismerték a pápa fenhatóságát s ezekből szerveződött a (rómaival) *egyesült* (uniált vagy „unitus”) *görög-katolikus egyház*.

A konstantinápolyi pátriárkátus és a nemzeti egyházak.

A keleti ortodox egyház kisebb-nagyobb területre terjedő önálló egyházak meglehetősen laza szervezete, melyet csak a konstantinápolyi pátriárka által kifejezésre juttatott hitközösség tart össze. A nagy orosz birodalom egyháza éppoly egység benne, mint a sinai kolostor, melynek élén szintén pátriárka áll, kinek rangja a nemzeti egyházak vezetőinél semmivel sem alábbvaló. A hozzá tartozó pátriárkátusok a konstantinápolyi oekumenikus (egyetemes) pátriárka alatt a következők: 1. a konstantinápolyi, aki a török uralom alatt 1453 óta a török birodalom-

ban élő ortodoxok „vezére és pasája” volt, 1860 óta a nép és a papság választja, 12 metropolitából álló egyházi és szintén 12 (négy érsek és nyolc laikus) tagból álló világi ügyekben illetékes tanács van mellette, 2. az alexandriai, 3. az antiochiai, 4. a jeruzsálemi, 5. a sinai és 6. a cyprusi, melyeknek hatósága a körülöttük fekvő egyházakra terjed. Önálló nemzeti egyházak: 7. az orosz, melynek élén 1721 óta a cári rendelkezéseket végrehajtó a szent szinódus állt s amely a bolsevizmus forradalma óta óriási változásokon ment át, 8. a görög, melyet 1852 óta az athéni metropolita négy püspökből álló s királyi biztos által ellenőrzött tanáccsal kormányoz, 9. a bolgár, mely 1870 óta önálló, ez azonban szakadár-egyház, mert exarcháját a konstantinápolyi pátriárka 1872-ben kiátkozta, 10. a román, mely 1885 óta önálló, élén a bukaresti primás-metropolitával, 11. a szerb, mely 1879 óta önálló s melynek feje a belgrádi érsek, 12. a montenegrói, melynek élén 1766 óta a cetinjei metropolita állott, 13. a karlócai, mely az 1690—1700 között magyar területre bevándorolt 40.000 szerb család egyházi hatósága, 14. ebből vált ki 1864-ben a nagyszebeni görög-keleti román egyháztartomány, élén a nagyszebeni metropolitával, 15. a bukovinai, melynek metropolitája Cernovitzban lakott, fenhatósága alá a bukovinai és a dalmáciai gör.-keletiek tartoztak, 16. a lengyel, melynek önállóságát 1924-ben ismerték el, élén a Varsóban székelő metropolita áll.

Területi tagoltságánál valamivel egységesebb, de nem teljesen egységes nyelvi tekintetben. Istentiszteleti nyelve régen a görög, mely mellett a nemzeti nyelvek is sorra érvényesültek. Ma csak négyet használnak közülök: a görögöt, a szlávot, a románt és az arabot. Sem a használt görög, sem a használt szláv nem a ma élő nyelv, hanem mindkettő e nyelvek középkori változata. Az egyház által használt régi délszláv nyelv újabban bolgár, szerb és orosz elemeket vett fel magába. Igazi élő nyelvét csak a román gör.-keleti egyház használja istentiszteleti nyelvéül.

Az ortodoxia.

Hit tekintetében már sokkal egységesebbek nemzeti egyházai. Hitük alapja a nicaea-konstantinápolyi hitvallás (a „filioque” nélkül), kereszténységük tehát csakugyan kihegyezett és paradox formában kifejezett ortodox tételeken alapszik.

Terjedelmesebb és későbbi összefoglalásai Mogilas kievi metropolita 1638-ban készített igazhitű hitvallása, mely a tridenti zsinat kánonaihoz és a protestáns hitvallásokhoz hasonló részletességgel fejtegeti a kereszténység alaptanait és Dositheus jeruzsálemi pátriárka 1672-ben elfogadott hittételei.

Hittételeik és egyházi törvényeik időrendi, majd rendszeres formába öntött gyűjteményei azok a Nomokánonok, melyek a keleti egyházak tulajdonképpeni törvénykönyvei. A legtekintélyesebb Nomokánont a t)20-i konstantinápolyi zsinat tette a keleti egyház törvényévé; magja a 7. századból származik, kiegészítését és teljes kidolgozását (tévesen) Photius pátriárkának tulajdonítják. Ehhez 1169—1177 közt kimerítő magyarázatokat írt Theodorus Balsamon.

Az orosz egyház törvényei 14 fejezetből álló legrégebb gyűjteményének Kormitskaja Kniga (= kormányos könyve) a neve; 1274-ben fogadta el a vladimiri zsinat, 1630-ban jelent meg először nyomtatásban. A szerbek ezenkívül a Kniga pravil és a Zbornik c. gyűjteményeket használják, a román egyház Manuelos Malaxos 1561-ben készült összeállítása mellett az 1652-ben megjelent Pravila cea maré c. gyűjteményt is.

Igazhitük teológiai vagy filozófiai körülbástyázásával nem sokat fáradtak. A keleti egyházaknak sem nagy teológusaik nem voltak, sem papjaik nevelésére különösebb gondot nem fordítottak. A néphe egyszer belenevelt s azóta folyton hangsúlyozott hit végül is olyan magától értendő tömegmeggyőződéssé merevedett, hogy az attól való eltérés szinte lehetetlennek látszik.

A moszkvai grúz templom.

Kyryllos Lukaris.

Csak egy korszaka volt a keleti ortodox egyháznak, mikor ortodoxiája igazán veszedelemben forgott. Kyryllos Lukaris konstantinápolyi pátriárka kora (f 1638). Kyryllos 1602-ben ismerkedett meg a portánál levő holland követ révén a református egyház tanaival s meg is barátkozott velük. 1613-ban felajánlják neki a pátriárkái méltóságot, ő azonban visszautasítja, mert a szokásos díjakat nem hajlandó megfizetni. Közben mind alaposabban megismeri a protestantizmust s saját egyháza főhibáit a papok hivatal- és pénzhajhászásában s a nép babonájában látva azt szeretné, hogyha azt is meg lehetne reformálni, ha meg lehetne tanítani

Jézus Krisztus példája szerint való alázatosságra, az anyagi javak megvetésére és evangéliumi egyszerűsége. Ekkor mondja: „Ecclesiam graecam nil tarn pessundat ut superstitione” = a görög egyház rákfenéje a babona. — 1620-ban mégis ő lesz a pátriárka. Első dolga, hogy a protestánsokhoz való viszonyát szorosabbra fűzi. Angliának, ajándékozta a híres alexandriai bibliakéziratot, a Codex Alexandrinust, levelez a canterbury érsekkel, jóbarátságot tart fenn Anton Legerrel, a konstantinápolyi holland követség kálvinista prédikátorával, nyomdát alapít, gondoskodik a bibliának a nép nyelvére való lefordításáról (megjelent 1638-ban, Genfben s csak Kyrillos halála után került rendeltetési helyére), iskolákat alapított s talán egy katekizmust is íratott, 1629-ben pedig készített egy hitvallást, amely nagy feltűnést keltett, nyugaton vagy tizenkilenc kiadást ért meg s amelyről Hugo Grotius azt a kijelentést írt, hogy „Kálvin főbb tanaival annyira egyezik, mintha az Institúcióból volna lemásolva”. A pátriárka állásfoglalása nem maradt hatás és ellenzés nélkül. A portánál levő katolikus követek ellene foglaltak állást, s a görög egyházban is híre ment, hogy a pátriárka eretnek és luteránus. A nyomdát, amit felállított, szétdúlták, őt magát hivataláról többször letették és száműzték, végül is azzal a váddal szegték nyakát, hogy lázadást szít. A perzsák ellen hadba menő Murád szultán nem akart a háta mögött ellenséget tudni, janicsáraival megölette s holttestét tengerbe vetette. Halálával a mozgalom megszűnt, dacára annak, hogy nemcsak főpapok, hanem mások is rokonszenveztek vele.

Az egyháznak aránylag kései állásponton való megemerevedése azt hozta magával, hogy tana, berendezései és kultusza sokkal komplikáltabbak, mint az őskereszténységéi. Amit évszázadok hozzáadtak az eredeti kereszténységhez, azt a keleti egyház vallása lényegének tekinti. A pogány vallással való versengése közben a császári udvar pompára, külszínre és ceremóniákra sokat adó szomszédságában istentisztelete színdús és pompázó, templomai hatalmas és gazdagon díszített, képekkel, arannyal, ezüsttel ékesített alkotmányok, papjai nemcsak méltóságuk tudatában levő, de azt külsőleg öltözetben és környezetükkel is kifejezésre juttató egyházfejedelmek.

A papság.

A papság és a nép közt nincsenek dogmatikai választófalak. A papok egyszer megházasodhatnak, de ennek felszentelésük előtt kell történnie s csak szűz leányt vehetnek el, püspök azonban feleséges ember nem lehet. Neveletésükre csak újabban és csak a nyugati egyházzal határos nemzeti egyházakba fordítanak különösebb gondot, Keleten elég volt, hogyha olvasni tudtak s a szertartásokat el tudták végezni. Ennek megfelelően a nép előtt való tekintélyük sem minden kétségen felül álló. Istentiszteleti téren azonban annál feltétlenebb. Ennek két oka van. Az egyik az, hogy istentiszteletében a papságnak erősen megkülönböztetett pompás és titokzatos mezbe öltöztetett szerepe van. Ezt már a templom beosztása is kifejezésre juttatja. A keleti egyház templomaiban a hívek részére fentartott helytől egy képekkel gazdagon díszített fal, az ún. ikonosztáz választja el az oltár területét, mely egyik oldalán a pap öltöző helyét (a sekrestyét), másik oldalán pedig az eucharistiára való előkészület helyét is magában foglalja. A pap az így elkülönített s a nép számára csak az ikonosztáz rácsain keresztül látható oltár előtt végzi liturgikus teendőit s a híveket az ikonosztáz által elkerített területen kívül részelteti pl. az Úrvacsora kegyelmi jegyeiben. Az elkülönítés ténye s az istentisztelet

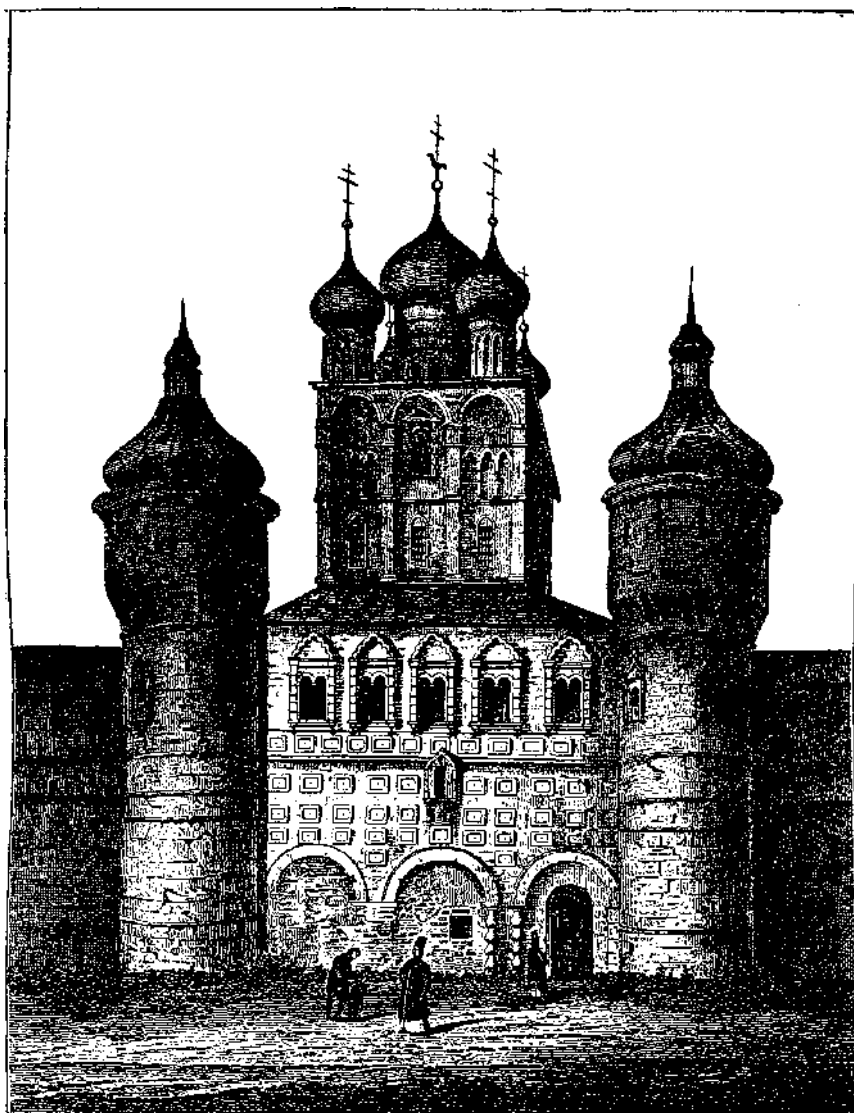
alkalmával viselt díszes papi ruhák szembetűnően érzékeltetik azt a kiváltságos helyzetet, melyet a papság a kultuszban elfoglal. A másik ok az, hogy a keleti egyház szertartásai jó részét misztériumnak tünteti fel.

Vasili Blashennoi székesegyháza Moszkvában. Az orosz templomépítés egyik legpompásabb alkotása.

Azokat a szertartásokat, amelyeket a nyugati egyházak egyszerűen szentségeknak neveznek, a keleti misztériumoknak hívja. A pap által végzett keresztelés, az úrvacsora, az olajjal való megkenés: misztérium. Ami lényegileg csak annyit jelent, hogy e szertartások látható jegyei által a hívek isteni kegyelem részesei lesznek, a néphit azonban ezt a jelentést materializálja, a misztériumokkal babonás hiedelmeket kapcsol össze,

úgyhogy a keleti pap elsősorban nem lelkipásztor, hanem inkább isteni csodatevő erők közvetítője. A pappáavatás kézfeltétellel történik. A papságnak három foka: alsóbbrendű teendőket — ezekhez tartozik azonban az imádságok és felolvasások elvégzése is — végez a diakon, fölötte áll

Joh. Bogosloiv temploma Moszkvában a Kremlben. Tipikus orosz templom.

a misztériumok kiszolgáltatására jogosított rendes pap és a papavatás és oltárszentelés kiváltságával rendelkező püspök.

Szerzetesek és kolostorok.

Nagyobb távolság választja el a tömegtől azt a szerzetes papságot, mely a világgal szakít s a kolostor magányában a keresztény tökéletes-

séget életben és gondolkodásban jobban meg tudja közelíteni, mint az átlagemberek és átlagpapok számára is lehetséges. A szerzetesek a régi aszkéták utódai, de ma inkább jól fundált kolostorokban, mint remeteségben élnek, vannak köztük coenobiták, akiknek magánvagyonuk nincs, akik nőtlenséget fogadnak s életüket vallásos elmélyedésben töltik. A szerzetesség megbecsülését mindennél jobban az mutatja, hogy a magasabb egyházi méltóságokat majdnem kizárólag szerzetesekkel töltik be, éppen ez a pont az oka azonban annak, hogy a kolostorok egyúttal egyházpolitikai központok is.

Athos, a szent hegy köztársasága.

A keleti egyháznak több híres kolostora van. Ezek közt a jeruzsálemiek mellett főként a Sinai hegyen levőknek van nagy tekintélyük, de a legérdekesebbek az Athos hegyiek, amelyek még az 1430-tól 1913-ig tartó török uralom alatt is bizonyos önkormányzattal bírtak. A klastromi mondák szerint az Iwiron, Protaton és Watopaedi kolostorokat Nagy Constantinus császár alapította, történeti szerepük azonban csak a 9. század közepén kezdődik. Az első nagy kolostort, a Lawrát 963-ban kezdte Trapezunti Ábrahám, szerzetes néven szent Athanasius, építtetni. Öt nagy és 16 kisebb kolostor tartozik a szent hegy szerzetesköztársaságához, a kolostorokban és a barátfalvakban élő szerzetesek száma volt már nyolcezer is, most azonban csak négyezren vannak. Életüket Nagy Basilius szabályai szerint rendezték be: közösen imádkoztak, közösen étkeztek, közösen gazdálkodtak, magánvagyonuk nem volt s a szűzieségi fogadalmuk érdekében az egész hegyen nemhogy asszonynak, hanem nőnemű állatnak sem volt szabad megfordulnia. A belépőknek vagyonukat szét kellett a szegények közt osztaniok. Minden tisztességes ember beléphetett közéjük, csak gyermekeket, szakálltalanokat és királyi családok tagjait nem vették föl. Három évi próbaidő és kereszt formájú tonzura felvétele után lettek rendes szerzetesek. A kolostorok előjáróikat maguk választották, a kolostorok előjárói közül került ki a protos, aki a szent hegyet a külvilággal szemben képviselte. A török uralom nem bántotta az athoshegyi szerzetesköztársaságot. Adót szedett tőlük, ellenőrizte őket, különben azonban nagy kiváltságaik voltak. Sehol másutt a török birodalomban nem volt szabad haragnak szólania, szabad ég alatt nyilvánosan szent képeket vagy keresztet felállítani, csak az Athoson. Nagy belső válságot idézett elő szerzetesei világában az, hogy a 15. századtól kezdve meglazult a kolostorok vagyoni puritánizmusa. Divatba jött az ú. n. idiorrhythmia, az a szokás, hogy akinek tetszett és vagyona volt hozzá, függetleníttette magát a közösségtől, ruházat, étkezés dolgában s ami a legfontosabb: *megtartotta a vagyonát*. Az új szokás sok ellenzést váltott ki. Néhány kolostorban azonban diadalmaskodott s a régi szigorúbb életfelfogású tagokat kiszorította; ezek aztán házacskákat építettek maguknak, melyek falucskákká tömörülnek. A kolostorok tulajdonában levő földön épült házikókat lakóik három emberöltőre veszik a kolostortól bérbe. A nagyobb kolostoroknak könyvtáraik is vannak, melyekben sok a régi görög kézirat. 1749-ben a watopedi-kolostor szerzetesei ú. n. Athos-akadémiát alapítottak, mely teológiai iskolázást nyújtott. A szerzetesek leginkább a kultuszra vonatkozó kérdésekkel foglalkoznak, a teológiai tudománnyal kevésbé, mert ebben inkább a hit megrendítését, mint igazságkeresést látnak. Egy igaz teológia van: megmaradni az egyház tanítása mellett. Istentiszteletek és elmélkedés által igénybe nem vett idejüket egyesek földműveléssel, mások kézműveskedéssel töltik,

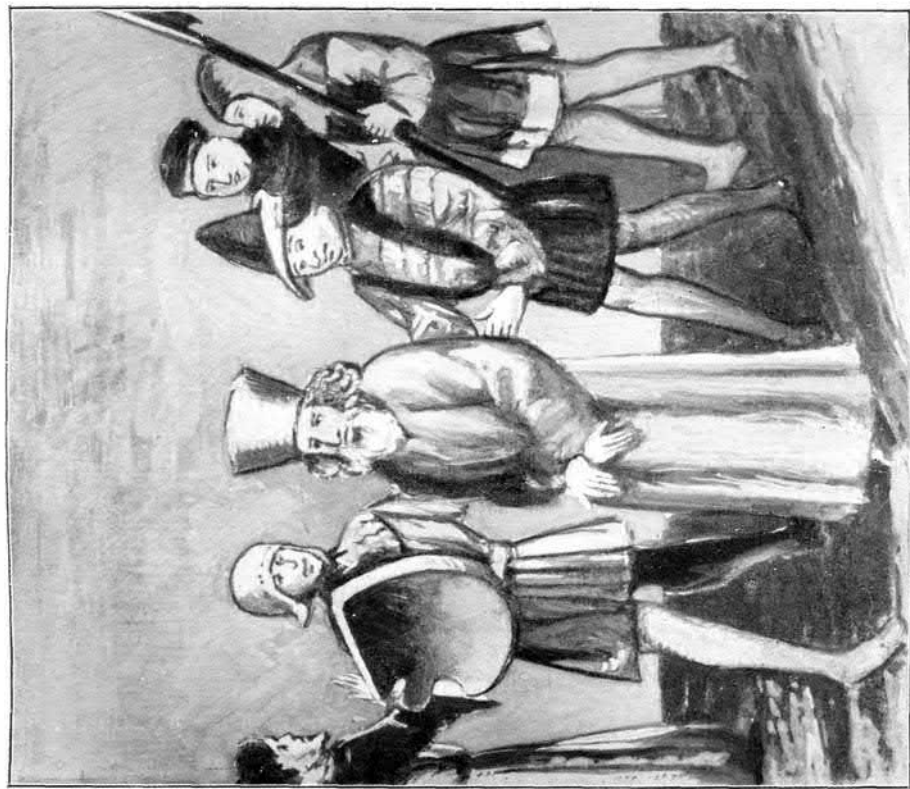

A talamási rutén fatemplom (Bereg m.).

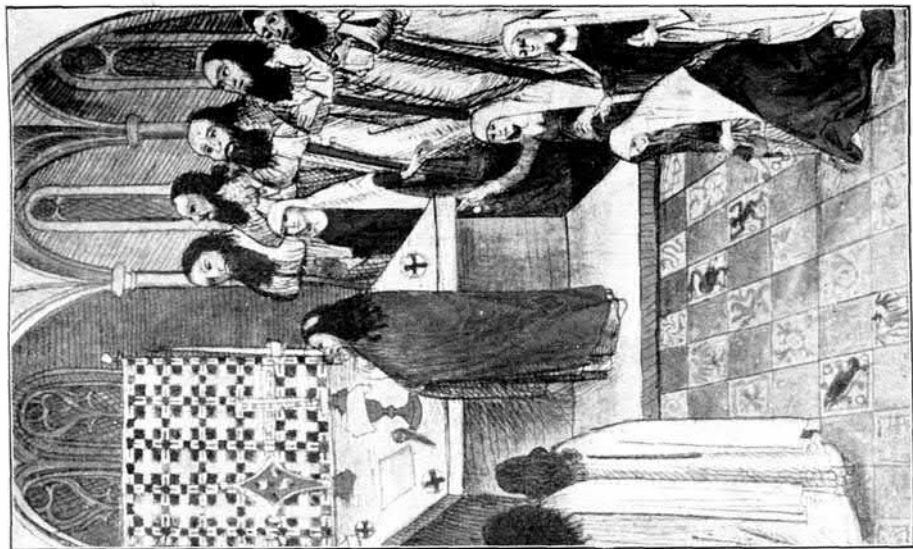

Méhes Kórágyon (Szerem m.). A méhkasok előtt karóra tűzött lókoponyák a méhbetegségek elhárítására szolgálnak. Élő pogányság.

Prágai Hieronymust a vesztőhelyre viszik. Ulrich von Richentalnak a konstanti zsinatról szóló egykorú kronikájából.

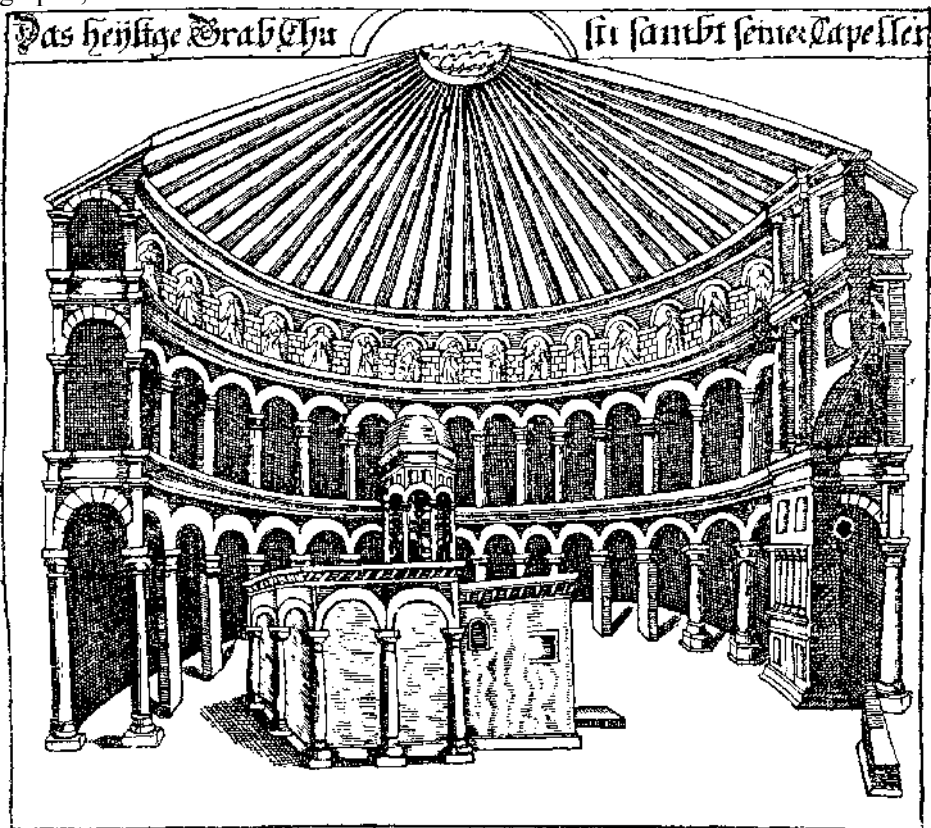

Görög katolikus mise a 15. században. Ritter Grünenberg 1486. évi kéziratában levő rajz után.

Artophorium a brassói görög templomban. A keleti egyházban ősidők óta szokás, hogy az úrvacsorához szükséges kenyeret bazilika-alakú tartóban tartják. Ez a 39 cm magas 23 cm széles szentségház a keleti stílusú templomok és az ikonosztáz kombinációjából van megszerkesztve. Nyitható ajtaja, belül két kihúzható fiókja van; 1794-ben készült ezüst ötvösmunka.

vannak akik festéssel és kegyeszkészítéssel foglalkoznak. Az újabb időben a nemzetiségi elkülönülés az Athoson is elhatalmasodott, oroszok vetették meg a lábukat a Panteleimonos-kolostorban, bolgár jellegű a Zographu, szerbek a Chilandari és Detsani kolostorok.

Jézus sírja a jeruzsálemi szent sír-templomban. A kép Slisansky Lőrinc „Newe Reisebeschreibung nacher Jerusalem undt dem H. Lande” c. 1662-ben megjelent könyvéből való. A leírás szerint a szent sír-templom kupolája még nem volt beboltozva úgy, hogy a sírkápolnát az éppen fölötte levő nyíláson „mennydörgés és eső érte”. A kápolnaszerű épület közepén van a sír, mely Slisansky látogatása idején fehér márványlappal volt letakarva, mert a széléről a zarándokok sok darabot levettek.

A kultusz.

Isten, Krisztus, szűz Mária, az istenszülő, teotokos és a szentek állnak kultusza előterében; tiszteletük nemcsak arra irányul, hogy áhítatuk virágaival körülvegyék őket, hanem nagy súlyt helyeznek arra, hogy azokat a helyeket felkeressék, melyekhez Jézus életének kiváló eseményei fűződnek s nagy tiszteletben részesítik szentjeik ereklyéit is. A keleti egyházban óriási szerepet játszanak a búcsújárások, különösen az oroszok keresik fel nemcsak saját búcsújáró helyeiket, hanem a Palesztinába zarándoklók nagy százalékát is „ők adják. Csodatévő ereklyéknél és még csodásabb erejű szentképeknél keresnek gyógyulást és lelki vigaszt,

búcsúkról magukkal hozott, az eredetiekhez érintett szentképeknek csodatevő erőt tulajdonítanak, a jeruzsálemi szentsír-templomban a szent tűznél meggyújtott gyertyáik könnyű halálhoz segítik azt, akinek halálklása óráján a kezükbe adják.

Egyházi szertartásaik hasonló, materializált értelmet nyernek. A kereszténység megtisztít a bűntől és megszabadít a kárhozattól, az olajjal való megkenés gyógyulást hoz, az imádság csodákat tesz és földi bajok ellen is használ.

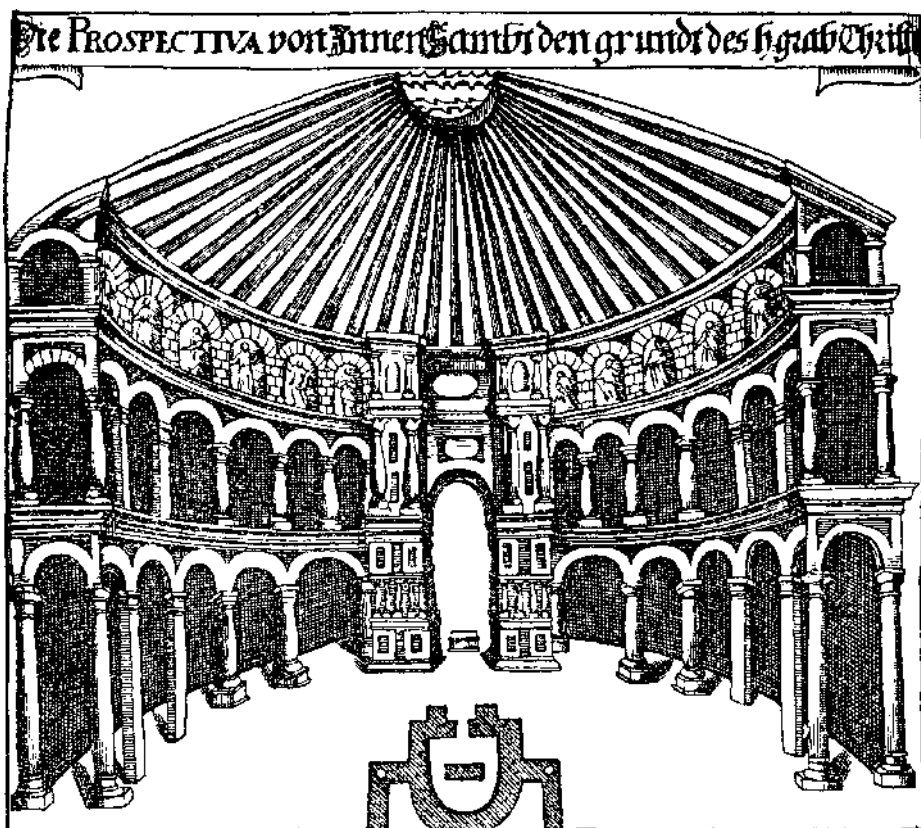
Kultuszuk központjában természetesen a megváltás misztériuma áll, melyet legtökéletesebben a szent földön, Jézus Krisztus földi élete, halála és feltámadása által megszentelt helyeken, ezek évenként ismétlődő nagy ünnepein, pompás dramatikus intenzívteleteikbe bekapcsolódva lehet megélni.

A nagyhét Jeruzsálemben.

Jeruzsálem és a nagyhét! A görög egyház Jézus élete helyszínén a 4. századtól kezdve valósággal végigjártsa Jézus utolsó napjainak az eseményeit. Virágvasárnap a püspök, aki Jézust megszemélyesíti, szamárháton vonul be az Olajfák hegyéről a feltámadás-templomba. A gyermekek ugyanazzal az üdvkiáltással fogadják, mint annak idején Jézus Krisztust s olajfaágakat hintenek elébe, zöldcsütörtökön az úrvacsora szerzésére való emlékezéssel együtt végzi a pátriárka a lábmosás szertartását s e napon szenteli nemcsak az olajat, hanem a 30 féle alkatrészből álló szent myront is. A nagypénteki istentisztelet meg ezzel kezdődik s egész napon át tart. A templom közepén felállított kereszt körül egész nap szentírás helyeket recitálnak, imákat mondanak és énekelnek. Este sebeit csókolva imádják Krisztust s kendőre festett képmását körmenetben körülvive sírbahelyezik. A 4. században a pátriárka e napon trónusán ülve Krisztus keresztféjének darabját tette közszemlére s a nép három órán át csókolgatta sírva azt a fát, amelyen Krisztus kiszendvedt. Közben a papság zsolozsmákat zengedezett. Megrázó hatású szertartás, melynek hatását fokozta az, hogy a hívek az egész héten át böjtöltek s az éjszaka egy részét is virrasztva töltötték. A nagyszombati istentisztelet központja Jézus sírja, melyet a sirató énekeket zengő hívek égő gyertyákkal állnak körül. A sírban fekvő képet tömjénnel megfüstölik, s a templom körül viszik, majd megint a helyére teszik s a hívek egymásután megcsókolják. A szentsír-templomban egymás hegyén-hátán álló nép Krisztus helyett egy-egy zarándokot emel a feje fölé s azt adja kézről-kézre s siratja Krisztusaként. A gyászszertartás a szent tűz csodájával kezdődik. A pátriárka bevonul a templomba s a szent sírnál az isteni kegyelem egy sugaráért könyörög. Könyörgése meghallgattatásra talál. A tűz kigyulad, mire a pátriárka lehányja magáról díszes ruháit s a szent tűzzel berohan a szentélybe, a zarándokok pedig ujjongva adják tovább a szent tüzet s gyújtják meg vele gyertyáikat. Naumann Frigyes kissé cinikus magyarázata szerint a szent tüzet régen az olajjal preparált csillárzsinóron át nyerték, most azonban a pátriárka zsebéből kivett gyufával állítja elő, a szertartás azonban a hívőkre óriási hatással van és a nép részéről sok elemi vallásos érzés jut benne kifejezésre. Vasárnap hajnalban fehérbe öltöztetett templomban ünneplik Krisztus feltámadását s csókolják sorra egymást annak örömeire, hogy az úr feltámadott!

A jeruzsálemi nagyheti szertartásokból nőttek ki szerte a világon, különösen pedig Rómában a nagyszerű nagyheti ünnepek, melyek azután különbözőképpen módosultak. Rómában a pápaság minden fényét

és pompáját kifejti, hogy minél hatásosabbá és bensőbbé tegye őket, a protestáns egyházakban viszont nem maradt más belőlük, mint a passió eléneklése, ami azonban fogalmat sem nyújt a keleti és a római katolikus egyházak nagyheti istentiszteleteinek változatos és gazdag tartalmából.

Jézus sírja a jeruzsálemi szent sír-templomban. Ez a metszet a sírkápolna alaprajzát és a templom tengelyébe való elhelyezést mutatja. A sírkápolnában Sli-sansky Lőrinc zarándoklása idején a 17. század közepén állandóan harminchat gyertya égett, az ajtaja előtt állt az a kő, amelyen a Krisztus feltámadását hirdető angyal ült. Előtte öt ezüst lámpa égett s az ajtó fölött lógott a máltai lovagok által adományozott negyven fontos ezüstlámpa. A szentsírt fedő kövön avatták fel a szentsír lovagjait.

Az egyházi év.

Egyházi esztendejük jellegét az ünnepek adják. Karácsony, húsvét és pünkösd a főünnepek, mellettük Epiphánias (a Jordánünnep, Vízkereszt) és szeptember 14-én a kereszt feltalálásának (326.) az ünnepe magaslik ki, Máriaünnepek közül február 2-án Máriának Simeonnal való találkozása, Mária tisztulása és augusztus 15-én Mária halála (dormitio Marie) fontosak. Tisztelik az angyalokat, vidékenként vannak népszerű szentjeik, kiknek ünnepeit ereklyéikhez való zarándoklással kötik össze, a húsvétot megelőző böjt első vasárnapja az igaz hitnek, a képtisztelet

diadalának, január 30-a pedig a három nagy egyházfejedelem (Basilius, Nazianci Gergely és aranyszájú szt. János) ünnepe.

A népeletben nagy szerepet játszanak a böjtök, melyek négyszer negyven napig tartanak. Szombaton és vasárnap nem böjtölnek, úgy hogy emiatt húsvét előtti negyvennapos böjtjük nyolc héten át tart, míg a róm. kath. egyházban hat és fél hét elég rájuk, mert a katolikusok közben csak a vasárnapokat nem számítják. Másik negyvennapos böjtjük az apostolok böjtje a pünkösöd után köv. vasárnapval kezdődik, a Mária-böjtjük augusztus 1-én, az adventi pedig karácsony előtt. A keleti naptárban százhatvan böjt s majdnem száz ünnepnap szakítja meg a mindennapi életet: nem csoda, hogy a keleti egyház népeinek az életén a vallássság jobban meglátszik s — gazdaságilag is mélyebb nyomokat hagyott, mint a nyugati kereszténységhez tartozókén.

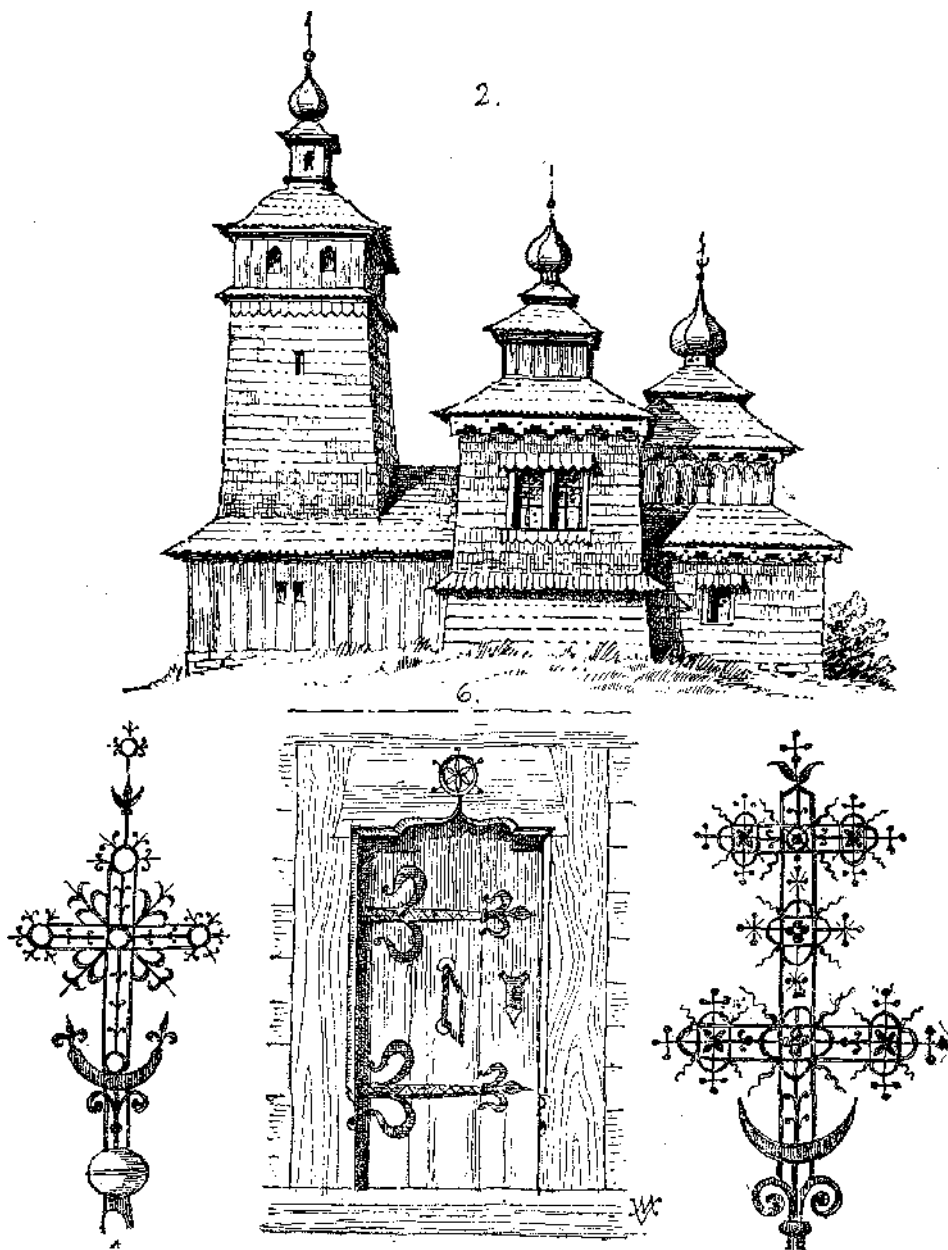
A „liturgia”.

Rendes istentisztelete, a „liturgia” gazdag, liturgikus keretbe, imádságok, szentíráshelyek és énekek közé beékelte úrvacsorai szertartás (eucharistia). Két formája van, a közönségesebbet és rövidebbet Johannes Chrysostomustól, a hosszabbat, melyet főképpen a húsvétet megelőző böjti időszakban használtak, Nagy Basiliostól származónak mondják. A „liturgia” három részből áll. A bevezető részben (proskomidé) a pap és a diakon az ikonosztáz előtt üdvözlik egymást, imádkoznak s az ikonosztázon levő Krisztus- és Máriakép előtt meghajolva, azokat megcsókolják. A szentélyben ugyanezt teszik, azután a diakonikonban (sekrestye) felöltik a miseruháikat. A pap átmegy az oltár másik oldalán levő prothesis-be s ott előkészíti az úrvacsorához szükségeseket, öt lapos, tányéralakú kenyérből darabokat vág ki. Az elsőnek a közepét vágja ki, melyen négyszögletes keretben az IS—XS (Jesus Christos) és a NI—KA (győz) betűk, illetve szavak állnak. Ez az urat jelképező „báránny”. Ezen a darabka kenyéren a pap szimbolikus módon elvégzi az áldozást. Utána előkészíti a kelyhet úgy, hogy bort és vizet önt belé. A második kenyérből egyet kivág a teotokos, harmadikból kilenc darabot keresztelő János, az apostolok, az atyák és a vértanúk tiszteletére, a negyedikből a papság és az uralkodó, az ötödikből az élők és a holtak tiszteletére s vagy másokért, akiket külön megnevez. A lapos tányérra (diskos) helyezett, szabályosan egymásra rakott kenyereket és kelyhet letakarva megfüstöli. Mikor ez megvan, következik a „kis bevonulás”: a Jézus Krisztust jelképező diakónusaitól és a kartól kísérve a pap körülmegy a templomban, amivel Krisztus tanítását utánozza. Utána a szenvedő és feltámadó Krisztus képében az ikonosztáz ajtain át megtartja a „nagy bevonulást”, mely az oltárnál végződik. Az ikonosztáz ajtai bezáródnak s a pap az oltárnál elmondja az elemeket átlényegítő imádságot. A nép közben imádkozik, énekel, elmondja a hitvallást. Mindezek végeztével a pap a feltámadó Krisztus képében kihozza a kehelybe aprított „életet” és azt a híveknek kanállal kiosztja. Rendszeresen csak a pap és a diakon élnek az úrvacsorájával. Az egész szertartást a népet elbocsájtó áldások és imádságok rekesztik be. A szertartás igen hosszú ideig tart. Az igehirdetés nem szükséges része az istentiszteletnek.

Az úrvacsorát körülvevő és az istentiszteletet teljessé tevő imádságok felolvasásra kijelölt szentírásszakaszok, zsoltárok és énekek szövegét számos szent könyv írja elő. (A Typikon az év ünnepeinek a jegyzéke, az Euchologion a liturgiái előírások, a Psalterion, Evangelion és Apostolos az istentiszteletre rendelt szentírási szakaszok gyűjteménye, a Ménologion a szentek ünnepeit, legendáit és himnuszait tartalmazza.)

A misztériumok kiszolgáltatása.

A többi szertartások közt a legfontosabbak a misztériumok kiszolgáltatásai. A keresztelés háromszor való bemelegítés formájában történik,

Az ondavkai (Zemplénm.) fatemplom, melynek nemcsak a harangja van toronyba helyezve, hanem orosz szokásnak megfelelően a szentélye és a hajója is toronyalakú tetejévé van kiépítve, ami az orosz templomokat sajátos festői hatássá teszi. Alul közepén a bejárat ajtaja, két oldalt a két díszes munkájú vaskereszt, ami a tornyot és a szentély felett levő építményt is díszíti.

legkésőbb negyven nappal a születés után. Lényeges részei a gonosz megtagadása (abrenuntatio), az ördög kiűzése (exorcismus), a gyermekből és a szentelt víztől és a hit megvallása. Kiegészíti a myronnal való kenet, a katolikus bérnással, illetve a konfirmációval rokon másik misztérium kiszolgáltatása, mely abból áll, hogy a pap a gyermek egész testét végigkeni. A bűnbánat misztériuma abban áll, hogy a hívő bűneit az úr képe alatt meggyónja a papnak. A házasság megkötése szintén gazdagon kiépített szertartások közben történik, a papavatást a püspök kézfeltétel kíséretében végzi. A gyakorlati életben igen gyakran igénybe vett misztérium a szentelt olaj (euchelaion), mely nem utolsó kenet és via-

Vízszentelés az oroszoknál. Az orosz egyházban Vízkereszt ünnepe egyházilag is nagyobb jelentőségű és a nép életében is nagyobb szerepet játszik, mint a nyugatiakban. A pap körmenetben megy a vízhez és megáldja, az emberek beleugrának — ebben a népszokásban még van valami bibliai zamat.

ticum jellegű, mint a római kat. egyházban, hanem egyenesen arra szolgál, hogy a benne nyújtott isteni kegyelem meggyógyítsa a betegeket. Az euchelaion olaját nagyszerdán készítik el, még pedig hét nap, hét evangéliumi, hét epistolai hely és hét imádság elmondásával szentelik meg s évenként egyszer mindenkit megkennek vele.

A keleti egyház tanai és szertartásai híveiben rendkívül erős hangulatokat váltanak ki. A természetfeletti világ csodatevő, világba beleyúló hatalmában való hitet ez az egyház minden eszközével ébren tartja s amit tanít és nyújt, azt népe gondolkodásához leereszkedve, babonás hajlamait is kielégítve szolgáltatja. Ez a magyarázata annak, hogy a nép a keleti egyházzal bensőleg összeforrott, egyúttal azonban ez alapon érthető az is, hogy puritánabb igényeket nem tud kielégíteni. És noha a

szektaképződés a görög egyházban ritka, az orosz egyházban annál fontosabb jelenség.

A görög-katolikus egyházak.

A pápaság szívósan képviselt hatalmi jogigényeit több keleti egyházzal elismertette. Ezek közt első helyen áll az, hogy ezek az egyházak magukat a római pápának alávetették s f enhatóságát elismerték. Ennek ellenében a római egyház viszont megengedte nekik, hogy görög rítusukat, régi hagyományaikon alapuló szertartásaikat és szokásaikat megtarthassák. Külsőleg, a néppel szemben ugyanazok maradtak, mint régen, csak a központi vezetés került Róma kezébe s dogmatikai tekintetben helyezkedtek teljesen római alagra. A lényegbe vágó vallási kérdésektől ösztö-

Keresztelő a görögkeleti egyházban. A keresztelés nemcsak a vízzel való lemosásból áll, hanem ezt népszokásként kiegészítik azzal is, hogy a megkeresztelt gyermekhez odaviszik annak a szentnek a képét, akinek a nevére keresztelték és így ajánlják a szentnek az oltalmába.

nősen óvakodó köztudat sokat foglalkozik ezekkel a szám szerint jelentéktelen, (összesen legfeljebb 5—6 millió lelket számláló) egyházakkal s sokat tárgyalja egymástól, valamint a latin rítustól való eltéréseiket. Számszerint legerősebb csoportjaik a régi monarchiában éltek. A ruthén görögkatolikus és a román görög kel. egyesült egyházak négymillió híve a világ görögkatolikus egyesültjei lélekszámának több mint kétharmadát tette.

Közéjük tartoznak: 1. a főként Velencében lakó italograecik — számuk egész Olaszországban 50.000,

2. a ruthének, Galíciában az 1807-ben alapított halicsi érsekség alá tartozó przemysli és stanislawowi püspökség területén három, a Felvi-

déken pedig a munkácsi és eperjesi püspökség területén $\frac{1}{2}$ millió lélekszámmal,

3. a románok Erdélyben, a 17. sz. óta a lugosi, nagyváradai és szamosújvári püspökségek területén, számuk kb. egymillió,

4. a horvátok a zágrábi gör. kat. érsekség alatt, melyet Mária Terézia alapított,

5. az örmények a lemergi érsekség területén (különösen Bécsben, mindössze 4000—5000 lélek),

6. Oroszországban és a Balkánon csekély számú, legfeljebb 10—15.000 egyesült görög vallású élt, akiknek püspökeik sem voltak, hanem csak apostoli vikáriusok gondoztak (Bulgáriában 1883 óta három),

7. Keleten 90—100.000 lélek tartozott az 1867 óta Konstantinápolyban székelő kilikiai örmény pátriárkátus hatáskörébe.

8. a török területen élt *egyesült* görögöket (15 püspökségben 120.000 lélek) az antiochiai görög-melchita pátriárkátus kormányozta, a pátriárka az ain-trazi kolostorban lakott (Libanon). A görögöknek Törökországból való kiűzése következtében ennek a pátriárkátusnak a lélekszáma a minimálisra zsugorodott össze,

9. a Libanon táján élő kb. 250.000 szir-maronita egyházi feje a kanobini szt. Mária-kolostorban lakó pátriárka, kinek kilenc püspök van alárendelve,

10. az antiochiai szir pátriárkátus kilenc püspökséggel 15—20.000 lelket számlál,

11. a babiloni pátriárkátus Mossulban székelő pátriárkája kb. 40.000 lélek egyházi feje,

12. a XIII. Leo pápa által Kairó székhellyel felállított alexandriai kopt pátriárkátusnak még kevesebb híve van,

13. az abessziniaiakat Kerenben lakó apostoli vikárius,

14. az indiai Tamáskeresztényeket (100.000 lélek) pedig egy generális-vikárius gondozza.

Az orosz szekták.

Az óriási orosz birodalom egyháza a cári hatalom minden támogatása dacára sem tudta kielégíteni a nép minden irányú vallásos szükségletét. Voltak pompás templomai, tekintélyes kolostorai, hatalmas egyházfői, azonban a fény mellett ott volt az árnyék is: sem az egyháziak nem álltak mindig hivatásuk magaslatán, sem a nép nem tudott elhelyezkedni az egyházi élet megszokott formái között. Protestáns hatás alatt puritán áramlatok keletkeznek, más helyeken egész érthetlenségeknek és jelentékteleneknek tetsző okokból veszedelmes fanatizmus lobban fel, az egyház pedig a különböző mozgalmakat az államhatalom kényszerítő és brutális eszközeivel igyekszik elfojtani. Mindezekből vallásos téren olyan válságos tüneteket mutató atmoszféra fejlődött ki, hogy tisztán ezekből hús évvel az orosz forradalom felülkerekedése előtt az egész nép életét *megrázó katasztrófákra* lehetett következtetni.

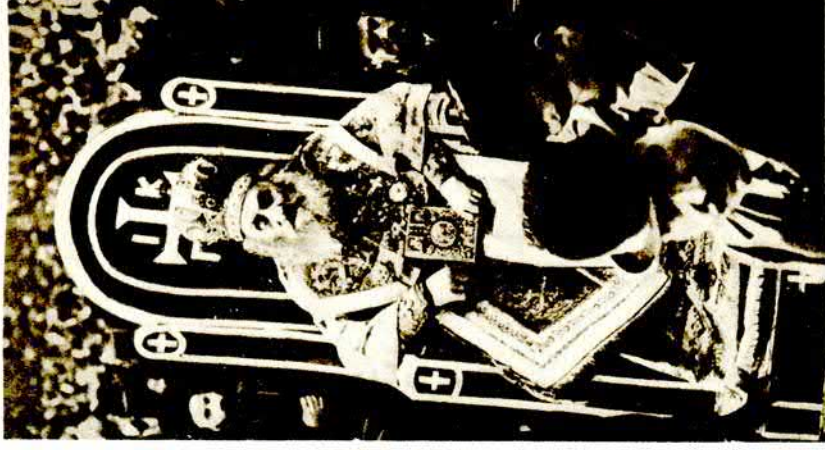
Az utolsó évtizedben az orosz keleti egyház soha nem sejtett válságokon ment át. A régi állam, amellyel össze volt növe, összeomlott, az új államhatalom ellenségként fordult vele szembe. Papjait megfosztotta polgári jogaitól, sőt üldözte és életétől is megfosztotta, az egyházi javakat lefoglalta, a szabad vallásgyakorlatot mindenképp megakadályozta s azt a meggyőződést igyekezett bevinni a köztudatba, hogy a vallás teljesen idejét múlt maradiság. Az az egyház, amely szinte légmentesen elzárkózott a kritikától, a vallási haladástól és a kultúrával való megbarátkozás-

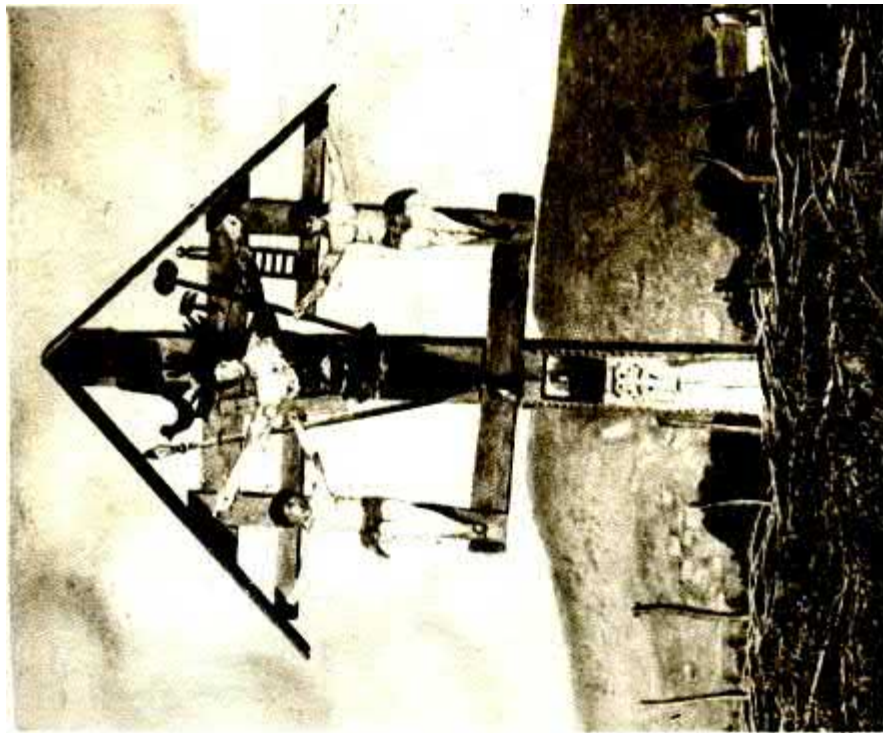
Körmeneti Mária-szobor Ung megyéből.

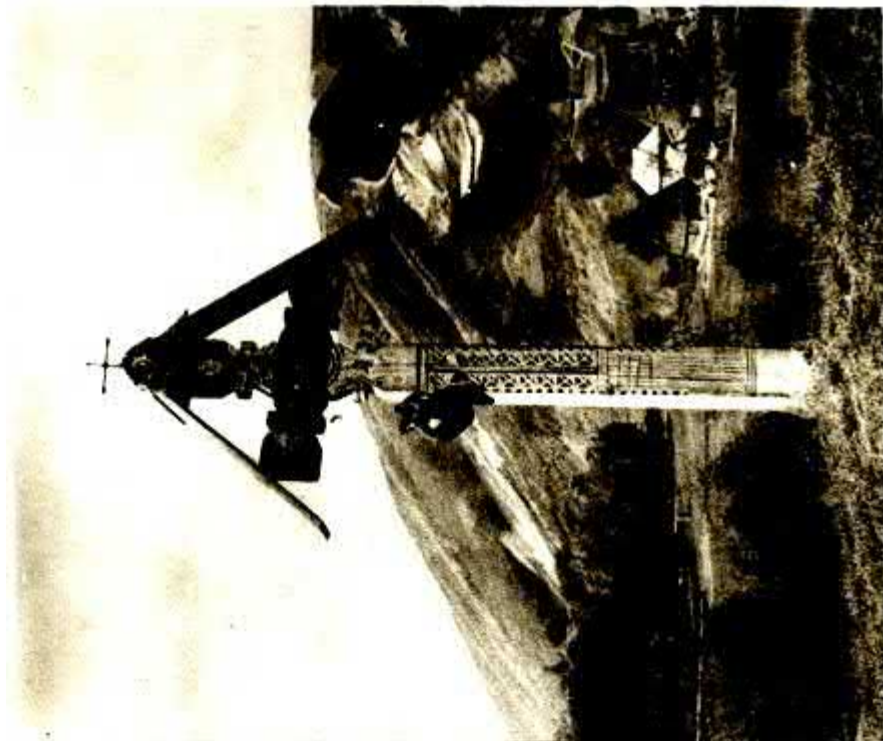
Keresztelő János feje. Faszobor a 15. századból. A besztercebányai múzeumból.

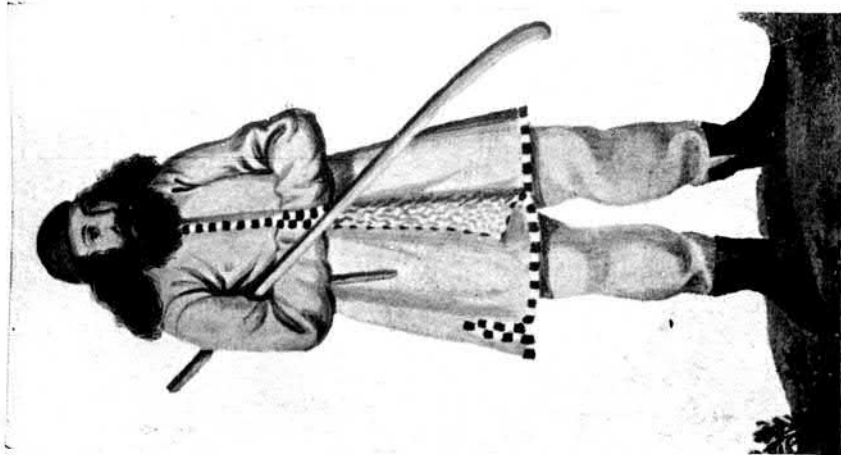
Egy keleti pátriárka ravatalon. Teljes pátriárkai díszébe öltöztetve trónjára ültetik s a temetőbe is így viszik. Délen Spanyolországban is szokásos temetési mód.

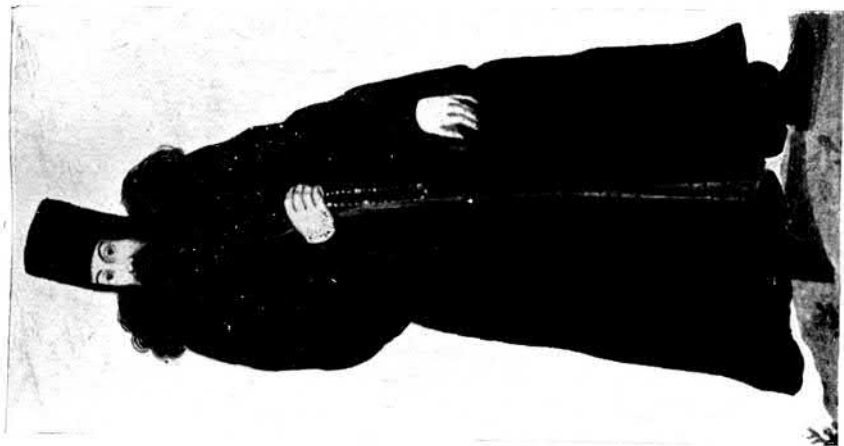
Oláh útszéli kereszt Fogaras megyében.

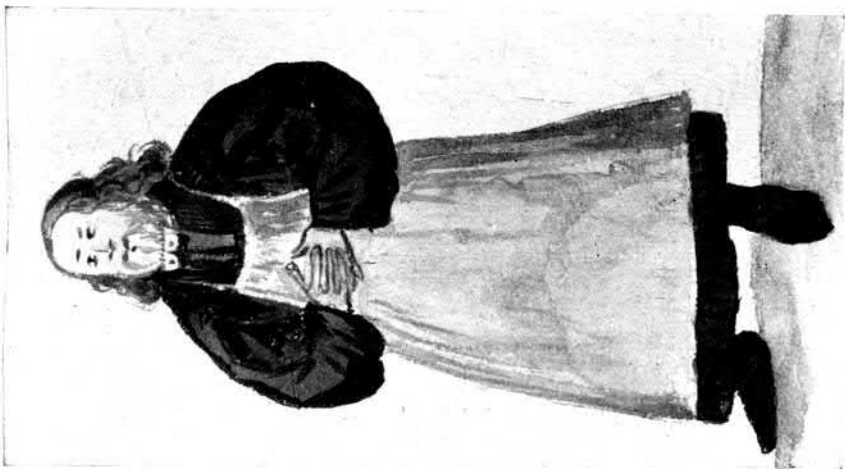
Oláh sírkereszt. A beléresztett faszögön lógó kis korsóban a halottnak szánt itat, a régi halotti áldozati szokások maradványa.

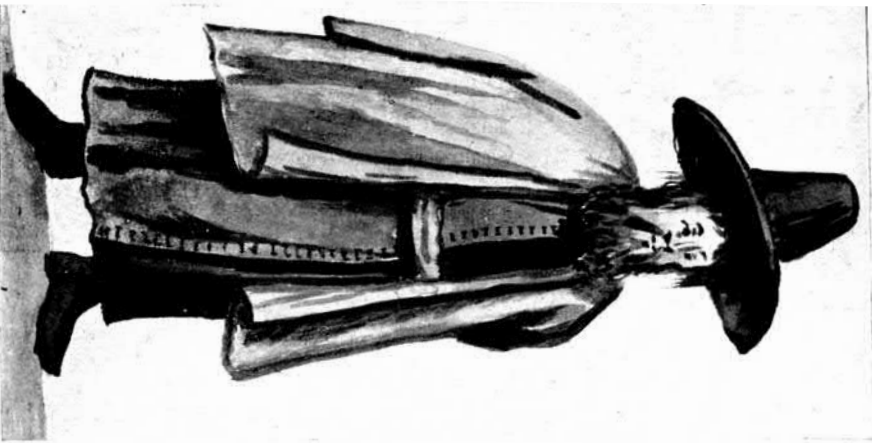
Román falusi pap a 17. században. Öltözte sárga fehér bőrposztónadrág és báránybőrből készült, gyapjával befelé fordított kockás szalaggal szegett zeke. A fején lilaszínű, fel-dinnyealakú sapka.

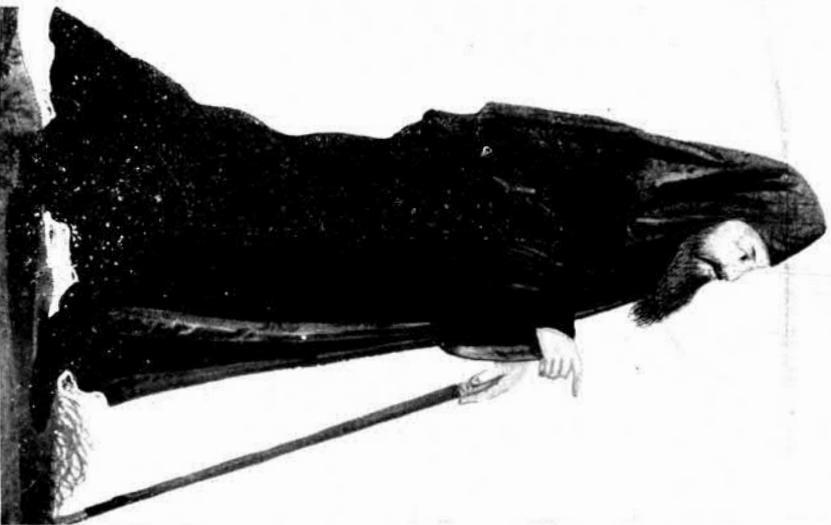
Görögkeleti pap a 17. században. Fekete törökös bugyogóban és fekete papucsban van. Öltöne bokáig érő kékbélésű bő fekete köpenyeg. Jobbkezeében olvasó.

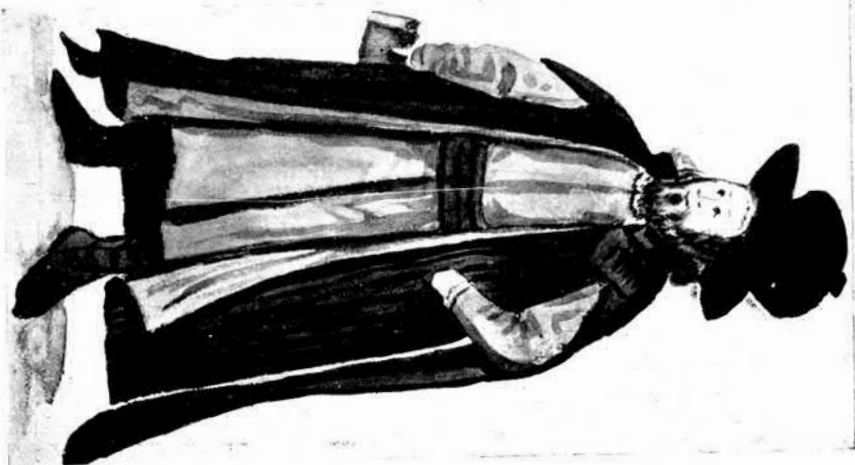
Evangelikus szász pap egyházi ornátusban a 17. században. Fekete palástján a csaknem bokáig betakaró vászon kötény az „alba” maradványa.

*egyesült görögkeleti papp a 17. század-
ban. Bokáig érő, kaptanszerű meggyiszíni
ruhát visel, a derekán zöld szövetöt.*

*Oldkorosági püspök a 17. században. Bokában
megkötött törökös bugyogóban, mely fölé szé-
les és bőjű lilaszínbélésű fekete köpenyt
öltött.*

*Bánvásági szász papp a 17. században. Hosszú
zöld dolmánya lilaszínbélésű s piros szövetöt
szorítja, erre öltötte szintén lilaszín
bélésű fekete köpenypalástját.*

tól, egyszerre belezuhant a radikális vallásellenesség rettenetes örvényébe. Ma még lehetetlen áttekinteni azt, hogy a politikai változás milyen hatással volt az egyházra s az új szovjet-egyház jellegét sem lehet tisztán felismerni. Még kevésbé lehet az elváltozásokat számokban kifejezni. A forradalmi változás minden valószerűség szerint, teljesen felforgatta s csupán történeti értékűekké degradálta az orosz egyházra és a szektákra vonatkozó régebbi ismereteinket is. A régi szálak egész biztosan elszakadtak, a szerves fejlődés helyét forradalmi alkotások foglalták el. Csak három irányban nyilvánvaló a forradalom hatása. Az egyik az, hogy az ortodox államegyház mellett a szovjet tanításaival megbarátkozó egyház is alakult, a másik az, hogy az államegyház megszűntével és a vallás magánüggévé való deklarálásával megszűnt az a nyomás is, amit az államegyház a különböző, többé-kevésbé pogány népekre gyakorolt s amellyel őket a kereszténység felvételére kényszerítette. A cseremiszek, osztjákok és egyéb népek megint visszatérhettek s vissza is tértek ősi pogányságukhoz. A harmadik pedig az, hogy enyhült a szekták elnyomása is. Az ortodoxtól eltérő vallásosságnak nem kell bújócskát játszania, szavak mögé, erdők mélyére rejtőznie, hanem szabadon kiélheti magát. Ez a helyzet elsősorban a biblikus és a protestáns szekták javára fog szolgálni. Hogy a szovjet szelleme tud-e és akar-e új és ezeknél radikálisabb vallásos alakulatokat létrehozni, azt nem lehet tudni, hogy azonban a keleti egyház radikalizálódását szívesén látja, elősegíti és támogatását elfogadja, azt látni lehet.

A szektákra vonatkozó történeti adatok sem érdekesség nélkül valók. Rendkívül jellemző pl. az, hogy a szektáskodók számát soha pontosan nem lehetett tudni. És pedig nemcsak azért nem, mert az emberek üldözéstől való féltükben nem merték bevallani, hogy elszakadtak az államegyháztól, hanem azért sem, mert a számlálók a szektáriusokat egyszerűen el-sikkasztották, így eshetett meg, hogy az 1826-ban a különböző szektákhoz tartozók számát hivatalosan 800.000-re becsülték, 1851-ben pedig csak 750.000-re tették, ugyanakkor azonban beszámoltak arról, hogy 1826—1851 közt legalább egy millió szektárius visszatért az államegyházba. A cár csodálkozva kért felvilágosítást, hogy az hogyan lehetséges, mire azt a választ kapta, hogy 750.000 csak a hivatalosan nyilvántartott szektáriusok száma, a valóságban azonban lehetnek vagy tizenkétszer annyian! Erre a cár új számlálást rendelt el. De még ekkor is megtörtént, hogy a nisegorodi kerületben a régi hivatalos számlálás 20.000-nyi szektáriust feltűntető eredményével szemben az új számlálás 170.000-et mutatott ki, a püspök ellenőrző számlálása pedig még 60.000-et derített ki. Az orosz egyház lelki egysége tehát már háromnegyedszázaddal ezelőtt is gyenge lábakon állt, voltak számítások, melyek a 20. század elején minden harmadik orosz szektáriusnak vettek.

Raskolnikok.

A legrégebb és legjelentősebb szekta, az *óhitűeké*, akik magukat starovjeszicknek (óhitűek) nevezték, az egyház pedig raskolnikoknak (= szakadárok) bélyegezte őket, a 17. században keletkezett. Oka az volt, hogy a könyvnyomtatás Oroszországban való elterjedése következtében nyilvánvalóvá lett, hogy a különböző kézzel írott szertartáskönyvek szövege igen megromlott s mikor kinyomatásukra került a sor, egységes szöveg megállapításáról kellett gondoskodni. Dionysiuszt, a Sergiuskolostor archimandritáját 1618-ban egy zsinat kiátkozta, pellengére ítélte és bezáratta, mert a szertartáskönyvekből több helyen törölte a

szt. háromság nevét, a szentlélekről pedig tagadta, hogy az tűz! Egy 1610-ben kiadott szertartáskönyv a háromszoros Halleiuját kétszeressel pótolta, egy 1641-ben megjelent pedig azt írta elő, hogy a keresztet két ujjal kell vetni. A régiekben Jézus neve Issus-nak volt írva, az újak a görögnek megfelelően Iissusnak írták. Nikon pátriárka a revíziót 1654—56 közt keresztülvitte és elfogadtatta. A revízió nagy ellenzéke volt. Pál kolomnai püspököt elcsapták, megkorbácsolták és börtönbe vetették, mert a revíziót ellenezni merte, másokat pedig száműztek. Az ellenzék fészke a solovetzkii kolostor volt, mely bezárta kapuit az újítók előtt. 1676-ban katonákkal vetették be s több mint négyszáz lakóját halálra kínozták! 1681-ben Avvakum, Lazarus és Feodor protópópákat máglyán égették el, 1682-ben Nikitát lefejezték. Az óhitűek, akik azon az alapon álltak, hogy Krisztus egyházában semmit változtatni nem szabad, az üldözés izgalmai közt az Antikrisztus megjelenését várták s hogy annak a kezébe ne kerüljenek, inkább önként váltak meg az élettől. 1724-ben 145 ember égette meg magát Szibériában. Olutzban 200 ember halt tüzhalt, 1756-ban a katonák üldözése elől a tomski kerületben 127-en 1761-ben pedig 150-en vetették lángok közé magukat. A kormány üldözte, 10—20.000 számra deportálta őket Szibériába.

Az első szakadás jelentéktelen indokokból keletkezett, s végül is 1800-ban azzal az eredménnyel végződött, hogy az ortodox egyház elismerte a régi rítusok érvényességét, 1886-ban pedig visszavonta az 1667-ben rájuk kimondott átkot is. Az egyházzal megbékülők (edinoverzek) azonban ekkor már a szakadárak kis részét tették. Közben a szakadás nem maradt csak a felszínen, hanem lényegesebb dolgokra is áterjedt.

Bespopovzy.

A szakadárak más része elvetette a papságot (bespopovzy). Míg a régi rítusért vértanúságra is kész papok éltek, azok szolgálatát igénybe vették, mikor ezek kihaltak, szakítottak a papsággal s azokkal a szertartásokkal is, amelyeknek a végzéséhez a pap kellett. Bőjtjeiket szigorúan megtartották, a képeket tisztelték, szorgalmasan keresztet vetettek, de a szentségektől elszoktak. Gyónásaikat véneik előtt végezték, a szent írást előimádkozóik olvasták és magyarázták, maguk keresztelkedtek meg s az úrvacsora helyett megelégedtek az utána való vágyakozással. Az államegyház híveit tisztátalanoknak tartották s a velük való érintkezést kerülték s a maradiságukat abban is kifejezésre juttatták, hogy a dohány, cukor és a burgonya élvezetétől is tartózkodtak. Egyesek nem imádkoznak, nem tartanak istentiszteleteket, szükségtelennek mondanak minden külsőséget, a biblia tanait költői képeknek tartják. Ilyen nemimádkozók (nemoliaki) főként a kaukázusi kozákok közt vannak.

Chrysty.

Más neveztes szekta a *Krisztusoké* (Chrysty), melynek alapelve az, hogy az isten minden nemzedék, sőt minden falu számára elküldi a megfelelő Krisztust. A szektát Danila Philippov nevű paraszt 1645-ben alapította, aki azt állította, hogy isten őt megszállotta. Utána Ivan Suslov lett a Messiás, aki 12 apostolt és egy „istenszülő” asszonyt is vett maga mellé. III. Péter cárt is Messiásuknak tartották. A szekta életét a Messiások és próféták irányítják, parancsaiknak a hívek engedelmeskednek. Danila 12 parancsolata közt a szeszes italoktól, bűnöktől és a házasságtól való tartózkodás is ott van. Istentiszteleteiken (radenija) énekelnek és táncolnak; előbb csendesesen áhítatoskodnak, később ritmikus mozgá-

sokkal izgatott állapotba juttatják magukat, egyesek forogni kezdenek s forognak, míg össze nem esnek. Egyesek ebben az izgatott állapotban artikulátlan hangokat adnak s jósolnak is. Különös entuziasztikus és misztikus vallásosságuk magasabb, sőt papi köröket is megragadott.

Skopzok.

Egy ilyen Selivanov nevű új Messiás alapította 1770 körül a *skopzok* szektáját. Mikor először felbukkan és Messiásnak mondja magát, az örültek házába csukják. Onnan kiszabadul, 1820-ban kolostorba internálják, ahol 1832-ben, százéves korában hal meg. Szelivanov szószerint veszi s szószerint való teljesítését követeli azoknak az evangéliumi mondásoknak, hogy az isten országáért legyenek olyan férfiak, akik megherélik magukat (Máté ev. 19. 12.), hogy boldogok a meddő asszonyok, a méhek, melyek nem szültek és az emlők, amelyek nem szoptattak (Lukács ev. 23. 29.) s hogy akit a keze vagy a lába megbotrántkozott, az vágja le azt s inkább menjen sántán vagy csonkán isten országába, mint két kézzel vagy két lábbal az örök tűzre. (Máté ev. 18. 8—9.) Az öncsonkítás borzasztó szokása mögött erkölcsi motívumok rejlenek. A skopzok a világ végét várják. Bekövetkeztét attól teszik függővé, hogy mikor telik be annak a száznegyvennégyezer szűznek a száma, akik János jelenései 14. 1—5. jövendölése szerint a Barányt várják. Az üldözések nem tudták kipisztítani őket, számuk azonban a század elején nem volt több 2—3000-nél.

Molokánok és duchoborzok.

A régi szekták közé tartozik a *molokánoké* és a *duchoborzoké* is. Mindkettő erősen racionalisztikus. A molokánok inkább bibliai alapon fordultak a hivatalos egyház szokásai és szertartásai ellen. Nevük közel sem jár tanaik lényegéhez. A hivatalos egyház és az orosz néptudat már abban is bünt látott, hogy böjtben tejet mertek inni s erről a — hallatlan szokásukról nevezte el őket. Ők maguk „lelki keresztyényeknek” mondták magukat s az volt az álláspontjuk, hogy a keresztyénségnek nem az írás betűje, hanem annak a szelleme után kell igazodnia. A keresztyénségben nem a víz a fő, hanem az „ige élő vize”, azj úrvacsorában nem az elemek, hanem a Krisztusban való élet. Puritán életükkel, józanságukkal, jó erkölcsökkel, szorgalmukkal és összetartásukkal kiváltak környezetükből. Az orosz kormány kíméletlenül büntette és üldözte őket. összejöveteleiket megtiltotta, lakóhelyüket nem volt szabad elhagyniok, hogy nézeteiket ne terjeszthessék, majd büntetésből egész falvak lakosságát Szibériába és a Kaukázusba telepítette át.

A duchoborzok (= a lélek harcosai) egy lépéssel tovább mentek a bibliai kinyilatkoztatáson s azt tanították, hogy „az élet ígét minden lelki keresztyény a szívében hordja”. Ezen az alapon nemcsak a hivatalos egyház külsőségeivel, hanem az üdvtörténettel is szakítottak. Jézus Krisztust jó embernek tartották, az istenfiúságot pedig kiterjesztették minden igaz keresztyényre. Aki őszintén hisz istenben és igazán szereti őt, az éppúgy isten gyermeke, mint a názareti Jézus volt. Általában minden ember egyenlő. A cár is éppén olyan ember, mint más. Az emberiség igazi atyja az isten, akitől lelke, igazi anyja a föld, az anyag, melyből teste származik. Isten a világosság, emberekben megnyilvánuló ereje a szent lélek. A lélek birtoka alapján minden duchoborz isten fiának mondhatja, sőt az istenséggel is azonosíthatja magát. A duchoborzok is tiszta erkölcsű, komoly emberek voltak. Nézeteik részben egyes quaker nézetek-

kel rokonok. A múlt század elején Ivan Kapustin szervezte gyülekezeteket. I. Miklós cár 1841-től a Kaukázusba száműzte őket, 1895-ben a katonai szolgálat megtagadása miatt újra szigorúan eljártak ellenük úgy, hogy 1898 óta körülbelül kilencezren vándorbotot vettek a kezükbe és részben Cyprus szigetére, részben pedig Kanadába vándoroltak ki. Az új világban azonban nem telepedtek le, hanem Jézust keresve és várva vándoroltak.

A stundizmus.

1864 óta az Odessza mellett levő Rohrbach nevű német telepes községből sugárzott szét a *stundizmus*. Hamar terjedt s a múlt század végén több, mint kétmillió híve volt. A stundizmus biblikus alapon álló laikus pietisztikus mozgalom, melyre baptista gondolatok is hatással voltak. Az orosz egyház a stundistákat is üldözte, sorsuk igen gyakran volt börtön és száműzetés.

Egyes szektákban a vallásosság exaltált formákat ölt, másokban egyenesen beteg utakra téved. A *salaputok* (— lelki testvérek) és a *maljovantzok* összejövetelén például rendesek az exaltált megnyilvánulások. A 19. sz. elején egy Falaley nevű paraszt azt prédikálta, hogy az öngyilkosság nem bűn, hanem az istennel való egyesülés. Tana járvány szerűen terjedt. Egy helyen 88 fanatizált férfi és nő határozta el a közös öngyilkosságot. Alig lehetett őket kimenteni a barlangból, melyben el akarták égetni magukat, másutt egy Suskoff nevű paraszt „prédikációjának” a hatása alatt egy faluban harmincötén haltak meg úgy, hogy egymás fejét testvéri szeretetből baltával levágták, hogy minél előbb bejuthassanak a mennyországba.

Ezek a beteges tünetek mutatják legjobban, hogy a vakhittel párosult fanatizmus milyen rettenetes gyümölcsöket hozhat.

Különben pedig az orosz szekták történetéből főként az tűnik ki, hogy a keresztény vallás talaján bizonyos jelenségek törvényszerűen ismétlődnek. A nagy egyházak világraszóló pompája mellett helyet kér magának a puritánizmus, a hagyományokkal túlterhelt történeti egyházakkal szembe fordul, a biblicizmus és a keresztény kinyilatkoztatáson túlmenő, istenhez közvetlen felemelkedő áhítat is.

Tolsztoj és Dosztojevszki.

Ezek a gondolatok két nagy orosz író műveiben játszanak nagy szerepet. A biblikus gondolkozást propagálta *Leo Nikolajevics Tolsztoj*, a nagy orosz próféta, kinek tanai nemcsak műveiben élnek, hanem átmentek a népbe is s a charkovi, voronesi, kurski, poltavai, jekaterinoslavi és kijevi kerületekben különösen Chilkov herceg munkája révén vallásos, közösségeket is alkottak. Chilkov herceg paraszt prédikátorai és hívei számára 156 kérdésből és feleletből álló katekizmust is készített s az istentiszteleteken a biblia mellett Tolsztoj írásait is magyarázta. A másik író, *Feodor Dosztojevszki* különösen „Istentagadók” c. művében foglalkozik a vallás kérdéseivel s Nitzschenél is élesebben támad a kereszténységnek. Dosztojevszki az orosz radikális vallásosság legmegrázóbb erejű festője. Az orosz történet utolsó fejezetében ez az általa vázolt egy évszázados földalatti radikalizmus került felszínre, melynek vallási hatásai egyelőre beláthatatlanok.

A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ

Semper eadem.

A kereszténység kebelén belül kétségtelenül a legimpozánsabb és a leghatalmasabb szervezet, mely vallási jelentősége mellett Európa történetében is jelentős szerepet játszott. Sajat céltudatos, mindig energikusan képviselt és érvényre juttatott álláspontja szerint nem emberi, hanem isteni intézmény. Jézus Krisztus, az istenember alapította, hogy rajta keresztül kinyilatkoztatását és megváltó halálának az áldásait közölje az emberiséggel. Semper eadem — kezdettől fogva az, ami ma. Az ég hajol le benne a földre. Templomaiban az istenség látható formában van jelen s papjai közvetítésével hívei az istenséggel legbensőbb közösségbe léphetnek. Az egyház az üdvösség kapuja és elkerülhetetlen feltétele: extra ecclesiam nulla salus = az egyházon kívül nem lehet üdvözülni. És ahogy az egyházban az ég lehajlik a földre, úgy segíti át az egyház híveit a másvilágba: imádságaival enyhíti kínjaikat a kárhozat tüzeiben s onnan ki is szabadítja őket, Krisztus és a szentek érdemeinek kimeríthetetlen kincstárából annyit juttat nekik, amennyi szükséges, hogy a mennybe jussanak. Az egyház az istenség képviselője a földön. Az egyház feje, a római pápa, nem emberi jogon, hanem mint Krisztus földi helytartója kormányozza az egyházat. És ha Krisztus az emberiség királya, akkor az emberiség legfőbb kormányzója, isteni jogon való vezetője nem lehet más, mint a római pápa. Az egyház tanítása isteni tanítás, az egyház joga isteni eredetű jog, az egyház intézményei és berendezkedései isteni intézmények. Az egyház a legfőbb földi tekintély. Az a hivatása, hogy vezesse az emberiséget. Híveinek ezzel szemben az a kötelességük, hogy az egyházi vezetésnek alávegyék magukat. Higyjék azt, amit az egyház tanít, engedelmeskedjenek annak, amit az egyház követel s olvadjanak fel teljesen benne...

Ezek természetesen elvi követelések, melyeknek sem az emberiség, sem az egyház hívei nem mindig és nem mindenben feleltek meg. Sőt ahhoz is hosszú idő kellett, míg a római katolikus egyház minden ízében egységes hitrendszerét és alkotmányát kifejlesztette. A semper eadem = mindig ugyanaz az egyház nem volt mindig ugyanaz. Tanítása sem felelt meg mindig annak az eszménynek, amit vele szemben lirini szt. Vince felállított: quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est, hogy azt hiszi, amit mindig, mindenütt, minden (hívő) hitt. Fejlődésének a történetét azonban még vázlatosan sem adhatjuk, legfeljebb egyes igen fontos mozzanataira mutathatunk rá. Annyi bizonyos, hogy az egyház és a vallástörténet a legtöbb katolikus gondolatnak és szertartásnak kiáramlója a fejlődéstörténetét és kimutatta, hogy az első keresztény egyház és a mai katolikus egyház között óriási különbségek vannak. Amint az nem is lehet másképp. Az egyházi beállítással szemben ugyanis a tudomány az egyházat is kialakuló, fejlődő, előretörő, majd megtorpanó, diadalmas, de máskor vereségeket is szenvedő emberi szervezkedésnek tekinti és mint ilyet próbálja megérteni.

A katolikus egyház kialakulása.

Jézus Krisztus tanításából kiolvasni is, abba belemagyarázni is nehéz a későbbi katolicizmust. Az ütközőpont az, hogy Jézus — őzében áll egy szervezett egyházzal s annak kialakult intézményeivel. Jézus nem szertartásokat alkot, hanem ceremóniákat kritizál, az az új tartalom pe-

Péter apostol szobra a római Szent Péter-templomban. A 4. századból (Wickhof szerint a 13. századból Arnolfo di Cambiotól!) származó munka, mely ma is épségben meg van, csak a jobb lábának a nagy ujja kopott le a sok csókolástól. A katolikus felfogásnak teljesen megfelelően ábrázolt egyházfejedelem jobb kezével áldó mozdulatot tesz, bal kezében pedig a bűnök oldását szimbolizáló kulcsot tartja. Arca nem sémita, hanem áriajellegű s a haja is teljes, nem pedig kopasz, mint ahogy más irány ábrázolja.

dig, amit ő ad az evangéliumban, nemcsak a zsidó vallás formáit robbantja szét, hanem minden másét is.

Pál apostol már egész más jellegű működést fejt ki. Az ő élete művében az egyházi gondolat, a szervezés gondolata sokkal inkább előtérbe nyomul. Az általa hirdetett új evangélium már alkalmasabb volt arra, hogy egyházi bázis legyen s az első zsidó zsinagógiai mintára szervezett keresztény egyházak az ő működése nyomán sarjadtak. Ezek az egyházak

azonban alig hasonlítottak a későbbi keresztény egyházra. Szerény, szinte mondhatni: földalatti gyülekezetek voltak, melyek közt kevés és laza kapcsolat volt, vezetőik egyszerű kézműves és egyéb emberek, szertartásaik belső hittől átfűtött egyszerű cselekmények (keresztelés, agapé = szeretetvendégség és úrvacsora), istentiszteleteiket a zsidó zsinagógai istentiszteletben megszokott s onnan átvett formák közt tartották, bibliamagyarázatokból és imádságokból állottak, szervezetük nem volt kiépítve. Az első keresztény gyülekezetek episkoposai (= vezető, felügyelő) és a későbbi katolikus püspökök között édes kevés a hasonlóság, az apostolokat meg éppen nehéz a mai egyházfejedelmek mintájára elképzelni. Az egyházi fejlődésnek nem az a legnagyobb érdeme, hogy híven és töretlenül megőrizte Jézus Krisztus tanítását és az őskeresztény egyház szokásait, hanem az, hogy ezen a szerény alapon olyan hatalmas épületet emelt...!

A monarchisztikus gondolat.

A hatalmas katolikus egyház kiépülését Róma történeti helyzetének és az igen korán hozzákapcsolódott monarchisztikus gondolatnak köszönheti. A kereszténység a római birodalom perifériáján keletkezett. Hagyományai a birodalom keleti részén levő nagy városokhoz kapcsolódnak. Jézus Krisztus közvetlen tanítványai Antiochián, Alexandrián, Caesareán, Ephesuson és Smyrnán túl nem igen jutottak. Az egyetlen Pál apostol látott nagyobb világot. De azért a római gyülekezet kiváltságos helyzete a keresztény egyházban már megalakulásakor (40—50 körül) biztosítva volt. A birodalom fővárosának a keresztény egyháza pusztán létezésével is kimagaslott a többiek közül. Kezdetben Rómában is több gyülekezet alakult, amelyek egységes vezetés alá csak a 2. század közepén kerültek.

Az egységes vezetés szükségszerű követelmény lett abban a pillanatban, mikor Máté evangéliuma révén gyökeret vert az a legenda, hogy Jézus Krisztus az egyház vezetését Péter apostolra bízta s mikor a római gyülekezet eredetének kiemelésére és tekintélyének növelésére egyre meggyőzőbben hangoztatta, hogy Rómát nemcsak Pál apostol szentelte meg vére hullásával, hanem Péter apostol is, akinek Rómában természetesen az egyház fejének kellett lennie. Péter római püspöksége nagyon vitás. A róla szóló legenda azonban megtette hatását. Az a gondolat, hogy Jézus Krisztus Pétert tette meg utódjának, bele került az újszövetségbe. Az a másik, hogy Péter Róma első püspöke volt s hogy ez alapon a keresztény egyházban Rómát elsőség illeti, a római püspök pedig Péter utóda, végeredményben tehát Krisztus isteni jogán hivatott az egyház kormányzására, a keresztény egyházi fejlődés egyik leghatalmasabb irányító eszméje lett.

A római püspökök élre kerülnek.

A római püspökök szívós céltudatossággal érvényesítették a történet folyamán isteninek feltüntetett jogigényeket.

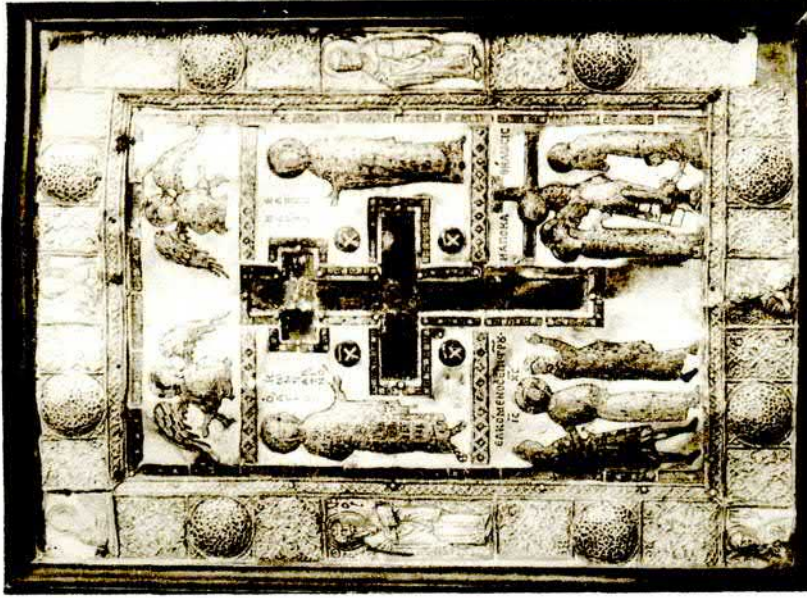
Az első századokban még sokszor vitatott az elsőségük, hiszen más gyülekezetek vezetői éppúgy apostolok utódai a püspöki széken, mint ők. A 3. század közepén a római gyülekezet jelentősége meglehetősen nagy, ami abból is látszik, hogy Cornelius püspök idején Rómában 46 presbiter, 7 diakon, 7 subdiakon és 94 más klerikus szolgál s a gyülekezet által támogatott szegények száma 1500. Nem csoda, ha ennek a nagy gyülekezetnek a tekintélye kifelé is erősödik. A római egyház természetes központja az itáliai kereszténységnek. A nicaei zsinat éppoly metropolisnak tekintti Rómát, mint Alexandriát, Antiochiát és Jeruzsálemet s püspökének ugyanolyan jogokat biztosít, mint ezekének. Később Theodosius csá-

szár alatt Damasus római püspököt Péter alexandriai püspökkel együtt emlegetik egyenrangú tekintélyként, azután pedig Konstantinápoly lesz Róma riválisa. Nyugaton is lépésről-lépésre kellett a győzelmet kivívnia. Milano, Ravenna és Aquileja püspökei soká egyenrangúaknak tartják magukat mellette. Nagy hatást tesz Leo pápának (440—461) Attilával való jelenete, mikor aquilejai találkozásuk után a világ ostora megáll Róma felé vezető útjában s visszafordul. A tőle függő III. Valentinianus császár 445-ből való edictumában kijelenti, hogy senki a római apostoli szék tekintélyét kétségbe vonni ne merészelje s hogy ha valamely püspököt felelősségre vonja s az ellenállna, a birodalmi hatóságok kényszerítsék az apostoli szék előtt való megjelenésre. A ehalcedoni zsinat (451) csak a birodalom nyugati részére ismeri el elsőségét, keleten ugyanolyan joggal és hatáskörrel mellé állítja a konstantinápolyi oecumenikus pátriárkát. Gelasius (492—496) az egyházi és a világi hatalmat a nap és a hold fényével hasonlítja össze. A nap természetesen az egyház, melytől a világi hatalom holdja fényét nyeri. II. Felix pedig Máté ev. 12. 30.-ra való hivatkozással átkozza ki Acacius konstantinápolyi pátriárkát (483). Nagy Gergely nemcsak a keletiekkel folyó vitát folytatta, hanem a barbár népek felé való egyházi terjeszkedés és a pápai vagyon növelése terén is maradandó érdemeket szerzett. I. Márton a Fekete-tenger partján hal meg, mert választását nem erősítette meg a császár által, I. Honoriust (625—638) pedig halála után a konstantinápolyi 681. évi egyetemes zsinat eretnekként kiátkozta. A 8. század közepén a pápák a frank uralkodókat királyokká kenték, amivel saját helyzetük is sokat javult, de azért különösen Nagy Károly (768—814) idejében még mindig nem állottak a császár fölött, hanem az ő fénye és hatalma árnyékában húzódtak meg. Nagy Károly az egyházzal szemben is uralkodói jogokat gyakorolt és I. Hadrianus pápa (772—795) fölött úgy ült törvényt, mint birodalma bármely más püspöke fölött.

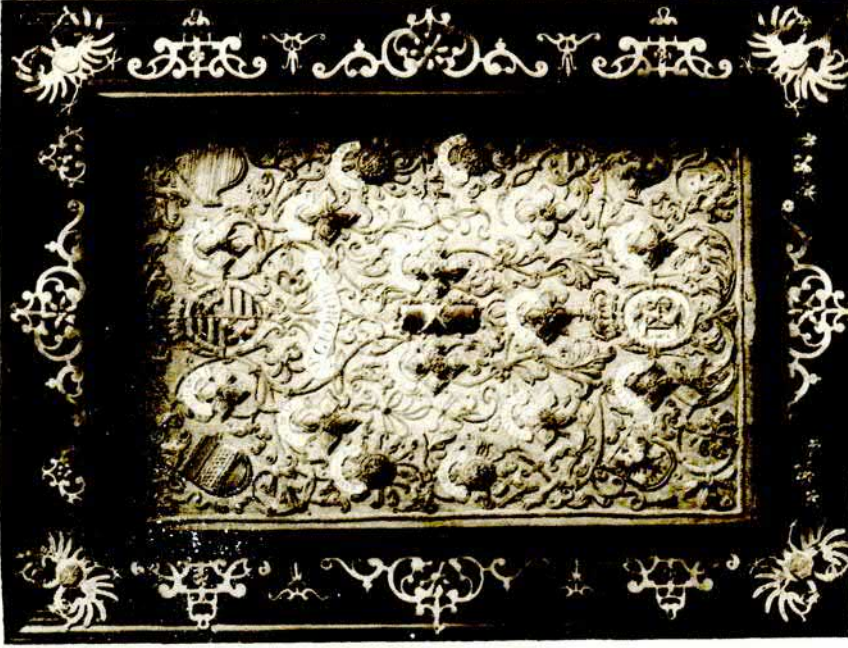
A következő századok zavaros történetéből, a pápa és az új birodalom uralkodói közt való tusakodások tömkelegéből a 11. század végén szilárd szirtként VII. Gergely pápa (1073—1085) alakja emelkedik ki. Deusdedit római bíboros 27 pontban foglalta össze a pápa által igényelt jogokat. Gergely ezeket magáévá tette. A „*Dictatus Gregorii papae*” néven ismert 27 pontban ilyenek vannak:

A pápaság követelményei.

1. Hogy a római egyházat egyedül az úr alapította.
2. Hogy egyedül a római főpap nevezhető egyetemesnek.
3. Hogy egyedül neki van joga püspököket letenni vagy kegyelmébe fogadni.
4. Hogy az ő képviselője a zsinatokon valamennyi püspök előtt ül még akkor is, hogyha alacsonyabbrendű náluk és velük szemben hivatalosztó ítéleteket hozhat.
5. Hogy a zsinatról elmaradókat a pápa leteheti.
6. Hogy az általa kiátkozottakkal többek között egy fedél alatt tartzkodni sem szabad.
7. Hogy az idők szükségéhez képest egyedül ő hozhat új törvényeket, tarthat új gyűléseket, állíthat fel apátságokat, gazdag püspökségeket szétoszthat, szegényeket egyesíthet.
8. Hogy egyedül ő használhat császári jelvényeket.
9. Hogy egyedül a pápa lábát köteles valamennyi fejedelem megcsókolni.
10. Hogy egyedül az ő nevét szabad az egyházakban megemlíteni.
12. Hogy neki joga van császárokat letenni.

Az esztergomi staurotheke. Kemény deszkára szegezett 11. századbeli bizánci zománcos ötvösmunka, mely két részből: a belső aranylappal és a külső aranyozott ezüstkeretből áll. A belső lapot keitis kereszt formájában kivágták a kereszt-ereklye elhelyezésére. Eredetileg könyvtábla volt s csak később lett ereklyetartó. (Lehetséges, hogy a pannonhalmi apátság kincstárából a 14. században jutott Esztergomba.

Ereklyetábla. A közepén jól látható a Szent György ereklyéjének tartott csontocska, körülötte vannak elhelyezve s feliratokkal is el vannak látva más szentek ereklyéinek az ú. n. partikulái. Az ereklyetáblán II. Mátyás magyar és cseh király címere van kihímezve. A trencsényi jezsuita rendház egykori kincstárából a Magyar Nemzeti Múzeumban.

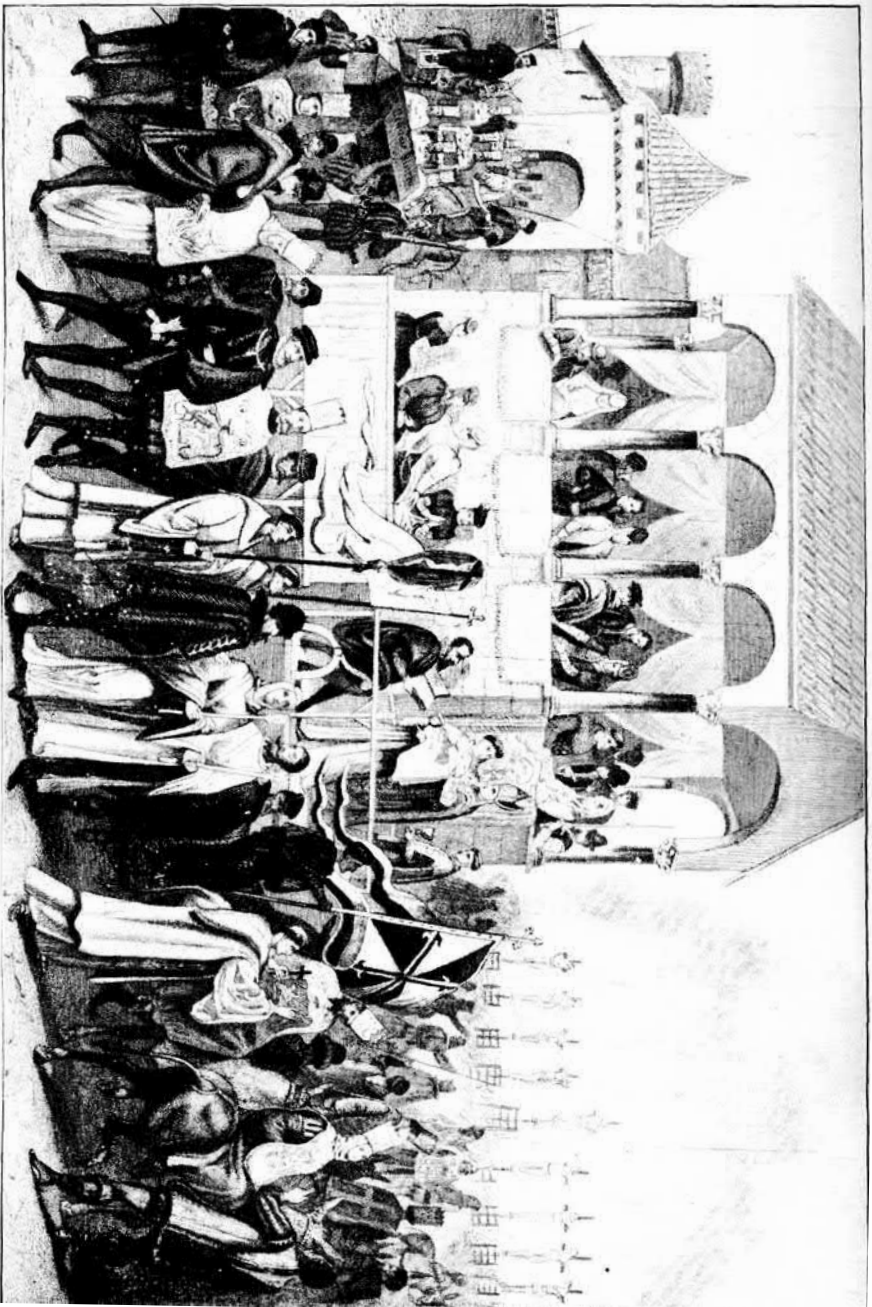

Egyházi viseletek. 1. Bizánci pap, kinek ruhája két részből, a hosszú tunikából és a felső testét, karjait fedő kópönyegből áll. Ebből fejlődött a katolikus egyházi viselet, a miseruha is. 2. Kat. püspök pluviáléban, földig érő díszesen himzett kópönyegben. 3. Püspök casulában, miseruhában, melynek csak a fej számára van nyílása. 4. Prépost szőrmegallérban. 5. Bíboros teljes ornátusban, a bíboros-kalappal és a kettős keresztrel. 6. Diakonus. 7. Világi pap alában és stóliával (keresztekkel himzett keskeny szalag) 8. Örmény püspök. 9. Nikon, orosz pátriárka. 10. Olasz apát. 11. Evangélikus lelkész talárban.

Szerzetesviseletek. 12. Kartauzi. 13. Szt. Benedekrendi. 14. Kapucinus. 15—16. Szt. Domokosrendi. 17. Szt. Ferencrendi. 18. Jezsuita. 19. Karmelita. 20. Augustinus. 21. Ferencrendi apáca. 22. Brigitta nővér. 23. Szt. Domokosrendi apáca. 24. Port-Royal-nővér. 25. Karmelita apáca.

Spanyol autódíté II. Filipp idejéből. A máglyarahál a középkorban az eretnekség speciális büntetése volt. A máglyára ítélt eretneket elrettentő ábrázolatokkal ékes ruhákba öltöztetve vezették a vesztőhelyre s a kivégzést az udvar, előkelő közönség és nagyszámú nép is vékonygázta.

13. Hogy neki joga van szükség esetén a püspököket székhelyeiken felcserélni-

16. Hogy az ő hozzájárulása nélkül egy zsinat sem nevezheti magát egyetemesnek.

17. Hogy engedelme nélkül se káptalant szervezni, se szabad kanonoki állást állítani nem szabad.

18. Hogy ítéletének senki ellent nem mondhat, viszont ő egymaga mindenkinek ellent mondhat.

16. Hogy felette senki nem ítélkezhetik.

21. Hogy minden egyház fontosabb dolgai eléje terjesztendők.

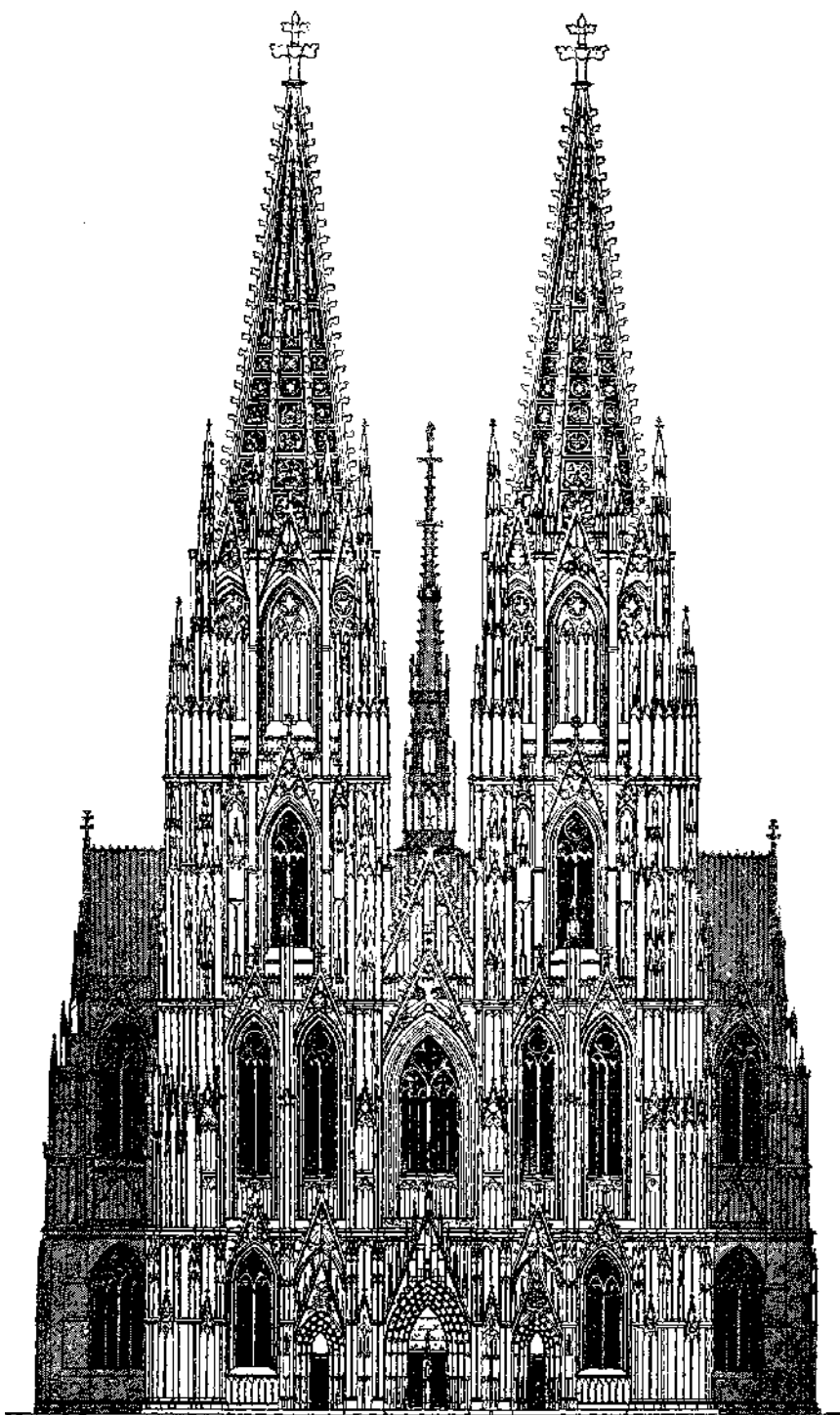
IV. Henrik Canossában télidőben hajadonfőtt és meztláb vezekel. (A. v. Heyden képe után.)

22. Hogy a római egyház soha nem tévedett és az írás tanúsága szerint nem is fog tévedni soha.

26. Hogy aki nem egyezik meg a római egyházzal, az nem lehet katolikus.

A középkori pápaság.

VII. Gergely személyében oly hatalomvágy testesül meg, amely minden hatalmat az egyháznak tulajdonít s az urakodókat a pápák szolgáivá szeretné tenni. 1075-ben a pápa ki is átkozza IV- Henrik német császárt, aki a wormszi zsinaton ugyan felmondatta a pápának a német püspökökkel az engedmességet s felszólította a pápát, hogy hagyja el a pápai széket, mikor azonban azt volt kénytelen látni, hogy a püspökök inkább a pápához húznak s 1076. őszén a serege is elhagyta, 1077. január 28-án Canossában a legmegalázóbb formában megkövette a pápát, hogy az

A kölni dóm homlokzata.

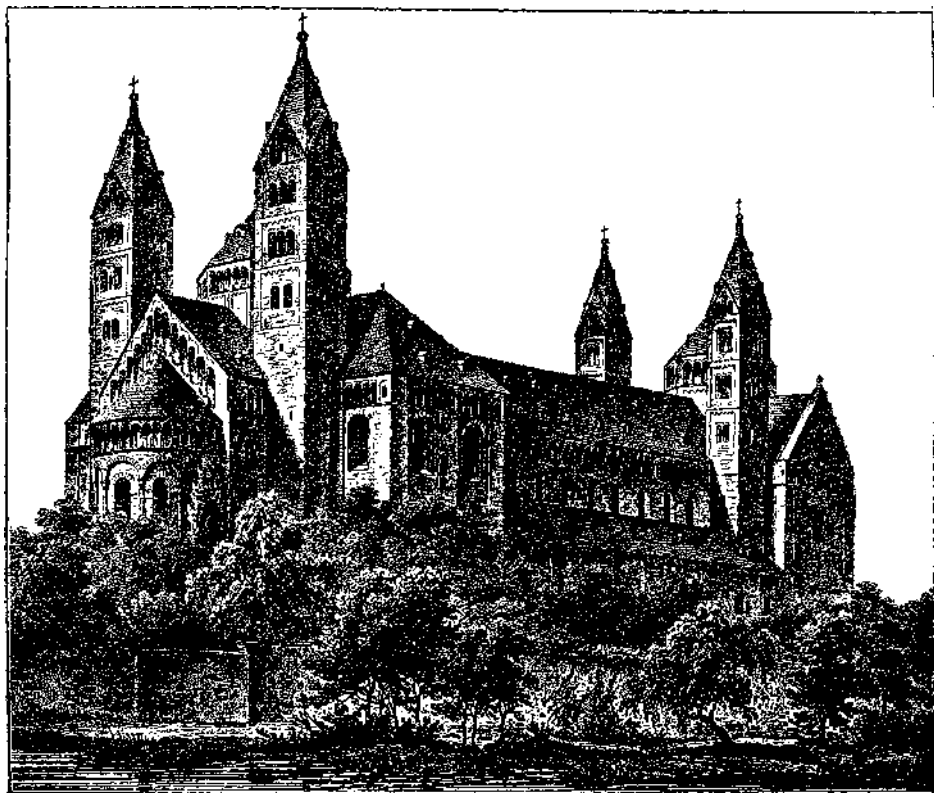
átkot visszavonja. Az e réven megint megszilárdult pozíciójú császár hamarosan visszafizette a pápának a megalázást. A brixeni zsinaton letette a pápát s III. Kelemen személyében új pápát választott, Rómát elfoglalta s ott az Angyalvárban védekező pápát ostrom alá vette. Guiscard Róbert ugyan felmentette Rómát az ostromlók kezéből, de a pápa nem maradhatott Rómában, hanem Salernóba száműzve halt meg. VII. Gergely nevéhez más reformok is fűződnek: nemcsak a császári hatalommal szemben képviseli az egyház hatalmát és önállóságát, hanem belső megerősítését is szolgálja azzal, hogy pápasága előtt II. Miklós (1059—61) pápát rávette, hogy a pápaválasztás jogát a néptől és a klérustól elvegye s a bíborosokra ruházza, mikor pedig pápa lett, kemény kézzel végrehajtja a papok nőtlenségi tilalmát. Ezzel elszakítja azt az erős fonalat, amely a papságot a világhoz fűzi és megeremti a pápaságnak azt a hatalmas seregét, amelyre eddig mindig biztosan támaszkodhatott s amely mindig engedelmes eszköze volt tervei végrehajtásában és hatalma fentartására irányuló törekvéseiben. Csak a reformáció idején csalódott átmenetileg egy-két nemzedékükben. A helyükbe lépő jezsuita rend azonban megállította a romlást, újra talpra állította a pápaságot s hatalmát is megszilárdította.

A 12. században III. Sándor (1159—81) és III. Ince (1198—1216) hangoztatják és gyakorolják a pápaságnak azokat az alapelveit, hogy Krisztus Péternek nemcsak lelki uralmat, hanem földi hatalmat is adott. Királyok függtek tőlük, koronákat ajándékoztak, polgárokat mentettek fel a hűségeskü alól és hadseregeket állítottak, békét hirdettek és keresztes hadjáratok lelkei voltak. Az 1215-ben tartott lateráni zsinat kimondja az úrvacsorában a kenyérnek Krisztus testévé, a bornak Krisztus vérévé való átlényegülését (transsubstantiatio), behozza a legalább évenként egyszer kötelező gyónást, adót vet ki valamennyi papi személyre. IX. Gergely (1227—41) pápasága alatt élesedik ki II. Frigyes császárnak (1194—1250) a pápasággal való összeütközése.

Mikor a pápai hatalom a legerősebbnek látszik, a pápaság által császári trónra emelt II. Frigyes szicíliai udvarában összehozza a legkiválóbb filozófusokat s vallásukra való tekintet nélkül megbecsüli őket. És míg Németországban fentartás nélkül segíti a pápát az eretnekek ellen folyó küzdelemben s az egyházból kiátkozottakat birodalmi átokkal is sújtja, addig ő maga — a pápa vádjai szerint — nem áll szembehelyezkedni a keresztény hittel. Azt meri mondani, hogy az egész világot három csaló (Mózes, Mohammed és Krisztus) vezeti az orránál fogva s hogy aki azt hiszi, hogy a mindenható isten, ég és föld teremője, szűztől születetett, az tudatlan, mert férfi és nő előzetes egyesülése nélkül ember nem születhetik s mert általában nem szabad olyat hinni, ami a természettel vagy az észszerűséggel ellentétben volna. Az 1245-i lyoni zsinaton a Rómából elmenekült IV. Ince II. Frigyes trónjától megfosztottnak nyilvánítja, természetesen anélkül, hogy ezt az ítéletét végrehajthatná.

Ebbe a századba esik a kolduló szerzetek hallatlan megerősödése. IX. Gergely az eretnekek ellen való küzdelmet 1232-ben a dominikánus-rendre bizza. IX. Gergely szervezi 1231-ben kiadott bullájával a párizsi egyetemet, mely a középkori teológiai tudomány leghíresebb és legjelentősebb hajléka. Itt tanítanak Albertus Magnus, Bonaventura és mindegyik előtt *aquinói Szent Tamás* (1225—1274), ki életében is tisztelt és körülrajongott tanár (doctor universalis, doctor angelicus), 1879 aug. 4-e óta pedig hivatalosan is a róm. kat. egyház legmértvadóbb teológusa, kinek tanításaihoz való ragaszkodást a legújabb egyházi törvénykönyv is előírja. („A racionális bölcsészet és teológia tanulmányozásánál és e tárgy-

ban tanítványaik számára tartott előadásaikon mindenben a doctor angelicus véleményét, tanait és elveit tartásuk mérvadóknak és azokhoz szentül ragaszkodjanak.” 1366. kánon.). Aquinói Tamás a pápaság legnagyobb teológusa. Rendszerében nem a hitnek a tudással, a kijelentésnek az észszel való kiegyeztetése a főcél, hanem a kijelentett és az egyház, de főként a pápa által képviselt tanítások összefoglalása. Hatalmas Summa theologiae-ja a katolikus világnézet klasszikus foglalatja. A pápaság történetében elsősorban konzerváló szerepe van, de a fejlődés irányításából is kivette a részét: Tamás tanítja Mária szeplőtlen fogantatását és tanítja azt

A wormsi dóm. A középkori román építészeti stílus remeke.

is, hogy a pápa csalhatatlan és hogy a pápaságnak való engedelmesség az üdvösséghez szükséges dolog.

Az egyházon kívül nincs üdvösség.

A dogmatikai fejlődés tényleg ebben az irányban haladt, a pápaság tényleges világi hatalma azonban fokról-fokra jobban összezugszorodik. VIII. Bonifatius pápa 1302-ben az „Unam sanctam” bullában mégegyszer összefoglalja a pápaság világhatalmi igényeit s kimondja benne, hogy az egyházon kívül sem üdvösség, sem bűnök bocsánata nem található s hogy a lelki és a világi hatalom között különbség van ugyan, de a lelki fölötte áll a világinak s hogy ennek következtében *minden emberi teremtmény üdvösségének nélkülözhetetlen feltétele, hogy a római főpap hatalma alá*

rendelje magát Négy év múlva azonban V. Kelemen kénytelen Franciaországra nézve kijelenteni, hogy az Unam sanctam-bulla megállapításai nem foglalnak magukban jogkiterjesztést s a pápa hatalmi törekvéseinek ellensúlyozására fölmerül az az eszme, hogy az egyetemes zsinat a pápa fölött áll, amit a pisai zsinat 1409-ben gyakorlatilag is foganatosított, mi-
kor XII. Gergely és XIII. Benedek pápákat szakadároknak bélyegezte, letette és helyükbe V. Sándort választotta. 1415-ben XXIII. Jánossal bánt el hasonlóképpen a konstanci zsinat, amely XIII. Benedeket is újra megfosztotta a pápai méltóságtól s V. Mártont választotta helyükbe. Az 1431—1449-ig tartó bázeli reformzsinat pedig elvként állapította meg, hogy az egyetemes zsinat fölött áll a pápának s hogy azt a pápa a zsinat beleegyezése nélkül se be nem rekesztheti, se el nem napolhatja, se más helyen nem hívhatja össze.

A 15. század közepén V. Miklós pápa (1447—1455) tudomány- és pompaszeretete Rómát a pápaság méltó keretévé teszi. Megalapítja a vatikáni könyvtárt, tudósokat, festőket és építészeket foglalkoztat, amiben IV. Sixtus (1471—1484), II. Gyula (1503—1513) Bramante, Michelangelo és Rafael pártfogója léptek nyomaiba. Ugyanebben a korban adja ki VIII. Ince pápa (1484—1492) mingyárt trónralépte után azt a boszorkánybullát, melynek alapján később, különösen Németországban, boszorkányok ezreit égették el, ekkor átkozza ki VI. Sándor, a Borgia-pápa a szent Savonarolát, II. Gyula és X. Leó pedig csordultig töltötték az elégedetlenség poharát, úgy hogy a német reformáció kirobbant és a római katolikus egyháznak jóvátételten károkat okozott. A tridenti zsinat (1545—1563) a reformáció hatásának az ellensúlyozására megállapítja a katolikus egyházi tant, melynek kátészerű foglalata (Catechismus Romanus) azóta a katolikus egyház tanításának általánosan használt vezérfonala, alapelveinek még rövidebbre sűrített formája pedig általános és kötelező hitvallássá válik. Szövege a következő:

A tridenti hitvallás.

Én N. erős hittel hiszem és vallom összesen és egyenként mindazokat, a kik a szent római egyház által használt hitvallásban foglaltatnak, tudniillik: Hiszek egy istenben, mindenható atyában, mennynek és földnek minden látható és láthatatlan (dolog és lény) teremtőjében. És az egy úrban, Jézus Krisztusban, isten egyszülött fiában. És (abban, hogy) minden idők előtt atyától született. Istentől való isten, világosságból való világosság; igaz istentől való igaz isten. Hogy nemzetett, nem teremtett, azonos léi *yegű* az atyával: aki mindeneget teremtett. Aki érettünk, emberekéri és üdvösségünkért lejött az egekből. És testté lön a szent lélektől szűz Máriából és emberré lett. Értünk meg is feszítettett Pontius Pilatus alatt: szenvedett és eltemettetett. És harmadnapon az írárok szerint feltámadt. És felment az égbe; ül az atya jobbján. És ismét eljön dicsóséggel ítélni eleveneket és holtakat: országának vége nem lesz. És szent lélekben, aki úr és megelevenít: ki az atyából és fiúból jött. Kit az atyával és a fiúval imádnak és dicsóítanak, ki a próféták által szólott. És egy szent, egyetemes és apostoli egyházban. Vallom bűnök bocsánatára az egy keresztségét. És várom a holtak feltámadását. És az eljövendő idők üdvösségét. Amen.

Az apostoli és egyházi hagyományokat és ugyanazon egyház egyéb szokásait és szabályait a leghatározottabban megtartom és megfogadom. Hasonlóképp megtartom a szentírást is azon értelmezés szerint, amit tartott és tart a szent anyaegyház, melynek joga a szent írárok értelme és

magyarázata felől dönteni; és soha azt az atyák egyértelmű egyezése ellenére nem használom és nem magyarázom.

Vallom azt is, hogy mi urunk Jézus Krisztus által rendelt új törvény szerint hét igaz és valóságos szentség van és hogy ezek az emberi nem üdvösségére valók, de valamennyi minden egyes embernek szükséges, ezek a keresztség, a konfirmáció (bérmálás), az úrvacsora, a bűnbánat, az utolsó kenet, a (papi) rend és házasság, ezek kegyelmet közölnek s közülök a keresztségét, konfirmációt (bérmálást) és (papi) rendet szentségtörés nélkül ismételni nem szabad. Az egyetemes egyház által elfogadott és megerősített szertartásokat a fent nevezett valamennyi szentség ünnepélyes kiszolgáltatásánál elfogadom és megtartom. Mindazt, amit a szentséges tridenti zsinat az eredendő bűn és a megigazulás tekintetében megállapított és határozott, megfogadom és hiszem. Hasonlóképp vallom, hogy a misében istennek valóságos és kedves áldozat hozattatik élőkért és holtakért és hogy a legszentebb úrvacsorai (oltári) szentségben igazán valósággal és állaga szerint megvan a mi urunk Jézus Krisztus teste és vére egész lelkével és istenségével egyetemben és hogy a kenyér egész állaga testté, a bor egész állaga vérré változik, mely átváltozást az egyetemes egyház átlényegülésnek nevez. Állítom azt is, hogy az egyik szín alatt is az egész és teljes Krisztus és az igaz szentség vétetik. Allhatatosan hiszem, hogy van tisztítóheiy és hogy az ott tartott lelkeknek a hívek imádsága segítségükre van. Hasonlóképp azt is, hogy a Krisztussal együtt uralkodó szenteket tisztelni kell és segítségül kell hívni, hogy azok érettünk istenhez imádkoznak és hogy maradványaikat is tisztelni kell. Határozottan állítom, hogy Krisztusnak és az örökké szűz istenszülőnek, nemkülönbön más szenteknek a képeire (szükség) van és azokat meg kell tartani és azokat köteles tiszteletben és megbecsülésben kell részesíteni. Állítom azt is, hogy a bűnbocsátó hatalmat is Krisztus hagyta az egyházra és hogy annak igénybe vétele a keresztény népre nézve a legnagyobb mértékben üdvös.

Elismerem, hogy a szent, egyetemes és apostoli római egyház valamennyi egyház anyja és ura, a római főpaprak, a boldog Péternek az apostolok fejének, utódjának és Jézus Krisztus helytartójának őszinte engedelmességet fogadok és esküszöm.

Egyebekben mindazt, amit a szent kánonok és az egyetemes zsinatok, különösen pedig a szentséges tridenti zsinat (és a vatikáni egyetemes zsinat) meghagyott, elhatározott és kijelentett (különösen a római főpap elsőségéről és tisztében való csalhatatlanságáról) * kételkedés nélkül hiszem és vallom, egyszersmind minden ellenkező véleményt vagy bármilyen az egyház által elítélt, elvetett és elátkozott eretnkséget én is elítélek, elvetek és megátkozok. Ezt az egyetemes hitet, amely nélkül senki nem üdvözülhet, amelyet ezennel önként vallok és igazán megtartok, a maga teljességében és beszennyezetlenségében, életem utolsó lehelletéig isten segítségével a leghívebben megtartani és vallani és alárendeltjeimmel, illetőleg azokkal, kiknek gondozása hivatalomban rám vár, megtartatni, taníttatni és prédikáltatni, amennyire az tőlem fog függni, én, ugyanaz az N. Ígérem, fogadom és esküszöm. Isten és istennek e négy szent evangéliuma engem úgy segéljen!

A pápaság az újkorban.

IV. Pál pápa (1555—1559) a katolikus megújhodás szellemét juttatja szóhoz, a tudományt az egyház szolgálatába állítja, eretnek nézetek ellen

* A zárjelben levő toldással a S. Congregatio Concilii 1877. jan. 20. kelt dekrétuma bővítette meg a hitvallás szövegét.

megcsinálja az Index librorum prohibitorum-ot, a tiltott könyvek jegyzékét, megtiltja az egyházilag nem cenzúráit bibliafordítások olvasását, 1559-ben kiadott Cum ex apostolatus officio-bullájában valamennyi eretneket — elsősorban az eretnek fejedelmeket — megfosztja jogaiktól s felhatalmazza a katolikusokat, hogy ellenük önhatalmúlag eljárjanak, de emellett a klérust is fegyelmezi. A 16. század második felének pápai a reformáció kipusztítására használták fel minden befolyásukat, az új kor szelleme azonban folyton hátrább szorítja s mindinkább saját egyházukra korlátozza hatalmukat. A jezsuita rend teoretikusai ugyan újra hangoztatják és kiépítik a pápaság egyeduralmának az elméletét, azonban a modern állameszme egyre szűkebb korlátok közé szorítja s még egyházi téren is ellenőrzi a pápaság hatalmának az érvényesülését.

A felvilágosodás ereje elől a pápaság sem tud elzárkózni. XIV. Benedekről (1740—1758) azt mondják, hogy a felvilágosodás híve. XIV. Kelemen (1769—1774) a korszellemnek enged, amikor 1773 július 21-én Dominus ac redemptor noster-bullájával feloszlatja a pápaság leghatalmasabb támaszát, a jezsuita rendet. VI. Pius (1775—1779) személyes látogatásával próbálja meg útját állni II. József egyházzellenes intézkedéseinek, de nincs semmi sikere. Mikor pedig Bécsből hazatérve II. Józsefnek átkát helyezte kilátásba, levelét azzal kapta vissza, hogy járjon utána és büntesse meg azt a szemtelen embert, aki nevével visszaélve ilyet mer írni. Ez már a forradalom tiszteletlen szelleme. VI. Pius azonban megérte a francia forradalmat s Rómában a köztársaság kikiáltását is és 1799. augusztus 25-én francia fogságban halt meg. Napoleon csak játszott a pápával, bukása után azonban a birtokaitól megfosztott pápaság új erőre kapott, a bécsi kongresszus kevés kivétellel megint visszaadta a birtokait. VII. Pius pápa (1800—1823) Sollicitudo omnium ecclesiarum-brévejével visszaállította a jezsuita rendet, XII. Leo (1823—1829) és XVI. Gergely (1831—1846) pedig a régi szellemet igyekeztek újra megerősíteni. XVI. Gergely annyira ment a régihez való ragaszkodásában, hogy az egyházi államba nem engedte be sem a vasutat, sem a gázvilágítást.

Az 1848-as szabadságharcok leverése után IX. Pius pápát (1846—1878) a győztes hatalmak megint visszahelyezték birtokaiba. IX. Pius pápasága azért emlékezetes a római egyház történetében, mert ő hirdette ki Mária szeplőtelen fogantatásáról szóló dogmát (1854 dec. 8) s mikor az új olasz szabadságharc folyt, mely Itália egyesítésével s a pápai állam megsemmisülésével végződött, a vatikáni zsinaton 535 főpap — két püspök szavazata ellenében — kimondja, hogy mikor a pápa hivatalból hit és erkölcs dolgában az egész egyházat kötelezően dönt, csalhatatlan s e döntései az egyház hozzájárulása nélkül is megváltoztathatatlanok. A pápaság legutolsó évtizedeinek a története a modernizmus ellen való harcban merül ki. Legújabb és legjelentősebb alkotása az az új egyházi törvénykönyv, amelynek készítését X. Pius rendelte el s amelyet XV. Benedek 1917-ben léptetett életbe. Az új Codex iuris canonici a katolikus egyház új és egységes törvénykönyve, mely az egyház mindenféle jogviszonyát az új korszellemtől elzárkózva igyekszik megoldani. Következményeiben még csak egy pápai intézkedés lehet mellé állítható jelentőségű: Krisztus királyságának a proklamálása és október 31-ének Krisztus királysága ünneppéül való megtevése, amiben az új kódex meghatározásain túlmenő, talán politikai szándék jut kifejezésre.

Az új kódex a pápák történeti törekvései után meglepően szerényen szól a pápáról. Szó sincs benne arról, hogy a pápa más, mint egyházi hatalmasság volna.

A katolikus egyház kormányása.

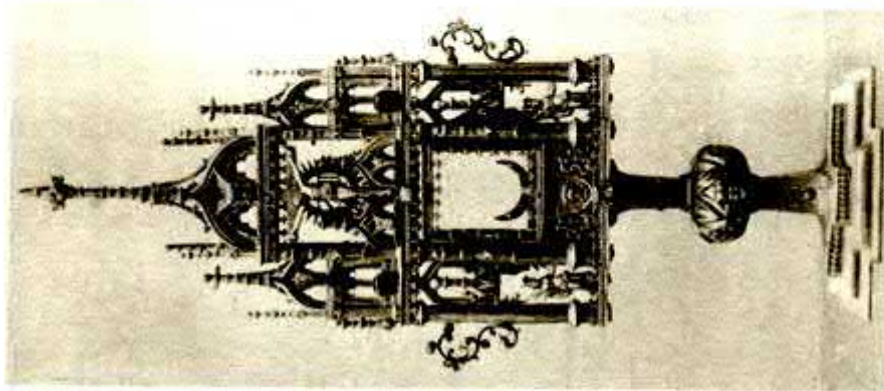
„A római főpap, boldog Péternek az elsőségben utóda, nem csupán tiszteletből első az egyetemes egyházban, hanem azért is, mert övé a legfelsőbb és a teljes törvénykezői hatalom, a hitet és az erkölcsöket, valamint az egész világon levő egyházak fegyelmezését és kormányzását illetőleg.” (218. kánon.) „A törvényesen megválasztott főpap, attól a pillanattól kezdve, hogy a megválasztását elfogadta, isteni joron gyakorolja a legfelsőbb törvénykező hatalmat.” (219. kánon.)

Az egyházban azonban egyeduralkodó. Egyetemes zsinat csak az ő meghívása alapján ülhet össze (222. kánon) és határozatai is csak akkor érvényesek, hogyha azokat a római főpap megerősíti és kihirdeti.

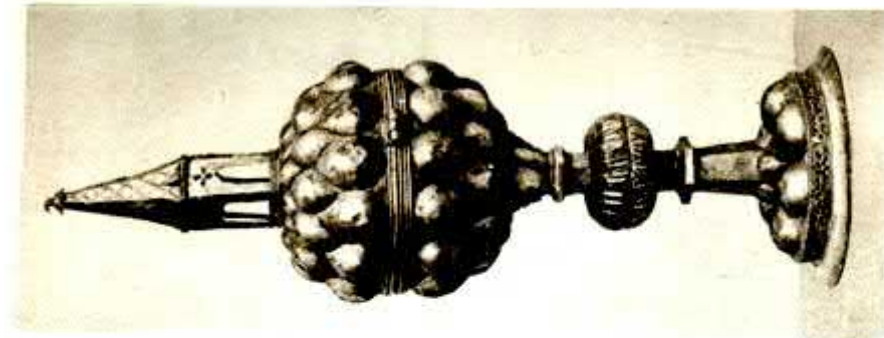
Egyházkormányzó tevékenységében tanácsadó és segítő testületként áll mellette a bíborosok testülete, mely az ószövetségi törvény véneinek a számához igazodva 1586 óta legfeljebb 70 tagból (6 püspök, 50 presbyter és 14 diakónus) állhat s melynek tagjait a pápa nevezi ki. A bíborosok állnak a különböző pápai hivatalok élén s ők választják a pápát. Az egyház ügyeit udvarának (curia Romana) különböző hivatalaival végzeteti. A fontosabbakat saját elnöklete alatt a bíborosok gyűlésében intézi el, mely célra 11 congregáció van szervezve, a törvényszéki ügyek a tribunalok (a Tr. Sacrae Poenitentiarie, St. Romana Rota és a Supremum Tribunal Signaturae Apostolicae) hatáskörébe vannak utalva, a gazdasági és egyéb ügyeket officiumoknak nevezett hivatalok látják el (Cancellaria, Dataria, Camera Apostolica, Officium Secretariae Status és a Secretariae Brevium ad Principes et Epistolarum latinarum). Ezenkívül — a kódex szerint a polgári hatalomtól függetlenül — joga az, hogy a világon bárhová legátusokat küldhessen s azokat intézkedési jogokkal felruházhassa. A legátusok (nuntius vagy Internuntius) a pápa diplomatái. Szüksége van rájuk, mert a kódex megállapításai dacára a katolikus egyház mégsem teljesen független az államhatalmaktól. Intézkedései felett a modern államok főfelügyeleti jogot gyakorolnak, a katolikus egyháznak más vallások területét érintő akcióiba beleszólnak stb., úgy hogy a pápának korlátlan egyházi jogai gyakorolhatására az illetékes államokkal megegyezéseket (concordatum) kell kötnie.

A külső egyházkormányzat gerince a püspöki kar, mely fölé történelmi joron a pátriárkák, primások és metropoliták fokozata van ugyan beépítve, ezek azonban csak adminisztratív fokozatok.

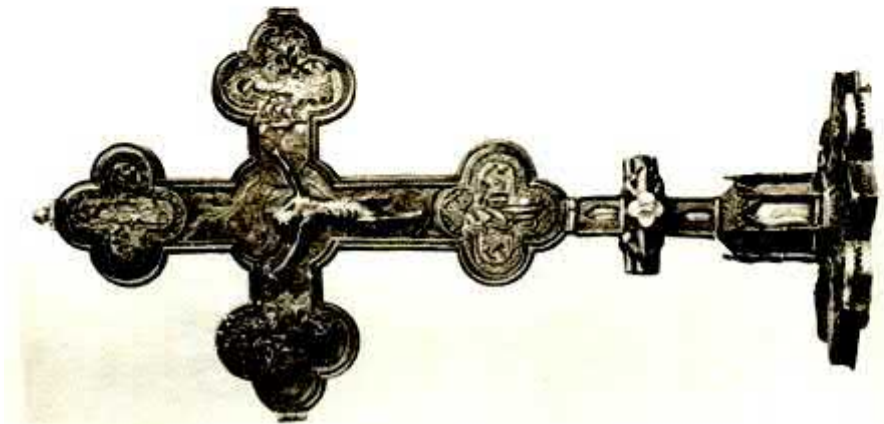
A püspökök az apostolok utódai, akik a római főpap fenhatósága alatt szintén isteni joron kormányozzák azokat az egyházakat, amelyek rájuk vannak bízva. A püspököket nem a pápa nevezi ki, azonban a codex mégis biztosítja azt, hogy csak olyan férfiak lehessenek püspökök, akiket a pápa alkalmasnak talál. Először: csak az lehet püspök, aki bizonyos követelménynek megfelel, aminek eldöntésére egyedül az apostoli szék illetékes (331. kánon 3. par.). Másodszor: csak olyan személy nevezhető ki, akiről kinevezése előtt a római főpap megállapította, hogy kinevezhető s aki ezen megállapítás előtt a pápai szék által megkövetelt hűségessküt letette (322. kánon). A püspök joga és kötelessége a reá bízott egyházmegye kormányzása; ügyelnie kell arra, hogy az egyházi fegyelem meg ne lazuljon, különösen a szentségek és szentelmények kiszolgáltatása, isten és a szentek tisztelete, isten ígéjének hirdetése, a búcsúk és az alapítványok tekintetében, gondjuknak kell lennie arra, hogy hite és erkölcei tisztaságát a papság is, a nép is megőrizze, hogy a hívek a keresztyény igazságban kellőképpen oktattassanak s hogy az iskolák berendezése megfelelően a katolikus vallás szellemének (336. kánon).

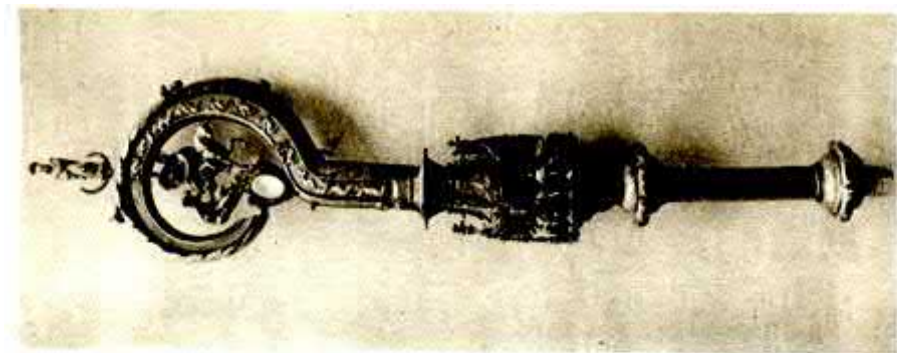
Ezüst úrfelmúlító a 15. századból.
A csikkarcfalvai r. k. templomban. A Magyar Nemzeti Múzeumban.

A esiesői ciborium.
A Magyar Nemzeti Múzeumban.

Az iglói pacificale a 14. századból.

Ezüst pásztorbot 1600-ból.
A szépei r. kat. székese gyház
tulajdona.

Egyházmegyénk területén kell lakniok, egyházmegyénk egyházait egészben vagy részben évenként meg kell látogatniok, állapotáról ötévenként tartoznak a legfőbb főpaprak jelentést tenni s ugyanakkor Rómában Péter és Pál apostol sírját is meglátogatni s a római főpapról jelentkezni tartoznak (340. és 341. kánon). A püspöknek is udvara van, amely-

Kép a mennyországból. Részlet Luca Signorellinek (1441—1523) az orvietói dómban levő festményéből, mely a mennyországban levő angyalok csoportját ábrázolja, amint muzsikálnak s a mennybe jövő üdvözültekre virágokat szórnak és az üdvösség koronájával várják őket. Az eszményítő és elvont teológiai gondolatokat is pompás plaszticitással kifejezésre juttató egyházi művészet a néphit legszilárdabb bástyája.

nek tagjai: a vicarius generalis, officialis, cancellarius, promotor iustitiae, defensor vinculi, synodales, iudices et examinatores, parochi consultores, auditores, notarii, cur sores et apparitores (363. kánon) s neki is van szenátusa és tanácsa a püspöki székesegyház mellé rendelt kanonokok testületében.

A lelkipásztorkodással foglalkozó parochusok, plébánusok hivatásukat az egyházmegyei püspök jogán és az ő fenhatósága alatt végzik.

Ez a vezérkar vezeti az egyházat, mely mellett a szegénységet, szüzességet és engedelmisséget fogadott szerzetes- és apácaredek szent étellel, kegyes elmélyedéssel, igehirdetéssel, tanítással, betegápolással szolgálják az egyház eszményeit-

A bűn és a megváltás.

A római katolikus egyház gazdagon tagozott és jól felépített külső szervezetében a tartalom és a lényeg az a hit, hogy az ember az isten által teremtett első emberpár bűne következtében eredendő bűnnel ter-

A pokolra kárhoztatottak kiűzése a mennyből. Részlet Luca Signorellinek az orvietói dómban levő nagy festményéből. A pallosát kivonó arkangyal elől két szárnyas démon repülve menekül, az egyik egy asszonyt visz a hátán s a másik ember fejjel zuhan lefelé a pokolba. A művész nem dolgozik olyan drasztikus eszközökkel, mint a későbbi egyházi festészet. Ezek az alakjai is szépek. Ezek a freskói Michelangelóra is hatottak.

heltén jön erre a világra s csak úgy juthat vissza isten kegyelmébe, hogyha a Jézus Krisztus által hozott megváltás részesévé lesz. Ennek a megváltásnak a közvetítője a Jézus Krisztus által rendelt utódok, a római pápák vezetése alatt álló római katolikus egyház, amelyben Jézus Krisztus teste és vére szentségileg, szelleme pedig az apostoli utódlás és a kézfeltétel révén állandóan jelen van, amely a Jézus Krisztus által rendelt szentségekben isten kegyelmét közli híveivel s úgy irányítja, vezet és révbe juttatja őket, hogy eredendő és saját bűneik dacára is bizonyosak lehetnek üdvösségükről.

Az eredendő bűn és a megváltás a katolikus tan két sarkpontja.

Az első a kárhozat örvényét tárja fel, a másik az üdvösség reményét

nyitja meg az ember előtt. Az emberiség életének a központja Jézus Krisztus. Vele végződik az isten kegyelméből kiesett emberiség életének a korszaka és vele kezdődik az új élet: aki benne hisz, aki az egyház közvetítésével nyújtott kegyadományait veszi, aki megkeresztelkedik, aki a szentségekkel él, aki az úrvacsorában vele egyesül, aki tanítása szerint tesz, az a váltsága által nyújtott kegyelem részese. Az eredendő bűnben való hit az ószövetség hagyománya, Jézus Krisztus váltsága az újszövetség pali rétegének a lényege. A kettő együtt adja a kereszténység sajátos dogmatikai és történeti jellegét. A kereszténység nem ész-

Dante és Vergilius utazása, a pokolba. Dante költeményei a keresztény mennyország és pokolfantáziákat nagy erővel elevenítették fel s óriási hatással voltak a közhitre. Delacroix (1798—1863) Dante-képe — első kiállított műve — a „megbotránkozás és a csodálat, az irtózás és az elismerés példátlan káoszát kavarta fel”.

szerű istenkeresés, hanem kinyilatkoztatott vallás. Kinyilatkoztatott igazsága kettő van: egyik az ószövetségi, mely a világ és az ember teremtésére, az üdvösség előkészítésére, az üdvözítő varasára vonatkozó igazságokat közli, a másik az újszövetségi, mely a megváltásra, az egyház alapítására, az egyház első korszakának a történetére vonatkozó kinyilatkoztatást tartalmazza.

Az egyházi tannak a bibliában való lerögzítettségéből, a biblia naiv, dramatizáló, antropomorfizáló és plasztikus jellegéből folyik a katolikus vallási világnézet ereje és plaszticitása. A katolikus vallás nem fogalmakkal, hanem bibliai adottságokkal dolgozik.

A katolikus vallás biblicizmusa.

A scholasztikus teológusok ugyan igyekeznek kivetköztetni ebből a

megkötöttségéből és igyekeznek filozófiai formában is kifejezni a katolikus hit lényegét, azonban az egyház és a közhit számára isten és a mennyország, a szentháromság és az üdvösség nem elvont fogalmak és nem vértelen igazságok, hanem plasztikus képekben elképzelt valóságok. Isten az ószövetség hatalmas istene, hatalmas, bosszúálló isten, de egyúttal Jézus Krisztus atyja is, ki csodálatos, az egész világot elárasztó jósgával fogadja fia áldozatát s benne megkegyelmez a megtérő bűnösöknek. Lakása és udvartartása az ószövetségi próféták és az újszövetségi Jelené-

Jelenet az oberammergaui passió játékokból. Az egyházi színjátékok a görög-misztériumok hatása alatt alakultak ki s a középkorban lettek rendkívül népszerűekké. Az oberammergaui a 17. századból lett nagyobb hírűvé s még ma is játsszák. A legújabb időkben nálunk is megpróbálkoztak a meghonosításukkal, de eredmény nélkül. Annál több szemlélőjük van a mozgókban lejátszott passiófelvételeknek. A katolikus egyház tűri őket, a protestánsban még a passió éneklése is jórészt kiveszett.

sek könyve látomásai alapján elképzelt mennyország, az angyalok és arkangyalok, Jézus, Mária, Mózes és a próféták, Dávid és a szentek, a mártírok, a hitvallók és az üdvözült lelkek boldog társasága. Ellenlábasa a bukott angyalból lett sátán, aki fajzatával, az ördögökkel együtt a pokolban sanyargatja az elkárhozott lelkeket s a kettő között a tisztító tűz, melynek tüzeiben a bűnös emberekből kiég a bűnnek minden salakja úgy, hogy azok is eljuthatnak az üdvösségre. A tantól az egyház készakarva távoltartotta és távoltartja ezeket a biblián alapuló plasztikus elgondolásokat, amelyek a gyakorlati igehirdetésben és a néphitben annál nagyobb szerepet visznek.

Jézus Krisztus.

Az üdvösség és a kárhozat, a menny és a pokol között hanyódo, eredendő bűneik és saját gyarlóságaik miatt üdvösségökben soha bizton nem reménykedhető lelkeknek az egyház, mint isteni üdvintézmény, mint Jézus Krisztus tanításának igaz hirdetője, mint Jézus Krisztus és a szentek érdemeinek, a megváltás és a felesleges jócselekedetek mennyei kincstárának az öre és sáfára azt igéri, hogy benne révbe jutnak, általa az üdvösség részesei lesznek. Az egyház mindent ígér és szentségeiben mindent meg is ad híveinek. Híveitől viszont hitet és engedelmisséget kíván. Nem szükséges, hogy hittudósok legyenek és az sem, hogy az üdvözülés és a szent élet lehetetlenséggel határos feltételeit (Krisztus paradoxonai, az evangéliumi tanácsok) teljesítsék. Elég, ha az egyház vezetésére bízzák magukat és élnek az egyház kegyelmi eszközeivel, amelyek isteni rendelésüknél fogva külső feltételektől függetlenül is hatékonyak.

Az üdvösség eszközlője Jézus Krisztus, az istenember, akit a katolikus egyház a legplasztikusabban igyekszik hívei szeme elé állítani. Ábrázolására felhasználja a művészet minden eszközét, képek, szobrok jelenítik meg számtalan változatban, az egyházi esztendő Jézus életének minden évben megisméltendő elvonulása a kultuszban, amely nem elégszik meg az evangéliumok elolvasásával és magyarázásával, hanem egyes korszakait meg is jeleníti. Ebből a szempontból különösen Jézus halála és feltámadása van istentiszteletileg feldolgozva, jelenetезve és dramatizálva. Ezeknek az istentiszteleti jeleneteknek az előadásához szükséges kellékek a katolikus templomok szent sírjai, a Krisztus szenvedését feltűntető stációk képei és a külön kálváriák, amelyeket körmenetekkel látogatnak meg. A néphit azután még jobban kiaknázza a Jézus élete által nyújtott lehetőségeket. Karácsonykor betlehemesek járnak Jézus születését ábrázoló kis betlehemükkel, vízkereszt napján a három királyok mennek körül a csillaggal. A régi időkben még több dramatizált istentiszteleti aktus élt s a nép is részt vett élénkebben bennük. Az oberammergaui és más passiójátékok ennek a színes és népies istentiszteleti életnek már csak csökevényes emlékei. De hogy az egyház mekkora jelentőséget tulajdonít ennek a dramatizálásnak, az abból is kilátható, hogy a nagyhetet, különösen Rómában, de nemcsak ott, hanem mindenütt, ahol azt megfelelő fényel teheti, milyen a passió egyes jeleneteihez tapadó hűséggel, a dolgok lehető szemléltetésével igyekszik megünnepelni.

Jézus Krisztus, az az alapkö, melyen a pápaság és a kereszténység egész hatalmas épülete nyugszik, földre szállott, égbe visszament s ott uralkodó isten, aki azonban az oltári szentségben a templomban reálisan jelen van egész isteni méltóságában s az oltári szentséggel élő híveivel is egyesül s azokat a maga számára megszenteli. Az oltári szentség a misében a szereztetési igék elmondása által megszentelt ostya és bor, mely a megszentelés következtében Krisztus valóságos testévé és vérévé változik. A mise, melynek keretében ez történik, a legünnepélyesebb és a legszentebb istentisztelet. Nem liturgiája, imái, a szentírás felolvasása és az ige hirdetése teszik azzá, bár ezek mind lényeges részei, mert ezek tulajdonképp mind csak előkészítő és az igazi lényegét méltóságteljes és hatásos keretbe foglaló cselekmények, a lényeg maga a szent miseáldozat bemutatása: vértelen megisméltése annak az áldozatnak, amit Jézus az emberiség bűneiért bemutatott a Golgotán, mikor büntelen istenfia létére a kereszt gyalázatos halálának a kínjait magára vette, hogy érettünk megbűnhődve, megnyissa számunkra az isten kegyelméhez vezető utat. A szent miseáldozatban való részvétel, a megszentelt ostya vétele a Krisz-

tussal és az istennel való egyesülés záloga. Krisztus az oltári szentség jegyeiben valósággal, reálisan és teljes lényegében jelen van, még pedig nemcsak a *communio* idején, hanem állandóan, úgy hogy a megszentelt ostyában és borban mindenütt ott van addig, míg az elemek lényegesen meg nem változnak. Az oltári szentségben jelen levő Krisztus tiszteletére a katolikus templomokban örök lámpa ég, a templomban az oltár

Jézus szent szíve-kép L. Kupelwiesertől, a bécsi jezsuitatemplomban. A 17. században Jézus szent szíve-ájtatosságot a jezsuita rend terjesztette és tette páratlanul népszerűvé. Pompeo Girolamo Batoni (1708—1787) a lissaboni templomban festette meg a leghíresebb Jézus szent szíve-képet, azonban abban, hogy a szívet a Krisztus-alak melléne a baloldalára festette, nem talált követőkre. Jean Hippolyte Flandrin, Ittenbach és más egyházi festők a szívet inkább a mell közepére helyezik. A Congregatio Rituum decretumai szerint a Jézus szent szíve-ájtatosságra ruházott búcsúkat csak oly képek előtt való áhítatoskodással lehet elnyerni, amelyeken a töviskoszorús szív teljesen ki van a Krisztus alakon rajzolva. A szív sejtetése nem elég, de hasonlóképpen nem felelnek meg a& egyházi előírásnak azok a képek sem, amelyeken a szív akár formájában, akár színeiben anatómiailag túlságosan realiztikus.

előtt térdet hajtanak, sőt a templom előtt elmenő katolikusok is megemelik kalapjukat vagy keresztet vetnek.

Jézus szent szíve.

Alig kétszázötven éves, de azért rendkívül népszerűvé vált az a nem kevésbé masszív kultusz, melynek megteremtésére Marguerite Maria Alacoque (1647—1690) (szentté avatták 1920-ban) paray le monial-i apáca látomásai adták meg a legtöbb indítást: *Jézus szent szívének az imádása*. 1675. június 16-án lángtrónuson látja Jézus töviskoronával megkoszorúzott szívet s fölötte a keresztet. Ugyanekkor hallja Jézus felszó-

lítását, hogy az oltári szentséget érő tiszteletlenségek kiengesztelésére szent szívet külön tiszteletben részesítsék. A látomás alapján a kolostor jezsuita gyóntatói: Claude de la Colombière (1641—1682) és Jean Croi-

Rafael madonnája a dresdeni képtárban. Rafael (1483—1520) képei a szent családot a legemberibb és legrokonszenvesebb formában ábrázolják, azért vannak, akik képeit nem akarják „szentképeknek” elismerni. Ez a képe beállításában aránylag legjobban elfeledteti Mária asszonyiságát. A baloldalon levő glóriás alak Sixtus pápa, a jobboldali nő szent Borbála, Piacenza védőszentje.

A kép a piacenzai szt. benedekrendi kolostor oltárképének készült.

set (1656—1738) voltak a kultusz legbuzgóbb terjesztői. A katolikus egyház vezető körei soká nem engedélyezték a kultuszt, melynek a 18. század végén különösen Franciaországban sok ellenzője volt, Scipione Ricci pistojai püspök 1781-ben pásztorlevelében cordiolatriának nevezte és tiltakozott ellene, azonban a kultusz oly népszerűvé vált, hogy XIII. Kelemen pápa 1765-ben engedélyezte, XIII. Leo pápa 1889-ben Jézus szent szíve ünnepét elsőrendű kétnapos ünneppé tette, tíz évvel később pedig az egész emberiséget ünnepélyesen Jézus szent szívének ajánlotta és szentelte.

A szent szív tisztelete azon a katolikus meggyőződésen alapszik, hogy Jézus embervoltában, tehát emberségének egyes részeiben is imádatra méltó. A kultusz tárgya Jézus valóságos, húsból-vérből való, élő, isten igéjével eggyé vált szíve, mely egyúttal az emberekhez való szeretetének a szimbóluma. Miután az emberek Jézusnak ezt a szeretetét nem ismerik

Rafael (1483—1520) *Madonnája* — Fra Bartolomeo (1472—1517)
(az ú. n. Madonna Tempí). — *Madonnája*.

vagy megvetik és megsértik, a kultusznak Jézus kiengesztelésére, e bűnök ellensúlyozására irányuló célzata van. E kultusz analógiájára hasonló formában tisztelik Mária szent szívet is.

Mária és a szentek tisztelete.

A katolikus hitrendszer népiességét legjobban Szűz Mária és a szentek tisztelete juttatja kifejezésre. A megváltás művét Krisztus egyedül végezte el, de annál a viszonynál fogva, melyben anyjával állt, ki őt szűzen foganta, kinek méhében testet öltött, ki őt szűzen világra szülte s földi életében anyjaként állott mellette, az egyház szűz Máriát is folyton fokozódó tiszteletben részesítette. Azután kiterjesztette tiszteletét Jézus nevelőatyjára, Józsefre is (szent család). Jézus anyja, Mária, a katolikus kultuszban kiváltságos helyet foglal el. Anyai viszonyánál fogva Jézus Krisztusnál ő a leghathatósabb közbenjáró, ezért a hívek legtöbb kérésükkel hozzá fordulnak s ugyanezen viszonyánál fogva az egyház is azt tanítja róla, hogy Mária minden isteni kegyelem közvetítője az embe-

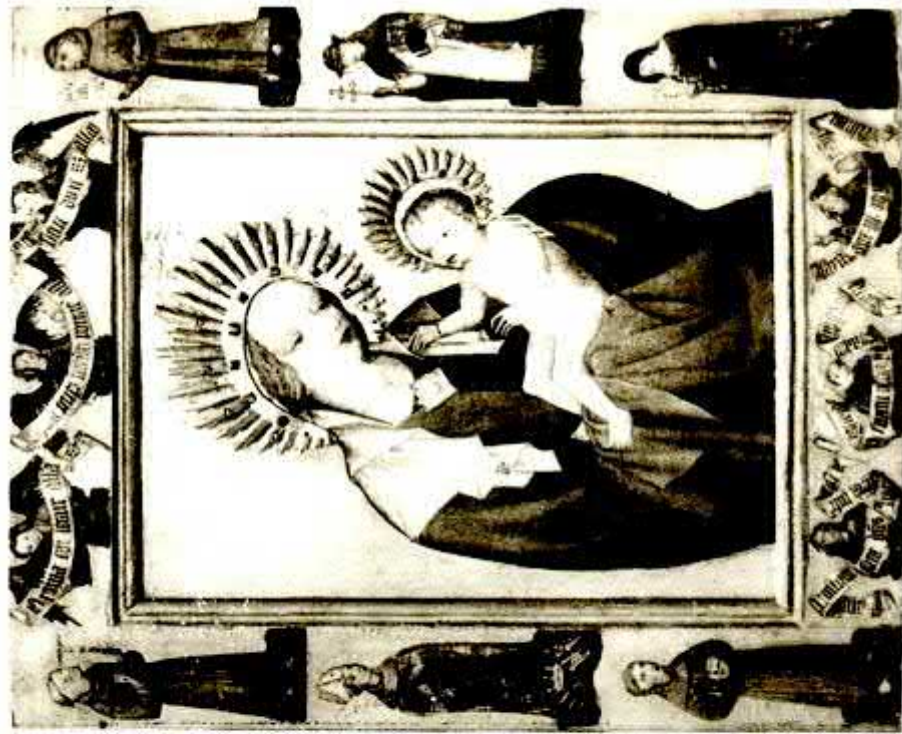
Tót bethlehemesek Selmecebányán.

Bethlehemesek Bács-Bodrog megyéből.

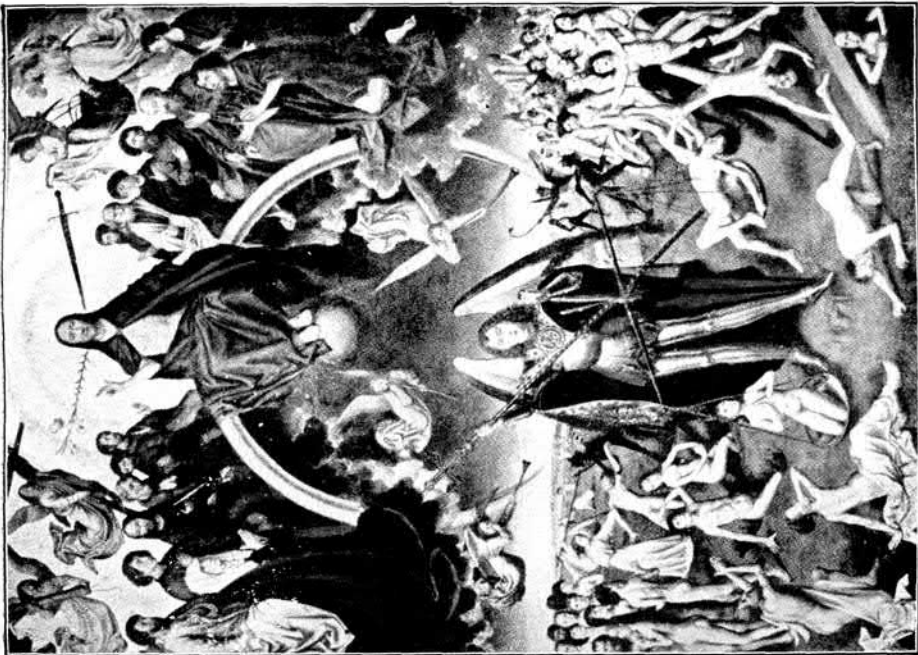
A lipószentmiklósi szentségoltár a 16. századból.
Lőcsei Pál műhelyéből.

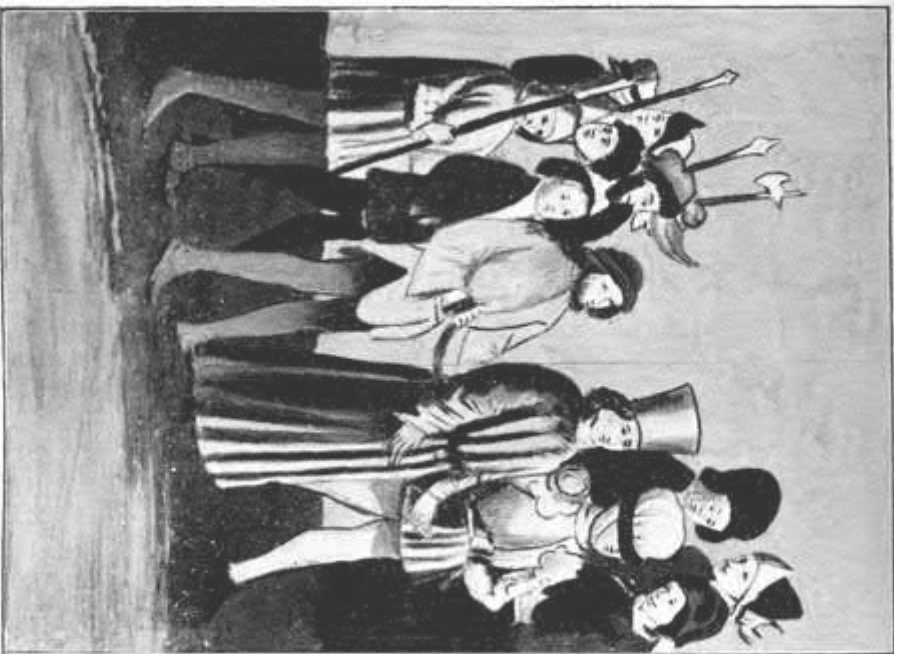
Az 1370-ből való hochenfurthi kegykép prágai másolata
a 15. századból.

Krisztus, a világ bírója. Michelangelo képe.

Az utolsó ítélet. Hans Memling képe 1473.

Husz Jánosot mindigóra viszik. Ulrich von Richental szemtanúnak a konstanzi zsinatról szóló krónikájából. (Az aulendorfi kéziratan lévő kép után).

Husz Jánosot megégetik. Ulrich von Richentalnak a konstanzi zsinatról szóló egykorú krónikájából. (Az aulendorfi kéziratan lévő kép után).

riség számára. (Maria omnium gratiarum mediatrix.) Az emberek számára jutó kegyelem Jézus Krisztus pozitív akarata értelmében Mária kezén át jut el az emberekhez s azt az ő közbenjárása közvetíti. Mindezért nem imádat, hanem a szenteknél nagyobb tisztelet (hyperdulia) illeti.

A katolikus kultuszt igen színessé teszi a szentek tisztelete. Nem imádat ez, hanem csak tisztelet, melyben a hívek a szentek erényeit, hitvalló állhatatosságát beesülik meg s közbenjárásukat esedezik. A szentek ugyanis isten szolgái, Krisztussal együtt uralkodnak. Azért jó és hasznos, ha segítségül hívják őket, ereklyéiket és képeiket tisztelik. A szenteknek két fokozata van. Az ú. n. boldogokat csak a római főpap által megengedett helyen és módon szabad tisztelni, a szentek ellenben bárhol tisztelhetők a szenteknek kijáró tisztelettel (dulia), nemzetek, egyházmegyék, testületek, családok védőszenkjeikül választhatják őket s oltalmukba ajánlhatják magukat. (1276—1278. kánon.)

A szentek tiszteletének hosszú és változatos a története. A hitvallók és vértanúk tiszteletéből fakadt, az üldöztetések idején a katakombákban a vértanúk sírjainál történt, később a templomokban oly formát öltött, hogy minden oltárt szentek ereklyéivel láttak el, egyeseket pedig egyes szentek tiszteletére szántak, másrészt pedig e szentek élettörténete a katolikus áhítat igen lényeges alkatrészévé vált.

A szenttéavatás.

A boldoggá és szentté avatás joga kizárólag a Szentszékét illeti. Az eljárást egyházi testület vagy magánszemély is kérheti. Az eljárás peres formát ölt, melyben két fél: az avatást kérő postulator és a hit érdekeit képviselő promotor fidei állanak egymással szemben. Az avatást kérő két dolgot tartozik bizonyítani. Először azt, hogy a felavatandó még nem részesül olyan tiszteletben, aminő a boldoggá avatottakat megilleti, másodsor azt, hogy a felavatandó oly igazhívő, erényekkel ékes, hitvalló, esetleg vértanúságot szenvedett személy volt, akinek életszentségét és isten előtt való kedvességét csodák is igazolják. Az első vizsgálat annak a püspöknek a hatáskörébe tartozik, akinek az egyházmegyéjében az avatandó meghalt, vagy a csodái történtek. Mindenekelőtt felkutatandók írásai, kéziratái, levelei, naplói, önéletrajza, prédikációi és kinyomtatott művei és jelentkezésre hívandók mindazok, akik az avatandó erényei, csodái vagy vértanúsága *ellen* tanúskodhatnak, — mely tanúságra minden Krisztushívő kötelezve van. — Ha ez az információs eljárás igazolja az avatandó kiváló erényeit és csodáit, akkor kerül csak az ügy Rómába, a Sacrorum Rituum Congregatio elé. Itt az eljárás két részre oszlik: előbb igazolják az avatandó erényeit, azután kerül a csodára a sor. Ismét az az első, hogy az avatandó minden írását két-két revizzorral felül bíraltatják. Ha olyat találnak bennük, ami nem mindenben egyezik az egyház hitével, vagy ami ellen ma kifogást lehetne emelni, akkor a római főpap a bíborosok meghallgatása után eldönti, hogy az eljárás tovább folytatható-e? Ha folytatható, akkor előveszik az információs eljárás aktáit s azokat felülvizsgálják. Ha a Congregatio ezeket rendben találja, a pápa engedélyt ad arra, hogy az ügy a szent szék által is kivizsgáltassák. Az apostoli szék öt bírót bíz meg a vizsgálattal, kik azt — miután közben az avatandó halála óta legalább ötven év elmúlt — két év alatt elvégezni tartoznak, melynek eredménye felett a pápa által kijelölt öt bíborosból álló bíróság dönt. Az így előkészített ügy kerül a pápa elnöklete alatt tartott teljes bíboros gyűlés elé, melyben a bíborosok leadják ugyan szavazataikat, azonban azoknak csak vélemény-jellegük van, a döntő szót a pápa mondja ki. Az avatandó igaz hitének és erényeinek az igazolása után

legalább két csodáját is bizonyítani kell. A két csoda csak akkor elegendő, ha szemtanúk vannak rá, ha szemtanúk nincsenek, négy csoda igazolandó. Miután e csodák legtöbbször gyógyítások, megkíváncsítják, hogy híresebb orvosok igazolják a gyógyulás természetellenes voltát s azt is, hogy az tökéletes. A csodákat három gyűlésen vitatják meg. Hogyha ezek igazolva vannak, akkor a pápa jelenlétében megtárgyalják, hogy nyugodt lélekkel boldoggá avatható-e a jelölt? (1999—2141. kánon.)

Szentté csak az avatható, aki már boldoggá avatott s akiről boldoggá avatása után két csodatétel bizonyítható. A szentté avatás a vatikáni bazilikában történik nagy ünnepélyességgel. Ennek folyamán a pápa kijelenti, hogy „a szentháromság tiszteletére, a katolikus hit dicsőségére és a keresztény vallás öregbítésére Jézus Krisztus hatalma alapján, szent Péter és szent Pál apostolok és saját jogán a nevezett szent a szentek jegyzékébe felveendő s emlékezetére az év bizonyos napját az egész egyház megüli”. A szertartás után az új szent tiszteletére megtartják az első misét, melyen a szentté avatásnál szereplő bíborosok és az avatást kérők szimbolikus ajándékokat tesznek az oltárra: az egyik két viaszgyertyát, a másik aranyozott ketrecben két gerlicét és egy viaszgyertyát, a harmadik egy aranyozott és egy ezüstözött kenyeret, a negyedik ezüstözött ketrecben két fehér galambot és egy viaszgyertyát, az ötödik színesre festett kalickában különböző madarakat és egy viaszgyertyát.

Az ereklyék.

A szentek tiszteletével együtt jár az ereklyék tisztelete. A szentek ereklyéi, vagyis halandó testrészei mindennél jobban emlékeztetnek e szentek erényeire, nagy tetteire, harcaira és győzelmeire. A szentek tettei a tridenti zsinat tanítása szerint Krisztusnak élő tagjai s a szent lélek templomai valának, mivel ugyanezeket a tetemeiket Krisztus egykor az örök életre fel fogja támasztani és meg fogja dicsőíteni s mivel általuk az emberek istennek számtalan jótéteményében részesültek, azért tartják őket tiszteletben, imádkoznak előttük és azok pártfogásába ajánlják magukat, akikhez tartoztak.

„Ha a szentek életükben csodákat tettek, betegekre vetődött árnyékuk, ruháik és kendőik betegségeiktől meggyógyította őket, ki merheti tagadni, hogy poraik, csontjaik és egyéb maradványaik ugyanazokat a csodákat elő nem idézhetik?” (Catechismus Romanus.) A szentek vagy boldogok kiváló ereklyéi közé tartoznak: a test, a fej, a felső és az alsó kar, a szív, a nyelv, a kéz, a lábszár, vagy más oly testrész, melyen a vértanú szenvedett, de ezeknek teljeseznek kell lenniök és nem szabad kicsiny darabokból állaniok. Ezeket csak külön püspöki engedéllyel szabad magánosoknak őrizniök, míg nem ilyen kiváló ereklyedarabokat a kellő tisztelet megóvása mellett magánosok is tarthatnak vagy hordozhatnak, Nyilvános tiszteletben csak olyan ereklyéket szabad részesíteni, melyek bíborosi vagy püspöki igazoló írással vannak ellátva, a kétséges hitelességeket a kultuszból bölcsen ki kell küszöbölni, de a régi ereklyéket igazoló írás nélkül lehetőleg a régi módon kell tisztelni, hacsak biztos okok nem szólnak amellett, hogy hamisak vagy becsempészettek. A püspökök azonban az ereklyék hitelességének a kérdését se istentiszteleteken, se lapokban ne engedjék bolygatni. Az ereklyéket zárt ereklyetartókban kell őrizni és nem szabad adás-vétel tárgyává tenni. (1281—1287. kánon.)

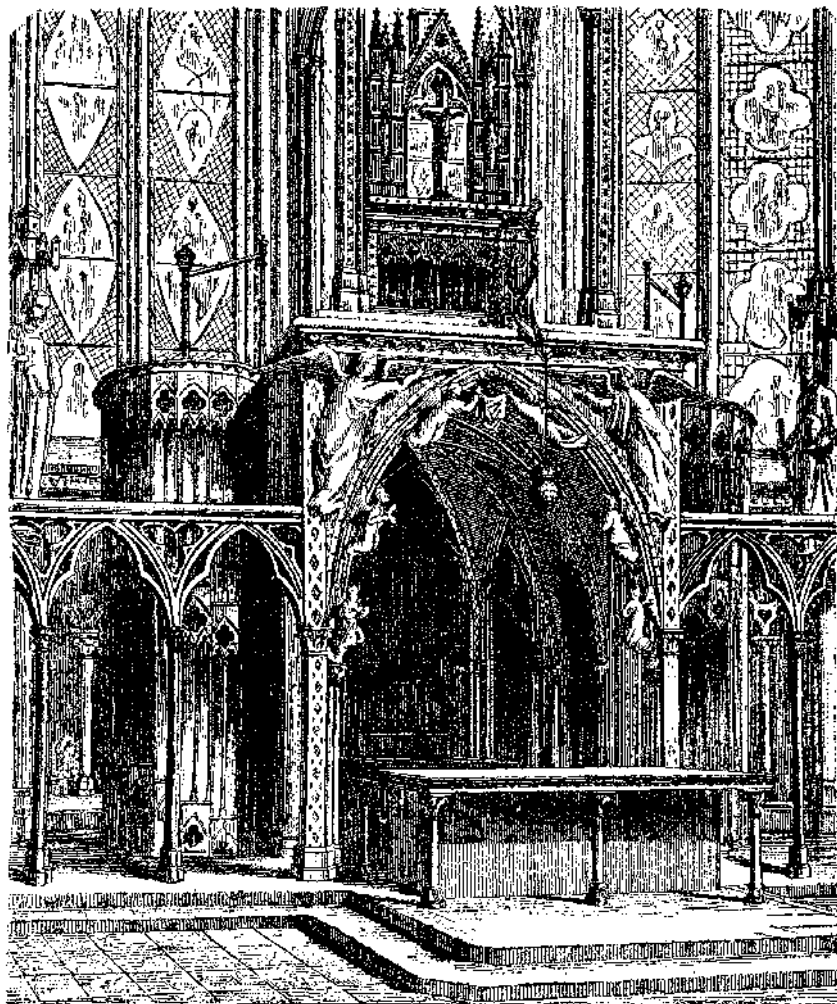
Krisztus-ereklyék.

A legszentebb kereszt maradványait soha más szentek ereklyéivel együtt nyilvános tiszteletre kitenni nem szabad. Ezek mindig külön tar-

tóban őrzendők; a püspöki keresztbe foglalt keresztrészeket a püspök halála után a székesegyházban kell elhelyezni és az utódnak kell átadni. (1287. és 1288. kánon.)

Vannak ugyan más ú. n. Krisztus-ereklyék is, amelyeket a hívók ki-

A *St.-Chapelle belseje Párizsban*. Ez a nagyon szép középkori templom főként arról nevezetes, hogy gazdag ereklyetárában több híres ereklye van, melyeket a keresztetek hódolata juttatott szent Lajos francia király birtokába. Itt őrzik arany ereklyetartóban Krisztus állítólagos keresztjének egy darabját, a töviskoronáját (tövis nélkül), a lándzsát, amivel az oldalába döftek, a spongyát, amivel megitták, a bíorköntöst, amit gúnyképpen ráadtak s egy gyermekkori köntösét is.

váló tiszteletben tartanak, ezeket a Codex iuris canonici nem említi. A szent keresztet, feliratát és azt a négy szeget, amivel Jézus keze-lába a keresztet szegeztetett, a hagyomány szerint 326-ban Nagy Konstantin anyja találta fel. Egy része Jeruzsálemben van, más része a felirattal és egy szeggel a jeruzsálemi Szent keresztet címzett templomban látható.

A szegek közül a másik a trienti székesegyházba, a harmadik Madridba került, a negyedikből egy darab a lombardi vaskoronába van beforrasztva, többi részei pedig Róma, Paris, Aachen, Bécs és Krakó főegyházaiban őriztetnek. Veronika kendője, mellyel Jézus utolsó útján vérrel és verejtéssel borított arcát megtörölte s amelyen szentséges arcának a képe rajta maradt, a vatikáni szent Péter templom Veronika-kápolnájában látható, azzal a lándzsával együtt, mellyel Krisztust a kereszten megszúrták. A lándzsa hegye Párizsban a S. Chapelle-ban van. A szívacsból, mellyel ecetbe mártva a kereszten szenvedőt megittatták, egy nagy darab a római szent Kereszt templomban van. Töviskoronáját a párizsi Notre Dame székesegyházban minden év nagypéntekjén teszik ki, hogy tisztellessék. Tövisei azonban hiányzanak róla, mert azokat a görög császárok széjjel ajándékozták. Jézus szent köntöse (tunica) többek közt Trierben van, ahol 1844. és 1891-ben tartottak hozzá nagy zarándoklatot. (Trierben 1891-ben 1.925,130 zarándok kereste fel; egy másik példányát Argentuilben mutogatják, de ezenkívül még 18 helyen tisztelik.) Jézus szívének a vércseppjeit őrzik a bécsi udvari kápolnában, a szt. István templomban és a bruggei székesegyházban. A lépcső, melyen Jézust Pilátus elé vezették, Rómában a lateráni templom közelében látható, a zarándokok térden csúsznak fel a 28 lépcsőfokon. Az oszlop, mely mellé Jézus megostoroztatása alatt kötve volt, szent Praxedis templomában látható. A sírjában talált egyik gyolcslepedő a turini székesegyház egyik legértékesebb ereklyéje, a szent jászolt, melybe szűz Mária Jézust fekteté, Rómában a S. Mariae Majoris ad Praesepe templomban ezüst ereklyetartóban őrzik s karácsony ünnepén a hívek örömeire köztiszteletre kitétetik, az a názáreti ház (Sancta casa) pedig, melyben az ige testté lőn, Loretóban látható, ahová az angyalok hozták át a hitetlenek kezébe került Szentföldről. A 18. század elején állítólag volt év, mikor 200,000 zarándok kereste fel.

Az ereklyék tisztelete a sok kritika és protestáns hatás alatt mindinkább háttérbe szorul. Középkorbeli virágzása idején a wittenbergi Allerheiligenstiftnek 5005, a hallei templomnak 8933 ereklyepartícula volt a kincstárában. A bécsi Szent István-dóm „ereklyekincstárában” ma is több százat őriznek.

A képek tisztelete.

A szentek tiszteletével együtt jár képeik tisztelete is. A képtisztelet az őskereszténység lelkétől eredetileg távol áll. A 300—313-ban tartott elvirai zsinat 36. kánona így hangzik: „Az egyházakban ne legyenek képek. Azért határoztuk, hogy az egyházakban nem szabad képeknek lenniök, hogy a tisztelet és imádat tárgyát a falakra senki ne fesse.” A hangulat azonban gyorsan változik. Nagy Gergely 600-ban már azt fejtegeti, hogy a tudatlanok számára a kép ugyanazt a szolgálatot teszi, mint a tudósok számára a könyv és hogy a képek különösen a barbár népeknél az írást pótolják. Keleten a 754-i konstantinápolyi zsinat V. Konstantin hatása alatt eltiltotta a képek tiszteletét és igyekezett azokat tüzzel-vassal kipusztítani, a 787-ben, majd 843-ban ugyanott tartott zsinatok visszaállították a régi állapotot. A reformáció képromboló irányzatával szemben a tridenti zsinat arra az álláspontra helyezkedett, hogy Krisztus, az istenszülő szűz és más szentek képeinek meg kell maradniok a templomokban és azokat köteles tiszteletben kell tartani. „Nem azért, mintha az a hit fűződnék hozzájuk, hogy isteni erejük van vagy mert tőlük kellene kérni valamit vagy mert bennük bízni kellene, mint azt régen a pogányok cselekedték, hanem azért, mert a nekik juttatott tisz-

telet azoknak az eredetieknek szól, akiket a képek ábrázolnak, úgy hogy a képek megcsókolása, kalapunk levétele és előttük való letérdelésünk által Krisztust imádjuk s azokat a szenteket tiszteljük, akiket a képek ábrázolnak. Ha nem is oly buta senki, hogy a szentháromság-képekben és ábrázolásokban az istenség ábrázolását keresse, — mondja a Catechismus Romanus — a lelkész mégis magyarázza, hogy azok az isten tulajdonságait és működését juttatják kifejezésre. Ha például Dánielből valaki lefesti a napok öregjét, amint a trónusán ül s amint a könyvek nyitva vannak előtte. („Nézem vala, míg székeket hozának elő: és a régi idejű leüle; az ő ruhája fejr, mint a hó és feje haja mint a tiszta gyapjú és az ő széki tüzes láng, kerekai égő tűz; tűzfolyás foly vala és jó vala ki az ő színe elől, ezerszer való ezerén udvarlanak vala néki és tízezerszer való százezerén állanak vala előtte; ítéletnek üle és könyvek nyitvatának meg») Dániel 7. 9—10.) ezáltal isten öröktől való létét és végtelen bölcsességét jelképezi. Az angyaloknak emberi arcot és szárnyakat rajzolnak, hogy a hívek megértsék, milyen jóindulattal vannak az emberi nem iránt és mennyire készek az úr szolgálatára. Hogy pedig a szent lelket miért ábrázolják galamb vagy tüzes nyelvek képében, az az evangéliumból és az apostolok cselekedetiből sokkal ismertebb, mintsem hogy bővebben kellene magyarázni.”

Szokatlan képeket püspöki engedelem nélkül készíttetni nem szabad, viszont a püspöknek sem szabad olyanokat engedélyeznie, amelyek használata az egyház bevált szokásával ellenkeznék. (1279. kánon.)

Legendák.

A szentek tiszteletének páratlan költészete is van. A legendák a vértanúságok leírásaiból és a szentek életrajzaiból nőttek ki s végül a színes, gazdag, csodás és fantasztikus leírások és elbeszélések szinte áttekinthetetlen tömegévé váltak. Az ég érintkezik bennük a földdel, a szentek csodálatos erényei a legkülönösebb csodákat hozzák létre. Angyalok és ördögök, sárkányok és más mesebeli állatok szerepelnek bennük, betegek meggyógyulnak, halottak feltámadnak, hívók segítséghez jutnak, gonoszok megbűnhődnek, a szentek élményei csodálatosan kiszíneződnek, vértanúságuk rendkívül megindítóvá lesz, a végén minden gonoszságon nagyszerűen diadalmaskodnak és a mennyországban elnyerik állhatatosságuk jutalmát. Kitűnő anyag a prédikációk illusztrálására, ezenfelül azonban az egyházi személyek köteles áhítatában is nagy jelentőségű. A brevárium, a mindennapi imádságoknak és áhítatosságoknak az a gyűjteménye, melynek elolvasására és elmondására a papok és a szerzetesek kötelezve vannak (135. és 600. kánon), a szentek életére vonatkozó részleteket is tartalmaz. Ebben a legendákat többszörösen revideálták, a népies vallásos irodalomban azonban még mindig sok régies elbeszélésük él.

A katolikus egyház üdvintézmény. Krisztus alapította, azért, hogy benne a hívek üdvösségre jussanak. Ezt a célt szolgálják istentiszteletei, melyeken minden időben az egész világon ég felé szálló zsolozsmái viszik a klérus és hívek kéréseit az isten, Jézus Krisztus, szűz Mária és minden szentek trónusához, különösen pedig a nagypéntek kivételével minden nap megismételten bemutatott szent mise áldozatok, melyekben az eredendő bűn és saját bűnei terhe alatt nyögő emberiség bűneiért Krisztus mindig újra meg újra feláldozza magát s a szent áldozásban valóságos testét és vérént nyújtja híveinek is, hogy vele bensőleg egyesülvén, új

életben és engedelmisségben járhassanak. Az üdvösség legfőbb biztosítékai azok a szentségek, melyekben az isteni kegyelem az egyház közvetítésével a hívek osztályrészévé lehet s amelyek nem függnék egyéni feltételektől, hanem már kiszolgáltatásuk által *ex opere operato*. hatékonyak.

A szentségek.

Hét szentségét Krisztus rendelte; hármat közülök megismételni nem szabad, ezek: a keresztség, a bérálás és a papi rend. A szentségek kiszolgáltatásához szükséges olajat a papoknak a püspöktől kell beszerezniük, de ha kifogyóban van, kétszer olajfa gyümölcséből ütött olajjal felzaporíthatják. (734. kánon 2. szakasz.)

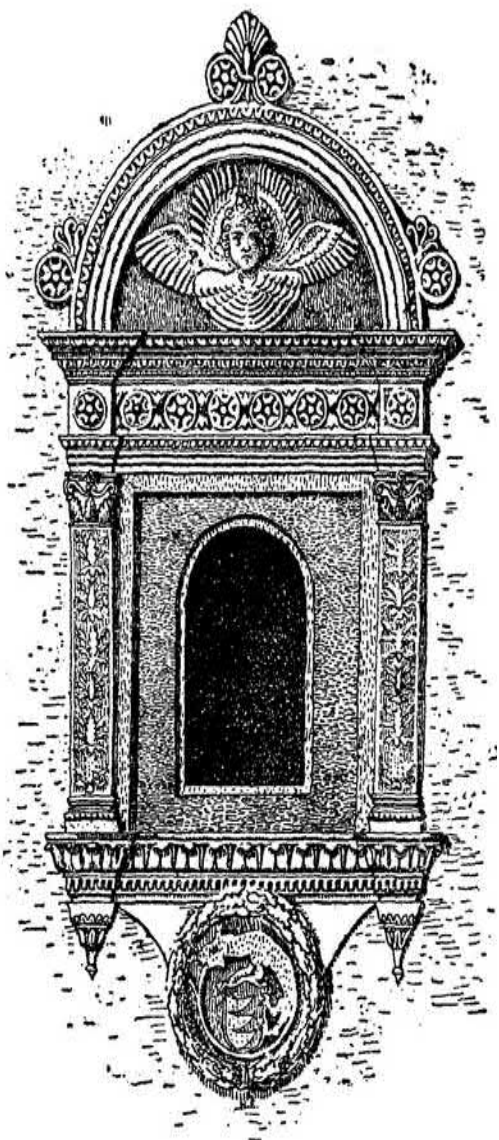
A szentségek alapja, az ajtó, melyen át a hívő a többi szentséghez juthat, a *keresztség*. Az üdvösség szempontjából oly fontos, hogy halálveszedelem esetén a 746. kánon, a még teljesen meg nem született gyermek és az abortált főtusz keresztelését is megköveteli. Lemossa az eredendő és az egyéni bűnök büntetését a szentlélek adományaival, megigazítja és isten gyermekévé ujjaszüli a megkeresztelendőt, besorozza az egyház tagjai közé, s természetfölötti kegyelmi ajándékai részesévé teszi s lelkét kitörölhetetlen szentségi jeggyel látja el. Látható jegye a megszentelt tiszta vízzel (háromszor) való lemosás (akár az egész testen, akár egy részén, főként a fejen) és a keresztelési formula elmondása. Megelőzi az exorcismus, a pap megjelöli a megkeresztelendőt a kereszt jegyével, egy csipetnyi szentelt sót tesz a szájába, hogy a gyermek megízlelje a bölcsesség savát, elmondja a keresztszülőkkel az apostoli hitvallást, az effata szó kíséretében megérinti a gyermek fülét és orrát egy kis nyállal, hogy azok megnyiljanak, azután mellén és vállai közt megkeni olajjal, felteszi az ördögtől való elszakadásra és a hitvallásra vonatkozó kérdéseket és megkereszteli. Utána megkeni a gyermeket szentelt chrismával, fehér ruhát és égő gyertyát nyújt neki. A felnőttek keresztelése megfelelően módosul. A keresztséggel együtt jár a névadás. Vértanuknál és katechuménoknál a vértanúság és a keresztség után való vágyakozás is egyenértékű a szentséggel (*baptisma sanguinis* és *fiaminis*). Más névadásokat (harang és hajó) is keresztelésnek hívnak, ezeknek azonban a keresztség szentségéhez semmi közük, mert ezek csak szentelmények. A keresztség nélkülözhetetlen feltétele az örök életnek. Aki János ev. 3. 5. „vítől és szentlélektől újjá nem született, nem mehet be az isten országába”. Ezért kell a csecsemőket, sőt a főtuszokat is megkeresztelni, mert különben keresztség nélkül nem szabadulhatnak az eredendő bűn büntetésétől és ha ez a büntetés nem is oly súlyos, mint azoknál, akik az eredendő bűn büntetését saját vétkeik súlyával is súlyosbították, azonban az, hogy istent nem láthatják, mégis büntetés rájuk nézve, bár az isteni kegyelem ezt a legkisebb mértékre korlátozhatja.

A következő szentség, mely megint a többinek az előfeltétele: a *bérálás*, melyet rendszeren a püspök szolgáltat, ki kézfeltétellel, chrismával való megkenés és áldás kíséretében. Csak megkereszteltek bérálhatók meg, a bérálás kiszolgáltatható a keresztség után, a 13. század óta az a szokás, hogy értelmessé váló gyermekeket (kb. hét éves korukban) bérállják. A bérálás ugyan nem okvetlen szükséges az üdvösségre, de azért azt senkinek nem szabad elhanyagolni.

A *legszentebb oltáriszentségben* maga az úr Krisztus van a kenyér és a bor színében jelen, az adatik és élveztetik, melynek megszentelése a misében történik. A misét csak pap végezheti, akit szolgának kell az

oltárnál kiszolgálnia s az előírt feleleteket elmondania. Asszony csak férfi hiányában ministrálhat, de semmi körülmények között nem szabad az oltárhoz lépnie és a feleleteket is csak messziről mondhatja el. (813. kánon.) A misét szolgáltató papnak mise előtt éjfélről kezdve sem ennie, sem innia nem szabad, hasonlóképpen az áldozónak is. Az áldozást gyónásnak kell megelőznie; a híveknek az úrvacsora csupán kenyér színében szolgáltatható ki. Minden hívő évenként legalább egyszer (húsvét táján, a virágvasárnaptól fehérvasárnapig terjedő időközben) gyónni és áldozni tartozik, de az apostoli szék decretumai értelmében arra buzdítandók, hogy minél gyakrabban, lehetőleg minden nap éljenek e szentséggel. Az oltáriszentséget haldoklók útra valójául is ki szokták szolgáltatni. A misét Krisztus helyett végző pap a misének az egyházra eső áldásait szabadon felajánlhatja mások, élők vagy holtak javára, kiknek lelkei a tisztítóútzben gyötrődnek; kiközösítettékért csak privátim misézhet s ha a velük való érintkezés is el van tiltva, akkor a misét csak megtérésükre ajánlhatja fel. (801—869. kánonok.) A *bűnbánat* szentségével élők

bűneik és megtérési szándékuk megvallása után a papnak bírói ítélet számba menő feloldozása alapján a keresztség után elkövetett bűneik bocsánatában részesülnek s azt csak a területileg illetékes pap szolgáltathatja ki. A szentség anyaga: a megbánás, a gyónás és az elégtétel, formája a pap feloldozó szava. Az oldozás az örök büntetéseket engedi el, — a földi büntetést és következményeket nem — s a bűnbánót abban a kegyelemben részesíti, hogy a bűnököt jobban kerülni tudja, más gyümölcse a bűnbánatnak a lélek békéje, az istenben való megnyugvás. A gyónásnak részletes gyónásnak (fülbegyónás) kell lennie. A pap nem végezheti ismerete nélkül, sem mint a lélek orvosa bírói hivatását a tényállás nem orvosolhatja a gyónó lelkét, hogyha az nem tárja fel előtte baját. A bűnök közül ú. n. bocsánatos bűnök isteni parancsokba ütköznek ugyan, de a bűnöst még nem fordították el istentől. A halálos bűnök ellenben oly erkölcsi eltévelyedések, melyek a bűnöst isten ellenségévé teszik s üdvözítő kegyelmétől meg-

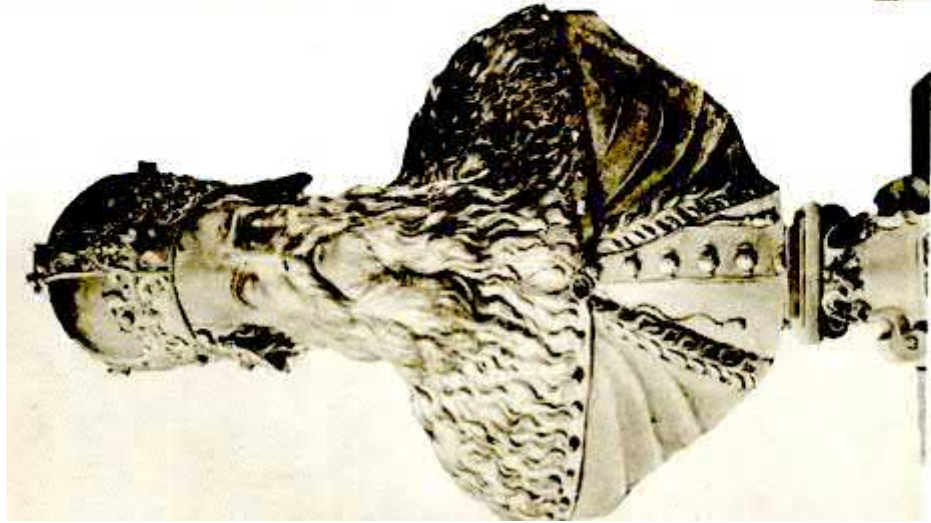
Szentségtartó fülke a nyírbátori ref. templomban. A nyírbátori (most ref. templomot) 1484—1511 közt Báthory István erdélyi vajda építtette a kenyérmezei diadal emlékére családi temetkezési helyéül. A 16. század közepe, Báthory György áttérése óta a reformátusoké. Ez a Báthory-cimeres szép szentségtartó fülke katolikus maradvány.

fosztják. A gyónónak minden emlékében felmerülő bűnét be kell vallania, amit még meg nem gyónt; a papnak úgy kell vele szemben viselkednie, mint bírónak és orvosnak, attól azonban különösen óvakodnia kell, hogy nevét ne kérdezze, feltűnő és főként a hatodik parancsolatra vonatkozó haszontalan kérdésekkel a gyónástól senkit el ne riasszon. Kisebbségi gyermekektől pedig végképp ne kérdezzen olyan oktalanságokat, amikről azok még nem tudnak. (888. kánon, 2. szakasz.) Vannak bűnök, melyeknek megbocsátását az egyházi felsőség a maga számára tartja fenn (*reservatio*). Így pl. az apostoli szék számára van fentartva annak a megbocsátása, ha valaki papot egyházi hatóság előtt azzal vádolt, hogy a gyóntatószékben valamely gyónóját bűnre akarta csábítani. (894. kánon), a püspökök legfeljebb három vagy négy súlyos bűn megbocsátását tarthatják fenn maguknak. A gyónás meghallgatása a gyóntatószékben történik, melynek a templomban, szem előtt levő helyen kell lennie s melyben a gyóntató a gyónótól fallal és rácsos ablakkal van elválasztva.

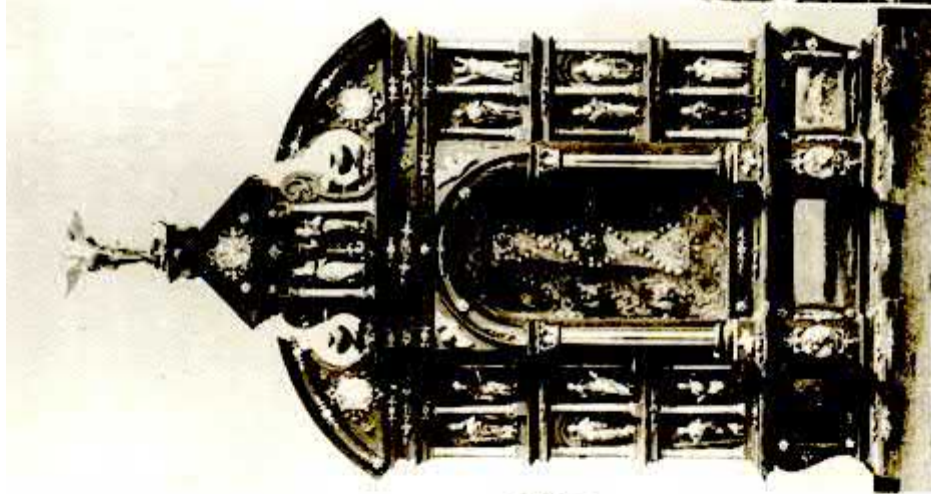
A bűnbocsánattal s a bűnök büntetésének elengedésével vagy csökkentésével függ össze a *búcsúról* (*indulgentia*) szóló tan. Ez a tan azon a meggyőződésen alapszik, hogy Jézus Krisztus és a szentek több jócselekedetet tettek, mint amennyi saját üdvösségükre szükséges volt. Miután a szentek közössége bizonyos mértékig vagyonszövetségben él, a felesleges jócselekedetek kincstárából olyanoknak is juthat, akik saját cselekedeteik alapján nem érdemelnék meg az üdvösséget. A felesleges jócselekedetek kincstárát (*thesaurus ecclesiae*) a katolikus egyház őrzi s abból azoknak juttat, akik bizonyos kegyes cselekedeteket végeznek. Az egyház lelki kincstárát a római főpap őrzi. Rajta kívül s az ő engedélye nélkül senki búcsút nem engedélyezhet. A teljes búcsú a bűnök összes időhöz kötött büntetésének az elengedését jelenti (az örök büntetéshez a búcsú nem fér), a meghatározott időre szóló, pl. 40 napos búcsúnak annyi értéke van, mint amennyi büntetést a régi egyházi szabályok szerint negyvennapos vezekléssel lehetett leróni. Teljes búcsú jár azoknak, akik Róma két templomában, vagy a szent Péter templom hét, e kiváltsággal felruházott oltáránál misét hallgatnak és áldoznak, vagy akik Jeruzsálemben a szent sírhoz, vagy szt. Jakab compostellai sírjához zarándokolnak. Teljes búcsú jár a haldoklóknak is. Meghatározott időre szóló búcsúval ruházhatók fel egyes templomok, személyek, kegyesek (képek, érmek, skapulárék stb.). A búcsú áldását csak azok szerezhetik meg, akik megvannak kereszttelve, nincsenek exkommunikálva és akik a kegyelem állapotában teljesítik a búcsúhoz kötött feltételeket. Teljes búcsút naponta csak egyet lehet szerezni, részleges búcsút azonban többet is (911—936. kánon).

Az *utolsó kenet* halálveszedelemben levő betegeknek szolgáltatható ki, olajbogyóból sajtolt, a püspök által megszentelt olajjal végeztetik s abból áll, hogy a pap a haldokló öt érzékszervét reprezentáló testrészét megkeni (a vesék megkenését — ami eddig szokásban volt, a Codex iuris canonici 947. kánonának 2. paragrafusában megtiltja, a lábakét szintén elengedi, „ha arra bármily ésszerű ok van”. Az üdvösséghez ez a szentség se okvetlen szükséges, de azért arra kell törekedni, hogy lehetőleg minden beteg részesüljön benne (938—947. kánon).

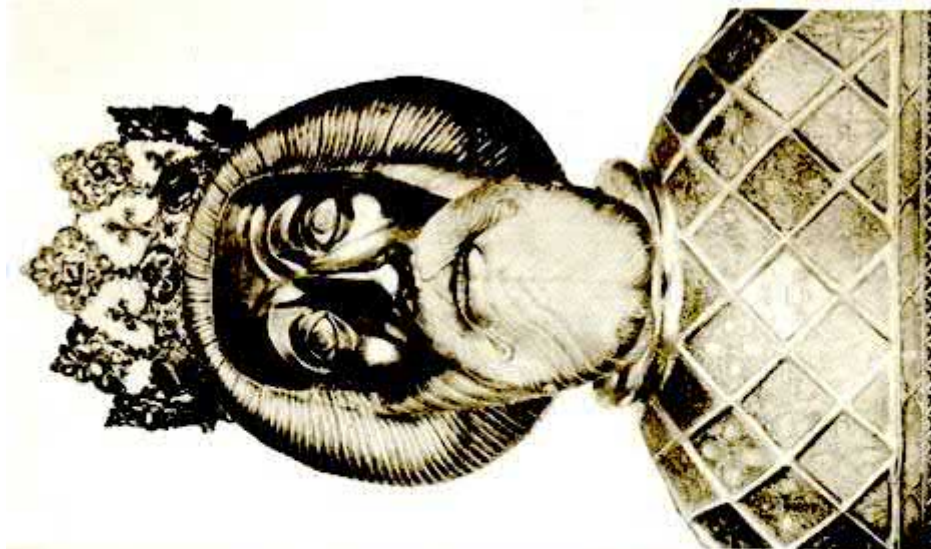
A *papi rend* az a szentség, amely a hívek kormányzására és az istentiszteleti teendők végzésére hivatott papokat a laikusoktól megkülönbözteti. A kisebb rendeknek négy fokozata van (*acolythatus*, *exorcistatus*, *lectoratus*, *ostiarius*), a nagyobb rendeknek három: a *presbyteratus*, *dia-*

Szent István ezüst hermája a 17. századból a zágrábi székesegyházban.

Ereklyetartó Pannonhalmán.

Szent László hermája 1400-ból a győri székesegyházban.

Palóc búcsúsok Nádújfaluban (Heves m.).

Búzaszentelés Rákospalotán.

conatus és a subdiaconatus. A papi rendbe való belépés számos feltétele közül a legfontosabbak, hogy a jelölt bérálva legyen, erkölcsi tekintetben kifogás alá ne essék, megfelelő korú, megfelelő tudású legyen, a magasabb rendeket megelőzőket elnyerte s a közéjük eső időközöket kitöltötte s hogy biztosítva legyen az eltartása. Nem lehet pap, aki törvénytelen ágyból született, testi fogyatkozásban szenved, nyavalyatörős vagy esztelen vagy ördögtől megszállott, aki többször házasodott, akit a törvény megbélyegzett, vagy bíró, aki halálos ítéletet hozott, vagy aki hóhéri tisztet viselt, hóhérnak kivégzésben segédkezett, továbbá: hitehagyott, eretnek, szakadár, akit nem katolikus keresztelt, aki házasságban él, szándékosan embert ölt, gyermeket hajtott el, vagy ilyesmiben segédkezett, aki megcsönkította önmagát vagy öngyilkosságot kísérelt meg, vagy olyan klerikus, aki orvostudományt tanult és akinek a keze alatt beteg meghalt. Elhárítható akadályok: ha valakinek a szülei nem katolikusok, ha valakinek felesége van, ha a papsággal össze nem férő hivatást gyakorol, katonaszkodásra van kötelezve vagy nemrég tért át.

A laikusoktól való első megkülönböztetés a tonzura, a hajnak a fej búbján köralakban vagy kereszti ormában való kinyírása, a másik pedig kézfeltétel, mellyel a püspök a mise elemeinek a megszentelésére, a bűnök megbocsátására és megtartására vonatkozó felhatalmazást közli az új pappal. A felavatás a papot eltörölhetetlen jelleggel ruházza fel, melytől csak a degradatio büntetése foszthatja meg, amely abból áll, hogy örökre megfosztják egyházi ruhájától és ismét visszataszítják a laikusok közé (reductio clerici ad statum laicalem, 2305. kánon).

A házasság első célja gyermekek nemzése és nevelése, második közös segítség és a nemi gerjedelmekre való orvosság (1013. kánon). A házasság is szentség s mint ilyen egy és elválaszthatatlan, melynek szabályozása az isteni és a kánonjog körébe tartozik, melynek a polgári természetű vonatkozásaival szemben elismeri a polgári jog illetékességét. (1016. kánon.) Az egyházjog előírja a házasság akadályait és az elválás szabályait is, a bíraskodás jogát is fentartván magának.

Szentelmények.

A szentségek kiszolgáltatását emelik azok a szent szokások (sacramentalia), melyek a szentségek kiszolgáltatásával kapcsolatosak. Ilyenek: a térdhajtás, meghajlás, a kereszttetés, szentelt vízzel való meghintés, füstölés stb. Az egyháznak kétségtelen joga az, hogy ezeket előírhasa. Ezenkívül ugyanez az elnevezés használatos olyan szertartásokra, amelyek sokban hasonlítanak a szentségekre, de mert nem Krisztus közvetlen és kifejezett rendelkezésén alapulnak, mégsem szentségek. Ilyenek a templom-, harang- és egyéb istentiszteleti használatra rendelt eszközök felszentelése, iskolák, temetők, házak, gyertyák, barka, képek, élelmiszerek, termények, amulettek (skapuláré) szentelése, halottak beszentelése, áldások, ide tartozik az ördögűzés (exorcismus) is.

A kat. vallástudomány.

A katolikus egyház igen gazdag és változatos istentiszteleti élete és gyakorlati vallásossága mellett hasonlóan impozáns módon kiépült tudományt is ápol, melynek szegletköve az a meggyőződés, hogy Jézus Krisztus az egyházat felruházta a minden igazságra elvezérlő szentlélek adományával is. A katolikus köztudat és igazság az egyház tekintélye által irányított és szabályozott hagyományon és szentíráson alapszik. A kettő közül — az egyház tanítása szerint — a hagyomány a fontosabb, mert ez tartalmazza Jézus Krisztus kinyilatkoztatását, melyet az após-

tolok őriztek s mely kinyilatkoztatás kora az apostolok korával lezáródott s azután mint írásba foglalt és mint szájhagyomány maradt az utókorra. Megőrzése és továbbadása az egyház tanító hivatalának a kötelessége. Ez a hagyomány az egyház hitbizománya (depositum fidei), melyet az egyház hívei üdvére és javára őriz. Az egyház gyűjtötte össze s a hagyomány csapódik le a szent iratokban, melyeket az ó- és újszövetségi szentírásban foglalt össze. A szent iratok nem azért szentek, nem azért szolgálnak zsinórmértékül, mert emberek írták, az egyház pedig utólag tekintélyével ruházta fel” őket vagy azért, mert az isteni kinyilatkoztatást hiba és hiány nélkül tökéletesen megőrzik, hanem azért, mert a szentlélek sugallatából készültek, tehát maga isten a szerzőjük s mert ilyen ihletett iratokként ajándékozta őket az egyháznak. A tridenti zsinat 45, illetve 46 ószövetségi és 27 újszövetségi könyvet számlál. (Mózes 5. könyve, Josua, Bírák, Királyok négy, Krónikák két, Ezdrás két könyve (a második Nehémiásé), Tóbiás, Judit, Eszter, Jób, Dávid zsoltárai, Példabeszédek, Prédikátor, Énekek éneke, Jesus Sirach, Ecclesiasticus, Ésaiás, Jeremiás Báruch könyvével Ezékiel, Dániel a 12 kis próféta: Hoseás, Joel, Amos, Abdiás, Jónás, Mikeás, Nahum, Habakuk, Zofoniás, Haggeus, Zakariás, Malakiás és a Makka-beusok két könyve az ószövetségben, a négy evangélium, Máté, Márk, Lukács és János szerint, az Apostolok cselekedete, amit Lukács írt, Pál apostol 14 levele: a rómaiakhoz, kettő a korinthusiakhoz, a galatákhöz, az ehezusiakhoz, a filippibeliekhez, a kolossebeliekhez, kettő a thessalonikéiékhez, kettő Timotheushoz, Titushoz, Filemonhoz, a zsidókhoz; Péter apostol két levele és János apostol három levele, Júdás apostol egy levele és János titkos jelenéseinek a könyve az új szövetségben. A biblia hiteles és irányadó szövege a Vulgata nevű latin fordítás. A bibliát nem szabad önkényesen magyarázni. Hivatott magyarázója az egyház. XIII. Leo pápa 1902-ben külön pápai bizottságot alakított erre a célra (Commissio Pontificia de re biblica) és külön intézetet szervezett, melynek az a feladata, hogy a szentírás tanulmányozásával foglalkozzék. (Institutum Biblicum.)

Az egyháznak a hagyományon és a szentíráson alapuló tanát az egyházatyák, az egyház doktorai, zsinatok és pápák állapították meg, fejtették ki és szedték rendszerbe.

Az egyházatyák.

Az egyházatyák az egyház őskorában (a 6. századig) éltek s az utánuk élt kiváló egyházi tudósokkal (doctores ecclesiae) együtt arról nevezetesek, hogy óriási tudású, szentéletű s az egyház által elismerten igazhitű férfiak voltak. (Számuk 25: Ambrosius, Augustinus, Hieronymus, Nagy Gergely, Aquinói Tamás, Athanasius, Basilius, Nazianzi Gergely, Aranyszájú szt. János, Bonaventura, Anseimus, Isidorus, Petrus Chrysoiógus, Nagy Leo, Damiani Péter, Szt. Bernát, Poitiers-i Hilarius, Ligouri Alfonz, Szalézi Ferenc, Alexandriai Cyrill, Johannes Damascenus, Beda Venerabilis, a szír Efrém és Canisius Péter.) A különböző fokozatú zsinatok közt, a múltban a püspökökből álló egyetemes zsinatnak volt nagy jelentősége, amikor a pápák fölött állt. A vatikáni zsinat csalhatatlansági dogmájának meghozatala óta tanszabályozó jelentősége háttérbe szorul a pápa tekintélye mellett. Egyetemes zsinatot csak a pápa hívhat össze, határozatainak csak akkor van kötelező erejük, ha a pápa megerősíti őket.

Az irányítás a pápa kezében.

Az egyház szellemi irányítása tehát teljesen a pápa kezében van,

Az újabb időben az egyháznak sok gondot okozott az egyházonkívüli tudományos kritikának és a szkeptikus szellemnek, a modernizmusnak a térfoglalása. A pápák — különösen X. Pius pápa — az utolsó évtizedeken át számos intézkedéssel próbálták az új szellemet visszaszorítani, hogy SÜL egyházat megtartsák régi hagyományos hite mellett. A modernizmus ellen az egyház szigorított cenzúrát léptetett életbe, a modernista eskü letételével lelkiismereti lehetetlenséggé tette mindazok számára, kiket a modernista szellem megfertőzött, az egyházban való tanítást, újrászervezte a papok előkészítő oktatását s mindenekelőtt az 1917-ben közzétett új Codex iuris Canonici-ban egységes rendszerbe foglalta, szigorúan a lelkébe véste mindenkinek az egyházban élő, érvényes jogszabályokat. Ez a Codex iuris Canonici nem csupán szervezeti és fegyelmi dolgokat szabályoz; dogmatikai jelentősége is igen nagy. Igen sok dologban a codex rögzíti meg kétségtelenül az érvényes egyházi álláspontot és szabja meg azt a határt, ameddig katolikus tan vagy szokás jogosult lehet. A katolikus egyház autoritativ s minden szabadosság eilen irányuló jogszabályokhoz ragaszkodó jellegét ez a codex juttatja igazán kifejezésére. A codex szigorú és határozott körülírásai azt mutatják, hogy a Tkatolikus egyház a 20. században minden oldalról védekező állásba van szorítva.

Elkülönülés más nézetűektől.

Elvben kiterjeszti hatalmát az egész világra. Súlypontja azonban tényleg Itália, melynek aránylag kis területén 275 püspöke van. Az egyházszerkezet térképén alig vannak fehér foltok. Ahol csak katolikus egyházak voltak, ha már rég megszűntek is, azok nevei, mint titulusok még mindig szerepelnek, amennyiben ezekre a fiktív pozíciókra még mindig kinevezik az egyházi tisztviselőket (apátok, püspökök stb. in partibus infidelium), hasonlóképp be vannak osztva az egyházi szervezetbe még meg nem térített vidékek és országrészek is. Ezzel szemben keresztény területen a reformáció óta a katolikus egyházat sok katasztrófa érte, amit nem tudott kiköszörölni. Az északi népek elszakadása, újabban Franciaországban az egyház és az állam szétválásztása s a modern közszellem annyira veszélyezteteti az egyházat, hogy kénytelen a világtól való elzárkózás álláspontjára helyezkedni. Ezt akképen cselekszi, hogy hangsúlyozza az igaz hit híven való megőrzésére és helyesen való magyarázására irányuló kötelességét, leszögezi, hogy minden katolikusnak kötelessége mindazt elhinni, ami isten írott és hagyománykép fenmaradt igéjében található s amit az egyház ünnepélyes határozatként isteni kinyilatkoztatásként hittételnek nyilatkoztat ki. A hívektől ellenben nemcsak azt kívánja, hogy a gonosz eretnkségeket kerüljék, hanem, hogy azokkal se érintkezzenek, akik ezekkel többé vagy kevésbé azonosítják magukat, azért tartoznak megtartani az egyháznak mindazokat az intézkedéseit, amelyeket ezek ellen a rossz vélemények ellen hoz. Aki megkeresztelése után keresztény volta dacára az isteni és katolikus igazságokból egyeseket álhatatosan tagad vagy kétségbe von, az eretnek, aki a keresztény hittel teljesen szakít, az hitehagyott, aki a legfőbb főpap hatósága alól kivonja magát s az egyház tagjai közösségétől elszakad, az szakadár. Végül nyomatékosan megkívánja az egyház híveitől, hogy nemkatolikusokkal a szentszék, vagy az illetékes püspök engedelmével se ne vitatkozzanak, se össze ne jöjjenek, nyilvánosan különösen nem. (1322—1325. kánon.) Ezt a tilalmat a codex már a gyermekekre is kiterjeszti, mikor azt mondja, hogy a katolikus gyermekek nem katolikus, közömbös és vegyes iskolákba, melyek nem katolikusok számára

I is nyitva állnak, ne járjanak s ezekre nézve az engedélyt a megyés püspöktől teszik függővé. (1374. kánon.)

Az index.

A katolikusok tévtanoktól és más vallásúak gondolataitól való távol tartását célozzák azok a szabályok, amelyeket az egyház a könyvcenzúra szabályaiban felállított. Az eretnek könyvek elpusztítása és kiirtása a keresztény ókorban is szokásos volt. Celsus, Porphyrius, a gnosztikusok, Tatianus, Arius és Julianus könyveit, ahol érték, elpusztították. A középkorban a talmud ellen járt el az egyház, de a cenzúra igazi szervezésére a lökést a könyvnyomtatás és a protestantizmus terjedése adta meg. A cenzúrát az V. lateráni zsinat (1512—1517.) hozza be, mikor elrendeli, hogy semmiféle könyv addig meg nem jelenhetik, míg Rómában a pápai vicárius, másutt a megyés püspök alaposan meg nem vizsgálhatta s megjelenését nem engedélyezte. IV. Pius pápa 1564-ben tíz szabályt állított fel:

1. Mindazok a könyvek, melyeket 1515 előtt az egyház elítélt, továbbra is tiltottak maradnak.

2. A főeretnekek (Luther, Zvingli, Kálvin, Hubmaier Baltazár, Schwenkfeld és mások) könyveit el kell nyomni.

3. Tilosak az általaok vagy követőik által készített bibliafordítások.

4. Más, katolikus bibliafordítások olvasására a püspökök adhatnak engedélyt.

5. Eretnek szerzők nem vallásos kérdésekről szóló művei (szótárak, gyűjtemények) engedélyezhetők.

6. Katolikusok és eretnekek közt váltott vitairatok csak püspöki engedéllyel jelenhetnek meg.

7. Szemérmetlen vagy könnyűvérű könyvek mindenkép elnyomandók.

8. Komoly tartalmú könyvek, melyekben eretnekségek, babonák fordulnak elő, csak ezek kigyomlálása után használhatók.

9. Jöslással foglalkozó könyvek nem engedélyezhetők.

10. — A kiadandó könyvek kiadása engedélyhez köttetik, ezenfelül a könyvkereskedők és a nyomdászok gyakran ellenőrzendők, nem tartanak-e tiltott könyveket. Aki tiltott könyveket olvas, halálos bünt követ el s azonfelül a püspök által is szigorúan megbüntetendő.

A tíz szabály alapján összeállított index, az egyház által tiltott könyvek jegyzéke vagy negyvenszer jelent meg, a legutolsó 1924-ben 289 oldalon vagy 4000 könyv címét sorolja fel.

A könyvcenzúra hatásköre természetesen csak a hívekre terjed ki, az index azonban nem katolikusoktól származó műveket is felsorol, hogy azok olvasásától a katolikusokat óvja.

Általában tilosak mindazok a szentírással vagy vallásos kérdésekkel foglalkozó könyvek, amelyeket nem katolikusok írtak, az eretnekséget vagy szakadást propagáló, hitet vagy jó erkölcsöt támadó, katolikus dogmákkal szembehelyezkedő vagy azokat nevetségessé tevő, új vallásokat vagy babonákat hirdető, a párbaj vagy öngyilkosság, a szabadkőművesség mellett állást foglaló, vagy szemérmetlen könyvek, de tilosak Krisztus, Szűz Mária, az angyalok és a szentek oly képei is, amelyek nem az egyház szelleme és törvényei szerint valók. (1384—1405. kánonok.)

A modernizmus ellen.

A papság hittudatának ébrentartását szolgálja a hitvallás letételének a kötelezettsége. Minden új állásban minden pap a hitvallás letété-

lére van kötelezve. A semináriumok és egyetemi teológiai fakultások tanárai a hitvallás megújítására minden iskolai év kezdetén újra kötelezhetők. (1406—1408. kánonok.)

A szerzetesek.

A katolikus kegyességnek két fokozata van. A közönséges fok az, mikor a hívek az általános vallásos és erkölcsi szabályokhoz alkalmazkodnak és az ú. n. evangéliumi parancsokat tartják meg, a magasabb az, mikor egyesek az engedelmesség, a tisztaság és a szegénység evangéliumi tanácsainak a megtartására is kötelezik magukat s ennek az eszménynek közös kolostori életet élve igyekeznek megfelelni. Ez az életmód mindenki által tiszteletben tartandó. (487. kánon.)

Ilyen fogadalmak rövidebb időre (egy vagy három év) vagy örökre tehetők, a fogadalmak részlegesek vagy teljesek, a közönséges fogadalmakat tevők egyesületekben (congregatio) tömörülnek, a nyilvános fogadalmat tevők rendszeren kolostori közös életre is kötelezik magukat.

A világtól való elfordulás a zsidó-keresztény világban éppoly ismerős és jellegzetes tünet, mint Indiában, ha nem oly elterjedt is, mint Indiában és a buddhizmus területén. A nazirok és az esszenusok, keresztelő János és az őt utánzó remeték és anachoréták, akik a pusztába vonultak és kizárólag áhítatosságnak szentelt önmegtagadó életükkel szolgálták az istent, a közhitben a magasabbrendű vallásosság képviselőinek tekintetnek. A görög egyházban a szerzetességnek csak mint a magasabb életeszmenyt megvalósító intézménynek van szerepe. A sokkal aktívabb és agilisabb katolikusban a szerzetességnek sokkal nagyobb a jelentősége. A katolikus szerzetesrendek az egyház életében és azonkívül is sokkal aktívabb életet éltek s mindig az egyház legelső sorban küzdő csapatai voltak. A középkorban, mikor pl. a konstanci zsinat korában a Benedek-rendnek 15.000 olyan kolostora volt, amelyben legalább hat barát lakott, ezek népneveléssel foglalkoztak, a dominikánusok az inkvizíciót irányították, mások a népmisziók ügyét karolták fel, az újkorban a jezsuiták az ellenreformáció élén harcoltak, legújabban pedig a modernizmusnak a katolikus egyházba való beszüremlését igyekeznek megakadályozni.

Keleten az egyiptomi Pachomius alapította az első kolostort 320-ban, Tabennisiben, a Nílus mellett s a nagy Basilius szabályai alapján szervezett kolostorok vannak túlsúlyban.

Nyugaton nursiai Benedek 529-ben alapította a monte cassinoi kolostort és készítette el a kolostori élet szabályait, amely más szerzetesrendekének is mintájául szolgált. A szerzetesek napját hét imaórára (horae canonicae) osztotta be, a hármass fogadalom megtartásán kívül mérsékelt aszkézisre kötelezte őket s azonfelül előírta nekik a rendszeres munkát s a rendre rábízott, később a rend tagjaivá növekvő gyermekek rendszeres oktatását is. Cassiodorus Senator vivariumi klostromának a mintájára később a Benedek-rend tagjai tudományos munkával (kéziratok másolása) is foglalkoztak. Közülük kerültek ki jórészt a germán és angolszász népek megtérítői is. A 11. században keletkeztek a kartauziak (1084), a ciszterciták (1098), különböző lovagrendek és a kereszties hadakkal menő betegápoló szerzetesrendek, a 13. században alakulnak a kolduló szerzetesek, elsősorban assisi szent Ferenc szegény testvérei, a minoriták vagy franciskánusok, majd a dominikánusok, a karmeliták és az augusztinus barátok. A középkorban a humanizmus és a reformáció nagy ellenszenvvel viseltetett a szerzetesrendek iránt, egyes

országokban szekularizálták a vagyonukat. De éppen a reformáció hatásainak az ellensúlyozására a 16. században új szerzetesrendek keletkeznek, melyek közt legjobban a jezsuiták (1534), a piaristák (1597), a kapucinusok (1528), az irgalmastestvérek (1540) terjedtek el. A férfi-rendekkel párhuzamosan számos női apácarend is alakult. Az újabb korban a szerzetesrendek több nagy megpróbáltatáson (szekularizációk: nálunk II. József, Franciaországban a forradalom és 1905-ben az egyház és az állam szétválasztása, Olaszországban 1850, Portugáliában 1910 óta) mentek keresztül. Külsőleg sok tért vesztek, amiért új, missziói területeken igyekeznek magukat kárpótolni, az egyházban azonban jelentőségük egyre nő. Az egyház rajtuk és a velük kapcsolatban megszervezett kongregációkon keresztül tudja szellemét legjobban bevinni a köztudatba s az a százezer leieknél többet számláló barát és apáca, aki nem ismer más életcél, mint az egyház eszményeinek a szolgálatát, még a lelkipásztorkodás terén is megbecsülhetetlen munkát végez a „világi” klérus művének az alátámasztásában és elmélyítésében. A népmissziók a katolikus egyházak állandó berendezkedésévé váltak, újabban pedig a rendházakban tartott, szerzetesek által vezetett lelkigyakorlatok szokása honosult meg és terjed. Lelkigyakorlatokat, a szerzetrendek évenként tartanak, papok számára minden harmadik évben a Codex 126. kánona írja elő őket.

Lelkigyakorlatok.

A lelkigyakorlatok rendszeres felépítését és meghonosítását a katolikus egyház loyolai Ignácnak és a jezsuitarendnek köszönheti (1522). A jezsuitarend alapítójának az volt a lelkiismeretvizsgáló lelkigyakorlatokkal a célja, hogy a lelket tökéletesen alárendelje isten akaratának. Négy „hétre” beosztott elmélkedései egy hét alatt végiggondolhatók, úgy, hogy naponta éjfél-től estig öt óra töltendő lelkiismeretvizsgálattal. Az elmélkedés első részében a gondolatokat a bűn, az élet és halál, a halál utáni elkárhozás vagy üdvösség, Krisztus vagy a sátán közt való választásra koncentrálja, a második részben végiggondoltatja Krisztus életét, hogy az elmélkedő a követésre vonatkozó gyakorlati következtetéseket levonja s az utolsóban az üdvösség képeivel foglalkoztatja az elmélkedőt. A lelkifismeretvizsgálásban fontos az, hogy a hívő ne elvontan, hanem lehetőleg elevenen lássa maga előtt az üdvösség és a kárhozat konkrét képeit. A lelkigyakorlatokat kezdetben az egyház nem fogadta ellentmondás nélkül, újabban azonban laikusok is vállalkoznak az elvégzésükre s ma ez a berendezkedés kétségtelenül legerősebb és leghatásosabb eszköze a katolikus egyháznak arra, hogy hívei hitét ébren tartsa és általa őket bensőleg magához kapcsolja. Ha a lelkigyakorlatban fixált képeket az egyház tényleg a benne résztvevők szeme elé állítaná, akkor ezek a lelkigyakorlatok rendkívül hasonlítanak a misztériumhitek misztériumaira. Belső lényege (a lélek elmélyítésének a lélek előtt felidézett képekkel való előidézése) azonban így is azonos azokéval. Az aszkétikus élet a katolikus egyházban nem korlátozódik a szerzetesekre. Az aszkézis kezdetlegesebb, megnyilvánulásai (böjt, huzamosabb ideig való imádkozás, szent helyek fáradtsággal járó felkeresése, fogadalmak) a hívek életében is előfordulnak. Egyesek rendszeresen (a böjt), mások kivételesen. Mint önkéntes, üdvösségre érdemül szolgáló cselekedeteknek azonban mindkét formában nagy a jelentőségük, de a bűnbocsátó praxisban előfordulnak büntetésképp is, mikor a gyóntató a bűnbocsátatot megszerző feltételül és vallásos elégtételül jelöli és szabja ki őket.

A katolikus egyháznak szerte a világon 250 millió híve van. A keresz-

tény egyházak között kétségtelenül a legegységesebb, a leghatalmasabb és a legimpozánsabb is. Egységét a mindig céltudatos, monarchisztikus vezetés őrizte meg másfélvezreden át s ennek a vezetésnek tulajdonítható az is, hogy hatalmát nemcsak fentartotta, hanem időnként rendkívül meg is

Loyola Ignác lelkigyakorlatainak az igazi jellegéről kitűnő képet nyújtanak azok az érdekes metszetek, amelyekkel az „Exercitia Spiritualia” régi kiadásai közül egyesek ki vannak bővítve, mert azt rögzítik meg, amit a lelkigyakorlatot tartónak a legelevenebben el kell képzelnie, amibe bele kell élnie magát. Ez pl. a halált és a vele kapcsolatos dolgokat segíti elevenen elképzelni. A haldokló ágya mellett egyfelől az angyal áll, másfelől az ördög leselkedik a lelkére. Aki az egyház szolgáljaival veszi körül magát, annak ágya mellől a gonosz fekete madár képében menekül, aki bűneiben hal meg, az ördögök kezébe kerül. A halott még a koporsójában fekszik, de a vagyonán már osztozkodnak.

növelte. Esményéhez, hogy a világon és lelkeken Krisztus nevében uralkodjék, a középkorban jutott legközelebb. Az újabban a reformáció, a folyton növekvő felvilágosodás és az új állameszme térhódítása erősen háttérbe szorította, külső veszteségeit belső megerősődéssel igyekezett kiegyensúlyozni. A katolikus tudat soha olyan erős és eleven nem volt, mint a 20. század katolicizmusában, mely a modernizmus térhódításának

az egyházon belül gátat vetett s a Codex iuris canoniciben kifelé és befelé egyaránt erős bástyákat épített annak a hitének a megőrzésére, hogy ahogy évszázados múltja előtt kialakult, istent a legmegfelelőbb formában tisztelte, Jézus Krisztus szellemét és tiszteletét leghívebben megőrizte, s az

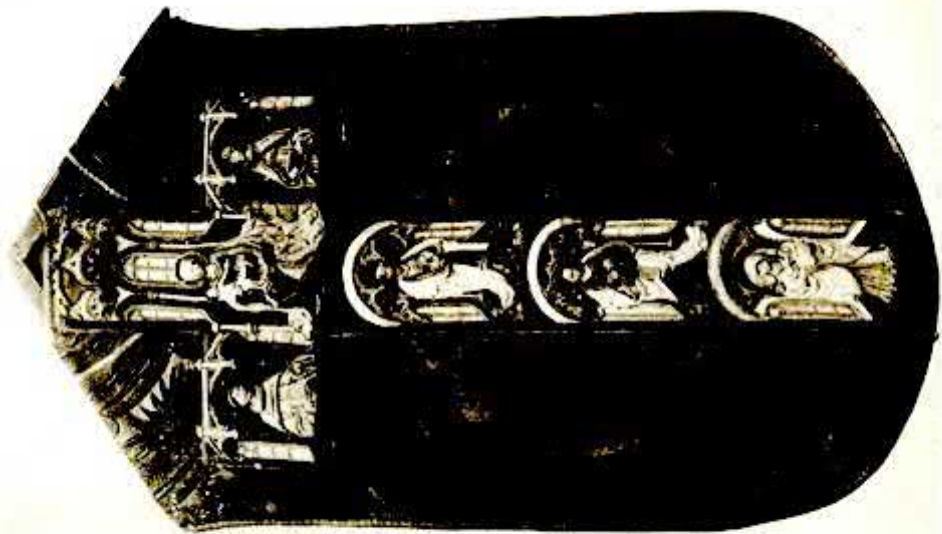
Loyola Ignác lelkigyakorlatainak vallásosságra serkentő indítékai között az üdvösség boldogságának az elképzeltetése mellett nagy szerepe van az isten szigorú igazságosságára való utalásnak. Isten kiűzte a paradicsomból az első emberpárt, nem kegyelmezett a bukott angyaloknak, özönvizet bocsátott a földre, Sodomát és Gomorrát tűzesővel pusztította el. A gonoszok nem számíthatnak irgalmára, hanem az ördögök kezébe kerülnek: a földön indulataikon át az ördögöt szolgálják, a másvilágon pedig a tűz kínjai jutnak osztályrészükül.

üdvösségre vezető utat szervezetével és berendezkedéseivel a legbiztosabban garantálja.

Az ókatolikusok.

A katolikus egyház óriási hatalmának és kitűnő szervezetének igen sok belső nézeteltérést és elszakadási törekvést sikerült felszívnia és ártalmatlanná tennie. Az egyháztörténet másfél évezrede alatt sok ellenzéki mozgalmat látott, ezek közül azonban a legnagyobb ellentétek dacára is

Esztergomi casula a 16. századból.

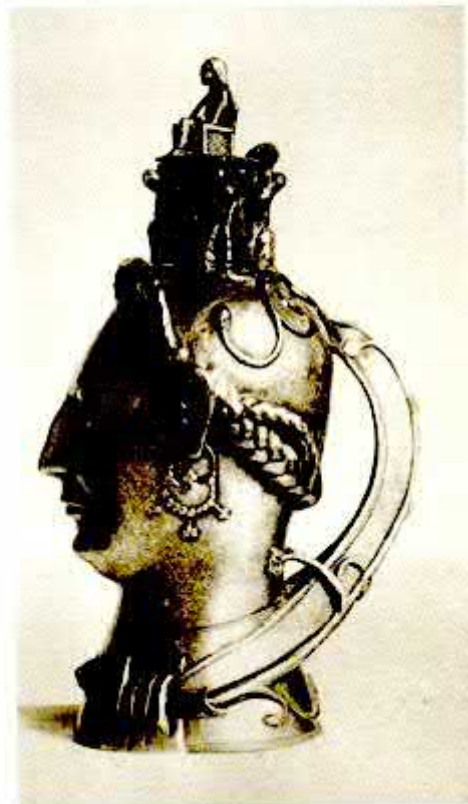
Kőszegi miseruha a 16. századból.
A Magyar Nemzeti Múzeumban.

Régi aquamanilék a Magyar Nemzeti Múzeumban.

A besztercei szenteltvíztartó.

Bronz aquamanile a 12–13. századból.

csak kevés került el az elposványosodás sorsát, az egyház a legtöbbször diadalmaskodott. Úrrá lett az episkopalizmuson, legyűrte a jansenistákat és a febronianusokat, kiküszöbölte magából a felvilágosodás erjesztő erőit (legújabbban a modernizmust). Egész elenyésző csekély töredékek azok,

Loyola Ignác lelki gyakorlatai a bűnös és érzékcsiklandozó gyönyörűségektől is óvják az embert, az illusztrátor pedig a pokoli büntetések eleven rajzával huzza alá ezeket az intelmeket. Ki miben vétkezett, abban veszi el büntetését. A pokolban az ördögök gondoskodnak arról, hogy minden bűnös érzéket megfelelően foglalkoztassanak. A képek Klauber C. metszetei. Megjelentek Loyola Ignác *Exercitia Spiritualia*-jának a prágai jezsuita egyetem betűivel nyomott 1749-iki kiadásában.

amelyek az egyes kérdésekben való ellenzékieskedést az egyházzal való szakításhoz vitték.

A régebbi mozgalmak közül a jansenizmussal való rokonszenvből lett önállóvá az utrechti holland ókatolikus egyház. Ez 1702-ben szakadt el a rómaiától azért, mert az utrechti érsek nem volt hajlandó a VII. Sándor pápa által követelt, a pápai csalhatatlanságról szóló nyilatkozatot aláírni. 1723-ban az utrechti káptalan a pápától független érseket választott s azóta külön szervezkedett. Két püspöksége van. A latin egyházi nyelvet és a papok nőtlenségét kiküszöbölték, az egyház vezetésében a laikusok által kiegészített zsinatnak is szerepet juttattak. Tagjainak a lélekszáma 12,000.

Az újabb ókatolikus egyház az 1870 július 18-án kihirdetett pápai csalhatatlanság-dogma ellen való eleven tiltakozás. Erről a dogmáról köztudomású, hogy a zsinaton nagy ellenzéssel találkozott. A zsinat július 13-iki ülésén 601 püspök közül 88 ellene szavazott. 62 szavazat változtatást kívánt a javaslaton. 91 püspök tartózkodott a szavazástól. A javaslat ellen szavazó (köztük 11 német püspök, Simor esztergomi primás, Haynald kalocsai érsek, Strossmayer diakovári püspök) és a nem szavazó püspökök a katolikus egyház nagyobb és súlyosabb részét képviselték. A csalhatatlansági dogma mellett főként az olasz (148) és a — címzetes püspökök (95) sorakoztak fel. Az erőviszonyok megállapítása után július 18-án ugyan 535 szavazat közül csak kettő volt a dogma ellen; ami a tömegszuggeráció érdekes bizonyossága. A többség megnyilvánulása után az ellenzők nagy része behódolt úgy, hogy a dogma kihirdetése után egy félévre az ellenzék magasra csapó hullámai majdnem teljesen elsimultak. Csak egy kis töredék maradt állhatatos, amely Döllinger Ignác müncheni teol. tanár és prépost (fl890 január 10.) körül csoportosult. Döllingert a pápa 1871 április 17-én kiátkozta, mert „sem mint keresztény, sem mint teológus, sem mint történettudós, sem mint polgár” nem tudta az új dogmát elfogadni. Vele együtt számos teológiai tanárt ért ez a sors, mert az államok mindenütt készséggel segítséget nyújtottak ahhoz, hogy az új dogmát el nem fogadó tanárok lehetetlenekké legyenek téve. A tiltakozók 1871-ben több gyűlést tartottak s Badenben, Bajor- és Poroszországban már 1871-ben több ókatolikus egyesület szervezkedett, amelyek istentiszteleteket is tartottak s a rendszeres lelkigondozásra is berendezkedtek. 1873-ban püspököt is választottak, még pedig hármat; a németországi püspökség székhelye Bonnban, a svájcié Bernben, az osztráké Warnsdorfban volt. A püspökök választását az illető államok jóváhagyták s ezzel bizonyosságát szolgáltatták annak a különben a reformáció óta természetes hajlandóságuknak, hogy a római pápaság fenhatóságától független katolikus egyházat is elismerhessenek.

Közös hitvallásukat az 1889 szept. 24-én tartott utrechti püspöki ösz-szejövetelen állapították meg:

Az ókatolikus hitvallás.

„1. Megmaradunk a régi egyháznak amellel az alapelve mellett, amit Irenaeus Vence ebben a mondatban fejezett ki: *Id teneamus, quod semper, quod ab omnibus creditum est; hoc est etenim vere proprieque catholicum* (= tartjuk azt, amit mindig mindenki hitt: mert ez az igazán és tulaj donképen egyetemes.) Azért megmaradunk a régi egyház hite mellett, amint az az egyetemes hitvallásokban és az első évszázad osztatlan egyházi egyetemes zsinatainak általánosan elismert hitelvi határozataiban kifejezésre jutott.

2. Mint a régi egyház hitével ellentétben álló és az egyház szervezetét

megbontó intézkedéseket elvetjük az 1870 július 18-áról kelt, a római pápa csalhatatlanságáról és egyetemes püspökségéről, illetve egyházi mindenhatóságáról szóló vatikáni dekrétumokat. Ez azonban nem akadályoz bennünket abban, hogy történetileg kialakult elsőségét abban az értelemben el ne ismerjük, amint azt több egyetemes zsinat s a régi egyház atyái az egyenlők közt első római püspök részére az első évezred egész egyházának a hozzájárulásával elismerték.

3. Elvetjük IX. Piusnak 1854-ben kelt Mária szeplőtelen fogantatásáról szóló nyilatkozatát, mert az nem alapszik a szentíráson és az első századok hagyományain.

4. Ami a római püspök által az utolsó századokban kibocsátott többi dogmákra vonatkozó rendeleteket, az Unigenitus, Auctorem fidei bullákat az 1864-ből való Syllabust és a többieket illeti, azokat is elvetjük, amennyiben a régi egyház tanításával ellentétben állnak s nem tekintjük hitszabályozóknak őket. Ezenfelül megújítjuk mindazokat a tiltakozásokat, melyeket már a régi holland katolikus egyház Rómával szemben kifejezésre juttatott.

5. A tridenti zsinat egyházfegyelmi döntvényeit nem ismerjük el, s hitelvi megállapításait is csak annyiban fogadjuk el, amennyiben a régi egyház tanításával egyeznek.

6. Abban a tudatban, hogy a katolikus egyházban az istentisztelet igazi középpontja kezdettől fogva az úrvacsora volt, kötelességünknek tartjuk azt a kijelentést, hogy mi az oltári szentségről szóló régi katolikus hitet teljes hűséggel fentartjuk, amennyiben hisszük, hogy kenyér és bor színében magát urunk Jézus Krisztusunk testét és vérének vesszük. Az úrvacsora ünnepe az egyházban nem ismétlése vagy megújítása annak a megváltó áldozatnak, amit értünk Krisztus a keresztfán egyszersmindenkorra hozott; áldozat jellege abban áll, hogy annak állandó emlékezetéül szolgál és a földön végzett valóságos megjelenítése annak az áldozatnak, amit Krisztus e megváltott emberiségért egyszer bemutatott, amelyet Zsid. 9. 11. 12. szerint Krisztus az egekben hoz, amennyiben most isten előtt megjelenik miérettünk. (Zsid. 9. 24.). Miután az úrvacsorának ez a *jellege* Krisztus áldozata szempontjából, egyúttal megszentelt áldozati lakoma is, melyben az úr testét és vérének vevő hívők egymással közösséget alkotnak (1. Kor. 10.17.).

7. Hiszük, hogy a hittudósok fáradozásának sikerülni fog az osztatlan egyházban való hit fentartásával az egyházi szakadás óta beállott különbségek tekintetében megegyezést létrehozni.”

Később a katolikus egyháztól való távolodásuk folyton nagyobb lett: elvetik a kötelező fiúbegyónást, a képtiszteletet, a misepénzeket, a szentek tisztelete egyre összefog zsugorodik, az úrvacsorát két szín alatt szolgáltatják ki, az istentiszteleteket nem latinul, hanem a nép nyelvén tartják, ellenben megtartották az apostoli successiót. Papjaikat az egyházak választják. Egyházmegyeként püspöki zsinatokat tartanak, amelyeken papok és laikusok intézkednek a fontos egyházi ügyekben. Tagjai Németországban fogyóban vannak (10,000), Svájcban és Ausztriában 40—40,000-re rúghat a számuk.

Lengyelországban is van egy nemzeti alapon szervezkedett ókatolikus egyház, melynek élén Bonczak püspök áll.

Az ókatolikus egyházak az 1889 óta fennálló utrechti unió tagjai.

A katolikus és protestáns malomkö között öröklődnek. Egyre jobban radikalizálódnak és közelebb jutnak a protestáns egyházakhoz, de elvi

ellentéiket nem adják fel. A katolikussal való összeköttetés helyreállításában nem igen reménykedhetnek, ezért katolizáló törekvéseiket »legalább a különböző keresztény felekezetek közelhozásával és egyesítésével igyekeznek kifejezésre juttatni. A háború óta kezdeményezett többféle egyesülési törekvést melegen támogatják s azokban tevékenyen részt vesznek.

K Ö Z É P K O R I E R E T N E K E K

A keresztény egyház soha sem volt egységes. Az „egy akol, egy pásztor” eszménye, az a gondolat, hogy valamennyi ember Krisztusban higgyen és egy közösségbe tartozzék, mindig csak eszmény volt s alighanem az is marad.

A vélemények, érzések és érdekek eltérése már Jézus tanítványainak legszűkebb körében is megfigyelhető. Júdás titokzatos alakja, a másfelé húzás legmegdöbbentőbb bizonyítéka. És a többi tanítványok hűsége se mindhalálíg való. Péter a szorongattatás óráiban megtagadja Jézust, Tamás nem hisz Jézus feltámadásában. És ha ezeket az eltévelyedéseket a bűnbánat jóvá teszi is, az apostoli korban egyszerre még nagyobb elvi és gyakorlati ellentét tépi két részre a Krisztushívők kicsiny csoportját: az egyik oldalon állnak a zsidókeresztények, akik nem tudnak és nem akarnak szakítani a zsidósággal, akik a törvény betöltését tűzik ki célul maguk elé s az igaz izraelita eszmény megvalósítására törekszenek, a másikon a pogánykeresztények csoportja áll Barnabással és Pállal az élén, akik azt tanítják, hogy a Krisztusban hívőknek nem kell előbb körülmetélkedniök, a törvény igáját magukra venniök, zsidóknak lenniök, hogy keresztények lehessenek, hanem közvetlenül, pusztán a megkeresztelkedés alapján is tagjai lehetnek Krisztus egyházának. A zsidókereszténység pár száz év alatt elsorvad, a pogánykereszténység pedig diadalmasan tör előre. De mingyárt bölcsőjében ott a széthúzás átka. Korinthusban pártok vannak. A második század közepén Marcion és a gnosztikusok, a továbbiakban belső egyházi ellentétek tartják állandó feszültségben. A 4. század meghozza a nagy ariánus szakadást, a későbbiek a keleti és a nyugati egyházak szétválását, a középkorban egymás után új felekezetek születnek, míg a lutheri reformáció hatása alatt a kereszténység folyama két majdnem egyenlő erős katolikus és protestáns ágra szakad.

Az első századok irányainak az eltérései között voltak sekélyesek is. A kereszténység és Marcion ellentéte azonban mélyreható és lényegbe vágó. Hasonló életkérdése forog kockán a katolicizmusnak, mikor a manicheizmussal veszi fel a küzdelmet. Már a katolicizmus és protestantizmus ellentéte sokkal kisebb, mert ebben nem más vallásos meggyőződések, hanem csak ugyanazon vallásos meggyőződés különféle kifejezései jutnak szóhoz.

Az eltérések azt mutatják, hogy a katolicizmus nem győzött ellenmondás nélkül és alkalmazkodásai dacára sem tudja teljesen kielégíteni minden korok vallásos szükségletét. A pogányságot legyőzte, elpusztította és felszívta, közben azonban saját gyermekeiből támad ellenzéke, amely régi pogány vagy új vallásos érzéseket szólaltat meg s amely idővel a katolikus egyházat is oly meghaladott álláspontra tekinti, mint a régi antropomorfisztikus isteneket véres és egyéb áldozatokkal tisztelő pogány nemzeti vallásokat. Egyes csoportjai, a kíméletesebbek és a benső lényegükben vele azonosak, csak a katolicizmus vadhajtásait akarják

lenyesegetni, „visszaélésektől”, „megalkuvásoktól”, „primitívségektől” akarják megtisztítani, de az eredeti kereszténységhez ragaszkodnak, azt a legeszményibb vallásnak tekintik, benne élnek és halnak (reformáció), mások szakítanak vele s új vallásos alapra helyezkednek. A két csoport között nehéz éles határvonalat húzni. A diadalra jutott kereszténység ugyanis idők múltával oly ellenállhatatlan és kétségbevonhatatlan hatalommá lesz, hogy a vele való szembehelyezkedés valósággal lehetlenséggé válik; a legtöbb új vallásos kísérlet megmarad a keresztény gondolatkörben. Akik azonban mégis szabadulnak belőle, megelégszenek a szabadulás boldogságával. Az önálló vallásos gondolkozás jogát kiküzdötték, megszerezték és biztosították, de új, a kereszténységhez hasonló egyház vagy vallás szervezésére nem helyeznek súlyt, sőt minden ilyen kísérlet iránt a legnagyobb ellenszenvvel viseltetnek. A keresztény vallás ennek köszönheti, hogy az ellene megnyilvánuló, folyton nagyobb s a művelődés haladásával mindig jobban megalapozott új vallásos érzés, amely sem a szentháromságtant, sem a megváltás, sem a praedestináció dogmáját nem vallja, nem sűrűsödik új vallássá össze. Van ugyan egy új közvélemény, amelynek a szemében a kereszténységnek egy dogmája sem igazság többé, de ez nem törekszik arra, hogy a kereszténységet saját fegyvereivel megverje. Szabad távlatát többre becsüli a győzelemnél... Ez a helyzet a humanizmus s még inkább a 18. században megizmosodó felvilágosodás korában, azért tudja a gondosan szervezett és életéért harcoló kereszténység a humanizmust s később a felvilágosodás árját visszaszorítani. A 16. században a reformáció prolongálja életét, a 18-ban a katolikus és a protestáns egyház együttes erővel küzd az új kor felvilágosodása ellen. Egymással sok dologban szemben állnak, sokszor élet-halálharcot vívnak egymás ellen, külső ellenségekkel szemben azonban mindig közös frontot csinálnak. Egy gyökérből való eredetük, egy törzsből való származásuk ilyenkor nem tagadja meg magát, a biblikus alap-tételeiket is kétségbevonó új világnézet ellen együtt szállnak síkra. A vallástörténet ezt a nagy szellemi küzdelmet nem tekinti át, mert benne a kereszténység nem vallásos szervezetben tömörült ellenzéssel áll szemben s így ez a páratlanul érdekes és a vallásos gondolat jövője szempontjából sorsdöntő küzdelem kinő kereteiből.

Annál pontosabban beszámol a kereszténység kisebb jelentőségű küzdelmeiről, apróbb közösségekre való szétforgácsolódásáról. Az eretnek-ségek, a kisebb egyházi csoportok, az ú. n. „szekták” és a reformáció története — nem oly nagy horderejű, de azért még mindig páratlanul érdekes történet. Nagyszerűen meg lehet figyelni benne azt a hallatlan nagy vonzóerőt, amit különösen Jézus személye és Jézus tanítása gyakorol minden erősebb vallásos törekvésre. Jézus egyénisége és gondolkodása titkához, istensége és istenfiúsága burkát áttörve egyik sem tud hozzáférni, de mind felé törekszik, rá hivatkozik, az ő tanításának helyesebb értelmezésével igyekszik közelebb jutni az igazsághoz. Másrészt megvalósággal tragikus az a megkötöttség, amivel belső vagy külső kényszerből ragaszkodni kénytelenek a kereszténység lényegtelen formáihoz s «zzel önmaguk előtt zárják el azt a lehetőséget, hogy a keresett igazsághoz tényleg el is jussanak. A dogmatizmusoktól ment induktív gondolkozás a kereszténységen kívül ért el sikereket: felépítette a modern tudományok óriási épületét, megalapozta a modern kultúrát s az új világnézetet, — a kereszténység azonban ellenségének deklarálta. Az egyházak Jézus Krisztust *tisztelik*, a világ *megvalósítja gondolatait*. A két tábor közt pedig örvények és szakadékok vannak... Tragikus helyzet ez, amit

nem lehet kölcsönös megvetéssel elintézettnek tekinteni. Az „egy akol — egy pásztor” szellemében még a keresztény egyház kebelén belül is meg-nyugtatóbb megoldásra kell törekedni —

A katarok.

A katolikus egyház a középkorban nehéz harcokat vívott különféle eretnenségekkel. Diadalai eltakarták és elfeledtették azokat a nagy ellentéteket, amelyek ezekben a harcokban kirobbantak. A hozzánk közelebb eső, történeti eredményeik lapján nagyobbaknak látszó újabb ellentétek a valóságban sokkal kisebbek, mint az első, amelyet a létben fenyegetett katolikus egyház csak keresztes háborúval és kíméletlen inkvizícióval tudott kipusztítani. A csalhatatlan orvosszert mingyárt az első ellen fel-találva a többiekkel szemben sokkal könnyebb volt a helyzete. A követ-kező eretnenségek már indulásukban is sokkal lefékezettebbek voltak. Egy sem lép fel új vallásként. A legradikálisabb is csak reformáció, hogy formailag rögtön bele ne vágja a fejét abba az ércfalba, amit az ural-mon lévő és uralmát saját megszilárdítására felhasználó középkori kato-licizmus épített fel minden lehetséges ellenfele ellen.

A katarok felekezete azonban más vallás, amely nem is jár keresz-tény köntösben, hanem tudatosan kiemeli a kereszténységgel való sar-kalatos ellentét. Mani, a manicheusok és Marcion tanításai újulnak föl benne s terjednek el először a Balkán-félszigeten, azután onnan Felső-Itáliában, Franciaországban és Spanyolország északi részén. A mani-cheizmus alap gondolata a dualizmus, a jó és rossz, a szellem és az anyag örök ellentéte, Marcioné a világot teremtő demiurgost és Jézus szeretet-istenét állította szembe egymással. A katarok ezt az ellentétet színezték ki vallásos felfogásukban, a gonosztól való őrizkedést és a vele való teljes szakítást juttatták kifejezésre aszkézisükben. Elvetették az ószö-vetséget, nem ettek húst, borzadtak a kereszttől s apostolaik a jó isten törvényeihez való önfeláldozó ragaszkodásukért nevezik istenszeretőknék, bogumileknek magukat. Vallásuk hívei több csoportba voltak osztva, tanait és igazságait csak fokozatosan ismertették meg a hívekkel, kívül állókkal szemben a szigorú titkolódzás álláspontjára helyezkedtek.

A 12. században a keletrómai birodalomban oly hatalomra tettek szert, hogy 1111-ben maga Alexius Comnenus császár csalta ki a bogu-milek fejétől, az agg Basilius orvostól titkos tanaik titkát. Azt tette, hogy át akar térni közéjük. Az agg orvos, aki 52 év óta állt a vallás élén, beavatta a császárt. A császár figyelmesen hallgatta, a függöny mögött ülő gyorsíró szorgalmasan jegyezte a tanítást. A tanítás alapján Euthy-mius cáfolatot írt a bogumilek ellen, az agg Basilius ellen pedig eljárást indítottak s Konstantinápoly hippodromjában életével kellett megfizetnie azt, hogy a császárt beavatta a vallásába.

A katarok mitológiája és hitélete.

Satanael és Krisztus állnak szemben egymással. Mindketten isten gyermekei. Satanael azonban meghasonlik az istennel, lejön az égből a földre s itt veti meg a lábát: megteremti a maga szűkebb világát, eget, földet, s alvilágot, a földön pedig életet és embert. Az embert iszapból teremti, úgy hogy az nem áll meg, a belőle lefolyó nedvesség a jobb lába hüvelyujján át csorog le a földre s kígyó képződik belőle. Lelket is hiába lehel belé, az is lecsöpög a földre s a kígyóban áll meg. Végül is felajánlja az istennek, hogy leheljen ő lelket az emberbe, minek ellenében legyen az ember kettejük közös tulajdona. Isten belemegy az alkuba, Ádámot és

Évát tökéletes élő lényeké teszi. Satanael megbánja az alkut s a kígyó segítségével elakarja csábítani az embert. Évának első fia, Kain és egy leánya a kígyótól származik, Kain azért öli meg Éva Ádámától származó fiát, hogy ő jusson uralomra. Gyilkossága azonban ellenkező eredménnyel jár: isten detronizálja Satanaelt, de a világot nem semmisíti meg, hanem engedi, hogy a belé elvetett gonosz maggal együtt fejlődjék. Satanael azonban érti a módját, hogy újra a kezébe kaparintsa az emberek lelkét. Megcsalja, félrevezeti, eszközül használja fel Mózeset, hamis törvényeket ad neki s ezek segítségével megejti az embereket. Isten 5500 évig tűri ezt az állapotot. Akkor elküldi a Logost (aki egyszer Mihály arkangyal, más-szor Jézus Krisztus). A Logos Máriának a fülén keresztül megy be a testébe, de csak látszatra ölt emberi testet, földi életében legyőzi Satanaelt s aztán — miután látszat szerint szenvedett, meghalt és feltámadott — felmegy megint a mennybe. — A sátán hatalma ugyan meg van törve, de azért a démonoknak még mindig van annyi erejük, hogy bajokba dönthessék az embereket. Azért az embereknek alkalmazkodniuk kell a meglevő démoni hatalmakhoz, önmagukban azonban annál határozottabban kell küzdeniök csábításaik és kísértéseik ellen. Ez a lelki küzdelem a bogumilek igazi élete. Célja az, hogy maguktól távoltartsák, lelküket megtisztítsák minden démoni befolyástól s benne az istenség megszületését lehetővé tegyék. A keresztény vallás szentségeit elvetették, a képek tisztelete ellen foglaltak állást, a szenteket és az egyházatyákat hamis prófétáknak mondták, a házasságtól tartózkodtak, az imádságot feleslegesnek tartották s csak a Miatyánkot mondták el különleges alkalmakkor. Kiepipített egyházi szervezetük volt, melynek feje (pápája, Krisztus helytartója, Péter utóda) Boszniában lakott, a Toulouse melletti St. Felix de Cadaman-ban tartott nagy zsinaton 1167-ben részt is vett (Niquinta vagy Niketas).

Kipusztításuk.

Nyugaton állandóan szó van róluk, de jelentősebb szerephez a 11. században jutnak. A bolgár apostolok tarisznyával a nyakukban (fundaitae — tarisznyások, pauperes Christi = Krisztus szegényei) messze földet bejárnak és mindenfelé híveket szereznek. Misztikus dolgok iránt fogékony takácsok (tisserands-textores) egyházellenes néptömegek (patareni) csatlakoznak hozzájuk, de vannak követőik a papok közt is. 1022-ben Orleansban tíz kanonokot égettek meg azért, mert ennek az eretnekségnek a hívei voltak. A 11. és 12. században annyira megerősödnek, hogy az egyház komolyan veszélyeztetve látja hatalmát. Az 1179. laterani zsinat határozata alapján III. Sándor pápa keresztes csapatot küld ellenük, de ez nem ér el kézzelfogható eredményt. Nemcsak a nép, hanem Délfranciaország előkelő birtokosai és bárói is eretnekek. Az 1208-ban megölt Péter pápai legátus halálának a megbosszulására a pápa parancsára Arnold citeauxi apát vezérlete alatt újabb keresztes had vonul fel. Arnold rövid idő múlva jelenthette III. Ince pápának, Béziers megvétele: „A mieink nem néztek se állást, se nemet, se kort; majdnem húszezer embert (!) lemészároltak s mikor az ellenséget rettenetesen leverték, az egész várost kirabolták és felgyújtották úgy, hogy az isteni bosszút csodálatosan végrehajtották rajta.” — A katharok ellen húsz évig tartott a keresztes háború, mely végül is teljes leverésükkel végződött. A toulousei 1229. évi békekötés azonban állandó inkvizíciós hatóságot kényszerített ezekre a vidékekre, amelynek még száz év múlva is akadt tennivalója a katharok utódaival. Az ellenük való ellenszenvet az egyház ébren tartotta, Spanyolország északi

részén cagot-eknek nevezett leszármazottaikkal vörös keresztet hordatott ismertető jelül.

Legtovább tartották magukat a Balkánon. A boszniai patarénusok ellen magyar keresztesek hadakoztak. 1433-ban a bázeli zsinaton négy püspökük részt akart venni, de visszautasították őket. 1444-ben királyuk hűtlen lett hozzájuk s megtiltotta, hogy templomokat építhessenek, fia Tomasevics István 1459-ben arra kényszerítette őket, hogy vagy térjenek át a katolikus vallásra, vagy vándoroljanak ki. Negyvenezer bosnyák patarénus vándorolt ki ekkor Hercegovinába s vallásuk maradványait csak a több évszázados török uralom tudta eltüntetni.

A valdensiek.

A protestáns világban nagy megbecsülésnek örvend és az üldözések évszázadaiban igen sok támogatásban részesült a valdensiek egyháza. Beza Tivadar óta az volt a közhit, hogy ez a kis egyház az ősegyháznak meghamisíttatlan maradványa, hogy az apostoli egyház hagyományai szállnak benne apáról fiúra s hogy egyszerű tanításaiban, komoly életében az őskeresztény puritán gondolkozás tükröződik vissza. Csodával határosnak tartották, hogy a piemonti völgyekben megmaradt maroknyi nép hogyan tudta tanainak ősi tisztaságát fentartani s nagy rokonérzéssel segítette a katolicizmus ellen vívott küzdelmeiben.

A valdensiek történetének alaposabb megismerése után kiderült, hogy a valdensieknek az ősegyházzal semmi közvetlen összeköttetésük nem lehetett. Mozgalmuk eredetileg nem is külön vallás, hanem csak egy szerzetes rendszerű laikus igehirdető egyesület, amit a 12. század végén Valdes lyoni gazdag kereskedő szervezett. Valdes, kinek Péter neve csak száz évvel később, 1368-ban bukkant fel, 1176-ban nagy lelki megrázkódtatáson ment át, egyik napról a másikra otthagyta, illetve szétosztogatta vagyonát s elhatározta, hogy mindenben Krisztust fogja követni, Krisztus tanítását fogja terjeszteni. 1177-ben már van néhány követője, akikkel együtt részt akar venni az egyház evangelizáló munkájában, mire a pápától engedélyt kér. Küldötteit Rómában kikérdezik, de oly tudatlanoknak találják őket, hogy nem engedik meg nekik a prédikálást. A lélek szegényei (pauperes spiritu) azonban nem bírják a tétlenséget, a pápa kiátkozza őket, erre 1184-ben kiűzik őket Lyonból. Ezzel a száműzéssel szórták szét az ige magjait. A szétzavart „societas Valdesiana” tagjai Spanyolországba, Belgiumba, Németországba kerülnek, Valdes Lombardiába megy s ott a hasonló törekvésű humiliati-ekkel szövetkezve folytatja munkáját. 1209-ben Milanóban már száz tagból áll a társasága, 1210-ben pedig elszakad az egyháztól, amennyiben papi felszentelés nélkül papokat és hittérítőket a⁷at fel és úrvacsorát oszt, vagyis a katolikus egyháztól függetlenül szervezi meg híveit. *Egyháza, még ekkor is két külön élesen elkülönült rétegből áll.* Magja az igehirdetők ama csoportja, amely a gazdag ifjúhoz intézeti jézusi felszólításnak betűszer int engedve kiszakítja magát a polgári életből s teljes apostoli szegénységet fogadva, sem a mával, sem a holnappal nem törődve, az evangélium hirdetésének szenteli magát. Egy szál gyapjúruhában, kezdetben mezítláb, később azonban saruban járnak, kettessel vándorolnak, nem dolgoznak, hanem kizárólag hittérítéssel foglalkoznak s barátaik által tartatják el magukat. Egész előkészületük abban áll, hogy néhány éven át az újszövetségből könyv nélkül tanulnak részleteket; ezekkel az evangéliumi és bibliai részekkel terjesztik Jézus gondolatait.

Az eretnekség büntetése a máglya.

Az egyház ellenük fordul. Az egyházi ellenzés hatása alatt az államhatalmak is üldözik őket. Spanyolországban II. Pedro spanyol király 1197-ben megégetéssel fenyegeti mindazokat, akik hozzájuk mernek csatlakozni. Intézkedése azért nevezetes, mert *ez az első intézkedés, mely az eretnekség büntetéséül máglyát szab*, ami a későbbi törvénykezésben szinte szabállyá lesz. Olaszországban és Németországban II. Frigyes császár jár el kérlelhetetlen szigorúsággal ellenük. 1220-ban elrendeli, hogy az eretnekek vagyona elkobzandó, úgy, hogy abból gyermekeiknek semmi ne jusson, az a földesúr, aki alattvalói ellen kellő szigorral el nem jár, megfosztandó birtokától, 1224-ben a lombardiai eretnekekre kimondja, hogy megégetendők és ha nyomorult életüknek mégis megkegyelmeznének, akkor a nyelvük tépendő ki azért, mert az egyház hite ellen mertek támadni és az úr nevét káromolni merték. 1232-ben Németországban szabályozza az eretnekek ellen való eljárást. Aki megtér, örök börtönbüntetésben részesül — kegyelemből. Aki eretnekségében megmarad, az halállal büntetendő. Hasonló büntetés éri az eretnekek pártfogóit is. Halállal büntetendők azok is, akik a halálbüntetéstől való félelmükben tagadták meg eretnekségüket. A máglyahalál, mint különös és általános büntetés belekerül az 1231—35 közt összeállított Sachsenspiegelbe: „Az a keresztény, akár férfi, akár nő, aki hitetlen, varázslással foglalkozik, vagy mást megmérgez, ha ez bebizonyosodik, máglyán égettessék meg.”

A valdensiek terjedése.

Közben Valdes meghasonlik a lombardiakkal s a mozgalom két részre szakad. A francia az üldözések alatt folyton jobban összezsugorodik, s a 14. században teljesen kipusztul, a lombard irány azonban egyre jobban terjed. Az üldözés titkos szektává teszi. Krisztus szegényei nem vándorolhatnak nyíltan s nem hordhatják könnyen felismerhető apostoli ruhájukat. Alakoskodásra kényszerülnek s a legkülönbözőbb áruhákban, kereskedőknek, iparosoknak öltözve járnak be messze országokat s telepsznek le idegen földön s tanaikat titkon terjesztik. Közben az üldözések elkeserítő hatása alatt egyre jobban a bibliához tapadnak s a bibliát mint egyetlen és legfőbb tekintélyüket a katolikus egyház ellen fordítják. Egyházzellenes propagandát fejtenek ki, Silvester pápát, aki a középkor hite szerint Nagy Konstantin adományát elfogadva, az egyház világi hatalmát megalapozta, antikrisztusnak mondják, s azt hirdetik, hogy az egyházat megrontotta. A katolikus egyházat a zsidóval azonosítják; amit Jézus a zsidó főpapok és farizeusok és írástudók ellen mondott, azt a katolikusra éppúgy rámondják. Elvetik a külsőségeket, a képeket és a szentek tisztelete ellen foglalnak állást. Élesen szembefordulnak az elvilágiasodott papsággal s érvénytelennek mondják az általa kiszolgáltató szentségeket. Elvetik a keresztességét, úrvacsorával évente csak nagycsütörtökön élnek, a titkos kamrában végzett imádságot többre becsülik a templomban való imádkozásnál, főként a Miatyánkot imádkozzák, nem esküsznek, nem fognak fegyvert. Az egyház dogmaival szemben nem állítanak fel új hittételeket. Nem a hittételek a fontosak, hanem a gyakorlati élet. Két út van — mondják ők is az öskeresztény Didaché-val, — az egyik kárhozatra, a másik pedig üdvösségre vezet, ők azt választották hivatásuknak, hogy lehetőleg Jézus saját szavaival, az evangéliumoknak a népek nyelvére lefordított szövegével az üdvösségre vezető útra rámutassanak. Egyházuk szervezetére különösebb súlyt nem helyeznek. Tanítóik közt három fokozat van: diakónusai, presbitereik és püspökeik vannak, katolikus mintára megtartották az egy személy kéze-

ben összefutó központi irányítást is, summus pontifex-ük, főpapjuk volt, később papjaik és híveik képviselői együtt beszéltek meg a fontosabb teendőket.

A 13. és a 14. században szállják meg a piemonti völgyeket s azon túl nyomaikat megtaláljuk egész Középeurópában, sok hívük van nemcsak Németországban, hanem még nálunk is: a 14. században Kőszegen, Sopron környékén, Budán és Erdélyben — mindenütt német telepítések nyomán — akadnak valdensiek. Ausztriában, Csehországban igen nagy a számuk. Az üldözések csak széjjelszórják őket, de számukat nem igen apasztják. A régi tagok helyét újak foglalják el. Csehországban a huszitákhoz csatlakoztak, Németországban az anabaptista mozgalmat készítették elő. Az olaszországiak rendkívül sokat szenvedtek. Az inkvizítorok egymásután keresték fel völgyeiket s oly erőszakosan jártak el, hogy a zaklatást megunva, a legtöbb valdensi vándorbotot vett a kezébe. VIII. Ince 1487-ben keresztes hadakat küldött ellenük. Lombardiából s egyes hegyi völgyekből kiűzték őket, Piemontban azonban szilárdan tartották magukat. A kivándoroltak az üldözés hullámainak a lecsendesülése után megint vissza-visszatértek hazájukba.

A reformáció nagy érdeklődéssel fordult feléjük. Sok szenvedésük, hősie kitarásuk hőstörténeté avatta történetüket. A valdensiek is szívesen léptek a reformátorokkal érintkezésbe úgy, hogy 1532-i nagygyűlésük ki is mondta a hozzájuk való csatlakozást. A svájci reformátusok missziója Franciaországban és Lombardiában is feltámasztotta a régi valdensi mozgalmat s annak francia színezetet adott. A megújuló valdensi mozgalom az ellenreformáció szenvedésein és megpróbáltatásain túl is megmarad, amit most már nagyrészt a protestáns támogatásnak köszönhet. A savojai uralkodók kemény kézzel jártak el ellenük. II. Viktor Amadé 1686-ban megtiltotta, hogy országában a reformátusok megmaradhassanak. Templomaikat, iskoláikat leromboltatta, a katolikus papságot felhatalmazta arra, hogy a reformátusok gyermekeit is megkereszteljük. A valdensiek fegyvert ragadtak hitük védelmére. A fejedelem csapatai azonban győztek: háromezer valdensi elesett, ötezren fogságba kerültek s csak a protestáns hatalmak közbenjárására nyertek 2600-an kegyelmet, hogy Németországba kivándorolhattak. 1698—9-ben megint 2500 valdensinek kellett elhagynia a hazáját. 1730-ban újabb 850 családfő vándorolt ki. Napoleon átmeneti uralkodása alatt egyenjogú polgárokként kezelték őket, sőt Napoleon papjaik fizetésére segílyt is adott, a teljes egyenjogúságot azonban csak 1848-ban érték el. 1654-ben a nagy üldözés kezdetén 33 helységben 14 gyülekezetük volt 16.000 taggal. 1829-ben gyülekezeteik száma eggyel apadt ugyan, de ezzel szemben 19.710 tagot számláltak. 1848 óta Olaszországban szépen terjeszkedtek. Külföldi protestáns támogatással több új gyülekezetet szerveztek, 1883 óta Rómában is templomuk van, 1913-ban második templomot is építettek, híveik száma pedig 36.000-re emelkedett. Másutt levő gyülekezeteik felszívódtak a protestáns egyházakba, Uruguayban és Argentíniában 8—9000 lélek él, néhány száz van Marseilleben, Nizzában és New-Yorkban is.

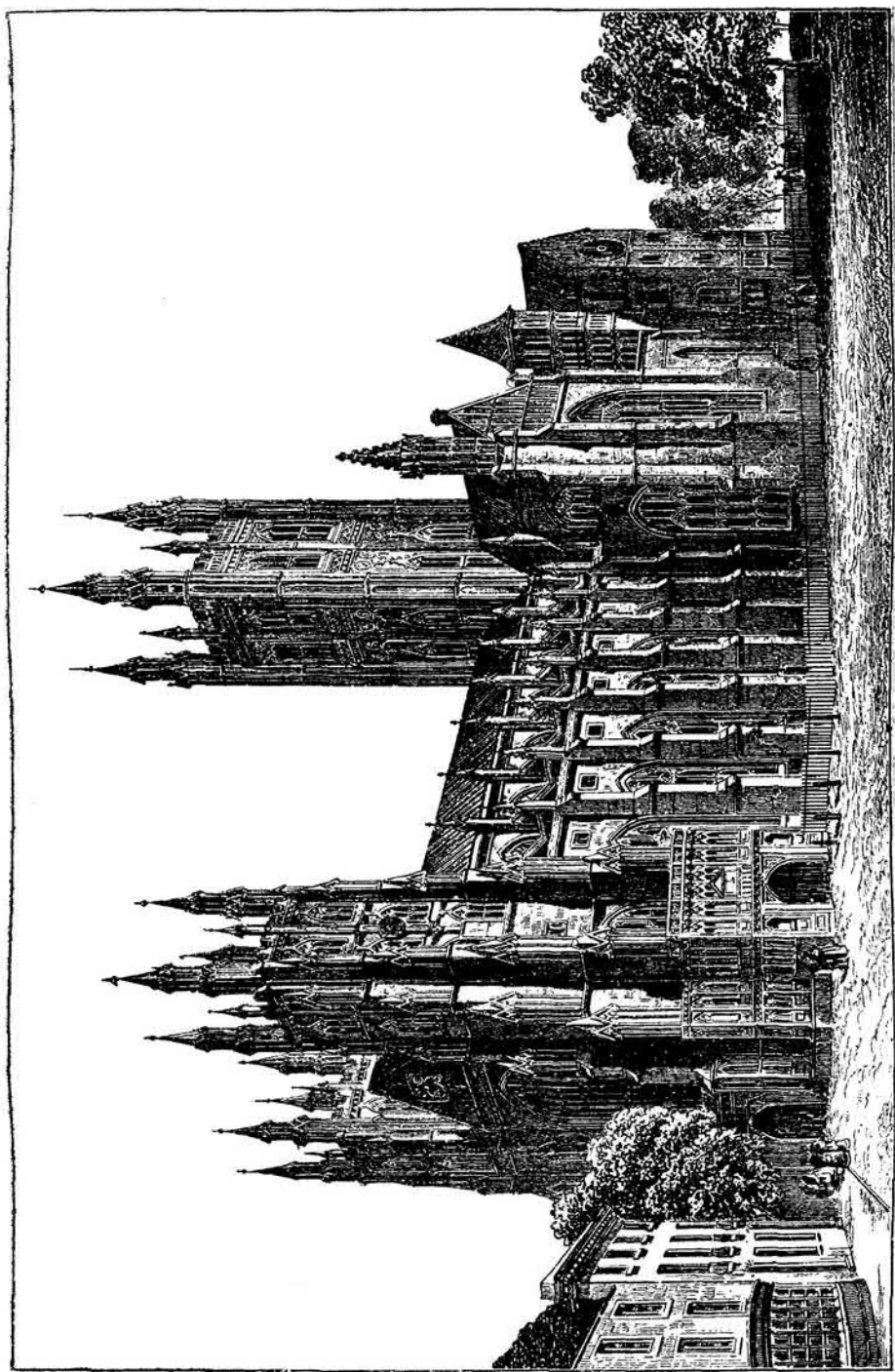
Az angol reformáció.

A katolikus egyház mind jobban kiépülő hatalmával nem csak egyszerű hívek fordulnak szembe. A pápaságnak a középkorban az államhatalmakkal is állandó harcot kellett vívni azért, hogy jogigényeit tiszteletben tartsák. Ezekben a harcokban a vallásos lelkiismeret nem igen szólalt meg; hatalmi és politikai kérdésekről lévén szó, elintéződtek tulaj-

donképpen vallásos kérdések hánytorgatása nélkül. Csak Angliában akad egy kiváló egyetemi tanár és nagynevű tudós, aki ezeket is megpendíti s az ellenzésbe mindinkább belemelegedve, végül a történetileg kialakult pápasággal szembeállítja a kereszténység örök eszményét, amellyel minden alakulatát és megnyilvánulását mérni kell: a bibliát és azt az őskereszténységet, amely még Jézus Krisztus nyomdokaiban halad. És ha művei a múlt század közepéig könyvtárak homályában vártak is, hogy napvilágot lássanak, gondolatai a maguk idejében az egyház történetében teljes mérvben érvényesültek s évszázadokon át hatottak. A reformáció elvi alapjára való helyezkedést Vyclif klasszikusan kifejezésre juttatta. A« utána következő reformátoroknak nem kellett mást tenniük, mint példáját követniük. Az angol történet fordulatai közt Vyclif hívei külön egyházzá nem tömörültek. A mag azonban, amit Vyclif elvetett, nem maradt termés nélkül. Gondolatai belejutottak a köztudatba, ébren tartották a nép katolikusegyházellenességét úgy, hogy mikor a reformáció eljön, sokban előkészített talajra talál.

Vyclif János.

Vyclif János yorkshirei előkelő családból származott. 1320 körül született, Oxfordban tanult s tudományos pályára lépett. Előbb bölcsezzettel, természettudományokkal és számtannal foglalkozott, majd teológiai tanulmányokat folytatott, 1366 körül a teológia doktora lett. Közben egy oxfordi kollégium élén állt, majd fylinghami pap lett, de az egyetemhez való viszonya ekkor se szakadt meg, 1374-től haláláig a leicesterhirei grófságban'levő Lutterworth lelkipásztora. Mint tanár kiváló, nagy híre van. Hatalmas Summa theologiae-ja tizenkét kötetes, terjedelmes, alapos munka. Elismert tekintély, mikor 1374-ben a brüggei béketárgyalásokon Anglia szakérőjeként részt vesz. Bibliatanulmányai és politikai szereplése kényszerítik bele abba a meglátásba, hogy az egyház egészen más, mint aminőnek eszményei szerint lennie kellene. Az egyházi élet legfontosabb kérdésévé a hatalom és a pénz lett s emellett az evangélium más kérdései teljesen háttérbe szorultak. Az egyházat meg kell reformálni, még pedig azon a ponton, amely legtávolabb áll Krisztus szellemétől és a legtöbb visszaélés melegágya: megint vissza kell téríteni az apostoli szegénységre. Ugyanaz a gondolat ez, ami a kolduló szerzetek alapítóit vezeti, csakhogy ezek a gazdagságról és a világról való lemondás folytán felszabaduló energiákat az egyház szolgálatába állítják. Vyclif azt követeli, hogy necsak a szerzetesek, hanem az egyház is legyen és maradjon oly szegény, mint aminő az apostoloké volt, hogy teljesen a hivatásának élhessen. Az egyháznak nem az a hivatása, hogy világi hatalomra törekedjék, világi dolgokban a király a pápa fölött áll. Az egyház nem is tud világi dolgokkal kifogástalanul foglalkozni, saját javai örökös visszaélések forrásai. 1376-ban nézeteit 18 tételben foglalja össze. Gondolatai nagy visszhangot keltettek. János, Lancaster hercege mellé áll, London tele van a nevével, tételeit a háztetőkön verebek is csiripelik. 1377 májusában a pápa öt bullát küld Angliába Vyclif ellen. A közvélemény ugyan Vyclif pártjára áll, de az eljárást lefolytatják ellene, megtiltják, hogy kifogásolt tételeit tanítsa és szószékről hirdesse, sőt rövid ideig be is börtönzik az oxfordi egyetem fekete termébe. Vyclif 33 konklúzióban védekezik, könyvekben és röpiratokban felel ellenségeinek s az egyházzal mind nagyobb ellentétbe jutva kifejti, hogy a vallás és egyház kérdésében nem az egyház, hanem a biblia igazsága a döntő. Az egyház eszménye nem a pápa, hanem Krisztus, nem a katolikus egyház, hanem az őskereszténység.. Senki nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy Krisztus nevében uralkod-

A canterbury-i székesegyház. A legnagyobb multú angol templom, mely építésétileg is kiváló és impozáns alkotás.

jék az egyházon. Krisztusnak nincs helytartóra szüksége. Az egész hierarchia evangéliumellenes intézmény. Az őskeresztény egyházban nem voltak ceremóniák és különbségek az egyházak vezetői között. Az újszövetségben a pap és a püspök közt nincs különbség. Az igaz egyház nem a katolikus egyház. Egyház tulajdonképpen három van. Az első azoknak a kiválasztottaknak a gyülekezete, akik a mennyei üdvösség részesei, a második azoké a szenvedőké, akik meghaltak és a purgatóriumban szenvednek, hogy megtisztuljanak és a mennybe jussanak s a harmadik azoké, akik itt a földön élnek s vitézkednek. A földön élőkről azonban senki nem tudja megmondani, hogy melyikük lesz tagja a mennyei egyháznak. Lehet, hogy azok, akik a földön az egyházban a legnagyobb hatalmat gyakorolják, egyáltalán nem tagjai a diadalmaskodó, a mennyei, az igazi egyháznak. Ennek a meggondolásnak háttérbe kellene szorítania az egyházban minden hatalmi és anyagi kérdést. Lehet, hogy a pápa az egyház gondviselészerű vezetője, de ez nem mindig biztos. Az egyháznak ily értelemben nincs szüksége látható főre, minden korszaknak megvan a maga nagy embere, aki az egyháznak irányt szab. S ez nem az, akit a bíborosok kiválasztanak, hanem az, aki Jézus Krisztust és Pétert a leghívebben követi. Ez a pápáról és az egyházakról nem mindig mondható s Vyclif fáradhatatlan az egyházi visszaélések ostromozásában.

Ha harminc pápa volna és valamennyi kolduló barát bíboros lenne s összeállna, amit mondanak, az nem szükségszerűen igaz-, hanem csak akkor és csak annyiban az, hogyha a bibliával megegyezik. Az egyháznak nem hatalomra, vagy hatalmát támogató harcos csapatokra, szektákra (így nevezi Vyclif a szerzetesrendeket) van szüksége, hanem arra, hogy Jézus Krisztus vallását minél jobban megismerje. Ezt pedig a bibliából lehet megismerni. Felállítja tehát azt a követelést, hogy a bibliát a nép közkincsévé kell tenni s mingyárt hozzá is fog, hogy azt angol nyelvre lefordítsa. Hereford Miklós fordította le az ószövetséget, Vyclif az újat s John Purvey átsimította az egészet. A fordítás 1388-ban kész volt. Elterjedtségét legjobban az mutatja, hogy az évszázados üldözések dacára még mindig van belőle 150 kéziratos példány s az, hogy ellenségei a híveit „bibliásoknak” csúfolták. A biblia az isteni törvény, egyházi és világi szempontból tökéletesen elegendő arra, hogy eszményi állapotokat teremtsen s hogy az embereket az üdvösség útjára vezérelje. A hit egyetlen tekintélyét minden hívőnek ismernie kell s a papoknak a biblia igazságával kell a hívek lelkét melegíteniök.

A bibliára hivatkozva, alakította ki a kereszténység egyes kérdéseiről való nézeteit. 1381-ben a szentségekről és az úrvacsoráról szóló nézeteit fejtette ki. Ha a szentség isten kegyelmének látható jegye, akkor a hét szentség kevés, mert az igehirdetés, melynek segítségével istenországa leginkább terjed s mely a legtöbb szívet nyeri meg Krisztusnak, nem hiányozhatik közülök, ha azonban az egyház azt tanítja, hogy csak az szentség, ami Krisztus rendelésén alapszik, akkor a hét szentség sok, mert Krisztus ennyit nem rendelt. Az úrvacsora kérdésében nem fogadja el a transzsubstantiatiót, hanem azt mondja, az oltári szentség a megszentelés után is csak kenyér és csak bor marad, mikor azonban a hívek élnek vele, akkor Krisztus teste és véreként veszik s a szentségben Krisztussal egye-I sülnek. Vyclif élesen kikel az ellen az új és „pogány” tanítás ellen, hogy a papnak hatalma legyen az ostya és a bor átváltoztatására. — A biblia alapján az egyházi reform alapelvei adva vannak: a pápai egyház külön tanításainak, szokásainak, törvényeinek nincs érvényük, az egyháznak nincs joga ahhoz, hogy beleszóljon világi dolgokba s nem az a hivatása,

hogy hatalmi villongásokkal töltse idejét s anyagi visszaélésekkel játsza el hívei bizalmát. Az apostoli egyház eszménye feltámasztásának a következménye a hierarchiával és a szerzetességekkel való szakítás. A papság feladata az igehirdetés.

Tanait a nép közt tanítványai terjesztik. Sötétvörös gyapjúköpenyében, mezítláb, bottal a kezükben járnak a falukat, irásokat, röpiratokat visznek magukkal. Ellenségeik lollardoknak, konkolyhintőknek nevezik őket. A nép azonban nagy rokonszenvvel fogadja őket. „Minden második ember lollard.”

Vyclif ellen az egyházi eljárás tovább folyt, de ha elítélték is néhány tételét, működését 1384 december 28-án bekövetkezett haláláig meg nem bénították. Annál nagyobb csapás volt tanainak terjedésére az 1381-ben közbejött angol parasztlázadás, amit természeti csapások és egyéb bajok váltottak ki, ami azonban Vyclif pártfogóit egyszerre ellene és tanítása ellen fordította. Azok, akik az egyház szegénységének a követelését s az ezzel összefüggő szekularizáció gondolatát előbb örömmel üdvözölték s Vycliffel rokonszenveztek, a népszenvedélyektől megrettenve elfordultak tőle.

Sir John Oldcastle.

IV. Henrik 1400-ban kiadja a rendeletet, hogy az eretnekeket meg kell égetni s 1417-ben a tekintélyes Sir John Oldcastle-t, a király barátját, a lollardok főpártfogóját csakugyan máglyán égetik el. A lollardok ellen Arundel canterbury-i érsek járt el. Először megrendszabályozta az oxfordi egyetemet, azután az Oldcastle elleni eljárással félemlítette meg minden pártfogójukat.

Sir John Oldcastle 1410 óta állt összeköttetésben a lollardokkal. Birtokain se az igehirdetőket, se parasztjait, se munkásait nem zaklatta azért, mert Vyclif tanait magukévá tették és maga is eretnek nézeteket vallott. A király is hiába próbálta egyházas gondolkozásra hangolni. Arundel a püspöki szék elé idéztette. Sir John Oldcastle az idézésekre rá se hederített, mire távollétében kiközösítették, a király pedig elfogatási parancsot adott ki ellene. Ennek alapján elfogták s a börtönből nyújtotta be a püspöki széknek négy pontból álló hitvallását:

„Hiszem, hogy a legszentségesebb oltári szentség Krisztus teste kenyér formájában. A megtérésre vonatkozólag azt hiszem, hogy aki üdvözülni akar, annak le kell számolnia bűneivel s őszinte gyónással, igaz bűnbánattal és szent étellel kell jóvátennie őket, mint azt isten szent igéje hirdeti, különben nem üdvözülhet. A képek nem tartoznak a hithez, csak jelek, amelyek az úr szenvedésére s a szentek kegyes életére emlékeztetnek, de azt hinni róluk, hogy segítenek, a bálványimádás bűnébe való esés volna. Aki isten akaratát nem ismeri és nem tartja meg, az egész életén át zarándok életet élhet, mehet Canterburybe vagy Rómába, mégis elkárhozik. Aki isten parancsait ismeri és teljesíti, üdvözül.”

A hitvallás nem elégítette ki a bírakat. Kitérőnek tartották s azt követelték, hogy az oltári szentség kérdésében adjon egyenes választ. Sir John Oldcastle előbb megtagadta a feleletet, később kijelentette, hogy az úrvacsora kérdésében kész elhinni és elfogadni azt, amit az egyház tanít, azonban a pápának, a bíborosoknak és az egyházfőknek azt a jogát nem ismeri el, hogy ezekben a dolgokban ők szabják meg, mit kell hinni. A bírának ez nem volt elég. Újra maguk elé hívták s azt követelték, hogy vonja vissza eretnokségét. Ezt a követelést azzal utasította vissza, hogy ez a tan a szentírás ellen való és megmérgezte az egyházat. A kihallgatás egyre izgatottabb hangúvá vált. Közben Oldcastle kijelentette, hogy

a pápa és a püspökök is csak annyiban Krisztus követői, amennyiben csakugyan azt teszik, amit ő tett s végül a hallgatókhoz fordulva, felkiáltott: Polgárok és honfitársak, óvakodjatok ezektől a csalóktól, akik megmontanak és a pokol martalékaivá tesznek benneteket!... A püspöki szék eretneknek jelentette ki s megbüntetés végett átadta a világi hatalomnak. — Oldcastle a toweri börtönből elmenekült. Négy évig bujdosott barátai körében. Feladónak hiába ígért a király örökös adómentességet, ha bűnösök volnának, minden büntetésük elengedését, nem akadt, aki feladta vagy elfogta volna. Közben azt híresztelték, hogy lázadást szít, le akarja öletni a királyt, az összes püspököket, szét akarja rombolni a templomokat stb. Végül két Gruffyd lord fogta el úgy, hogy eltörték a lábát s 1417 december 14-én szenvedte el a máglyahalált.

Sir John Oldcastle sorsa megdöbbentette a reformáció híveit. Az általános üldözés több lollardpredikátort is máglyára juttatott. Az üldözésnek megvolt az az eredménye, hogy a lollardoknak száz éven keresztül elismert vezérük nincs s hogy a mozgalomnak folyton titkolóznia kell. Vyclif eszméi azonban az üldözés dacára is terjednek. Nemcsak a messze Csehországban találnak termékeny talajra, hanem Angliában és Skótszágban is ott élnek a föld alatt, míg száz év múlva a reformációban megújulva újra szárnyra nem kelnek.

A lollardok alapelvei.

A lollardok alapelvei ebben a három pontban foglalhatók össze:

1. Csak az az isten parancsa, ami benn van a bibliában. Mindenre az az első kérdésük: hol parancsolja ezt az újszövetség?

2. A bibliát bármely keresztény, legyen az akár férfi, akár nő, megértheti, ha alázatos lélekkel és őszinte elmélyedéssel olvassa.

3. Aki a biblia parancsát felismerte, annak többé a dologról nem szabad kételkednie. Különösen nem szabad az ész más irányú érveire hallgatnia.

Ennek megfelelően elvetnek minden oly egyházi szokást és berendezkedést, ami a bibliából nem igazolható.

Vyclif és a lollardok tanításában már a reformáció lelke él, de nem tud érvényesülni, mert az egyházzal szövetkezett hatalom nem engedi levegőhöz jutni.

A husziták.

Csehország elég mesze van Angliától. A középkori közlekedési viszonyok mellett érintkezésük ezerszer nehezebb volt. És mégis jellemző, hogy Vyclif tanítása, mely Angliában szilárd gyökeret nem tudott verni, alig néhány év múlva a közbeeső területeket szinte érintetlenül hagyva Csehországban bukkan fel s hatalmas mozgalommá dagad. A két ország közt való vallási kapcsolat annak a dinasztikus házasságnak a mellékterméke, amit II. Rikárd angol király köt Vencel cseh király testvérével, Annával. Az eljegyzési és lakodalmi követségek tagjai beleélik magukat az angol napikérdésekbe, melyek közt a legtöbbet vitatott az egyház és az állam viszonyaé, magukkal hozzák Csehországba Vyclif iratait s ezzel megadják annak a lehetőségét, hogy a cseh népnek a középkori katolikus egyházzal szemben érzett ellenszenvet korlátlanul kitörhessen és kiélhesse magát.

Vyclif hatása Husz Jánosra.

Vyclif gondolataival Husz János azonosította magát. Mindet nem vállalta. A dogmatikusak iránt kevesebb érdeklődéssel viseltetett, az egyházpolitikaiakat azonban annyira magáévá tette, hogy saját szavaiba se

Erasmus (1466—1536). A reformáció korának egyik legkiválóbb alakja, aki tudományos kutatásaival, kritikai vizsgálódásával előkészítette a reformációt, sőt azt több tekintetben túl is haladta. Elsősorban tudós, sok egyházatya műveit kiadja, újszövetségi szövegtanulmányokat folytat, elsőnek jelenteti meg az újszövetséget görög nyelven. Luther az ő kiadásából fordította le az újszövetséget, Zwinglit ő vette rá, hogy Pál apostol leveleit tanulmányozza. Ő maga nem maradt meg a pali christocentrikus világnézetnél, hanem egy lépéssel tovább ment. Az igazi «mennyei filozófia» Jézus hegyi beszédében és példázataiban foglalt tanítása. Nem volt forradalmi természet, azért szembekevertült Lutherrel és a reformációval. Dogmanélküli kereszténysége azonban radikálisabb a reformáció tanításánál úgy, hogy az csak a felvilágosodás korszakában bontakozik ki. Hugo Grotius és a holland arminianusok a tanítványai.

Hans Holbein 1523-ban készült olajfestménye után. Az eredeti a bázeli képtárban.

öntötte át. Ahol lehetett, szószerint vette át őket s csak annyit változtattott rajtuk, hogy Vyclif szövegében szereplő Angliát egyszerűen Csehországgal helyettesítette, másutt kivonatolta gondolatmeneteit. Vycliftól való függését, koncepciójának az önállótlanágát legjobban az bizonyítja, hogy mikor a konstanzi zsinatra megidéztek, oda azzal a lehetőséggel számolva ment el, hogy néhány beszédet mondhat s azokkal forradalmasíthatja a zsinatot, Vyclif három beszédét vitte magával s azokat akarta elmondani. A későbbi hagyomány még kevésbé tudta szellemi tulajdonukat elhatárolni, úgy hogy Vyclif iratai évszázadokon át Husz neve alatt szerepelnek.

Husz János tehát nem volt önálló szellem, sőt Vyclif gondolataitól való függése talán nagyobb volt, mint az a középkorban is szokásos volt. Hogy Vyclif gondolatait át tudta Csehországba plántálni, annak egyik oka az, hogy a katolikus egyház nemzetközi jellege, intézményeinek s azok hibáinak az egyetemessége révén Csehországban ugyanolyan támadási felületeket nyújtott, mint Angliában. Ahol az államhatalom az egyházzal szembekerült, az egyház ellen egyformán fel lehetett használni a másutt megformulázott érveket. A huszita mozgalom ezenfelül Csehországban páratlanul népszerű is volt. Ennek meg az a magyarázata, hogy Husz János nem szobatudós, hanem elsőrendű népszónok, aki Vyclif gondolatait nagy erővel hirdeti s hogy Vyclif által követett egyházpolitikai reformokat sajátos cseh nemzeti követelésekkel kapcsolta össze. Nemcsak Luther nemzeti hős, hanem Vyclif és Husz János is azok. Az egyház nagy nivelláló hatásával szemben újra fölélednek az egyházban elfojtott nemzeti törekvések s ez a gondolat viszi a köznép nagy tömegeit a reformátorok táborába. A vallásos racionalizálódás és radikalizálódás erői ezekben a folyamatokban sokkal kisebbek és sokkal jelentéktelenebbek, mint azt gondolni és feltüntetni szokás.

Husz János élete.

Husz János (Johannes de Hussynec) 1369 körül született. Szegény családból származott. Nem volt valami kiváló diák s egyetemi tanulmányait is jó néhány évvel később végezte el, mint az általában szokás volt; 1393-ban lett a szabad tudományok baccalaureusa, 1394-ben szerezte meg ugyanezt a fokot a teológiából s 1396-ban lett a szabad tudományok magistere. 1400-ban avattatta magát pappá s 1402-ben nevezték ki a prágai Betlehem-kápolna prédikátorává. Közben már a prágai egyetemen a nemzeti irány vezére s mikor Vencel király politikai törekvéseinek az alátámasztására megváltoztatja a prágai egyetem alkotmányát, a más nemzetek három szavazatát egyre redukálja, a csehet pedig háromra emeli s emiatt a német diákok tanáraikkal együtt kivándorolnak az egyetemről, a nemzeti alapra helyezkedő egyetem 1400-ban Husz Jánost választja meg első rektorává. A királynak és a királynőnek kedves embere, a prágai érsekkel is jó viszonyban van. Ez a viszonya csak akkor romlik meg, mikor Husz nem elégszik meg azzal, hogy a bűnök ellen prédikáljon, hanem az egyházi visszaéléseket is mind gyakrabban szóvá teszi, Sbinko prágai érsek a terjedő vyclifizmus ellen rendszabályokat léptet életbe, 1410-ben palotája udvarán 200 eretnekiratot megégett s Husz is kiátkozza. A nép lázong, az átkot kihirdetni akarókat agyonütéssel fenyegeti, a király Husz pártjára áll s az érseket kötelezi, hogy az elkobzott könyvek elégetése által okozott kárt a könyvek tulajdonosainak megtérítse. A reformmozgalom egyre nő s Husz azt írja Angliába: „Az egész cseh nép szomjúhozza az igazságot, nem akar másról tudni, csak az evangéliumokról és az epistolákról. Ahol egy városban, faluban vagy kas-

télyban az igazság hirdetője megjelenik, oda tömegesen özönlik a nép. A királyunk, egész udvara, a bárók és a köznép mind Krisztus szava mellett vannak.”

Husz János Jon. Theodor de Bry metszete után.

1411-ben XXIII. János pápa László nápolyi király ellen keresztes hadjáratot hirdet s a költségekre Csehországban is gyűjtetett, még pedig úgy, hogy az adakozóknak bűnbocsánatot és bűcsúkat helyezett kilátásba. Husz (Vyclif nyomán) szembeszállt ezzel az üzlettel, prédikált ellene, az egyetemen 1412 június 7-én nyilvános vitát rendezett s Vyclif tételeit szó-

ról-szóra átvéve amellet tört lándzsát, hogy a pápának nem hadak indítása a feladata, hanem az, hogy még ellenségeiért is imádkozzék s hogy még azokat is megáldja, akik őt megátkozzák. Bűnbocsánatot bűnbánat és megtérés útján lehet szerezni, nem pedig pénzért. Aki nincs üdvösségre predesztinálva, azon semmiféle búcsú nem segít. Azt meg, hogy ki van üdvösségre vagy kárhozatra rendelve, a pápa nem tudhatja. Ha pedig bullái a szentírással ellentétben állanak, akkor azokkal szembehelyezkedni kötelesség. — A Husz elleni egyházi eljárások ekkor már gondolkodóba ejtették az egyetem tanárait. Sem Husz, sem segítőtársa, Hieronymus, nem tudták őket magukkal ragadni: a pápa oldalára állottak. A népből összeverődött tömeg megégette a pápai bullát és megzavarta az istentiszteleteket. A hatóságok elrettentő például három polgárt lefejeztettek, mert belekiabáltak a prédikációba és a búcsút csalásnak mondták. Husz hiába könyörgött értük. Ez a három ember a mozgalom első vértanúja. Az egyetem is szigorúbb rendszabályokhoz folyamodott. Elítélte Vyclif 45 tételét s a király is megtiltotta ezeknek a kérdéseknek a vitatását. Huszék ezzel szemben azt követelték, hogy a tételek tárgyalhatók legyenek s bizonyítás nélkül való elítélésükbe nem akartak beleegyezni. A vita óriási feltűnést keltett, az új érsek hiába próbálta Husz ellenállását leszerelni. Michael de Causis a pápánál jelenti fel Huszt, a prágai katolikus nép megtámadja a Betlehem-kápolnát, Husz a király kívánságára elhagyja Prágát. Két évig Közi Hradeken tartózkodott s onnan járt szerte kastélyokba és falvakba prédikálni. A nép özönlött hozzá s Husz ekkor fogta meg őket temperamentumos prédikálásával. Prédikációi a pápa és a papság ellen szóltak, azt hangoztatta, hogy nem a pápa, hanem Krisztus az egyház feje s hogy az üdvösség nem függ a pápának való engedelmességtől. Ekkor veti el annak a papgyűlöletnek a magvát, mely később a huszita mozgalomban a kolostorok feldúlásában és a templomok kirablásában jutott kifejezésre.

Húznak Prágából való eltávolítása nem járt eredménnyel. Inkább káros hatása volt. Egész Csehországot az eretnység fészkévé tette. Ez a helyzet a királyra nézve is kellemetlen volt, ezért arra törekedett, hogy az ellentéteket áthidalassa. 1412 február 6-án a prágai érseki palotában zsinatot tartatott, melyen Husz pártja azt követelte, hogy Csehországnak egyházi téren ugyanoly kiváltságai legyenek, mint más államoknak s hogy a pápai kinevezések és büntetések csak az állam hozzájárulásával legyenek jogerősek. Ezzel szemben az egyháziak feltétlen elismerését kívánták Huszék részéről annak a tételnek, hogy a pápa az egyház feje, az egyház teste pedig a bíborosokból áll s hogy az egyház parancsainak engedelmeskedni fognak. A végén a husziták engedtek, azzal a hozzátétellel, hogy „amennyire kegyes keresztényeknek kötelességük”, — beleegyeztek abba, hogy az egyháznak hinni kell. Husz ellenfelei a megszorítás ellen protestáltak. A király a húzódo vitának azzal vetett véget, hogy az egyházi párt tagjai közül protestáló znaimi Stanislaust és Palec Istvánt száműzte.

Husz Konstanzban.

Rómában 1413-ban elítélik Vyclif írásait s a folyton jobban terjedő eretnység terjedésének a meggátlására 1414 november 1-ére összehívják Konstanzba az egyetemes zsinatot. Husz 1414 nyarán visszatér Prágába s ott nyilvánosan kihirdeti, hogy minden tanításáért hajlandó helyt állni. Ha valaki rábizonyítja, hogy eretnkséget tanít, a büntetést is kész elszenvadni. A helyzetet mindennél jobban jellemzi, hogy vádlója nem akadt s hogy Husz a konstanzi zsinatra az érseknek ezt igazoló nyilatkozatát is

magával vihette. Miklós názáreti c. püspök, pápai inkvizitor pedig azt tanúsította, hogy többször beszélt Hússzal, de mindig kifogástalan nézeteket hangoztatott, Zsigmond császár, királyi menlevelet adott neki s három urat rendelt ki védelmére. November 3-án ér Konstanzbba, ahol egy özvegy asszony házában száll meg. XXIII. János pápa kijelenti, hogy „ha Husz az édes testvérét ölte volna meg, akkor sem engedné, hogy igazságtalanság történjék vele”. November 28-án elfogják és börtönbe vetik, mert azt beszélük, hogy meg akar szökni. Két nappal később a pápa két bizottságot küld ki, hogy Husz ügyét megvizsgálják. Zsigmond császár Husz elfogatásában hitszegést látott s súlyos szemrehányásokat tett az elfogatási parancs kiadónak, mikor azonban a püspökök azzal fenyegetöztek, hogy a zsinatot otthagyják, ha Huszt elvonja bírái elől, feláldozta Huszt a magasabbrendű dinasztikus és egyházi érdekeknek. Ettől kezdve Husz sorsa folyton bizonyosabbá válik. Tanukat hallgatnak ki ellene, irataiból kikeresik az eretnkségeket, 1415 május 4-én a zsinat elítélte Vyclif 45 tételét, amiben benn van Husz elítélése is, hisz ő ezeket a tételeket jórészt magáévá tette, szóban és írásban hirdette. Rá akarják bizonyítani, hogy az úrvacsora dolgában is tagadta az átlényegülést. Husz nem tagadta, hogy Vyclifet tiszteli, de hogy ezt a tanát és a 45 tételt hirdette volna, az *ellen* tiltakozik. Zsigmond is töredelemre intette s kijelentette, hogy ha megmarad eretnkségei mellett, akkor nem védelmezheti meg. Husz alázasatosan felelt: ha tévedéseiről meggyőzik, szívesen enged. Június 8-án kész a 39 tétel, Husz kifogásolt eretnkségeinek az összeállítása. Majdnem valamennyi megvan Vyclifnél is. A bizottság azt követelte Húsztól: ismerje el, hogy ezek a tételek tévedések, a jövőben ne hirdesse, vonja vissza őket s tegyen bizonytságot az ellenkezőjükről. Husz azt kérte, hogy ne kényszerítsék olyan dolgok visszavonására, amiket nem tanított, viszont tévedéseit kész visszavonni. Egyesek ebbe nem akartak belemenni, azt mondták, hogy hiába vonná vissza tanait, úgy se tartaná meg ígését. Végül két vádlója állt oda elé azzal a kijelentéssel, hogy ők nem személyes ellenségeskedésből vádaskodtak ellene, hanem csak azt cselekedték, mire doktori esküjük kötelezte őket. A visszavonásra való rábeszéléseket állhatatosan visszautasította. Az igazságot nem lehet visszavonni, esküje ellen sem akart cselekedni s a kegyes híveket sem akarta megbotráncoztatni. Leveleiben megköszönte barátai és hívei hűségét, vigasztalta és bátorította őket s többször hangoztatta: Ne bízzatok fejedelmekben. Június 24-én könyveit máglyára ítélték, felette pedig július 6-án hirdették ki az ítéletet. A zsinat atyái a domban gyűltek össze. Ünnepeles nagymise után Huszt a templomba vezették. A lodi püspök Róm. 6. 6. („hogy a bűnnek teste megerőtlenüljön”) alapján arról prédikált, hogy az eretnekek kipusztítása kötelesség; azután felolvasták Vyclif és Husz elítélt tételeit s egy jelentést az ellene lefolytatott eljárásról. Husz hiába próbált megjegyzéseket tenni és az új vádak ellen védekezni, hiába hivatkozott arra is, hogy a jelenlevő császár — itt Zsigmondra nézett, aki elpirult — menlevelével saját elhatározásából jött hitéről bizonytságot tenni s ártatlanságát igazolni — egy olasz püspök felolvasta az ítéletet: Husz eretnek, mint ilyen a papi rendből kitaszítatik, könyvei megégetendők. Husz újra tiltakozott az ítélet ellen, hangoztatta, hogy tévedéseit nem bizonyították rá, cseh írásait pedig bírái el sem olvasták; azután térdre borult s csendesesen imádkozott. Következett a degradáció. Papi ruhákba öltöztették s újra felhívták, hogy vonja vissza tévelygéseit. Ő megtagadta. Egyes tételeket soha nem tanított, legfeljebb scholasztikus módon foglalkozott, de nem azonosította magát velük. A zsinat atyái erre

kiáltozni kezdték: Ebből is látszik, milyen megátalkodott eretnek. Erre a szertartás előírásai szerint egymásután megfosztották papi ruháitól, kijelentették, hogy az egyházi jog többé nem védi s átadták a polgári hatóságnak. A zsinat rázúgott: Lelkedet pedig az ördögnek adjuk. Mire Husz azzal felelt: Én pedig kegyes Jézus Krisztusom kezébe ajánlom. Nagy rőfös papírföveget tettek a fejére, melyen „haeresiarcha” (= eretnekvezér) felírás volt. A császár parancsára Lajos palotagróf vette át az elítéltet s a konstanzi várnagynak azzal adta át: „Fogd és égesd meg ezt az eretneket!” A zsinat tovább gyűlésezett, Huszt kivitték a vesztőhelyre. A kezét összekötözték, a nyakát láncsal kötötték oda a bitó oszlopához s szalmával kevert fával rakták körül. Pappenheim birodalmi marsall az utolsó pillanatban is felhívta tanai visszavonására, hogy legalább az életét megmentse, ő azonban így válaszolt: „Isten a tanúm, hogy soha azokat a dolgokat nem tanítottam, amiket hamis tanuk rámfogtak. Az evangélium igazságáért, amiről írtam, tanítottam és prédikáltam, örömmel halok meg.” Erre meggyújtották a máglyát. Husz énekelni kezdett. A szél hamar arcába csapta a lángokat úgy, hogy nem sokáig szenvedett. A máglyán elégették ruháit is, hogy ereklyéi ne maradjanak, a hamvakat pedig a Rajnába szórták.

Kivégzése Csehországban óriási felháborodást keltett. Prága lázba jött. Az emberek csapatostól járták a várost gyászdalokat énekelve s Huszt, mint szentjüket s mint az igazság vértanúját siratták. Az izgalom erőszakos cselekedetekben is kifejezésre jutott. Ellenségeinek a lakásait megtámadták és lerombolták. Az érseki palotát ostrom alá fogták s Conrad érsek csak nagy ügyel-bajjal tudott Prágából menekülni. Az egész országban fellángolt a huszizmus tüze. A papokat szidalmazták, fenyegették és elűzték. Még nagyobb lett a felháborodás, mikor alig egy-évre Husz megégetése után barátját, prágai Hieronymust ugyanaz a sors érte.

Prágai Hieronymus.

Tulajdonkép Hieronymus volt az, aki Vyclif iratait Csehországba hozta. Prágában tanult s itt megszerezte a baccalaureatust, azután Oxfordba ment, ahol megismerkedett Vyclif irataival. 1404-ben Párizsban magister lesz, Kölnben tanít, 1407-ben kerül vissza hazájába, miután közben barátaival élénk öszeköttetésben állt s Vyclif iratait szorgalmasan hazaküldözgette. Prágában Hússzal együtt állt a Vyclif-párt élén. Hieronymus pedig Vyclif gondolatainak más országokban való terjesztését veszi kezébe. Jár Magyarországon, Horvátországban, Ausztriában és lengyel földön. Hússzal együtt őt is kiátkozzák. Mikor Husz Konstanzba megy, felajánlja neki a segítségét. Husz óvja Hieronymust attól, hogy sorsában osztozkodják, de Hieronymus nem hallgat az óvó szavakra. 1415 április 4-én megjelenik Konstanzban. A cseh ügy hívei rábeszélik, hogy elmenjen s legalább menlevéllel biztosítsa magát. Ez nem sikerül. Hieronymus hazautazásra szánja magát, menekülése közben Hirschauban felismerik, elfogják és Konstanzba viszik. Július 19-én kihallgatják, börtönbe vetik, ami nagyon megtöri, úgy, hogy szeptember 11-én visszavonja, tanait s ezt a visszavonást a zsinat kívánságára 12 nap múlva oly formában ismétli, amely minden kibúvót és fentartást kizár. A zsinat azt követeli tőle, hogy csillapítsa le a huszita mozgalmat, de Hieronymus csak egy levelet ír meg a kívánt értelemben. Egy évig tartják börtönben, mert nem tudják, mit csináljanak vele. Az egyik párt szabadon akarja bocsátatni, a másik azonban folytatja az eljárást. 1416 május 23-án és 26-án kihallgatják. Beszéde nagy hatást tesz. Kijelenti, hogy az ellene felhozott vádak

igaztalanok, azonban odaáll Husz mellé s keservesen bánja, hogy ezt a szent és igaz embert egy pillanatig is megtudta tagadni. A zsinat megalkodást és visszavonást várt, ő pedig Hússzal azonosította magát. Ez megpecsételte sorsát. 1416 május 30-án mint visszaeső eretneket elítélték s megégették. Hieronymus mondta azt: „Elítélték, pedig ártatlan vagyok. De halálom után is tüske maradok a testetekben. Száz éven belül mindnyájan az isten ítélőszéke elé kerültek s ott fogtok helyt állni ítéletekért!” Ebből a mondásból lett az a Husz szájába adott és a későbbi reformációra vonatkoztatott szállóigévé lett a jövendölés: „Hodie anserum uritis, sed ex meis cineribus nascetur cygnus, quem non assare poteritis” (= ma megégetitek a libát (Husz csehül annyi mint liba), de hamvaiból hattyú támad, azt nem fogjátok megsüthetni). A máglyán énekelve és imádkozva halt meg.

A calixtinusok vagy utraquisták.

A Csehországba átültetett vyclifizmusban aránylag igen kis és jelentéktelen szerepet játszott az úrvacsora-kérdés. A zsinat Husz perében erre akarta a fősúlyt helyezni, Husz azonban a vád ellen igen sok jogsultsággal védekezett. A további fejlődésben a kérdés mind jobban előtérbe lépett s a husziták főismertetőjévé az úrvacsora két szín alatt való követelése lett. A prágai egyetem Husz-párti tanárai 1417 március 10-éről kelt nyilatkozatukban ajánlották a két szín alatt való úrvacsorázást, azzal, hogy ha égből jövő angyal tanácsolna mást nekik, azt se fogadják meg, mert az ősegyház is két szín alatt vette az úr szent vacsoráját. Így lett a két szín alatt való úrvacsorázás, a kehely a husziták legfőbb követelése s legfontosabb ismertető jele. Amely pap a kehelyt megtagadta híveitől, azt elzavarták. Innen kapták a calixtinus (kelyhes) és az utraquista (sub utraque specie = mindkét szín alatt) nevet. 1420 júliusában az ú. n. prágai négy pontban a husziták a kehelyen kívül Isten ígéje szabad hirdetésének jogát, a papok világi hatalomtól s nagy vagyonaiktól való megfosztását, az apostoli szegénység eszményére való visszatérését, a halálos bűnöknek és a hatóságok isteni törvény ellen való bűneinek a kiirtását követelték. Az egyházzal való tárgyalásokban ezekből a pontokból is engedtek, csak a két elsőhöz ragaszkodtak. A radikális husziták, kik a Tábor-hegyen vetették meg a lábukat s várost is telepítettek, ennyivel sem elégedtek meg, hanem gyökeres reformokat követeltek. Elvi álláspontjuk az volt, ami Vyclifé: az írás teljesen elegendő, ami az egyházban azon túl van, az elvetendő. Így aztán kiküszöbölték a szentek tiszteletét, a képeket, a bűjtöt, a különböző szentelményeket, a keresztvetést, gyónást, esküket, búcsút, halotti misét, bérmlást, utolsó kenetet stb. Követeléseiknek tettekkel is érvényt szereztek; a népet kizsákmányoló, jórészt német papokat és szerzeteseket elűzték, a kolostorokat és a templomokat felprédálták s a romboló és véres munkát az ószövetségből kiolvasott „törvényekkel” indokolták. A cél egy teokratikus testvéri közösség felállítása volt. Az, hogy erőszakra erőszakkal feleltek, a huszita mozgalom történetét véres harcok hosszú sorozatává tette, amelyben a vezetőszeretet rablólovagoknak bélyegzett fanatikus katonák, a félszemű Ziska János († 1424) és a nagy Prokop vitték. Az ellenük hirdetett kereszteshadjáratot nem verheték le teológiai tételekkel. Erélyes védekezésüknek s támadásba való átmenetelüknek minden esetre meg volt az az eredménye, hogy Prokop hadai 1431-ben Tausznál megfutamtották a közel százezer emberből álló kereszties sereget s úgy megriasztották az egyház vezetőit, hogy a bási zsinaton tárgyalásba bocsátkoztak a huszitákkal. 1433 január 4-én jelent meg a zsinat előtt a huszita-kül-

döttség, melynek Prokop, a hadvezér, Pilgram Miklós püspök, Rokytzana János és az angol Payne Péter voltak a tagjai. A hosszas tárgyalások eredménye az volt, hogy november 30-án a cseh országgyűlés elfogadta a prágai pontokat a bászeli zsinattal megállapított formában. A pontok, melyek a helyzetet és az egyház engedékenységét élesen megvilágítják, így hangzanak:

A prágai egyezség.

1. Cseh- és Morvaországban minden felnőttnek, aki kívánja, az úr vacsorája két szín alatt szolgáltat ki. A papok azonban kötelesek megjegyezni, hogy Krisztus egy szín alatt is teljesen vehető.

2. A nyilvános halálos bűnöket az isteni törvények és a szent atyák rendelkezései szerint meg kell büntetni, de ezt csak az erre jogosítottak tehetik, az illetékesség figyelembevételével.

3. Az úr igéjét papok és leviták szabadon prédikálhatják, ha feleteseiktől erre engedélyük és megbízásuk van. De a rendhez alkalmazkodniuk kell s nem szabad a pápa tekintélyét aláásniok, aki minden dologban a legfőbb intézkedő.

4. Az egyháznak lehetnek földjei és házai stb., s a világi lelkészeknek lehet vagyonuk, de a papok az egyházi vagyonnak csak kezelői, amit az atyák hasznos rendelkezései értelmében kell kezelniök; ha eltulajdonítják, szentségtörés bűnébe esnek.

Belső harcok.

A megegyezés nem találkozott egyöntetű helyesléssel. A taboriták fegyvert fogtak ellene, de Prokop serege 1434 május 30-án leverte őket, az utraquisták Prága érsekévé Rokytzana Jánost választották, kit a baseli zsinat meg is erősített. A taborita csoportot ez a vereség nagyon meggyöngyöztette. Az utraquisták viszont az egyházzal való együttélésükben egyre többet engedtek az egyháznak. Zsigmond király nem erősítette meg Rokytzana Jánost érseki méltóságban, úgy, hogy ez társaival megint elszakadt az egyháztól s az özvegy császárnéval, Borbálával, a Ciliói grófok és a *lengyel* király segítségével nagy szláv-magyar birodalmat akart alapítani huszita egyházzal.

Rokytzana János nevéhez fűződik a huszita egyház, a cseh-morva testvérek (Jednota bratrska = unitas fratrum) felekezetnek a kialakulása. A kunwaldi erdők mélyén, távol a világtól és a vallási vitáktól húzódnak meg. Híveiknek nem engedik, hogy hivatalt viseljenek, nem katonáskodnak, esküt nem tesznek, nem törődnek a teológiai tudományokkal, hanem a kereszténység gyakorlati eszményeit, elsősorban a testvéri öszszetartást igyekeznek megvalósítani. 1467-ben lhotai zsinatukon sors-húzás útján választottak három papot s ezeket később egy valdensi püspök által avattatták fel. Ezzel szerezték meg a picard nevet s szolgáltaták ki magukat a valdensieket megillető üldözéseknek. 1508-ban megtiltják szervezkedésüket, papjaikat pedig elfogatják s arra hivatkoznak, hogy a prágai egyezség csak két egyházat tűr meg: a katolikust és az utraquistákat. 1547-ben őket vádolják a lázadás értelmi szerzőségével s üldözések következtében kénytelenek Lengyel- és Németországba kivándorolni. Gondolataik hatottak a herrnhuti egyházra. Legnagyobb képviselőjük *Comenius Arnos János*.

II. Pius pápa 1462-ben felbontotta a prágai egyezséget azon az alapon, hogy azt a baseli zsinat csak a viszonyok kényszerítő hatása alatt fogadta el. Emiatt megint polgárháború tört ki a csehek között, amely 1485-ben a kутtenbergi vallásbékével végződött; ebben a katolikusok és

az utraquisták megegyeztek abban, hogy egymást az urvacsoráról való különböző nézeteik miatt nem szidalmazták, eretneknek nem bélyegzik és nem bántják. Aki a békességet megbontja, azt száműzik az országból. 1526 után a reformációval rokonszenvező husziták rokonszenve abban nyilvánult meg, hogy a protestánsok ellen nem fogtak fegyvert, 1575-ben pedig a reformáció különböző árnyalatai a Confessio Bohemicában foglalták össze lényegileg egyező tanításaikat. Ezzel azonban a huszitizmus a mellette mindjobban előretörő lutheri és kálvini iránynak adta kezébe a vezetést, míg a fehérhegyi ütközettel diadalra jutó ellenreformáció mind a három felekezetet teljesen háttérbe nem szorította.

Az új cseh-szlovák egyház.

A régi huszita tradíciókat kerek ötszáz év múlva a cseh nép újra felélesztette a világháború után megkezdett új huszita mozgalommal, mely a politikai önállóságra jutott cseh népet ki akarja vinni a katolikus egyházból és vallásilag is egyesíteni akarja. Ez a mozgalom igen nagy méretet öltött. Alig tíz esztendő alatt másfélmillió felnőtt tagot számlál. Valósággal a reformációra emlékeztető mozgalom, mely azonban nemzetiségi kiélezettsége és vallásos nézetei tekintetében is mindjobban szembekerül a történeti múltjukhoz és régi eszményeikhez ragaszkodó protestáns egyházakkal is.

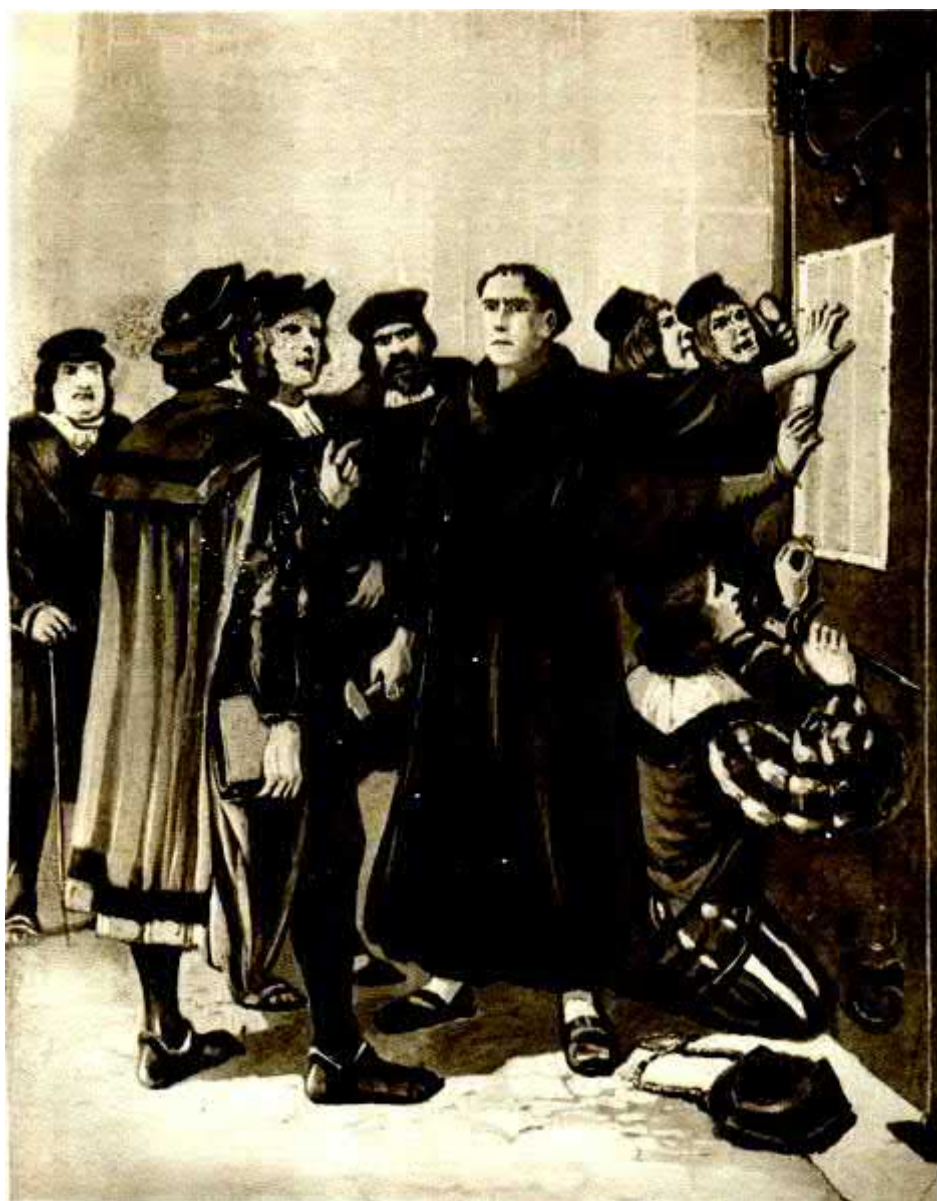
Az új huszita mozgalmat Lie. Fizély Ödön aranyosmaróti lelkész a következőképpen ismerteti:

„A cseh-szlovák egyház teljesen cseh talajból nőtt ki és fejlődött. A háború utolsó éveiben dr. Farsky Károly katolikus lelkész indította meg, ki a prágai és pilseni középiskolákban hitoktatóként működött s 1927-ben halt meg. A csehországi katolikus papság e reformmozgalmának az volt a célja, hogy bizonyos papi rétegek számára lehetővé tegye a nősülést. Az összeomlás után Farsky erős politikai működést fejtett ki. A csehszlovák nemzeti szocialista párt a saját gyermekének fogadta az új egyházat, mikor a csehszlovák reformisták 1920 januárjában kimondták a római katolikus egyháztól való elszakadást. Farsky érdeme, hogy az új egyház nem posványodott el a pártpolitikában. Szervezete élén kezdettől Farsky állt s ő lett 1924 január 6-án az új egyház pátriárkája is.

Az új egyház hívei a római katolikusok közül kerültek ki. Igazi „Los von Rom”-mozgalom. A cseh-morva atyafiak csak azért haragusznak rájuk, mert azt mondják, hogy ha ez a mozgalom nincs, akkor ők legalább félmillió hívet nyertek volna. Nemzetiségükre nézve szinte kizárólag csehek. Szlovenszkóban ott vannak híveik, ahol cseh hivatalnokok, alkalmazottak vannak. Csehországban ellenben vannak falusi gyülekezeteik is.

A cseh-szlovák állam dédelgetett kedvencei. Pilsenben és több helyen arról volt szó, hogy istentiszteleti célokra katolikus templomokat bocsásanak rendelkezésükre. Ez azokban perekre adott volna alkalmat. Hogy ennek elejét vegyék, az állam kilenc millió cseh koronát folyósított az új egyháznak templomépítési célokra.

Dogmatikájuk nincs. A katolicizmus számukra elavult vallási forma, a protestantizmus pedig nem elég liberális, ők teljesen modern irányúak. A prágai Husz-fakultásból is kiváltak, mert a szellemét nem tartották eléggé liberálisnak. Szervezetük annyiban a katolikushoz simul, hogy van egy pátriárkájuk és három püspökük.”

Luther 1517 okt. 31-én kiszegezi a 95 tételt. W. Weimar festménye. A Hist. Verlag Baumgärtel Berlin W. 30. engedélyével.

Luther doktori főveggel 1521-ben. Cranach Lukácsnak ez a metszete azok közül a ritka Luther-képek közül való, amelyek eredetiek s amelyekben erő is van. Ilyen volt Luther a wormsi birodalmi gyűlés idején. Arcéle igen jellegzetes, különösen feltűnő a homlokcsont erőyes kidudorodása és az orr markáns alakja. Előbbiből fiziognomusok genialitásra és matematikai kiválóságra következtettek. Az orr markáns alakját egy képen sem találjuk, csak a halotti maszkján figyelhető meg. Különös a fülnyílást védő porc formája, melynek élethűségét nem lehet megállapítani, mert Luther későbbi képein a haj félig vagy egészen fedi a fület. Két év múlva ezt a képet 1). Hopfer lemásolta, a tükörkép az eredetitől abban különbözik, hogy az arc mögé erős sugárkoronát rajzolt.

A R E F O R M Á C I Ó

A reformáció gondolatának a diadalraj utasa a német és a svájci reformátorok, Luther, Zwingli és Kálvin nevéhez fűződik, ők az igazi nagy-reformátorok, a többiek, akik előttük voltak, csak előfutárai és úttörői.

Ez a beállítás és értékelés a legnagyobb mértékben igazságtalan.

A reformáció igazi atyja Vyclif.

A XVI. század nagy reformációja ugyanis semmi újat nem hozott, csak a Vyclif által megkezdett reformációt plántálta át Középeurópába.

A cseh huszita-mozgalom teljesen Vyclif írásából és gondolataiból táplálkozott, de a többi sem lépte át Vyclif gondolatainak a határát. Ha nem hivatkozik is rá és nem veszi is úgy át szórói-szóra az írásait és a tetteit, mint azt Husz János a legtöbbször cselekedte, ha a közvetlen kapcsolatot nem is lehet kimutatni de azért alaptételében és következtetéseiben is a csalódásig hasonlít hozzá. A bibliához való visszatérés éppoly közös gondolatuk, mint az egyháznak az őskeresztény egyház mintájára való újjászervezése. A reformáció pusztán templomtisztító vonatkozásai is azonosak. Még a kálvini egyház eleve elrendelési tanának az előtérbe jutása sem áll párhuzam nélkül. Ha a dortrehti zsinat kánonai az isteni predestináció kérdésével vezetik be hitvallásukat, ezzel semmiféle újat nem mondanak, mert az eleve elrendelés Vyclif hitrendszerének is sarkalatos pontja. V. Márton 1418 február 22-én kelt, Vyclif és Husz tanait elítélő bullája Husz első kárhoztatott tételül azt a tételt teszi meg, hogy az egyetlen szent és egyetemes egyház az eleve elrendelték, a kiválasztottak közössége.

A történeti külsőségek megismétlődése is meglepő. A tudós vitakozások, tételek felállítása, a pápai bullák megégetése, a rosszul értesült pápától a jobban értesülthöz, a pápa ellen az egyetemes zsinathoz vagy Krisztushoz való fellebbezés is valósággal közhelyekké válnak, mihelyt a reformációk történetét nem egyenként, hanem egymással való összefüggésükben nézzük.

Ami nem is lehet másként.

A katolikus egyház berendezkedései, intézményei, tanításai és az őskeresztény egyház gondolatvilága közt oly szembeszökőek a különbségek, a szentírás és a katolikus hitrendszer annyira eltérnek egymástól, hogy ezek az eltérések egymástól távol álló korszakokban és emberekben is kiválthatták ugyanazt az ellenzést. És mivel az ellenzés alapja mindig a valóságnak az eszményektől való eltérése, hatása és célja mindig a bibliai eszmény megvalósítása volt, a különböző reformációknak lényegükben és alapvonalaikban is meg kellett egyezniük. Külsőségekben különböznek egymástól, dogmatikusaik lényegtelen eltéréseket komoly ellentétékké fújhatnak föl, kormányzataik ellenségesen, embereik értetlenül állanak egymással szemben, de a lényegükben mégis csak egyek. Egymásközt is, — a katolicizmussal is. Mert nemcsak szemben állnak zönségesebb biblikus gondolatok egyházi érvényesítése érdekében is min-

vele, hanem legbensőbb gyökerükben rokonok is vele. Van egy olyan magaslat is, ahonnan nézve a szervezeti különbségek eltörpülnek és jelentéktelenné válnak, ezzel szemben kidomborodik a nagy egység az ószövetségből származó eredendő bűn gondolatában, melyre felépül a megváltás szüksége Jézus Krisztussal, mint megváltóval és isten fiával, mint azc Pál apostol tanította.

Az egyházi harcok szertelen élessége.

A katolicizmus és a protestáns egyházak egy vallás különböző irányai csupán melyek egymáshoz való viszonyában csak az az érthetetlen, hogy a szeretet e vallásában hogy férhetett meg az egyes irányok közt annyi gyűlölet, indulat, szeretetlenség és embertelenség, amennyi az eretnekek ellen való küzdelmekben, az ellenük indított keresztes hadjáratokban, az állandósított inkvizíció intézményében, a reformáció és az ellenreformáció vitáiban, küzdelmeiben és háborúiban kifejezésre jutott. A

A bűnbocsánati cédulák árulása, ami miatt Luther reformációs mozgalma megindult. Egykorú metszet után.

keresztény egyháztörténet e borzalmaiért nemcsak azok az uralkodó egyházak felelősek, amelyek a legnagyobb fanatizmussal ragaszkodtak minden álláspontjukhoz, hanem a felelősségen legalább is osztoznak azok a politikai erők, amelyek az egyházak álláspontjait kihúzott kardjukkal, bakóikkal, pribékeikkel, verpadjaikkal és máglyáikkal siettek megtámasztani. A múltak e véres árnyait egy kissé nehéz végleg sírjaikba kényszeríteni, hogy haza ne járjanak és ne kísértsenek, a legújabb időben azonban mégis egyre jobban tért hódít a keresztény egyházak belső összetartozásának a gondolata s éppen nem lehetetlen, hogy a jövő fejlődése az eddigi folyton tovább való osztódás helyett az egyesülés irányában haladjon.

A múltak egyik legjellegzetesebb vonása az, hogy a kereszténység kebelén belül felmerült vitakérdések megoldása mindig milyen rettenetes válságokba, mennyi energiába, kitartásba, szenvedésbe és vértanúságba került. Első gyümölcseit vérrel megöntözött fája hozta s azontúl saját gyermekeivel szemben felmerült vitáit sem tudta soha átok és vér nélkül eldönteni és nyugvópontra juttatni. Pedig ezek a viták majdnem mindig a keresztény közös gondolat határain belül mozogtak. De azért a legkö-

dig világraszóló hősiességgel kellett síkra szállni. Ez a hősiesség egyformán megvolt Vyclifben, Húszban és Lutherben. A diadalmas protestantizmus egy kissé az úttörők rovására emelte ki a hőst különösen Lutherben, aki kétségtelenül kiváló és hősies egyéniség volt s akinek kimagaslóbb egyénisége s szerencsésebb körülményei folytán megadatott, hogy egy tipikus eretnekélet tartalmát és fordulatait személyében a hősreformátor életévé magasztosítsa.

Luther Márton.

Luther 1483 november 4-én Eislebenben született, Magdeburgban és Eisenachban tanult, majd Erfurtba került egyetemre, ahol a szabad

Krisztus és a pápa. Krisztus szamárháton, ahogy Jeruzsálembe bevonult, a pápa díszesen felszerszámozott lovon, pompás öltözetben. A reformáció korában a protestánsok megszokott szembeállítás. A 16. század második feléből származó metszet eredetije a dresdeni Kupferstichkabinet-ben.

tudományokat hallgatta s jogi pályára készült. 1502-ben megszerezte a baccalaureatust, 1505-ben magister lett. 1505 július 17-én váratlan és hirtelen elhatározással belépett az augustinusok erfurti rendházába. Lelki válságokon ment át, egy barátját agyonütötték, egy vihar alkalmával mellette ütött be a villám. Mindez annyira hatott kedélyére, hogy a vidám kedélyű ifjú barátaival és családjával is szakítva isten szolgálatára szentelte magát. A rendben gyorsan halad előre. 1507 tavaszán pappá avatják, 1508-ban Wittenbergbe helyezik át, ahol az új egyetemen tanítással is megbízzák. 1509-ben baccalaureus biblicus, majd három féléven át Erfurtban van, ahol sententiariussá lép elő, 1511-ben megint visszakerül Wittenbergbe. 1511—12-ben rendje megbízásából megjárja Rómát, onnan visszatérve, 1512 október 4-én a teológia licenciatusává, október 18—19-én pedig a teológia doktorává lesz. A kolostorban sokat gyötrik a vallásos kérdések, az egyetemen főként bibliamagyarázó előadásokat tartott. 1513—1516. években a Zsoltárokat, Pál apostolnak a

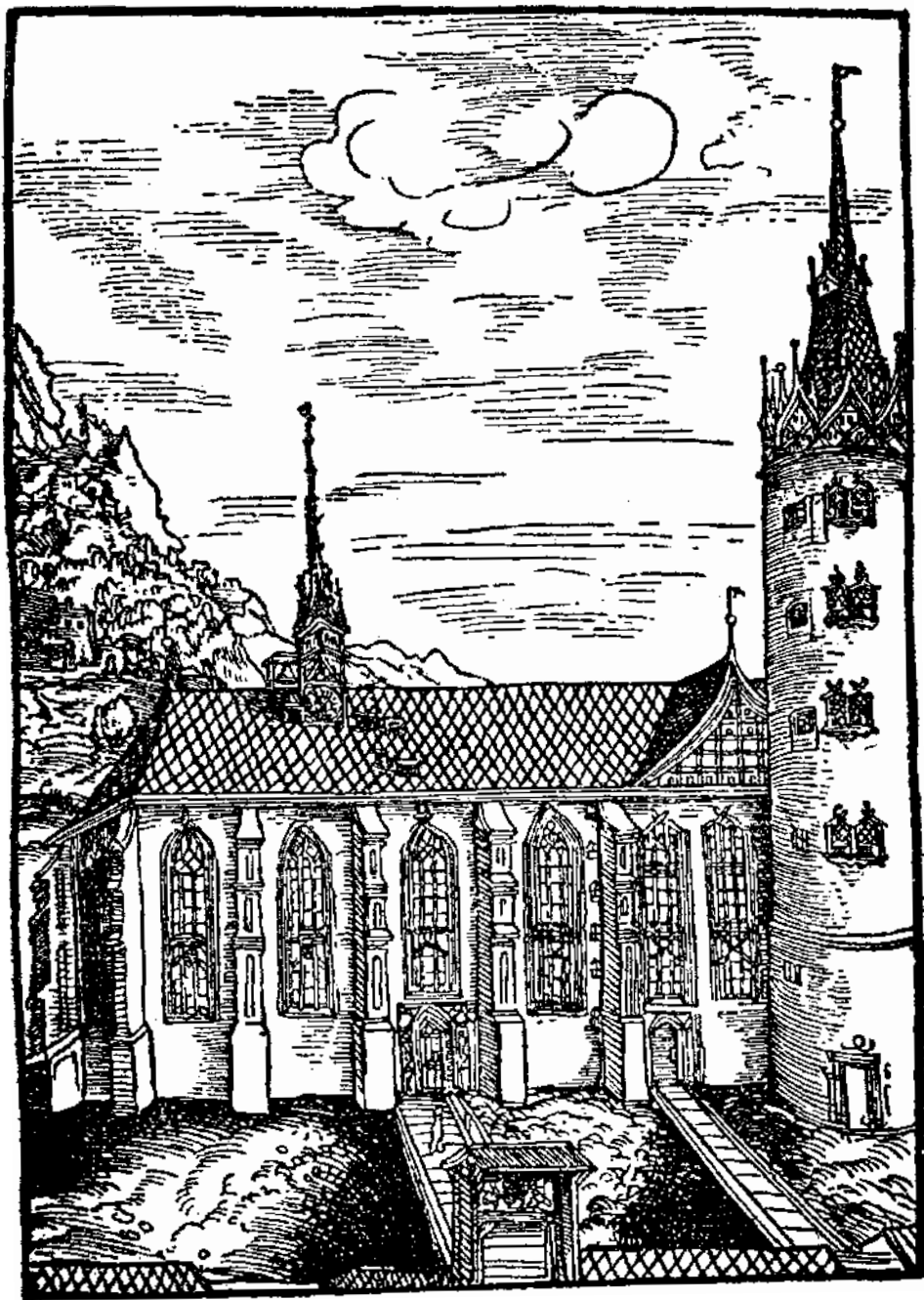
rómaiakhoz, majd a galatákhoz írott levelét, a Zsidókhoz írt levelet és a Titushoz szóló levelet magyarázta, 1516-ban a Bírak Könyvét, 1516-ban megismerkedik a „Deutsche Theologia”-val és Tauler misztikus kereszténységével. A bibliával való foglalkozása bevezeti a biblia gondolatvilágába; reformteológus lesz, aki a biblia eszményeivel méri a keresztény hitet és a keresztény egyházat. 1517 október 31-én közhírré tett 95 tételével különösebb és távolabbra néző reformáló szándék nélkül felhasználja az alkalmat, hogy a bűnbocsánat és a búcsú anyagiasság felfogásával szemben állást foglaljon s hogy rámutasson a bűnbocsánat evangéliumi előfeltételeire. A 95 tétel három szempontból jelentőséges. 1. Luther leszögezi bennük az evangéliumi álláspontot és megszólaltatja a

Luther Márton és Melancthon Fülöp Cranach L. metszetei után.

hitet: „Mikor urunk és mesterünk Jézus Krisztus azt mondja: Térjetek meg! — azt kívánja, hogy a hívek egész élete bűnbánat legyen”. 2. Állást foglal a szentségek üzletszerű árulása ellen s a pápaságnak rossz szolgálatot tevő, megbotránkozást okozó szokás ellen lelkiismerete szavát felemeli. 3. Szembefordul a pápasággal s a hívek kizsákmányolása helyett egyházi eszménynek azt ajánlja, hogy abban az isteni kegyelemben, ami fölött rendelkezik, ne pénzért, hanem szeretetből részesítse híveit életükben és haláluk után is. A 95 tétel tehát nem reformátori program, hanem csak egy vallásos és egyházi kérdésnek egy vallásos lélek mélységeiből való megvilágítása, mely azonban nem marad a szokásos tudós disputák keretei között. Eszményeit az okosság és a körültekintés határain túl is képviselő, szenvedélyes férfiú nézetei ezek, amelyek páratlan visszhangot keltettek. Tizennégy nap alatt egész Németországban megismerik őket s mindenfelé fölfigyelnek az addig ismeretlen augustinus barát határozott szavaira. A bűnbocsánat árulása mindenfelé nagy botránkozást szült

a hívek körében, de a püspökök és a tudósok közül nem akadt senki, aki szólni mert volna. Végre akadt egy bátor ember, aki „a macska nyakára merte kötni a csengőt”. De egyszerre rá is csapnak azok, akik a Tetzelféle bűnbocsánat-árulás mögött az egyházi üzlet hirtelen veszélyeztetését

A wittenbergi vártemplom, melynek ajtajára Luther 95 tételét 1517 okt. 31-én kiszegelte. Id. Granach Lukács egykorú metszete után.

látják a 95 tételben. Első sorban Tetzel száll szembe Lutherrel, azután dr. Eck János ingolstadti tanár, Albert mainzi érsek pedig azonnal megindítja Luther ellen a fegyelmi eljárást. A tudós professzor azt látja, hogy máról holnapra rásütötték az eretnokség bélyegét. Nem hagyja magtá. Tételeit még jobban körülbástyázza, vitába száll ellenfeivel s nézeteit nem hajlandó visszavonni. 1518 július elején megkapja a Rómába szóló idézést, a politikai viszonyok azonban úgy alakulnak, hogy Bölcs Frigyes szász választófejedelem nem engedi, hogy az idézésnek eleget tegyen. Kezdődtek a közvetítések és rábeszélések, hogy tanait vonja vissza s engedelmességének jelét adva, a jövőben hallgasson. Előbb Cajetán bíboros követeli tőle a megalázkodást (1518 okt.), Luther a jobban informálandó pápára, majd az egyetemes zsinatra hivatkozva, megmarad álláspontján, mikor azonban Miltiz tárgyal vele, belemegy abba, hogy a pápának aláztos levelet ír és a jövőben hallgatni fog, hogyha ellenfelei is hallgatnak. Ezek azonban egyre jobban belesodorják a vitába. Dr. Eck kihívására 1519. június 27-étől július 15-ig a leipzigit dispután tesz jó néhány lépést a radikalizmus felé, mikor kétségbevonja azt, hogy a pápa isteni jogon feje az egyháznak, s még inkább azáltal, hogy vitatja a zsinatok és az egyházatyák csalhatatlanságát is. Itt kerül összeköttetésbe a cseh-morva testvérekkel s látja meglepődve, mennyire egy úton jár Hússzal. A következő évben írja három nagy reformátori iratát. Nem a terjedelmük nagy, mert aránylag kis röpiratok, hanem a súlyuk és a hatásuk. „A német nemzet keresztény nemességéhez” intézett iratában a reformáció munkáját a keresztény laikusok, különösen pedig a hatóságok kötelességévé teszi s a reformáció főfeladatai közt az egyház visszaélésektől való megtisztítását, evangéliumi alapra való helyezését, a társadalmi viszonyok megjavítását és a huszitákkal való egység helyreállítását is követeli. „Az egyház babiloni rabságáról” szólóban azt fejt ki, hogy az egyház az igazság rabtartója s a hét szentségről szóló katolikus felfogást élesen kritizálva azt mutatja ki, hogy csak három igaz szentség van: a keresztség, az úrvacsora és a bűnbánat. A harmadikban, „a keresztény ember szabadságáról” szólóban a vallásosság legmélyebb hangjait szólaltatja meg. A hit által való megigazulás útján a keresztény ember legfőbb boldogsága a Krisztussal való egyesülés, a Krisztusban való élet. A Krisztussal eggyé lett hívő belsőleg teljesen felszabadult minden külső korlát alól. Szabadságával azonban úgy él leghelyesebben, hogyha nem veti meg azokat az intézményeket, melyeket a társadalom vagy az egyház a gyengébbek kedvéért tart fenn s amelyekre a tömegek kedvéért szükség van. Luther vallásos szempontjai, belső felszabadultsága és külső megkötöttsége az utolsóban domborodnak ki a legklasszikusabban, népének szívét legjobban az elsővel nyerte el. Az egyház babiloni fogságáról szóló dogmatikus tartalma miatt legkevésbé vált népszerűvé. A kezdetben Lutherrel rokonszenvező humanisták emiatt az irata miatt fordultak el tőle. Reformátori iratai az egyháztól folyton jobban való eltávolodását mutatják, amit római ellenségei nagyon is számon tartottak s X. Leó pápa 1519. június 15-én kelt „Exsurge Domine”-kezdetű bullájában 41 pontban kárhoztatja Luther nézeteit s kimondja az utolsó szót: ha a bullának a brandenburgi, meissenai és merseburgi püspökség területén való kihirdetése után kárhoztatott nézeteit vissza nem vonja, akkor kiátkozza. Luther a bullát 1520 december 10-én elégeti s ezzel megszakítja a katolikus egyházzal való közösségét.

A német reformáció.

A pápai átokkal az egyház a Luther-esetet elintézte. Ezután csak az

következhetett, hogy az állam az átoknak érvényt szerez s az eretnekekre kiszabott ítéletet Lutheren végrehajtja. A politikai viszonyok azonban megbontották ezt a szükségszerű sorrendet. A Lutherrel rokonszenvező fejedelmekre való tekintetből a wormszi birodalmi gyűlésen Luthernek a császár még egy alkalmat adott arra, hogy igazolja magát s ez által elkerülhesse a büntetést. Luther 1521 április 17-én és 18-án állt a birodalmi gyűlés előtt. Tanai visszavonását követelték tőle, ő azonban cáfolatot kívánt, s mikor a tárgyalást határozott választ követelve, be akarták rekeszteni, azzal vált meg a birodalmi gyűléstől: „Ha az írásokból vett, vagy más nyilvánvaló bizonyságokkal meg nem győznek, — mivel az általam felhozott írások kötnék s isten ígéje lelkiismeretem fogva tartja, — sem vissza nem vonok, de nem is akarok *semmit* visszavonni, mert a lelkiismeret ellen cselekedni nem szabad és nem bátorságos. Isten segíts. Ámen, itt állok!” A további tárgyalások folyamán sem engedett, hanem megmaradt álláspontján. Április 26-án utazott el Wormsból. A feje felett lebegő birodalmi átok veszedelmeitől Bölcs Frigyes úgy vélte legjobban megoltalmazhatni, hogy útjában feltartóztatta s embereivel Wartburg várába vitette. Mikor május 25-én a birodalmi átkot kimondták felette, Luther már Jörg lovag jelmezében szakállt, bajuszt növesztett s a wartburgi várban volt biztonságban. Ez a kényszerű remeteség arra volt jó, hogy az előtte álló építómunkára felkészülhessen. A katolikus egyház felé minden hidat felégetett, az új egyházat kellett megteremtenie. Az új egyház alapkövének, tanai igazolójának a bibliát szánta, ezért hozzáfogott a biblia lefordításához (az újszövetség 1522 szeptemberében meg is jelent) és összegyűjtötte a nép számára készített prédikációit a Postillában. Közben Wittenbergben Karlstadt radikálisan szembehelyezkedett az egyházzal és a gyakorlati reformok terére lépett, ami Luthert annyira felindította, hogy az eseményeket tovább nézni nem tudta, hanem otthagya Wartburgot, Wittenbergben termett s szembe szállt a radikálisokkal. Ettől kezdve egymást érik istentiszteleti reformjai; megnémetesíti a misét, előírja a keresztelési szertartást, latin himnuszokat fordít és új egyházi énekeket ír, iskolák felállítását követeli, rendezi a szegényügyet, ellenfeleivel vitatkozik s együtt éli át nemzetével 1525-ben a parasztlázadás borzalmait. Ez a parasztlázadás éppoly katasztrofális volt a német reformációra, mint az angol Vyclif tanainak a terjedésére. Luther ezenkívül több írásával bele is avatkozik a lázadásba, előbb a parasztnak követeléseinek egy részét helyesli, de mikor a parasztnak erőszakhoz nyúlnak és durvaságuk nem ismer határt, az urakhoz fordul s azokat hívja fel, hogy a veszedelmet erős kézzel nyomják el.

Ettől kezdve helyzete egyre nehezebb. Eszményeit saját egyházában, sőt saját városában is csak a legnagyobb nehézségekkel tudja keresztülvinni, s van idő, amikor Wittenbergből úgy megy el, hogy soha oda vissza nem tér, a többi reformátorokkal sem tud egy úton járni, barátai sem értik meg s a legkimagaslóbbak egymásután elfordulnak tőle. Életének e második korszakában, mikor tekintélye kifelé mind nagyobbá lesz, lelki élete mind nyomottabbá válik. 1527-ben megint nagy lelki válságokon megy át s csak családja és munkája feledteti el vele sok csalódását. 1525-ben meghasonlik Erasmussal és a humanistákkal, ugyanabban az évben szakít Karlstadtal, 1525 június 13-án megházasodik, „a barát elveszi az apácát”. 1527 és 1529 közt a reformáció keresztülvitelével, az egyházak látogatásával foglalkozik, 1529 október 1—3-án Zwinglivel vitatkozik Marburgban, ahol a reformáció nagy kárára az úrvacsora

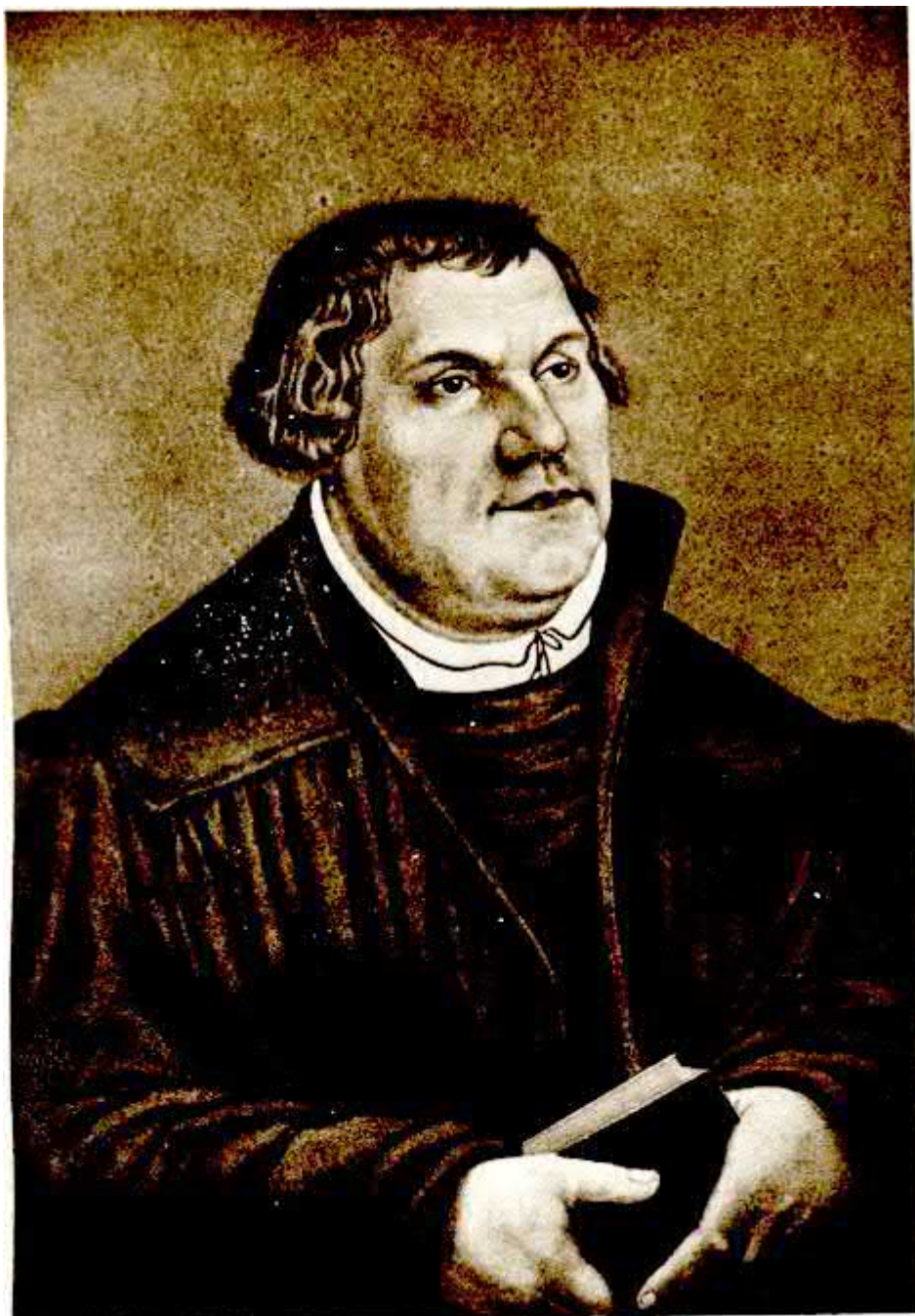
kérdése miatt nem tudják egymást megérteni. 1530-ban az augsburgi birodalmi gyűlésen nyújtják be az evangélikus rendek első hitvallásukat, a Melanchton által összeállított „ágostai hitvallást”. Luther ezzel sincs megelégedve, mert túlságosan engedékenynek találja („pro mea persona plus satis cessum est”). Mikor ellenben az evangélikus rendek megcsinálják a schmalkaldeni szövetséget, akkor a politikai ellenállást helyteleníti s csak kiváló jogászok véleményére enged álláspontjából, de mikor egyszer meggyőzték, akkor túlmegy az isteni és az írott jogon, s 1539-ben kijelenti, hogy a „magángyilkos” és a császár között nincs semmi különbség, hogyha az utóbbi nyilvánvaló jogtalanságot vagy erőszakosságot követ el.

A reformáció egyre jobban hódít. 1535-ben a zsinat előtt megint felmerül a katolikus egyházzal való megegyezés kérdése. Luther a schmalkaldeni hitcikkekkel vágja le az útját minden kompromisszumra való hajlandóságnak s kevéssel halála előtt (1545) utolsó nagyobb munkája a pápáság ellen írott értekezése volt, melynek címében benne van egész engesztelhetetlen, szélsőséges álláspontja: „a római pápaság ellen, amit az ördög alapított”.

Nagyszerű élete 1546 február 18-án ért véget. Eislebenben halt meg, ahol a mansfeldi grófokat békítette össze. A wittenbergi vártemplom szőszéke alatt temették el, s tetemei most is ott nyugszanak, bár a harmincéves háború alatt híre járt, hogy holttestét kiásták és más helyen helyezték el.

Luther jelleme.

Luther Márton egyike a német történet legnagyobb egyéniségeinek. Kemény, hajthatatlan, szívós jellem, aki igazságához épp oly szívósan ragaszkodik, mint tévedéseihez. Reformátori munkája mély vallásosságában gyökerezik. Katolikus nevelését soha meg nem tudta tagadni, vérévé vált teológiai nézeteit haláláig nem tudta levetkőzni. Az az egyház, mely szeme előtt eszménykép lebeg, töretlen pali alapon álló közösség, mely a római egyház visszaéléseinek és az isteni kinyilatkoztatás kereteiből kilépők radikalizmusának a malomkövei közt őrlődik. Luthernek a pápa az Antikrisztus, de az úrvacsorában a Krisztussal való valóságos szentségi egyesülést magukévé nem tevő szakramentáriusok (Zwingli és követői) szintén az ördögtől valók s a tanításuk is pestis! Egyházát a világiak pártfogása tette naggyá s a politikusok szorították számára helyet és jogot a napvilágon, de ő igazi misztikus módra a legszívesebben istenre és az isteni gondviselésre bízta magát is, ügyét is, egyházát is. Bizonyos dolgokban a merevségig csökönyös volt, másokban, különösen külsőségek tekintetében, engedni tudott. A katolikus egyház sok szokását óvta, míg az teljesen feleslegessé nem vált. Az egyik oldalon olyan radikális, hogy Carl Vogl Nietzsche übermensch-e megtestesülésének tekinteti, mert mikor meggyőződéséről van szó, mindent félrelök, hogy önmagához hű lehessen, a másik oldalon ő a teljes reformáció kerékkötője, aki legkevésbé tud szabadulni a katolikus kovásztól s aki egyházában is legjobban megőrizte a katolikus szellem és külsőségek maradványait. Páratlan tehetségű és munkabírású férfiú, aki életében 80—90 nagy kötetre terjedő könyvet, tanulmányt, értekezést, röpiratot, tankönyvet, beszédet, jelentést és levelet írt össze, azonfelül sokat prédikált, számos előadást tartott s mindezek mellett jutott ideje arra is, hogy zenével foglalkozzék s meleg családi életet éljen.

Luther ötvenes éveiben. Cranach műhelyéből való kép.

Evang. szászok Kisdisznódon a templomba mennek.

Görögkeleti körmenet. A második pár pap viszi a szent ikont (képet).

A diadalmas reformáció. A baloldalon úrvacsorajelenet. A szószéken Luther prédikál. A jobboldalon pedig a pokol torkában a kat. egyház képviselői. A fiatalabbik Cranach fametszete. Eredetije a dresdeni Kupferstichkabinet-ben.

Az ágostai hitvallású evangélikus egyházak.

Az az egyház, melynek a katolikustól való különválására és külön való szervezkedésére Luther adta meg a lökést, soha nem volt egységes egyház. Minden országban külön szervezkedett és külön életet élt. Ha

Luther utolsó nagy pápaságellenes iratának a címképe. Cranach Lukács metszete. A kép a pokol torkát ábrázolja, melybe az ördögök hozzák az egyház különböző képviselőit. Az irat címe is jellegzetes: Wider das Bapstum zu Rom vom Teuffel gestiftt (= az ördög által alapított pápaság ellen). A könyvecske 1545-ben jelent meg Wittembergben.

Luther volt is valamennyiök közös reformátora és ha hitvallási irataik gyanánt a német evangélikusok hitvallási iratait (főként a három közös keresztény, az ágostai hitvallást és az ágostai hitvallás védelmét, vagy az egész 1580-ban összeállított Concordia-könyvet) el is fogadták, mindegyikük külön egyház, melyet a többi lutheri egyházakkal csak eszmei kötelek kapcsolnak össze.

Ennek megfelelően mindegyiküknek megvan a sajátos egyéni jellege.

Ahol a reformáció simán és egyöntetűen ment végbe, ahol az egész ország vagy az egész egyház a reformáció mellé csatlakozott (a Skandináv-államokban- vagy az erdélyi szászoknál és Németország egyes részeiben),

Luther és Husz úrvacsorát osztanak a szász fejedelmi családnak. Az allegorikus metszetet id. Cranach Lukács egyik tanítványa készítette 1560. körül.

sokat megtartottak a régi katolikus beosztásból (Svédországban evangélikus érsek, Németországban evangélikus apátok és preláthusok vannak, az erdélyi szász egyháznak káptalanjai voltak), templomaik és istentiszteleteik külsőségeiben is sokat megőriztek régi katolikus múltjukból. Ahol az evangélikus egyháznak az állammal, a földesurakkal szemben kellett szervezkedniük s megállniok, ott külsőleg több bennük a szegénységből s a művészet iránt való érzéketlenségből magyarázható puritanizmus.

Evangelikus lelkész Nürnbergben a 18. század közepén. Ez az ornátus már közeledés az újabb, folyton leegyszerűsödő papi viselet, a Luther-köpeny felé. A gallér még a polgári divatból átvett és megmaradt nyakfodor.

Azok az eltérések, hogy például az egyik egyházban térdelve és énekelve imádkozik a pap s megmaradtak az antifónák és responsóriumok, a pap és a gyülekezet, a kar vagy a kántor közt megosztott liturgikus miserészek, vagy azok teljesen kipusztultak, az egyik helyen még hordja a lelkész a fehér karinget, a másikon csak fekete talárban jár, hogy az egyik

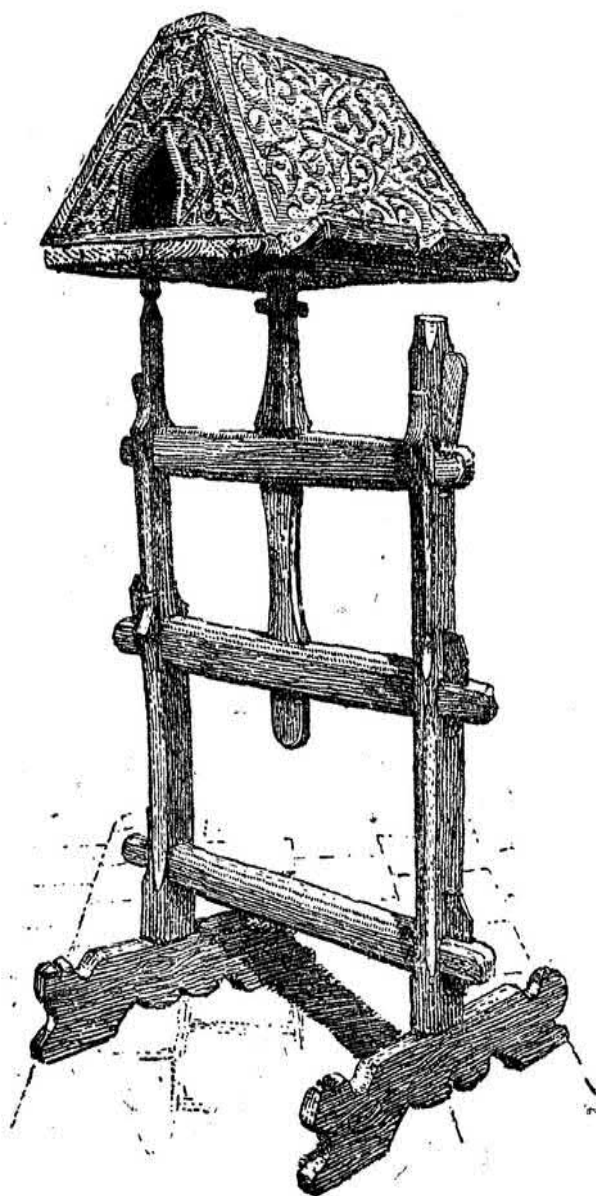
egyházban megmaradt a régi képek egy része, a másokban csak egy kereszt emlékeztet kézzel foghatóan Jézus Krisztusra, hogy az egyiknek a püspökei aranykeresztet hordanak a nyakukban méltóságuk jelvényeképp, a magyar evangélikus egyház pedig eddig ezt a szokást nem ismerte és nem is tűrte, — lényegtelen külsőségek, amelyek nem törik át azt az alapvetet, hogy az egyházban mindaz szabad, ami nem ellenkezik az evangéliummal.

A lutheri reformáció nem ment el a képrombolás puritán fanatizmusáig, hanem megóvta a múltak értékeiből azt, ami nem volt a szentírás és a lelkiismerete ellen való.

A lényeg, amihez ragaszkodott, a bibliára alapított keresztény igazságban való hite.

Luther ezen a ponton is érdekes ellentéteket egyesített magában.

Mikor Zwinglivel és társaival vitatkozott az úrvacsora értelmezése felett, odairja maga elé az „est” szócskát (a latin segédige jelenidejű, egyesszámú, harmadik személyű alakja, „van”, amit a magyarban nem teszünk ki), hogy egy pillanatra meg ne feledkezzék róla s ne engedjen Zwingliék úrvacsora-magyarázatának, hogy az úrvacsora kenyere és bora nemcsak jelképezi Krisztus testét és véréit, hanem tényleg az is, máskor pedig a biblia istentől ihletett könyvei közül Jakab levelét „szalmalenti az egyedüli hit által való

Olvasópole a beszercei evang. templomban. A 15. századból fennmaradt érdekes templomberendezési tárgy.

ilyen szabadosságokról. Hite egyet zár ki. A római egyház monarchisztikus szervezetét s mindazt, ami ezzel kapcsolatban nőtt, fejlődött s lett naggyá a kereszténységben. Ellenben teljes mértékben ráhelyezkedik a keresztény dogmatikai alapra s levonás és változás nélkül vallja a szentháromságtant egyes finomságaival, Mária örök szüzességével és istenszülő elnevezésével együtt,

amire biblicitása nem okvetlen kötelezné, sőt az eredendő bűnről és az isteni elrendelésről szóló tan tekintetében sokkal merevebb, mint a katolikus egyház. Luther a schmalkaldeni cikkekben mereven szembehelyezkedik azzal a optimizmussal, hogy „az embernek szabad akarata van, a jót cselekedni s a rosszat elkerülni, vagy megfordítva: elkerülni a jót és cselekedni a rosszat”, vagy hogy „az ember saját erejéből megtarthatja isten parancsolatait”, „saját erejéből szeretheti istent mindenekfölött, felebarátját pedig önmagához hasonlóan”. Az eredendő bűnben fogant ember olyan, mint a kő, meg a tuskó, akinek csak külső polgári dolgokban van némi szabadsága, az üdvösségére tartozókban a megváltás és a szentlélek segítsége nélkül semmit a maga erejéből nem tehet.

A hitből való megigazolást alapelve nem korlátlan kutatást és korlátlan egyéni meggyőződést jelent, hanem a legszorosabban hozzá van kötve Pál apostol teológiájához és a Krisztus istenségét teljes mértékben kiépítő tanfejlődéshez.

A másik oldalon a legélesebben szembehelyezkedik a katolikus egyház gyakorlatával, mely híveit a bőjtölés, gyakori imádkozás, búcsújárások, kegyes gyakorlatok és egyéb jó cselekedetek segítségével neveli a kegyes életre s ezeknek üdvszerző jelentőséget tulajdonít. A katolikus egyház sok irányban kiépített, híveit állandóan foglalkoztató, gyakorlati valóságával — mely a dolog természeténél fogva sablonossá és üzletszerűvé vált, s amelybe számos visszaélés is becsúszhatott, — a reformáció a cselekedeteket s[^]ülő hitben, az eleve elrendelés tényében és az emberiségnek a Jézus Krisztus által történt megváltásában látja az üdvözítés és az üdvözülés igazi zálogait.

A katolikusság természetes élet, melyet a jócselekedetek és a hit a keresztény tökéletesség különböző fokaira emelhetnek, s melyben még a tökéletesség lehetősége (felesleges jócselekedetek, szentek) sincs kizárva, az evangélikus nézet szerint az élet egyetlen értéke az üdvbizonyosság, a kiválasztottságban való hit. Ennek megfelelően a katolikus vallás előírja, mit kell cselekedni, vagyis törvényszerű jelleget ölt, míg az evangélikus elveti a külső szabályokat, hogy központi meggyőződéséből kifolyólag sokszor a katolikusnál is szigorúbb szabályokat kényszerítsen magára.

Dogmatikus megkötöttségét biblicizmusa és demokratizmusa enyhíti. A biblia a reformáción keresztül lett a keresztény népelet vezérfonalává. A reformátorok a bibliai világnézet alapvető gondolatait ragadták meg, egyházaik és híveik vérebe inkább kedves képei, természetes, józan bölcseségei mentek át, és egy egész külön laikus kereszténységet teremtettek meg, amely ismeri és használja ugyan a teológusok műkifejezéseit, életét azonban teljesen a maga képére teremti s teljesen kivetkőzteti sajátosan keresztény és evangélikus jellegéből.

A protestáns laikus köztudat nem ismer dogmákat, hanem a szabad kutatás, a modern gondolkozás felé orientálódik, egyházát a szabadság, *a szabad gondolkozás, az egyéni meggyőződés és a korral való haladás egyházának* gondolja, noha az teológiailag és jogilag éppen olyan dogmákkal megkötött, régi, a modern gondolkozással homlokegyenest ellenkező hitvallásokon alapszik s ezek teljes érvényét vitatja, mint a katolikus egyház. Dogmatizmusa azonban nem jut annyira kifejezésre, mint a katolikusé. Ennek oka az, hogy a protestáns egyházak vezetése nem kizárólag papi kezekben nyugszik.

A protestáns egyházak a laikusoknak is beleszólást engednek nemcsak az egyházkormányzatba, hanem a vallásos kérdések megvitatásába is, ami azt az érzést és azt a látszatot kelti, mintha ezekben az egyházakban

nagyobb volna a szabadság. A valóságban szabadságukkal csak a 16. és 17. században éltek, amikor hitvallásaikat megalkották. Akkor néhány-nemzedék csakugyan saját hitét foglalhatta volna írásba. Azóta ez a jog elaludt s a reformáció egyházaiban éppúgy kialakult a történeti hit, mint a katolikusban az egyház tana, amelyet mindenkinek el kell hinnie, ha üdvözülni akar.

Mindkét iránynak Luther az atyja.

A fiatal Luther, ki a katolicizmus békóit egymástán rázta le magáról s a reformálásban folyton messzebb ment, a radikalizmus lendületének ad igazat. Ugyanazt cselekedhettek rá való hivatkozással a felvilágosodás korszakának evangélikusai, akik éppen evangélikus hitük szükségszerű

Evangélikus lelkészek egyházi ornátusban a 17. században. A baloldali karingben, a középső a karingre öltött miseruhában, a jobboldali egyszerű talárban van. A malomkőformájú nyakfodor a 16. század végén jött divatba mint egyszerű fodor, azonban folyton nőtt. A század elején Hamburgban, Berlinben, Leipzigben még hordták a lelkészek. Nálunk helyette az ú. n. Mózesáblácskák honosodtak meg, melyeket a kat. iskolatestvérek is hordanak.

követelményének tartották, hogy az igazság felismerésében a 16. századbeli hitvallásoknál meg ne álljanak, s ezt cselekszi különösen a német evangélikus egyháznak az a liberális iránya, mely a régi evangélikus dogmák korlátait átlépve, felekezeti elfogultság nélkül tudományos alapon műveli még a bibliatudományokat is.

De joggal hivatkozhatik Lutherre az ortodox és pietisztikus irány is, amely a katolikus egyházéhoz hasonló merevséggel és maradisággal ragaszkodik a biblikus és reformátori világnézet egészéhez vagy egyes tételeihez s amely folyton visszafelé orientálódva, nem a hit és a tudás harmonikus összeegyeztetését, egy egységes világnézet kiépítését tekinti legfőbb céljának, hanem a biblia és a hitvallások nézeteinek a mindenáron való konzerválását. Volt Luther életének is olyan korszaka, amelyben nem türtellenvéleményt és megtorpant a reformálásban.

Az evangélikus egyház nemzeti egyházakra szakadtsága és eltérései

dacára is igen sokban egységes. Hitvallásai jobbára azonosak, istentiszteletei igen közel állnak egymáshoz. Dogmatikája teljesen páli alapon épül föl, istentiszteletei énekből, imából, a szentírás felolvasásából és magyarázásából állanak, vagyis a zsinagógiai istentiszteleti formákat átvevő őskeresztény formákhoz tértek vissza, szentségük kettő van s az úrvacsora kiszolgáltatásában (ostya = kovásztalan kenyér) és értelmezésében (a megszentelt kenyér és bor, Krisztus valódi teste és valódi vére, melyet a vele élők „vagy alatta, vagy fölötte, vagy benne = sub, cum et in pane et vino” nem érzéki, hanem természetfölötti módon élveznek) ők vannak legközelebb a katolikus egyházhoz. Alkotmánya már változatosabb. A fejedelmi vezetés alatt állóktól kezdve egész a tiszta zsinati rendszerűekig különböző szervezetűeket találunk benne. Az alkotmányaiban kifejezésre jutó egyetemes papság elve a lelkipásztorkodásban kevésbé érvényesül. A lelkészek szentségi karakter nélkül épp oly teológiailag képzett szakszerű vezetői az evangélikus egyházaknak, mint a katolikus pap s a laikusok prédikálásának, a lelkipásztorkodásban való részvételüknek a megengedése, ami pedig az egyetemes papság elvéből szükségképpen folyik, az evangélikus egyházban került a legtöbb harcba.

Számszerűleg a lutheri egyház a legutolsó helyen áll a nagy protestáns egyházak között. Törzse s legfőbb erőssége ma is Németország.

Német népszigetek (Erdély, Amerika) erősen tartja magát, más nemzetek közt nem igen tud terjeszkedni. Már a reformáció első századaiban mindenfelé a reformáció kálvini irányának volt kénytelen a vezérést németisége miatt átengedni s csak a skandináv félszigeten tartotta meg hatalmát töretlenül. Újabban sem tud a vallások versengésében lépést tartani. Magában Németországban is teret veszített. A német unióból kivált ó-lutheránusok a kisebbség háládatlan szerepére kárhoztatták magukat. Legújabbban a svédek kezébe csúszott át a vezetés, ezek igyekeznek egyesíteni, egységes akciókra lelkesíteni a lutheri egyházak vezetőit és híveit. -

A svájci reformáció.

Svájcban Zürichet és környékét Zwingli Ulrich reformálta. Hatása kiterjedt Délnémetországra is. Reformátori jelentősége ugyan Lutheréval vagy Kálvinéval nem mérhető, de munkáját lebecsülni sem szabad. Ha eredményei nem oly nagyok is, nem kell elfelejteni, hogy Zwingli egy apró város-köztársaság papja, aki ilyenformán el volt zárva annak a lehetőségétől, hogy egy nagyobb terjedelmű egyházat nyerjen meg a reformációnak. A maga helyén, az adott helyzetben olyan munkát végzett, amely minden tiszteletet megérdemel. Azután gondolni kell arra is, hogy katasztrofális halála munkája teljéből ragadta el s vetésének javát — mint az történni szokott — az őt túlélő reformátorok aratták le. Annyi bizonyos, hogy Zwingli rendkívül körültekintően és óvatosan, de nagyon céltudatosan és műve jövődjébe vetett teljes hittel végezte el azt, amire hivatottságot érzett.

Zwingli Ulrich.

Wildhausban, 1484 január 1-én született, Baselban és Bernben tanult, 1498 és 1500-ban a bécsi egyetem hallgatója volt, azután Baselben tanult, 1504-ben baccalaureus, 1506-ban magister artium, de teológiával is foglalkozik. 1506-ban Glarusba papnak hívják meg. Felavattatja magát, tíz évig papskodik Glarusban, zsoldoszolgalatokat vállaló híveit kétszer tábori lelkészként háborúba is elkíséri, közben pedig szorgalmasan tanul és képi magát. Megtanul görögül, lemásolja Pál apostol leveleit, tanul-

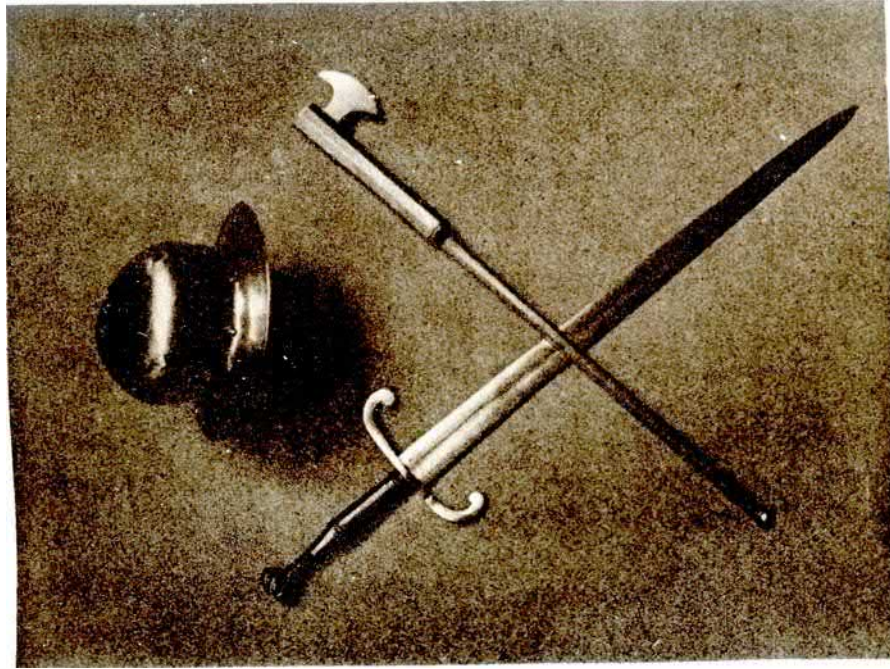

Az einsiedelni kolostor mai állapotában. Ebben a kolostorban volt Zwingli «lelkész» s templomának a szószékén küzdött 1518-ban Samson bűnbocsánat-üzlete ellen. Fellépése azonban nem volt egyházellenes jellegű, mit legjobban az bizonyít, hogy Schinner svájci bíborossal barátságot tartott fenn s hogy ugyanabban az évben pápai udvari káplánná is kinevezték.

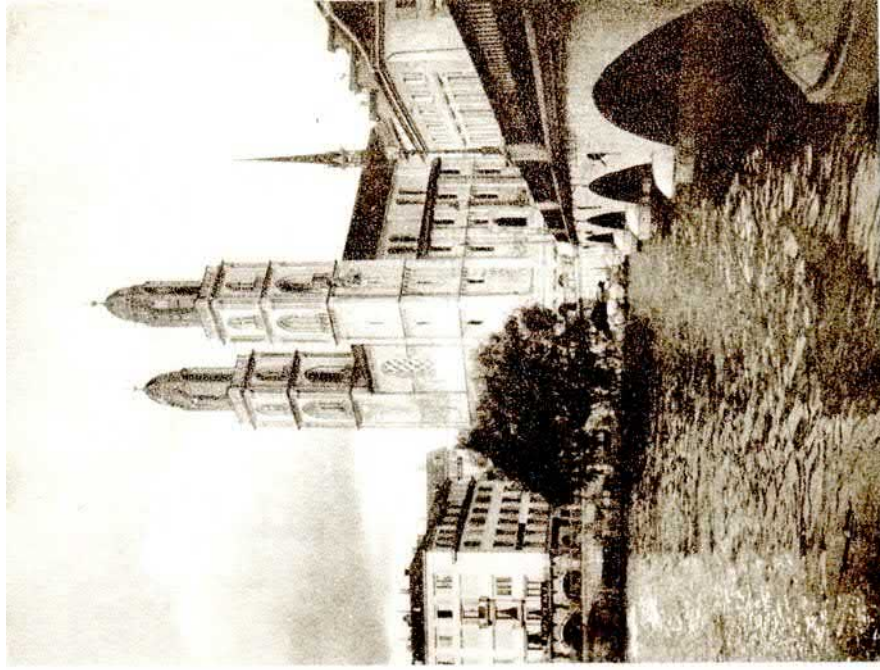

A wildhausi ház, amelyben Zwingli született. Egyszerű, mai fogalmaink szerint szegényes alpesi faház. Tíz testvérével együtt ez a parasztház volt családi otthona a zürichi reformátornak.

Zwingli fegyverzete, amivel résztvett a kappelni út-
kötetben. (Zürich, Schweiz. Landesmuseum.)

A zürichi «Grossmünster» mai állapotában. 1518. dec.
11-én választotta meg a «Grossmünster» káptalana
Zwinglit a Grossmünster lelkesévé. Ebben a templom-
ban működött Zwingli haláláig.

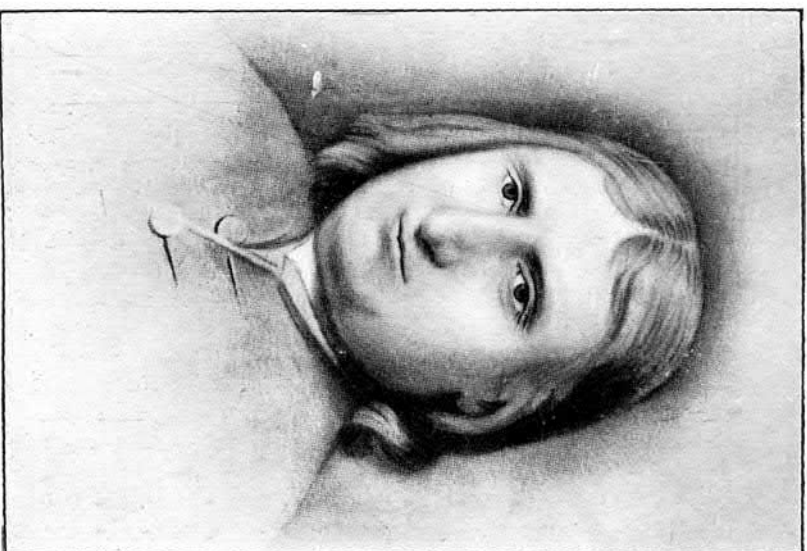
Luther a halottas ágyán.

Loyola Ignác, a jezsuita-rend alapítója.

Zwingli Ulrik, Svájce reformátora. Az ifjabbik Holbein J. festménye után, melynek eredetije Firenzében a Galleria degli Uffizi-ben van.

George Fox állítólagos arcképe. Hiteles képe nem maradt. Ennél az eredetijét John Wethered 1858-ban fedezte föl Londonban A háttápiárára Geo. Fox volt írva s lehet, hogy Sir Peter Lely Fox kortársá festette. Az eredeti a Swarthmore College-ban van

mányozza az egyházatyákat. 1516-ban az einsiedelni búcsújáróhely kolos-torába hívják meg papnak, 1519-ben pedig Zürichbe kerül a Grossmünsterhez, ahol 1521-től kanonok. Itt papskodik 1531 október 11-én bekövetkezett haláláig.

Zwinglit nem az események viszik előre a reformáció útján s nem véletlenek teszik reformátorrá. Rendszeres tanulmányai erősítik meg azt a hitét, hogy a vallásban a külsőségek és az anyagilag kihasználható intézmények fentartása nem olyan fontosak, mint a Krisztusban való hit, amit a bibliából olvas ki. És noha éppoly jól ismeri a búcsúval és hasonlókkal való visszaélést, sőt talán jobban, hiszen egy világgraszoló búcsújáróhely papja, nem tör ki ellene s nem idéz elő a maga számára tragikusakká válható helyzeteket.

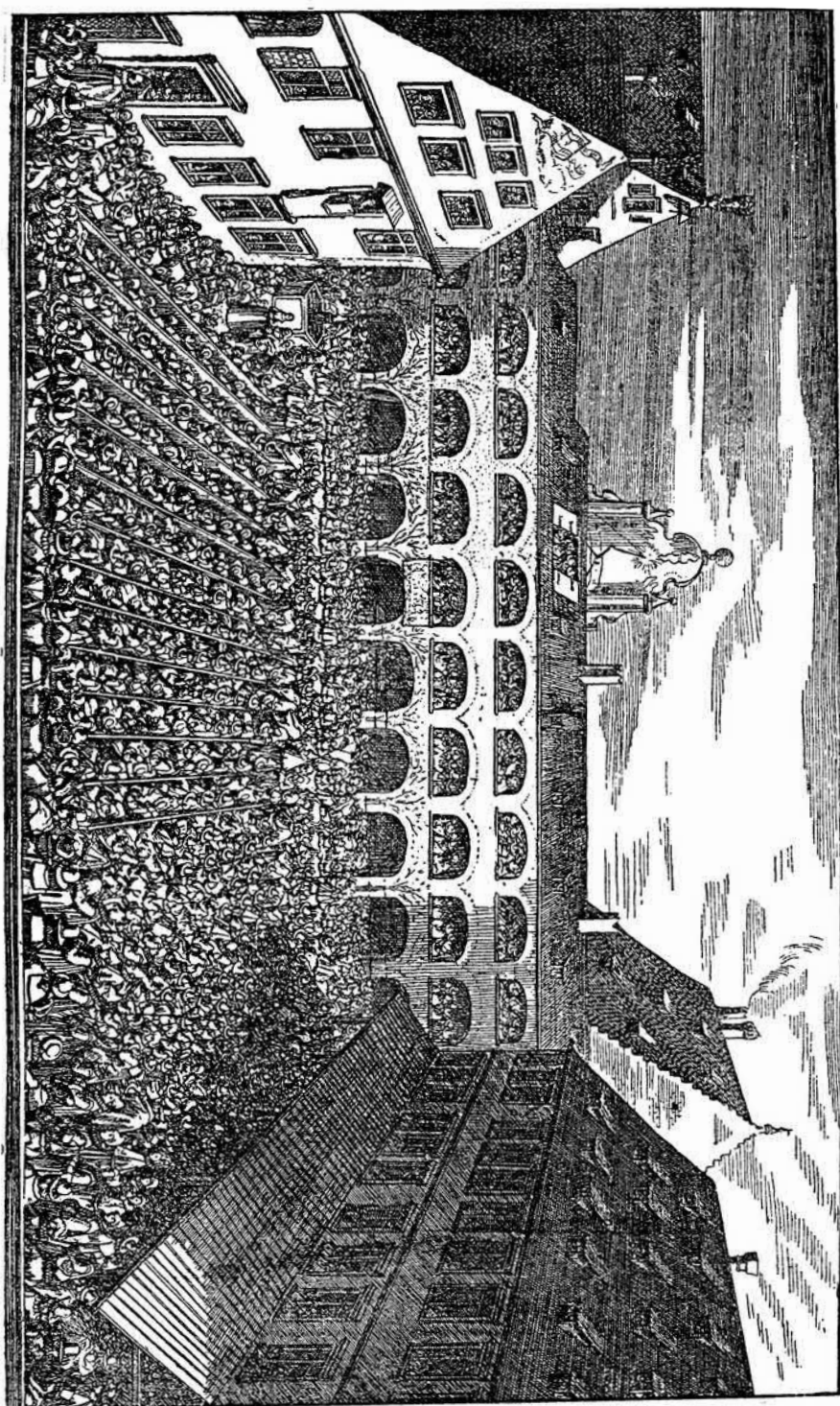
A vitáknál többre becsüli a megfontolt és céltudatos munkát.

Mikor Einsiedelnben állását elfoglalja, kijelenti, hogy papi hivatalában kötelességszerűleg hirdetni fogja isten igéjét, még pedig, hogy a hívek tudják, miért keresztények, meg fogja velük ismertetni Krisztus életét, végig fogja magyarázni Máté evangéliumát. Nem emberi tekintélyek nyomán fog haladni, hanem a szentírás szellemét igyekszik majd közölni híveinek okulására. S ennél is maradt. Zürichben már érettebb volt a helyzet. De itt is a felvilágosítással, a prédikációval kezdi s nagy önmérsékléssel, követői iramának a folytonos fegyelmezésével jár el. Prédikációit tömegesen látogatják, 1520-ra eléri azt az eredményt, hogy a városi tanács kibocsátja azt a rendeletét, hogy a papok mindenütt egyformán isten szellemétől vezéreltetve a két szövetség szerint prédikáljanak, arról pedig, ami azóta újítás történt s amit ehhez emberek adtak hozzá, hallgassanak. így prédikálja végig Zwingli Máté evangéliumát, azután megismerteti az Apostolok Cselekedete kapcsán az őskereszténységet, a Timotheushoz írt első levél alapján a keresztény életmódot, majd a galátákhöz írt és a többi levelek alapján az üdvözítő hitet, végül a Zsidókhöz írt levélből Krisztust, mint igazi és egyetlen főpapunkat.

1522-ben barátai tüntetőleg megszegik a húsvéti böjtöt. A püspök kérdőre vonja Zwinglit, ő azonban azzal tér ki a konfliktus elől, hogy ő lelkipásztor, hivatali kötelessége a Krisztus evangéliumának a hirdetése, a ceremóniákat magyarázzák azok, akik ezért fizetést kapnak. Egyben azonban — prédikált a kérdésről, beszédét ki is nyomatta s ezzel addigi tartózkodásával szakítva a tettek terére lépett.

A püspök Luther eretnekségére utalt s óvta a zürichieket minden újítástól, egyúttal kieszközölte, hogy a luzerni gyűlés megtiltotta a prédikálást, mert ez a népet csak nyugtalanítja. Zwingli erre tíz paptársával gyűlést tartott; a gyűlésből folyamodott a végzés visszavonásáért s kérte nemcsak az evangélium hirdetésének, hanem a papok házasságának az engedélyezését is s egy vitairatot is írt, melyben az egyház tekintélyével a szentírás tekintélyét állította szembe.

A megindult vitatkozások eldöntésére Zwingli az év végén azt kérte a tanácstól, hogy hívja össze a kanton lelkészeit és vitassák meg a vallás kérdését, ő szívesen aláveti magát a vitában győzelemre jutó igazságnak. 1523 január 29-én tényleg meg is tartották a vitát. Zwingli 67 tételbe foglalta össze a bibliából merített tanításait. Az evangélium azt tanítja, hogy Krisztus az üdvösségre vezető egyedüli út és a hívek egyedüli feje, az egyház nem a benne uralkodók, hanem a választottak gyülekezete s a hívek csak Krisztusnak és ő tanításának tartoznak engedelmeskedni. Isten és ember között az egyetlen közvetítő Krisztus. Nincs tehát szükség sem a katolikus egyházra, sem a katolikus egyház üdvszerző berendezke-

Evangelikus istentisztelet Augsburgban a Szt. Anna-templom mellett levő új kollégium udvarán. R. Custodis 1635-ben készült metszete után. Ez a kép mutatja, hogy a reformáció mekkora tömegeket mozgatót meg és hogy mennyire alkalmazkodott a szükségletekhez. A lelkész egy ablakból prédikál a nagyszámú hallgatóságnak.

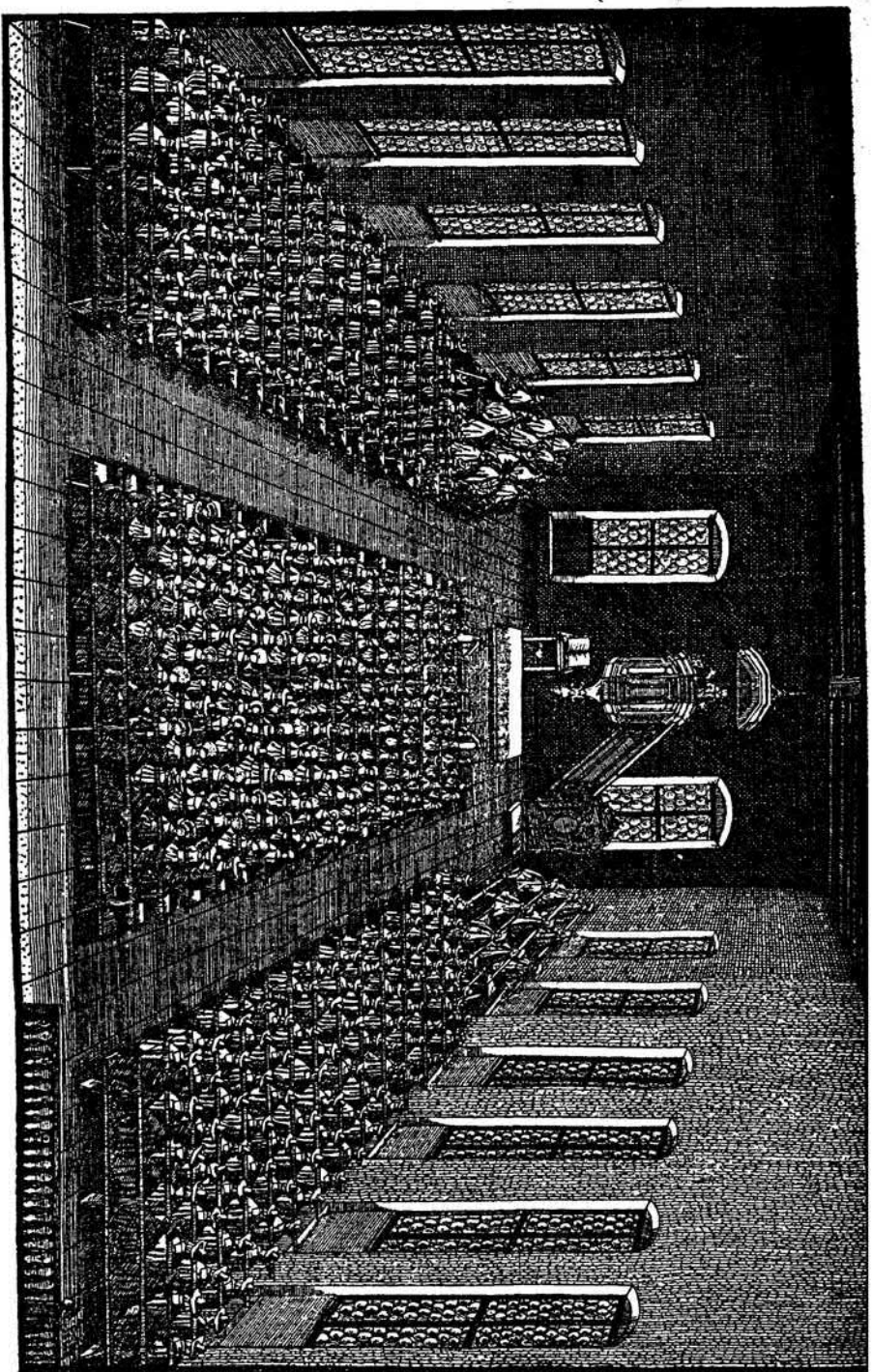
déseire, a pápaságra, szentek közbenjárására, cselekedetekre, böjtökre, búcsú járásokra, szerzetesekre, az istentisztelet külsőségeire, gyónásra stb. Az egyház helyett a keresztény felsőség a vallás igaz őre, de csak addig, míg Krisztust követi vezérül. Ha eltér tőle, isten nevében megfosztandó hivatalától.

A vitán hatszáznál többen jelentek meg. A régi hithez ragaszkodók siralmasan szerepeltek. Már délután nem volt, aki Zwingli tételei ellen szólt volna úgy, hogy a tanács a vita eredménye alapján elrendelte, hogy Zwingli tovább hirdetheti az evangéliumot, míg valaki jobbal meg nem győzi s a többi papokat is felhívta, hogy csak a szentírást hirdessék. Zwingli pedig terjedelmes munkában tette közzé azt az anyagot, amit az ellenzés elmaradása következtében a vitán el nem mondhatott.

A vitával Zürichben eldőlt a reformáció sorsa; csak a felállított követelések végrehajtása volt hátra. A zürichi határozatot egy év leforgása alatt több kanton és város (Schaffhausen, Basel, Bern, Mühlhausen, Konstanz, St. Gallen, Appenzell és a toggenburgi grófság) magáévá tette. A reformok hívei közt akadtak türelmetlenek, akik haladék nélkül végezni akartak az egyházzal, Zwingli azonban az óvatos megfontolás híve és nem enged a felforgató elemeknek. Gondos eljárását legjobban jellemzi, hogy az oetenbachi apácaklastromot úgy oszlatta fel, hogy előbb valamennyi apácáról gondoskodott, a zürichi Grossmünster felesleges kano-nokait sem engedte szélnek eresztetni, hanem a káptalan tagjainak a számát csak úgy csökkentette, hogy a megüresedett helyeket nem töltötte be.

Akiknek a reformáció menete nem volt elég gyors, itt-ott egy-egy szobrot ledöntöttek, a szentelt vizet kiöntöttek, egy Hottinger Miklós nevű suszter feldöntött egy keresztet s a fáját eladta. A tanács a rombolókat azonnal lefogatta s a kérdés megvitatására újra nyilvános vallási vitát rendezett 1523 okt. 26-án. A három napig tartó vitában Zwingli és Leo Jud védelmezték azt a két tételt, hogy 1. a képeket isten a szentírásban megtiltotta, 2. a mise nem áldozat, eddig Krisztus rendelése ellenére tartották s sok visszaélés történt vele. A vitán közel 500 pap vett részt; eredménye az volt, hogy a képek eltávolításához és a mise eltörléséhez majdnem valamennyien ellentmondás nélkül hozzájárultak, de azt kívánták, hogy ez lehetőleg botránkozás nélkül történjék.

A végrehajtással vártak is a következő év pünkösdjéig. Addig Zwingli írt egy „rövid bevezetést a kereszténységbe”, a környéken is prédikált társaival az újításokról. Luzernben tizenkét helység tiltakozott az újítások ellen. Zürich azonban tovább haladt a megkezdett úton. 1523 karácsonya és 1524 pünkösdjé közt a fölösleges katolikus ceremóniákat (körmenetek, keresztutak, vihar elé való harangozás, lélekharang, barka-, só- és vízszentelés, orgonálás és utolsó kenet) beszüntették, a templomokban levő ereklyéket összegyűjtötték és tisztességesen eltemették, zárt ajtók mögött a papok és a tanács képviselői jelenlétében leszedték a képeket s eltávolították őket. A díszeket eladták és a szegények támogatására fordították. A templomok megtisztítását mindenütt a gyülekezetek határozatától tették függővé s az simán és feltűnés nélkül ment végbe. A falvak és a környék újabb megszavaztatása után, 1524 végén eltörlik a kolostorokat, javaikat a szegényügy rendezésére és iskolai célokra fordítják, rendezik a lelkészek és a tanítók fizetését, Zürichben teológiai iskolát állítanak fel s végül 1525 zöldcsütörtökén, nagypéntekén és húsvétján eljutnak odáig, hogy nem tartanak misét, hanem Jézus Krisztus rendelése szerint két szín alatt osztják ki az úrvacsorát. Az oltár helyén fehér terítővel leterített asztalon fatányérokra állt a kovásztalan kenyér

Istentisztelet a steini református egyházban a 17. században. A templom tipikusan egyszerű, dísz nélkül való épület, felszerelése is a legszükségesebb. Az úrvacsoraasztalon és a szószéken kívül még bibliaállvány is van benne.

és fakupákban a bor. Zwingli végezte a szertartást, mely alatt nemcsak a, responsoriumokat tartotta meg, hanem le is térdelt, a hívek térdelve vették az úrvacsorát és a bibliát is megcsókolta. A továbbiakban a misék és az imaórák helyét prédikációk és tanítások foglalták el. Az istentiszteleti reformokat szervezetiek követik: az egyház vezetése a gyülekezettel egybeeső' politikai hatóság kezébe kerül, a papokkal a tanács és a népgyűlés rendelkezik, a házassági ügyekben való bíraskodást tanácsstagok és papok végzik, a gyülekezetekben presbiterek ellenőrzik a hívek evangéliumszerű életét.

Zwingli és Luther.

Zwingli életében nehéz és fájdalmas küzdelmeket vívott az anabaptistákkal és sokat volt kénytelen eltűrni Luthertől, aki úrvacsorai felfogása miatt szenvedélyesen támadta. Zwingli mindig nyugodtan viselkedett és rendkívül sokat adott és sokat is tett a nép felvilágosítására. El is érte azt, hogy az ő reformációja területén se parasztlázadás nem volt, se az anabaptisták irgalmatlan kipusztítására nem volt szükség. Az anabaptistákkal Svájcban is nehezen bírtak a kantonok. 1526 március 7-én a zürichi tanács kiadta a parancsot, hogy az anabaptisták vízbefojtandók s elrettentő például hármat ki is végeztetett közülök. 1527 közepén a kantonok együttes eljárásra határozták magukat, ez aztán lecsillapította a mozgalmat.

Úrvacsorai felfogását Lutherrel szemben sikerrel védelmezte. Zwingli, akinek vallásos felfogása különben épp oly christocentrikus, mint Lutheré, a szentségek dolgában azért radikálisabb nála, mert az isten kegyelmét nem teszi látható jegyeiktől függővé. Az úrvacsorára vonatkozó okoskodása körülbelül a következő: Mikor Krisztus az úrvacsorát szerzi, ott van tanítványai közt az asztalnál. Ha azt mondja is a nekik nyújtott kenyérré és borra: „ez az én testem, ez az én vérem”, ezzel a kenyeret és a bort nem mondhatja valóságos testének és valóságos vérének. Valóságos teste a kenyér nem lehetett, vére a bor^ még kevésbé, hiszen még nem szenvedte el a halált, tehát az úrvacsora szereztetési igéi nem szó szerint értendők, hanem azoknak szimbolikus a jelentőségük. A kenyér és bor Krisztus testét és véréét *jelölik*. A valóságos jelenlét különben azért sem szükséges, mert Krisztussal a hívő legbensőbben hite által egyesül, a hitben megragadott isten után nincs szükség az egyesülés külső jegyeire. Az úrvacsora tehát Krisztus halálára emlékeztető jelképes cselekmény, melynek hitébresztő hatása Krisztusra való gondolásban, áldozata áldásának a megragadásában és a követésre való buzdításban van. (Non esus, sed caesus nobis Christus est salutaris = a mi üdvösségünk nem a megévelt, hanem a megáldozott Krisztus!)

Zwingli a reformáció hősi halottja, aki a reformáció szabadságáért vívott küzdelemben vesztette el életét. A katolikus és a reformált kantonok közt néhány év alatt oly éles lett az ellentét, hogy fegyverre kaptak egymás ellen. A katolikus és a reformált kantonok külön szövetségeket kötöttek, a súrlódások mindennaposak voltak. Az ellenségeskedést kívülről is szították. Eközben esett, hogy a katolikusok Kaiser Jakab zürichi lelkészt az országúton elfogták s 1529 május 29-én eretnekként megégették. A Zürichet minden oldalról fenyegető ellenség ellen június 5-én vonult ki a zürichi sereg. Zwingli is a sereggel ment s a táborban paptársaival együtt naponként prédikált, az étkezések előtt és után imádkozott s erkölcsi tekintélyével rendet tartott. Június 25-én sikerült meggyegetniük a szemben álló feleknek. Zwingli ettől kezdve folyton egy újabb támadás megelőzésén munkálkodott s a protestánsok hegemoniájának a

Ioannes Ocolampadius Sr
 Huldrychus Zwinglius
 Martinus Bucerus
 Caspar Hedio

Martinus Lutherus
 Iustus Jonas
 Philippus Melancthon

Andreas Osiander
 Stephanus Agricola
 Ioannes Brennius

A marburgi vitán résztvevő reformátorok aláírásai, az ú. n. marburgi pontok alatt. Az eredeti okmány a zürichi Staatsarchivban.

biztosítására irányuló terveket dolgozott ki. A zürichi tanács követelésére a katolikus kantonokat elzárták a búza-, bor-, só-, vas- és acélbehozattal. Ez a háborús fenyegetőzés nagy ellenszenvet váltott ki Zürichben is, Zwingli pedig elérkezettnek látta az időt arra, hogy a helyzet tisztázását követelje. 1531 június 26-án azt kérte a tanácstól, hogy bocsássa el papi állásából. Tizenegy éve lelkészkedik és mégsem tudta elérni, hogy a város teljesen az evangélium oldalára álljon, a tanácsban az ellenségnek barátai és szószólói vannak, ő inkább más helyet keres. A tanács megijedt és tartóztatta. Három nap múlva Zwingli kijelentette, hogy ő Zürichet nagyra akarja tenni s ha a jövőben jobban támogatják ebben a munkájában, hajlandó haláláig megmaradni.

Három hónap múlva kitört a háborúskodás. A zürichieknek Kappelnél volt egy előőrsük. Október 11-én ennek erősítésére 700 emberből álló csapattal kivonult Zwingli is. A meneteléstől fáradt csapat még aznap megütközött. A zürichieket az ellenség visszaszorította. A kezükbe került sebesültek közt volt Zwingli is. Egy kődobás és egy dárda sebetől vérzett. Gyóntatót akartak hozni s azt kívánták, hogy szűz Máriához és a szentekhez imádkozzék. Zwingli a fejét rázta, mire Fuckingen unterwaldeni kapitány keresztülszúrta. Holttestét másnap felismerték, a fanatikus katonák követelésére négyfelé vágták és hóhérral égettették meg.

Zürich az ütközetben nemcsak reformátorát veszítette el, hanem a papok politizálásának a jóra vezetésében való hitét is s Zwingli esetének a hatása alatt 1531 december 9-én kizárta a papokat az állami vezetésből. A reformáció ügye szerencsére nem bukott el. És ha Kálvin reformációja túlszárnyalta is a Zwingli-félét, a református egyházban Zwingli gondolatai sem vesztek el.

Zwinglit és művét az jellemzi, hogy ez a legnyugodtabb és leghiggadtabb leszámolás a katolikus egyház bibliai eszményeknek meg nem felelő dolgaival. Zwingli az egyház reformációját szerencsés kézzel vitte keresztül s nemcsak reformátora, hanem nagy államférfia is volt kis hazájának. A svájci zsoldoskatonáskodás nemzetpusztító, lelket eldurvító szelleme ellen sikerrel harcolt s mikor a zsold jövedelmek, az évpénzek elmaradtak, a szociális gondoskodás ügyét is szervezte. A jobbágyság megszüntetését neki köszönhetik honfitársai s azontúl állandó gondja volt az, hogy a szegény emberek életét elviselhetővé tegye. Rendeztette a munkaidő, a vasárnapi munkaszünet, a kamatszédés kérdését, a felszabadult egyházi vagyomból gondoskodott a szegények, betegek, poklosok eltartásáról, nagy szeretettel foglalkozott a népneveléssel és iskolaüggyel.

A férfias, egészséges és egyszerű kereszténység kimagasló képviselője.

Kálvin János.

Svájc másik reformátora Kálvin (Cauvin, latinosan Calvinus) János Genfben vetette meg a lábát s ott szervezte az egyházat. Genfből valóságos teokratikus államot csinált, melynek törvényei és berendezései azóta eszményképp élnek hívei lelkében. Ha közelebbről nézzük őket, sokat vesztenek eszményiségükből. A legistenesebb szándék a legtürelemtelenebb törvényeket erőszakolta rá Genfre s roppant küzdelemben, sőt vérbe is került, míg egy időre átmentek a köztudatba, hogy azután később folyton veszítsenek szigorúságukból és simuljanak a korfelfogáshoz. Kálvin vasakarata azonban diadalmaskodott Genf felett s ezzel reformációjának sikerét és tekintélyét biztosította kifelé is.

A franciaországi Noyonban 1509 július 10-én született, atyja püspöki hivatalnok, aki már tizenkétéves fia számára egyházi jövedelmet szerez,

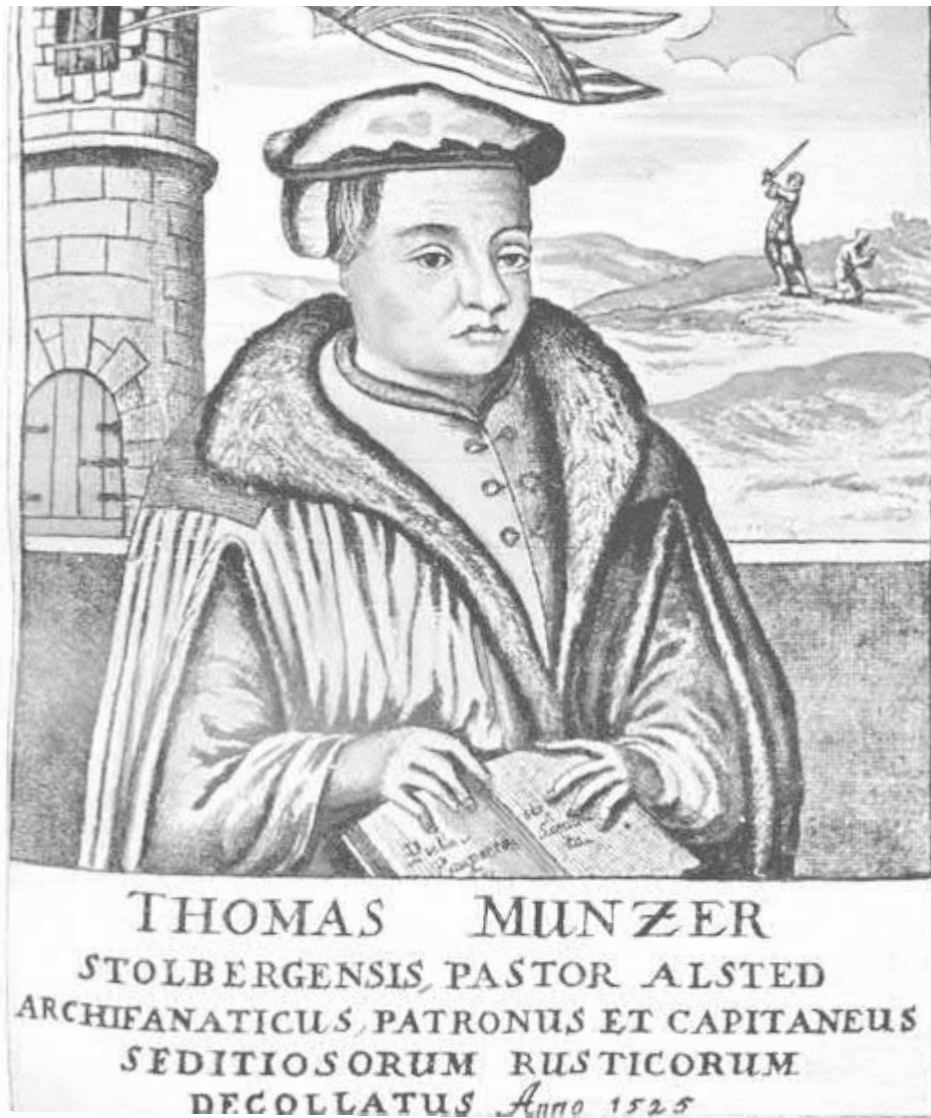
hogy taníttatását megkönnyítse. Párizsban a Montaigu-kollégiumban tanúl, igen vallásos és komoly fiú, társai könnyelműségekben nem vesz részt, iskolatársai accusativus-nak hívják. Néhány évvel később ugyanitt nevelődik Loyola Ignác, a jezsuita-rend alapítója. Közös tanáruk volt, talán ennek a hatása a magyarázata annak, hogy óriási ellentétek dacára jellemükben mégis több a rokon vonás. 1527-ben újabb egyházi javadalomhoz jut, amivel prédikálási kötelezettség is jár. Atyja kívánságára 18 éves korában pályát változtat: Orleansba, majd Bourges-be megy, jogot hallgat, 1531 — 32-ben megint Párizsban tanul. Humanista körökkel van barátságban, amelyek Luthert és műveit is ismerik.

Az új tanok kezdetben idegenül hangzanak számára, sőt bántóan hatnak rá. Közben azonban atyja meghasonlik az egyházzal s kiközösítve hal meg s valószínűleg más dolgok is hatnak rá úgy, hogy 1534 elején szakít az egyházzal. Elhatározása hirtelen érik meg; felismeri, hogy nem az egyház iránt való engedelmesség, hanem az istenben való hit és Krisztus ismerete az igazi út, nem az egyház tanaiban való megnyugvás, hanem az igazság keresése és megismerése hozza meg a lélek békességét. Meggyőződésének levonja a külső következtetéseit is: lemond az egyház iavaldalmairól. Ezzel gyanússá teszi magát, elfogják, börtönben tartják. Mikor szabadul, Angoulême-be, majd 1535-ben Strassburgba menekül.

Egy pár hónapot Baselben is tölt, ahol a francia protestánsüldözések hatása alatt védelmébe veszi az evangélikusokat s hogy a forradalmi vádak ellen tisztázza őket, megírja az evangéliumi kereszténység tanainak az összefoglalását, az *Institutio religionis christianae* c. nevezetes művét, mely első, 1576-ban megjelent kiadásában Luther kátéjának a kibővítése s annyira Luther nyomán halad, hogy sok helyen szórói-szóra kiírja Luther magyarázatait, de természetesen anélkül, hogy Luther nevét említene s ezzel magát és tanításait minden további nélkül Luther eretnokségének már kimondott kárhóztató ítélete alá helyezné. Az *Institutio* későbbi kiadásaiban eredeti terjedelmének a többszörösére növekedett és Kálvin hitrendszerének a klasszikus tükrévé lett. De már első kiadásában is erősen kidomborodik a kálvinizmus központi eszméje: isten a világ szuverén ura, minden és mindenki őt tartozik szolgálni, az ő dicsőségét kell visszatükröznie égnek, földnek, társadalomnak és az egyes emberek lelkének.

Ugyanaz a gondolat ez, amit a katolicizmus is szolgál: (a jezsuiták jelmondata: *O. A. M. D. G. = Omnia ad majorem Dei glóriám = mindent isten nagyobb dicsőségére!*), csak hogy egész más eszközökkel. A katolicizmus a fényt és pompát tartja isten dicsőségéhez méltónak, Kálvin pedig a puritánizmust, az erkölcsi szigorúságot önmagunkkal és másokkal szemben. Ebből a központi eszméből folyik a praedestináció = az eleve elrendelés tana is. Isten szabados ura az emberek földi és jövőbeli sorsának, kárhóztatának és üdvösségének is. Minden tudásával előre látta az emberek életét, jóságát és gonoszságát, erényét és bűneit és ezen tudása alapján eleve elrendelte sorsukat. Kire mi sors vár, azt senki nem tudhatja. A hívek lelkük minden porcikáját az az érzés hatja át, hogy ők isten kiválasztottal.

1536-ban átutazóban Genfbe kerül. Genf ekkor már befogadta a reformációt, de az evangélium még nem vert mélyebb gyökereket a lakosságban. A város függetlenül a püspöki fenhatóságtól, a genfiak pedig „gyűlöltek a papokat és böjtnapokon húst ettek”. Farel genfi lelkész megtudja, hogy a hamar híressé vált *Institutio* írója a városban van, felkeresi s arra kéri, hogy maradjon ott, segítsen a reformálás munká-

Müntzer *Tamás* a heldrungei kastély törvényszobájában levő festmény után.

Kálvin János idősebb korában. Az eredeti festmény a genfi nyilvános könyvtár tulajdona.

Idette de Bore, Kálvin felesége. Az azonosítás nem egészen biztos. Az eredeti kép a douai-i múzeum tulajdona.

jában. Kálvin szabadkozik. Farel mennydörgő hangon azt mondja neki: „Tanulmányaidra azért hivatkozol, mert kifogást keressz. A mindenható isten nevében mondom: isten átka ér, ha az ő művét elő nem mozdítod s inkább magadat, mint őt keresed!” Kálvin megdöbben és marad.

Előbb Farel segédjeként előadásokat tartott, tekintélye azonban nőttön-nőtt. A genfi egyház számára szükséges kátét és hitvallást vele írtatták meg tisztársai. A hitvallás fontos volt, mert letételétől függött a városban való tartózkodás engedélyezése és a polgárjog megszerzése is, nemcsak az úrvacsorán való részvétel. (A hitvallás miatt Caroli lausannei lelkész Kálvint arianizmussal vádolta, mert a szentháromság elnevezés nem fordul benne elő.) 1537-től kezdve rendszeresen prédikál és arra törekszik, hogy a város lakóinak az erkölcsi életét evangéliumi alapokra fektesse s hogy ezt szigorú ellenőrzéssel és szigorú büntetésekkel biztosítsa. A polgárság nagy ellenszenvvel fogadta Kálvin és Farel egyházi törvényeit s nem volt hajlandó azokhoz hozzájárulni. Mikor Kálvinék a szószékről támadták a tanácsot, az megtiltotta a papoknak a politikai kérdésekkel való foglalkozást, mikor pedig Farel tovább ment a reformálásban az eddigi mértéknél (csak a vasárnapokat ünnepelte meg, a keresztkutakat eltávolíttatta a templomból, az úrvacsoránál kovászos kenyeret használt), egy lausannei zsinat az újításokat kárhóztatta, a genfi tanács pedig elrendelte, hogy az úrvacsorát kovásztalan kenyérral kell kiszolgáltatni. A beteg Courrault genfi lelkész hordágyon vitette a szószékre magát, hogy szembeszálljon a tanáccsal, Kálvin a sátán gyülekezetének nevezte őket s Farellel együtt megtagadta az úrvacsorának a kívánt formában való kiszolgáltatását, mire a tanács 1538 április 23-án mindkettőt elmozdítja állásáról és száműzi Genfből. Három nap alatt el kell hagyniok a várost.

Kálvin Strassburgba megy, ahol a francia protestánsok tárt karokkal fogadják. Az Intitutio átdolgozásával foglalkozik, érintkezésbe lép a reformáció vezető embereivel s 1539-ben meg is házasodik.

Száműzetése nem soká tart. Genfi hívei alig egy év alatt felülkerekedtek, a Kálvinellenes tanács egy tagját hazaárulás címén kivégeztették, a többieket 101 évre száműzték s Kálvint visszahívták. Kálvin soká habozott, hogy visszamenjen-e? 1541 szeptember 13-án tér vissza Genfbe, ünnepélyesen fogadják, új talárt ajándékoznak neki s 500 forintban szabják meg fizetését, ami abban a korban tekintélyes fizetés, hogy ezzel is kifejezésre juttassák, mennyire becsülik őt is, munkáját is.

Genf reformációja.

Kálvin haladék nélkül hozzáfog az egyház és a város reformátori szellemben való átszervezéséhez. Az egész vonalon isten uralmát, a valóság törvényeit akarja érvényre juttatni, teokratikus államrendet akar Genfben teremteni. Alaptörvényében az ordonnances ecclésiastiques-ben a szentek tökéletes közösségét foglalja egységes szervezetbe. Az egyház élén a papi kar (venerable compagnie), amely az ígét hirdeti, kiegészítik a szegényüggyel foglalkozó diakónusok s a tanításra hivatott doktorok, összejövetelük minden héten pénteken a kongregáció, ahol az egyház dolgait megbeszélik. Az egyház a hívek anyja. Az ígével táplálja s fegyelmezi is gyermekeit. Az egyházi fegyelmet a konszisztórium gyakorolja; tagjai a presbiterek, kiknek az a hivatásuk, hogy a részükre kijelölt negyedben évenként legalább egyszer meglátogassák a híveket s ilyenkor egész életükről számot adassanak velük maguknak. Ha a házasesetben, gyermeknevelésben, gazdálkodásban hibát látnak, joguk van az illetőket

a konszisztórium elé idézni, mely meghallgatásuk után kiszabja a megintéstől — kiközösítésig terjedhető büntetést. Fellebbezés nem volt. Súlyosabb esetekben az egyházi büntetés nem volt elég, a bűnöst további eljárás végett átadták a világi hatalomnak. A tanács igen szigorúan ítélte felettük. A vallásos és egyéb bűnök közt érdekes párhuzam van: az eretnekség a gyilkossággal egyenlő bűn, büntetése máglya, megtérés esetén lefejezés. A káromkodás oly bűn, mintha a gyermek a szülőjére kezelt emel. Házasságtörés és paráználkodás büntetése halál. Kötelező a templombajlás, az úrvacsorát évente négyszer szolgáltatják ki, mindennap istentisztelet van, az istentisztelet ideje alatt az üzletek zárva tartandók. A szigorú szabályoknak szigorúan érvényt szereznek. A 16.000 lakosú Genfben 1542—46 közt 58 halálbüntetést hajtanak végre s 76 száműzésre szóló ítéletet hoznak. 1545-ben a pestisjárvány alatt 34 asszonyt égetnek meg, mert a betegségnek varázsszerek segítségével való előidézésével vádolták őket.

Az egyházi szabályok túlzott szigorúsága és Kálvin franciabarát-sága Kálvin ellen sorompóba állította a régi genfi családok tagjait, a város lakóinak egy részét, az ú. n. libertinusokat, akik nem a szabadság és az erkölcstelenség szószólói voltak, hanem egyszerűen Kálvin ellenfelei a részben a türelem, szeretet, egyenlőség álláspontját szegezték Kálvin szigorú törvényeivel szembe. Az ellenzék Kálvinnal szemben nem tudott megállni, Kálvin semmiféle ellenvéleményt nem tűrt. Tisztársát, Castelliot, aki pedig kiváló férfiú volt s a pestis idején egyedül mert a papok közül a pestises betegek kórházába elmenni, 1543-ban száműzette, mert az Énekek énekét szerelmi költeménynek mondta, melynek nem volna helye a kánonban — s Krisztus pokolraszállása, valamint a predestináció kérdésében is eltérő nézeteket vallott. 1547-ben Jacques Gruet genfi polgárt végezték ki, mert Krisztust szidalmazta s Kálvin ellen összeesküvést szőtt. Bolsec Jeromost szintén száműzték Genfből, mert az eleve elrendelésről azt állította, hogy a szentírással ellentétben áll. Hiába jelentette ki, hogy Kálvin írásaiban mindent helyesnek és szentnek talál, csak ezen a ponton értette félre, az írást, a tanács örök időkre száműzte, mert botrányozást okozott s a lelkészeket azzal gyanúsította, hogy hamis tant hirdetnek. Bolsecet Genfen kívül is addig üldözték, míg végül megint visszatért a katolikus egyházba.

A Servet-ügy.

Még tragikusabb sors érte Servet Mihályt.

A sors iróniája és paradoxája az, hogy a spanyol inkvizíció földjén született, az inkvizíció üldözése elől menekülő Servetet a szabadság hazájában, amely annyi menekültnek nyújtott otthont és védelmet, várta a máglya. Pedig Servet nem akart Genfben se letelepedni, se működni. A viennei inkvizíció halálos ítélete elől való menekültében Genfen keresztül vette útját. Itt azonban felismerik, Kálvin 1553 aug. 13-án elfogadja, szolgájával bevádoltatja, két nappal később ő maga lép fel vádlóul ellene. Servetet a szentháromság-tan tagadásával, újrakereszteléssel vádolták s a vádak közt szerepelt az is, hogy Servet Kánaán bibliai termékenységében kétkedni mert. A tanács Bern, Basel, Zürich és Schaffhausen tanácsaitól is véleményt kért a pörben. Az okt. 19-én befutott vélemények elítélők voltak. Október 26-án kimondták a halálos ítéletet s azt a következő napon végre is hajtották.

Kálvinnak a Servet-pörben való szerepéről rengeteg irodalom szól, egyesek tisztára akarják mosni és mentesíteni akarják a halálos ítélet kimondásának a felelőssége alól. Pedig ez nem is képezheti vita tárgyát.

Kálvin elfogatta Servétet, vádlója volt, pöre alatt állandóan vitatkozott vele s ő volt az, aki a vádat pontokba foglalta; Kálvinnak az a szándéka is kétségtelen, hogy ha Servet Genfben kerül, nem tűri, hogy élve szabaduljon (1546 február 13-áról kelt, Farelhez intézett levelében: „Si vénerit, modo valeat mea autoritas, vivum exire nunquam patiar” — ha-jön s hatalmam lesz hozzá, semmiképp nem tűröm, hogy élve meneküljön), *mikor* azonban ez az eset tényleg bekövetkezett, az ítéletet nem Kálvin mondta ki, hanem a tanács s Kálvin azon munkálkodott, hogy azt az enyhébb lefejezés formájában hajtsák végre, a kegyelemért könyörgő Servetnek pedig kijelentette, hogy nem személyes ellenszenvből üldözte s arra utasította, hogy istennél keressen kegyelmet, a fiánál pedig bocsánatot.

Pierre Ameaux a libertinusok pártjának tagja volt. Nem járt templomba s nyilvánvalóan kimutatta, hogy nem tiszteli az új törvényeket. Feleségével együtt börtönbe vetették s noha a tanács felmentette, Kálvin panaszára arra mégis elítélték, hogy Kálvint megkövesse. Ingben, mezít-láb kellett törvényszolgáktól kísérve a városon végigmennie s a nagy piactéren letérdepelve kellett hangos szóval bocsánatot kérnie.

Ezek az ítéletek rendkívül jellemzőek a Kálvinnal viaskodó és Kálvin által befolyásolt Genfben.

Kálvin hatalmi pozíciója csak élete végén lett megingathatlan. Ezt azzal segítette elő, hogy a feltétlenül pártján levő francia menekülteket tömegesen vétette fel a polgárok közé. 1549-től 1554-ig 1376 idegen kapott Genfben polgárjogot; 1555-ben, közvetlen a nagy tanács választása előtt vétetett fel hátván új polgárt, hogy szavazatukkal befolyásolhassa a választást. Az új rend ellen való utolsó lázadás 1555 május 16-án tört ki. Egy óráig tartó nyugtalanság volt a városban, mit a Kálvin-pártiak a tanács ellen való lázadásnak minősítettek s az ellenpárt öt vezetőjét halálra ítélték. A perbe fogottak közül három megszökött, ketten ártatlanságuk tudatában törvény elé álltak. Kínzásokkal kicsikart vallomásuk alapján elítélték őket s az ítéletet végre is hajtották.

Ezzel betelt a mérték. A genfiek belátták, hogy az új rendet nem lehet megingatni, tehát alávetették magukat.

A várost francia és angol menekültek özönlötték el s azóta az új, a kálvinista Genf évszázadokon át a tősgyökeres kálvinizmus központja és szent városa.

Kálvin 1559-ben teológiai iskolát alapított s növekvő betegeskedése dacára is óriási munkát végzett. Prédikált, tanított, értékes írásmagyarázati munkákat írt, véleményeket készített, kormányzott, kiterjedt levelezésben állott kora kiváló tudósaival, a protestáns világ jeleivel. 1564 tavaszán roppant össze. Február 6-án tartotta utolsó prédikációját s azzal ágynak esett. Mikor nagyon elgyengült, elbúcsúzott a tanácstól, paptársaitól s barátaitól. 1564 május 27-én halt meg. Ötvenöt éves volt. A tanácsban „fenséges jellemnek” mondták, egyik történetírója pedig azt mondja róla: „Olyan volt, mint egy magas hegycsúcs. Rózsa nem nőtt, de az örökkévalóság napjának a fénye ragyog és világít rajta évszázadokon át”.

A református egyházak.

A nagy reformáció századában, a nagy reformátorok közt Kálvin élte túl társait. És mivel az élőknek rendszeren több igazuk van, mint a holtaknak, eredményeivel is felülmúlta őket. Zwingli vetését ő aratta le, a zürichi reformáció egyházai nagyrészt az ő irányához csatlakoztak, s Luther munkájának egy része is az ő javára esett. Németország déli

részén Kálvin iránya toleránsabbnak és szabadabbnak látszott, tehát hozzá csatlakoztak. Ezenkívül új területeket is meghódított a reformáció számára. Franciaországban az ő iránya terjedt el, Hollandiában és Skótországon az ő gondolatai vernek gyökeret, nálunk a lutheri reformáció örökébe sok helyen a kálvini irány lépett s ez tartja magát „magyar vallásnak”.

Egyes helyeken üldözték és kipusztították. Franciaországban a párizsi vérnász szent Bertalan éjszakáján húszezer huguenottát mészároltak le s az 1685-i nantesi edictummal elvesztették vallásszabadságukat, Németalföldön a vérszomjas Alba herceg hat év alatt 18.600 eretneket végeztetett ki. A kálvinizmus azonban újra feltámadt s úgy megerősödött, hogy ma számban legerősebb a protestáns egyházak között. Erős Amerikában is, ahova az 1620-ban két rozoga hajón kivándorolt plymuthi testvérek ültették át.

A kálvinizmus sincs egységes szervezetbe foglalva. Alkotmánya a legtöbb államokban azonos. A gyülekezetek vezetése a papok és a presbiterek kezében van, az egyes gyülekezetek kerületi és országos gyűléseken képviseltetik magukat s e képviseleti rendszer keretén belül intézik el közös ügyeiket. Az egyházi előjárók (püspökök) éppoly lelkészek, mint a többiek, csak abban különböznek tőlük, hogy felügyeleti és fegyelmi teendőkkel vannak felruházva. Ezek a nemzeti egyházak azonos hitvallási alapon állanak, de vannak külön nemzeti hitvallásaik is, jogi kapcsolatok azonban nincsenek köztük. Egyeznek abban, hogy a reformációban a lutheri egyháznál tovább mentek: csak azt tartották meg az egyházi szokásokból, amit a biblia parancsol.

Luther és a német reformáció főként páli, tehát újszövetségi alapra helyezkedett s a szabad akarat tagadása dacára is megtartott valamit a keresztény ember szabadságából, noha Luther is belekóstolt a jogtudományba.

Kálvint a jogászgondolkodás, tanárainak a hatása sokkal jobban befolyásolja. Gondolkodása nem áll meg az „egyedül hit által való üdvözülés” és a christocentrizmus alapelveivel, hanem sokkal jobban belemélyed az ószövetségbe. Isten mindenek felett álló dicsőségének a gondolata ószövetségi gondolat; a vallásos élet törvényekkel, még pedig szigorú és kíméletet nem ismerő törvényekkel való körülbástyázása szintén ószövetségi hagyomány. Az eleve elrendelés zordon gondolata, melyről Kálvin maga is nagyon jól tudja, — hiszen ő maga is mondja —, hogy horribilis gondolat, valami megközelíthetetlen zordonsággal ruházza fel a kálvinista egyházat. A kívülállókát elriasztja tőle, azokat azonban, akik nemcsak hisznek az eleve elrendelésben, hanem magukat kiválasztottainak is tartják, nagy cselekedetekre képesíti, soha vissza nem néző határozottságú akaratúakká keményíti.

Az egyházi fegyelem gyakorlása szintén szembeszökő jellemvonása a kálvinizmusnak. Genfi formájában a kálvini törvény csak John Knox Skótországon állott fenn akkor is, amikor Genfben már éleli leköszörülődtek s szigorúsága enyhült. De azért a kálvinista egyházakban mindig komolyabban gyakorolták, mint pl. a lutheriban, noha elvben egyik éppúgy fentartja a bűnösök egyházi megrendszabályozása és a gyülekezetből való kiközösítés, a kiátkozás jogát, mint a másik.

A schmalkaldeni cikkekben Luther a nagy átok jogát, amit a pápa gyakorol, polgári büntetésnek tekinti, melyhez a papoknak semmi közük. Csak a kis átkot tartja meg. Erről azt mondja, hogy „ez az igazi keresztény kiközösítés, mely a nyilvánvaló és megátalkodott bűnösöket kizárja

a szentségek élvezetéből és a gyülekezettel való közösségből, míg meg nem javul és a vétket el nem kerüli.” A későbbi dogmatikusok behozzák az evangélikus egyházba is a kis és a nagy átkot: a kisebb az, mikor a nyilvánvaló bűnöst nem engedik az úrvacsorához, a nagyobb az, mikor a nyilvánvaló és megátalkodott bűnöst nemcsak a szentségekben való részvételből, hanem az egyházból is kizárják „mint valami rothadt tagot és a Sátánnak adják át, míg meg nem tér”. Ennél többet Kálvin sem mond: „Az ilyen esetekben való alkalmazásra rendeltetett a kizárás (excommunicato), amelynél fogva a hívek társaságából kiutasíttassanak azok, akik a Krisztusban való hit örve alatt haszontalan életük és zabo-

Az egyházak vitáját kigúnyoló satirikus kép. Luther, a pápa és Kálvin egymás haját és szakállát fogják, úgy verekszenek, mellettük pedig az egyszerű hívő buzgó áhítattal imádkozik. Isten az utóbbi imádságára ügyel. Röpirat 1620-ból. Eredetije a müncheni Kupferstichsammlung-ban.

látlan, bűnös tobzódásuk által az egyháznak botránykövei, sőt méltatlanok arra, hogy a Krisztus nevével ékeskedjenek. Az ilyenek kiközösítendőek először azért, hogy isten gyalázatára ne említettessenek a keresztények között, mintha az ő szentegyháza gonosz és nyilvánvaló istentelen emberek eimborasága volna; azután pedig azért, hogy romlott életükkel a gyakori érintkezés folytán másokat is meg ne rontsanak; s végre azért, hogy a szégyen által megdöbbenve, elkezdjék megbánni saját alávalóságukat és e bűnbánat folytán végre tanuljanak újra magukhoz térni”. A bűnöktől és a bűnösöktől való elzárkózásnál sokkal fontosabb a kálvinizmusnak az a pozitív eszménye, hogy az egyházat a hívek isten törvényei által igazgatott közösséggé akarja átformálni. Ezt az eszményt szol-

gálja a biblia megismertetése, az igehirdetés, ezt támogatják az egyházi berendezkedések s az egyházfegyelem is. A kálvinizmus a „választott nép” örökébe akar lépni s isten törvényét akarja megvalósítani az egyénben és a közösségben, az egyházban és az államban. Ez a legigazibb Mlviní öröksége. Kálvin Genfben valóságos teokratikus állapotokat igyekezett teremteni s az ő nyomán a kálvinista vallásosság többé-kevésbé megmaradt amellet a felfogás mellet, hogy a vallásnak erkölcsi és politikai kovásznak is kell lennie a közösségek életében.

Max Weber az újabbkori kapitalizmus szellemét is a kálvinista vállalserkölcsi felfogásból igyekszik levezetni. Gondolatmenete az, hogy isten dicsőségének a megvalósítása követeli az emberektől, hogy parancsolatai szerint éljenek s hogy életüket szociális viszonylatban is isten akarata szolgálatába állítsák. Ez a kettős követelés annyit jelent, hogy a hívőnek felebarátját szeretnie kell s hivatását is lelkiismeretesen be kell töltenie. A hívőnek dolgoznia kell, becsületesen és folytonosan, amint Carlyle mondja: munkálkodjatok és ne csüggedjete! Ezzel szemben a keresztény a munka eredményét nem élvezheti; puritán gondolkozása arra kötelezi, hogy keresetét újra munkába fektesse. így lesz a kálvinista gondolkodás egyrészt tőkeképző, másrészt a tőkét örök munkára serkentő, mindinkább halmozó és elszemélytelenítő erővé, ami megteremti és kifejleszti a modern kapitalizmust.

A kálvinizmus politikai és gazdasági kisugárzásai messze vezetnek központi gondolatától: lényegileg a kálvinizmus a biblia világának, gondolkodásának és eszményeinek a megvalósítása. Ezt célozta a katolicizmussal szemben, mikor azt reformálta, ezt emelte ki akkor, mikor Kálvin éppúgy, mint Vyclif, Husz, Luther és Zwingli a bibliát teszi meg hit és élet zsinórmértékének s ezt igyekszik megvalósítani egyszerű, puritán vállalser berendezkedéseiben is. Istentisztelete a régi zsidó zsinagógális formákhoz ragaszkodó, prédikáció, imádság, a két szentség kiszolgáltatása és a gyülekezeti ének, melyben Dávid 150 zsoltárának jut a főszerep. Egyszerűsége és józansága kifejezésre jut templomépítésében, azok berendezésében, papjaik ruházkozásában, külsőségektől való megtisztulásában. A közös keresztény fa egyik legvastagabb ága, amelyet szintén bibliai gyökerei rögzítenek a talajba, azokkal szívja táplálékát és ugyanolyan gyümölcsöket terem, mint a fa többi ágai.

Az új genfi egyházalkotmány.

A Servéten elkövetett igazságtalanság kiengesztelésére a reformátusok Genfben egy Servet-émléket állítottak fel. Ennél sokkal eszményibb az a kiengesztelés, amit a genfi egyház a legújabb időben dogmatikai téren tett. Évszázados, merev dogmatikus papuralom után az utolsó ötven évben Genf teljesen szakított a dogmatikai megkötöttség és a türelmetlenség szellemével. Egyházában az ú. n. liberálisok kerültek felül, akik az egyházi életet egész új alapokra fektették. 1908 szeptember 27-én készült el az új genfi egyházalkotmány, amely a protestáns világban is párját ritkító liberalizmussal és jóba vetett reménykedéssel feltárja kapuit közös áhítatra és közös munkára valamennyi keresztény irány előtt. Régi hitvallásait, szabályait, tradícióit mind félretéve, mindazokat híveinek tekinti, akik a biblia alapján állanak s Jézus Krisztust lelki fejüknek elismerik. Sem híveit, sem papjait nem kötelezi arra, hogy valamely régi hitvalláshoz ragaszkodjanak, hanem egyéni meggyőződésükre, lelkiismeretükre bízza, hogy mit hisznek s azzal az egyházzal hogyan szolgálják. Hitvallásszerű alapelve egyetlen mondat: „A nemzeti evangélikus egy-

ház egyetlen fejének Jézus Krisztust, az emberek üdvözítőjét ismeri el, és a biblia tanain alapszik, amit szabadon, a keresztyény lelkiismeret és tudomány világánál magyaráz; Genf valamennyi evangélikusa előtt feltárja kapuit anélkül, hogy tőlük hitvallást követelne; célja az, hogy egyesítse 3 hogy vallási és erkölcsi fejlődésükben támogassa őket”.

A többi református és evangélikus egyházak közül a keresztyény szabadságnak erre a fokára Genfet még egyik sem követte. Nem minden érdekesség nélkül való, hogy hazánkban az új genfi egyházalkotmányt elsősorban gróf Tisza István követelte és ünnepelte. Teljesen azonosította magát vele! Követői azonban nem igen voltak. A mi reformátusaink inkább a holland ortodoxok útjain járnak s inkább a megújult pietizmusba kapcsolódnak bele; a genfi egyház páratlan szabadságáért senki sem exponálja magát. Pedig eddig a protestáns fejlődés vonala mégis csak Genfben ebben a szabadságban jutott a legmagasabbra.

Az anglikán egyház.

Anglia reformációja előbb kezdődött, mint az általános európai reformáció, de azért mégse Vyclif prédikációjából nőtt ki s eszményeitől is messze elmaradt. Az angol egyházat nem vallásos szükség, hanem fejlődési önkény teremtette meg s csak idővel engedett nagyobb tért a reformáció vallásos gondolatainak. Sok külsőségében és szervezetében azonban máig is nagyon sok a katolikus kovász úgy, hogy van egy iránya, mely hitvallásai dacára is közelebbi rokonságot tart a görög és a római egyházzal, mint a protestánsokkal. Hitvallásai — elsősorban az 1562-i 39 pontból álló Anglicana confessio — teljesen a lutheri, később pedig a kálvini reformáció alaptételeit teszik magukévá.

VIII. Henrik elszakad a római egyháztól.

VIII. Henrik (1509—1547), az angol államegyház megalapítója, eredetileg hallani sem akar a reformációról. A papnak készült király Luthernek támad és védelmébe veszi az egyházat, különösen pedig a hét szentséget. Luther durván válaszol. X. Leo pápa a „defensor fidei” (= a hit védője) címmel tünteti ki az egyház ügyével magát azonosító királyt. Az angol királyok a szép címet a mai napig hordják, VIII. Henrik azonban a kitüntetés után egy évtized múlva királyi hatalmának a korlátlan-sága érdekében az angol egyházat elszakította Rómától, megtiltotta, hogy a pápának az egyház engedelmeskedjék, a szokásos jövedelmeket neki beszoigáltassa s magát hatóságának alávesse. Az angol egyházból nemzeti egyházat csinált, amely a pápaságtól függetlenül élt tovább. A pápa egyházi hatalmát a szigorúan vett vallási dolgokban való döntés kivételével a saját kezébe vette s az egyház hitrendszerét és szervezetét majdnem érintetlenül hagyva, az egyházat az államhatalom alá rendelte. A kolostorokat feloszlatta, javaik egy részét új püspökségek szervezésére, a pápától elvont tizedet és az annátákat pedig a papok állami javadalmazására fordította. Holta napjáig egyforma szigorúan hadakozott a római pápaság elismerése és az eretnkségek ellen. És ha harmincnyolc éves uralkodása alatt két feleségét végeztette ki, két bíborost, két érseket, 18 püspököt, 13 apátot, 500 szerzetest, 38 teológiai és jogi doktort, 12 herceget és gróft, 164 nemest, 124 polgárt és 110 asszonyt juttatott verpadra, ezek nem mind a római hithűségük áldozatai voltak, hanem a protestáns gondolatoknak is akadnak köztük vértanúi. Az angol egyház csak VIII. Henrik halála után lépett az igazi reformok útjára. 1549-ben elkészül a Common Prayer Book, az új szertartáskönyv, amely előírja

az egész év folyamán felolvasandó bibliarészeket, az istentiszteletek és a szertartások rendjét s amely a külső formák óvatos megváltoztatásával már reformatori gondolatokkal van telítve. 1549-ben hozzák a papok házasságát. 1552—53-ban új hitvallás (a 42 pontból álló) készül és Cranmer Tamás kátét ír, melyben a reformált vallási alapelveket foglalja össze.

Mária (1553—1558) rövid öt évig tartó, de véres uralkodása alatt a katolikus egyház megint uralomra került s vagy háromszáz kivégzéssel (a kivégzettek közt voltak Cranmer Tamás canterbury-i érsek, Riddle és Latimer püspökök) szilárdította meg uralmát. Utána Erzsébet (1558—1603) került a trónra, aki vallásos tekintetben atyja útaira tért vissza, az angol egyházat megszervezte és egyúttal radikalizmusok ellen is megvédelmezte. Uralkodása alatt készül a 39 pontból álló angol hitvallás, mely reformatori alapon áll és a Common Prayer Book új átdolgozása, mely sok katolikus ízű szertartást megtart. Az államegyház püspöki és katolikus maradványokkal megalkuvó szellemével szemben a céltudatosabb reformáció hívei a presbyteriánus és a puritán ellenzék formájában szervezkedtek. Erzsébet a katolikus és a puritán törekvéseket is kemény kézzel elnyomta. I. Jakab (1603—1625) hasonlóképp érezte a puritánokkal hatalmát úgy, hogy sokan inkább elhagyták hazájukat és kivándoroltak Amerikába, ahol szabadabban élhettek, minthogy otthon az örökös üldözést tűrjék. Ez a kivándorlás vetette meg alapját Amerika jövő nagyságának. I. Károly (1625—1649) szerencsétlen uralkodásának a forradalom vet véget, a Cromwell köztársasága után trónra került II. Károly (1660 — 1685) megint visszaállította az államegyházat s a katolicizmussal rokonszenvezett, mire a parlament 1673-ban rákényszerítette a Testakta szentesítésére, mely az államhivatalokba jutást a király egyházi szupremáciájára letette és az úrvacsorai átlényegülés-tan megtagadását is magában foglaló eskütől tette függővé. Utóda II. Jakab (1685—1688) a lelkiismereti szabadságot a katolicizmus érdekében deklarálta (1687), mire a nép forradalommal válaszolt s a Stuartokat végképp elűzte Anglia trónjáról. III. (Orániai) Vilmos (1689—1702) az 1689-i türelmi törvénnyel rendezte a vallási viszonyokat. Az államegyháztól elszakadt disszidentek vallásgyakorlatát felszabadította (az unitáriusokra és a baptistákra nézve a régi büntető rendelkezések hatálya fenmaradt), de a községi és az állami hivatalokból továbbra is kizárta őket, lelkészeiket pedig kötelezte a 39 pontból álló hitvallás és a király egyházi főhatóságát elismerő eskü letételére. A katolikus vallás továbbra is tilalmas maradt, 1699-i törvények életfogytiglan való börtönnel és vagyonek kobzással büntették a katolikus misemondást és a vallásoktatást. Ezeket a büntetéseket a parlament csak 1778-ban törülte el s a katolikus kultuszt csak 1791-ben engedte meg, de a király egyházi szupremáciájára való esküt 1829-ig megkövetelte tőlük. A disszidentek még később jutottak hozzá a teljes szabad vallásgyakorlathoz. 1813-ig az unitarizmus büntetése halál volt, 1844-ig a disszidentek nem szerezhettek és nem birtokolhattak templomokat, alapítványokat stb. Felszabadulásuk óriásira növelte számukat. 1800-tól 1836-ig istentiszteleti helyiségeik száma 4302-ről 8490-re emelkedett.

Az államegyház.

Az angol egyház törvények és kiváltságok által körülbástyázva külsőleg igen tekintélyes maradt, két érsek (Canterbury és York) és 28 püspök alatt 25.000 lelkészből álló klérusa van, szükségleteiről az állam gondoskodik, papjai államhivatalnokok s állami fizetést húznak (a canter-

Huszita prédikáció. C. F. Lessing festménye, mellyel 1835-ben nagy sikert aratott. Az eredeti Frankfurt a. M.-ban a Schädelféle Institutban.

*Knox János prédikációja a lordok kongregációja előtt 1559 június 10-én. David Wilkie festménye után.
Eredetije a Tate-Gallery-ben.*

bury-i érsek 15.000, a yorki 10.000, a püspökök 4—8000, a dékánok 2000, a kanonokok 500—1000 angol fontot kapnak évenként, belső életét azonban széthúzó pártok bomlasztják. Az egyik irány, az ú. n. high-church = magas egyházi párt rendkívül nagy súlyt helyez az angol egyház katolicitására, ami nemcsak a püspökök apostoli successiójának a fentartásában, hanem abban is kifejezésre jut, hogy ez az egyház a katolikus fejlődéssel és istentiszteleti étellel nem szakított olyan gyökeresen, mint a protestáns egyházak. Az anglikán püspökké avatást eltörölhetetlen jellegűnek tartják s a papok is csak 1870 óta léphetnek ki a papi rendből. Az 1833-ban Oxfordban keletkezett ritualisztikus párt (tr. akt arianizmus, Puseyizmus) határozottan protestánsellenes. A Broad Church Party cambridgei képviselői a német teológia hatása alatt a teológiai tudománnyal igyekeznek lépést tartani. A múlt század elején megerősödött evangéliumi iránya a komoly kereszténység megvalósítását tűzte ki célul. Ebből az irányból nőtt ki a methodizmus és néhány a szociális kérdések iránt érdeklődő nagy angol egyházi férfiú (Thomas Arnold, Fred. Denison Maurice és Charles Kingsley). A Low Church-irány közvetítő álláspontot foglal el a mereven konzervatív magas egyházi és a radikális puritánok között. A magas egyházi párthoz tartozik 5000 lelkész és az előkelő hívek, az evangélikus párthoz 2000 lelkész s a hívek többsége, 18.000 anglikán lelkész közönyös a pártmozgalmakkal szemben.

A skót protestantizmus.

Skótorszáiban az angol püspöki egyházhoz hasonló szervezetű és szellemű, szintén a Common Prayer Bookot használó skót püspöki egyház (Scottish Episcopal Church) 1689 óta nem államegyház, ami a hívei számán meg is látszik, a lakosságnak legfeljebb két százaléka tartozik hozzá. A római katolikus egyház hívei bevándorolt írek s nem tudott erős gyökeret verni a methodizmus sem. A skótok 80%-a presbyterianus, vagyis annak a kálvini iránynak a híve, amelyet John Knox honosított meg.

John Knox (1505—1572) 1547-ben lépett fel reformátorként. A St. andrews-i vár papja volt, híveivel francia gályarabságba került, onnan 1549-ben szabadult s Angliában működött, szenvedélyes híve a gyökeres reformációnak. Mária trónraléptekor Genfbe menekül, néhány hónapig Frankfurtban (a. M.) paposkodik a menekültek között, 1559-ben Skótországra megy, prédikációival felláztatja a népet a katolikus egyház evangéliumellenes berendezkedései ellen s keresztülviszi a reformációt. Edinburgban a St. Giles-temp lom papja és népvezér, aki a katolikus királyi udvart lángoló szavakkal ostorozta s része volt a királyné elűzésében. 1567-ben menekülnie kellett, de kétszer is visszatért s mint edinburgi pap halt meg. Kemény, kimagasló karakter, Kálvinnak őszinte és rettenthetetlen híve.

A skót protestantizmus több kisebb egyházból áll. 1843-ban vált el az államegyháztól a Free Church of Scotland, a skót szabad egyház (1200 egyház, kb. 400.000 taggal), amely lemondott minden állami támogatásról, de fenmaradt s ma is virágzik, 1847-ben keletkezett az United Presbyterian Church, az egyesült presbiteri egyház (500 egyház, 200.000 taggal), mely a szabad egyháznál valamivel liberálisabb volt. A két egyház 1900 okt. 31-én újra egyesült.

A kongregationalisták.

Az államegyházhoz nem tartozó, a reformációt lényegileg és külsőségeiben is komolyabban vevő közösségek gyűjtőnevei: kongregationa-

listák, independensek vagy puritánok. Tanaik és istentiszteletük kálvini szellemű, szervezetükben az a nevezetes, hogy minden gyülekezet önálló, amelynek felsőbbsege nincs. Az egész angol birodalomban 11.000 gyülekezetük van, 3½ millió taggal, Amerikában hatodfélezer gyülekezet tartozik hozzájuk 1½ millió hívővel.

Az amerikai kereszténység színezetét az angolok adják meg.

Számra nézve a methodisták és a baptisták vezetnek (7—7 millió hívővel) nagy a súlya a presbyterianus egyháznak (2½ millió tag, 29 amerikai elnök közül 8 presb. volt), a lutheri egyházak szövetségéhez 1926-ban 16.636 egyház tartozott, 11.149 lelkésszel, felnőtt híveik száma 2Yi millió, megkeresztelt híveiké 4,057.859. A református gyülekezeteknek 1½ millió felnőtt hívük van. Ugyanannyi a congregationalistáké is.

Az angol és amerikai protestantizmust az államtól való szabadság, az egyéni hit kiemelése és a szabad versenyben való érvényesülésre törekvés jellemzik. Ezek a motívumok hozták létre több új csoportjukat, az érvényesülésre való törekvés sarkalja valamennyit a folytonos misszióra. Nemcsak külmissziót végeznek, hanem egymás rovására is terjeszkednek, az amerikai püspöki methodista egyház Európában is erős propagandát fejt ki, az üdv-hadsereg nemkülönben.

A REFORMÁCIÓ OLDALHAJTÁSAI

A biblia és az élet.

A bibliai eszmények megvalósítására irányuló törekvések közt a reformáció nagy egyházai az arany középúton járnak, a biblia követelményeit lehetőleg összeegyeztetik az élet szükségleteivel. Csak árnyalati különbségek vannak köztük. A fejlődés a szekularizálódás irányában halad, az egymásután következő reformáció-típusok folyton többet hagynak el a katolicizmusnak a mindennapi életben túlmenő követeléseiből és szertartásaiból s a radikálisabb és felvilágosodottabb formáknak nagyobb a történeti sikerük, az emberek szívesebben csatlakoznak hozzájuk. Az eredeti, az alapítók nézetein alapuló különbségek a történet folyamán ig nagyobbak lesznek. A végén a protestáns egyházaknak a katolikus-sal majdnem egyenlő dogmáit és hitvallásait csak a papok hiszik, illetve azok csak a hivatalos életben fentartott fikciók, a köztudatban ellenben a protestantizmus egyenlő az istenben való hittel és a tisztességes étellel, a liberalizmussal és a szabadgondolkodással. Ebből tényleg egy szó sem igaz, mert a protestáns egyházak dogmatikai tekintetben hivatalosan ma is régi alapjaikon állanak, de a köztudatbeli szekularizálódás annál jellemzőbb.

A biblia azonban irdatlan erdő. Abban nemcsak az van, amit belőle Luther, Zwingli és Kálvin kimerítettek s egyházaikban felhasználtak. Isten lélekben és igazságban való imádása, a törvény szolgásgától való szabadulás és a keresztyén ember szabadsága, az újszövetség mellett ott az ó is. Nagy vallásos alapelvek mellett vannak mindenféle ceremóniák és népszokások, világrengető gondolatok mellett apró különbségek, melyeket a maguk korában is csak íróik vallhatták. A protestantizmus feltárta a biblia kincseit s a bibliát a nép kezébe adta. Az emberek azonban nem mind ugyanazt olvasták ki a bibliából, amit az arany középúton járó reformátorok szükségesnek és jónak tartottak, hanem olyan dolgokat is, amelyeket azok tudatosan és megfontoltan nem vettek figyelembe,

így például minden reformátor tudta azt, hogy az őskeresztyén egyházban a felnőttek keresztelese volt szokásban, mégis megmaradtak a gyermekkeresztelese mellett, ők ugyan másképpen okolták meg, de egész bizonyos az, hogy a keresztyénység a gyermekkeresztelesegről, a gyermekek vallásos hovatartozásának már születésükkor való eldöntéséről nehezen mondhat le létének komoly veszélyeztetése nélkül. Ennek a rendszernek a fentartása mellett a keresztyén szülők gyermekei is keresztyének lesznek és keresztyéneknek számítanak, ami mellett kisebb veszedelem az, hogy az egyházakban ilyenformán a hívők közé hitetlenek is keverednek, mint hogyha az egyházak a hozzájuk való tartozást híveik tudatos hitétől és szabad csatlakozásától teszik függővé s ezzel nemcsak a tömegeket, hanem azok befolyásolásának a lehetőségét is elszalasztják. Az amerikai Egyesült Államokban a gyermekek nem születnek be szü-

leik vallásába. Az eredmény az, hogy a 120 millió lakos közül hatvanmillió semmiféle egyháznak nem tagja! ...

Hasonló a helyzet a papsággal is. Krisztus apostolai teológiai szak-képzetség nélkül való halászok, vámszedők és más egyszerű emberek voltak. És helyes elv az, hogy nem a tudás, hanem a hit és a jóság tesz kereszténnyé. Elvileg a reformáció nagy egyházai tényleg az egyetemes papság hívei, a gyakorlatban azonban mindegyiknek megvan a teológiája és csak olyanokat alkalmaznak lelkészül, akik teológiai szakismereteket szereztek. Az elv és a gyakorlat közt bizonyos ellentét mutatkozik, ezt azonban az élet szüksége kényszerítette rá az egyházakra és egész bizonyos, hogy a protestáns egyházak ezen a bölcs megfontoláson alapuló megalkuvásuknak köszönhetik azt, hogy bizonyos mértékig az utolsó századok rohamos haladásával is lépést tudtak tartani s hogy még a modern szellemi életben is tényezők maradtak. A teológiai tudás és a papság műveltsége sok olyan konfliktusnak az élet vette, amely különben az egyházra nézve halálos lehetett volna.

A bibliások követelményei.

A szabadjokra eresztett bibliaolvasóknak nem volt meg mindig ez a megfontolásuk és ez a perspektívájuk s minél jobban belemerültek a bibliájukba, annál több oly dolgot fedeztek fel benne, amit az aranyközéputon járó reformátorok nem vettek be egyházukba. Különösen hét dolog volt, amit esek a laikus bibliaolvasók különböző változatokban hibáikként és hiányaikként róttak fel a nagy egyházaknak. Legszembetűnőbb megalkuvásuknak általában a gyermekkeresztység szokásának az átvételét tartották. Hogyan lehet gyerekeket megkeresztelni, mikor Keresztelő János, Jézus Krisztus és az őskeresztény egyház felnőtteket keresztelt, mikor a kereszttség az egyházhoz való tudatos csatlakozás pecsétje, mikor ahhoz hit és meggyőződés szükséges?!... 2. Ez a megalkuvás eredményezi azután azt, hogy az egyházakban mindenki együtt van, hívők hitetlenekkel, barátok ellenségekkel, jók rosszakkal, holott az egyházaknak a szentek kiválasztott gyülekezetének kellene lenniök!... 3. Ugyanebből következik, hogy az egyházban a hívek közössége nem is olyan eszményi, mint aminő az őskeresztény egyházban volt. És itt utalnak a jeruzsálemi gyülekezetnek az Apostolok Cselekedeteiből kiolvasott vagyonszövetségére s egyes irányok ezt is a biblia és a kereszténység megvalósítandó eszményének tekintik. 4. Bibliikus olvasottságuk tudatában feleslegesnek tartják a speciális vallásos szakképzettségét. A vallás nem kiváltságosak ügye, hanem minden ember életeleme. Nem szorítkozhatik kiváltságosak körére, hanem olyan egyszerű és elemi dolog, a hívő lelkeknek és az üdvösség után vágyakozó szíveknek oly életeleme, amit az isten nem korlátoz a bölcsekre, hanem a gyermekeket és a tudatlanokat is megtölti vele. A vallás nem tudás, hanem áhítat, alázat és jóság — ez pedig egyszerű emberekben több van, mint a tudósokban, akik a legszentebo dolgokat is tanulmányi anyagnak tekintik, boncolják és kritizálják. 5. A nagy egyházak nem hangsúlyozzák kellőképpen a biblia egyes részeinek eschatológikus várakozásait. Dániel könyvében s a kereszténység kialakulásában lényeges az a hit, hogy a világ vége közbön áll. A világ összeomlása varasának az elhalványulását hitben való lanyhaságnak, veszedelmes vakságnak tekintik s ezt a várakozást minden fantasztikumával együtt igyekeznek feltámasztani. 6. Nincs megállás a bibliai reakcióban se. Luther és Zwingli vallásossága christocentrikus. Kálvin már belenyúlt az ószövetségbe és sok vallási gondolatot támasztott fel belőle. Mások még tovább mennek. Az unitáriusok az egy istenhitet, a szomba-

fosok az egész zsidó törvényt, sőt a zsidó szent nyelvet is átveszik és felújítják, az ó- és újszövetség nivellálása pedig egészen mindennapos dologgá válik. 7. Az újabb időben egyre jobban előtérbe nyomul a megtérés kérdése. Az nem elég, hogy ha valaki belenő a keresztény gondolkodásba. Igazán kereszténynek azt a lelki katasztrófákat átélt típust tekintik, amilyen pl. Pál apostol volt s azt követelik, (hogy a bűnösök az ő damaskusi élményéhez hasonló lelki válságokon menjenek át. Csak az lehet igazán keresztény, akinek a megtérése ebben a formában történt s aki ugyanily módon isten kegyelméről is bizonyossá lett.

Ezek a reakciós motívumok a legkülönbözőbb változatokban kavarnak a reformációt nyomon követő kisebb vallásos alakulatokban. Nem tudnak megelégedni a reformációval, mert az félúton áll meg. Ők hívebbek akarnak lenni a bibliához, közelebb akarnak jutni a kereszténység vallásos eszményéhez, tökéletesebbek akarnak lenni, mint a világgal megalkuvó protestánsok, komolyabb vallásos életét akarnak élni és soraikban szigorúbb fegyelmet akarnak fentartani, mint a nagy egyházak. Demokráciájuk is mélyebb s vallásuk életüket is jobban áthatja. A protestáns felszabadulás, nagy vallási területek szekularizálása s a vallásnak igazi lényegére való koncentrálása helyébe újra visszaesnek a primitív tekintélyhitbe és abba a külterjes és uniformizáló vallásosságba, amelyben az élet minden vonatkozása, étel és ital, külső és belső, forma és lényeg a vallás megítélése és szabályozása alá esik.

Az unitáriusok.

Justiniánus császár (527—565) óta a szentháromságról szóló tant az egyházi kánonokon kívül a Corpus iuris civilis is védte. A 131. novellában a niceai 318 atya, a konstantinápolyi 150 atya által tartott, a Nestoriust kárhóztató efezusi első és az Eutyhost Nestoriusszal együtt kiátkozó calcedoni zsinatok, a négy szent zsinat által hozott kánonokat az állami törvényekkel egy rangra emelte. (Praedictarum enim quattuor synodorum dogmata sicut sanctas scripturas accipimus et regulas sicut leges servamus = a fenti négy zsinat dogmáit szent írásként fogadjuk és szabályait törvényekként megtartjuk.) A nyugati és keleti egyház közel ezer éven át fenn is tartotta ezt az állapotot. A szentháromsághit legsarkalatosabb dogmájukká lett, amit óriási erőfeszítésekkel védelmezték. A szentháromság dogmától a reformátorok sem szakadtak el. Se Vyclif, se Husz, se Luther, se Zwingli, se Kálvin, se egyházaik. A reformáció által alkotott egyházakban a szentháromsághit éppoly sarkalatos dogma, mint a katolikusban s az arianusokat és egyéb másként tanítókat éppúgy elítélik, mint a katolikus. A humanisztikus felvilágosodás azonban kikezdte e hit alapjait. A biblikus tanok terjedése pedig egyre jobban feltárta azt a kétségtelen ténnyt, hogy a szentháromságtan a biblián épült ugyan fel, de a bibliában magában nincs sem oly világosan, sem oly kihegyezetten benne, mint ahogyan azt az egyház tanítja. A reformátorok a közös dogmatikai alap megóvása érdekében megálltak a pali christocentrikus teológiánál, de az óvhatatlan volt, hogy mások Jézus egyistenhitéig el ne jussanak, s fel ne fedezzék azt, hogy Jézusnak a három első, ú. n. szinoptikus evangéliumban foglalt tanítása határozottan teocentrikus amit A. Harnack úgy fejez ki, hogy „a fiú nem tartozik az evangéliumba”. A kereszténység redukcióját végző munkájában Kálvin sem volt mentes & gyanútól, hogy a szentháromság dogmát nem mindenben osztja, Caroli lausannei lelkész vádolta is e tekintetben eretnekséggel. A bibliához tapadó radikalizmus más képviselői a reformáció első századában egymástól függetlenül a legkülönbözőbb helyeken beleestek az arianizmus és

az antitrinitárius eretnekségek bűnébe s meg is kapták méltó törvényes büntetésüket: a máglyát. így égették meg a kálvinisták Genfben Servet-et, Bernben pedig Gentilist úgy, hogy az eretnekek a művelt Nyugaton se a katolikus inkvizíció, se a protestáns államok eretnekek ellen védekező törvényei elől sehol nem érezhették magukat biztonságban s Keletre szorulva Lengyelországban és Erdélyben találtak menedéket. A biblikus egyistenhit feltámasztója Lelio Sozzini (Socinus, 1525—1552), kinek tanait unokaöccse, Fausto Sozzini (1539—1604) terjesztette el számos művében, ugyancsak ő volt az, aki Lengyelországban a különböző unitárius irányokat egy egyházba foglalta össze s kiragadta őket a baptista és anabaptista primitívségből. Fausto Sozzini 1562—74-ig Francesco Medici udvarában tartózkodott, 1574—78-ig Baselben foglalkozott nagybátyja iratainak a tanulmányozásával, 1578—79-ben Blandrata kívánságára Erdélyben járt s Dávid Ferencet igyekezett visszatéríteni a Krisztushoz nem imádkozásig menő radikalizálódás útjáról. 1579-ben Lengyelországban telepszik meg, meg is házasodik s szívós kitartással dolgozik az unitárius irányok egyesítésén, amelyek kezdetben be sem akarták fogadni, mert nem volt hajlandó magát újra kereszteltetni. Lengyelországban az unitárius vallás a nemesek és a tudósok vallása lett. A legelőkelőbb urak a hívei s számos igen kiváló papja van, akik nagy szellemi fölényrel terjesztik különösen irodalmi téren eszméit, köztük a legkiválóbbak, Schmalz Bálint (1572—1622), Ostorodt Kristóf (f 1611), Moskorovszki Jeromos (f 1625), Krell János (1590—1631). A lengyel unitarizmus szellemi központja a rakowi iskola volt. Néhány évtizedre terjedő fényes korszak után III. Zsigmond, IV. Ulászló és Kázmér alatt a jezsuiták visszaszorítják az unitárius egyházat, 1638-ban szétúlják a rakowi iskolát, a mellette dolgozó, az unitárius szellem szolgálatában álló rakowi nyomdát bezárják; 1652 óta pedig halálbüntetés terhe alatt volt tilos az unitárius hit vallása Lengyelországban. Vagy katolikus hitre tértek vagy ki kellett vándorolniuk, még jó, hogy birtokaik értékesítésére két éves határidőt kaptak.

A magyar unitáriusok.

Erdélyben Blandrata György (1515—1588), Izabella királyné udvari orvosa terjesztette el 1563-tól az unitárius tanokat. Oly gyorsan terjedtek, hogy 1566-ban Tordán zsinatot tartottak s a kis Erdélyben 400 egyházat számláló unitárius egyház közel volt ahhoz, hogy uralkodó vallás legyen. Dávid Ferenc radikalizálódása következtében azonban Krisztust imádó és Krisztust nem imádó pártra szakadva önmagukban meghasonlottak s egyre jobban elgyengültek. 1568-ban az országgyűlés még azt a példátlan szabadelvű határozatot hozta: „Minden helyökön a prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint és a község, ha venni akarja, jó, ha pedig nem, senki kényszerítéssel ne kényszerítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván; de oly prédikátort tarthasson az, kinek tanítása ő neki tetszik”. Az idők azonban változtak. János Zsigmondot Erdély trónján Báthori István váltotta fel. Tíz év múlva, az 1579-i kolozsvári zsinat Dávid Ferenc tanait kárhóztatta, Dávid Ferenc holtáig tartó rabságra ítéltetett. 1638-ban a deési complanatio segítségével a két irány közelebb jutott egymáshoz; nemcsak a Krisztushoz való imádkozásban, hanem még az atya, fiú és szentlélek, tehát a szentháromság nevében való keresztelésben is megegyeztek, de ekkor már az unitárius vallás terjeszkedési lehetőségeit elvesztette. 1691-ben Erdélyben is megkezdődik a Habsburgok és a jezsuiták égisze alatt az ellenreformáció, mely annyira visszaszorítja az unitáriusokat, hogy 1848 óta élvezett

teljes szabadságuk dacára Magyarországon a háború előtt mindössze 163 egyházuk volt 69.374 hívővel. A magyar unitárius egyház legkiválóbb dogmatikusa Szentábrahámi Mihály volt. 1821 óta meleg viszonyban vannak az újabb eredetű angol, 1834 óta pedig az északamerikai unitárius egyházakkal.

Tanaik és szervezetük.

A keleti (lengyel és erdélyi) unitárius egyházak biblikus alapon állnak és csak bizonyos pontokon térnek le arról az aranyközépútról, amelyen a protestáns egyházak járnak. A bibliát ők is isteni kinyilatkoztatásnak tekintik, Sozzini nemcsak istenileg inspiráltak, hanem a szentlélek diktandója segítségével készültek tartja, csak hogy ezt a sugallottságot csak a vallási és az erkölcsi tartalmára korlátozzák. Mellékes dolgokban a bibliai írók tévedhettek és tévedtek is. A biblia legfőbb tételül isten egységét és egyetlenségét olvassák ki. Az a tétel, hogy egy az isten — az unitárius hittan tengelye. Jézus Krisztust valóságos embernek mondják, aki éppen azon a réven lehetett az emberiség megváltója, hogy valóságos ember, hogy csak ember volt, nem pedig isten-ember, ahogy azt a szentháromság dogma tanítja. Ha isten lett volna, akkor halála, feltámadása, mennybe való felmenetele mind természetes dolog lett volna, amiben mi, akik emberek vagyunk s azok is mardunk, semmiképp nem követhetnők. De ha ember volt és mint ember feltámadhatott, ha mint embert isten annyira felmagasztalta, hogy jobbára ültethette s teljes hatalmat adhatott neki égen és földön, akkor ebben az embersége dacára elért megdicsőülésben nyújtja annak a zálogát, hogy hívei is részei lehetnek a feltámadásnak és az üdvösségnek. Egészen közönséges ember (purus et vulgaris homo) azért mégsem volt. És pedig nemcsak azért nem volt olyan ember, mint más, mert kivált az emberek közül, bölcsőbb és szentebb volt, mint a közönséges emberek, hanem azért is, mert fizikailag különös módon (férfiúi hozzájárulás nélkül, szűztől) született és mert erkölcsileg is a legnagyobb tökély, a szentség és az igazság magaslatára emelkedett. Mint Mózesnek, ki a Sínai-hegyen negyven napon át beszélt az istennel s mint Pál apostolnak, ki harmadik mennybe ragadtatott, neki is része volt ilyen elragadtatásban s ez alkalommal tekintett be az isteni világ titkaiba, ez alkalommal nyerte profétai elhívását. Tana két részből: törvényből és ígéretből áll, egy szertartást is rendelt, az úrvacsorát, ami nem szentség, hanem csak a halálára való emlékezés. A keresztség öskeresztény szokás volt, amelyre a keresztényeknek születőknek tulajdonképpen nincs is szükségük. A gyermekkeresztségnek semmi értelme nincs, de kiszolgáltatása azért nem bűn. A kereszténység az örök élet útján vezet, a szentlélek nem külön isteni személy, hanem csak az isteni lélek ereje. A megváltás nem Krisztus halálában, hanem a feltámadásában gyökeredzik. A feltámadás *caput et tanquam fundamentum totius fidei et salutis nostrae in Christi persona* = a feje és mintegy alapja Krisztus személyébe vetett hitünknek és üdvösségünknek, mint azt Sozzini mondja. Krisztus feltámadása és mennybe való felmenetele óta isten akaratából az ég királya, uralkodik és ítél elevenek és holtak felett. Istenhez hasonló hatalma, valóságos istensége révén méltó arra, hogy a hívek imádják s hogy Krisztuson át is az atya dicsőségét öregbítsék. Ebben az értelemben Krisztust imádni kell, Krisztus nem idegen isten, kinek imádása bálványimádás-számba menne, vagy istenségének rovására esnék. Akik nem imádkoznak Krisztushoz, azok nem keresztények.

Az unitárius egyházak szervezete demokratikus. Erdélyben püspök áll az egyház élén, az egyházakban azonban a demokratikus elv érvénye-

sül; regebben pásztoraik, véneik és diakonjaik voltak, ma a diakonátus megszűnt. Szervezetében és szellemében forradalmi szellem sohasem volt. Sozzini a legnagyobb komolysággal hangsúlyozza az alattvalói engedelmesség kötelezettségét, amit utódai az évszázadokra terjedő elnyomás alatt nem is tagadtak meg. Akik az unitárius egyházat csM messziről ismerik, „teológiai akadémiának” mondják, holott a magyar unitárius egyháznak a népben is vannak erős gyökerei. Az unitarizmusnak a Királyhágón innen való újabkori terjedése azt mutatja, hogy dogmatikailag leegyszerűsített kereszténysége nemcsak a műveltebbeknek felel meg jobban, mint a másik két konzervatívabb protestáns egyházé, hanem a bibliás nép józan gondolkodásában is visszhangot tud kelteni.

A nyugati imitarizmus.

A nyugati unitarizmus sokkal később és egész más, már inkább racionalisztikus alapon szervezkedett. A 16 — 17. században mindenféle erőszakkal fojtották el.

Németországban Ernst Soner († 1612) altdorfi orvost és természetudóst egész életében hívő evangélikusnak ismerték, csak halála után derült ki, hogy diákjait unitárius szellemben tanította s hogy e célból még lengyel diákok is sokan felkeresték. A diákok közt nagy vizsgálatot tartottak, azoknak, akik eretnekgyanusak voltak, megfelelő nyilatkozatot kellett tenniök, azoknak, akik ezt megtagadták, távozniok kellett Altdorf-ból. A 17. század közepéig Mannheim és Danzig voltak unitárius központok. Mannheimből 1666-ban, Danzigból 1640-ben űzték ki őket. Szétszóródva beolvadtak az evangélikus egyházba vagy kihaltak.

Hollandiában, Brüggében Vleckwyck Arminiust máglyán égették el (1569), 1599-ben Sozzini és az unitáriusok könyveit máglyára vetették, tanaik követőit pedig száműzték, 1653-ban megint megtiltották azt, hogy bárki is unitárius tanokat hirdessen és valljon.

Unitáriusok Angliában és Amerikában.

Angliában 1575-ben égettek meg két ariánust, 1583-ban pedig John Lewest Norwichben Krisztus istenségének a tagadása miatt. 1612-ben Bartholomew Legate Smithfeldben, Edward Wigthmann Liechfieldben került máglyára, mert anabaptisták és ariánusok voltak. 1614-ben a király a neki ajándékba küldött rakowi unitárius kátét hóhérral égettette el. John Biddle 1647-ben megjelent művében 12, a szentlélek istensége ellen szóló bibliai érvet állított össze, akinek emiatt börtönben kellett meghalnia. 1648-ban Anglia még törvényt hoz a szentháromságtagadók ellen és halálbüntetéssel sújtja őket. A forradalmak és a deizmus hatása alatt ez a szigorúság enyhül ugyan, de végkép csak 1813-ban enyészik el, mikor az unitáriusok is szabad vallásgyakorlatot nyernek s mikor 1844-ben törvény szabja meg, hogy az unitarizmusra áttért nonkonfirmista egyházak a templomaik birtokában maradnak. Az első angol unitárius egyházat 1773-ban Theophil Lindsey (f 1808) alapította Londonban, az Essex uccában, de az unitarizmus terjedése érdekében a legkülterjesebb és legeredményesebb munkásságot Joseph Priestley (1733—1804) fejtette ki. Priestleyt az unitárius eszmének Hartley és Lardner művei nyerték meg. 1768-tól 1780-ig leedszi, 1780-tól birminghami disszidens prédikátor volt. Birminghamban a köztársasági államformát dicsérő könyve miatt a francia forradalommal való rokonszenvezést fogták rá, a nép megtámadta, feldúlta és felgyújtotta a lakását. Ezután egy ideig Londonban él, 1794-ben Pennsylvá-

niába vándorol ki s ott irodalmi munkásságával igen sok rokonszenvet és hívet szerez az unitárius felfogásnak. Massachusetts államban, Boston környékén volt a legtöbb „liberális”, ahogy az unitáriusok felé hajlókat nevezték. 1806—1808-ban a liberálisok kerültek túlsúlyba a Harvard Collegeben is, akik csak 1820 után szervezkedtek külön gyülekezetekben, mikor az ortodox támadások tűrhetetlenné tették helyzetüket. Pedig a Priestley-féle unitarizmus még teljesen biblikus alapon állott. Csak az ószövetséget kritizálta, Jézus Krisztus messiásságát az ószövetségi jövendölésekkel és a csodáival igazoltnak látta. Szabadabb, racionálisabb irányba Ellery Channing (1780—1842)) terelte az amerikai racionalizmust, akinek a munkáját a nagy szónoki tehetségű Theodor Parker (1810—1860) és Ralph Waldo Emerson (1803—1882) mélyítették ki annyira, hogy Angliában és Amerikában az unitárius vallás a műveltek, a haladó gondolkozásuk vallásos világnézetévé vált. Számuk nem nagy. Amerikában körülbelül ötszáz gyülekezetben 70—80.000 hívük, Angliában pedig 372 egyházuk van, a szellemi életben azonban számarányuknál jóval nagyobb a súlyuk és a befolyásuk.

A szombatosok.

Az erdélyi reformációnak van egy rendkívül feltűnő, a zsidóságba visszakanyarodó hajtása: a szombatosság.

Sehol oly nyilvánvalóan és tökéletesen együtt nem lehet találni a protestantizmus szinte szabályszerűnek mondható négy állomását: az evangélikus, a református, az unitárius és a szombatos felekezetet, mint ezen a csodálatos földön.

A protestantizmust általában haladó mozgalomnak mondják. Az is. A keresztény gondolat hierarchikus, scholasztikus és ceremonális beszűkítésével szemben szabadságmozgalom, mely a vallásosságot szekularizálja s a kereszténység számára lehetővé teszi az új korszellemmel való megbarátkozást. Van azonban egy más lehetőség is, s ez az, hogy a reformáció benső lényege szerint reakciós mozgalom, amely a katolikus egyház elvilágiasodása ellen protestál s visszavezeti a kereszténységet a régi eszményeihez, vagyis a szó szoros értelmében vissza igyekszik forgatni az idők kerekét. Ezt a szokatlanul, sőt megdöbbentően hangzó tételt, mely ellen minden protestáns ember ösztönszerűen tiltakozik, — akármilyen különösen hangozzék is: az egyháztörténet mindenfelé, de a legklasszikusabban az erdélyi reformáció négy stációján igazolja. A fejlődés, illetőleg a reakció menete a következő:

A reakció menete.

Vyclif, Husz és Luther a pápasággal szemben egyöntetűen a régi keresztény egyház „meghamisított” dogmáinak az alapjára helyezkednek s a biblia tekintélyére hivatkoznak. Luther a kereszténység lényegül a pali christocentrikus gondolatot teszi. A biblia és a keresztény vallás veleje Jézus Krisztus, a benne való hit és az ő érdeme szerzik meg az üdvösséget. Ezt a pali christocentrikus gondolatot vallják Zwingli és Kálvin is, de Kálvin egyházában már kiváltságos hely jut Dávid százötven zsoltárának s vallásosságában isten dicsőségének mindenek fölé való emelése, a kiválasztás tanának a hangsúlyozása, erősen ószövetségi színezetű. Az unitáriusok egy lépéssel tovább mennek s óvatosan a szentháromság dogmától igyekeznek szabadulni. Az egyisten-hit már az ószövetség és a zsidó hit sarkalatos pontja, de egyelőre nem érvényesül teljes ridegségében, míg Dávid Ferenc, a katolikus papból lett és majdnem az egész fejlődést saját személyében rekapituláló erdélyi reformátor ki nem jelenti,

hogy „Krisztus imádása a szentírásban sehol megparancsolva nincs, tqjiát isten nem kedvelheti”. Dávid Ferenc azonban nem primitív biblikus hívő, hanem tudós teológus, akit a tudományos meggyőződése visz előre s aki, mikor az ó- és újszövetségről van szó, a kettő közt való különbséget szem elől nem téveszti, sem a törvényt az evangéliummal össze nem zavarja, aki tudja, mi a különbség a betű és a lélek, a földi és az égi között. Primitív emberek ezt az éles határvonalat nem vonják meg. S ha meg volna is rá a hajlandóságuk, a határvonalat elmossa a Máté evangéliumában olvasható hegyi beszédnek az a Jézus szájába adott mondása: „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és a prófétáknak eltörlésére. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy azt betöltsen”. (8., 17. sköv.) Ez és az, ami utána következik, azt a látszatot kelti, mintha Jézus csakugyan megtartotta volna és meg akarta volna tartatni a törvényt. Ezt igazolja az a tény is, hogy az őskeresztény egyháznak volt egy zsidó pártja is, amely pártnak éppen a Jézus közvetlen környezetéből kikerült oszlopapostolok voltak a tagjai. Ezek a tények a reformáció folyamán többször nyomot hagynak a fejlődésben; több olyan irány van, mely a szombat megürmepelését és az ószövetségi törvény érvényét vitatja. A huszitáknak van egy ilyen irányuk, a baptisták, a münsteriek és adventisták közt akadnak szombatosok, átveszik a messiási ország teokratikus formáit, a baptisták meghonosítják az ószövetségi tizedet s az ószövetségi törvény más rendelkezéseit is igyekeznek feltámasztani és érvényre juttatni gyülekezeteikben. Ezeket a folyton hátrább menő irányokat a végső következtetéstől csak egy lépés választja el, amelyet az erdélyi szombatosok kétszeresen is megtesznek. Először mint keresztények magukra veszik a mózesi törvény minden terhét, másodsor kétszáznyolcvan esztendei hősies küzdelem és számtalan üldöztetésben való állhatatosság után örömmel és meggyőződésből rászánják magukat a legeslegutolsó lépésre is: zsidó prozelitákká lesznek, visszatérnek a zsidóságba. A kör ezzel teljesen bezárult, a fejlődés vonala visszatorkollott oda, ahonnan kiindult.

Péchi Simon és az üldözések.

Az erdélyi szombatos felekezet Dávid Ferenc irányából kanyarodott el. A Krisztushoz nem imádkozó Dávid Ferencre mondták azt^ hogy zsidózik s hogy visszaesett a zsidóságba. Ami Dávid Ferenc személyét illetően csak ráfogás volt, melynek az volt a célzata, hogy igazolja és a nép előtt érthetővé tegye a tisztos és népszerű férfiú súlyos büntetését, az a további fejlődés folyamán egész váratlanul valósággá lett. Az ő nézetei közé még behamisították azt a két tételt, hogy „az a názáreti ember, Jézus... bár isten követe, amit szolt, nem minden isten szava” s hogy „annak tehát és az apostoloknak szavai a Mózes törvényei és más prófétai jövendölések mértékére vonandók, ami azokkal ellenkezik, elvetendő”, — a hamisítás azonban a következő fejlődésben programként hatott! Óssi András szenterzsébeti birtokos (f 1598 körül) csakugyan megteszi azt az érdekes lépést, hogy az ószövetséget kijátssza az újszövetség ellen. Fogadott fia, Péchi Simon (1565—1642) a megkezdett munkát tovább folytatta, teljesen kiépítette azt az elméletet, hogy Krisztus nem másíthatta meg az újszövetséggel az ót, mert ha az isten az újat akarta volna, akkor mingyárt azzal kezdhette volna s azt gyakorlatilag is megvalósította olyanformán, hogy a legtöbb ószövetségi törvény érvényét helyreállította, az igaz vallást nem a keresztény hajdankorban, hanem az eredeti zsidó hagyományokat megtartó zsidóságnál kereste s azokat igyekezett saját és hívei vallásába átültetni. „Isten az embernek mindenről törvényt és rendtartásokat adott

oly kötés alatt, hogy ahhoz semmit ne legyen szabad tenni, se abban ne legyen szabad elvenni”. A törvény „isten szava és nem a Mózes írása.” Az ószövetségben letett törvény „elváltozhatatlan és örökké maradó”. Jézus is azért jött, hogy a törvényt betöltse, és ha ki is kelt a farizeusok ellen, csak a képmutatásukat, az álnokságukat dorgálta és gyűlölte, „de az vallásban egy volt velők”, hasonlóan cselekedtek tanítványai is, akik tehát Jézusnak és az apostoloknak igaz hívei akarnak lenni, azoknak mindenben Mózes törvényét kell követniök. Jézus különben sem végezte el isteni küldetését, mert a zsidók makacssága és vakmerősége, valamint a megtért pogányok gyengesége és állhatatlansága megakasztották megváltói művét. Jézus újra el fog jönni. Felszabadítja a zsidóságot, felépíti Jeruzsálemet, s Dávid székében uralkodik. Péchi Simon a zsidóságot nemcsak egyes pontjaiban, hanem majdnem egész terjedelmében átveszi. Vasárnap helyett a szombatot üli meg, húsvét helyett pészachot ünnepel, a napot estétől-*estéig, az évet ősztől kezdve számítja, naptára nem a keresztény, hanem a zsidó, melyben a hónapok a hold megújulásával kezdődnek, megtartja az ételtörvényeket s átveszi a zsidó ima és szertartási könyvek előírásait. Maga tanul héberül s szorgalmasan lefordítja a héber vallásos irodalom szükséges termékeit, hogy azok héberül nem tudó népe rendelkezésére álljanak.

Az erdélyi szombatosság a 17. század első évtizedeiben alakul ki, 1595-ben már törvényeket hoznak ellenük s fő- és jószágvesztéssel büntetik a zsidózókat, 1618-ban az unitáriusok is kizárják őket, hogy ne védekezessenek unitárius voltukkal, hanem a törvény teljes szigora érhesse őket, Péchi Simon azonban, gyönyörű diplomáciai pályájának hirtelen megszakadása, három és félévi raboskodásából való hazatérése után ért rá a szombatosság ügyével teljes odaadással foglalkozni. I. Eákóczi György 1638-ban Deésen ül törvényt a folyton szaporodó szombatosok százai felett. Akire rábizonyult, hogy a szombatot tartotta *meg*, disznóhúst nem evett, a húsvétot zsidó módra kovásztalan kenyérral ünnepelte, azt a deési törvényszék fej- és jószágvesztésre ítélte. A jószágvesztést minden esetben végrehajtották, a fej vesztés helyett százanként és százötvenenként küldték a szombatosokat Erdély különböző börtöneibe. Toroczkai János kolozsvári ötvöst ugyanez a törvényszék Krisztus káromlásáért az általa oly nagyra tartott ószövetségi törvénynek megfelelően végeztette ki: öt cigánnyal, kövekkel verette agyon. Péchi Simon ellen is pör indult meg s amikor bebizonyosodott, hogy szombatos, ő is jószágai elvesztésével bűnhődött és börtönbe is került. Az elítélt szombatosok börtöneikből szabadulhattak, ha megtagadták hitüket s valamely bevett vallásra tértek. Legnagyobb részük református lett, Péchi Simon is felvette a reformátusvallást. Egy generáció múltán a szombatosság megint kiújult. Mikor 1662-ben kutattak utánok, a deési törvényen elítéltek gyermekeit megint szombatosokként találták. Ki is jelentették: „Mi meg nem esküdtünk sem egyszer, sem másszor — ha az mi atyáink megesküdtek, nem tartozunk mi azzal, hogy azt kövessük, ha nem akarjuk, amire ők kötelezték magukat.”

A 18. század elején újabb üldözésük kezdődött, összeírták őket s 1725-ben valamennyiüket vagyonvesztésre ítélték. Sokan Törökországba vándoroltak ki, az otthonmaradtak kényszerűségből katolikusok lettek, 1729-ben jezsuitákat küldtek a megtérítésükre. Állapotukon II. József türelmi rendelete se segített, mert a szombatosságot nem ismerte el s így a 19. század második évtizedében is sokukat perbe fogták, el is ítélték és újra megfosztották vagyonuktól. Aki tehetett, megint Törökországba

menekült. Legszívósabban az; udvarhelyszéki Bözödújfalun tartották magukat, ahol minden üldözés dacára megmaradtak. 1867-ben a zsidók egyenjogúsításáról szóló törvény elfogadásának a hatása alatt a bözödújfalusi szombatosok egy része elhatározta, hogy áttér a zsidó vallásra s ezt az elhatározásukat 136-an végre is hajtották. Az érdekelt katolikus egyház igyekezett ezt a lépésüket megakadályozni, amelyre tényleg nem volt jogalapjuk, de báró Eötvös József nem engedte, hogy visszakényszerítsék őket, mert „vallásos kérdésekben a tetteges kényszerítés alkalmazása ellenkezik úgy a vallás, mint az állam érdekeivel”.

Öt szombatos család 17 taggal még a múlt század végén is élt Bözödújfaluban utolsó maradványául annak a sokat szenvedett magyar szombatos vallásnak, amely mint vallástörténeti különösség, oly mély bepilantást enged a reformáció egyik tendenciájába.

Angol szombatosok.

Szombatosoknak vagy új izraelitáknak nevezték Angliában Joanna Southcote (1750—1814) gettishami (Devonshire) asszony híveit, aki János Jelenései 12. 1. alapján a Messiás eljövételét hirdette. De nem úgy, hogy az az ég felhőin fog eljönni, hanem úgy, hogy a Messiást ő fogja szülni. A 64 éves asszony ezrekre menő hívei sokáig várták, hogy mikor szüli meg a Messiást s pompás bölcsőt készítettek számára. A Messiás azonban nem jött. Joanna Southcote híveit nem akarván csalódásnak kitenni, gyereksempészéssel segített magán, de leleplezték. Egyes hívei ragaszkodtak írásaihoz, különösen Book of Wonders c. 1813—14-ben megjelent könyvéhez s tovább várták a Messiást. Londonban még a múlt század 70-es éveiben is voltak Joannának hívei, akik azóta kihaltak.

A herrnhuti testvérközösség.

A huszitizmus és a reformáció 18. századbeli pietista iránya összeházasodásának érdekes terméke a herrnhuti testvérközösség, melyre Nicolaus Ludwig von Zinzendorf (1700—1760) szelleme gyakorolt nagy hatást. Gyökerei a 15. század közepére nyúlnak vissza. Morvaországból az üldözés elől menekülő cseh-morva testvérközösség tagjai letelepszene Szászországban, a Löbauból Zittauba vezető országút mellett levő Hutberg lejtőin. Telepük megszorodik néhány pietista némettel, akik csendes visszavonultságban akarnak élni. 1722-ben jön a morva telepések első csoportja. 1727-ben már háromszázan vannak. Községi szabályaik, életük és összetartásuk mintaszerű. A berthelsdorfi evangélikus egyházhoz tartoznak, de különös berendezésű vallásos életet élnek. Naponként összejönnek imádságra, énekekben gyakorolják magukat, szeretetlakomát tartanak, a nap 24 óráját kiosztják egymás között úgy, hogy egyikük mindig imádkozzék (az örökimádás protestáns formája), a gyülekezeti életben valamiképp mindegyikük hasznossá igyekszik tenni magát. A kis leányegyház húsz év alatt nemzetközi szövetséggé nőtt. Terjedését elősegítette az, hogy Zinzendorft 1736-ban száműzik Szászországból, mire nagy utazásokat tett, eljutott Oroszországba, Angliába és Amerikába is s terjesztette a testvérközösség eszméit, prédikálta Krisztust. Távollétében a testvérközösség egy püspök vezetése alatt álló egyházzá szervezkedett. 1741-ben annyira szétágazik a testvérközösség, hogy a „fő vén” már nem bírja elviselni a lelkipásztori gondjait és leköszön hivataláról. A közösség erre azt a megoldást választotta, hogy Jézus Krisztust választotta meg fő vénnek, a közösség lelki vezetőjének. A választást a bibliai sors (találomra felütötték a bibliát s a kinyílt lapon elolvas-

tak és szóbanforgó kérdésre vonatkoztattak egy helyet) is megerősítette. Az esemény emlékére ünneplik november 13-án a „vén-ünnepet” (Aeltestenfest). A testvérközösség főhivatását abban látta, hogy Krisztus igazi tiszteletét minél jobban elmélyítse s a pogányok közt is terjessze. A 20. század elején négy önálló csoportra szakadva működik. Európában 23 gyülekezetük van, ebből 19 Németországban, kettő Svájcban, kettő Hollandiában, körülbelül 8000 taggal. Az angliai csoport 34 gyülekezetében hetedfélezer tag van. Az északamerikai csoport a legnagyobb: 75 gyülekezetben 21.000; Délamerikában 25 gyülekezetben a tagok száma valamivel több hatezernél. A herrnhuti misszió a pogányok közt négyszáz misszionáriust foglalkoztat, a bensülött missziói munkásainak a száma felül van kétezeren, a misszióhoz csatlakozottaké körülbelül százezer pogány-keresztény. A missziót óriási áldozatokkal tartják fenn. Amit csak úgy tehetnek, hogy a testvérközösség nemcsak vallásos, hanem gazdasági közösség is s munkáját saját hívein kívül protestáns pietista körök is messzemenő áldozatkészséggel támogatják.

A herrnhuti testvérközösség önálló szervezet ugyan, de dogmatikai tekintetben teljesen az evangélikus egyház hitvallásainak az alapján áll. Vallásossága mégis jellegzetesen elszíneződött. Sokkal melegebb és érzékenyebb, mint a közönséges evangélikus vallásosság, ami istentiszteletein, ima- és énekóráin is meglátszik. Karácsonykor; nagypénteken és húsvétvasárnap reggelén a megfelelő bibliai részeknek énekek közé beágyazott felolvasásából áll az istentiszteletük, az úrvacsorán kívül szeretetlakomákat tartanak, melyen teából és hozzávaló süteményből áll a vendégség. Istentiszteleteiket karénekekkel élelik. Házi istentiszteleteikre sorsolás útján jelölik ki az ószövetségi szövegeket. A sorsolást Zinzendorf halála után kapták fel. Kétezer ószövetségi mondásból húzzák ki egy bizottság jelenlétében minden napra a textust, a hozzávaló újszövetségit a bizottság választja ki. Az egész évre kisorsolt és összeállított bibliaszövegek iránt az érdeklődés óriási. 1731 óta évenként 100—150.000 példányban terjedtek el. Vallásosságuk dogmatikai alaphangja még ma is Zinzendorfnak az az élménye, melynek megtérését köszönhette. A düsseldorfi képtárban látott egy töviskoszorús Krisztusképet, melynek az volt a felirata: „Én ezt tettem teérted. Te mit tettél értem?!...” Krisztus a központ, mely gondolataikat magához vonja. Krisztus a nap, mely sugarai-val elárasztja őket. Zinzendorf különös érzéssel foglalkozik Krisztus szenvedéseivel, sebeivel és vérével s ez a „vértológia” ment át a testvérközösség vérébe. A testvérközösség komoly és egyszerű vallásossága sok visszhangot váltott ki és sokszor megtermékenyítette az evangélikus egyházat is egyes kiváló képviselőin (Schleiermacher) keresztül. Az evangélikus egyházak újabkori kegyességi eszményén és gyakorlati reformjain is meglátszik a herrnhuti hatás.

Swedenborg és az új Jeruzsálem egyháza

Emanuel Swedberg, aki családjának 1719-ben történt nemesi rangra emelésekor vette fel a Swedenborg nevet (1688—1772), a 18. század egyik legnagyobb elméje. Nagy perspektívájú, általánosan elismert természettudós, aki természettudományi és főként természetbölcseleti műveivel ismert nevet szerzett s hazája határain messze túl befolyásolta kora tudományos gondolkozását. (Goethe, Herder.) Igazi hírét azonban nem tudományos műveinek, hanem annak a változásnak köszönheti, ami lelki életében 1745 áprilisában Londonban végbement s ami víziókban s attól kezdve a szellemvilággal való folytonos érintkezésben jutott kifejezésre.

Ezek a víziók két részre szakítják Swedenborg életét/Tudományos munkálkodását fantasztikus, misztikus és teozóf iratok váltják fel. Állandóan szellemekkel érintkezik, a másvilág titkainak a kinyilatkoztatását és új egyház alapítását tekinti főfeladatának.

Alapvető élménye az volt, hogy egyszer, mikor kitűnő étvággal megebédelt, köd ereszkedett a szemére és a szobája padlóján sok undok csúszó-mászó állatot látott. A látomáson nagyon csodálkozott, mert teljesen eszénél volt, s mikor jobban belenézett a ködös homályba, szobája egyik sarkában egy férfit vett észre, aki ott ült s azt mondta neki: „Ne egyél olyan sokat!” — A következő éjszaka álmában jelent meg neki a férfi s kijelentette, hogy ő az isten, a világ teremtője és megváltója s hogy őt választotta ki arra, hogy általa közölje a szentírás szellemi értelmét, ő majd diktálni fogja, mit kell írnia. Ettől kezdve az úr minden nap jobban megvilágosította s állandó érintkezésbe került az angyalokkal és a szellemekkel. Amit addig könyveiben tanított, azt a mennyei kinyilatkoztatásképpen elbeszélte fantáziákkal, a test és lélek életének a kiszínezésével cserélte fel. Kant egyszerűen bolondnak és fantasztának mondotta, a misztikumok iránt érdeklődő világ pedig egyszerre felfigyelt s új kinyilatkoztatásokat keresett Swedenborgnál.

Swedenborg új világnézete abból indul ki, hogy a test és a lélek, az anyag és a szellem világa nem két külön világ, hanem egy, amelynek ez a két megjelenési formája állandó kölcsönhatást gyakorol egymásra. A természetes világ központja a nap, melytől minden élet függ, a szellemi világé az isten szeretete, azé az istené, akit Swedenborg látomásaiban látott, akivel beszélt, akitől kinyilatkoztatásait vette. Ez az isteni szeretet hatja át a lelkeket s ez sugárzik a lelkekből az emberek testébe is. A lélek isteni szellem, melynek a földön éppúgy szüksége van a testre, mint a testnek a ruhára. A lélek oly szorosan egyesül a testtel, hogy az élőnek látszik. Az anyaggal egyesült lélek természetes egysége az alapja az észszerű gondolkodásnak és az erkölcsös életnek. A kettőnek a halálban való elszakadása után a lélek új testet kap s Swedenborg ezzel az új testtel látja a neki megjelenő lelkeket. A másvilággal érintkezve a legkülönbözőbb lelkekkel volt találkozása. Pál apostollal a megigazulásról beszélt, Vergiliusszal latinul tárgyalt (ezt a beszélgetést egyik látogatója véletlenül kihallgatta s azt mondja, hogy ő csak Swedenborg hangját hallotta, Vergilius feleleteit nem!), Lutherrel pedig a reformáció kérdéseiről értekezett, Jézussal nem beszélt. Belátott a múltba és a jövőbe. Stockholm 1759-i leégése, mint a telepátia iskolapéldája ment át a titkos tudományokkal foglalkozó irodalomba. Angyalokkal és szellemekkel való érintkezéséből tudja, hogy ezek az égben nagy vitatkozásokat tartanak a szabad akaratról, *meg* a tudás fájáról s ezekre meghívják a niceai zsinaton résztvett igazhitű atyákat is.

Bármily újnak és közvetlennek lássék is, Swedenborg új kinyilatkoztatása is biblikus keretek között mozog. Istene ugyan a keresztény szentháromság dogmának nem felel meg, de azért mégis hasonló hozzá: csak egy isten van, akiben isteni hármasság van; ez az isten az üdvözítő úr Jézus Krisztus. „Jehova, a világmindenség teremtője lejött és emberré lett, hogy az embereket megváltsa és lelkiekké tegye.” Isten az egyetlen igaz ember, az abszolút ember, az isten-ember, ő az ősember, kinek képére és hasonlatosságára az emberek teremtődtek. A földön megjelent Krisztus teste nem tartozott a lényegéhez, csak ruha volt, amit halálában levetett. A lutheri szolgálóakaratlan szemben az ember szabad akaratát, jóra való kötelezettségét hangsúlyozza. Elveti az eleve elrende-

lés tanát is s a kegyelemtől és hit által való meglazulás gondolatát a kereszténység megrontójának tekintette. Kánonából e tan hangsúlyozása miatt törülte Pál apostol leveleit s azt tanította, hogyha az ember jót tesz, akkor menekül isten haragjától.

A keresztségét és az úrvacsorát szentségeknek tartotta, de új jelentést adott nekik. A keresztség a keresztény egyházba való felvételt jelenti, az úrvacsora a mennyei egyházbajutás előfeltétele. A gyermekeknek az égi világgal való összeköttetését láthatatlan angyalok tartják fenn. Mihelyt a gyermek megkereszteltetik, isten egy angyalt rendel melléje, aki mindig vele van és lelkét fogékonyá teszi felsőbb igazságok iránt. Az úrvacsora vételekor az úr magasabb erői töltik el a benne résztvevőket, még a méltatlanokat is, de ezeket nem engedi be a mennybe, amíg meg nem térnek. A mennybe való bejutáshoz újjászületés is szükséges. Az újjászületés fokozatain az emberek egy része itt a földön, más része a túlvilági életben megy át (pl. a gyermekkorukban elhaltak lei kei!).

Az alvilágban összetorlódó sok lélek fölött időnként ítéleteket tartanak. Ilyen részítéletet tartott Jézus, mikor e világ urát feltámadása után elítélte, a másikat 1757-ben Swedenborg saját szemével végignézte. Ettől az ítélettől kezdődik egy új világekorszak, melyben az új Jeruzsálem alapjait kell lerakni. Az új Jeruzsálem híveinek egy egyházban kell tömörülniök.

És csakugyan voltak követői.

Az első swedenborgianus gyülekezet Londonban, 1788-ban alakult meg. E század elején 78 egyházuk volt, 6629 taggal. 1810-ben Swedenborg iratainak a terjesztésére megalakult a Swedenborg Society, lóttben a Missionary and Tract Society of the New Church, amely nyilvános könyvtárakat és olvasótermeket lát el Swedenborg irataival. Szétosztan Európa többi országaiban is akad 1—2 swedenborgianus egyház, de nagyobb számban még csak Amerikában vannak (1906-ban 103 gyülekezet, 6389 taggal).

A fantasztikumok iránt érdeklődő primitív emberek és misztikusok körében Swedenborg és tanai iránt még mindig nagy az érdeklődés. Egyháza jelentéktelen, teológiája is patológikus, de a legkülönösebb benne az az óriási ellentét, amely filozófiája és látomásai közt tátong. Alakját ez emberileg rendkívül érdekessé teszi, új bölcsességet keveset találni nála. Talán legtöbb tana — sokkal primitívebb formában — a spiritizmusban és egész fantasztikus vallásos világnézete élte ki magát.

A baptisták.

A 16. század reformáció jának igen sok küzdelme volt különböző rajongókkal, akiket arról a közös jellemvonásukról, hogy a gyermekkeresztséget elvetettek, azt érvénytelennek tartották, tehát újra megkeresztelkedtek, baptistáknak és anabaptistáknak neveztek. Zürichben Zwinglinek, Zwickauban és Münsterben Luthernek okoztak rendkívül sok gondot, Strassburgban pedig Kálvin vitatkozott velük. A legnagyobb részük ártatlan bibliás ember volt, aki a biblia betűjéhez tapadva jutott a reformáció mérsékelt haladásával ellentétbe. De voltak köztük rajongók is, akik a fanatikus és korlátolt emberek dühével fordultak a katolikus egyház ellen, törtek-zúztak, haladéktalan és radikális reformokat követeltek s a parasztlázadás szellemétől áthatva, a szociális forradalom előharcosai is voltak. A középkor élő joga az eretnekek büntetéseivel sújtotta őket, ami nemcsak a katolikusoktól, hanem a protestánsoktól is

kijárt nekik, a parasztlázadás és a münsteri forradalom után ezrével végzik ki őket. Ausztriában az a szabály: aki meg nem tér, annak máglyán kell meghalnia, aki megtér, azt lefejezik. Egyes vidékeken teljesen kipusztulnak, a 17. század közepén azonban Angliában egy új baptista-mozgalom keletkezik, amely különösen Amerikában ér el nagy sikereket, a 19. században pedig egymásután megveti a lábát Európa országaiban is.

Zürichben Grebel Konrád állt Zwinglivel szemben s azt hangoztatta, hogy a keresztényeknek a biblia nemcsak vallásos tekintetben, hanem az élet minden viszonylatában zsinórmértékük. A biblia tiltja a fegyverviselést, az őskereszténység szemben áll a hatóságokkal, jeruzsálemi egyházban a hívek odáig mentek a testvériségben, hogy mindenük közös volt, az apostoli egyház nem keresztelt gyermekeket, tehát ennek az egyházban is így kell lennie. Wilhelm Renbli Witikonban, Zürich leányegyházában, 1524-ben a gyermekkeresztelés ellen prédikált, Felix Manz és Simon Stumpf pedig Zürichben ásták alá ezekkel a gondolatokkal Zwingli művét. 1525 január 25-én Zwingli nyilvános vitán cáfolta tanításait. A vita után a hatóság eltiltotta tanaik továbbterjesztését, őket pedig száműzte. Mielőtt kezükbe vették volna a vándorbotot, elbúcsúztak híveiktől, Jörg „Blaurock” és Konrád Grebel kölcsönösen megkeresztelték egymást az igazi, helyes keresztény keresztséggel, azután Jörg megkeresztelte a többi jelenlevőket is. Ez a jelentőségteljes kezdet. A száműzöttek rövid időn belül letelepedési helyeiken gyülekezeteket alapítottak, Waldshutban Baltasar Hubmaierrel együtt 110-en keresztelkedtek meg. Hubmaier pedig 1525 húsvétján 300 hívőt vett fel a gyülekezetbe. Augsburgban a humanista műveltségű Hans Drenk lett baptistává. A baptisták tanai ebben az időben a cseh-morva testvérekével egyeznek, együtt is működnek. Délnémetországban és Ausztriában annyira elterjednek, hogy az evangéliumi mozgalommal felvehetik a versenyt. Az üldözések aztán hátraszorították őket. Felix Manzot 1527 január 5-én Zürichben vízbe fojtották, Michel Sattlernek 1525 május 21-én Rottenburgban kitepték a nyelvét, tüzes vasfogókkal kínozták, végül megégették, vele együtt 15 férfit vetettek máglyára, tíz asszonyt pedig vízbe fojtottak. Hubmaier 1528 március 10-én Bécsben halt meg a máglyán. Jörg Blaurockot 1529-ben Tirolban égették meg. 1530-ban a baptista kivégzettek száma megközelítette a kétezret. Németország északi részén Melchior Hoffmann nevéhez fűződik a baptista-mozgalom forradalmi irányának a kialakulása és megerősödése. Hoffmann rajongó volt, aki különösen a világ végére vonatkozó jövődésekkel s Krisztus újra való eljövetelének a kérdésével foglalkozott, 1524-től bejárta Livlandot, Svédországot és Dániát, mindenütt prédikált, 1527-től Kieiben hirdeti tanait, 1529-ben Strassburgba kerül és baptistává lesz. Strassburgtól Keletfrieslandba megy, ott 300 hívőt szerez, kik a következő évben kénytelenek az üldözés elől Hollandiába menekülni, ahol 1531-ben prédikátorukat több társával együtt lefejezték. Hoffmann azt tanította, hogy 1533-ban lesz a világ vége. őt magát 1533-ban Strassburgban elfogták s a börtönből nem is került ki többet. Próféta művét Jan Mathison haarlemi pék folytatta, aki Hollandiában gyűjtött híveket, az ő két apostola volt az, aki a veszfáliai Münstert 1534 január 5-én felkereste s ott elhintette a baptizmus magját.

Münster és az anabaptista királyság.

Münster püspöki város 15 — 16.000 lakossal; a reformációt nehezen veszi be. A céhek és a nép hívei ugyan, de a hatóságok mindent megpróbálnak a mozgalom elfojtására. Az eredmény az, hogy a nép kierősza-

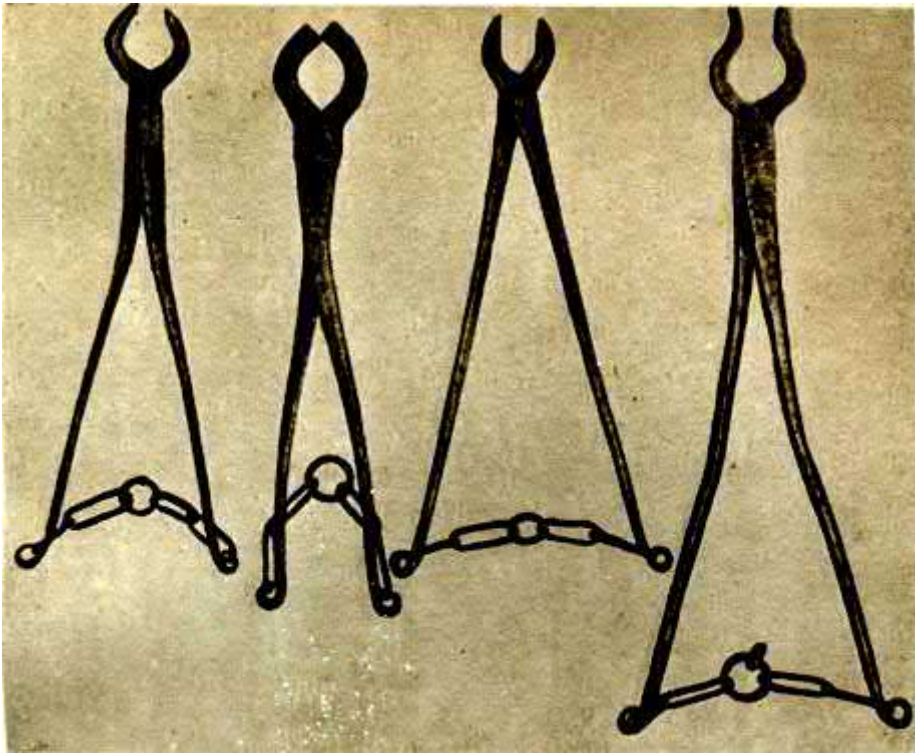

Knipperdöllinck B. képe 1536-ból.
Aldegrever H. metszete.

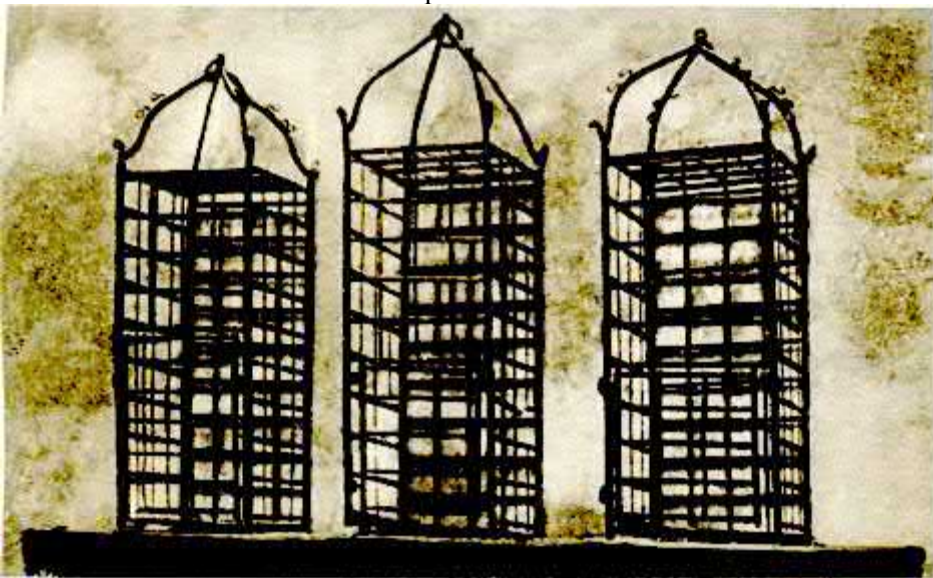

Leydeni János, a müncheni anabaptisták királya.
Aldegrever H. metszete. 1536.

Vas harapófogók a raünsteri Friedenssaal-ban. Ezekkel csipkedték az anabaptistákat.

A vasketrecek, melyekben a kivégzett anabaptisták holttestét a münsteri Lamberti-templom tornyára elrettentő például kiakasztották.

kolja a reformációt. Münsterben Melchior Hoffmannak több híve megfordult és meg is telepedett. A két holland apostol megjelenése nagylökést ad az egyházellenes mozgalomnak. Azonnal csatlakozik hozzájuk a münsteri evangélikusok egyik papja: Bernhard Rothmann, a rajongók vezére, Heinrich Roll s még négy társuk, akiket nyolc nap alatt még 1400-an követnek s valamennyien megkeresztelkednek. Január 13-án két új küldötte érkezik Matthisonnak: Oude Jan Beukelsz van Leiden és Gert torn Kloster. Jan van Leiden ekkor 25 éves, hamarosan elveszi Knipperdollingnek, a münsteri nép vezérnek a leányát. Február 11-én a tanács a baptistáknak szabad vallásgyakorlatot biztosít s ezzel Münster a mindenfelé üldözött baptisták menedékhelye lesz. Jan Matthison is Münsterbe jön. Az új választásoknál Knipperdolling saját párthívét ülteti a polgármesteri székbe, a nép megrohanja a dómot és a kolostorokat, február 27-én kiűzi az istentelenekeket s három napon át tart a megtérők keresztelése. Jan Matthison az Apostolok Cselekedetére való hivatkozással bevezeti a vagyonszétosztást, halálbüntetés terhe alatt bekövetel minden aranyat és ezüstöt, március 15-én elkezdik a városban levő könyvek megégetését, mert az új Jeruzsálemben a biblián kívül más könyvre nincs szükség. A polgárok lázadását vérbefojtják. A püspök a várost ostrom alá veszi, április 5-én Jan Matthison egy kitörés alkalmával életét veszti. Ettől kezdve Jan Leiden a vezér, aki az új Jeruzsálem szervezését tovább folytatja. Mindenekelőtt eltörli a tanácsot s helyébe „Izrael 12 törzsének 12 vénje”-képpen a régi tisztviselők közül és a céhek vezetőiből választ vezetőket, Knipperdollingot, a régi polgármestert hóhérrá nevezi ki. ő maga mint próféta áll a város élén s oly ügyesen szervezi a város védelmét, hogy az ostromló sereggel szemben többször sikert vív ki. Július közepén a pátriárkák többnej úségére való hivatkozással megengedi a többnej úséget. Ez az intézkedés nagy ellenszenvet kelt, a polgárok fegyvert fognak ellene, Jan van Leident, Knipperdollingot és a többi vezetőket elfogják, de a nép kiszabadítja őket, a polgárság ellenállását pedig leveri. Ettől kezdve Münsterben a baptisták hatalma korlátlan. Augusztus 31-én Jan van Leident új isteni kinyilatkoztatás alapján Dusentschuer, az új próféta királlyá koronázza. Jan van Leiden udvartartást rendez be, pénzt veret, a piactéren trónuson ülve tesz törvényt. Ugyanakkor, amikor a király a legnagyobb fényűzést fejt ki, arany-sarkantyús cipőkben, aranyhüvelyű kardal jár, Dusentschur azt prédikálja a népnek, hogy az isten a nép fényűzését nem jó szemmel látja s a király elrendeli, hogy egy férfinak se legyen két kabátjánál, két nadrágjánál, két mellényénél, két sapkájánál és négy ingénél többje. Az aszszonyoknak két szoknyájuk, egy köpenyegjük, két alsónadrágjuk, négy ingük, négy karperecük és négy fej kötőjük lehetett, a többit be kellett szolgáltatni. Knipperdolling a „testi király” mellett új kinyilatkoztatás alapján „lelki királyságra” törekszik, de Jan van Leiden lefogatja és börtönbe zárja. Október 13-án nagy úrvacsorát tartanak a dóm előtti téren, melyen a hívek a magukkal hozott ételeket fogyasztják, a végén a király és a királyné kenyeret és bort osztanak szét és 27 apostolt választanak, akiket igehirdetőkül küldenek ki. Rothmann megírja „az igazi és egészséges keresztény tanítás helyreállításáról” szóló művét, melyben a münsteri reformokat a bibliával igazolja és ajánlja.

Közben az ostromlóknak sikerül a várost teljesen körülzárniuk s lehetetlenné tenniök kívülről való élelmezését. A fenyegető éhínség elől sokan átpártoltak az ostromlókhoz. 1535 április közepén az ostromló had mindenfelől megszorodik, a fejedelmek közös veszedelmet látnak

a baptista-mozgalomban s a münsteri püspök segítségére sietnek, Jan van Leiden pedig kénytelen beleegyezni abba, hogy az aggok, asszonyok és gyermekek elhagyhassák a várost s védelmére csak 1600 fegyveres férfi marad. A város június 25-én árulás folytán esik el. Két menekülő megjelölte a falak gyenge helyeit s az ostromlónak sikerül bejutniok a városba. A katonák rettenetes vérfürdőt rendeznek a baptisták közt, Jan van Leident, Knipperdollingot és a többi vezetőt elfogják. Az „új Jeruzsálemnek” vége.

A münsteri baptista-királyt ide-oda hurcolják, vitatkoznak vele s életének meghagyását is megígérik, ha a mozgalom elül. Végül visszaviszik Münsterbe s ott elítélik. 1536 január 22-én végezték ki Knipperdollinggal és Bernhard Krechtinggel együtt. Előbb tüzes fogókkal kínozták őket, azután a nyelvüket tépték ki, végül a szívükbe tört döftek, a holttestüket pedig vasketrecekbe téve, a Lamberti-templom tornyára akasztották fel.

A münsteri rajongók bukása hosszú időre megpecsételte a baptista-mozgalom sorsát. A szigorú üldözések egy ideig még nyugtalanságban tartották a hozzájuk szítókat. Joh. Batenburg, akit 1537-ben végeztek ki, még Jan van Leiden királyságának a visszaállításában bizakodott, David Joris, a baptisták utána következő vezére azonban már azt tanította, hogy addig, amíg el jő az az idő, mikor a királyok leteszik a kormányukat, a hívek a hatóságoknak engedelmeskedni tartoznak.

A mennoniták.

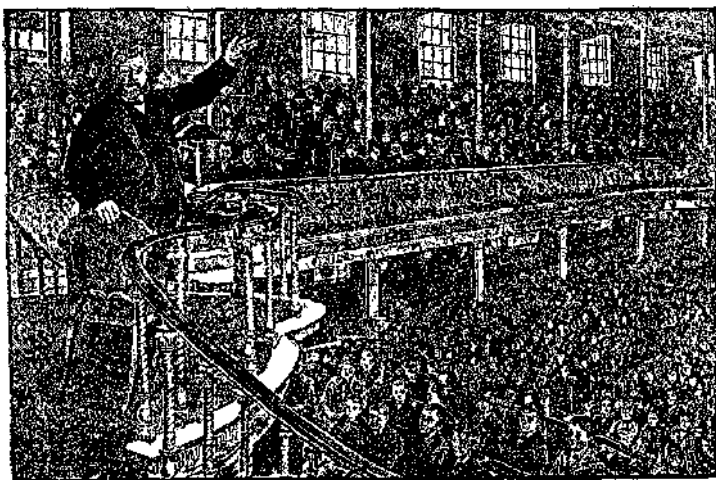
A baptista-mozgalmat forradalmi jellegéből a holland Menno Simons (1492—1559) vetköztette ki. Menno Simons katolikus pap volt, 1536-ban lépett át a baptistákhoz, de Jan Matthison irányát, amely isten országát fegyveres kézzel akarta felállítani a földön, kezdettől fogva a leghatározottabban kárhóztatta s a biblia békés, tiszta erkölcsi szellemének a megvalósítását tartotta a baptizmus feladatának. Elmélyedő, erkölcsi felfogása egyre jobban terjed, már 1540-ben vannak magukat mennonitáknak nevező baptisták. Általános nevük Hollandiában „Doopsgezinden”» (Taufgesinnte = keresztelők); számos irányuk van, amelyek részben függetlenek egymástól, részben szövetségekbe tömörülnek. Számuk nem nagy» $\frac{1}{4}$ és $\frac{1}{2}$ millió közt lehet; legnagyobb gyülekezetük az amsterdami, kb. 6000 lélekkel, Hollandiában kb. 60.000 él. Amerikában talán kétszerennyien lehetnek. Közös hitvallásuk nincs; minden gyülekezetük önálló, szövetségeik a gyülekezetek fölött hatósági jogokat nem gyakorolnak. Közös szokásuk az, hogy a gyülekezeteikbe belépőket megkeresztelik; a keresztelést nem vízbe való merítéssel, hanem vízzel való leöntéssel végzik. Az öskeresztény erkölcshez és a bibliai előírásokhoz ragaszkodnak, nem esküsznek, nem fognak fegyvert, egymás iránt való testvéri érzésük meleg és őszinte. Egymással nem pörösködnek, eltérő nézetek miatt nem *vitáznak*, vannak erősen konzervatív és vannak radikális nézetű híveik és gyülekezeteik, amelyek békében megférnek egymással. Papjaik nincsenek, prédikátoraikat nem fizetik, misszióval nem foglalkoznak. Tagjaik száma nem szaporodik, alkalmas gyülekezeti vezetőik kellő nevelés hiányában egyre ritkábbak lesznek. Szervezetlensége következményeit és gyakorlati érzékének hiányát egyre jobban érzi ez a különben szép múltú, rokonszenves, komoly keresztény eszményeknek élő baptista-csoport.

Angol és amerikai baptisták.

Az angol és amerikai baptistamozgalom a 17. század második negye-

dében kezd megizmosodni. Az első angol baptista Richard Blount volt, akit Jan Batte 1640-ben keresztelt meg Hollandiában. Cromwell hadseregében számos baptista harcol, Milton, az „Elveszett paradicsom” világhírű költője és Bunyan János, a „Zarándok útja”-nak az írója szintén baptisták. 1689-ben száz gyülekezetük volt, ma Angliában közel 400.000 lehet a számuk és tíz teológiai iskolát tartanak fenn.

Amerikában Roger Williams 1636-ban alapította Providence-ban (Rhode Island) az első baptista-gyülekezetet, ma kb. 40.000 gyülekezetük van közel hétmillió felnőtt taggal. Hét teológiai iskolájuk van. Legújabb egyetemük a chicagói, melyre a gazdag Rockefeller egymaga 30 millió dollárt adott. — A kisebb csoportok közül a misszióellenes primitív baptisták

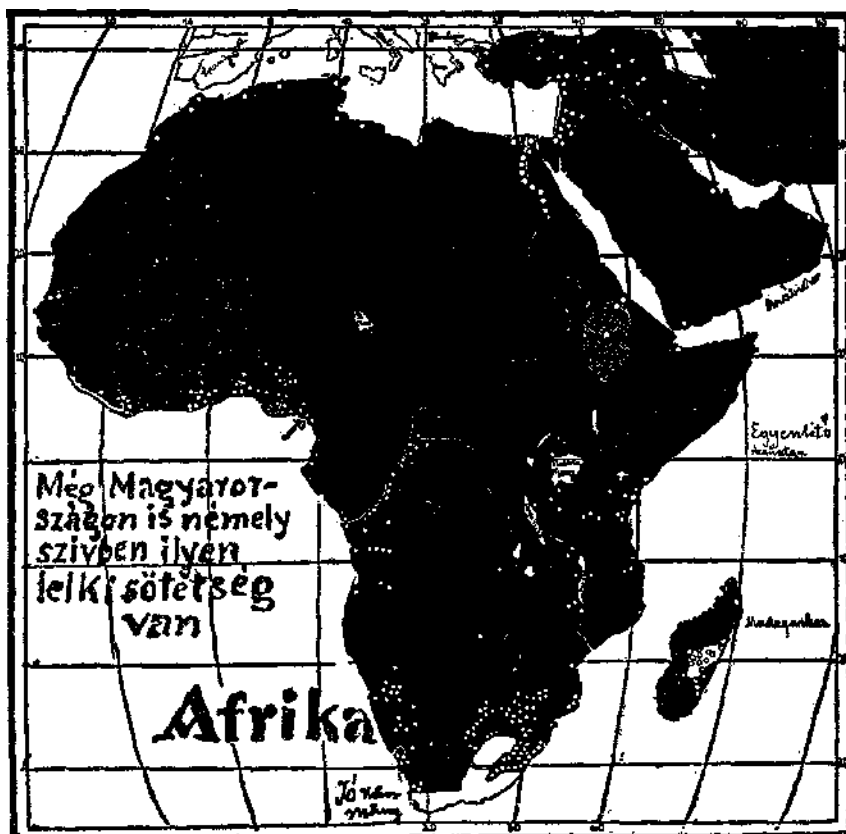
Spurgeon (1843—1892), a legnagyobb baptista prédikátor beszél a londoni Metropolitan Tabernacle-ban. Páratlan nagy szónok volt, többnyire zsúfolt templomában ötezer ember hallgatta. Közel kétezer beszéde jelent meg nyomtatásban. Egyszerű, világos, természetes, mindig biblikus és evangéliumi szellemről áhatott szónoklatai élénk hatást váltottak ki s a protestáns egyházi ékesszólást is megtermékenyítették.

másfélszázezren lehetnek, a tunkerek, akik a keresztelezésnél háromszor mérülnek alá, hasonlóképpen másfélszázezren, a free will-baptisták, akik nem gyülekezeti tagoknak is megengedik a velük való úrvacsorázást, százezen vannak.

A campbelliták.

A campbelliták (Disciples of Christ = Krisztus tanítványai) Campbell Sándor hívei. Campbell atyjával együtt 1809-ben került Írországból Amerikába s Pennsylvániában volt presbiteriánus lelkész. Atyja meghasonlott a gyülekezettel, mert felállította azt az elvet: „Ha az írás beszél, akkor mi is beszélünk, ha az írás hallgat, mi is hallgatunk”. Ez annyit jelentett, hogy a gyermekkeresztség érvénytelen. A két Campbell ötdmágával újra keresztelekedett és belépett egy baptista gyülekezetbe. Később a Campbell-fiú a baptisták több szokását helytelenítette. Hitvallást ugyan nem készített, de nézeteinek alaptételei mégis megállapíthatók. Három alapelve van: 1. A szentlélek nem közvetlenül, hanem a szentírásón keresz-

tül nyilvánul meg. 2. Az újjászületés addig nem teljes, míg a bemeítkezés meg nem történt. 3. A keresztség lemossa a bűnöket. A baptisták ezzel szemben azt tanították, hogy a szentlélek az írás nélkül is előidézheti az újjászületést, amihez nem is okvetlen szükséges a megkeresztelkedés se, mert az ember már a megkeresztelkedés előtt bizonyos lehet üdvösségéről s a keresztség csak az úr Jézusról való nyilvános hitvallás. A 19. század első felében Délamerikában sokat vitatta Campbell nézeteit. 1826-ban új bibliafordítást adott ki, melyben a keresztelés és keresztelő szavak helyett

A baptista népies iratok stílusát jellemző rajz.

mindenütt az immersion és immerser (= bemeítkezés és bemeítkező) szavakat használta, 1827-ben hívei külön szervezkedtek. 1841-ben teológiaiskolát alapított, 1866-ban meghalt. 1908-ban 11.307 gyülekezetben egy és egynegyedmillió felnőtt híve volt egyházának.

Közép- és Délamerikában a baptisták sokkal ritkábban találhatók. Ezen az óriási területen együttesen alig van 1500 gyülekezetük 200.000 taggal.

A baptisták Németországban és nálunk.

Németországban J. G. Oncken (t 1884) alapította meg a mai baptistamozgalmat. 1823-ban mint a brit és külföldi bibliatársulat bibliaárusa kerül Hamburgba, 1834-ben hatodmagával megkeresztelkedik s nagy buzga-

lommal térít. Egy időn át éjjel keresztel, 1837 szeptember 3-án tartja az első nyilvános keresztelést. Munkájukat a hatóságok soká akadályozták. Leghamarabb legyőzték a hatóságok ellenszenvét Hamburgban, ahol 1842 óta van szabad vallásgyakorlatuk, egész Németországban 1875-ben ismerték el gyülekezeteiket. (200 gyülekezet kb. 40.000 hívővel.)

Magyarországba Hamburgból hozták be a baptista eszmét ott járt iparosifjak. Rottmayer János (1817—1901) asztaloslegény a misszió lelke, ki 1843-ban keresztelkedett meg Hamburgban, 1846-ban tért haza hatodmagával s haláláig buzgó híve volt a gyülekezetnek. Rottmayer Pesten és Budán dolgozott, kezdetben a skót gyülekezethez csatlakozott. Az első keresztelést 1865-ben G. W. Lehmann berlini misszionárius végezte. Bihar-megyében Nóvák Antal szabómester munkája nyomán keletkezett több gyülekezet, 1873-ban Meyer Henrik bibliatársulati ügynök lett a misszióvezér. A hatóságok a baptizmus terjedését nem szívesen nézték, könyveiket lefoglalták, összejöveteleiket betiltották, prédikátoraikat be is csukták; 1905-ben a 77092. sz. rendelettel a vallás- és közoktatásügyi miniszter elismeri őket.

Az ócsai hitvallás.

Az elismerés a Csopják Attila elnöklete alatt 1905 szept. 15-én tartott ócsai gyűlésen elfogadott, u. u. *ócsai hitvallás* alapján történt. Ez a hitvallás 15 cikkben az általános keresztény alapelveket foglalja össze, sokkal jellegzetesebb nála a hozzácsatolt 23 pontból álló függelék, melynek szövege itt következik:

„1. Hisszük, hogy az emberi lélek a test halála után is tovább *ét* (Lukács 16., 19—31. Kor. II. lev. 5., 6., 8—10. János ev. 14., 3. Thess. I. lev. 4., 13—17.)

2. üdvözülni egyedül Isten ingyen kegyelméből, az úr Jézusban való élő hit által fogunk, tehát nem a jó cselekedetek és nem saját érdemünk által jutunk a mennyei örökélethez. (Efez. 2. 8—9.)

3. Hitünket jó cselekedetek gyakorlása által kell bebizonyítani épp úgy, mint gyümölcse által a fának azt, hogy beoltott nemes és jó fa. (Lukács ev. 6., 43—46. Jakab 2. 17. 20. 22. 24. 26.)

4. Aki jót tudna cselekedni és nem cselekszi azt, az olyan ember bűnös, (Jakab 4. 17.)

5. A bűn pozitív és negatív úton származhatik, azaz elkövetni gonosz dolgot vagy elmulasztani jó dolgot: *egyaránt bűn*. Bűn lopni, de bűn nem segíteni ott, ahol kell. Bűn mást rossz útra csábítani, de bűn mást jó útra nem segíteni.

^ 6. Minden cselekedetnek a szeretetből kell kiindulni, tehát csak azok a jó cselekedetek, melyek forrása a szeretet. (János ev. 14., 15. János I. lev. 2. 5.)

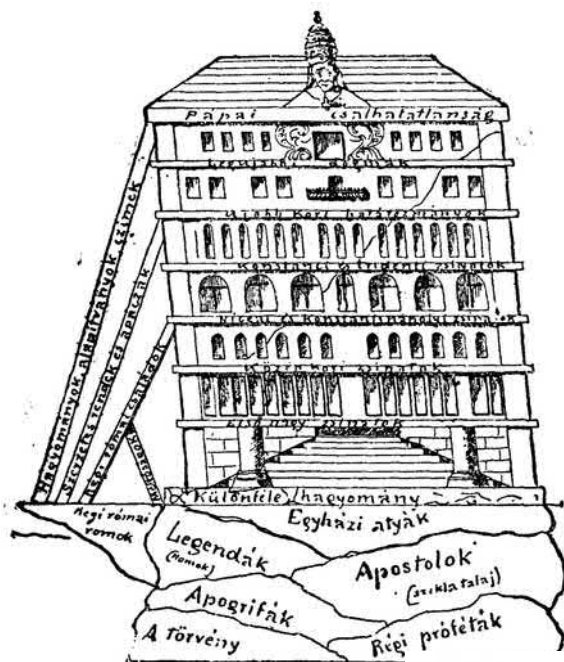
7. Gonosz eszközöket jó cél elérésére felhasználni bűn. A cél nem szentesíti az eszközt.

8. Keresztyén szombat vagy az úr napja alatt a vasárnapot értjük,

9. Megkeresztelve csak oly egyén lehet, aki az úr Jézusban, mint istennek egyetlen szülött fiában, valóban hisz, hitét cselekedeteivel bebizonyítja, azt nyíltan megvallja, bűneit megbánja és önkényt, minden rábeszélés és érdek nélkül a keresztségét kérelmezi. (Ap. csel. 8., 36—7.)

10. Csakis a teljes alámerítést tartjuk külsőleg helyes keresztelési módnak, mely mindenkin csak egyszer hajtatik végre. Miután az úr Jézus is bemeztetett (a Jordánba), helyes és szép dolognak tartjuk, hogy minden keresztyén ember kövesse Mestere példáját. (Máté ev. 3., 16.)

11. A keresztelést újjászületésnek kell megelőznie. Mindenkinnek elő-

ször az élő víztől, mely az istennek igéje és a szent lélektől újjá születnie. Ezen újjászületés az illető egyén megváltozott életmódjából tűnik ki, tehát gyakorlatilag szemléhető, nem pedig elméleti tudomány. A káromló imádkozóvá, a fősvény adakozóvá válik. A keresztség az újjászületésnek fürdője, előbb kell tehát megszületni, hogy fürösztendő legyen. (Máté ev. 3., 6—8.)

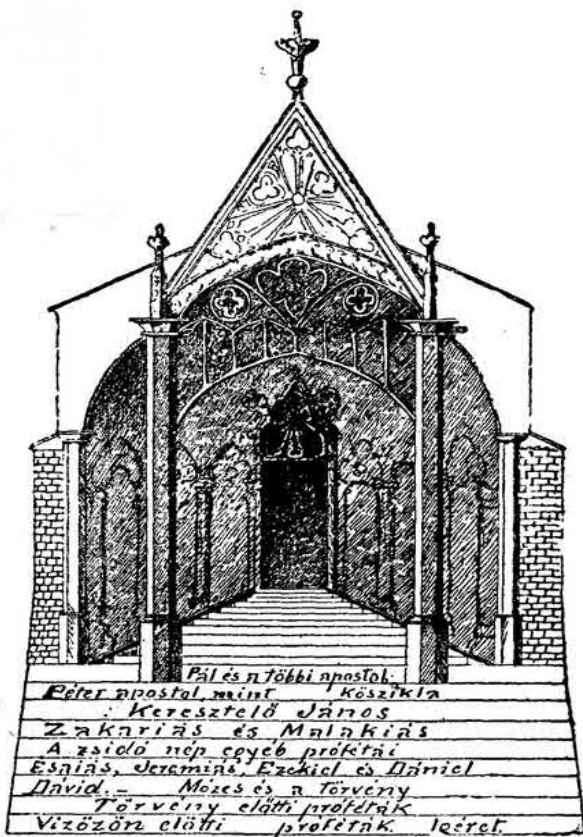
12. Akiben élő hit nincs, annak felekezethez való tartozása mitsem használ.

Minden ember, akinek szívében az úr Jézus Krisztus él, tagja az ő testének és örököse a mennyországban bárki is legyen az és ha baptista gyülekezethez nem is tartozik.

14. Mindenben fő a Krisztus és ebben mindennemű elnevezésű keresztyének egynek kell lenni, ha a lényegtelen és az üdvösségre nem tartozó dolgokban némi eltérések vannak is.

Krisztuson kívül nincs közvetítő isten és ember közt (Tim. 2., 5.), azért a szentek érdemére való hivatkozás hitünkkel meg nem egyezik; a szentek és angyalok közbenjárásért való könyörgést pedig Krisztus megkisebbitésének és szentírássellenesnek tartjuk. (Kolosse 2., 18., János jel. 19., 10.)

Baptista szemléltetés. Az egyik kép a keresztyén vallás szilárd alapját szemlélteti, a másik a katolikus hitrendszer mutatja s meglehetősen ingadozónak állítja be. Mindkét kép önmagát magyarázza. A felekezeti polémia e modern termékeit érdemes a reformáció korából valók mellé állítani: milyen primitívek ma is és mennyivel tartalmatlanabbak és színtele-
nebbek a maiak a régieknél.

15. Imában leborulni egyedül a Mindenható isten előtt kell és szabad. (János jel. 22., 9.)

16. Minden keresztyén egyszersmind Istennek papja, Krisztus főpapsága alatt. (Péter 2., 9.)

17. Krisztus az ő teste által véget vetett minden külső áldozatnak. Áldozni kell azonban hittel, szeretettel és igazsággal a szívnek oltárán. (Kolossé 2., 14—15.)

18. Istent, mint mindenütt jelenlévőt, imádni lehet *bármely* helyen, de mindenkor lélekben és igazságban. (Máté ev. 28., 20., 18., 20. János ev. 4., 23.)

19. Minden étel arra való, hogy azzal a hívek hálaadással éljenek. (Tim. I. lev. 4., 4—5.) azért nincs különbség böjti és nem böjti étel közt.

20. Az önmegtartóztatás és böjti nagyon helyes és hasznos cselekedet, de csak a Máté ev. 6. és Ésaiás próféta könyvének 58. részében élénk állított módnak szem előtt tartásával.

21. Legfőbb ünnepnapunk a vasárnap, de ezen kívül helyes megünnepegni a nagypéntek, húsvét, pünkösd másodnapját és a karácsonyt, csak-hogy ez utóbbiakra nézve a hívők lelkiismerete korlátok közé nem szorítható. (Kol. 2., 16—17.)

22. Egyik fő kötelességünk a gyermekek nevelése és tanítása, kiket még zsenge korukban az úr Jézushoz kell vezetnünk. (Máté 19., 13—14.)

23. Véleményünk az, hogy a kis gyermekek, kik még bünt el nem követhettek, ha meghalnak, az örök üdvösségnek részesei lehetnek, akár keresztyén, akár nem keresztyén szülőktől származtak légyen, minthogy az úr Jézus az összes emberiségért áldozta fel magát és Ádám bűnéért teljesen eleget tett”.

Az elismerés két részre szakítja a magyar baptistákat, vannak olyanok, akik az elismerést örömmel veszik, más részük nem lép be az elismert szövetségbe. A háború előtt egész Magyarországon kb. 20.000 baptista volt. A háború után a megmaradt országrészen mindössze 7000 baptista maradt, de ezek száma 1918-tól máig kb. 12.000-re szaporodott. Békehírnök című lapjuk 4200 példányban jelenik meg. Budapesten teológiai intézetük van három tanárral, árvaházukban száz árvát látnak el, kiskőrösi és hajdúböszörményi menedékházukban 40 aggot tartanak el. Miszsiójuk mozgékony és sok új helyen veti meg a lábát.

Az adventisták.

A baptista-mozgalom egyik elágazódása az adventizmus, mely nevét onnan nyerte, hogy Krisztus újra való eljövételét várja. A Krisztus-várás nem adventista specialitás. Minden keresztyény egyház hisz abban, hogy Krisztus „felment a mennybe s onnan leszen eljövendő Ítélni eleveneket és holtakat”. Az első keresztyények azt várták, hogy Krisztus még életükben visszatér s megtartja az ítéletet. A várákozás azonban nem teljesült be. Egyik generáció a másik után hiába várta Krisztus újra eljövételét, de azért azt a hitet a keresztyény egyház nem adta föl, hanem bizonytalan időre prolongálta. Általában meglehetősen elhomályosodott és háttérbe szorult hittétel, zavaros időkben azonban meglepő szabályszerűséggel újra meg újra fellángoló várákozás, mely lelki járványképp ragad meg kisebb-nagyobb tömegekben. A nagy egyházak lehiggadt, arany középúton járó gondolkozására igen jellemző e gondolat háttérbe szorítása, viszont az is jellemző, hogy mennyire visszatérő lát ez a várákozás a legkülönbözőbb szekták rajongásában. Krisztust számtalanszor várták már vissza. Az 1000. év körül, majd a keresztes háborúk és a reformáció idejében, külön-

böző kegyes bibliaolvasó körökben. A várakozásnak bibliai alapja van. Dániel és János Jelenéseinek könyve utalnak titokzatos számokkal a világ végére. Értetlen emberek ezekből az adatokból igyekeznek kiszámítani a világ vége bekövetkezésének az időpontját s a várakozással járó lázat és félelmet rendszeresen sikerrel tudják beszuggerálni egyszerűbb gondolkozású emberekbe. Az adventista mozgalmak fellángolnak és elmúlnak. A várakozás összeomlása rendszeresen megsemmisíti őket. A 19. század elején keletkezett adventista-felekezet azonban maholnap százéves múltra tekinthet vissza, mégis mindig töretlen hittel s nem minden siker nélkül terjeszti a Krisztus eljövételében való hitet.

A felekezet alapítója az amerikai szegény farmercsaládból származó William Miller (1782—1849), aki 34 éves korában csatlakozott a baptistákhoz s 1822 óta foglalkozott apokaliptikus „tanulmányokkal”. Dániel könyve 8. 14-ből- („És monda nékem: Kétezer és háromszáz estvéig és reggelig és azután megtisztíttatik a szent hely”) kiokoskodta, hogy a szent hely megtisztítása a világ vége s hogy a 2300 nap nem közönséges, hanem „prófétai” nap, amit Mózes IV. könyve (14. 34) szerint egy esztendőnek kell venni. A hely tehát azt jelentené, hogy a jövendölés a világ végére vonatkozik s azt 2300 év múlva bekövetkezőnek mondja. Csak az a kérdés, hogy a 2300 évet honnan kell számítani? Miller a Kr. e. 457. évet, Esdrás Jeruzsálembé való visszatérésének az évét veszi kiindulópontjaul. $7X^0=490$ év múlva, tehát a keresztény időszámítás 33. évében halt meg Krisztus. Ez a tény megerősíti a kiindulópont helyességét. Ezen az alapon a 2300. év Kr. u. 1843-ra esik. Miller 1831-ben hozta nyilvánosságra ezt a felfedezését, prédikáló körútra ment vele s lapjaiban is hirdette, ahol pontosabban 1843. március 21. és 1844. március 21-e közé tette Krisztus eljövételét. Hívei világvégi hangulatukban elhagyták vagyონukat, munkájukat s fehér ruhába öltözve várták a Messiást. A terminus elmúlt anélkül, hogy Krisztus eljött volna. Miller bevallotta tévedését, híve S. S. Snow azonban megállapította, hogy csak a számításba csúszott be hiba azzal, hogy Miller elfeledkezett Máté ev. 25. részéről, melyben az van mondva, hogy „a vőlegény késett” s csak egy fél nappal = egy fél évvel később jött. 1844 október 21-e is elmúlt Krisztus eljövetele nélkül. A kétszeri csalódás sokakat kijózanított a várakozásból, Miller és sok híve azonban megmaradt a várakozás mellett. Rosszul számoltak, de az ítélet nem fog elmaradni.

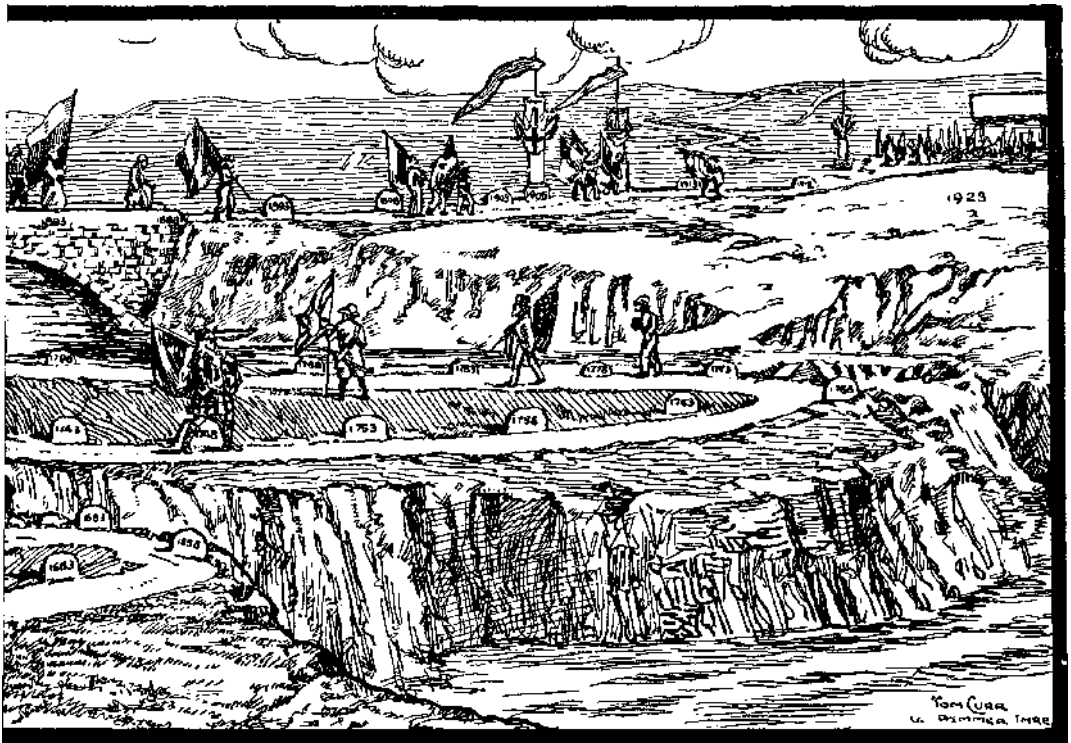
A baptisták 1845-ben Millert követőivel együtt kizárták, azóta az adventizmus külön felekezetként szervezkedett.

Számos ága van. Eltéréseik s maguk is jelentéktelenek, Amerikán kívül hívei csak a szombatos-adventista iránynak vannak. Ezek főként abban különböznek a többiektől, hogy vasárnap helyett a szombatot ünneplik heti ünnep- és pihenőnapként. Van egy traktatusuk, amelyben kerek száz bibliai helyet sorolnak fel szombatosságuk igazolására. A mozgalom megindítója Josef Bates hajóskapitány volt 1846-ban írt könyvével, lelke pedig a White-házaspár: James White (1821—1881) és a felesége, Ellen G. White (1827—1917), akinek sok látomása volt s akit ezért hívei prófétának tartottak. „White nővér” egy látomásában megtudta, hogy William Miller számítása helyes volt, csakhogy annak a dátuma nem a föld megtisztítására, hanem a mennyei szentély előkészítésére vonatkozik. 1844. október 22-én Jézus csakugyan megkezdte az égből a mennyei szentély megtisztítását, amit a keresztény vasárnap szokásának a meggyökereztetése szentségtelenített meg...

A mozgalom 1853-ban vett nagyobb lendületet, 1858-ban az ószövet-

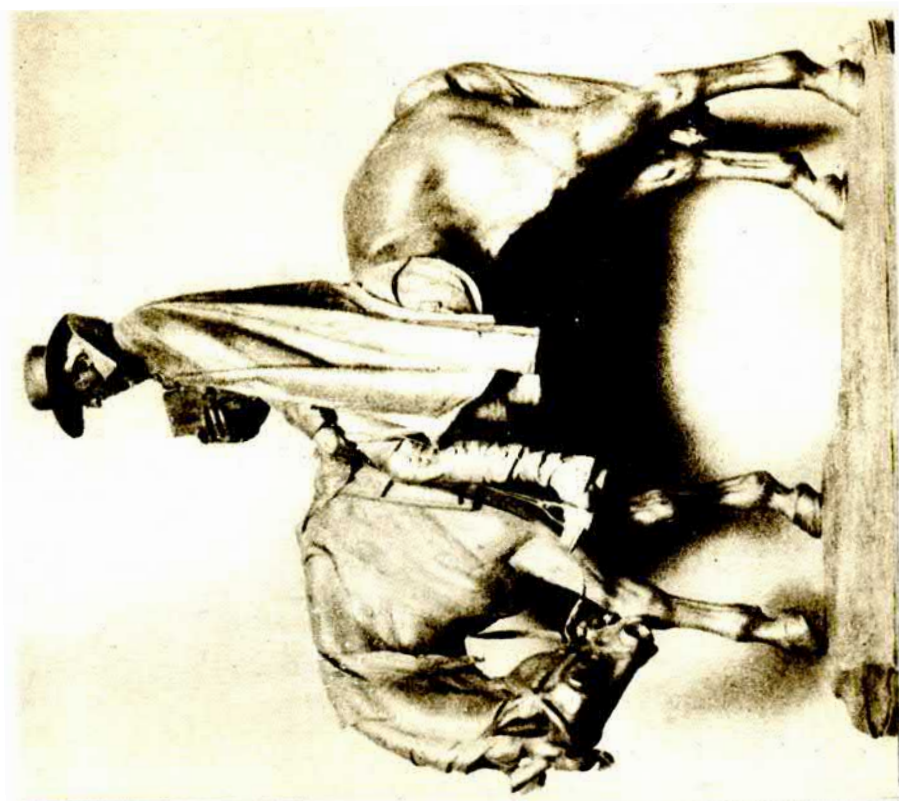
A világ népeinek bekapcsolódása a baptista misszióba. A magyar az 1868-as mér föld
s ott v

látható. Tom Curr rajza, mely a stockholmi protestáns világtalálkozásra készült állítva.

William Penn képe 1696-ból. A 22 éves ifjú páncélsruhát visel.
A kép a Historical Society of Pennsylvania tulajdonában van.

Francis Asbury methodista püspök lovasszobra Washingtonban (D. C.).
Egyike volt a legfáradhatatlanabb misszionáriusoknak. Utinaplója szerint
lovon és kocsin több mint 270.000 mérföldet utazott, 16.500-szor prédikált
és 4000 lelkesíti avatott fel.

ségre való hivatkozással bevezette a tizedet s ezzel annyi jövedelemre tett szert, hogy berendezkedhetett és misszióra is gondolhatott. 1874-ben Svájcban, 1876-ban Németországban is letelepedtek. Missziójuk huszonöt éve Magyarországon is működik. Budapesten négy gyülekezeti helyiségük van, magyarországi tagjaik száma 1926-ban 1222 volt. A misszióra nagy súlyt helyeznek, mert Krisztus nem jöhet el addig, míg evangéliuma minden népnek nem prédikáltatik. Az egész világon 7500, nálunk 26 misszionáriusuk foglalkozik prédikálással és hittérítéssel s ezenfelül rendkívül nagy súlyt helyeznek az iratterjesztésre, apró füzeteket milliószámra szórják szét, nálunk 80 iratterjesztőjük működik. Európai iratterjesztő központjuk az Internationale Traktatgesellschaft Hamburgban. Tagjaik száma az egész világon kb. negyedmillió, Németországban 15.000. Gyülekezeteik önállóak s véneik vezetése alatt állanak. Ahol elegendő vannak hozzá, fizetett prédikátorokat tartanak, akiket a Magdeburg mellett levő Friedensau-ban képeznek ki. A gyülekezetek egyesülésekre csoportosulnak. Tanaik közül az, amelyik körül minden gondolatuk forog, a Krisztus eljövételéről szóló tantétel. White nővér látomásai szerint ezt három jel előzi meg. Az első William Miller számítása volt. A másodikat angyali kinyilatkoztatás formájában White nővér kapta: az úr tudatta vele, hogy a vasárnap megünneplésének a súlyos bűne miatt nemcsak a katolikus, hanem az evangéliumi egyházak is elkárhoznak. A harmadik jel az lesz, hogyha a szombatos adventisták népe 144.000-re szaporodik s óvja az emberiséget a vasárnap megünneplésétől. A vasárnapot a pápaság hozta be, ezért a pápa az antikrisztus. L. R. Conradi János Jelenései könyve (13. 18.) fenevadjának 666-os számát a „vicarius filii dei” kifejezésre vonatkoztatja:

V I C A R I V S F I L I I D E I
5+1+100+ 1+5 1+50+1+1+500+ 1=666

A keresztelés tekintetében a baptista álláspontot foglalják el. János ev. 13. 14. s köv. alapján Jézus példájára meghonosították a lábmosás szertartását, ami mindig megelőzi az úrvacsorát. Ésaiás 66. 17. alapján súlyos bűnnek tartják a disznóhúsevést, általában vegetáriánusok és ellenségei az alkoholélvezetnek és a dohányzásnak is. Friedensau-ban vegetáriánus élelmiszergyáruk is van.

A komoly bibliakutatók.

1913-ban vált le az adventista törzsről a „Komoly bibliakutatók nemzetközi egyesülés”-e, melynek megalkotója Charles Taze Russell (1852—1916) pittsburgi származású kereskedő, szerkesztő és lelkész, akinek hite 17 éves korában meginog az örök kárhozatról szóló tanban, ettől kezdve vallásos kérdésekkel foglalkozik, különböző bibliahelyekből összeállítja „istennek az emberiségre vonatkozó szándékait”, 23 éves korában megírja eső füzetét „az úr visszajövetelének a céljáról és a formájáról”, 1879-ben havonként kétszer megjelenő „Világítótorony” c. lapját alapítja meg s ezt haláláig maga írja és maga adja ki.

Főműve a hétkötetes „Bibliakulcs”. Az első kötet az isteni világtervvel foglalkozik. Isten három világot teremtett. Az első, amely „akkor vala” (Péter 2. lev. 3. 6), az özönvíz előtti világ, melyet angyalok kormányoztak. A második a mostani gonosz világ, melyet a sátán kormányoz, — de csak korlátolt hatalommal, — melyben isten nem érintkezik közvetlenül az emberekkel s a sorsukat sem közvetlenül intézi. Ennek a világnak a korszakai: a pátriárkák, a zsidók és a kereszténység kora. A harmadik korszak az átmenet a jövő világba, mely Krisztus ezeréves ural-

kodásával kezdődik s a végítélet után örökké tart. Krisztus ezeréves uralkodása, a millenium, Rüssel számítása szerint már megkezdődött, még pedig 1914 őszén. Azóta Krisztus láthatatlanul és szellemileg jelen van a földön. 1874-ben jött, negyvenévi előkészítés után 1914-ben érte el a világszenvedés a tetőpontját, 1914 óta Krisztus uralkodik. (A mai világ azonban még nem egészen Krisztus szíve szerint való, azért a mai ruszelisták prolongálták ezeket a terminusokat.) Többi kötetei Krisztus királyságáról, a Harmagedon-háborúról (János Jel. 16. 16.), az embernek istennel való kiengesztelődéséről és az új teremtésről és arról a nagy titokról szólnak, hogy miért kárhozik el a katolikus és a protestáns egyház és hogy miért tört ki a világháború.

Russelt hívei mód nélkül tisztelik. A legszebb nevekkal ruházzák fel. „Valamennyi ember barátja”, a „20. század nagy reformátora”, „Pál apostol óta a legnagyobb vallási tudós”, ő az, akit Luther új Noénak mondott, az evangélium hét legnagyobb hirdetője (Pál és János apostol, Arius, Valdens, Vyclif, Luther és Russell) közt ő az utolsó és a legnagyobb.

Tanaikat a bibliából igazolják, külön hitvallásuk nincs, abban a tíz pontban, amit összeállítottak, az a nevezetes, hogy ez a különben erősen biblikus csoport elveti a szentháromsághitet (3X1 nem=1, hanem 3), a római (8. 11.) és az első korintusi (2. 11.) levélre való hivatkozással nem hisz Krisztus testi feltámadásában s hogy a bűnösök örök kárhozata helyett a bűnös lelkek megsemmisítését tanítja.

A nazarénusok.

A nazarénus név többször előfordul a kereszténység történetében. Két gyökere lehet, Származhatik a zsidó nazir szótól, vagy levezethető Krisztus származási helyének, Názáretnek a nevére is. Az első századokban a keresztényeket általában nazarénusoknak nevezték, később a név egy zsidó-keresztény szektához tapadt. Nasoreusoknak hívták a Mezopotámiában élő mandeusokat is.

Az újabb korban Johann Jakob Wirz selyemszövő (1778—1858) követőinek a neve volt. Wirz Jakab azt állította, hogy Jézus Krisztus benne újjászületett, azért Jézust megillető tiszteletet követelt magának és kinyilatkoztatásainak, 1823—43 közt nyert kinyilatkoztatásait összegyűjtötték s „Heilige Urkunden der Nazarenergemeinde” címen 1863-ban kiadták. Wirz prófétai hangon fordult a papokhoz, a hivatalnokokhoz, az egyes hívekhez s azt követelte, hogy Jézus parancsolatai szerint éljenek. Kinyilatkoztatásaiban sok tudományos kérdésben is felvilágosítást nyer. A szűztől való születés lehetőségét úgy magyarázza, hogy Móriában éppúgy nem vált el a férfiúi természet a nőitől, mint Ádámban addig, míg bűnbe nem esett, tehát isten fia mindenható hatalmával ezt a „két tinkturát” úgy hozta össze, hogy ebből az önmagán belül történt megtermékenyülésből megszülethetett. 1850-ben maga János apostol Jézus feltámadásának a titkát tárja fel előtte: Jézus csak külsőleg halt meg, lelke azonban a lándzsadöfés által meg nem sebzett szív edényeiben visszamaradt s így volt lehetséges, hogy harmadnap tanítványai segítségével feltámadhasson. Wirz leleplezései és kinyilatkoztatásai Németországban Barmen és Elberfeld táján találtak hívőkre. 1857-ben 423, 1869-ben már csak 366 volt a hívei száma, azóta azonban nincs hír róluk.

A magyar hívők.

Wirz követőinek semmi közük a magyar nazarénusokhoz, bár a magyar nazarénizmus gyökerei is Svájcba nyúlnak s alapelveit onnan hozták hazánkba. A magyar nazarénizmus szellemi atyja valószínűleg a svájci

Heinrich Samuel Fröhlich (1808—?), aki 1833 óta a thurgauai kantonban, majd Strassburgban és Zürichben követelte a biblia, illetve a hegyi beszéd parancsolatai szerint való határozott keresztény életet s baptista szellemben tanított. Tanai különösen iparos körökben találtak termékeny talajra. Svájcban ismerkedtek meg velük a múlt század harmincas éveiben Denkelt János és Kropacsék János magyar iparoslegények, később pedig Hencsey Lajos szentpéterúri születésű lakatoslegény. Hencseyt 1839 végén Denkelt János nyerte meg az új hitnek s 1840 május 8-án meg is keresztelkedik s 1840—43-ban megírja a nazarénus tanok összefoglalását is néhány kisebb, kéziratban terjesztett értekezésben. Hencsey 1843-ban Svájcba megy, ott keresi fel Fröhlichet és híveit s ott 1844 elején meghalt. 1848 körül a bácsmegyei Pacséron szervezkedik nazarénus gyülekezet, melynek az 1863-ban meghalt Kalmár István volt a „püspöke”, később Hódmezővásárhely táján és a Délvidéken keletkeznek apró, jobbára bibliás parasztközösségek, melyeknek tagjai teljesen megtérnek, nem káromkodnak, nem isznak, szigorú biblikus szellemű kegyes életet élnek, rendkívüli türelemmel és alázattal viselik azokat a kellemetlenségeket és szenvedéseket, amelyeket hitük miatt el kell tűrniök. Becsületességük igen rokonszenvesekké teszi őket, de az, hogy nem esküsznek s méginkább az, hogy nem fognak fegyvert, vagyis a katonai parancs teljesítését megtagadják, sok kínos konfliktusba, évekig tartó rablásba, sőt halálba is vitte őket. A porosz-osztrák és a boszniai háborúban, legutóbb pedig a világháborúban is a törvényeket kezelők minden embersége dacára több 10—15 esztendő s börtönbüntetést kellett kitölteniök azért, mert megtagadták a fegyverrel való katonai szolgálatot. A nazarénusoknak egy hittételük van s ez az, hogy a biblia isten igéje, szavai isteni parancsok, amelyeket a hívőknek őszintén és becsületesen kell teljesíteniök nemcsak azért, mert isten parancsolja, hanem azért is, mert ez az üdvösség egyedüli útja. Aki üdvözülni akar, annak hívő életet kell élnie s cselekedeteiben is kifejezésre kell juttatnia belső meggyőződését. A nazarénusok életén biblia felé való fordulásuk feltűnően meglátszik. Jámborok, csendesek, gúnyt és kellemetlenségeket tűró szívvel viselnek. Egymást igen jól ismerik, gyakran felkeresik, levélbeli érintkezésben állanak egymással s leveleznek külföldi hasonló gondolkozású hitrokonokkal is. Tulajdonképpen a baptistákkal volnának közeli rokonságban, de ezt a rokonságot nem tartják azért, mert a baptisták — világiasabbak és egyházasabbak. A baptistáknak már kiépített és szervezett gyülekezeteik vannak, amit a nazarénusok nem vesznek be. Azért a hozzájuk áttérő baptistákat megkeresztelik, amit a baptisták a nazarénusokkal nem cselekszenek. Szervezetük hiánya az oka annak, hogy jórészt földalatti életet élnek s nem terjeszkednek. Kicsiny gyülekezeteiket semmi külső kapocs nem fűzi össze, egységes irányításuk nincs, irodalmat sem teremtettek maguknak, nagyobb arányú missziót meg éppen nem végeznek. Az egyházakkal élesen szemben állanak s ahol lehet, teljesen a maguk körében élnek. Számuk nem nagy. Legfeljebb 4—5000-re tehető. Szorgalmuk és takarékoságuk példás, rendkívül kár, hogy látkörük annyira beszűkített és hogy ez a kitűnő emberanyag nem akar és nem tud kinőni a maga korlátoltságából. Hasonló szellemmel a kvékerek a modern világ jelentős tényezőivé küzdöttek fel magukat, ami a bibliai világnézet szempontjából is bizonyára több, mintha hagyták volna, hogy eszméik friss vizét kicsiny és jelentéktelen összejöveleik homokja feligya.

A methodisták.

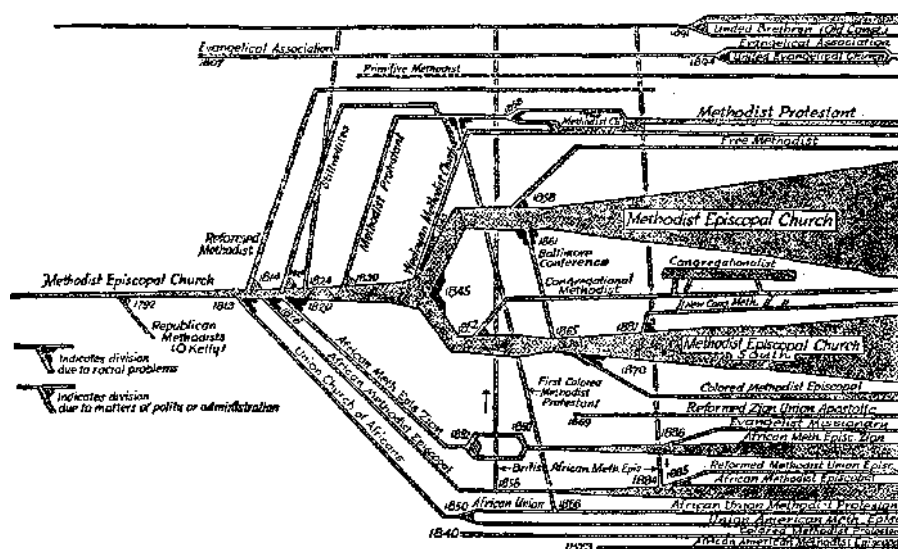
A reformációban megújult keresztény eszménynek dogmatikai szem-

pontból erős ellenzője támadt a 17. század felvilágosodási mozgalmában. A deisták kívül helyezkedtek a biblikus világnézet és az egyház körén. Ezenfelül a keresztény társadalomnak is ezer baja volt. A szociális bajok mellett az egyházban ott a visszaélések előtt is szemet hunyó lanyhaság. Ezek a bajok a 17. század végén sorompóba szólították a kegyeseket. Németországban az ú. n. pietisták és herrnhutiak igyekeznek az egyházban eszményi életet teremteni, Angliában a kvékerek, William Law (1686—1761), a Wesley testvérek (John 1703—1791) Charles 1707—1788), George Whitefield (1714—1770) és mások keltik új életre s ültetik át a mindennapi életbe a kereszténység eszményeit.

John Wesley.

John Wesley lelkész volt, Amerikában is járt, herrnhuti hatás alatt 1738 május 24-én este háromnegyed nyolckor tért meg.

„Este nagyon kedvtelenül mentem az Aldersgate-uccába, hol Luther-

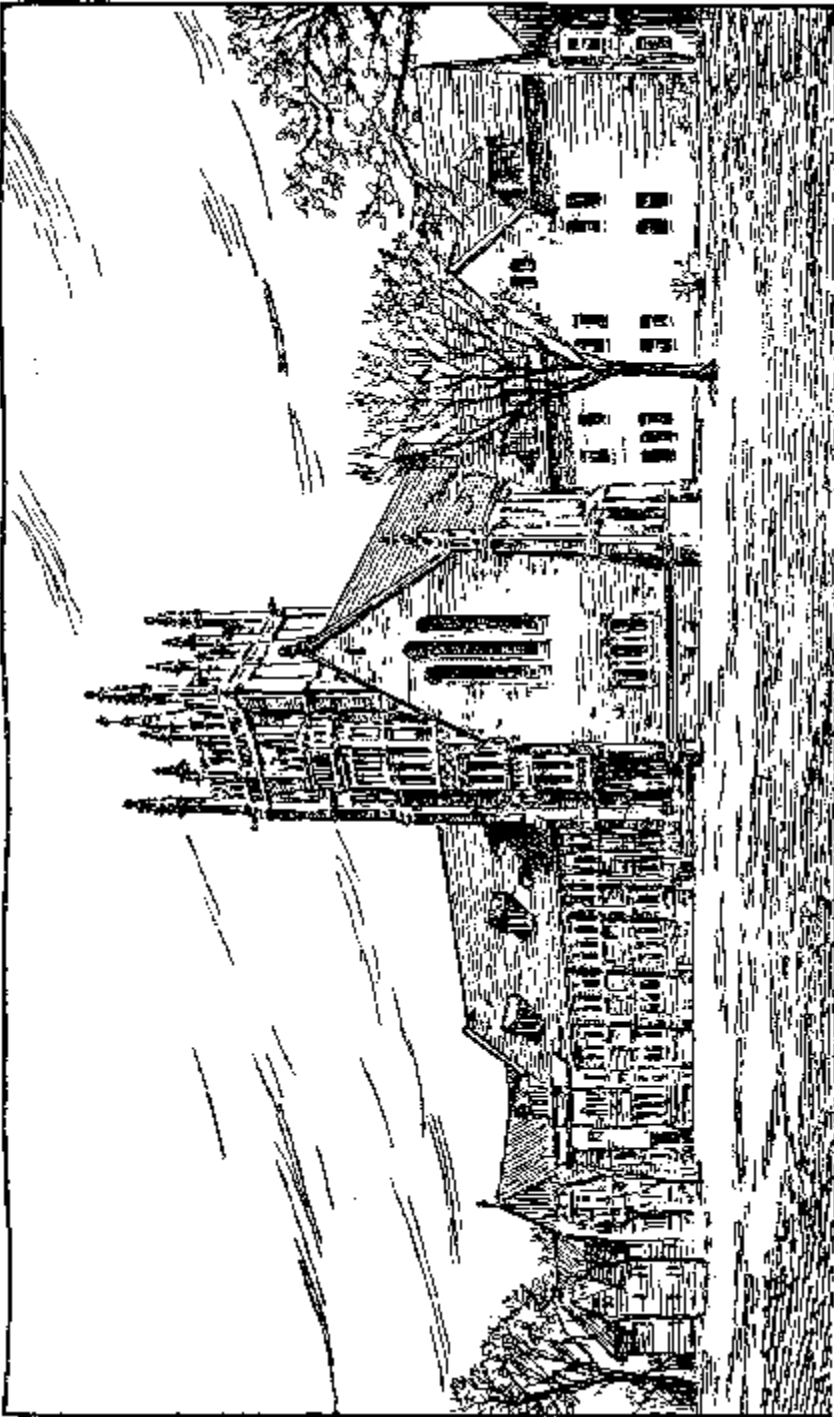

Az amerikai methodista irányok családfája. Igen szemléltető összeállítás, mely mutatja az egyes irányok elválását az eredeti mozgalomtól s megadja az elválás esztendejét is, azonfelül pedig bizonyos mértékig szemlélteti az irányok erőviszonyait is. A képen kifejezésre jut az is, hogy az elválás oka szervezeti vagy politikai jellegű, vagy pedig a faji (fehér és színes) problémák tekintetében való nézeteltérés. A főirány és az elágazódás által alkotott szögbe rajzolt fekete jelzés a fajkérdésben előállott nézeteltérést mutatja.

nek a római levélhez írt előszavát olvasták. Körülbelül háromnegyed 9 órakor — annak a helynek az olvasásánál, ahol Luther azt a változást vázolja, melyet isten ereje visz végbe az emberen a Jézus Krisztusban való hit által — szívemben csodálatos melegséget éreztem; tudatára ébredtem annak, hogy bizalmamat lelkiüdvömet illetőleg már egyedül csak Krisztusba vetem s bizonyos voltam abban, hogy ő minden bűnömet elvette tőlem s megváltott a bűn és a halál törvényétől.” Ekkor azonnal imádkozott azokért, akik üldözték s az öccséhez sietett azzal az örömhírrrel: „Hiszek.”

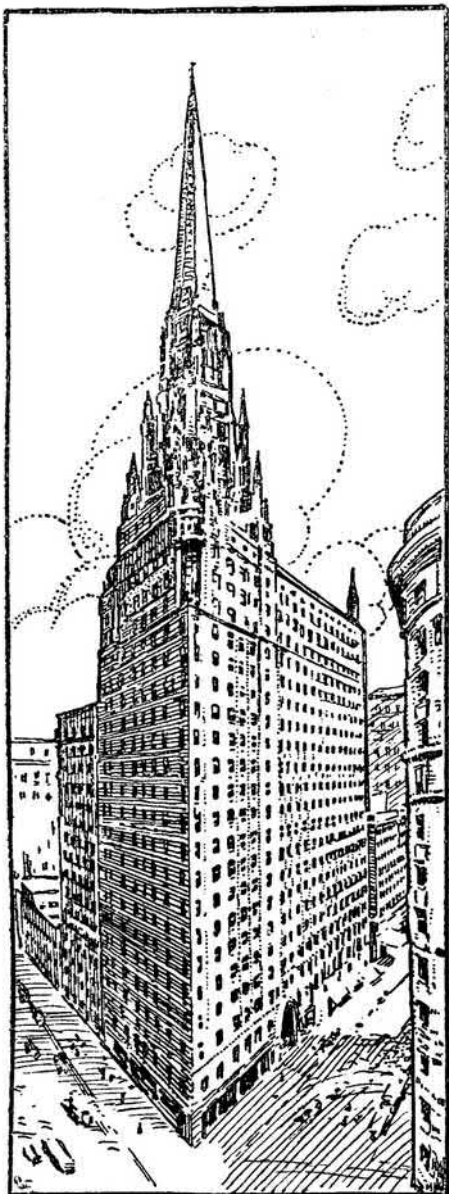
John Wesley meglátogatja a herrnhutiakat s hazatérve a lelki élet

A Garrett Biblical Institute (Evanston, Illinois, U.S.A.) methodista papnevelő intézet központi épülete. 1854-ben alakult, azóta évenként kb. 700 methodista papot nevelt, akik közül 2000 a mi inkorátusainknak megfelelő teológiai minősítést is szerzett, 28 tanára van. Tanítványai 50 államból jönnek össze. Huszonhárom methodista közösség küldi orvialt és misszionáriusait ebbe az intézetbe tanulni

rendszeres (methodikus) ápolását gyakorolva állandóan utazik és prédikál. Az egyház nem ad neki helyet. Kényszerűségből a szabadban gyűjti össze híveit s ott tartja beszédeit. Első beszédét 1739 április 2-án mint-

A Chicago Temple. Chicago legforgalmasabb helyén áll az a hatalmas felhőkarcoló, mely a methodisták legnagyobb temploma Amerikában. Az új építkezési módhoz való alkalmazkodás is mutatja az amerikai vallásosságnak azt a különös vonását, hogy vallási dolgokban konzervatív és szektákra való bomlása is nagyrészt biblikus konzervatizmusban gyökerezik, ezt a hitét azonban a legmodernebb módon (reklámmal!) terjeszti s anyagi tekintetben is alkalmazkodik a kor által diktált követelményekhez. Világvárosban nem lehet hat napon át üresen álló régi hangulatú templomot építeni. Hogy a hangulat kedvéért ki ne szoruljon a város közepéből, épít szédítő felhőkarcolót. Ezzel a külső alkalmazkodással szilárdan megveti lábát a modern élet áradatában és megteremti azt az alapot, amelyen állva méltóan szolgálhatja eszményeit is. egy 3000 hallgató

előtt tartotta Bristol mellett. Eredeti szándéka az volt, hogy új életre ébressze az egyházban a kereszténységet. Mozgalma azonban hamarosan kinőtt az egyház kereteiből, úgy, hogy híveinek külön kellett szervezkedniük. Az angol methodista egyházat John Wesley szervezte. A lelkészeknek nem szabad három esztendőnél tovább egy helyen

működniök, munkájukban laikus prédikátorok támogatják őket, akiknek két évenként kell váltakozniok. A híveket csak próbaidő után veszik fel s állandóan ellenőrzik, hogy megfelelő életet élnek-e. Legkisebb csoportjaik az osztályok, ezek fölött állanak a gyülekezetek s ezek kerületi gyűlése, melyet a superintendens vezet. A papok évenkénti gyűléseken beszél meg az egyház dolgait. Az angol methodista egyháznak számos ágazata van (a New Connexion 1792 óta kálvinista irányú, 43.000 tagja van, a Primitive Methodists 1810 óta a papok túltengő hatalma miatt szakadtak el, 205.000-en vannak, a Bible Christians 1815 óta hasonló okból váltak el, számuk 30.000, a methodista szabad egyházak 1857 óta majdnem 100.000 taggal stb.). Legerősebb országos egyháza a Welsh Calvinistic Methodist Church Walesben háromszázezer felnőtt taggal, Angliában is Skótországbán (felnőtt) híveik száma felül van a félmillión.

Súlyban, tekintélyben és aktivitásban sokkal nagyobb az angolnál az amerikai methodista egyház, amelynek 1911-ben hétmilliónál több tagja, 45.881 prédikátora és 68.111 temploma volt. A legújabb statisztika 55.651 teológiaiilag képzett lelkészt és 93.325 laikus prédikátort tüntet föl. Ez a püspöki szervezetű methodista egyház az, amely óriási összegeket áldoz a misszióra még pedig nemcsak a pogányok közt, hanem a keresztény világban és az európai kontinensen is. Egyes missziói területein különösen a színes hívek külön egyházakat alapítottak (Amerikában 1816 óta az African Methodist Episcopal Church félmilliónál több néger hívővel, Afrikában The African Methodist Episcopal Zion Church 1820 óta közel hat-százezer taggal).

Németországban előbb a wesleyánus, később az amerikai misszió telepedett le, a kettő 1897-ben egyesült, Ausztriában az 1880-as években kezdtek a német methodisták a munkát, Magyarországra Möller bécsi prédikátor hozta el a methodizmust 1899-ben. Első híveit a Bácskában az 1900-as években toborozta Melle Ottó prédikátor Verbászon és Bácsszenttamáson. Budapesten 1905-ben vetette meg a lábát Melle prédikátor. 1906-ban már három prédikátora, 204 tagja és próbatagja s 12 igehirdetési állomása volt a methodista misszió. A háború teljesen tönkretette a szépen induló munkát. A háború végeztével csak budapesti gyülekezetük maradt meg egy lelkésszel, három állomással és 100 taggal. A nagy összeomlásban a methodisták sok amerikai támogatást kaptak, a methodista névnek jó hangzása lett, 1921-ben már hat missziói munkás, egy gyülekezeti diakonissza, egy nőtitkár, kilenc igehirdető állomás, 340 tag és próbatag a misszió állománya, ami 1926 elejéig tíz prédikátorra és kb. 700 tagra szaporodott. Gyülekezetei vannak Nyíregyházán 190, Budapesten (magyar 175, német 125), Gyökönyben 90, Dombóvárott 50, Borjádön 30 és Miskolcon 30 taggal.

A methodizmus egyáltalán nem új vallás, csak hangsúlyozása annak, hogy a kereszténység élet s hogy a keresztény hitnek a bűnnel és a világ Jcözönyével szemben határozott aktivitásban kell kifejezésre jutnia. Wallenstein Jakab rövidre fogott ismertetése szerint:

Mi a methodizmus?

„A methodizmus nem új vallás, hanem csak hangsúlyozása annak, hogy a mai névleges keresztényeknek úgy kell élniök, mint az öskeresztyének éltek s Krisztust kell a mai gyakorlati életben követniök.

A methodizmusnak nincsenek külön dogmái. Egyesíti magában a kálvini és lutheri tanokat. Methodistának lenni = Krisztusban, mint istennek fiában hinni, őt követi az ekeszarva mögött, a műhelyben, a gyár-

ban, az üzletben, a hivatalban, az alkalmazott vagy a munkaadó szerepében.

A methodizmus hitbéli alapja az ó- és újtestamentum s a keresztény-hitvallás. Erre keresztelik meg a hívő szülők gyermekeiket. Aki a felnőtt keresztiségét akarná, részesülhet benne.

Egyházunk hangsúlyozza a megtérést, a belső lelki megújulást. Az istentagadó istenhívő, a krisztusgyűlölő krisztuskövető, az iszákos józan, a fősvény adakozó, a káromkodó imádkozóvá lesz. Akinek életében végbe ment ez a pálfordulat, azt próbatagnak vesszük fel. Ez idő alatt figyelhet bennünket, életünket, mi pedig őt. Ha bibliai hívő életet él, rövidebb vagy hosszabb próbatagság után félvesszük rendes tagnak. Kitérést nem kívánunk. Az emberek arról nem tehetnek, hogy bizonyos ma fennálló felekezetekbe beleszületnek, azért nem kívánjuk tőlük azok elhagyását. Egyházunkba beleszületni nem lehet. Aki megtér, krisztuskövető lesz, az önként csatlakozik hozzánk s ha már nem érezné jól magát köztünk, el is hagyhat minket. Ha pedig nem hívő életet él, kizáratik a tagok sorából.

Az államnak a methodista ember hűséges, adófizető, törvénytisztelő, békés polgára. A fegyverfogást nem tiltjuk s nem ajánljuk. Sem bíróságnál, sem házasságkötésnél nem esküszünk. Isten nevét nem vesszük hiába. A vasárnapot megszenteljük azáltal is, hogy az nap nem veszünk és nem adunk el semmit. Uzsorára nem hitelezünk s nem kölcsönzünk. Egyszerű ruhákban járunk, ékszert (jeggyűrűt kivéve) nem viselünk, nem piperkézkedünk. Korcsmát, bált, mulatságot, kártyatársaságot, mozit, színházat nem látogatunk. Nem igyekszünk meggazdagodni. Árvákkal, özvegyekkel, nélkülözőkkel, aggokkal, betegekkel tehetségünk szerint jótékonykodunk. Istentiszteleteink a lehető legegyszerűbbek. Vallási ceremóniáink nincsenek. Prédikátoraink nem használnak talárt vagy misemondó ruhát. Az úrvacsorát egy évben többször vesszük kellő előkészület után. Ahol beszerezhető, ott alkoholmentes bort használunk. Tagjaink egymást testvérnek szólítják. Az egyes gyülekezeteket a püspök által kinevezett prédikátorok vezetik. A prédikátorok minden évi konferencián újra lesznek egy-egy helyre kinevezve. A prédikátorok segítségére vannak az osztályvezetők (presbiterek), akik minden hónapban egyszer gyűléseznek s a tagok által „borítékban” beadott pénzt veszik át. A prédikátorokat és gyülekezeteket a püspök által kinevezett superintendens vezeti. A püspököt a négyévenként tartott egyetemes közgyűlés választja életfogytiglanra.

Mindennemű szeszes italtól tartózkodunk. Szeszes italokat nem termelünk, nem gyártunk, nem vesszünk és nem adunk el, vendégségben sem fogadunk el semmiféle szeszes italt s vendégeinket az ivási szokások dacára sem kínáljuk szeszes italokkal. Amint a szeszes italoktól tartózkodunk, éppen úgy tartózkodunk a dohányzástól is. Tagjainktól nemcsak azt kívánjuk meg, hogy ők maguk józanul és erkölcsösen éljenek, hanem azt is, hogy agresszíve fellépjenek a fentnevezett társadalmi bűnök s a mai romlott erkölcsök ellen.

A methodizmus szakított azzal a véleménnyel, amely szerint az ige-hirdetés bizonyos szent helyekhez (templomokhoz) van kötve. A methodisták nem várnak arra, míg egy pár hallgató a templomba jön, hanem kimennek az uccákra, vásárterekre, kirándulóhelyekre, ahol az üzlet vagy az élvezetek után járó emberiség árja hömpölyög s ott hirdetik az üdvözítőről szóló örömhírt. Mivel istentiszteleteinken külső formáság, ceremónia nincsen, a belső tapasztalatokkal rendelkező megtért ember keresetlen szavakkal bármikor, bármily hallgatóság előtt vallást tehet.”

Knock János.

Servet Mihály.

Joseph Smith, a mormon vallás alapítója.

A cardstone-i mormon templom (Alberta tart. Canada).

A logani mormon templom (Utah).

Különösségek.

A methodizmus biblikus gondolkozású emberek reakciója az egyház a világ elvilágiasodása, a modern gondolkozáson alapuló felvilágosodottság ellen. Erkölcsei eszményei, komolysága a legtiszteletreméltóbb, bibliai korlátozottsága azonban sokszor különös formákat ölt. A csodabogarakban amúgy is gazdag Amerikában pl. egy Dickens Rikárd nevű tanár megszámlálja a biblia betűit. Napi nyolc órai munkával három évig számolta őket, végül kiszámította, hogy az angol bibliában 31.173 vers, 73.692 szó, 3,566.480 betű van, Jehova, a mindenható neve 6855-ször fordul elő, az „es” kötőszó 45.227-szer szerepel s hogy a biblia közepe a 77. zsoltár. — Valamelyik indianai methodista egyházban a hívek feltették magukban, hogy megszakítás nélkül végigolvassák az újszövetséget. Mialatt a templomban az újszövetséget olvasták, otthon megfelelően beosztott hívek az ószövetséget olvasták végig és mindkettővel 17 óra alatt végezték. „Frau Beauchampsé volt az érdem, hogy legtovább — 14 óra 10 percig tartózkodhatott a templomban.” Kaliforniában a Yucaipa-völgy lakói új rekordot állítottak föl a biblia olvasásában. A bibliaolvasási rekordjavításban a völgy háromszáz lakója vett részt. Egymást fölváltva olvasták a bibliát s 69 óra 17 perc alatt végeztek az egész ó és új testamentummal.

Az ilyen túlzások azonban különködések.

Emellett a methodizmus meg akarja fordítani a világ folyását s az embereket megint vissza akarja vezetni Krisztushoz és a bibliához. Törekvését az emberek eleyháziatlanodásával igazolja. Amerikában, az Egyesült Államokban, ahol az emberek nem születnek bele az egyházakba, már hattvan millió ember nem tagja egy egyháznak sem s egy 1800 főiskolát járt ember vallási ismereteiről nemrég készült statisztika a következő eredményeket tüntette fel: Az 1800 művelt ember közül 16% nem tudta Krisztus hol született, 60% nem tudta, hogy Péter, János és Jakab az úr kedves tanítványai voltak, 70% nem tudta, hogy mi a hegyi beszéd, 60% nem ismerte Jézus mondását a felebaráti szeretetről, 12% nem tudta a miatyánk 30 kérését, 35% nem tudta, hogy János jelenése a biblia utolsó könyve, tudatlanságuk sokszor nevetséges. 40% Pált a biblia egyik könyvének tartotta, 12% Pilátusról azt hitte, hogy egy bibliai könyv írója, Jakabot 7% folyónak, Júdást 30% királynak tartotta, 7% Agrippát, 3% Heródest, Kajafást apostolnak hitte, 24% a Halleluját áldásnak gondolta, 9% 3rint az Amen helyeslő nyilatkozatot, 50% szerint pedig pont, 30% Gecsemánét egyiptomi városnak hitte.

Az iskolákban hiányzó vallásoktatás pótlására rendkívül nagy erővel dolgoznak a methodisták a vasárnapi iskolákban, felelősségérzetüknek megfelelően valamennyi keresztény egyháznál többet áldoznak pogány miszióra.

Az irvingianusok.

Több keresztény egyház nagy súlyt helyez arra, hogy püspökeinek sorozatát megszakítás nélkül fel tudja vinni egész az apostolokig. Az apostolica successio” nemcsak a katolikus és az anglikán egyházban, hanem még egyes protestánsokban is nagyrebecsült kapcsolat, mely összefűzi őket az őskeresztény egyházzal, sőt egyenesen Jézus Krisztussal. Az irvingianusoknak ez nem elég, a püspökök „apostolica successio”-ja nem pótolhatja magát az apostolátust, amit Jézus Krisztus elsősorban alapított. Az egyház nagy bűne az, hogy az apostoli intézményt elhagyta tudni, noha az Apostolok Cselekedeteiben nyilvánvaló példáját láthatja annak, hogy az őskeresztény gyülekezet az apostoli kollégiumot Júdás árulása után választással egészítette ki. Emiatt a mulasztása miatt távo-

lodott el az egyház folyton jobban Jézus Krisztus tanításától, ezért nem találja az egyház viszonyait máig sem olyanoknak, hogy eljöhettek volna, ezért tolnak ki mindig azok a terminusok, amelyekre régi jövendölések eljövételét tették. Ezt a kétségtelenül érdekes gondolatot ragadták meg és használták fel az ú. n. „irvingianusok” és utánok az ú. n. „újapostoli gyülekezet” az egyháztól való elszakadásra és új alapon való szervezkedésre.

Az irvingiánus-felekezet alapítója Edward Irving (1792—1834), egy annani (Skótország) gazdag tímár fia, aki számtantanító volt, majd Edinburgban teológiát tanult, 1819-ben segédlelkészként Glasgowba, onnan 1821-ben rendes lelkészként Londonba került. Tüzes, hatásvadászó szónok, aki „rablóvezéréhez hasonló fejével és bozontos hajával” Londonban hamar feltűnik. Minden hevét és indulatát az egyház ellen önti ki, babiloni bűnei ellen harsog és ítéletét prédikálja. Népe prófétájának hiszi magát s az az álma, hogy Krisztus egyházát igazi tisztaságában helyreállítsa. Henry Drummond Krisztusváró prófétaiskolájával összeköttetésbe lépve, 1847-re várják Krisztus eljövételét és azt mondják, hogy eddig azért nem jött el, mert az egyház nem tartotta fenn az öt apostoli hivatalt: az apostolok, próféták, evangélisták, pásztorok és tanítók rendjét. 1826-ban megjelent könyvében megtervezi az igazi katolikus püspöki egyház szervezetét. 1828—29-ben Skótországban való utaztában Mary Campbell a szentlélek nyelvtudományában részesült és prófétált, csodálatos gyógyulások is történtek úgy, hogy a gyülekezeteket izgalom és az a várakozás fogta el, hogy Krisztus ezek után a jelek után apostolokat is fog küldeni gyülekezetének. 1832-ben ez is megtörtént, csak hogy egy próféta nem Irvinget, hanem egy Cardale nevű ügyvédet kiáltott ki apostolnak. Irvinget 1832 május 2-án az anglikán egyház megfosztotta hivatalától és kizárta, a saját maga által alapított gyülekezet pedig háttérbe szorította s a végén meg kellett elégednie a londoni „angyali” hivatallal. Ezt a csalódást Irving nem sokkal élte túl. Meghalt 1834 december 8-án.

Az apostoli gyülekezetek száma hamar elérte az apokaliptikus hetes számot, 1835-ben már tizenkét gyülekezetük volt, 1835 július 14-én kiválasztották a 12 apostolt, akiket Drummond apostol albury-i kastélyában már előkészítettek missziói feladatokra. Másnap el is indították őket világmeghódító útjukra. 1260 napig végezték a térítés munkáját s azután 1838 karácsonyára megint visszatértek Alburyba. A gyülekezet Irvinget megtagadta s erősen katolikus irányba fejlődött. Istentiszteleteiken papjaik díszes ruhákat hordtak, az úrvacsorát miseáldozatnak tekintették, 1850 óta a szentelt ostyát tabernakulumban tartották s minden istentiszteleten kitették, mert az reprezentálta az úr látható jelenlétét. Oltárai-kon hétágú gyertyatartóban égtek a gyertyák, ez jelképezte a vének hivatalát. 1868-ban behozták a szentelt víz használatát, ha pedig apostol tartotta az istentiszteletet, az tömjénezett is. Különös szertartásuk: a pecsét, melynek elrendelését Cardale 1847-ben olvasta ki János Jelenéseiből (7. 3. s. köv.), ami abból áll, hogy a húsz éves tagokat az apostol kézrátétellel és olajkenettel megpecsételt, ami a kiválasztás jele. A megpecsételték száma akkor lesz teljes, ha a 144.000-et eléri, még pedig úgy, hogy 12 nemzetből 12—12.000 megpecsételt legyen. A gyülekezet Angliában kevesebb sikerrel dolgozott, mint Németországban, ahol 1847-ben Thiersch egyetemi magántanár és Rossteuscher teológiai magántanár csatlakozott hozzájuk, Thomas Carlyle berlini apostol munkálkodása pedig lelkészeket és arisztokratákat nyert meg a gyülekezetnek. Kritikus

év volt az 1855-ös, mert a júliusra várt világ vége megint nem következett be. Azután a hívek lassan szétszóródtak, az apostolok egymásután meghaltak (1901 febr. 3-án meghalt Woodhouse, az utolsó apostol is), de a megmaradt hívek még most is készen várják azt a pillanatot, amikor az úr megjelenik s ők elragadtatnak az úr elébe...

Angliában 5000-en, Németországban és Svájcban 20.000-en lehetnek.

Az új apostoli gyülekezet.

Az új apostoli gyülekezet az irvingianizmus német hajtása. Mikor az apostolok kihalóban voltak, Heinrich Geyer, a berlini próféta 1860 óta többször megkísérelte a 12 apostol számának a kiegészítését. Prófétai kijelentése alapján meg is tette Rosachasky königsbergi presbitert apostollá, majd Schwarz hamburgi „helyettes angyalt” is. A gyülekezet Geyert ezért a önhatalmú intézkedéséért kiközösítette, Rosachasky is letette az apostoli hivatalt, Geyer és Schwarz azonban megalapították a „katolikus keresztény apostoli missziót”. Schwarz Hollandiában működött s holland református hatás alatt lassanként elhagyta a katolikus istentiszteleti formákat. Braunschweigban sikerült egy Krebs nevű vasutast megnyernie, aki utána a vezetést átvette. 1900-ban már együtt volt a 12 apostol. 1906 óta a felekezet neve „új apostoli gyülekezet”, vezetője Hermann Niehaus quellei (Westfalen) földműves. Tanai átlag-keresztények, szokásai olyanok, mint a baptistáké, azzal a különbséggel, hogy három szentségük van (harmadik a pecsét), az úrvacsorát gyermekeknek is kiszolgáltatják, még pedig minden vasárnap. Szervezetük azonban teljesen egyedülálló, talán a katolikussal van legtöbb érintkezési pontja. A gyülekezet élén a törzsapostol áll, kit e hivatalára isten hív el s igazol azzal, hogy működésével eredményessé teszi, áldással koronázza, ő a gyülekezet feje, az igazgatás és kormányzás szálai mind az ő kezében futnak össze. Segítőtársai az apostolok, kiknek száma nincs meghatározva, a szükséghez képest a szentlélek választja ki őket. Az apostolok rendelik a püspököket, az egyes gyülekezetek vezetői a vének, a papok, pásztorok és tanítók prédikálnak, keresztelnek, úrvacsorát osztanak és a híveket bűneik oldozásában részesítik. Az evangélisták előkészítik az apostolok részére a talajt és bizonyosságot tesznek az apostolokról. Ezenkívül voltak próféták is, akiknek a működését azonban korlátok közé szorították. 1905 óta nincs külön prófétai hivatal, csak a hívek prófétálnak. Az apostoli vezetők részére a hívektől feltétlen engedelmisséget várnak és követelnek. A hívek tizedet fizetnek a gyülekezet fenntartására. A gyülekezetek feleslegeiket az apostoloknak tartoznak beszállítani s abban is korlátozva vannak, hogy száz márkánál nagyobb kiadást az apostolok engedélye nélkül teljesíthessenek. Tanaik összefoglalását Niehaus törzsapostol írta meg 657 kérdésből és feleletből álló kátéjában. Híveik száma százezernél több.

Julius Fischer granseei téglagyári mester híveivel együtt a 20. század első éveiben elszakadt a gyülekezettől és „Juda jogara” néven alapított új egyházat, ugyancsak tizenkét apostollal s az új apostoli gyülekezethez hasonló szervezettel.

A darbysták.

Irving és követői új hierarchiát teremtenek, John Nelson Darby (1800—1882) és követői az egyház romlását abban látják, hogy az egyházaknak hierarchiájuk van s azt mondják: Krisztusnak ugyan voltak apostolai és tanítványai, de azt sohasem parancsolta, hogy ezek az apostolica successio intézményszerű mechanizmusával tovább plántáltassanak.

A tanítványi méltóságra való elhivatás nem függ a kézrátételtől. A kézrátétel nem óvta meg az egyházakat attól, hogy sok méltatlan szolgáljuk ne legyen. Tanítvány az, akit a szentlélek megszentel. A szentlélek működését nem lehet hivatali korlátok közé szorítani vagy hivatali alkalmazástól függővé tenni. Mindenki lehet a szentlélek elhívottja, aki arra érdemes, azért sem a prédikálást, sem a kenyértörést (az úrvacsoránál) nem szabad egyesek kiváltságává vagy feladatává tenni. Még a jó rend kedvéért sincs szükség külön papi hivatalra. A másik dolog, ami ellen Darby és hívei kifogást emelnek, az egyháznak az állammal való kapcsolata. Az egyházak ellen az a kifogásuk, hogy azok a szentek közösségét láthatatlannak mondják s a látható egyházi közösségekben a jókkal együtt megtűrik a rosszakat is. És miután az egyházak megjavítására irányuló törekvések eddig mind hiábavalónak bizonyultak, azt kívánják híveiktől, hogy szakadjanak el az egyháztól. Mint az apostoli korban, alkossanak tiszta, erős hitű, komolyan összetartó gyülekezeteket, hogy Krisztus eljövetelekor ezek legyenek reá váró menyasszonyai. Hitvallásaik nincsenek, egyetlen szentségük az ige, amit a bibliából merítenek. A keresztyénséget és az úrvacsorát (ők mindig a „kenyér megtörésének” mondják) Krisztusra emiékeztető jeleknek tekintik s a bűnnel és a bűnbocsánattal semmi vonatkozásba nem hozzák. A kenyér megtörése rendes vasárnapi istentiszteletük, áhítatuk csúcspontja; asztal körül ülve szóltanul törik meg s adják tovább a kenyeret és a kelyhet. Sem a szerezteségi ígéretet nem mondják el, sem mást nem beszélnek a szertartás alatt. Istentiszteletüket külön dísz nélkül való termekben vagy lakásokban tartják, az mindössze néhány énekből s köztük bibliavetésből áll. Akiket a lélek készített, a felolvasott bibliarészekhez magyarázatokat fűzhetnek. Az énekek és a bibliavetés között hosszabb szüneteket tartanak, hogy a lelkeknek legyen elmélyedésre alkalmuk. Az állammal és az egyházzal éles ellentétben állnak. Az egyiket az apokaliptikus állattal, a másikat Babilonnal azonosítják. A vallás és a kultúra kapcsolatait és egymásra való hatását teljesen kizárják. A világ javíthatatlanul tele van gonosszággal. A „keresztyény világ” fából vaskarika, ami csak arra jó, hogy a keresztyénséget meghamisítsa. Gyülekezeteikben szigorú fegyelmet tartanak, egymás között való kapcsolatuk laza, azonban évente tartanak gyűléseket.

Darby, a felekezeti alapítója, az angol államegyház lelkesze volt. Eredetileg, mint Luther, ő is jogásznak készült s atyja kitagadta, amiért a papi pályára lépett. 1828-ban lépett ki az államegyházból s az ú. n. plymuthi testvérekkel került érintkezésbe. Előbb az államegyház reformációjára törekedett, 1834-ben azonban feladta ezt a törekvést és külön szervezte híveit. 1837-ben jön át a kontinensre. Jár Párizsban és Genfben, ahol három évig tartózkodik, amerre jár, prófétának tekintik. Franciaországban megismerkedik H. H. Gräfe düsseldorf-i kereskedővel, aki gondolatait a Wuppertalra elviszi. Itt hívei 1852-ben Karl Brockhaus vezetésével különválnak az „evang. testvéregyesület”-től, ezek az elberfeldiek azonban az angol darbyistáktól is elszakadnak, mert a gyermekkereszteletést nem fogadják el. Württembergben Peter Nippel tübingeni tanító terjesztette 1847-től a darbyizmust. Szellemi központjuk Németországban Elberfeld, ahol R. Brockhaus kiadásában külön bibliafordításuk is jelent meg, amelyet a bibliás szekták Luther fordításánál szívesebben használnak. Amerikában 6—7000 hívük lehet, Franciaországban 750 gyülekezetük van, Németországban körülbelül húszezren látogatják istentiszteleteiket.

Vissza Jeruzsálembe!

A biblikus pietizmus örök eszményképe Jeruzsálem, isten városa. A zsidó vallás e központja, a zsidóság egy része, a cionisták számára ma is az ígélet és a vágyakozás földje. A kereszténységben is az. Jeruzsálemet a kereszténység felvetíti a mennyországba s mint mennyei Jeruzsálem szerepel üdvösség után való sóvárgásaiban. Azután a földi és a mennyei Jeruzsálem képe össze is keveredik azon az alapon, hogy isten vagy a Messiás eljövendő uralmát megint Jeruzsálemben, a Sión hegyén fogja felállítani. A nagy egyházak megalégszenek e hit elméleti vallásával, egyszerű hívő emberek nem tudnak megmaradni az érdektelenségnek ezen az arany középútján, hanem szent és vak rajongással törekszenek Jeruzsálembe, mert azt hiszik, hogy a Jézus lábanyomai és élete által megszentelt földön közelebb vannak istenhez és üdvösségük mennyországához is. Ez a hatalmas érzés mozgatja azt a soha meg nem szűnő folyamatot, amely évezredekben át Palesztinába zarándokol, a keresztes hadjáratoknak ez az igazi rugója s az újabb időkben nem egy érdekes kísérletnek a mozgatója. Amit Lagerlöf Zelma „Jeruzsálem” című regényében megírt, az nem kitalálás, hanem elejétől végig valóság, biblián élő egyszerű emberek valósággá lett álma és valóra ébredése! Néhány ilyen kísérlete van a német pietizmusnak is. Kettő ezek közül nem jutott el Jeruzsálemig. A harmadik azonban belépett az Ígélet földjére, ott berendezkedett a szárnyaszegett reményekkel, ezerkétszáz emberből álló, mindennapi gondokkal küzdő közösségként éli egyre reménytelenebbé váló életét. Mindhárom a sűrűvérű württembergi német pietizmus sajátos hajtása.

Joli. G. Rapp.

Az első Johann Georg Eapp (1757—1847) nevéhez fűződik. Ez az iptingeni paraszt ember a pietizmus hatása alatt 1785-ben elszakadt az egyháztól. Az ismeretes apokaliptikus képeket az egyházra alkalmazza, elveti a gyermekkeresztséget, hívei megzavarják az istentiszteleteket, beleszólnak a prédikációba, ahol a pap nem az ő felfogásuk szerint magyarázza a bibliát, gyermekeiket visszatartják az iskolától s külön össze-jöveleteket tartanak. Hívei fejében sok zavaros forradalmi gondolat is fészkel, a hatóságok előbb kíméletesen, majd folyton fokozódó szigorral járnak el ellenük. Életük egyre kényelmetlenebbé válik, mire Rapp kimegy Amerikába s ott keres helyet, ahol eszméit megvalósíthatja s ahol híveivel meggyőződése szerint élhet. 1804-ben négyszáz hívével kivándorol, előbb a Harmony (erről nevezik híveit harmonistáknak vagy harmonistáknak), majd 1815-ben a New Harmony, 1825-ben pedig az Ohio Economy nevű telepet alapította. Telepei kommunisztikus jellegűek, hívei nem házasodnak, új tagok felvétele útján nem igen szaporodnak, úgy hogy kihalásra vannak kárhóztatva. Telepeseinek vallásos gondolataiban a biblikus testvériség és a Krisztustváró aszkétizmussal kapcsolatos rajongás játsszák a főszerepet.

Kornthal.

A kornthaliak magában Németországban igyekeztek megvalósítani azt az eszményeiket, hogy az egyháztól független lelki életet élhessenek s Jézus hegyi beszéde és az apostoli egyház példája szerint élő közön-séget alkothassanak. Ebben a kísérletben az is igen jellemző, hogy erre a berendezkedésre az állam keretén belül külön királyi privilégiumokat is kaptak. Az eszme Gottlieb Wilhelm Hoffmann leonbergi polgármestertől származik. A múlt század első évtizedeiben az egyházi viszonyokkal

a porosz állami politika miatt elégedetlen pietisztikus körökben valóságos kivándorlási láz terjedt el. Hoffmann azzal a tervvel lépett I. Vilmos király elé: engedje meg, hogy az ilyen pietisták valahol zárt közösségekben letelepedhessenek s ott a maguk vallási meggyőződése szerint az állam-egyháztól függetlenül rendezkedhessenek be. A király erre 1818. szept. 8-án engedélyt adott, mire Hoffmann hívei számára 1819-ben megvette a kornthali uradalmat s ezen apostoli elvek szerint berendezett mintaközséget létesített. A kornthaliak nem váltak el az evangélikus egyháztól. Az ágostai hitvallást magukévá tették, csak más véleményeket kárhóztató mondatait törölték. Papjaikat maguk választották az evangélikus lelkészek közül. Nézeteiket mindenben a biblia testvéri szelleme irányítja, a vallásos felvilágosodás ellen küzdenek, iskoláik ennek a vallásosságnak a melegágyai. A múlt században Kornthalnak a pietisták közt nagy híra volt, erős vallásos élete sokakat vonzott. A telep szövetkezet-forma közösség volt. Csak azok léphettek be, akiket a község felvett s a községben erős vallásos fegyelmet tartottak. Akit a községből kizártak, annak a községet is el kellett hagynia. Az 1867-ik alkotmány alapján Kornthal régi kiváltsága megszűnt, a politikai és az egyházközség külön szervezkedtek. A falu még ma is mintaközség, kolonistáinak az egyháza 1216 hívőből áll.

A templom-társaság.

Ezeket a félúton megállt közösségeket különösen hírből sokkal fölülmúlja a Kornthalt alapító leonbergi polgármester fiának, Christoph Hoffmannak a „templomtársaság”-a. Chr. Hoffmann (1815—1885) Tübingenben tanult teológiát, kitűnően végzett, de egyházi szolgálatot nem vállalt. 1848-ban Strauss Dávid Friggyessel szemben választották meg a ludwigsburgi kerületben képviselőnek. 1849-ben letette a mandátumát s csak vallási reformtervei megvalósításának élt. Az egyházzal meghasonlott. Azt tartotta, hogy az egyházak dogmáikkal és szentségeikkel inkább akadályozzák, mint segítik híveiket isten országa varasában. A hitvallásnak nem elméleti kérdésekben kell állást foglalnia; hanem istenországa építésére való elkötelezést kell tartalmaznia. Mivel pedig az evangélikus egyházban a kereszténység alapelveit nem látta megvalósíthatónak, arra a romantikus gondolatra jött, hogy híveivel együtt Palesztinában telep-szik meg. 1854-ben ötszáz aláírással ellátott kérvényben arra kérte a frankfurti szövetségi gyűlést, hogy a török kormánytól eszközölje ki a számukra településre alkalmas földet s egyúttal felhívást bocsátott ki a kereszténységhez és a zsidósághoz, hogy támogassák isten népének ezt a kísérletét, ő 8—10.000 család kivándorlására számított, aminek lehetővé tételéhez 5—6 millió forint kellett volna. A felhívás 1856 forintot eredményezett. A nagy terv egyelőre megvalósíthatatlan volt, 1856-ban megvette tehát Kirchenhardthof-ot 40.000 forintért s ott rendezkedett be kisebb méretekben s ott teremtett mintegy előkészületül egy oly közösséget, melynek zsinórmértéke isten törvénye és akarata volt. 1859-ben az evangélikus egyház kizárta Chr. Hoffmann-t a kebeléből, mert szabályszerű megbízás és hivatali jogosultság nélkül, a saját birtokán egyházi szertartásokat végzett. A kizárással kolóniája családfői azzal feleltek, hogy ők meg kiléptek az egyházból s 1861-ben külön vallásos közösségbe szervezkedtek. A szervezetnek világi és egyházi feje volt, még egy elnökségi taggal, akiket 12 vén támogatott. Ezenkívül voltak utazó véneik és evangélistáik. A szervezet célja az volt, hogy Palesztinában helyre állítsák a „lelki templomot”. Hívük hamarosan akadt vagy háromezer, akik türelmetlenül sürgették a mielőbbi kivándorlást. 1865-ben a jeszeeli sík-

ságon alapítottak egy telepet, amely teljesen elpusztult, 1868-ban Hoffmann és Hardegg Jaffában és Haifában csinálták meg a Saronatelepet, 1874-ben Jeruzsálem mellett sikerült telepre alkalmas helyet szerezniök. Otthon a „templom-társaság” világi vezetője, G. D. Hardegg, a rajongás útjára lépett, ördögöket űzött, betegeket gyógyított, prófétákat akart nevelni, mire 1874-ben visszalépésre kényszerítették. Hoffmann tíz éven át vezette a telepeseket. Jeruzsálemben iskolát alapított, melyet a német állam bőkezűen támogatott. Halála után Chr. Paulus vette át a vezetést, 1911 óta C. Kohrer áll az élükön.

A „templom-társaság” központi gondolata az, hogy isten országának a központja Jeruzsálem s hogy itt kell állnia a „lelki templomnak”, mely magába foglalja a világon bárhol található igaz keresztényeket. Ha ez a mózesi törvény alapján álló templom meg lesz, — a törvényből a körülmétkedésre és az áldozásra vonatkozó parancsolatokat nem kell megtartani, mert ezeket az újszövetség hatályon kívül helyezte, — akkor lehet hozzákezdeni a kövekből készíthető templom újjáépítéséhez, amelynek pontosan a szövetség satora és Salamon templomának az előírásai és a méretei szerint kell felépülnie. A „templom-társaság” közösségében a keresztség és az úrvacsora nem szentségek. A szentháromsághitról és Krisztus istenségének a tanáról azt mondták, hogy azok a „legtisztább értelmelenségek”, újabban azonban visszatértek hozzá. Gyermeküket keresztes helyett a gyülekezetben bemutatják, az iskolából vallásos oktatást — szöbölték s a konfirmációt sem tartják meg. Csak később adnak a felnőtt ifjaknak és leányoknak gyakorlati életbölcsest, nyújtó oktatást. A „templom-társaság” tagjai azok lehetnek, akik aláírásukkal kötelezik magukat arra, hogy isten országa építésében részt vesznek. A tagok a társaságon belül teljes lelkiismereti szabadsággal rendelkeznek. A társaságot élethossziglan választott templom-elöljáró vezeti, aki mellett három tagból álló bizottság áll, a tagok hét évenként Jeruzsálemben gyűlnek össze. Az egyes telepeket vének vezetik, akiket az előljáró nevez ki s a gyülekezet elfogad. A „templom-társaság” telepei egyúttal közös termeléssel foglalkoznak s több vallásos intézményt tartanak fenn. Ma Palesztinában híveik száma ezer és néhány százra zsugorodott össze. Württembergben négyszázan lehetnek.

A keresztény tudomány.

A csodavárás és az egészség után való sóvárgás talajában még a 20. században is buján tenyésznek a csodák és az azokat előidézö halottnéző, füves-, delejes- és egyéb asszonyok és férfiak. Az ilyen kuruzslás a legtöbb esetben kitűnő jövedelmi forrás, ha a kuruzslónak híre megy, a lapok is felkapják, sokat foglalkoznak vele s fáradság nélkül jutnak olyan publicitáshoz, aminőről az emberiség jóltevői és értékes eszméi soha nem álmodhatnak. A legtöbbjük dicsősége persze múló felhő, amely rendesen valami botránypörben foszlik széjjel. Ez volt a sorsa a magát „keresztény tudomány”-nak (Christian Science) nevezö scientizmusnak is, mikor két gyakorló hívét 1915-ben Berlinben a bíróság elé állították s gondatlanságból okozott emberölésért el is ítélték őket, mert két színésznő páciensüket szabályszerű scientista eljárás alkalmazásával meg akarták gyógyítani s ahelyett, hogy csodát tettek volna, bűnösen siettették halálukat. A nagy szenzációt kiváltott úgy azóta feledésbe ment, a kuruzslók ma jobban grasszálnak, mint valaha s nem valószínű, hogy a nagy per terjedésében megakasztotta volna azt a hitet, amelynek alapvetö gondolata a hit gyógyító erejében való bizakodás s amely megszabott vallásos gyakorlatokkal egészséget, mindenféle betegségtől való szabadulást ígér. Ez a

hit is a biblikus gondolkozásból nő ki. A biblia hosszú sorát beszéli el a csodás gyógyításoknak. Nesm kellene hozzájuk szakértő orvosok, nincs szükség orvosságra, az operáció elmaradhat, — kiváltságos szentek érintésén, imádságon keresztül isten csodatevő ereje nyilvánul meg, beteget állít talpra s feltámasztja a halottakat is. A gyógyításnak ez a fajtája primitív vallásokban, felelőtlenül színező legendákban egész közönséges, a ráimádkozás, a varázsformulákkal való gyógyítás és rontás a vallás világában igen elterjedt mesterkedés. A modern világ, — ha néha visszaesik is a leghallatlanabb primitívsegekbe, — e primitívsegek számára bizonyos „világnézeti” megalapozottságot kíván s ezt nyújtja a csodavárás számára a scientizmus.

Mary Baker.

Az eszme kiépítője egy amerikai asszony: Mary Baker, harmadik férje nevére Mary Baker Eddy, aki 1821-ben született Bow new-hampshire-állambeli faluban s 1910 december 3-án halt meg Bostonban. Mary Baker már fiatal korában sejteti vallásos karakterét. 8 éves korában isteni szavakat hall, 12 éves korában ellene nyilatkozik az eleve elrendelés tanának s azt mondja, hogy inkább elkárhozik testvéreivel együtt, mintsem hogy nélkülök üdvözljön. 1843-ban férjhez megy. Első ura egy év múlva meghal, 1853-ban másodszor megy férjhez. Ettől a Patterson nevű második urától elválik. Beteges, szerencsétlen családi élete miatt folyton idegesebbé váló asszony, akit egy Quimby nevű mágneses kuruzsló gyógyít meg s aki ettől fogva sokat foglalkozik egészsége kérdésével. 1866 telén elesett s esése oly súlyosnak látszott, hogy orvosa nem bízott gyógyulásában. Mary Baker bibliát kért. Máté evangéliumában (8.) a gutaütött csodás meggyógyulását olvassa s ő is megpróbálja a lehetetlent: hisz — felkel és jár! Ez a személyes tapasztalata teljesen meggyőzi azon gondolata helyességéről, amit különben a homoöpatíával és Jézus csodás gyógyításaival való foglalkozásából is levont, hogy t. i. a gyógyulás nem a természetes orvosságok, vagy erők következménye, hanem isten mindenható és csodatevő hatalmának a megnyilvánulása. Meggyőződését azonnal terjeszti s gyakorlati alkalmazásba is veszi. 1875-ben kiadja nagy művét. „Science and Health” a címe. (1902-ben új átdolgozásban jelent meg.) Könyvét isteni inspiráció alapján írja, benne kifejtji vallásos rendszerét s elrendeli, hogy hívei összejegyzeteiken ezt a könyvet használják bibliájukul. Mark Twain a könyv stílusát analizálva, azt állította, hogy a könyvet nem Mary Baker írta. Ez azonban természetesen semmit a könyv tekintélyéből le nem vont, a scientisták tovább használják bibliájukul s legalább háromszázötvenezer példányban van elterjedve. A könyvet nem szabad más nyelvekre lefordítani, Mary Baker csak egy német fordítást engedélyezett.

A scientista világnézet.

A scientista biblia szerint isten lélek s mint ilyen élet és valóság. Mindenütt jelen való, működése mindenütt és mindenben megnyilvánulhat. Az ember és az egész világ isten szellemének a tükröződése. Az igazi valóság nem az anyag és anyag világa, hanem isten: ő minden mindenkiben. Az anyag nem külön világ, mert az anyag is erők, az erők gondolatok valósága, tehát az anyag és a szellem is egy. Amint az anyag megszűnik létezni, mihelyt így analizáljuk, éppúgy el lehet tüntetni a bűnt, a betegséget, a gonoszságot és a halált is. A biblia és a józan ész egyaránt azt bizonyítják, hogy isten az embert eredetileg tökéletesnek teremtette. Isten nem cselekedhetik saját lényege ellenére. Ha a betegség isten-

tol származna, akkor az éppoly jó volna, mint az egészség, vagy a betegség volna a jó, az egészség pedig rossz, ami azonban elképzelhetetlen. Tehát nincs más választás, mint az, hogy a bűnt, a betegséget és a halált nem az isten hozta létre. De mégis vannak. Kínozzák az embert. Hogy lehet ez? úgy, hogy csak az ember tudata számára léteznek, azontúl nem. Az ember elfeledkezik istenről s róla való elfeledkezése közben tolokodtak be lelkébe ezek a tévképzetek. Az ember hisz az anyagban, valóságnak látja, elmerül belé és elvész benne. Az istenről elfeledkezett ember lelke megtelik félelemmel. A betegség a félelem terméke. Az ember fél attól, hogy betegség éri s ez a félelem tényleg beteggké teszi. A képzelődés valamely betegség képzetére összpontosul s az a betegség a testbe is benyomódik, tünetei valóságokká lesznek. Az ilyen tévképzeteket ma bele-nevelik az emberekbe az iskolák, az orvosok és az újságok. Az egészség útja abban áll, ha ezektől a tévképzetektől szabadulunk. Isten képe nem veszett el, az ember a bűnbeesés és a tudatlanság révén nem vált az isten-hez való felemelkedésre képtelenné. A félelemtől és a képzelődéstől való szabadulás meghozza a megtisztulást és a gyógyulást. Az új útra Jézus Krisztus vezette az emberiséget. Jézus nem volt sem isten, sem az emberiséget nem engesztelte ki istennel, hanem az igazság megtestesülése volt. Csodái, feltámadása mind valóságok voltak. Az egyházak nem vették át Krisztus egész tanítását. Csak a bűn ellen vették fel a harcot, a betegséggel és a halállal szemben letették a fegyvert. Ezenfelül olyan megváltástant készítettek, amely Jézus személyébe kapaszkodik ahelyett, hogy csodatevő erőit igyekeztek volna megtartani és örökletessé tenni. Jézus azonban nem elégszik meg azzal, hogy a tanait hirdessék, vagy hogy a személyét tiszteljék. Tanítványait azzal bocsátotta el, hogy tegyenek csodákat, gyógyítsanak és halottakat támasszanak fel. Mary Baker ennek a felszólításának tesz eleget, s ezzel akarja az egész evangéliumot megvalósítani, az emberiség üdvösségére fordítani.

Kiegészítő evangéliuma, a „keresztény tudomány” nemcsak abból a meggyőződésből áll, hogy a bűn és betegség nem valóság, tehát egyikkel *sem* kell törődni, hanem erkölcsileg is elmélyül abban a követelésben, hogy a betegség eltávolítása csak negatívum, amelyet követnie és ki kell egészítenie a pozitív célkitűzésnek: istennel benső egységben erkölcsös életre kell törekedni. Fel kell ismerni istent, magunkévá kell tennünk akarátát, minden gondolatunkat a jóra, igazra kell irányítanunk, ki kell küszöböl-nünk a betegségre, bűnre való tévképzeteinket s állandóan tökéletesít-nünk kell önmagunkat, hogy e gondolatok lelki életünkben több tápot ne nyerhessenek.

A magunkon való munkának leghatásosabb és legközvetlenebb eszköze az imádság. Nem az imádság szavai a fontosak, az igaz imádságnak nem is szabad szavakban materializálódott kifejezésre jutnia. Az imádság elmélyedés, istenbe való merülés, meditáció, melyben az ember saját énjét istenével teljesen összhangba hozta. Ebben a lelkiállapotban válik a bűn és a betegség semmivé. Ebből a levezetésből ugyan az következne, hogy ilyenformán mindenki maga gyógyíthatja meg önmagát, miután azonban a tökéletes elmélyedésre nem mindenki képes, szükség van olyanokra is, akik ezt a szellemi gyógyítást hitbeli képességeik alapján hivatásszerűen gyakorolják s akik a megtisztulásra és a gyógyulásra vágyókat a tökéletesség útjára vezetik.

Gyógyítások.

A gyógyítók a betegség megállapítása (diagnózis) helyett a beteg kedélyével igyekeznek megismerkedni s azon keresztül egyedül az imád-

ság eszköze igénybevételeivel hatnak az isteni jószágra, hogy az tegye meg csodáit. A *gyógyító* a helyes lelkiállapotba helyezkedik s ezt igyekszik a gyógyulást keresőben is előidézni. Nem akarátának szuggesztív úton való átvitelével, hanem az illető képességeinek a felkeltésével. Az ilyen kezelés eredménye testi és lelki gyógyulás lesz. A „keresztény tudomány” gyógyító hatása Mary Baker szerint nemcsak lelki betegségekre terjed, hanem organikusakra is. Ma ugyan még korlátai vannak, de ha a „keresztény tudomány” jobban megszilárdul, az istennel egyesült lelkek világot átfogó ereje teljesen kiépül, akkor majd kezelni lehet vele szülést is, sőt nem lesz szükség evésre és ivásra se s számúzi az emberiség köréből még a halált is.

Mary Baker 1876 július 4-én, az amerikai függetlenségi nyilatkozat századik évfordulóján, tanai terjesztésére Bostonban egy egyesületet alapított. 1877-ben férjhez ment Asa Gilbert Eddyhez, aki nagy segítségére van a scientizmus szervezésében. 1879-ben megalapítják a scientizmus anyaegyházát, 1881-ben felállítják a Massachusetts Metaphysical College-tanintézetét. Férje vezeti az iskolát, ő maga egyházában a papi teendőket végzi. 1882-ben férje meghal. Az asszony nagy energiával terjeszti nézeteit, szervezi egyházát. A vezetés minden szála az ő kezébe í fut össze, az istentiszteleteken semmiféle egyéni produkciót nem enged, az istentiszteleten mondandók és felolvasandó biblia és Science and Health-helyek szövegét előre pontosan megállapítja, az énekeket is előre kijelöli (242 énekük közül a legtöbbet ő maga írta), a gyülekezeteknek nincs semmi önállóságuk, mind a bostoni anyagyülekezet fenhatósága alá tartozik. Egy évtizeddel ezelőtt 720 temploma volt a világ minden részében (Berlin, Dresden, Haag, Hannover és Párizs) s azonkívül számos egyesülete s körülbelül négyezer scientista foglalkozik gyakorlati munkával: tudományos ráimádkozással való gyógyítással.

Zion egyháza.

Szintén az egészség után való sóvárgást igyekszik terjeszkedési alappal felhasználni s ráimádkozással íger csodákat John Alexander Dowie (1847—1907), voit skót lelkész Zion-jával. Dowie Ausztráliában volt lelkész, ahonnan Amerikába került s gyógyítással kezdett foglalkozni. Chicagóban az 1893. vilákiállítás alatt nagy kórházat alapított, melyben isteni segítséggel ígért gyógyulást betegeknek. Chicagóból kiutasították, mire Chicago mellett földet vásárolt, azt felparcellázta s Zion néven új várost alapított, melynek ő volt nemcsak az alapítója, hanem a bankárja, a vezetője, közvéleményének az irányítója, munkáltatója és profétája is. A város lakosságát sikerült tizenkétezerre felszaporítania. 1901-ben kijelentette, hogy a földre visszatért Illés, aki a Messiásnak, Krisztus visszajövetelének az útját jött előkészíteni s hogy ez huszonöt év múlva fog bekövetkezni. 1904-ben pedig „a keresztény-katolikus egyház első apostola” címet vette fel. Az üdv hadseregéhez hasonló propagandával szerzte híveit s eszméinek Svájcban is voltak követői. Az egyházába való felvétel háromszoros bemeítéssel történt. A belépő kötelezte magát arra, hogy nem dohányzik, szeszes itallal nem él és disznóhúst sem eszik. Tanításának fő vonzóereje az az állítása volt, hogy miután Krisztus azt Ígérte tanítványainak: „íme, én tivatek maradok mind a világ végezetéig”, csodatevő ereje se szűnhetett meg; ő a birtokában van s imádsága segítségével nemcsak betegeket tud gyógyítani, hanem halottakat is fel tud támasztani. 1906-ban a profétának nagy anyagi nehézségei támadtak, vállalatai összeomlottak, mire hívei letették s a pénzüket igyekeztek menteni. Dowie utóda Wilbur Glenn Voliva lett, aki 1870-ben született

washingtoni (Ohio) lelkész volt, 1899-ben lett Dowie híve, 1901—6. közt Dowie ausztráliai vállalatának volt az igazgatója s Dowie segédje volt, Svájcban pedig A. Hodler vette át a vezetést.

Az üdv-hadsereg.

A vallásosság és a katonás szellem látszólag nagy ellentétben állnak egymással. Formailag és tartalmilag is sok a különbség köztük. A valóságban azonban szépen összeférnek és kiegészítik egymást. A vallások sokszor használnak katonás formákat, uniformizálják az életet és közvetlen kapcsolatban is vannak a hadsereggel. Az iszlám hívei imádkozásukkor csatarendbe sorakoznak s az előimádkozóval egyszerre végzik testgyakorlatszerű imamozdulataikat s ugyanez az iszlám az arabok és a törökök kardja hegyén viszi előre a vallását. A katolikus szerzetesek abszolút engedelmisséget fogadnak előjáróiknak, minden parancsukat engedelmes alázattal teljesítik, egyformán élnek, egyforma ruhában járnak és egyforma lendülettel hadakoznak lelki fegyverekkel az egyház ellenségei ellen. Az egész világ katolikus klérusának a szervezete sok külső és belső rokonságot mutat a katonaság uniformizáló szervezetével. A vallásos tartalom és a katonai forma legkülönösebb összeillesztése azonban kétségtelenül az az üdv-hadsereg, amit William Booth angol methodista lelkész alapított. Az eset annál különösebb, mert benne a vallásos lényeg és a katonai forma tulajdonképpen semmiféle benső vonatkozásban nincsenek egymással, a katonai külsőségek csak a feltűnést, a reklámot szolgálják, csak csalétek számba mennek, vagy csak a szervezet presztízsét növelik, hogy az emberek figyelmesekké legyenek rá és hogy a szervezet nagyobb súllyal és hatással léphessen fel.

William Booth.

Az üdv-hadsereg megalapítója, William Booth (1829—1912) kiváló tehetségű prédikátor és nagy szervező, a térítésnek és a prédikálásnak mindenestre különös hatás vadászó formáit gyakorolhatta, hogy a methodisták *nem* adtak számára megfelelő működési teret. Négy gyermekes családapa volt, mikor 1861-ban önálló munkához kezdett. London keleti részén a leghirhedtebb vidéken szerzett helyiséget s a reklám minden módját felhasználta, hogy híveket toborozzon. Istentiszteleteit egy régi táncteremben tartotta, majd egy korcsmát, később egy színházat bérelt ki s ott prédikálta a megtérést s hívogatta a megtérők padjára a töredelmes szíveket, hogy ott öntsék ki őszinte vallomásban bűneiket s ott fogadják meg a jobb útra való térést. Külvárosi csirkefogók, a társadalom söpredéke, tolvajok, iszákosok, uccai lányok közt lebujokban és nyomortanyákon dolgozott, s kitűnően értette annak a módját, hogy azokat, akiket megnyert, ne csak bűneikből emelje ki, hanem munkájában is felhasználja. A munka állandóan nőtt, 1878-ban már nyolcvan missziói állomása volt, 127 missziói munkással. A szervezet a hetvenes években egyházas formákat öltött, helyi vezetőségei alakultak ki, William Booth azonban céltudatos energiával kiküszöbölte a széthúzó erőket és saját kezében összpontosított minden hatalmat.

A szervezetben előszeretettel használtak katonai kifejezéseket: munkájuk harc volt a bűn. ellen, munkásaik egy halleluja-hadsereg hatonái, a vezetőjük pedig természetesen generális. 1878-ban tartott nagygyűlésükön, amit haditanácsnak neveztek, hivatalosan bevezették, állandósították és kiépítették ezt a katonai frazeológiát, William Booth elkészítette az üdv-hadsereg szabályait. Mintául Sir Garnet Wolseley angol tábornok katonai szervezetről szóló művét használta fel s ebben a szolgálati sza-

bályzatban előírja az üdvkatonák teendőit. 1879-ben megcsinálták az üdv-hadsereg zászlóját: vérvörös alapon arannyal hímzett címer látható rajta; a címer keresztben levő kígyó, mely fölött két keresztbe tett kard és ötágú korona, (feliratuk: vér és tűz), alattuk egy szalagon pedig a „Salvation army” felírás. Missziói állomásaik katonai elnevezéseket nyertek, hadtesteknek, főhadiszállásoknak nevezték őket, vezetőiket tiszteknek hívták, istentiszteleteik gyakorlatok, marsok, beszédek üdvlovások lettek, a tábornok ellenőrző szemléket tartott, a megbeszélések haditanácsok lettek, a tiszteket képző iskolákat kadettiskoláknak hívták, a lapjuknak „csatakiáltás” címet adtak.

Ez a hadseregmaimolás neveléses volt, sokan gúnyolódtak rajta, Booth azonban megfogta vele az embereket és sikeres küzdelmet folytatott a nagyvárosi bűnök ellen. Munkásai és tisztjei közt 1878-tól nőket is rendszeresen alkalmaz, 1880 óta pedig egyenruhát is hordat velük: a férfiaké vörös zubbonyból áll, melynek a galléjára a „Salvation” szó van hímézve, sapkájukon S betű van, azonfelül a rangjelzésük is ki van tüntetve, a nőtisztek sötétkék ruhát hordanak, nagykarimájú, állon megkötött kalappal és szintén S jelzéssel. A generális vezérkara sisakokban jelent meg, sőt nagy díszemléken lóra is ültek. A nagy lármával és aggresszivitással fellépő üdv-hadsereg ellen az érdekelt korcsmárosok összefogtak, uccai felvonulásaik, közrendbe ütköző összejöveteleik rendőrségi eljárást hívtak ki maguk ellen, de az „üldözések” csak növelték energiájukat úgy, hogy a múlt század nyolcvanas éveiben már sok sikerre tekinthettek vissza s 1883-ban arról számolhatnak be: „Vederszámra hullattuk a könnyeinket, de se a szemünk el nem homályosult, se a szívünk nem lett szomorúbb. Az isten öt fontos bankjegyekkel törülte le a könnyeiket!”

1880-ban Amerikában veti meg a lábát, 1881-ben Francia-, 1882-ben Svédországba mennek át, 1883-ban az angol államegyház az üdv-hadsereg mintájára megszervezi az egyház hadseregét (Church Army). Nagy eredményeket értek el Indiában, ahol 1883-ban kezdték a munkájukat. Az európai kontinensen, ahol az emberek a komoly és méltóságos vallási formákhoz vannak szokva, aránylag nehezebben tudott megtelepedni. Németországban, Stuttgartban (1886) szervezte az első hadtestet. Hanem azután gyorsan haladt előre. 1897-ben már 52, 1898-ban száz hadteste volt, főként nagy városokban (Berlin 15, Breslau 8), Budapesten csak a háború után telepedtek le (1923).

Alkotásai.

Az üdv-hadsereg lényege a bűn ellen való harc, a lelkek megtérésre való előkészítése és Krisztushoz való bevezetése. Céljukat elsősorban prédikációval érik el. Lármás, látványos felvonulásokat rendeznek, minden módot felhasználnak arra, hogy a figyelmet magukra vonják. Mikor aztán sikerült maguk köré csődíteni az embereket, rövid, sürgető, energikus módon igyekeznek az emberek lelkére beszélni. A bűnösök fölött a győzelmet akkor érik el, ha sikerül őket a megtérők padjához édesgetni, ahol bűneikkel leszámolnak. Ezzel azonban az üdv-hadsereg nem éri be. William Booth művének óriási jelentősége abban áll, hogy ő a lelki megrázkódtatások útján elért megtérések eredményét nagyszabású üzleti érzékkel felállított intézményekkel meg is tudta rögzíteni. A bűn fertőjéből nemcsak egy pillanatra segítette ki a kikapaszkodni akarót, hanem teljesen kiemelte belőle. Munkát adott neki, foglalkoztatta, rávezette a tiszteséges, rendes megélhetés útjára s ha lehetett, beállította a misszió munkába. A megtért bűnösök minden beszédnél jobban mutatták és illusztrál-

ták az evangélium mentő erejét. A börtönökből kiszabadult foglyokról gondoskodott (Prison-Gate-Brigade), bukkott leányok részére otthonokat állított (Rescue-homes), a hajléktalanok számára hálókelyeket, menedék-helyeket rendezett be, éhezők számára ingyenes étkeztetőket állított feu Ezekhez az alkotásokhoz igénybe vette ugyan a nyilvános jótékonytságot is, de józan számítással azt is megcsinálta, hogy azok lehetőleg önmagukat is fentartsák. Munkanélkülieket, megtérőket foglalkoztatott, az elő-állított árukat (Halleluja-gyufától Halleluja-zongoráig) nagy áruházadban hozta forgalomba. Feleségével együtt, aki nagy arányú munkájában mindig hű munkatársa és támasza volt, óriási szociális tervet dolgozott ki az iszákosság, a bűn és a nyomorúság fertőinek a kiszárítására s áldozatainak a megmentésére.

Az üdv-hadserege a methodizmus kiélézése. Támadásba átmenő aktív kereszténység, amely sem az egyházi szokásokkal, sem a beidegzett keresztény komolysággal nem törődik, hanem félrelök minden szentimentalitást és reális alapon igyekszik komoly és reális eredményeket elérni. Ha ezek eléréséhez reklám-, dob- és trombitaszó szükséges, miért ne lehetne azokat igénybe venni?! A katonai szervezet is csak eszköz. Katonai fegyelemhez szoktatott, engedelmességre kötelezett, állandóan ellenőrzött emberekkel több eredményt lehet elérni. A tisztek nevelésénél nem a vallásos oktatás áll előtérben. Gyakorlati feladatokat szánnak nekik, inkább egyéniségükkel kell hatniok, mint tudományukkal. Térítési módszereik egészen sajátosak. A letelepedésre szánt helyeket előbb kikémelelik, azután zászlókkal, zenével bevonulnak, összejöveleikre nagyhangú reklámokkal hívják meg az embereket. Tereken, uccákon prédikálnak, összejöveleli helyeiken oltár és szószék helyett emelvény van, melyen a tisztek, az üdvkatonák és a zenekar foglalnak helyet. Énekeik gyors üteműek, a zenekíséret lármás, az éneket tapssal, felkiáltásokkal kísérik, beszédeik egyáltalán nem kene-tesek, hanem rövidek, sürgetőek, sok bennük a személyes elem, a bűnvallás és hasonlók. Az istentisztelet rendje nem előre megszabott, hanem esetenként változó. Egy kitűnően sikerült istentiszteletről például így számolnak be: „Hatvanhat férfi és asszony beszélt, tízszer énekelünk, egy férfi görcsöket kapott, egy asszony elájult, mire következett az áldásosztás, az egész 67 percig tartott, akkor istent dicsőítve hazamentünk”. Az istentisztelet elmaradhatatlan része a gyűjtés. A cél az, hogy a bűnösöket megtérésre serkentsék. A tisztek és a katonák állandóan figyelik a hallgatókat, ha valamelyiken megindultságot vesznek észre, azt felkeresik, a lel-kére beszélnek, arra ösztönzik, hogy a megtérők padján öntse ki szívét és ugorjon be Krisztus vérének a kútjába. A megtérést Halleluja-„sortüzekkel” fogadják. Ezek az epizódok igen változatosakká és gyors üteműekké teszik „ütközeteiket”.

Az egyházi formákra és a dogmákra az üdv hadserege nem sokat ad. Kétségtelenül újszövetségi alapon áll és a christocentrikus vallásosságot szolgálja. William Booth a három egyetemes hitvallást magáévá tette és mindennemű vallásos felvilágosodásnak ellensége volt. Mozgalma azonban mégis új utakat tört. A keresztség és az úrvacsora például elvesztették jelentőségüket; az üdv hadseregében egyiket sem gyakorolják. Az egyházba való születés és a vízzel való megkeresztelkedés helyét a megtérés és a szentlélek ajándéka foglalják el, az úrvacsorát pedig egyszerűen kiküszö-bölték.

William Booth művének az arányait legjobban néhány szám világítja meg. Stanley könyve címét utánzó „A legsötétebb Angliában” című műve néhány hét alatt 200.000 példányban kelt el. 1909-ben Londonban az üdv

hadserege 6,222.337 ingyen és olcsó ebédet osztott és 2,216.884 éjszakai szállást adott a hajléktalanoknak, 350 otthont és 59 menedékhelyet tartottak fenn. Mentési munkájukról fogalmat nyújt az, hogy 3594 bukott nőnek nyújtottak segítséget, akik közül 2610-et tényleg megmentetteknek lehet tekinteni, régibb híveiknél 75.841 látogatást tettek, 14.804 levelet írtak stb., stb. Ezen az alapon William Booth méltán lett London díszpolgára s részesült abban a kitüntetésben, hogy munkáját hivatalosan is támogatásban részesítették. Egyik fia, Ballington Booth 1896-ban Amerika számára az amerikai viszonyoknak megfelelő „Volunteers of America” nevű hasonló szervezetet alapította.

A M O R M O N V A L L Á S

Jellegzetes újkori amerikai vallás, új, de a bibliai kinyilatkoztatást akarja túlszárnyalni, hívei „Jézus Krisztus szentjeinek” mondják magukat. Vallás, üzlet és bluff elválaszthatatlanul össze van keverve benne. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy minden híve szinte ingyenes szolgálatra kötelezett pap ne legyen benne s ne menjen évekre hittérítőnek idegen földre. Többnejúsége arculcsapása a keresztény erkölcsnek, ezzel szemben azonban nem ismerik a prostitúciót s híveiről az az általános vélemény, hogy szorgos, mértékletes és takarékos életet élő, egymást testvériesen segítő, jobbára jómódú emberek.

Joseph Smith.

Alapítója *Joseph Smith*, született 1805 dec. 23-án Sharonban (Vermont állam). Atyja házaló volt, aki jövendőt mondott, planétát árult, néha aranyat ásott, majd farmer lett. Anyja eszesebb, de hiszékeny és babonás nő. Tíz gyerekük jobbára csavargott, taníttatásukkal nem törődtek. József nevű fiuk a negyedik, aki semmivel sem különb testvéreinel, ő is lopja a napot, meséket hallgat, írni, olvasni alig tud. Babonás s e babonákat az emberek hiszékenységének a kihasználására és pénzcsinálásra felhasználó családi környezetben fejlődött profétává. Álmodat látott, víziói voltak, angyalok jelentek meg neki. Tizennyolcéves korában jobb jövendőmondó, mint az atyja, akitől abban is eltér, hogy nem varázsvesszővel dolgozik, hanem csodakövel („peep stone”, „gazing crystal”). Víziói 15 éves korától vannak.

Angyali jelenéseiben egy Moroni nevű angyal tudomására hozza, hogy Manchester közelében valamely hegyen nagy szikla alatt aranylapok vannak elrejtve, melyek az ó- és az újszövetséget egészítik ki. Siet felkeresni a kincset, azonban az angyal elzavarja, mert önző szándékkal akarta a kincset birtokába venni.

Négy év múltán, 1827 szeptember 22-én — miután közben szent életet élt — szabad volt a kincset kiemelnie. A kincs egy ládában volt elhelyezve s a következő darabokból állott: egy öreg mellvértből, egy kardból (Lában kardja), két átlátszó kristályból, amelyek ezüstbe voltak foglalva s pápaszemnek voltak használhatók. Ez volt az Úrim és Thummimnak nevezett két kő, a „proféta pápaszeme”, amely a láda legértékesebb tartalmának, a felírt aranylapokon levő „új egyiptomi írás”-nak az elolvasásához volt nélkülözhetetlenül szükséges. Az aranylemezek könyvszerűen össze voltak fűzve.

A megtalált kinyilatkoztatás megfejtőre és kiadóra várt. Az aranytáblák szövegét Smith fordította le, még pedig úgy, hogy a táblákat senkinek meg nem mutatta. A fordítóhelyiséget egy függöny választotta kétfelé. A függöny mögött ült Smith, szemén a proféta-pápaszemmél s onnan diktálta a fordítást munkatársának, Cowdery Olivérnek. Ez eredetileg kovácslegény volt, majd tanítónak csapott fel s mint tudós férfiú Smithnek jobbkeze lett.

Mikor a fordítást befejezték, mennyei küldöttek felavatták Smith Józsefet és Cowdery Olivért. Ároni papokká Keresztelő János kente fel, Melchizedek-papokká pedig Péter, Jakab és János apostolok avatták őket. Erre a mennyei avatásra azért volt szükség, mert a földön senki nem volt, aki a szentlelket közölhette volna velük.

A fordítást 1830-ban ötezer példányban nyomatták ki. A költséget Harris Márton nevű farmer adta a vállalathoz, aki tönkre is ment rajta, oly lassan fogyott a könyv.

Mormon könyve.

Ez a könyv a mormon vallás bibliája. Megjelenésekor *Arany bibliának* nevezték, ma *Mormon könyvének* hívják. Smith előadása szerint a könyv Mózesről származik s az ő kinyilatkoztatásait tartalmazza. Mormonnak azért hívják, mert more mon = jobb, amivel nyilvánvalóan azt akarja mondani, hogy jobb a bibliánál. Ez a jobb nemcsak azt foglalja magában, hogy ott kőre írott tízparancsolatot kapott Mózes, itt pedig aranyablák tömege tartalmazza a kinyilatkoztatásokat, hanem azt is, hogy ez az évszázadokon át rejtve maradt kinyilatkoztatás értékesebb minden addig ismertnél. Valójában Smith arany bibliájának az alapja *Spaulding* Salamon vagy *Dawison* M. 1812-ben készült regénye, amely „A talált kézirat” címen azt a fantasztikus mesét tálalta fel, hogy az indiánok Izrael elenyészett törzsének az utódai. Az ezt tartalmazó kézirat egy indián sírban van elásva, ahonnan napfényre kerül. Ez a „talált kézirat” Smith József idejében ugyan még nem jelent volt meg, de Smithnek Sidney Rigdon révén, aki a mű nyomdába kerültekor Pittsburgban nyomdász, 1829 óta pedig Smith barátja és szorgalmas munkatársa volt, tudomása lehetett róla.

Mormon könyve fele akkora, mint a biblia. Stílusában a bibliai stílust utánozza, anyagának nyolctizedrésze a bibliából való. Az átvett anyag közt van egy csomó Jesaja-hely, a hegyi beszéd és idézetek Pál leveleiből. A könyv 15 könyvre van felosztva. E könyvek írói Nephi, Jakob, Enos, Járom, Omni, Mosiah, Zeniff, Alma, Kelaman, Nephi, Mormon, Ether és Moroni.

Ezek a könyvek azt mondják el, hogy Amerikát a régi időkben két népfaj lakta. Az egyik Jaredtől származott és a bábéli nyelvzavar után került Amerikába. A másik Krisztus születése előtt hatszáz esztendővel került ki. Ezek József leszármazottai közé tartozó izraeliták voltak, akik a Jareditákat hamarosan mindenütt háttérbe szorították. A Jeruzsálemből eredetileg kivándorolt Lethi négy fia közül isten Néphit tette meg vezetőül. A három testvér fellázadt, mire isten büntetésül sötétbőrűekké (indiánokká) tette őket. A nephiták a Kr. u. 4. században egy ütközetben elpusztultak, a megmenekültek utódai, köztük Mormon és fia, Moroni, is kihaltak.

Feltámadása után Jézus Krisztus megjelent Amerikában is, prédikálta az evangéliumot és egyházat is alapított, azonban ez a nyugati egyház teljesen elpusztult híveinek bűnei miatt. Utolsó prófétája megírta történetét és jövődöléseit s azokat elásta a földbe. Ezek az írások a világ végén előkerülnek s a bibliával egyesítve isten gondolatának a beteljesülését fogják szolgálni. A könyv állítólagos szerzője tehát Mormon, ki feljegyzéseit Kr. u. 420 körül készítette s rejtette el Cumora hegyén, Manchester mellett.

Smith első gyülekezete 1830 április 6-án alakult meg Fayetteben (New-York állam). Az első gyülekezet tagjai Smith, az édesatyja, két testvére, Knight József és Cowdery. Számuk azonban hamar szaporodott. Június 1-én már harmincan, majd hetvenen voltak. Nemsokára több helyen gyü-

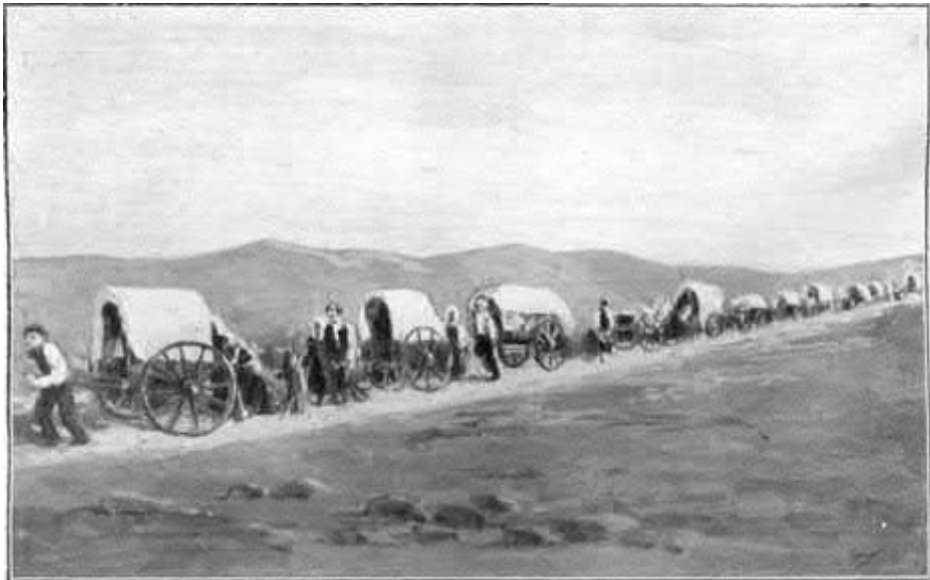
Omar moséja Jeruzsálemben, a híres sziklatemplom (Kubbat-es-Sachra), mely a jeruzsálemi zsidó templom helyén épült s amelynek a belsejében „a meztelen szikla valószínűleg az a hely, amelyen a zsidó templom oltára állott. A Talmud szerint a sziklán a szövetség ládája volt elhelyezve. Keleti legenda szerint ezen a sziklán fedezte fel Jézus Isten nevét, amelynek a segítségével csodáit tette. A mohamedánok azt hiszik, hogy az utolsó ítéletet hírül adó angyal erre a sziklára állva fúj bele a harsonájába. A gyönyörű épületnek minden részéhez mondák fűződnek 3 a mohamedánok is rendkívül nagy becsben tartják. Zsidónak nem szabad a templom területére lépni, kereszténynek is csak szigorú felügyelet mellett. Az újabb időben azonban ásásokat is megengedtek a területén és ennek köszönhető, hogy feltárták azt a csatornát, melyen a zsidó templomból az áldozati állatok vérének levezették.

A Cumorah-domb, ahol Joseph Smith moroni angyal útmutatása alapján megtalálta a Mormon Könyv szövegét tartalmazó arany táblákat. A domb Manchester (Ontario grófság, Newyork állam, U. S. A.) mellett van.

Kézikocsis mormon kivándorlók hóviharban.

Mormon kivándorlók, akik az 1850-es években kétkerekű kézikocsikra rakva vagyontárukat vándoroltak az üldözések elől a Nagy Sóstó vidékére, ahol letelepedtek és saját államot alkottak. A vezetőség kiszámította, hogy az üldözött brit hittestvéreknek ezen a módon csak 45 dollárba kerül az útjuk Liverpoolból Salt-Lake City-ig.

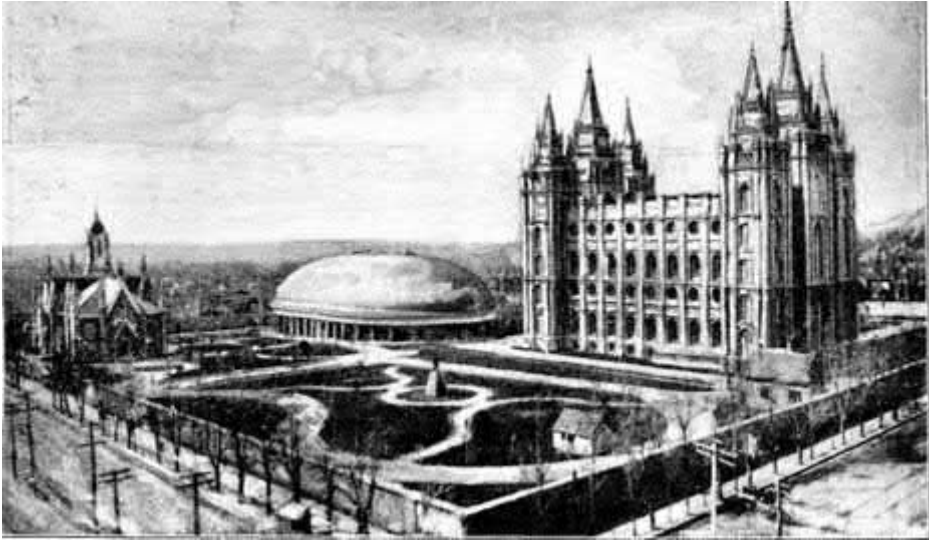

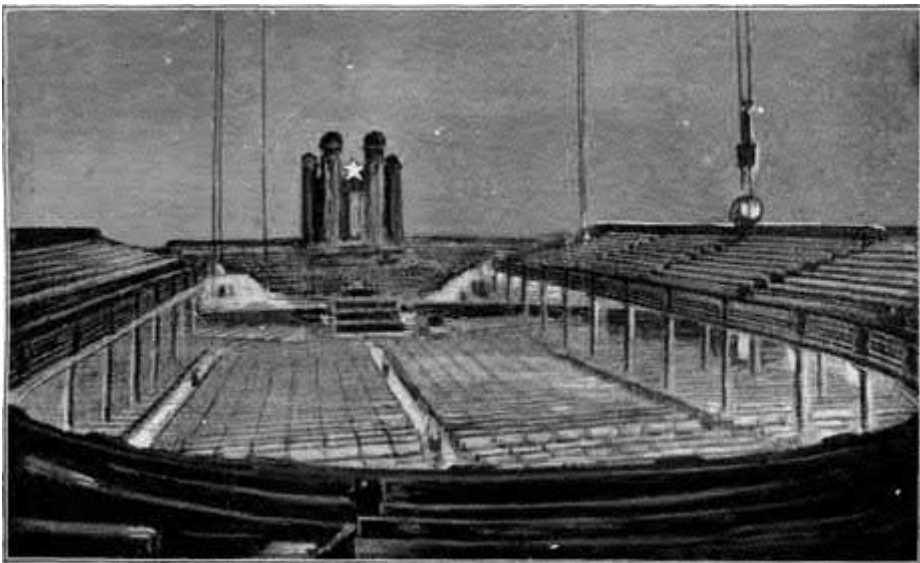
A „barátok” háza Near Swarthmore-ban (Anglia).

A *Merion-ház* (Near Merion Station) Pennsylvániában. Ezek az egyszerű gyülekezeti hajlékok mutatják legjobban, mennyi kegyelet, puritán hajlandóság maradt meg a „Barátok társaságában”. Foxnak a „tornyos házak”-kal szemben tanúsított ellenszenvé még ma is eleven a kvékerekben. Gyülekezeti hajlékaik szinte túlzottan egyszerűek.

Salt Lake City templomtere. A kupolás tetejű épület a Tabernakulum.

A legnagyobb mormon templomnak, a Salt Lake City-i Tabernakulumnak a bel-seje. Építését 1863-ban kezdték, 1867-ben fejezték be. Az épület 150X250 láb (48X80 m) nagyságú és ellipszis formájú, tetőszerkezetében egy szeg sem volt, facsavarok és cseretlen bőrökből készült gúzsok tartották össze. Mikor készült, orgonája a világ legnagyobb orgonája volt.

lekezetek alakultak, Ohio államban, Kirtlandban 1831 áprilisában 2000 lélekből álló gyülekezet szervezkedett. Smith itt vetette meg először a lábát. Lapot alapított, vállalkozásokba kezdett, spekulációkba bocsátkozott s kiépítette egyházának a szervezetét. A „Zion”-nak nevezett egyház legfőbb hatósága a háromtagú „elnökség” (1833). Két évvel később megszervezi a „12 apostol testületét”. 1837-ben 140 apostolt és hittérítőt küld ki, hogy híveket toborozzanak. A térítésnek sikere volt. 1840-ben Angliában 4000 a mormon vallás híveinek száma, tizenegy évvel később 30.000.

A mormonok vándorlásai.

Smith prófétai működését nem korlátozta lelkiekre. Híveinek minden tekintetben vezére akart lenni. 1836-ban isteni kinyilatkoztatásra bankot alapított, a bank azonban nagyon sok pénzt bocsátott ki s 1838-ban beszüntette fizetéseit. Néhány mormon igazgató megszökött, Smith börtönbe került, ahonnan sikerült kiszabadulnia. A bank bukása miatt nekivadult nép önmaga bíraskodott. Sok mormont meglincselt, dühének kis gyerekek is áldozatul estek; mikor How's Millsben 20 mormont legyilkoltak, a mormonok hiába jelentették fel a gyilkosokat, nem büntették meg őket. Nem volt más segítség, menekülniök kellett. Aki csak tehette, kivándorolt. Az Illinois államba költöző 15.000 mormont részvétellel fogadták s módot nyújtottak nekik, hogy a Mississippi mellett letelepedjenek.

Az általuk alapított város Nauvoo, melynek első polgármestere Smith József volt, akinek sikerült a polgári és az egyházi vezetést saját kezében koncentrálni s telepe számára megszerezni azt a kiváltságot, hogy külön katonaságot is tartson. Ennek az 1840-ben felállított Nauvoo Légionnak a tábornoka szintén Smith József, a próféta volt. Ő volt ezenkívül isteni kinyilatkoztatásra a nauvooi nagyszabású városi szálloda és koresma tulajdonosa is. A város gyorsan nőtt, az egyház tagjai szaporodtak, 1846-ban már templomuk van. A próféta kifelé politikai szerepet akar játszani s az Egyesült Államok elnökjelöltjeként szerepel — saját lapjában, otthon pedig sokirányú elfoglaltsága mellett erősen érzéki életet él, úgy, hogy felesége kitörni készülő erkölcsi felháborodását csak azzal tudja leszerelni, hogy 1843-ban isteni kinyilatkoztatásban van része, amely megengedi neki s azoknak, akiknek erre ő engedelmet ad, több feleség tartását. Ezt a titkos kinyilatkoztatást, ameddig lehetett, lakat alatt tartották, híre azonban hamar kiszivárgott. Dr. Forster cikket ír a próféta többnejűsége ellen. A próféta szétrombolatja Forster újságjának a nyomdáját s Forstert kiűzeti Nauvooból. Forster fellármázza egész Amerikát, úgy, hogy a hatóságok is fellépnek a mormonok ellen. A próféta és 17 társa ellen elfogató parancsot adnak ki, ezek azonban nem engedelmeskednek. A katonaságot mozgósítják, mire a próféta 1844 június 27-én Hyrum nevű fivérével a carthagói börtönbe kerül. A kormányzó hiába őrizteti a börtönt, a felháborodott nép másnap rájuk töri az ajtót s lelövi a két foglyot. Smith József 39 évet élt. Halálakor híveinek a száma másfélszáz-ezerre rúgott.

Halála után a vezetést *Brigham Young* veszi át, kivel szemben a próféta örökére szintén számot tartó család nem tudja a vezetésre való jogigényét érvényre juttatni. Brigham Young elnöksége azzal kezdődik, hogy megint új hazát keres hívei számára, mert Illinois 1845-ben visszavonja a telepnek adott szabadságlevelet. A mormonok kezükbe veszik a vándorbotot. Hónapokon át vándorol az egész nép, míg 1847 július 24-én el nem ér a Nagy Sóstó partjaira. Brigham Young ezt a sós pusztaságot isteni parancsra hivatkozva ígéret földjének, tej jel-mézzel folyó Kánaánnak jelentette ki s itt építették fel a mormonok fővárosuknak *Salt Lake City-t*.

Az új mormon állam.

A sós pusztán csodákat tettek. Pompás öntözőművekkel sikerült a földet termésre bírniok, kerteket telepítettek s megváltoztatták az egész vidék képét, új lakóhelyük eredetileg Mexikóhoz tartozott s csak 1848-ban került az Unió birtokába. A mormonok államilag is berendezkedtek, a kongresszus azonban nem ismerte el Deseretnek nevezett, féleurópai területű államukat, hanem „Utah” néven kebelezte be s első kormányzó-jává Brigham Youngot nevezte ki. A vele együtt kinevezett nem mormon hivatalnokodat Young lassan kiszorította állásaikból. A kormány erre elmozdította Youngot a kormányzóságtól, de az új kormányzó ellen a mormonok fellázkodtak, úgy, hogy az nem merte állását elfoglalni. 1858-ban a mormonok kiegyeztek az Egyesült Államokkal s beletörődtek abba, hogy egyházi államuk kiadja az államhatalmat a kezéből.

Az Egyesült Államok közvéleménye különösen a mormon többnej üségen botránkozott meg s azt minden módon lehetetlenné igyekezett tenni. 1862-ben a kongresszus az Egyesült Államok egész területén eltiltotta a többnejűséget. Young fogságba került, de a törvénynek érvényt szerezni nem sikerült. A mormon esküdtbírótság fölmentette. Young 1877-ben halt meg, 25 felesége siratta s két millió dollárnyi vagyonát 17 feleségére és 56 gyermekére hagyta örökül. Az 1882-ben és 1887-ben hozott új törvények már hatályosabbak voltak. E törvények alapján többnejűség és törvénytelen közösülés miatt 1884-ben három, 1885-ben 39, 1886-ban 112, 1887-ben 214 és 1888-ban 100 mormont ítélték el. Teljes eredményt azonban csak akkor értők el a bíróságok, amikor mormon egyház vagyonára készültek rátenni a kezüket azon az alapon, hogy az egyház a szervezett ellenállás fészke.

Az erőpróba végül is a mormonok meghátrálásával fejeződött be. Wilford Woodruff elnök 1890 szeptember 15-én egy kiáltványt tett közzé, melyben a mormon egyház tagjait feloldotta a többnejűség követelménye alól s azt a tanácsot adta nekik, hogy ne kössenek az állami törvényekkel ellenkező házasságot.

A többnejűséggel való szakítás után nem volt törvényes ok arra, hogy „Utah” Territorium meg ne kapja az önkormányzatot. 1896 január 4-én Cleveland elnök az Unió államai közé iktatta Utahot. Az első utahi kongresszusi képviselő többnejűség gyanúja alatt állván, nem foglalhata el helyét, Smoot mormon apostol azonban 1903-tól ellenvetés nélkül gyakorolta szenátori jogait.

A mormon teokrácia.

A mormon egyház a legtisztább teokrácia, a papuralom és az egyházi állam álláspontján áll. Profétája és ennek utódai közvetlen isteni kinyilatkoztatások tulajdonosainak mondják magukat. Van ugyan bibliájuk, amely zsinórmértékül szolgál hitük számára, de emellett és ezen kívül közvetlen irányítóik új isteni kinyilatkoztatások.

Az egyház élén a *háromtagú elnökség* Péter, Jakab és János apostolok tekintélyével kormányozza az egyházat. Az egyik az egyház elnöke, a másik kettő a tanácsosa. Az elnök proféta, látnók és az isteni kinyilatkoztatások közlője. Hatalma korlátlan, döntéseibe tanácsosai se szólhatnak bele. A hierarchia alattuk levő fokán áll a *tizenkét apostol*. Ezek Jézus tanainak a terjesztői az egész világon. Az ő hatáskörükbe tartozik az egyház hivatalnokainak a kinevezése és a szentségek kiszolgáltatása. Az elnökség megüresedése esetén az üresedés idejére ők az egyház vezetői. A harmadik fokon állnak a „*Quorum*”-ok *elnökei*. Ezek az egyházmegyék vezetői. Utá-

nuk következnek a *pátriárhák*, akik templomi előjárók, azután a *főpapak*. Ezek közül választják a „stake” elnökeit. A stake egy grófságnak megfelelő terület. Ezek az elnökhöz hasonlóan két tanácsossal együtt intézik egyházmegyéjük ügyeit s mellettük a 12 főpapból álló főpapi tanács az egyházi törvényszék. Az alattuk álló *vének* a prédikátorok, ők keresztelnek s ők közlik kézfeltétel útján a Szentlelket. *Ezek a Melchizedek-rendű papság fokozatai.*

Az *ároni rendűek fokozatai* a következők: első helyen állnak a *püspökök*, akik a tized felett rendelkeznek és a szegényügyet intézik; minden stake élén egy püspök van, a másodikon a *papak*, a harmadikon a *tanítók*, se negyediken a *segítők*.

A mormon egyházban nem választottak és kiváltságosak a papok, hanem pap az egyháznak minden felnőtt férfi tagja, akit képességei szerint osztanak be az aroniták vagy a Melchizedek-rendű papok közé. Minden ötödik papnak magasabb hivatala van. A papoknak az a kötelezettségük, hogy *ingyen*, illetőleg pusztán legszükségesebb kiadásaik megtérítése ellenében prédikáljanak és az evangéliumot szolgálják, még pedig nemcsak otthon, hanem bárhol, ahová az egyház rendeli őket. A Melchizedek-rendűek a lelkiek végzői, az aroniták a világi vonatkozású ügyek intézői. A központi vezetés és kormányzás a Melchizedek-rendűek számára van fenntartva.

Az egyházi szervezet igen jól végzi dolgát. Segítségével az elnöknek módjában van még az asszonyok szalagainak és csattjainak az ellenőrzése is. Erre szükség van azért, mert a szokatlan arányú hittérítő tevékenység irányítása különben lehetetlen volna.

A *mormon* egyház híveinek tizedéből tartja fenn magát. A tizedet 3. hívek pontosan fizetik s azonfelül is hoznak áldozatokat egyházukért. A tized egy részét jóléti intézményekre, vasárnapi és egyéb iskolákra fordítják. A szegényeket támogató egyleteknek 30.000 nőtagjuk van, a mormon iskolaegylet tanító és tanuló tagjainak a száma 120.000.

A mormonok 13 pontja.

Tanításának legrövidebb összefoglalása az a 13 pont, melyet traktatusaik mellékleteként terjesztenek. Ez a 13 pont így hangzik:

„1. Hiszünk istenben, az örök atyában és fiában, Jézus Krisztusban is a szent lélekben.

2. Hiszük, hogy minden embernek saját, nem Ádám bűneiért kell megbűnhődnie.

3. Hiszük, hogy Krisztus engesztelő áldozata az egész emberiséget megválthatja a törvények és az evangéliumi követelmények teljesítése által.

4. Hiszük, hogy az evangélium első elvei és követelményei a következők: 1. az úr Jézus Krisztusban való hit, 2. a megtérés, 3. a bemelegítés által való, bűnök bocsánatára szolgáló keresztség, 4. a kézfeltétel a szent lélek közlésére, 5. hiszük, hogy kell egy férfiúnak lenni, aki kinyilatkoztatás és kézfeltétel által kiválaszthassa azokat, akiket felhatalmaz az «evangélium prédikálására és követelményei szerint való hivataloskodásra, 6. hiszünk abban a szervezetben, amely az eredeti egyházban fennállott: az apostolokban, prófétákban, pásztorokban, tanítóknak, evangélistákban stb., 7. hiszünk a nyelvek, a prófétálás, a kinyilatkoztatás, a látomások, gyógyítások és az írásnyelvek által való magyarázásának az adományában, 8. hiszük, hogy a biblia Isten igéje, amennyiben jól van lefordítva. Azt is hiszük, hogy Mormon könyve Isten igéje, 9. hiszünk mindenben,

amit Isten kinyilatkoztatott s amit most nyilatkoztat ki és hisszük, hogy Isten országára vonatkozóan még sok és fontos dolgot fog kinyilatkoztatni, 10. hiszünk betűszerint Izrael összegyűjtésében és a 10 törzs újra való visszaállításában. Hiszük, hogy Zion ezen (az amerikai) kontinensen fog felépülni, hogy Krisztus személyesen fog a földön uralkodni s hogy! a föld megújhódik és paradicsomi dicsőséget ér el. 11. Mi súlyt helyezünk arra a jogunkra, hogy a mindenható Istent lelkiismeretünk meggyőződése szerint tiszteljük, ugyanezt a jogát elismerjük minden embernek, bárhol és bármilyen formában, bárkit tiszteljen is. 12. Hiszünk abban, hogy a királyoknak, elnököknek, uralkodóknak és hatóságoknak alá kell rendelnünk magunkat és hogy a törvényeknek engedelmeskednünk, azokat tisztelnünk és támogatnunk kell. 13. Hiszünk abban, hogy becsületeseknek, híveknek, szemérmeteseknek, jótékonyaknak és erényeseknek kell lennünk, hogy mindenkivel jót kell tennünk és hogy tényleg: elmondhatjuk magunkról Pál apostollal: Hiszünk mindent, remélünk mindent. Sokat elviseltünk már s hisszük, hogy azt is elviseljük, ami még-ránk vár. Ami erényes, kedves, jóhírű és dicséretreméltó, arra mindre törekszünk mi is.”

A hitvallás 13 pontja nem teljes. Ez csak rokonszenvesre letompított foglalat a mormon tanoknak. A hitvallásban foglaltakon kívül hisznek a mormonok mind abban, amit *Mormon Könyve* és a *The Book of Doctrine and Covenants* tartalmaz. A tanok és szövetségek könyvét 1832-ben Smith József írta s az a Mormon Könyv talmudisztikus magyarázatait foglalja magában. Ezenkívül szent könyvük a biblia.

Hitük szerint a mindenség nem egy, hanem több világból áll. Mind-egyik világnak külön istene van, akit az illető világ lakói főistenükként tisztelnek. Mi a szent háromságot tiszteljük. Az istenek a legfőbb isten teremtményei; a legfőbb isten a Kolob nevű központi csillagon lakik. Ez az őszanyagból származik. Az istenek nem pusztán szellemi lények. Testük is van, tagjaik, indulataik, szükségleteik vannak. Mint a biblia mondja: isten saját képére és saját hasonlatosságára teremtette az embert. I. Mózes 1. 27. Isten tehát az embernél tökéletesebb, de hozzá hasonló lény. Ötféle szellem van: isten, angyal, testtelen lélek (halottak szelleme), mulandó testben élő lélek (ember) s lelkek, akik még nem foglalták el testben a helyüket. Az eredendő bűnről szóló tant elvetik.. A gyermekek bűn nélkül jönnek a világra. Ha olyan korukban halnak meg, hogy nem lehet őket felelősségre vonni cselekedeteikért, akkor nincs, szükségük megváltásra, bűn nélkül térnek haza. Hasonlóképp elvetik az eleve elrendelés tanát. Az ember cselekedetei, istennek való engedelmesége alapján üdvözülni. Kegyelmi eszközeik a hit, a megtérés, a keresztség, („a gyermekkeresztség ünnepélyes csúfság”), a kézrátétel és az úrvacsora (bor helyett vízzel; gyermekek is részesíthetők benne). A végső dolgokról való hitükben erős hangsúly nyugszik azon, hogy Jézus Krisztus vissza jövele nemsokára bekövetkezik. A holtak feltámadnak, az istentelenek egy borzasztó ütközetben pusztulnak el. Az erre következő ezeréves ország fővárosa az új Jeruzsálem Jacksonban (Missouri állam) épül fel s ennek leteltén és az új feltámadás után az földön csak az üdvözültek fognak élni.

A keresztségét csak nyolc évesnél idősebbeknek szolgáltatják ki. A halottakért és idegen vallásuakért való megkeresztelkedés szintén szokásos. A keresztségét követi a kézfeltétel. Az úrvacsorát minden vasárnap kiosztják, még pedig úgy, hogy a padjaikban ülő hívek közt vizet 4s kenyeret adnak sorra. Ezenkívül vannak titkos szertartásaik is. Külö-

nösen a házassággal kapcsolatban a *házalapítás* (Endowment House) szokása, titkolják azt az esküt is, mellyel a prófétáknak és a papságnak engedelmisséget fogadnak. Legfőbb szentélyük, amelybe idegennek a lábát betenni nem szabad, a Salt Lake Cityben levő *templom*. Ez a 186½ láb hosszú, 99 láb széles és 200 láb magas épület kb. 4 millió dollárba került, a világ egyik legdrágább temploma, a másik a *tabernakulum* építészeti remek. Tízezer emberre van számítva, 4 manuális, hatvan regiszteres pedálú, 5000 sípos, 110 változatos orgona van beleépítve, az énekeket 400 tagból álló kar adja elő.

Istentiszteletük énekből, imából, prédikációból áll, néha a „pátriárka” áldást oszt. Prédikációik keresetlenül népiesek, de egyben kenet nélküliek is. A legközönségesebb és legvilágibb dolgokat éppoly természetesen szövik bele beszédekbe, mint az erkölcsi vagy a teológiai elmélkedéseket. A vallást a mindennapi élettel annyira összekeverik, hogy báljaikat is imádsággal nyitják meg: „Adja isten, hogy az összegyülekezetteknek a mulatságban sok örömük, szórakozásuk és táncos kedvük legyen!...”

Világi gondolkozásuk mellett jellemző, hogy erkölcsi életükben sok érték van. A környezetüket és a világot erősen megbotránkoztató többnejűség súlyos konfliktusokba és nagy szenvedésekbe vitte őket. Ezt a szokásukat vallásos kötelességnek tekintették, mert hitük szerint a férjhez nem menő nő nem üdvözl. A nők általában csak akkor részesülnek *SLZ* üdvösségben, hogyha valamely „szentéhez” kötik jelen és jövő boldogságukat. A többnejűséget kiolvasták a bibliából, látták a pogányoknál, azt mondják, hogy Jézusnak is több neje volt, amennyiben a kíséretében levő nők (Mária és Márta, Mária Magdolna) feleségei voltak és „menyneyi házasságnak” nevezték. A többnejűség gondolatával való megbarátkozásukat elősegítette az, hogy telepítéseik közben jó hasznát vették az asszonykezeknek, később pedig megvagyonosodásuk következtében olyan helyzetbe kerültek, hogy nem esett terhükre több asszony eltartása.

Különben erkölcsi alapelvük, hogy haszontalan és renyhe ember nem lehet „szent”. Azért szorgalmasak és élelmesek. Szesz és izgató italokkal nem élnek, mert azok tiltva vannak, bár az elnök különösen ünnepélyes alkalmakkor a bortilalmat fel szokta oldani. A fényűzést haszontalanságnak tartják. Jómódjukat nagyrészt annak köszönhetik, hogy gazdaságilag is az egyház irányítja és támogatja őket s hogy a közójük kerülő bevándorlókat meglehetősen kihasználják.

A *mormon* egyháznak van egy disszidens ága is, a *reorganizált egyház*. Ez a Smith József családjának a vezetése alatt álló egyház azért vált el a nagy mormon egyháztól, mert nem tudott megbarátkozni azzal a ténnyel, hogy a próféta öröksége ne a családban maradjon, hanem idegenekre szálljon. A család hosszú időn át ellenzékieskedett, míg végre 1860-ban kivált. Ennek központja *Bamoni* (Jowa). Ez nem vallotta a többnejűséget és nem viselte olyan súlyos konfliktusok terhét, mint a Brigham Young vezetése alatt levő. Tagjainak száma 1903-ban kb. 50.000 volt, ezek közül 7000 Kanadában, Európában és Ausztráliában él szét-szórtan.

A nagy mormon egyház tagjainak száma félmillió körül lehet. 1909-ben Amerikában 9143 lelket kereszteltek meg, a missziókban 5391-et. A térítésre igen nagy súlyt helyeznek. Körülbelül 2000 misszionáriusuk van, akik 2—3 évenként váltakoznak. Európában, Angliában 7750, Hollandiában 2810, Svédországban 2190, Norvégiában és Dániában 3010, Németországban és Svájcban 5050 hívük van. Középeurópában *Bázel* a missziói központjuk, itt jelenik meg lapjuk is. Svájcban 17, Német-

országban 52 egyházuk van, ezek azonban nyilvános működést nem fejthetnek ki, mert a rendőrség szemmel tartja őket s a misszionáriusokat kiutasítja. Szó volt arról, hogy Délmagyarországban is terjeszkedtek, erről azonban biztos adataink nincsenek.

A mormon vallásnak nincs különösebb jelentősége. Különcségei miatt beszéltetett magáról, van tévedésekben, szenvedésekben gazdag története. Mióta azonban úgy teokratikus törekvéseit, mint erkölcsi nézeteit a keresztény közvélemény korlátai közé szorították, érdekességének nagy részét elveszítette, újabbán a Christian Science gondolatait karolja fel, ami azonban sem mélység, sem érték, sem hódító erő tekintetében nem jelent számára nyereséget.

A B A R Á T O K T Á R S A S Á G A

(Society of Friends.)

„Nem a wormsi országgyűlés, még kevésbé az austerlitz, Waterloo, peterlooi vagy akármicsoda ütközet *a modern történelem legnevezetesebb eseménye*, hanem egy olyan dolog, amit a legtöbb történész gondtalanul mellőzött, mások meg bizonyos neveltséggel tárgyaltak: t. i. az, *hogy Fox György bőrruhát csinált magának*. Ez az ember, az első kvéker s mesteriségére nézve varga, egyike volt azoknak, kiknek az Univerzum isteni ideálja méltóztatott durvább vagy tisztább alakban kijelenteni magát s az ismeretlenség és földi mellőztetés minden burkán át kimondhatatlan borzalommal, kimondhatatlan szépséggel tetszett leragyogni lelkükre: akiket ezért joggal hirdetnek prófétának, istentől megszálltaknak vagy éppen isteneknek, amint némely korban történt.”

Így kezdi Carlyle, mikor Sartor Resartusában a „Barátok Társasága” alapítójára keríti a beszéd sorát. Ilyen nyitány után megsokszorozódó érdeklődéssel kell figyelmünket a „Barátok Társaságának” a vallására fordítanunk.

Fox György.

Fox György 1624-ben született Draytonban (most Fenny Drayton) a leicesteri grófságban. Szegény takács fia volt s suszterséget tanult. Komoly természete 20 éves korában ütközött ki, mikor két káplán-unokatestvérével a nottinghami vásárra ment s azok ott sör mellett ülve le akarták itatni. Nagyon megharagudott rájuk, az asztalra csapta a pénzt s otthagya őket. De otthon se talált nyugtot. Látta, hogy a papok se mindig komoly dolgokkal foglalkoznak, látta kortársainak a könnyelműségét s megszólalt benne a belső szó, hogy meg kell hasonlania velük. Vándorolni kezdett. Keresi a magányt, olvas és tanul, messze földet bejár, hogy híres papok prédikációit meghallgassa, de kételyeit egyik sem tudja eloszlatni. 1646-ban rájön arra, hogy „az oxfordi és cambridgei tanulás nem elég ahhoz, hogy valaki Krisztus tanítványa legyen” s hogy a hívőnek nem kell tudósnak lennie, ha isten lelke avatja azzá. Lelkében érzi, hogy ő is eme isten által felavatottak közé tartozik, hirdetni kezdi meggyőződését s érte szakít környezetével. Meggyőződésének az alapja az, hogy egy egyházban, egy szektában sem az isten igaz szavát hirdetik, csak a bibliát, ez pedig régi kijelentés, amit az isten mindennap új világosságok gyűjtésével egészít ki és pótol is.

1649-ben Nottinghamban beleszól a pap beszédébe. A pap 2. Pét. 1. 19-ről prédikál. Textusa így hangzik: „És vagyon igen erős bizonyágunk: a próféták beszéde, melyet hogy követtek, mint a setétségben világoskodó lámpást, jól művelitek, míg a nap megvilágosodik és a hajnalesillag feltámad a ti szíveitekben”. A pap a „próféták szavát” a szentírással azonosítja. Fox felugrik és közbekiált: „Nem, nem az írás, hanem a lélek az, ami a szent prófétákat beszédre és írásra készítette”. Vallásháborítása

óriási feltűnést kelt, azonnal elfogják, bilincsekbe verik és börtönbe hurcolják. A bíróra azonban hatást tesz a halálosan komoly férfi fellépése, rokonszenvet is érez iránta, leveteti bilincseit és kezesség ellenében szabadon bocsátja.

Ettől a naptól kezdve Fox élete folytonos munka- és tanúbizonyság a maga igazai mellett, amit elég gyakran szakítanak meg hosszabb és rövidebb ideig tartó börtönbüntetések, népítéletekkel, félholtra verésekkel és egyéb üldözésekkel fűszerezve. Az istentiszteletekbe való bekiabálás szokszor felkeltette Fox és hívei ellen a népharagot. De ez nem akadályozta őket abban, hogy amire a lélek készítette őket, azt hangosan ki ne mondják s sokszor odakiáltották a szószék felé: „Gyere le onnan te csaló, te béres, te antikrisztus szolgája és Izmael fattya!” A fanatizált nép sokszor szaladt össze arra a hírre, hogy „itt a bőrnadrágos ember, az a kerekfejű gazfickó” s verte el Foxot úgy, hogy félholtnak hitték. Ő azonban még fanatikusabb tudott lenni. Mikor Leichfildbe menet félholtra verték, újra feltápáskodott, elhajította a kalapját, leszakgatta magáról a kabátját s odakiáltotta a dühödt tömegnek: „Jertek megint, itt a fejem, üssetek tovább!” Egy durva fickó még egyszer végigvágott rajta, de a tömeg megszégyenülten engedte Foxot útjára.

Követői hasonlóképpen túrik a gúnyt, a gyűlöletet és az üldöztetést. Amíg Fox vagy tízszer volt börtönben (Darby 1650, Carlisle 1653, (itt halálra is volt ítélve), London 1654, Lancaster 1656, Lancaster 1660, 1663, Scarborough 1666, Worcester 1674), addig Anglia egyéb börtönei szintén az ő híveivel voltak tele. Az 1650-es években 1000 híve ült börtönben, 1660-ban 3170 volt letartóztatva. Az angol egyházak komolyan igénybevételek azokat a törvényes kiváltságokat, melyekkel sikerült körülbástyázniuk magukat, mint azt az új isteni kijelentést prédikáló, erkölcsben tiszta, érzésben komoly mozgalom hívei, akik magukat a „világosság fiainak” (Children of Light) nevezték, nagyon sokszor tapasztalták.

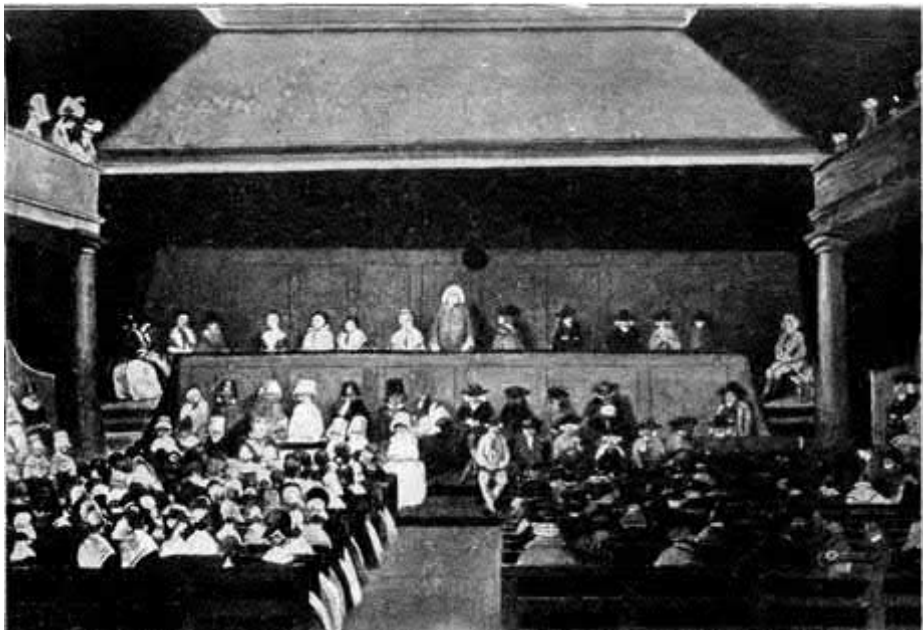
Fox 1652-ben Swarthmoor Hallban telepszik le, ahol Feli bíró adott neki otthont. Felesége is híve volt. Férje halála után, 1669 aug. 28-án feleségül is ment hozzá s Foxnak eszméi terjesztésében hűséges társa volt.

Az 1653—6. évek kritikus korszakot jelentenek a mozgalom történetében. Ekkor születik meg Fox híveinek a lelkében az a gondolat, hogy mozgalmuk világot átfogó új vallás, amelynek politikai téren is reformáló hivatása és feladatai vannak, ami újabb üldöztetések és megpróbáltatások forrása lett számukra. 1655-ben esik a londoni mozgalom fejének, Naylor Jakabnak a megbolondulása. Naylor Jakab a kínzások és a börtönbüntetés hatása alatt az exeteri börtönben meghibbant, mikor néhány exaltált asszony messiásként üdvözölte, hódolatukat elfogadta s mikor a börtönből kiszabadulva messiási bevonulást rendeztek számára: a földre teregették elébe a ruháikat és hozsannát kiabáltak, ez ellen sem tiltakozott. A katonaság tréfát nem ismerve „Zion új királyát” elfogta s a londoni parlament elé állította, amely az „irtóztató istenkáromlást” azzal büntette, hogy Naylor Jakabot rettenetesen megkorbácsoltatta, nyelvét tüzes vassal átszúratta, s a hóhérral B (lasphegy) bélyeget süttetett a homlokára.

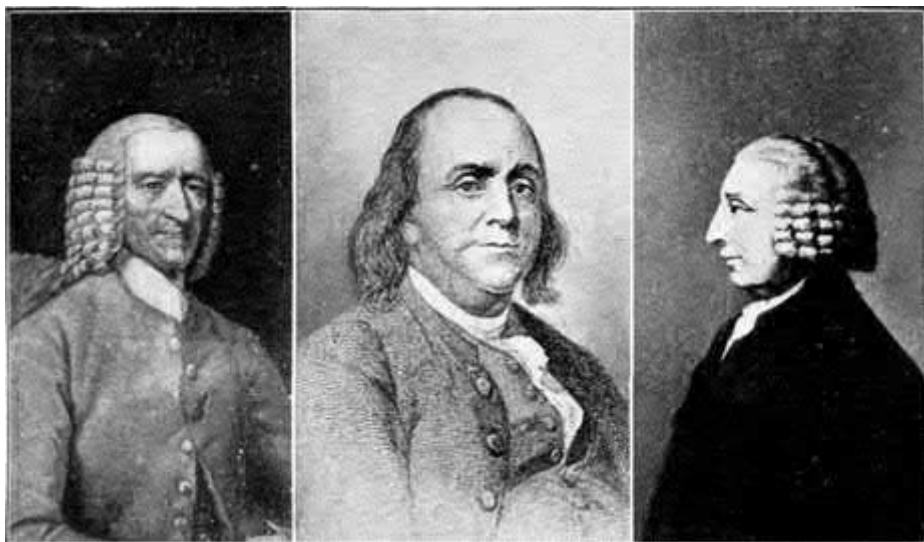
A sok exaltációra visszavezethető esemény Foxra kijózanítólag hatott úgy, hogy ettől kezdve ő maga is fékezte ösztönös hevét és indulatait s híveit is csillapítani igyekezett. Hívei is észrevették, egyesek szemrehányásokkal is illették, hogy „más lett”, a változás azonban a mozgalom javára vált. A lehangolás nem érintette komoly meggyőződéseit, az igaz-

Kvéker gyülekezeti ház Thirdhavenben. 1684-ben épült, a legrégebb kvéker gyülekezeti ház Amerikában. A helyen, ahol épült, G. Fox és W. Penn is járt.

Kvéker „csendes áhítat”. Régi angol metszet után.

Kiváló kvékerek. (Balról dr. John Fothergill, középen Franklin Benjámín, a villámhárító feltalálója, jobbról Barclay Dávid ezredes.)

William Penn tárgyal az indiánokkal. Az európai telepesek nagy része szabad prédának tekintette az új világot s vadakként bánt az indiánokkal. W. Penn megbecsülte őket úgy, hogy az indiánok soká atyjuknak mondották és legendákat beszéltek jóságairól.

mondás, eskü és háborúskodás dolgában azontúl sem ismert tréfát, amiről majdnem három éves fogság elszenvédésévei tett bizonyosságot.

Világmissziója.

Tanait Angliában 1652-től 25, két évvel később 60 vándorprédikátor terjesztette. A mozgalom terjedt. Nemcsak egyszerű emberek csatlakoztak hozzá, hanem katonák és befolyásos politikusok is tisztelettel viseltettek iránta. Carlisleből, ahol halálra volt ítélve, Cromwell őrnagya, Benson Gervase szabadította meg Foxot, Cromwell vonzódott hozzá. Mikor sok küzdelem árán Londonban is sikerült a mozgalomnak megvetnie a lábát, Fox érkezettnek látta az időt arra, hogy hitét az egész világon prédikálja s megvesse egy világvallás alapjait. 1670-ben kelt útra. járt Nyugatindióban, Barbadoes és Jamaika-szigetén, meg Északamerikában. Három év múlva, 1673-ban tért vissza megint a börtönbe, ahonnan 14 havi fogság után szabadult. 1677-ben másodszor ment térítő útra. Ezen Hollandiát és Németországot látogatta meg s néhány kisebb gyülekezetet alapított, amelyek nem soká állottak fenn. (Emden, Hamburg, Altona, Danzig, Griesheim, Worms mellett.)

Élte utolsó 15 évét azzal töltötte, hogy állandó levelezésben állott az egész világon szétszórt „barátaival”. 1691-ben meghült, két napra rá, január 13-án meghalt. Halála előtt néhány perccel azt mondta barátainak: „Ne kérdezzétek, hogy vagyok. Minden jól van. Az úr magja túlnő mindeneken, túlnő a halálon is!” Bunhill Fieldsben van eltemetve. Sírját polgárinál is egyszerűbb kő jelzi.

Fox, a „Barátok Társasága” megalapítója, rajongó volt. Szenvedélyes prófétája az igazságnak, odaadó barátja a szegényeknek, csupa lélek, indulat és érzés. Nem nagy tudós és nem nagy gondolkozó, de a világosság és az új isteni kijelentés, az emberi szabadság iránt való rajongása őt is, vallását is fölébe emeli minden tudománynak. Mint a rabszolgaság megszüntetésére irányuló mozgalom vezetője, az emberiség legnagyobb jótévői közé tartozik.

Ezeknek az érdemeknek a fényében még rajongásának megnyilatkozásai, műveltségének hiányai, szögletes modora is a nagyság bélyegeivé lesznek.

Penn Vilmos.

A „Barátok Társaságának” másik legkimagaslóbb egyénisége Penn Vilmos volt (1644—1718). Fox, a nép fia, az igazságért való rajongás, Penn Vilmos a műveltség és a bölcsesség megtestesülése a társaságon belül. Atyja tengernagy, aki Jamaika meghódításával örököltette meg nevét. Penn Vilmos Oxfordban tanul, ahol Loe Tamás nyeri meg Fox eszméinek. Szülei Franciaországba küldik utazni, hogy ez a bolondság kipárolgjon a fejéből. Hazatérése után Írországban családja egyik birtokán gazdálkodik. Corkban újra találkozik Loe Tamással s hogy e találkozás következményeképp Fox tanai egész életére kitörölhetetlen meggyőződéssé érjenek benne. Penn Vilmos 1668-ban lesz a „Barátok Társaságának” tagja s az első, ami vele történik, hogy börtönbe jut. Mikor innen kikerül, atyjával hasonlik meg, mert nem akar engedni abból a barátai közt meghonosodott szokásból, hogy mindenkit tegezzen s atyját is tegezi, amit az nem hajlandó tűrni. Egy könyve megint börtönbe juttatta, ahol hat hónapot kellett töltenie. 1677-ben Fox György kíséretében Németországban és Hollandiában járt, ez az út azonban nem hozott maradandóbb eredményeket. Hazatérve megbékült atyjával, aki 1679 szept. 16-án őt tette meg vagyonának egyetlen örökösévé. A nagy örök-

ség egy részét egy amerikai követelés képezte az angol állammal szemben. II. Károly angol király 1681 márc. 4-én e követelés fejében Penn Vilmosra ruházta Amerikában, a Delawaretól nyugatra eső erdős területet, 5 földrajzi hosszúsági és három szélességi fok (40—43) terjedelemben, még pedig korlátlan tulajdonjoggal.

Penn Vilmos, ki már 1676-ban is szerzett magának Amerikában nagyobb terjedelmű földbirtokot, „szent kísérletre” szánta birtokát: olyan országot akart benne teremteni, amely politikailag és vallási tekintetben is a szabadság mintaképéül tekintessék. Államának, Pennsylvániának alapköve a polgári és vallási szabadság volt. Oly komolyan vette az egyenlőséget és a testvériséget, hogy abba az indiánokat is beleértette, akik ezért rendkívül ragaszkodtak hozzá és becsülték őt. Mikor Angliába visszatért, II. Jakab király az ő kedvéért 1300 hitsorsosát bocsátotta ki a börtönből. Jakab elűzése után 1692 márc. 14-én „hazaáruló mozgalmakban való részvétel gyanúja” miatt megfosztották amerikai birtokaitól, amivel teljesen tönkretették. Kegyvesztettsége azonban nem sokáig tartott. 1694 augusztus 20-án megint visszakapta birtokait, melyeket 1699-ben látogatott meg megint, második felesége és leánya kíséretében. Itt zavarok egész tömege várt rá, a régi szellem megromlott, a rabszolgák felszabadítása körül súlyos nézeteltérések merültek fel, a kvékereket várépítésre akarták kényszeríteni — úgy, hogy megint haza kellett térnie Angliába, hogy a kormánynál rendbehozza a dolgokat.

Itthon érte az utolsó csapás, melyet haláláig nem tudott kiheverni. Ford Fülöptől, jószágainak kormányzójától 2800 font sterlinget vett kölcsön, anélkül, hogy a kölcsönről, vagy a kölcsön visszafizetéséről barátainak szólt volna. A kölcsön fedezetéül lekötötte Pennsylvániát. Mikor a kölcsönt visszafizette, elfelejtette az adóslevelet megsemmisíteni. Közben Ford meghalt, özvegye és fia a kötelezvényt peresítették és kamatokkal együtt 14.000 font sterling megfizetését követelték Penntől, akit ez újból kifolyólag, háromnegyed évre az oldbaileyi börtönbe csuktak. Ott agyvérzés érte, ami megfosztotta őt emlékezetétől. Hat évi szenvedés után, 1718 július 29-én érte a halál, Jordansban (Buckinghamshire) van eltemetve.

Fox György és Penn Vilmos a „Barátok Társaságának” legnagyobb alakjai. Az egyik vallási rajongó, a másik korának tökéletes kultúr-embere, ketten együtt a vallásszabadság, az emberi testvériség, a jog-egyenlőség, a nők egyenjogúsítása és a képmutatás és kendőzés nélkül való komoly élet hatalmas gondolatainak a képviselői, kiknek az a céljuk, hogy a kereszténység eszményeit valósággá tegyék.

A kvéker vallás.

A „Barátok Társasága”, vagy amint közönségesen (gúnynéven) nevezik, a kvéker felekezetet a kereszténységből nő ki. Kiindulási pontjuk az a nézet, hogy sem a biblikus kereszténység, sem a keresztény egyházak nem járnak a vallásosságnak azon az útján, amelyen az őskereszténység indult s mely a komolyan vallásos lelkeket kielégíthetné. Intézményeik, szokásaik, hivatalnokaik igen sok kívánni valót hagynak. Tanításaik sokszor ellentétben állnak a biblia tanaival és az emberekben levő benső világossággal is. Ez a benső világosság az az új alap, amely a bibliai kinyilatkoztatás alapján álló egyházaktól a „Barátok Társaságát” teljesen elkülöníti.

A „Barátok Társasága” új vallás, amely nem dobja teljesen sutba

a kereszténységet, de azt az alapjául szolgáló bibliával együtt a magi valóságos értékére redukálja.

A történeti kijelentés fölött áll isten folytonos kijelentése. Nemcsak a biblia hősei, nagyjai és prófétái részesültek abban a kiváló megtiszteltetésben, hogy isten akaratának tudói és kijelentői lehettek; isten mindenkor, mindenkiiben kijelenti magát. Ez a kijelentés Fox szerint különös lelki élményként jelentkezik, a rajongás korszakának az elmúltával azonban a világosság, az értelem és lelkiismeret belső hangjával azonosul.

Ennek az új vallásnak a folytonos isteni kijelentés alapjára való helyezkedésen kívül egyik legfontosabb jellemvonása az, hogy a folytonos kinyilatkoztatás tényéből levonja azt a 17. században példátlan hitet, hogy a lélek szárnyalását nem szabad korlátok közé szorítani. A kvékereknek nincs szükségük hitvallásra, nekik az isteni kijelentés által közlendő új igazságokat szomjúhozó lélekkel kell várniok. A hitvallás hiánya lehetlenné tette, hogy a kvékerek belső élete dogmatikai vitatkozásokban teljen el és azokban merüljön ki. Ezen a réven megmaradt tetterejükét az emberiség javára gyümölcsöztették az emberi jogokért s a felvilágosodásért való küzdelemben, saját körükben pedig a börtönmisszióval a belmisszió útmutatói lettek. A reformáció zászlajára írt lelkiismereti szabadságot a kvékerek váltották valóra először saját vallásukon belül, ők tették azt egy állam alapkövévé Pennsylvániában. A keresztény ember szabadságát ők építették ki az általános emberi jogok követelésévé. A rabszolgák felszabadításáért való elhatározott, komoly és önzetlen küzdelem Foxtól indul ki 3 a kvékerek vívják végig.

A nagy gondolat nemcsak gondolatvilágukra, hanem egyházi intézményeikre, mindennapi szokásaikra is rányomja bélyegét. A kvéker-vallás nem helyez súlyt szokásos formák között lefolyó istentiszteletekre, tulajdonképpen istenimádásuk nem imádságban, énekekben és prédikációban nyilvánul meg, hanem egyedül a lélek varasából, a léleknek az isteni megnyilatkozás előtt való kitérüléséből áll.

Istentiszteletük a „*silent worship*”, a „csend áhítata”, vagy áhítat csendje. Szótlánul gyűlnek össze, teljesen díztelen, de ragyogóan tiszta istentiszteleti termeikben s ott leülve szótlán elményedésbe merülve várják a lélek megnyilatkozásait. Igen sokszor úgy mennek szét, hogy egy szó nem törte meg áhítatuk csendjét. Máskor többen felszólalnak, sőt vannak olyan barátok is, akiket a gyülekezet felszólít arra, hogy a bennük buzgó lélekkel szolgáljanak a gyülekezetnek. Rendes papjaik, a „csend áhítata” mellett rendszeresített más istentiszteleteik nincsenek.

A kereszténység szertartásait feleslegeseknek tartják. Nincs keresztességük, nincs úrvacsorajuk, nincsenek szertartásaik, a lélek az, amit egyetlen vallásos értéknek tekintenek, ennek közlését azonban sem formákhoz, sem látható jelekhez nem kötik. Ebből folyik, hogy nem építenek templomokat, amiket Fox tornyosházaknak nevezett, termeikben nincs oltár, nincs szószék, nincs orgona, nincs harang, nincsenek szobrok és képek. A gyülekezeti éneket nem kultiválják. Előírászerű imádságaik nincsenek, a miatyánkot sem imádkozzák. Amit isten velük cselekedni akar, azt hívő lélekkel fogadják; sem azt nem tartják szükségesnek, hogy magukra és dolgaikra felhívják isten figyelmét, sem az nem jut eszükbe, hogy akaratát befolyásolják.

Teljes igazságra való törekvésük és minden külsőséggel való szakításuk jeléül nem esküsznek, még fogadalmat sem igen tesznek. Amit mondanak, az igaz s az angol bíróság szavukat eskü nélkül igaznak veszi. Térdet s fejet nem hajtanak senki előtt, magukat minden emberrel egyen-

lőnek tartják, mindenkit tegeznek. Életükben és Viselkedésükben a legnagyobb egyszerűség és komolyság jellemzik őket. Fox bőrruhája a világ minden hiábavalóságától való elfordulás jelképe. Lärmás, pompás mulatózások, táncok és komédiák nem vonzzák őket, azonban otthonukban annál szívesebbek és kedélyesebbek tudnak lenni s a kvéker házakban a béke és a szeretet levegője honol. Gyermeküket rendkívül jól nevelik, a komoly tudományok és irodalom iránt nagy érdeklődéssel viseltetnek.

Szigorú erkölcsök, komolyságuk, a világtól való elfordulás, az aszkétizmus ösvényeire, túlzásokba nem téved. Nincsenek ételtörvényeik, nem ismerik a bűnt, nem tesznek fogadalmakat, nem tagadják meg maguktól az élet természetes és komoly örömeit, nem vonulnak félre s nem kapcsolódnak ki az élet forgatagából, hogy a kegyesség különböző beteg formái között szentségre és hasonló elérhetetlen eszményekre törekedjenek, a hozzájuk tartozóktól nem követelnek megtérést és azzal kapcsolatos rendkívüli élményeket. Komoly eltökéltség és a társaság eszményeivel való azonosulás szándéka elég ahhoz, hogy valaki kvéker legyen.

Sokan vannak, akik sokkal őszintébbek önmagukhoz és a kvéker-gyülekezettel szemben, mintsem hogy a „Barátok Társaságához” csatlakoznának, mikor minden jószándékuk és igyekezetük mellett is tudják, hogy a múltaktól való teljes elszakadás ama magaslatára, mely a kvékereket jellemzi, úgy sem tudnak eljutni; az ilyenek csak „pártolói” lesznek a „Barátok Társaságának”.

Egyházi életükben az egyházi jogi formáknak, az egyházjognak, kötelező és kényszerítő paragrafusoknak nyomuk sincs. Gyülekezeteikben a férfiak és nők egyforma jogokkal bírnak, havonként tartott gyűléseiken megbeszélik dolgaikat, de határozatokat nem hoznak, hanem csak megállapodnak, vagy tanácsokat adnak, kerületi és tartományi gyűléseik is, melyek a gyülekezet képviselőiből állnak, hasonló hatáskörrel bírnak s közös ügyeik megérlelése céljából leveleket váltanak egymással. Közigazgatási méltóságokat nem ismernek, a feltétlen szükséges közigazgatási munkát titkárok végzik, azonkívül vannak igehirdetőik és az ifjúságot vezető felügyelőik. Híveiket nem adóztatják meg, minden szükségletüket, hatalmas missziói munkájukat önkéntes adományokból fedezik, intézeteiket alapítványokból tartják fenn.

Amíg a „Barátok Társasága” idáig jutott, az sok szenvedésbe és megpróbáltatásba került. Fox Györgyöt és híveit az angol állam ma hihetetlen büntetésekkel sújtotta olyan nézetekért, melyek vallása ma a legemberibb jogoknak számít és amelyek maguktól értetődők. Az istentiszteletekbe a maguk véleményét bekiabáló kvékerekre sokszor lesújtott a népharag s volt idő, mikor Anglia börtönei kvékerekkel voltak tele. Üldözték s államfelforgatóknak tartották őket az esküvel szemben elfoglalt álláspontjukért, börtönbe kerültek azért, hogy ha a különböző polgárháborúkban nem akartak fegyvert fogni s büntetéseket róttak ki rájuk, mert szokásuk szerint nem vették le kalapjukat, ha bíró előtt álltak. Elvi álláspontjukból kifolyólag megtagadták a tized fizetését s mikor 1664-ben hűségesküt kívántak tőlük, se pénzbüntetésekkel, se testi fenyegetésekkel, se vagyonuk elkobzásával nem tudták őket ennek letételére kényszeríteni. Inkább itt hagyták mindenüket s kivándoroltak Nyugatindia, mintsem hogy kényszeríteni hagyják magukat.

1689-ben, a III. Vilmos alatt készült türelmi törvény azután biztosította a kvékerek szabad vallásgyakorlatát is s csak azoknak helyezett börtönbüntetéseket kilátásba, akik a tized fizetését és a katonáskodást megtagadják. Ettől az időtől kezdve a kvéker-vallás szabadon terjed és

fejlődik. Angliában a 17. században rendkívül elterjedtek nézeteik. Számuk 100.000-re tehető. Az 1670—80 közé eső tíz évben 2820 kvéker köt házasságot, 9753 kvéker-gyermek születik, 1042 kvéker hal meg. A 18. század vége felé nagyon megfognak, úgy hogy egész Angliában nem megy 20.000-nél többre a számuk. Az 1864. év a fordulópont. A kvékerkimutatás szerint ekkor Angliában, Walesben és Skótországból mindössze 15.219 a barátok száma, akikhez még 5380 összejövetel-látogató járul, Írországból 2812 kvéker van. Ettől kezdve számuk folytonosan nő. 1912-ben Angliában 405 gyülekezetben 19.612 kvéker él, Amerikában 119.000-re megy a számuk, Ausztráliában 560-an vannak, Franciaországban, Németországban, Dániában és Norvégiában szintén pár százan vannak.

Irányok.

A kvékereknek — különösen Amerikában — vannak különböző irányai is, amelyek nem mindig fértek meg egymás mellett. Vannak primitívek, akik még nemcsak a régi kvéker-szokásokat veszik komolyan, hanem a külsőségekhez is ragaszkodnak. Vannak *orthodox kvékerek*, akik a biblikus világnézet körében élnek, a Hicks Illésről nevezett *Hicksiták* (1820 körül) nacionalisták, elvetik Krisztus istenségét és egyéb dogmákat. A Hicksitákkal szembenálltak az „*evangélikus barátok*” (Evangelical Friends), akik 1837-ben Manchesterben el is szakadtak a „Barátok Társaságától”, még pedig azért, mert nem tudták keresztülvinni, hogy a belső világosság hitét a bibliai kinyilatkoztatás alá rendeljék. Penn Vilmos idejében voltak nedves (wet = liberális) és száraz (dry = szigorú) kvékerek, az ászakamerikai szabadságharcban pedig sokan jobban szerették hazájukat, mint elveiket s fegyvert is fogtak.

Jelentősége.

Fox György arról álmódott, hogy hite *világvallássá* lesz. Ezért a hitéért ült hajóra s utazta be a világot, hite azonban nem vált valóra. Mikor a mozgalom lendülete megtorpant, a „Barátok Társasága” rájött annak a tudatára, hogy nekik kis számuk mellett sem szabad elveszteniök hitüket saját hivatásukban. Hivatásuk az, hogy mélyebben bepillantsanak az élet igazságaiba s a szeretet műveiben való buzgósággal kárpótolják magukat azért, hogy elfordultak a világ haszontalanságaitól, az állam szolgálatában elérhető előnyökről és lehetőségekről való lemondás következtében felszabaduló energiákkal pedig a kereskedelemre vetették rá magukat. Jómódjukról sok alkotásuk és az átlagot többszörösen felülmúló áldozatkészségük tesz bizonyosságot. A kvékerek voltak az elsők, akik a börtönben sínylődők s az onnan teljes bizonytalanságba kiszabadulók gondozásával kezdtek foglalkozni, özvegyeiket, árváikat és szegényeiket igaz gyengédséggel támogatják, a rabszolgaság eltörlésének a kiharcolása az ő érdemük, vendégbarátságuk példászerű, sokan jövedelmük tizedét önként felajánlják a szegények segítésére s szegényeiket oly összegekkel támogatják, ami nem csupán alamizsnamorzsa, hanem komoly segítség, újabban sokat áldoznak a pogány misszióra. Legrégibb (1866) missziói állomásaik Indiában vannak, 32 misszionáriussal, Madagaszkáron 1867 óta dolgoznak (24 misszionárius, 183 gyülekezet, 2820 hívővel), Szíriában 1869 óta, Brumanában, Beirut mellett iskolát és kórházat tartanak fenn (16 misszionárius, 2 gyülekezet, 75 hívő, Kínában (1866) 14 misszionáriusok van, Ceylonban (1896 óta) 14 misszionáriusok.

Híveik száma mindenütt azért oly csekély, mert nem térítenek, hanem tanítanak és a velük rokonszenvezőket nem veszik fel „barátoknak”.

hanem csak „hozzájuk csatlakozóknak”. Vannak nyomdáik, könyvtáraik, traktatusokat terjesztenek, élénk részt vesznek a mértékletességi, az ópiumellenes, a rabszolgakeréskedésellenes mozgalmakban, kimondottan békebarátok. Vasárnapi iskolákat tartanak s legérdekesebb alkotásaik az Adult-School-Movementek, amelyekben több mint százezer ifjú foglalkozik kvéker-szabadelvűséggel, a bibliával.

A „Barátok Társasága” új alapja, a folytonos isteni kijelentésben való hitük biztos és szilárd fundamentuma. Vallásuk dogmanélkülisége az egyéni vallásosság megbecsülése. Más vallások hagyományokhoz való ragaszkodását ellensúlyozza összetartásuk, szeretetben és jóságban való -egységük. Becsületes életük, korlátoltság nélkül való szabadelvűségük, az emberiség örökkévaló érdekei iránt való különös érzésük kiemeli az e tekintetben színtelenebb vallásos közösségek közül. Az isteni kinyilatkoztatás egyéni mélységeibe való belátásuk, az emberek iránt való szeretetben gazdagságuk is jellegzetes vallási formává avatja a kvékert. Mindig kevesen voltak. Gondolataik azonban diadalmenetben járták végig a világot.

De nem a tömeg teszi: a Barátok Társaságának az értékét saját meggyőződésük szerint az igazság komoly keresése és elismerése, a lélek minden isteni mozzanat előtt való megnyílása, az igaz emberszeretet adja meg. Az, hogyha úgy élnek, mint azt Fox György kívánta barátaitól: világgosságra, őszintén és szeretetben.

K É P E K J E G Y Z É K E

1. A biblia hősei (Liebe: Das Judentum) — — 10
2. A biblia hősnői (Liebe: Das Judentum) — — 11
3. A fiatal Mózes (E. M. Lilien) . — — 22
4. Mózes szobra (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 23
5. Babiloni vizeknél gyászoló zsidók (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 30
6. A jeruzsálemi templom látképei és felszerelése (Slisansky: Neue Reisebeschreibung 1662) — — 34
7. Sabbatai Zevi (Liebe: Das Judentum) — — 47
8. Zsidó férfi és zsidó nő viselete a 18. századból (Liebe: Das Judentum) ... — 53
9. A nürnbergi zsidó zsinagóga és zsidó típusok a 18. század közepéről (Liebe: Das Judentum) — — 54
10. Mendelssohn Mózes (Liebe: Das Judentum) — — 71
11. Krisztus születése (Corregio) — — 77
12. Krisztus-fej a katakombákból (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 79
13. Krisztus feje. Abgar képek (Detzel: Christi. Ikonographie) — — 80
14. Jézus összeroskad a kereszterthe alatt (Dürer) — — 82
15. Jézus összeroskad a kereszterthe alatt (Rafael) — — 83
16. Krisztus siratása (Quentin Matsys) — — 85
17. — Pál apostol sírjának állítólagos fedőlapja (Röm. Quartalschrift für christl. Albertumskunde) — — 93
18. Simon apostol mártíriuma (Cranach) (Hortulus animae 1558) — — 99
19. Mátyás apostol lefejezése nyaktilóval (Cranach) (Hortulus animae 1558) . . — 100
20. Római katakomba — — 112
21. Cornelius pápa kápolnája (Preuschen: Kirchengeschichte) — — 117
22. Válogatott kínzások (Fox-Wilner: Das christl. Märtyrertum) — — 120
23. Válogatott kínzások (Fox-Wilner: Das christl. Märtyrertum) — — 121
24. Másfajta vértanúság (Fox-Wilner: Das christl. Märtyrertum) — — 123
25. Szent Lőrinc vértanúsága (Fox-Wilner: Das christl. Märtyrertum) . . . — 124
26. Nagy Konstantin császár (Preuschen: Kirchengeschichte) — — 125
27. Julianus császár (Preuschen: Kirchengeschichte) — — 125
28. Laborum (Preuschen: Kirchengeschichte) — — 126
29. A szentháromság képe a 15. századból (Detzel: Christl. Ikonographie) . . — 140
30. A konstantinápolyi Szófia-templom külső képe (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — 144
31. A konstantinápolyi Szófia-templom belseje (Brockhaus: Bilder-Lexikon) . . — 145
32. A moszkvai grúz templom (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 148
33. Vasilij Blashennoi székesegyháza Moszkvában (Brockhaus: Bilder-Lexikon) . — 150
34. Joh. Bogoslow temploma Moszkvában a Kremlben (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 151
35. — Jézus sírja a jeruzsálemi szentsír-templomban (Slisansky: Neue Reisebeschreibung 1662) — — 153
36. — Jézus sírja a jeruzsálemi szentsír-templomban (Slisansky: Neue Reisebeschreibung 1662) — — 155
37. Az ondavkai fatemplom (Archeológiai Értesítő) — — 157
38. Vízszentelés az oroszoknál (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 158
39. Keresztelő a gör. keleti egyházban (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 159
40. Péter apostol szobra a római Szent Péter-templomban (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 166
41. IV. Henrik Canossában (Preuschen: Kirchengeschichte) — — 169
42. A kölni dóm homlokzata (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 170
43. A wormszi dóm (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 172
44. Kép a mennyországból (Luca Signorelli) — — 77
45. A pokol/rakárhozottak kiűzése a mennyből (Luca Signorelli) — — 178
46. Dante és Vergilius utazása a pokolba (Delacroix) — — 179
47. Jelenet az oberammergaui passió játékokból (Brockhaus: Bilder-Lexikon) . . — 180
48. Jézus szent szíve-kép Kuppelwiesertől (Detzel: Christl. Ikonographie) . . . — 182

49. Rafael Madonnája (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 183
50. Rafael: Madonna Tempí (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 184
51. Fra Bartolomeo Madonnája (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 184
52. A St. Chapelle belseje Párizsban (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 18f
53. Szentségtartó fülke a nyírbátori ref. templomban (Archeológiai Értesítő) . . — 191
54. Loyola Ignác lelkigyakorlataiból vett illusztráció (Prágai kiadás 1749) . . — 199
55. Loyola Ignác lelkigyakorlataiból vett illusztráció (Prágai kiadás 1749) . . — 200
56. Loyola Ignác lelkigyakorlataiból vett illusztráció (Prágai kiadás 1749) . . — 201
57. A canterburyi székesegyház (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 213
58. Husz János (Kaulfuss-Diesch: Das Buch der Reformation) — — 218
59. A bűnbocsánati cédulák árulása (Luther J.: Luther) — — 226
60. Krisztus és a pápa (Drews: Der evang. Geistliche) — — 227
61. Luther Márton (Cranach) — — 228
62. Melanchton Fülöp (Cranach) — — 228
63. A wittenbergi vártemplom (Cranach) — — 229
64. A diadalmas reformáció (Drews: Der evang. Geistliche) — — 233
65. Luther utolsó nagy pápaság-ellenes iratának a címképe (Wider das Bapstum zu Rom 1545) — — 234
66. — Luther és Husz úrvacsorát osztanak a szász fejedelmi családnak (Drews: Der evang. Geistliche) — — 235
67. — Evangélikus lelkész Nürnbergben a 18. sz. közepéről (Drews: Der evang. Geistliche) — — 236
68. Olvasópalc a besztercei evang. templomban (Archeológiai Értesítő) . . . — 237
69. Evang. lelkészek egyházi ornátusban a 17. században (Drews: Der evang. Geistliche) — — 239
70. — A parasztok bűnhődése a lázadás után (Kaulfuss-Diesch: Das Buch der Reformation) — —
71. — Evang. isten risztelet Augsburgban a Szent Anna-kollégium mellett levő új kollégium udvarán (Drews: Der evang. Geistliche) —
72. — Istentisztelet a steini ref. egyházban a 17. században (Drews: Der evang. Geistliche) — — 244
73. — A marburgi vitán résztvevő reformátorok aláírásai (Lang A.: Zwingli u. Calvin) — — 246
74. Az egyházak vitáját kigúnyoló szatirikus kép (Drews: Der evang. Geistliche) — 253
75. Spurgeon (Baptista könyvkereskedés) — — 275
76. Baptista népies iratok stílusát jellemző rajz (Baptista könyvkereskedés) . . — 276
77. Baptista szemléltetés (Baptista könyvkereskedés) — — 278
78. Baptista szemléltetés (Baptista könyvkereskedés) — — 278
79. Az amerikai methodista irányok családfája (The Christian Advocate 1926) — 284
80. A Garrett Biblical Institute (The Christian Advocate 1926) — — 285
81. Chicago Temple (The Christian Advocate 1926) — — 286

T — Á — B — L — Á — K

1. — Jeruzsálem alaprajza. (C. G. Hof mann: Introductio in lectionem Növi Testamenti 1737.) — — 32
2. — A jeruzsálemi templom látképe. (C. G. Hof mann: Introductio in lectionem Novi Testamenti 1737.) — — 32
3. Krisztus körülmetélése. (Archeol. Értesítő) — — 72
4. Az atyaúrsten Krisztussal. (Archeol. Értesítő) — — 72
5. Krisztus képe. (Abgar-kép, Detzel: Ikonographie) — — 80
6. Veronika a Krisztusképes kendővel. (15. század) — — 80
7. Veronika kendője a Krisztusképpel. (Dürer) — — 80
8. Veronika kendője a Krisztusképpel. (17. század) — — 80
9. Golgota Jeruzsálemben- (Heyck: Die Kreuzzüge) — — 80
10. A szent Grál. (Heyck: Die Kreuzzüge) — — 80
11. Szakálltalan Krisztus. (Lionardo da Vinci) — — 88
12. Az adópénz. (Tizian) — , , — 80
13. A szentsír-templom déli bejárata. (Heyck: Die Kreuzzüge) — — 88
14. Mária sírja a Kidron völgyében. (Heyck: Die Kreuzzüge) — — 88
15. A négy apostol. (Dürer) — — 96
16. A jó pásztor. (Lucina katakomba) — — 104
17. Krisztus képe a Domitilla katakombából — — 104
18. A jó pásztor szobra. (Preuss: Das Bild Christi) — — 104
19. Ilona császárnő kápolnája. (Heyck: Die Kreuzzüge) — — 104
20. Artophorium a brassói görög templomban. (Archeol. Értesítő) — — 152
21. Görögkatolikus mise a 15. században. (Grünemberg: Pilgerfahrt) .... — 152
22. Prágai Hieronymust vesztőhelyre viszik. (Ruhental: Chronik) — — 152
23. Nem egyesült gör. kel. pap a 17. sz.-ban. (Archeol. Értesítő) — — 160
24. Oláhországi püspök a 17. sz.-ban. (Archeol. Értesítő) — — 160
25. Barcasági szász pap a 17. sz.-ban. (Archeol. Értesítő) — — 160
26. Oláh falusi pap a 17. sz.-ban. (Archeol. Értesítő) — — 160
27. Görög keleti pap a 17. sz.-ban. (Archeol. Értesítő) — — 160
28. Ev. szász pap a 17. sz.-ban. (Archeol. Értesítő) — — 160
29. Egyházi viseletek. (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 168
30. Szerzetes-viseletek. (Brockhaus: Bilder-Lexikon) — — 168
31. Spanyol autodafé II. Fülöp idejéből. (Brockhaus: Bilder-Lexikon) .... — 168
32. Krisztus, a világ bírója. (Michelangelo) — — 184
33. Az utolsó ítélet. (H. Memling) — — 184
34. Husz Jánost máglyára viszik. (Richenthal: Chronik) — — 184
35. Husz Jánost megégetik. (Richenthal: Chronik) — — 184
36. Luther a halottas ágyán. (Schreckenbach—Neubert: M. Luther) .... — 240
37. Loyola Ignác. (Preuschen: Kirchengeschichte) — — 240
38. Zwingli Ulrik. (Holbein J.) — — 240
39. George Fox állítólagos arcképe. (Quaker Biographies) — — 240
40. Kálvin János idősebb korában. (Lang: Zwingli u. Calvin) — — 248
41. Idelette de Bure, Kálvin felesége. (Lang: Zwingli und Calvin) — — 248
42. Münzer Tamás. (Schreckenbach—Neubert: M. Luther) — — 248
43. Huszita prédikáció. (C. F. Lessing) — — 256
44. Knox János prédikációja. (D. Wilkie) — — 256
45. A világ népének bekapcsolódása a baptista világmisszióba. (Missionary Herald) — 280
46. Knox János. (Preuschen: Kirchengeschichte) — — 288
47. Servet Mihály. (Preuschen: Kirchengeschichte) — — 288
48. Joseph Smith. (Smith: Wichtiges aus der Kirchengesch.) — — 288
49. A cardstonei mormon templom. (Smith: Wichtiges aus der Kirchengesch.) — 288
50. A logani mormon templom. (Smith: Wichtiges aus der Kirchengesch.) . . — 288
51. Omar moséja Jeruzsálemben. (Guthe: Palästina) — — 304
52. A Cumorah-domb. (Smith: Wichtiges aus der Kirchengesch.) — — 304
53. Kézi kocsis mormon kivándorlók hóviharban. (Smith: Wichtiges aus der Kirchengesch.) — , , — 304

54. Mormon kivándorlók. (Smith: Wichtiges aus der Kirchengesch.) .... — 304
55. Salt Lake City templomtere. (Smith: Wichtiges aus der Kirchengesch.) . . . — 304
56. A Tabernakulum belseje. (Smith: Wichtiges aus der Kirchengesch.) . . . — 304
57. A „barátok háza” Near Swarthmoreban. (Quaker Biographies) — — 304
58. A Merion-ház Pennsylvániában. (Quaker Biographies) — — 304
59. Kvéker gyülekezeti-ház Thirdhavenben. (Quaker Biographies) — — 312
60. Kvéker csendes áhítat. (Quaker Biographies) — — 312
61. Dr. John Fothergill. (Quaker Biographies) — — 312
62. Franklin Benjámín. (Quaker Biographies) — — 312
63. Barclay Dávid ezredes. (Quaker Biographies) — — 312
64. W. Penn tárgyal) az indiánokkal. (Quaker Biographies) — — 312

M É L Y N Y O M A T Ú T Á B L Á K

1. Krisztus a keresztfán. (Dürer Albert) — — —
2. A világ teremtése. (Barrias) — — 8
3. A bűnbeesés. (Michelangelo) — — 8
4. Ádám teremtése. (Michelangelo) — — 8
5. Ábrahám fel akarja áldozni Izsákot. (Barrias) — — 16
6. Izsák megáldja Jákobot. (Barrias) — — 16
7. Sába királynője meglátogatja Salamont. (Barrias) — — 16
8. A fáraó leánya megtalálja Mózeset. (Barrias) — — 24
9. A sínai kolostor. (Benzinger: Bilderatlas zur Bibelkunde) — — 24
10. Dsebel Safsah és Dsebel Musa. (Benzinger: Bilderatlas zur Bibelkunde) — 24
11. Jeremiás próféta. (Michelangelo) — — 24
12. Ezékiel próféta. (Michelangelo) — — 24
13. Salamon temploma. (Benzinger: Bilderatlas zur Bibelkunde) — — 24
14. A názáreti forrás. (Benzinger: Bilderatlas zur Bibelkunde) — — 24
15. A kegyes Job. (Barrias) , — , — 40
16. Jeremiás próféta Jeruzsálem romjain. (Gambard) — — 48
17. Templomi kincsek Titus diadalívén. (Wendland: Die hell.-röm. Kultur) . . — 56
18. A templomot sirató zsidók. (Benzinger: Bilderatlas zur Bibelkunde) ... — 64
19. A szent család a bölcsővel. (Rubens) — — 72
20. Négy egyházatya szobra. (Archeol. Értesítő) — — 112
21. A tokaji görög templom ikonosztáza. (Nemzeti Múzeum) — — 144
22. Olláh pópa és családja. (Magyar Néprajzi Múzeum) — — 144
23. Oláh toka Egerbegyén. (Magyar Néprajzi Múzeum) — — 144
24. Oláh keresztelő Sűgáson. (Magyar Néprajzi Múzeum) — — 144
25. A talamási rutén fatemplom. (Magyar Néprajzi Múzeum) ..... — 152
26. Méhes Kórógyon. (Magyar Néprajzi Múzeum) — — 152
27. Körmeneti Mária-szobor. (Magyar Néprajzi Múzeum) — — 160
28. Keresztelő János feje. (Magyar Nemzeti Múzeum) — — 160
29. Keleti pátriárka ravatalon. (Buschan: Sitten der Völker) — — 160
30. Oláh sírkereszt. (Magyar Néprajzi Múzeum) — — 160
31. Oláh útszéli kereszt. (Magyar Néprajzi Múzeum) — — 160
32. Az esztergomi Staurotheke. (Magyar Nemzeti Múzeum) — — 168
33. Ereկlyetartó. (Magyar Nemzeti Múzeum) — — 168
34. Ezüst úrfelmutató. (Magyar Nemzeti Múzeum) — — 176
35. Csicsói ciborium. (Magyar Nemzeti Múzeum) — — 176
36. Az iglói pacifikale. (Magyar Nemzeti Múzeum) — — 176
37. Ezüst pásztorbot. (Magyar Nemzeti Múzeum) — . — 176
38. Tót bethlehemesek Selmecebányán. (Magyar Néprajzi Múzeum) — — 184
39. Bethlehemesek Bács-Bodrog megyéből. (Magyar Néprajzi Múzeum) . . — 184
40. A lipótszentmiklósi szentségoltár. (Magyar Nemzeti Múzeum) — — 184
41. A hohenfurthi kegykép másolata. (Magyar Nemzeti Múzeum) .... — 184
42. Szent István hermája. (Magyar Nemzeti Múzeum) . ..... — 192
43. Ereկlyetartó Pannonhalmán. (Magyar Nemzeti Múzeum) — — 192
44. Szent László hermája. (Magyar Nemzeti Múzeum) — — 192
45. Palóc búcsúsok Nádújfaluban. (Magyar Néprajzi Múzeum) — — 192
46. Búzaszentelés Rákospalotán. (Magyar Néprajzi Múzeum) — — 192
47. Régi aquamanilk. (Magyar Nemzeti Múzeum) — — 200
48. A besztercei szenteltvíztartó. (Magyar Nemzeti Múzeum) — — 200
49. Bronz aquamanile. (Magyar Nemzeti Múzeum) — — 200
50. Kőszegi miseruha. (Magyar Nemzeti Múzeum) — — 200
- 51. Esztergomi casula. (Magyar Nemzeti Múzeum) — — 200
52. Erasmus. (Holbein) — , — 216
53. Luther 1517 okt. 31-én kiszegzi a 95 tételt. (W. Weimar) — — 224
54. Luther doktori főveggel 1521-ben. (Cranach L.) — . — 224
55. Luther ötvenes éveiben. (Cranach L.) — — 232

52. Evang. szászok templomba mennek. (Magyar Néprajzi Múzeum) — — 232
53. Görög keleti körmenet. (Buschan: Sitten der Völker) . — »—232
54. Az einsiedelni kolostor mai állapotában. (Stockmeyer: Bilder) — — 240
55. A wildhausi ház, melyben Zwingli született. (Stockmeyer: Bilder) .... — 240
56. Zwingli fegyverzete. (Stockmeyer: Bilder) — — 240
57. A zürichi „Grossmünster” mai állapotában. (Stockmeyer: Bilder) .... — 240
58. Knipperdolling B. (Tumbült: Die Wiederstäufer) — — 272
59. Leydeni János. (Tumbült: Die Wiedertäufer) — — 272
60. Vas harapófogók. (Tumbült: Die Wiedertäufer) — — 272
61. Vasketrecek. (Tumbült: Die Wiedertäufer) — — 272
62. Francis Asbury methodista püspök lovasszobra. (Carrol: Fr. Asbury). . — 280
63. William Penn képe 1666-ból — — 280

I R O D A L O M

- Aiben* Mátyás: A szent ereklyék tisztelete a katolikus egyházban. 1897.
- Anleitung zur Gemeindeordnung.* (Adv.) 1911.
- Arnold* Gottfried: Unpartheyische Kirchen- und Ketzehistorie. 1729.
- Bauer* Bruno: Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker. 1—3. köt. 1841.
- Bauer* Walter: Das Leben Jesu im Zeitalter der neutest. Apokryphen. 1909.
- Baunard-Molnár*; Jézus szent szívének diadala korunkban feltüntetve t. Barát Zsófia történetében. 1885.
- Baur Férd. Christian*: Das manichäische Religionssystem nach den Quellen neu untersucht. 1831.
- — Die christliche Gnosis oder christliche Religionsphilosophie in ihrer geschichtlichen Entwicklung. 1835.
- — Das Christentum und die christl. Kirche der drei ersten Jahrhunderte. 2. kiad. 1860.
- — Vorlesungen über neutestamentliche Theologie. 1864.
- van den Bergh van Eysinga G. A.*: Die holländische radikale Kritik des Neuen Testaments 1912.
- Biblische Nachweise* über die wichtigsten Glaubenslehren. (Adv.)
- Bousset* Wilhelm: Die Religion des Judentums im neutestamentlichen Zeitalter. 2. kiad. 1906.
- Was wissen wir von Jesus? 2. kiad. 1906.
- Jézus. (Makkai Sándor fordítása) 1911.
- Jesus. 3. kiad. 1907.
- Kyrios Christos. Geschichte des Christusglaubens von den Anfängen des Christentums bis Irenaeus. 1913.
- Jesus der Herr. Nachträge und Auseinandersetzungen zu Kyrios Christos. 1916.
- Der Apostel Paulus. 1906.
- Hauptprobleme der Gnosis. 1907.
- Das Wesen der Religion, 4. kiad. 1920.
- Bousset--Heitmüller*: Die Schriften, des Neuen Testaments neu übersetzt u. für die Gegenwart erklärt. 3. kiad. 1916.
- Brandt* W.: Die evangelisch« Geschichte und der Ursprung des Christentums. 1893.
- Braun* Joseph: Handlexikon der Katolischen Dogmatik. 1926.
- Catechismus* concilii Tridentini. 1893.
- Czegledi* Sándor: Pál apostol eschatológiája. 1911.
- Ctemen* Carl: Religionsgeschichtliche Erklärung des Neuen Testaments. 1909.
- Codex iuris canonici.* 1917.
- Concordia** Libri Symbolici ecclesiae evangelicae. 1857.
- Cornils* Martin: Theologie. Einführung in ihre Geschichte, ihre Ergebnisse und Probleme. 1911.
- Corpus et Syntagma* Confessionum fidei, quae in diversis regnis et nationibus, ecclesiarum nomine fuerunt authentice editae. Ed. nova. Genf. 1654.
- Csengey* Gusztáv: Izrael története. Az újabb bibliai kritika eredményeinek nyomán. 1909.
- Csiki* Gábor: Hiszek egy Istenben. Unitárius hitvallás. 1926.
- Csopják* Attila: Egyháztörténet rövid foglatban. 1922.
- Danielowski* Emma: Die Journale der frühen Quäker. 1921.
- Deissmann* Adolf: Paulus. 1911.
- Delitzsch* Friedrich: Die grosse Täuschung. 17. ezer I—II. köt. 1924.
- DetzeQ* Heinrich: Christliche Ikonographie. Ein Handbuch zum Verständniss der christl. Kunst. I—II. köt. 1894—96.
- Dide* A.: Das Anti-Evangelium des Celsus. 1907.
- Drews* Arthur: Die Christusmythe. 1 köt. 1909. 2. köt. (Die Zeugnisse für die Geschichtlichkeit Jesu, Eine Antwort an die Schriftgelehrten.) 1911.
- Die Entstehung des Christentums aus dem Gnostizismus. 1924.
- Die Leugnung der Geschichtlichkeit Jesu in Vergangenheit und Gegenwart. 1926.

- Duhm* Bernhard: Israels Propheten. 1916.
- Fiebig* Paul: Das Judentum von Jesus bis zur Gegenwart. 1916.
— War Jesus Rebell? 1920.
- Foerster* Erich: Die christliche Religion im Urteil ihrer Gegner. 1916.
- Fox* Georg: Beschreibung des Lebens, der Reisen und Arbeiten am Evangelium. 1850.
- Fox*, John u. *Müner*, John: Das christliche Märtyrerthum der Geschichte von dem Leben, den Leiden und dem Tode der christl. Märtyrer in allen Theilen der Erde. 1818.
- Frövig* D. A. Das Selhptbewusstsein Jesu als Lehrer u. Wundertäter nach Markus u. der sog. Redⁿ.elle untersucht. 1918.
- Fu&rth* Maria: Die £«clonnenVerehrung. 1921.
- Gálfi* Lórinç: LegkizeleBb Jézushoz. 1915.
- Geffcken* J.: Das Christentum im Kampf und Ausgleich mit der griech.-röm. Welt. 3. kiad. 19-20.
- Goetz*: Das apostolische Glaubensbekenntnis. 1913.
- Goldschmidt* J.*: Das Wesen des Judentums. 1907.
- Goldzieher* Ignác: A zsidóság lényege és fejlődése. (Népszertű zsidó kvtár 2. sz.)
- Gunkel* Hefmann: Zum religionsgeschichtlichen Verständnis des Neuen Testaments. 1903.
— — Die Propheten. 1917.
- Grubb* Edward: A kvékerek vallása. 1925.
- Grünwald* S.: Glaubens und Sittenlehren des Talmuds in talmudischen Auszügen.
- Guthe* Hermann: Palästina. 1908.
- György* János: Az újszövetség hittana. 1909.
Jézus és az újszövetség. 1908. -
— — Ismeretlen evangélium. A keresztyénség kitagadott Krisztusának hamisítatlan életéről és haláláról. 1914.
- Hamm&r* Heinrich: Traktat vom Samaritaner Messias. 1912.
- Harnack* Adolf: Lehrbuch der Dogmengeschichte. I—III. köt. 4. kiad. 1909—1910.
— Das Wesen des Christentums. 45—50. ezer. 1903.
— Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten. I—II. köt. 2. kiad. 1906.
- Harvey* T. Edmund: Die lange Pilgerfahrt. Menschlicher Fortschritt im Lichte christlicher Hoffnung.
- Hase* Károly: A protestáns polemika kézikönyve. Ford.: Hegedűs János. I—II 1874—5.
(Hase C.) Hutterus redivivus, oder Dogmatik der evang.-lutherischen Kirche. 6. kiad. 1845.
- Hauck* Albert: Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. 24 kötet. 3. kiad. 1896—1913.
- Heath* Carl: Religion und öffentliches Leben.
- Heimburger* M.: Was ist von den Baptisten zu halten? 1918,
- Heitmüller* Wilhelm: „Im Namen Jesu“. Eine sprach- und religionsgeschichtliche Un*tersuchung zum Neuen Testament speziell zur altchristl. Taufe. 1903.
- Heyns* W.: Református dogmatika. (Ford. Galambos Zoltán.) 1925.
- Hitvallomása és szerkezete* a keresztert keresztyén gyülekezeteknek, melyeket közönségesen *baptistáknak* neveznek. 2. kiad. (Ócsai hitvallás.)
- Hoensbroech* Paul: Das Papsttum in seiner sozial-kulturellen Wirksamkeit. I—II.
— — 14. Jahre Jesuit. Persönliches und Grundsätzliches. I—II. 1912.
- Holl* Karl: Der Scientismus. 1917.
- Holtzmann* Heinrich Julius: Lehrbuch der hist.-krit. Einleitung in das Neue Testament. 3. kiad. 1892.
— Lehrbuch der neutestamentlichen Theologie. I—II. köt. 1911.
- Holtzmann* O.: Neutestamentliche Zeitgeschichte. 2. kiad. 1906.
— Religionsgeschichtliche Vorträge. 1902.
- Huszár* Elemér: A szentéavatás. 1911.
- Huhn* Eugen: Hilfsbuch zum Verständnis der Bibel. 1—4. füz. 1904.
- Izrael könyörgései*. Magyarra ford. íéh. Deutsch Henrik. Átdolgozta Schill Salamon. 32. bőv. kiad.
- Jülich&r* Adolf: Die Gleichnisreden Jesu. 1910.
— Einleitung in das Neue Testament. 5—6. kiad.
- Kalb* Ernst: Kirchen und Sekten der Gegenwart. 1905.
- Kalthoff* Albert: Das Leben Jesu. 1880.
— Das Christus-Problem. Grundlinien zu einer Sozialtheologie. 1902.
— Die Entstehung des Christentums. Neue Beiträge zum Christusproblem. 1904.
- Kálvin* János: A keresztyén vallás alapvonalai. Ford. Nagy Károly. 1903.
- Kaufmann* Carl Maria: Handbuch der altchristlichen Epigraphik. 1917.
- Kautsky* Károly: A keresztyénség eredete. 1922.

- Kautzsch* E.: Die heilige Schrift des Alten Testaments, .übersetzt u. herausgeg.
I—II köt. 3. kiad. 1909—1910.
- Kecskeméthy—Bartók—Révész—Nagy—Ravasz*: A mi vallásunk. I. köt. 1917.
- Knopf* Rudolf: Probleme der Paulusforschung. 1913.
- Kiss* Ernő: Dávid Ferenc 1910.
- Koch* Hugo: Die altchristliche Bilderfrage nach den literarischen Quellen. 1917.
- Koch* Walther: Die Stellung des Quäkertums zur sozialen Frage.
- Kopp* Max: Altkatholicismus und Protestantismus. 1925.
— — Die altkatholische Bewegung der Gegenwart, deren Ursprung, Entwicklung und Ziel in 50 Fragen und Antworten. 1911.
- Kriege* Otto: A methodizmus története.
- Krüger* Gustav: Das Papsttum. Seine Idee und ihre Träger. 1907.
— Handbuch der Kirchengeschichte für Studierende. I—IV. köt. 1909—1911.
— Das Dogma von der Dreieinigkeit und Gottmenschheit in ihrer geschichtl. Entwicklung. 1905.
- Kuyper* Ábrahám: A kálvinizmus lényege. Ford. Csűrös József és Czeglédi Sándor. 1914.
- Leadbeater* C. W.: Ursprung und Bedeutung des christlichen Glaubensbekenntnisses. 1916.
- Lederer* Ph.: Schulchan Aruch. Die religiösen Satzungen, Vorschriften Sitten und Bräuche des Judentums in Synagoge, Schule und Haus, nebst vollständigen System des synagogalen Kalenders. 2. kiad. 1906.
- Lehmann—Haupt* C. F.: Der jüdische Kirchenstaat in persischer, griechischer und römischer Zeit. 1*911.
- LeipoMt*: Vom Jesusbilde der Gegenwart. 1913.
- Lencz* Géza: A keresztyénység előállása. 1913.
- Lewis* Georgina: Elisabeth Fry. 2. kiad. 1914.
- Ligowri* Alphons Maria: Die Herrlichkeiten Marias. Übers: M. A. Hugues. 1851.
- Lipp&rt* Peter: Die Weltanschauung des Katholizismus. 1926.
- Loyolai* Ignác: Exercitia Spiritualia. 1749.
— — Die geistlichen Exercitien des heil. Ignatius für Gläubige jedes Standes dargestellt von P. J. Brucker. 2. kiad. 1879.
- Masznyik* Endre: Evangélikus dogmatika. 1888.
— — Pál apostol élete és levelei. I—III. köt. 1894—1899.
- Maurenbrecher* Max: Von Nazareth nach Golgotha. 1909.
— Von Jerusalem nach Rom. 1910.
— Biblische Geschichten. Beiträge zum geschichtlichen Verständnis der Religion. 1910.
- Mayer* Endre: Jézus Krisztus és a szocializmus. 1909.
- A methodisták. Kik ők és mit akarnak?*
- Meyer* Arnold: Die Auferstehung Christi. Die Berichte über Auferstehung, Himmelfahrt und Pfingsten, ihre Entstehung, ihr geschichtl. Hintergrund und ihre religiöse Bedeutung. 1905.
— — Wer hat das Christentum begründet, Jesus oder Paulus? 1907.
- Mirbt* Carl: Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus. 4. kiad. 1924.
- Möhler* I. A.: Symbolik oder Darstellung der dogmatischen Gegensätze der Katholiken und Protestanten nach ihren öffentlichen Bekenntnisschriften. 1838.
- Muncker* Franz: Die Gralsage bei einigen Dichtern der neueren deutschen Litteratur. 1902.
- Müller* Lajos: A római index. Nevezetesebb tiltott könyvek jegyzéke. 1926.
- Müller* WilheUm: Das religiöse Leben in Amerika. 1911.
- Naumann* Friedrich: Asia. 1907.
- Niebergall* F.: Was ist uns heute die Bibel?
- Niedlich* Joach. Kurt: Religionsgeschichtliche Tabellen unter besonderer Berücksichtigung der religionsgeschichtlichen Entwicklung zum und im Christentum. 1908.
- Nyisztor* Zoltán: Baptisták és adventisták. 1925.
- Perthes'* Handlexikon für evangelische Theologen. I—III. köt. 1890—1891.
- Pfannmülhr* Gustav: Jesus im Urteil der Jahrhunderte. 1908.
- Preuss* Hans: Das Bild Christi im Wandel der Zeiten. 1915.
- Promus* C: Die Entstehung des Christentums. 1905.
- Quaker Biographies*. I—IV. köt. 1914.
- Die Quäker* und der Krieg. Eine neue Darlegung des Quäkerstandpunktes, Beschlüssen von der Jahreskonferenz der Quäker. 1920.
- Raschke* Hermann: Die Werkstatt des Markusevangelisten. Eine neue Evangelientheorie. 1924.

- Robertson* John M.: Geschichte des Christentums. 1910.
 — — Die Evangelien-Mythen. 1910.
- Robertsohn Smith* W.: Das alte Testament, seine Entstehung und Überlieferung. 1905.
- Rufus* Jones M.: Die Lehre der Quäker.
 — — Geistige Eeformatoren des 16. u. 17-ten Jahrhunderts. 1925.
- Der *Sabbath* und der *Sonntag*. Einhundert schriftgemässe Tatsachen über dieselben.
 (Adv.) 1909.
- Schaefer* H.: Jesus in psychiatrischer Beleuchtung. 1910.
- Scheel* Otto: Martin Luther. I—II. köt. 2. kiad. 1917.
- Schenkel* Daniel: Das Charakterbild Jesu. 3. Aufl. 1864.
- Schnechen* W.: Der moderne Jesuskultus. 1906.
- Scheurlen* Paul: Die Sekten der Gegenwart. 3. kiad. 1923.
- Schmiedel* A.: Die Hauptprobleme der Leben—Jesu—Forschung. 1906.
- Schultz* Hermann: Grundriss der christlichen Apologetik. 2. kiad. 1902.
 — — Grundriss der evangelischen Dogmatik. 2. kiad. 1892.
- Schultz* Wolf gang: Dokumente der Gnosis. 1910.
- Schürer* Emil: Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi. I—III. köt. 3—4. kiad. 1901—1909.
- Schweitzer* Albert: Von Reimarus zu Wrede. Eine Geschichte der Leben—Jesu—Forschung. 1906.
 — — Geschichte der Leben—Jesu—Forschung. 2. kiad. 1913.
 — — Geschichte der Paulinischen Forschung von der Reformation bis auf die Gegenwart. 1911.
- Smith* Joseph: Das Buch Mormon. Ein Bericht geschrieben von der Hand Moronis auf Tafeln den Platten Nephis entnommen. 8. kiad. 1924.
 — — Wichtiges aus der Kirchengeschichte. Eine Geschichte der Kirche Jesu Christi der Heiligen der Letzten Tage. 1923.
- Smith* William Benjamin: Ecce Deus. Die urchristliche Lehre des reingöttlichen Jesu. 1911.
- Smend* Rudolf: Lehrbuch der alttestamentlichen Religionsgeschichte. 1893.
- Soden* Hermann: Die wichtigsten Fragen im Leben Jesu. 1904.
- Strack* Hermann L.: Einleitung in den Talmud. 4. kiad. 1908.
- Strauss* David Fr.: Das Leben Jesu kritisch bearbeitet. I—II. köt. 2. és 3. kiad. 1837. és 1839.
 — — Hermann Samuel Reimarus und seine Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes. 1862.
- Szimonidesz* Lajos: Jézus élete. 1922.
 — — Élt-e Jézus?
- Talmage* James E.: Eine Untersuchung der Glaubensartikel d. h. eine Betrachtung der Hauptlehren der Kirche Jesu Christi der Heiligen der Letzten Tage. 3. kiad. 1925.
- Thomsen* Peter: Kompendium der palästinischen Altertumskunde. 1913.
- Udvarnoki* András: Népszerű teológia. 1—3. füz. 1921—22.
- Violet Hodgkin* L.: Schweigender Dienst. Ein Pfad des Staunens. 1921.
- VoNemar* Gustav: Die Religion Jesu und ihre erste Entwicklung. 1857.
- V'biter* Daniel: Die Menschensohnfrage neu untersucht. 1916.
- Wallrabenstein* Jakob: Mi a methodizmus? 1925.
- Weinell* H.: Jesus im neunzehnten Jahrhundert. 8—10. ezer. 1907.
 — — Paulus. Der Mensch und sein Werk: Die Anfänge des Christentums, der Kirche und des Dogmas. 1904.
 — — Biblische Theologie des Neuen Testaments. Die Religion Jesu und des urchristentums. 1911.
- Weinheimer* Hermann: Geschichte des Volkes Israel von den Anfängen bis zur Zerstörung Jerusalems durch die Babylonier. 1909.
 — — Die Entstehung de Judentums. Von der babylonischen Gefangenschaft bis zur Zerstörung Jerusalems durch die Römer. 1910.
- Weiss* Johannes: Das Älteste Evangelium. 1903.
 — — Das Urchristentum. 1917.
- Weisse* Ch. Hermann: Die evangelische Geschichte kritisch und philosophisch bearbeitet. I—II. 1838.
- Weizsäcker* Carl): Das apostolische Zeitalter der christl. Kirche. 1902.
- Wellhausen* J.: Israelitische und jüdische Geschichte. 5. kiad. 1904.
 — — Das Evangelium Marci. 1. kiad. 1903, 2. kiad. 1909.
 — — Das Evangelium Matthaei. 1904.
 — — Das Evangelium Lucae. 1904.
 —> Das Evangelium Johannis. 1908.
 — — Erweiterungen und Änderungen im vierten Evangelium, 1907.

- Wellhausen J.*: Einleitung in die drei ersten Evangelien. 1. kiad. 1905, 2. kiad. 1911.
- Weltkongress*, fünfter, für freies Christentum und religiösen Fortschritt. Berlin 5—10. Aug. 1910. Protokoll der Verhandlungen. I—II. köt. 1910—11.
- Wendland Paul*: Die hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum und Christentum. 1907.
- Wernle Paul*: Die Quellen des Lebens Jesu. 1906.
— Die Synoptische Frage. 1899.
— Jesus und Paulus. 1915.
- Wetter Gillis P.*: „Der Sohn Gottes“ Eine Untersuchung über den Charakter und die Tendenz des Johannes-Evangeliums. 1916.
- Wetzer—Weite*: Kirchen-Lexicon oder Encyclopädie der Katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften. 12. kötet. 1847—1856.
- Whiting William*: Die Gesellschaft der Freunde und was sie woljlen. 1916.
- Wilke, Chr. Gottlob*: Der Urevangelist oder exegetisch krit. Untersuchung über das verwandschafts Verhältnis der drei ersten Evangelien. 1838.
- Wisch Wilhelm*: War Jesus ein Nasiräer? 4. kiad. 1907.
- Wohlmann John*: Aufzeichnungen aus der Zeit der Sklavenbefreiung.
- Wrede W.*: Vorträge und Studien. 1907.
— Das Messiasgeheimnis in den Evangelien. 2. kiad. 1913.
— Paulus. 1905.
— Die Entstehung der Schriften des Neuen Testaments. 1907.
- Zádori János*: Szűz Mária szeplőtelen szívének tisztelete. 1879.
- Zimmermann H.*: Der historische Wert der ältesten Überlieferung von der Geschichte Jesu im Markusevangelium. 1905.
- Zoványi Jenő*: A felvilágosodás története.
— — A reformáció Magyarországon 1565-ig. 1921.
- Zsilinszky Mihály*: A magyarhoni protestáns egyház története. 1907.

A K Ö M Y V B E O S Z T A S A

I. A zsidó vallás — 3

1. — A források — 3

Az ószövetség 4. — A törvény 5. — Történeti könyvek. 8. — Próféták 9. — Az írások 13. — A kánon 14. — Targum, Midras, Misna, Talmud 15.

2. — A zsidó vallás története — 18

A zsidó történet legfontosabb évszámai. — A kezdet 20. — Mózes 21. — Mózes jelentősége 24. — A kanaanita vallás hatása alatt 25. — A próféták harca Jahu tiszteletéért 25. — Az új törvény 27. — A fogság 29. — A második reform 30. — A katasztrófa felé 32.

3. — A kultusz — 33

A templom 33, — Áldozatok 34. — Az ünnepek 35. — A papság 37.

4. — A vallásos élet és hit világa — 39

A körülmétkedés 39. — Tisztasági szabályok 40. — Más ismertető jegyek 41. — A hit világa 42. — Kinyilatkoztatás 44. — A messiási várakozások 46. — A tizenhárom hitágazat 47.

5. — A zsinagóga zsidósága — 51

A jebi és a heliopoliszi szentély 51. — A zsinagógák 52. — Sma Israel 55. — A Semóne Esré 56. — A Kaddis 58. — A Kiddus 59. — Ima engesztelés napján 59. — Más szertartások 61.

6. A samaritánusok vallása — 62

7. Az esszénusok — 64

A rekabíták és a nazireusok 64. — Az esszénusok 64. — A terapeuták 65. — Az esszénusok a Krisztus-regényekben 66. — Farizeusok, szadduceusok 66. — A karaiták 66. — A falasak 66.

A Kabbala — 68

Gematria 63. — Notarikon 69. — Temura és zerúf 69. — A Sepher Jezira és a Zohar 70. — A Kabbala terjedése 72.

II. A kereszténység — 73

A) Az alapvetés — 75

1. Keresztelő János és Jézus Krisztus — 75

Keresztelő János 76. — Jézus Krisztus 76. — Az evangéliumok 78. — Egyénisége 79. — Hite és vallása 80. — Az evangélium lényege 82. — A hagyomány Krisztus képe 84. — Mi az új Jézus Krisztusnál? 85. — Jézus induktív vallásos gondolkozó 86. — Az induktív teológia jelentősége 88.

A tanítványok 90. — A jeruzsálemi gyülekezet 90. — Pál apostol 91.
— Az új irány 92. — Teológiája 94. — Ki alapította a kereszténységet?
95. — A teocentrikus és a christocentrikus teológia 96.

3. — Marcion és Montanus — 97

A káosz százada 97. — Marcion 97. — A két isten 98. — Eadikálisan szakít a zsidósággal 98. — Új szentírása 101. — Az ellenhatás 102. — Az egyház kánona 102. — A keresztény hitvallás és a dogmák kialakulása 103. — Közös front Marcion ellen 104. — A kereszténység eredete Marcionellenes világításban 104. — Marcion egyháza 105. — Montanus 105.

4. — A gnosztikusok — 107

A vallásos felvilágosodás és a hit elmélyítése 107. — A megváltás 108. — Gnosztikus szövegek 108. — A lélek himnusza 109. — A kereszténység harca a gnóziással 112. — Simon mágus 113. — Basilides 113. — Valentinus 114. — Ptolemaeus levelé Flórához 115. — A gnózis hatása a kereszténységre 115. — Keresztény gnosztikusok 116. — A mandeusok 116.

5. — Nagy Constantinus és Juliánus — 122

Keresztényüldözések 112. — A felszabadulás 125. — Csoda 126. — Constantinus adománylevele 127. — Hamisítvány 128. — Julianus 128. — Keresztényellenes intézkedései 129. — Tolla a kereszténység ellen 130. — A pogányság megreformálása 131.

6. — Árius és Athanasius — 132

Ember, vagy isten volt-e Jézus Krisztus 132. — Krisztus istenítése 133. — Az „apostoli” hitvallás 134. — A további fejlődés 135. — Arius 135. — A niceai zsinat 136. — Athanasius 137. — A nicea-konstantinápolyi hitvallás 138. — Az u. n. athanasiusi hitvallás 139. — A szentháromság-tan 140.

B) Az elágazódások — 143

1. — A keleti ortodox egyház — 143

Jeruzsálem, Byzánc és Róma 143. — A keleti és a nyugati egyház 145. — A végleges szakadás 146. — A konstantinápolyi patriárkátus és a nemzeti egyházak 146. — Az ortodoxia 147. — Kyrillos Lukaris 148. — A pápaság 149. — Szerzetesek és kolostorok 151. — Athos, a szent hegy köztársasága 152. A kultusz 153. — A nagyhét Jeruzsálemben 154. — Az egyházi év 155. — A „liturgia” 156. — A misztériumok kiszolgáltatása 157. — A görög katolikus egyházak 159. — Az orosz szekták 160. — Raskolnikok 161. — Bospopovy 162. — Chrysty 162. — Skopzok 163. — Molokánok és duchoborzok 163. — A stundizmus 164. — Tolsztoj és Dosztojevski 164.

2. — A római katolikus egyház — 165

Semper eadem 165. — A katolikus egyház kialakulása 166. — A monarchisztikus gondolat 167. — A római püspökök élre kerülnek 167. — A pápaság követelményei 168. — A középkori pápaság 169. — Az egyházon kívül nincs üdvösség 172. — A tridenti hitvallás 173. — A pápaság az újkorban 174. — A katolikus egyház kormánya 176. — A bűn és a megváltás 178. — A katolikus egyház biblicizmusa 179. — Jézus Krisztus 181. — — Jézus szent szíve 182. — Mária és a szentek tisztelete 184. — A szenttéavatás 185. — Az ereklyék 186. — Krisztus-ereklyék 186. — A képek tisztelete 188. — Legendák 189. — A szentségek 190. — Szentelmények 193. — A kat. vallástudomány 193. — Az egyházatyák 194. — Az irányítás a pápa kezében 194. — Elkülönülés más nézetűektől 195. — Az index 196. — A modernizmus ellen 196. — A szerzetesek 197. — Lelkigyakorlatok 198. — Az ókatolikusok 200. — Az ókatolikus hitvallás 202.

3. — Középkori eretnekek — 205

A katarok 207. — A katarok mitológiája és hitélete 207. — Kipusztításuk 208. — A valdensiek 209. — Az eretnekség büntetése a máglya 210. — A valdensiek terjedése 210. — Az angol reformáció 211. — Vyclif János 212. — Sir John Oldcastle 215. — A lollardok alapelvei 216. — husziták 216. — Vyclif hatása Husz Jánosra 216. — Husz János élete 217. — Husz Konstanzban 219. — Prágai Hieronymus 221. — A calixtinusok vagy utraquisták 222. — A prágai egyesség 223. — BeŰső harcok 223. — — Az új cseh-szlovák egyház 224.

4. — A reformáció — 225

A reformáció igazi atyja Vyclif 225. — Az egyházi harcok szeretlen élessége 226. — Luther Márton 227. — A német reformáció 230. — Luther jelleme 232. — Az ágostai hitvallású evangélikus egyházak 234. — A svájci reformáció 240. — Zwingli Ulrich 240. — Zwingli és Luther 245. — — Kálvin János 247. — Genf reformációja 249. — A Servet-ügy 250. — A református egyházak 251. — Az új genfi egyházalkotmány 254. — Az anglikán egyház 255. — VIII. Henrik elszakad a római egyháztól 255. — Az államegyház 256. — A skót protestantizmus 257. — A kongregacionalisták 257.

5. — A reformáció oldalhajtásai — 259

A biblia és az élet 259. — A bibliások követelményei 260. — Az unitáriusok 261. — A magyar unitáriusok 262. — Tanaik és szervezetük 263. — A nyugati unitarizmus 264. — Unitáriusok Angliában és Amerikában 264. — — A szombatosok 265, — A reakció menete 265. — Péchi Simon és az üldözések 266. — Angol szombatosok 268. — A herrnhuti testvéreközösség 268. Swedenborg és az új Jeruzsálem egyháza 269. — A baptisták 271. — — Münster és az anabaptista girályság 272. — A mennoniták 274. — Angol és amerikai baptisták 274. — A campbelliták 275. — A baptisták Németországban és nálunk 276. — Az ócsai hitvallás 277. — Az adventisták 279. — A komoly bibliakutatók 281. — A nazarénusok 282. — A magyar hívők 282. — A methodisták 283. — John Wesley 284. — Mi a methodizmus 287. — Különlegességek 289. — Az irvingiánusok 289. — Az új apostoli gyülekezet 291. — A darbysták 291. — Vissza Jeruzsálembe! 293. — Joh. G. Rapp 293. — Kornthal 293. — A templom-társaság 294. — — A „keresztény tudomány” 295. — Mary Baker 296. — A scientista világnézet 296. — Gyógyítások 297. — Zion egyháza 298. — Az üdv-hadsereg 299. — William Booth 299. — Alkotásai 300.

6. — A mormon vallás — 303

Joseph Smith 303. — Mormon könyve 304. — A mormonok vándorlásai 305. — Az új mormon állam 306. — A mormon teokrácia 306. — A mormonok 13 pontja 307.

7. — A Barátok Társasága (Society of Friends) — 311

Fox György 311. — Világmissziója 313. — Penn Vilmos 313. — A kvéker vallás 314. — Irányok 317. — Jelentősége 317.